

WOJEWÓDZKI URZĄD PRACY
w WARSZAWIE

Praca nierejestrowana na Mazowszu jej skala, charakter i skutki społeczne

Raport

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Publikacja przygotowana w ramach projektu „Mazowieckie Obserwatorium Rynku Pracy III”.
Projekt realizowany w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, Priorytet VI, Rynek pracy otwarty dla wszystkich, Działanie 6.1 Poprawa dostępu do zatrudnienia oraz wspieranie aktywności zawodowej w regionie, Poddziałanie 6.1.1 Wsparcie osób pozostających bez zatrudnienia na regionalnym rynku pracy.

Projekt realizowany przez:
Wojewódzki Urząd Pracy w Warszawie
Warszawa, ul. Młynarska 16

Badanie zrealizowane przez:
IBC Group Central Europe Holding S.A.
Instytut Pracy i Spraw Socjalnych

Autorzy:
Elżbieta Kryńska
Iwona Kukulak-Dolata
Iwona Poliwczak
Marcin Pierzchała
Sławomir Grabias

Poglądy i opinie wyrażone przez autorów nie muszą odzwierciedlać stanowiska
Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Warszawie

Egzemplarz bezpłatny

Kopiowanie i rozpowszechnianie możliwe jedynie za podaniem źródła

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	5
CZĘŚĆ I. METODY BADAWCZE I PRZEBIEG REALIZACJI BADAŃ	8
1. BADANIE NIEREAKTYWNE (<i>DESK RESEARCH</i>)	8
2. BADANIA OPARTE NA ŹRÓDŁACH PIERWOTNYCH	9
2.1. <i>Badania ilościowe</i>	9
2.2. <i>Badanie jakościowe</i>	13
CZĘŚĆ II. ANALIZA ŹRÓDEŁ ZASTANYCH	18
1. ZATRUDNIENIE NIEREJESTROWANE – DEFINICJA	18
2. WPŁYW PRACY NIEREJESTROWANEJ NA ŻYCIE SPOŁECZNO-GOSPODARCZE	23
3. ZATRUDNIENIE NIEREJESTROWANE W POLSCE	27
3.1. <i>Skala i zakres zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce w świetle szacunków i wyników badań Głównego Urzędu Statystycznego</i>	27
3.1.1. Charakterystyka osób wykonujących pracę nierejestrowaną	28
3.1.2. Powody podejmowania pracy nierejestrowanej	31
3.1.3. Praca nierejestrowana według rodzajów zajęć	33
3.1.4. Popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną	35
3.1.5. Podsumowanie	40
3.2. <i>Wyniki kontroli legalności zatrudnienia Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie</i>	41
3.2.1. Przeprowadzone kontrole i ich wyniki	42
3.2.2. Przeprowadzone kontrole legalności zatrudnienia cudzoziemców i wykrywane rodzaje nieprawidłowości	47
3.2.3. Podsumowanie	50
4. WYNIKI BADAŃ DOTYCZĄCYCH DOTYCZĄCYCH ZATRUDNIENIA NIEREJESTROWANEGO	51
4.1. <i>Metody pomiaru rozmiarów i zakresu zatrudnienia nierejestrowanego</i>	51
4.2. <i>Główne determinanty szarej strefy rynku pracy</i>	54
4.2.1. Powody podejmowania pracy nierejestrowanej	55
4.2.2. Czynniki społeczno-demograficzne	62
4.2.3. Rodzaje wykonywanych prac a czynniki społeczno-demograficzne	63
4.2.4. Czynniki różnicujące pracodawców oferujących miejsca pracy w szarej strefie rynku pracy	67
4.3. <i>Szara strefa rynku pracy i praca nierejestrowana na Mazowszu</i>	69
4.4. <i>Podsumowanie</i>	71
5. SYTUACJA SPOŁECZNO-EKONOMICZNA WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO A POTENCJALNA SKŁONNOŚĆ JEGO MIESZKAŃCÓW DO ZATRUDNIENIA NIEREJESTROWANEGO	74
5.1. <i>Uwarunkowania demograficzne</i>	74
5.2. <i>Struktura gospodarcza</i>	80
5.3. <i>Sytuacja na regionalnym rynku pracy</i>	87
5.4. <i>Podsumowanie</i>	98
6. STRATEGIE ROZWOJU WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO A ZATRUDNIENIE NIEREJESTROWANE	102
7. SZARA STREFA I PRACA NIEREJESTROWANA W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ	105
CZĘŚĆ III. WYNIKI BADAŃ JAKOŚCIOWYCH. ANALIZA I INTERPRETACJA Z UWZGLĘDNIENIEM ANALIZY PORÓWNAWCZEJ PODREGIONÓW	114
1. MECHANIZMY PODEJMOWANIA PRACY NIEREJESTROWANEJ Z PERSPEKTYWY BIOGRAFII ZAWODOWEJ	114
1.1. <i>Szkoła średnia</i>	115
1.2. <i>Okres kształcenia w szkołach wyższych</i>	116
1.3. <i>Wiek produkcyjny</i>	118
1.3. <i>Wiek poprodukcyjny</i>	126
2. RODZAJE PRAC WYKONYWANYCH W SZAREJ STREFIE	127
2.1. <i>Prace wykonywane przez członków gospodarstw domowych</i>	127
2.1.1. Okoliczności i powody podejmowania pracy nierejestrowanej	129
2.1.2. Warunki świadczenia pracy nierejestrowanej	135
2.1.3. Stosunek do płacenia składek ubezpieczeniowych	143
2.1.4. Potencjalna skłonność do świadczenia pracy w sposób nierejestrowany	145

2.2. <i>Zatrudnianie pracowników nierejestrowanych przez gospodarstwa domowe osób świadczących pracę w ten sposób</i>	148
2.2.1. Rodzaje prac wykonywanych przez pracowników nierejestrowanych	148
2.2.2. Powody zatrudniania pracowników nierejestrowanych	150
2.2.3. Sposoby szukania pracowników nierejestrowanych przez gospodarstwa domowe.....	153
2.2.4. Potencjalna skłonność do nierejestrowanego zatrudniania pracowników przez gospodarstwa domowe osób wykonujących prace nierejestrowaną.....	154
2.3. <i>Grupy zawodowe, które nie powinny świadczyć pracy w ramach szarej strefy rynku pracy</i>	156
3. WADY I ZALETY PRACY NIEREJESTROWANEJ.....	162
4. KORZYŚCI I STRATY ZWIĄZANE Z SZARĄ STREFĄ RYNKU PRACY	170
5. PRYZWOLENIE SPOŁECZNE	173
5.1. <i>Praca nierejestrowana a poziom współodpowiedzialności społecznej</i>	173
5.2. <i>Okoliczności usprawiedliwiające podjęcie pracy nierejestrowanej</i>	177
5.3. <i>Ocena pracodawców i pracowników</i>	179
6. WARUNKI OGRANICZANIA PRACY NIEREJESTROWANEJ	186
6.1. <i>Ocena systemu podatkowego i składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne</i>	186
6.2. <i>Ocena istniejących sposobów karania</i>	192
6.3. <i>Proponowane zmiany</i>	194
7. SZARA STREFA RYNKU PRACY WIDZIANA OCZAMI JEJ KONTROLERÓW	203
7.1. <i>Wyniki prowadzonych kontroli</i>	203
7.2. <i>Warunki wykonywania pracy nierejestrowanej</i>	206
7.3. <i>Źródła informacji o występujących nieprawidłowościach w zakresie legalności zatrudnienia</i>	207
7.4. <i>Rodzaje wykrywanych nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia</i>	209
7.5. <i>Ocena regulacji prawnych</i>	210
7.6. <i>Proponowane zmiany</i>	214
7.7. <i>Zakres podejmowanej współpracy</i>	217
8. PODSUMOWANIE.....	218
CZĘŚĆ IV. WYNIKI BADAŃ ILOŚCIOWYCH. ANALIZA I INTERPRETACJA Z UWZGLĘDNIENIEM ANALIZY PORÓWNAWCZEJ PODREGIONÓW	225
1. CHARAKTERYSTYKA BADANEJ ZBIOROWOŚCI	225
2. UWARUNKOWANIA PRACY NIEREJESTROWANEJ W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH.....	229
3. POPYT GOSPODARSTW DOMOWYCH NA PRACĘ NIEREJESTROWANĄ	234
3.1. <i>Częstotliwość, rodzaje i charakter pracy nierejestrowanej wykonywanej na rzecz gospodarstw domowych</i>	234
3.1.1. Skala zatrudnienia nierejestrowanego w gospodarstwach domowych	234
3.1.2. Struktura zatrudnienia nierejestrowanego w gospodarstwach domowych.	236
3.1.3. Popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną cudzoziemców	243
3.2. <i>Negatywne skutki wynikające z oferowania pracy nierejestrowanej</i>	244
3.3. <i>Potencjalny popyt gospodarstw domowych na prace nierejestrowaną</i>	245
3.4. <i>Opinie gospodarstw domowych o warunkach ograniczania pracy nierejestrowanej</i>	249
4. PODAŻ PRACY NIEREJESTROWANEJ.....	251
4.1. <i>Charakterystyka cech społeczno-demograficznych osób podejmujących pracę nierejestrowaną</i>	251
4.2. <i>Częstotliwość, rodzaje i charakter prac wykonywanych przez członków gospodarstw domowych oraz znajomych respondentów</i>	254
4.3. <i>Negatywne skutki wykonywania pracy nierejestrowanej</i>	261
4.4. <i>Potencjalna skłonność członków gospodarstw domowych do podjęcia pracy nierejestrowanej</i>	262
5. POSTAWY RESPONDENTÓW WOBEC PRACY NIEREJESTROWANEJ I KORZYŚCI Z TYTUŁU JEJ WYKONYWANIA	268
6. MOŻLIWOŚCI OGRANICZANIA PRACY NIEREJESTROWANEJ – PERSPEKTYWA GOSPODARSTW DOMOWYCH.....	273
7. PODSUMOWANIE.....	275
CZĘŚĆ V. PODSUMOWANIE – WNIOSKI I REKOMENDACJE WYNIKAJĄCE Z BADAŃ	281
1. WNIOSKI SYNTETYCZNE	281
1.1. <i>Województwo mazowieckie jako obiekt badania pracy nierejestrowanej</i>	281
1.2. <i>Strukturalne i instytucjonalne determinanty pracy nierejestrowanej na Mazowszu</i>	283
1.3. <i>Determinanty, skala, charakter i typy pracy nierejestrowanej świadczonej przez mieszkańców Mazowsza</i>	285
1.4. <i>Determinanty, skala, charakter i typy pracy nierejestrowanej oferowanej przez gospodarstwa domowe na Mazowszu</i>	286

1.5. Zapotrzebowanie mazowieckich gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną świadczoną przez cudzoziemców.....	287
1.6. Biografie zawodowe mieszkańców Mazowsza świadczących pracę nierejestrowaną.....	287
1.7. Postawy mieszkańców województwa mazowieckiego wobec pracy nierejestrowanej.....	288
2. REKOMENDACJE	290
2.1. Otoczenie gospodarstw domowych.....	290
Poprawa sytuacji na rynku pracy	290
Kampania społeczna	291
Poprawa systemu instytucjonalnej opieki nad dziećmi i osobami zależnymi	292
2.2. Ograniczenie podaży pracy nierejestrowanej.....	292
Opodatkowanie pracy - pozapłacowe koszty pracy.....	292
Przedsiębiorczość indywidualna w miejsce pracy nierejestrowanej.....	293
2.3. Ograniczenie popytu na pracę nierejestrowaną.....	294
Zmiany legislacyjne	294
Utworzenie baz danych o podmiotach gospodarczych oferujących usługi dla gospodarstw domowych.....	296
Ulgi w podatku dochodowym od osób fizycznych	296
CZĘŚĆ VI. WNIOSKI I REKOMENDACJE METODOLOGICZNE	297
1. REKOMENDACJE I WNIOSKI - PROCES BADAWCZY	297
2. REKOMENDACJE I WNIOSKI - NARZĘDZIA BADAWCZE.....	298
STRESZCZENIE	300
1. METODY BADAWCZE.....	300
2. ANALIZA ŹRÓDEŁ ZASTANYCH.....	300
3. WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH – BADANIA JAKOŚCIOWE	307
4. WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH – BADANIA ILOŚCIOWE	312
4.1. Popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną	312
4.2. Świadczenie pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych	316
5. WNIOSKI I REKOMENDACJE WYNIKAJĄCE Z BADAŃ	319
ZAŁĄCZNIK.....	322
BIBLIOGRAFIA	326
SPIS WYKRESÓW	329
SPIS SCHEMATÓW.....	331
SPIS TABEL.....	332

Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie jest raportem końcowym z badań przeprowadzonych w ramach projektu „**Praca nierejestrowana na Mazowszu – jaj skala, charakter i skutki społeczne**”. Badania zrealizowane zostały przez Holding IBC Group Central Europe Holding S. A. oraz Instytut Pracy i Spraw Socjalnych na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Warszawie. Badanie współfinansowane były ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Poddziałania 6.1.1 POKL.

Celem głównym badania była **identyfikacja przyczyn, skali, charakteru (typów) oraz skutków podejmowania i świadczenia pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim**. Osiągnięcie tak sformułowanego celu głównego wymagało realizacji 11 celów szczegółowych, takich jak:

1. Identyfikacja uwarunkowań pracy nierejestrowanej w gospodarstwach domowych (kontekst strukturalny i indywidualny).
2. Charakterystyka demograficznych i społeczno-zawodowych cech zbiorowości świadczących pracę nierejestrowaną.
3. Szacunek częstotliwości, charakteru, typu zatrudnienia i rodzajów prac wykonywanych w szarej strefie rynku pracy przez członków gospodarstw domowych.
4. Szacunek częstotliwości, typu zatrudnienia i rodzajów prac wykonywanych w szarej strefie rynku pracy na rzecz gospodarstw domowych (ze szczególnym uwzględnieniem pracy nierejestrowanej świadczonej przez cudzoziemców).
5. Rozpoznanie potencjalnej gotowości podjęcia pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych (skala, typ i charakter).
6. Rozpoznanie opinii członków gospodarstw domowych o korzyściach i stratach (kosztach) związanych z pracą nierejestrowaną,
7. Rozpoznanie opinii członków gospodarstw domowych o warunkach ograniczenia pracy nierejestrowanej – perspektywa indywidualna, perspektywa regionalna i krajowa.
8. Postawy członków gospodarstw domowych wobec zatrudnienia nierejestrowanego; kontekst indywidualny i instytucjonalny.
9. Identyfikacja mechanizmu podejmowania pracy nierejestrowanej z perspektywy biografii zawodowej członka gospodarstwa domowego.
10. Określenie skutków gospodarczych i społecznych (bezpośrednich i pośrednich) wynikających z oferowania i świadczenia pracy nierejestrowanej (perspektywa regionalna).
11. Charakterystyka podregionalnego zróżnicowania skali i zakresu świadczenia i oferowania pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim.

W badaniach pojęcie „*pracy nierejestrowanej*” traktowano jako tożsame z definiowanym przez Główny Urząd Statystyczny w publikacji *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, GUS, Warszawa 2011 s. 10, gdzie rozumie się przez nią:

– **pracę najemną** wykonywaną bez nawiązania stosunku pracy, czyli bez umowy o pracę, umowy - zlecenia, umowy o dzieło lub jakiegokolwiek pisemnej umowy pomiędzy pracodawcą i pracownikiem bez względu na sektor własności (również u osób fizycznych i w indywidualnych gospodarstwach rolnych); praca nie może być również wykonywana na podstawie powołania, mianowania lub wyboru; z tytułu wykonywania pracy nierejestrowanej pracownik nie uzyskuje ubezpieczenia społecznego, a więc uprawnień do korzystania ze

świadczeń społecznych; okres wykonywania tej pracy nie jest także zaliczany jako składkowy z punktu widzenia ZUS, a pracodawca nie odprowadza na konto ZUS i Funduszu Pracy odpowiednich sum z tytułu wypłacanego wynagrodzenia; od dochodów z pracy nierejestrowanej nie są płacone podatki dochodowe,

– **pracę na własny rachunek**, jeśli z tytułu prowadzonej działalności gospodarczej nie są realizowane obowiązki finansowe wobec państwa (np. podatki).

Jako „*charakter pracy*” przyjęto pracę nierejestrowaną główną (będącą pracą jedyną i podstawowym źródłem dochodu) oraz pracę dodatkową (świadczoną równoległe z pracą rejestrowaną, będącą dodatkowym źródłem dochodu). Jako „*typy pracy nierejestrowanej*” przyjęto (za badaniem opisanym w: M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*, MPiPS, Warszawa 2008):

– pracę najemną (w pełni nierejestrowaną, czyli bez umowy o pracę i odprowadzania świadczeń obowiązkowych oraz częściowo nierejestrowaną, czyli w oparciu o umowę o pracę, ale świadczoną za rzeczywistą zapłatą niższą, niż wynikającą z umowy);

– pracę na własny rachunek (działalność bez rejestracji oraz działalność zarejestrowaną, w ramach której część przychodów nie jest wykazywana i obciążona obowiązkowymi świadczeniami).

Badaniami objęto gospodarstwa domowe w pięciu podregionach województwa mazowieckiego: ciechanowsko-płockim, ostrołęcko-siedleckim, radomskim, warszawskim wschodnim, warszawskim zachodnim oraz w mieście stołecznym Warszawie.

Osiągnięcie celu głównego i celów szczegółowych badania pozwoliło na pogłębienie obszaru poznania w odniesieniu do sześciu podstawowych problemów badawczych:

1. Strukturalne i instytucjonalne determinanty podejmowania i świadczenia oraz oferowania pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim jako całości i jego podregionach;
2. Determinanty, skala, charakter, typy i pracy nierejestrowanej świadczonej przez członków gospodarstw domowych w województwie mazowieckim;
3. Determinanty, skala, charakter, typy i pracy nierejestrowanej oferowanej przez gospodarstwa domowe w województwie mazowieckim;
4. Zapotrzebowanie mazowieckich gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną świadczoną przez cudzoziemców;
5. Biografie zawodowe członków gospodarstw domowych świadczących w przeszłości lub/i obecnie pracę nierejestrowaną – identyfikacja zjawisk i procesów wpływających na związanie jednostek/grup społecznych z szarą strefą rynku pracy;
6. Postawy mieszkańców województwa mazowieckiego – członków gospodarstw domowych - wobec pracy nierejestrowanej.

Niniejsze opracowanie składa się z sześciu części.

W części pierwszej przedstawiono wykorzystane w badaniach metody i techniki badawcze oraz wielkość i sposoby doboru prób. Kolejne trzy części zawierają wyniki badań uzyskane przy pomocy poszczególnych metod. Część druga poświęcona została wynikom badań źródeł zastanych, czyli zawartych w literaturze przedmiotu, dokumentach programowych oraz zbiorach danych statystycznych udostępnianych przez ich dysponentów. W części tej szczególnie nacisk położono na ewolucję zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce w okresie, kiedy było objęte badaniami oraz wybrane charakterystyki województwa mazowieckiego, jako obiektu

badania. W części trzeciej omówiono wyniki badań jakościowych, a w części czwartej badań ilościowych, przeprowadzonych wśród przedstawicieli gospodarstw domowych zamieszkujących na Mazowszu. We wszystkich częściach zawierających wyniki badań znajdują się wnioski z nich wynikające, odnoszące się bezpośrednio do celu głównego oraz celów szczegółowych badania. W części piątej zawarto wnioski syntetyczne i rekomendacje wynikające z badań wraz z uzasadnieniem, a w części szóstej – wnioski i rekomendacje metodologiczne. Opracowanie zamyka jego streszczenie.

Do opracowania dołączono siedem aneksów:

Aneks 1. zawiera narzędzie do badania jakościowego IDI (ustrukturyzowany scenariusz wywiadu z pełnoletnimi członkami, którzy w momencie badania lub w okresie 12 miesięcy poprzedzających je wykonywali pracę nierejestrowaną);

Aneks 2. zawiera narzędzie do badania jakościowego IDI (dyspozycje do Wywiadu Swobodnego ukierunkowanego z pracownikiem Okręgowego Inspektoratu Pracy PIP w Warszawie);

Aneks 3. zawiera narzędzie do badania ilościowego PAPI (Kwestionariusz wywiadu z głową gospodarstwa domowego)

Aneks 4. zawiera klucz kodowy do badania ilościowego PAPI;

Aneks 5. zawiera klucz kodowy do pytań otwartych do badania ilościowego PAPI;

Aneks 6. zawiera kompletną dokumentację dotyczącą losowania próby w badaniu ilościowym PAPI;

Aneks 7. Zawiera listę adresów startowych dla ankietów w badaniu ilościowym PAPI.

Część I. Metody badawcze i przebieg realizacji badań

Zakres i wrażliwość problematyki poruszonej w ramach projektu „**Praca nierejestrowana na Mazowszu – jaj skala, charakter i skutki społeczne**” wymagała połączenia metod kwantyfikowalnych z metodami jakościowymi. Dlatego też w ramach projektu zastosowano podejście ilościowe, pozwalające na przeprowadzenie analizy statystycznej oraz perspektywę jakościową, umożliwiającą pogłębienie danych i nasycenie merytoryczne wskaźników twardych. Zastosowanie różnych metod umożliwiło hybrydyzację metod źródeł danych stanowiącą wynik triangulacji metod. Triangulacja metod badawczych w naukach społecznych jest procedurą pozwalającą na uzyskanie wysokiej jakości prowadzonych badań i zmniejszenie błędu pomiaru. Polega na prowadzeniu badań za pomocą co najmniej dwóch metod, porównaniu uzyskanych informacji i ich łączeniu. Zabieg taki stanowić może alternatywę dla tradycyjnych kryteriów jakości badań (takich jak rzetelność i trafność) – zmniejsza on poziom obciążenia błędem wynikającym z ograniczeń i wad poszczególnych metod. Dlatego też w ramach projektu wykorzystano:

- badania oparte na danych wtórnych pochodzących ze źródeł zastanych (badania niereaktywne *desk research*);
- badania oparte na danych pierwotnych pochodzących z badań własnych (badania *field research*) przy zastosowaniu metod ilościowych i jakościowych.

1. Badanie niereaktywne (*desk research*)

Badania niereaktywne oparte na danych wtórnych (*desk research*) pozwoliły na: zebranie informacji potrzebnych do prawidłowego sformułowania problemów poruszanych podczas badań pierwotnych, formułowanie hipotez badawczych, dobór próby badawczej (warstw), określenie charakterystyki badanych zbiorowości. Wyniki takich analiz były również źródłem ważnych informacji wykorzystanych podczas konstruowania narzędzi badawczych. W czasie badań prowadzonych za pomocą tej techniki wykorzystano różnego rodzaju dostępne dane wtórne takie jak: publikacje, raporty, analizy, dokumenty, bazy danych, katalogi, dokumenty prawne, witryny www itp. Dane te zostały poddane selekcji pod kątem wymogów metodologicznych. Koniecznym było sprawdzenie ich aktualności i kompletności oraz dokonanie oceny przydatności zebranych materiałów oraz ich zgodności z celami projektu od strony tak merytorycznej oraz przestrzennej jak i językowej.

Analiza danych pozwoliła również zdiagnozować zakres brakujących informacji niezbędnych do określenia uwarunkowań, skali, charakteru i typu zatrudnienia nierejestrowanego w pięciu badanych podregionach województwa mazowieckiego i w mieście stołecznym Warszawie, określenie charakterystyki badanych zbiorowości, a także skonstruowanie ostatecznej wersji narzędzi badawczych. Pozwoliła również zdiagnozować strukturalne uwarunkowania pracy nierejestrowanej występujące w poszczególnych podregionach województwa mazowieckiego oraz przeanalizować wskaźniki społeczne i ekonomiczne charakteryzujące badany obszar, mające istotny wpływ na skłonność do podejmowania zatrudnienia nierejestrowanego.

Podczas analiz uwzględniono również nielegalne zatrudnianie cudzoziemców - województwo mazowieckie, a szczególnie m.st. Warszawa, jest bardzo atrakcyjnym rynkiem pracy nie tylko dla Polaków, ale także dla imigrantów zarobkowych, głównie pochodzących z państw trzecich, którzy często podejmują pracę nielegalną.

Badania oparte na danych wtórnych obejmowały:

- analizę tematycznych raportów z badań empirycznych opisujących zjawisko szarej strefy, które pozwoliły na diagnozę uwarunkowań, skali, charakteru występowania pracy nierejestrowanej w Polsce;
- analizę dokumentów strategicznych województwa mazowieckiego, co pozwoliło na identyfikację uwarunkowań społeczno-gospodarczych mających wpływ na skalę i zakres podejmowania pracy nierejestrowanej;
- analizę dokumentów prawnych regulujących zasady kontrolowania zjawiska wykonywania pracy nierejestrowanej;
- analizę wyników kontroli legalności zatrudnienia przygotowanych przez pracowników Państwowej Inspekcji Pracy, która pozwoliła na wstępne oszacowanie skali i zakresu tego zjawiska na terenie województwa mazowieckiego;
- analizę danych statystycznych opisujących strukturalne uwarunkowania szarej strefy rynku pracy w poszczególnych podregionach województwa mazowieckiego i mieście stołecznym Warszawie oraz jej przestrzenne zróżnicowanie w oparciu o podstawowe wskaźniki rozwoju.

Analizie poddana została również struktura ilościowa i branżowa podmiotów gospodarczych, dane dotyczące zatrudnienia, stopa bezrobocia i liczba osób bezrobotnych oraz struktura bezrobocia (w tym szczególnie bezrobocia długookresowego i bezrobocia według płci oraz wieku). Zebrane i zanalizowane zostały również dane mówiące o źródłach utrzymania mieszkańców terenów objętych badaniem, a zwłaszcza poziom wynagrodzeń.

Wykorzystana literatura przedmiotu pochodziła z dostępnych bibliotek (między innymi: Głównej Biblioteki Pracy i Zabezpieczenia Społecznego), zasobów Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, prywatnych zbiorów badaczy oraz stron Internetowych. W poszukiwaniu potrzebnych literatury przeglądane były katalogi biblioteczne oraz komunikaty zawierające wykaz nabytków, bibliografie monotematyczne otrzymywane z Głównej Biblioteki Pracy i Zabezpieczenia Społecznego.

2. Badania oparte na źródłach pierwotnych

W ramach projektu przeprowadzono również badania oparte na danych pierwotnych. Zastosowanie tej metody było niezbędne, gdyż w dostępnych źródłach statystycznych nie występują wszystkie dane, które pozwolą na osiągnięcie celu głównego i celów szczegółowych projektu. Badania oparte na źródłach pierwotnych skupiały się na wiedzy, opiniach oraz doświadczeniu respondentów dotyczących wykonywania pracy nierejestrowanej. W ich ramach przeprowadzono:

- badania ilościowe (wywiady kwestionariuszowe, *Pen and Paper Interview* PAPI),
- badania jakościowe (indywidualne wywiady pogłębione *Individual in-Depth Interview* IDI).

2.1. Badania ilościowe

Zadaniem badań o charakterze ilościowym było dostarczenie informacji pozwalających na zestawienie danych w sposób umożliwiający udzielenie odpowiedzi na pytania wymagające szacunków i konstrukcji modeli probabilistycznych. Pomiar dokonany za pomocą tych metod

miał pozwolić na uzyskanie wieloczynnikowych charakterystyk statystycznych pozwalających na eksplorację, opis i wyjaśnienie problemu w parametryczno-wskaźnikowej analizie danych. Badanie ilościowe stanowiło wskaźnikowo mocną metodę gromadzenia informacji. Formalnej podstawy dla rozwiązań w tym zakresie dostarczyła metodologia stosowana w statystyce publicznej, której zasadniczym celem jest standaryzacja procedur badawczych na każdym poziomie realizacji badania. Przesłanki leżące u podstaw nowoczesnej statystyki publicznej wprowadzane zostały w również w tym badaniu.

Ponieważ problematyka poruszana w badaniu była trudna do realizacji ze względu na możliwość pojawienia się u respondentów obaw przed sankcjami czy potencjalnym ryzykiem ujawnienia własnego udziału w zatrudnieniu nierejestrowanym, co z kolei mogło wywoływać nieufność i skłonność do unikania udziału w badaniu lub też udzielania odpowiedzi na pytania dotyczące bezpośredniego udziału respondenta w szarej strefie, badanie ilościowe zostało zrealizowane za pomocą tradycyjnego wywiadu kwestionariuszowego – PAPI. Jest on przeprowadzany za pomocą papierowej wersji kwestionariusza wywiadu, na którym ankieter (osoba przeprowadzająca wywiad) zaznacza lub wpisuje w odpowiednie miejsca kwestionariusza odpowiedzi uzyskane od respondenta, w tym przypadku głowy badanego gospodarstwa domowego. Jego cechą charakterystyczną jest również wysoki stopień standaryzacji kwestionariusza wywiadu. Pytania znajdujące się w kwestionariuszu były zadawane każdemu respondentowi przez ankietera dokładnie w takiej kolejności, w jakiej zapisane zostały w kwestionariuszu i w taki sam sposób. Metoda ta pozwoliła na uzyskanie wysokiego odsetka odpowiedzi na wszystkie pytania kierowane do pojedynczego respondenta. Umożliwiła ona również zarówno ilościowy opis badanej zbiorowości, jak i statystyczną analizę związków zachodzących między badanymi zjawiskami.

PAPI posłużyło także do rozpoznania uwarunkowań, skali, charakteru, typu i struktury zatrudnienia nierejestrowanego na badanym obszarze oraz umożliwiło identyfikację postaw wobec pracy nierejestrowanej jego mieszkańców. Uzyskane informacje przyczynią się również do oceny skłonności mieszkańców 5 podregionów województwa mazowieckiego i miasta stołecznego Warszawy do zatrudniania w gospodarstwach domowych pracowników nierejestrowanych. Wyniki badań pozwolą także na identyfikację cech społeczno-demograficznych osób pracujących w szarej strefie.

Obok kwestionariusza wywiadu PAPI, będącego podstawowym narzędziem badawczym wykorzystanym w badaniu ilościowym, wykorzystane zostały również: instrukcja dla ankietatorów, wprowadzenie do wywiadu oraz karty respondenta.

Dobór próby

Badana zbiorowość została dobrana w taki sposób, aby miała ona charakter reprezentatywny. Dobór próby w przypadku tego badania miał charakter losowo-warstwowy. Polegało to na „podziale badanej zbiorowości na podgrupy (nazywane w tym przypadku warstwami) i losowaniu z nich odrębnych prób”¹. Dzięki temu możliwym było uogólnienie uzyskanych wyników z określonym prawdopodobieństwem na całą zbiorowość tzw. zbiorowość generalną. Założeniem doboru próby było wylosowanie takiej liczby respondentów, którzy mieli posiadać takie same cechy i charakteryzować się takimi prawidłowościami, jakie występują w całej zbiorowości. Niemniej z uwagi na to, że bardzo trudno jest wylosować próbę w pełni

¹ W. Modzelewski, *Wprowadzenie do socjologii*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1999 r., s. 23.

spełniającą ten warunek, warunek wiernego odzwierciedlenie całej zbiorowości, dopuszczona została możliwość występowania pewnych odchylenia o charakterze przypadkowym.

Badaniami objętych zostało 2700 osób pełniących rolę głowy gospodarstwa domowego w pięciu podregionach województwa mazowieckiego: ciechanowsko-płockim, ostrołęcko-siedleckim, radomskim, warszawskim wschodnim, warszawskim zachodnim i w mieście stołecznym Warszawie.

Dobór respondentów do badania miał charakter losowo-warstwowy. Operat losowania został skonstruowany na podstawie bazy gospodarstw domowych należących do GUS. Wylosowanych zostało więcej adresów gospodarstw domowych niż zakładał projekt. Ankieterzy mieli do dyspozycji zarówno listę podstawową, jak również listę rezerwową. Podczas doboru próby uwzględnione zostały następujące kryteria dyferencjacji:

- klasa wielkości miejscowości z wyróżnieniem obszarów wiejskich i miejskich (NTS5),
- liczba osób znajdująca się w jednym gospodarstwie domowym (podziału na gospodarstwa jedno i wieloosobowe).

Losowanie próby odbywało się etapami. Wylosowana próba uwzględniała liczbę gospodarstw domowych w poszczególnych poziomach podziału terytorialnego Polski.

W pierwszym etapie populację gospodarstw domowych województwa mazowieckiego podzielono na 24 warstwy terytorialne ze względu na podregion, typ powiatu (miasto na prawach powiatu lub pozostałe) oraz klasę miejscowości. Udział gospodarstw domowych w tak zdefiniowanych warstwach stanowił podstawę do proporcjonalnego rozłożenia wywiadów na terytorium województwa mazowieckiego. Na tym etapie określono również kwoty tj. proporcję wywiadów jaka powinna zostać przeprowadzona wśród gospodarstw jedno i wieloosobowych w zdefiniowanych warstwach. Dane dotyczące gospodarstw domowych otrzymano z bazy gospodarstw domowych pochodzącej z Głównego Urzędu Statystycznego (stan na 30.09.2012 roku).

W drugim etapie, we wcześniej zdefiniowanych warstwach wylosowano ze zwracaniem gminy z prawdopodobieństwami proporcjonalnymi do udziału gospodarstw domowych w populacji. W ten sposób zapewniono optymalne rozłożenie próby na terytorium badanej populacji. Informację o gminach wraz z wielkością gospodarstw domowych pozyskano z opisanej wcześniej bazy gospodarstw domowych z Głównego Urzędu Statystycznego.

W ostatnim, trzecim etapie w ramach wylosowanych gmin, wylosowano bez zwracania liczbę adresów gospodarstw domowych pogrupowanych w 5-cio elementowe wiązki. Udział wywiadów do zrealizowania w gminach ze względu na wielkość gospodarstwa domowego określony jest przez kwoty zdefiniowane w etapie 1.

Realizacja terenowa badania ilościowego

Realizacja badania zasadniczego ilościowego poprzedzona została badaniem pilotażowym na próbie 55 respondentów² we wszystkich pięciu podregionach woj. mazowieckiego z uwzględnieniem m.st. Warszawy. Główną trudnością w realizacji pilotażu okazała się tematyka badania (zatrudnienie nierejestrowane), do której respondenci podchodzili bardzo nieufnie. Niespełna 10% respondentów przyznało się do jakiegokolwiek styczności z pracą niere-

² Badanie przeprowadzono w terminie 07-13.08.2014.

jestrowaną, natomiast pozostałe 90% odpowiedziało przecząco na wszystkie bloki dotyczące tego zagadnienia. Celem badania pilotażowego była weryfikacja przygotowanych narzędzi badawczych. W wyniku pilotażu zmodyfikowano kwestionariusz wywiadu, którego ostateczna wersja została wykorzystana w badaniu zasadniczym.

Badanie zasadnicze przeprowadzono w terminie 05.09.2014 – 27.10.2014 r. na reprezentatywnej próbie 2650 respondentów.

Tabela I.1. Stan realizacji badania PAPI w poszczególnych podregionach i tygodniach trwania badania*

Podregiony	I tydzień 17.09. 2014	II tydzień 24.09. 2014	III tydzień 01.10. 2014	IV tydzień 08.10. 2014	V tydzień 15.10. 2014	VI tydzień 22.10. 2014	VII tydzień 19.10. 2014	Ogółem
radomski	30	25	70	60	10	59	6	260
ostrołęcko-siedlecki	20	85	40	115	35	9	1	305
m.st. Warszawa	120	250	360	165	35	164	6	1100
ciechanowsko-płocki	25	100	60	35	15	5	15	255
warszawski wschodni	10	70	40	95	100	34	1	350
warszawski zachodni	44	60	40	161	55	15	5	380
Suma	249	590	610	631	250	286	34	2650

* Zestawienie tabelaryczne przedstawia liczbę zrealizowanych wywiadów kwestionariuszowych PAPI w poszczególnych podregionach woj. mazowieckiego objętych badaniem ilościowym. Zestawienie prezentuje stan realizacji badania zasadniczego w rozkładzie na siedem poszczególnych tygodni, odpowiednio: podsumowanie za I tydzień realizacji badania z dnia 17.09.2014 r.; podsumowanie za II tydzień realizacji badania - 24.09.2014 r.; podsumowanie za III tydzień realizacji badania - 01.10.2014 r.; podsumowanie za IV tydzień realizacji badania - 08.10.2014 r.; podsumowanie za V tydzień realizacji badania - 15.10.2014 r.; podsumowanie za VI tydzień realizacji badania - 22.10.2014 r. oraz podsumowanie za VIII, ostatni tydzień realizacji badania - 29.10.2014 roku.

Badanie zrealizowano na terenie województwa mazowieckiego w następujących podregionach: podregion radomski 260 wywiadów, podregion ciechanowsko-płocki 255 wywiadów, podregion ostrołęcko-siedlecki 305 wywiadów, podregion warszawskim wschodnim 350 wywiadów, podregion warszawskim zachodnim 380 wywiadów, miasto stołeczne Warszawa 1100 wywiadów. Próba terenowa została rozproszona na wszystkie regiony objęte badaniem i uwzględniała zróżnicowane wielkości miejscowości, w celu zapewnienia zróżnicowania respondentów.

W celu wypełnienia próby terenowej i zrealizowania 2650 wywiadów ankietarzy musieli odwiedzić 22540 gospodarstwa domowe. W 7372 gospodarstwach wszyscy domownicy byli nieobecni, w 4286 ankietarzy nie zastali głowy gospodarstwa domowego, w 8577 napotkali na kategorię odmowy gospodarstwa, 544 adresy nie istniały a 1761 musieli pominąć ze względu na wyczerpaną kwotę na wielkość gospodarstwa domowego. Dokładne statystyki na poziomie podregionów przedstawia tabela I.2.

Badanie terenowe realizowało 75 ankietarów. Liczba wywiadów powierzonych do realizacji jednemu ankietarowi nie przekraczała 75. Średni czas trwania wywiadu to 20 minut. Główną trudnością w realizacji okazała się tematyka badania, do której respondenci podchodzili bardzo nieufnie. Do badania zostali zaangażowani ankietarzy z przynajmniej półrocznym

doświadczeniem w branży badawczej. W dużej mierze dzięki temu około 34% respondentów przyznało się do jakiegokolwiek styczności z pracą nierejestrowaną, natomiast pozostałe około 66% odpowiedziało przecząco na wszystkie bloki dotyczące tego zagadnienia.

Tabela I.2. Statystyki realizacji próby w gospodarstwach domowych

Podregiony	Kategoryczna odmowa	Nie zastano nikogo w gospodarstwie domowym	Nie zastano głowy gospodarstwa domowego	Adres nie istnieje*	Kwota wyczerpana**	Suma
radomski	572	618	121	47	984	2342
ostrołęcko-siedlecki	826	687	568	24	12	2117
m.st. Warszawa	4035	3735	1782	436	629	10617
ciechanowsko-płocki	654	549	417	11	94	1725
warszawski wschodni	1319	971	794	17	40	3141
warszawski zachodni	1171	812	604	9	2	2598
Suma końcowa	8577	7372	4286	544	1761	22540

* Pustostan, pod wskazanym adresem znajduje się firma.

** Zrealizowano już wystarczającą ilość wywiadów z daną wielkością gospodarstwa domowego.

W przeciwieństwie do badania pilotażowego łatwiej było podczas badania terenowego pozyskać zaufanie respondenta, ponieważ na początku ankiety znalazły się pytania, mające neutralny charakter uwzględniający tematykę rynku pracy.

W badaniu zasadniczym, metodami terenowymi, skontrolowano 188 wywiadów, czyli 7% materiału. Skontrolowano każdego ankietera realizującego projekt. Kontrola polegała na telefonicznym kontakcie z respondentem. Celem wywiadu kontrolnego było potwierdzenie zarówno faktu samej wizyty ankietera, poprawności doboru respondenta, jak i ocena prawidłowości przeprowadzenia wywiadu. W wyniku kontroli ustalono:

- 98,2% kontrolowanych respondentów potwierdziło udział w badaniu
- 98,2% kontrolowanych respondentów spełniało kryteria udziału w badaniu
- 98,2% kontrolowanych wywiadów realizowanych było za pomocą kwestionariusza
- 98,2% kontrolowanych respondentów nie zgłosiło zastrzeżeń do pracy ankieterów
- 1,8% materiału dwóch ankieterów zostało usunięte ze zbioru i ponownie zrealizowane prawidłowo. Powodem usunięcia była nieosiągalność respondenta.

2.2. Badanie jakościowe

Badanie jakościowe przeprowadzone zostało za pomocą pogłębionych wywiadów indywidualnych (IDI). Informacje uzyskane w ten sposób wykorzystano do pogłębienia uzyskanych wyników z wywiadów kwestionariuszowych PAPI w trakcie realizacji badania ilościowego. Metoda ta pozwoliła na uzyskanie informacji opisujących motywacje zachowań osób badanych, wyjaśnienie znaczenia wypowiedzi, interpretację informacji o charakterze pozawerbalnym: gesty, mimika. Osoba prowadząca wywiad dysponowała ustrukturyzowanym scenariuszem wywiadu. Jednakże pytania moderator mógł formułować w dowolny sposób, w dowolnej kolejności oraz ilości, w zależności od przebiegu wywiadu oraz cech i możliwości pojedynczego respondenta.

IDI przeprowadzone zostały z pełnoletnimi członkami gospodarstw domowych wykonującymi w momencie badania lub w ciągu ostatnich 12 miesięcy zatrudnienie nierejestrowane. Jego celem było określenie mechanizmu podejmowania zatrudnienia nierejestrowanego z perspektywy biografii zawodowej respondenta. Przeprowadzone IDI pozwoliły na uzyskanie informacji o przebiegu biografii zawodowej respondentów między okresami wykonywania pracy legalnej a okresami zatrudnienia nierejestrowanego, a szczególnie związków między zgodnością wykonywanej pracy legalnej i nierejestrowanej z posiadanym wykształceniem i kwalifikacjami zawodowymi. Metoda ta umożliwiła również uzyskanie informacji na temat postaw respondentów wobec pracy nierejestrowanej oraz identyfikację przyczyn/motywów podjęcia takiego zatrudnienia, rodzaju, typie i warunków wykonywanych w ten sposób prac, a także relacji zatrudnienia nieformalnego do ubezpieczeń zdrowotnych i emerytalnych. Badania te pozwoliły również na identyfikację planów zawodowych respondentów.

Indywidualny wywiad pogłębiony został również przeprowadzony z pracownikiem Okręgowego Inspektoratu Pracy, którego wiedza i doświadczenie praktyczne w zakresie przeprowadzonych kontroli legalności zatrudnienia na terenie woj. mazowieckiego, przyczyniły się do osiągnięcia celu głównego i celów szczegółowych badania. Informacje uzyskane podczas tego wywiadu uzupełniły analizy oparte na danych zastanych oraz wynik badań ilościowych i jakościowych przeprowadzanych z członkami i głowami gospodarstw domowych.

Dobór respondentów

Dobór respondentów do badania miał charakter celowy. Zgodnie z pierwotnym założeniem doboru próby oraz jej liczebności, respondenci mieli być wybierani przez ankieterów przeprowadzających wywiady kwestionariuszowe. W ramach projektu planowano realizację 120 wywiadów efektywnych – po 20 osób w każdym z wybranych do badania 5 podregionów województwa mazowieckiego i 20 mieszkańców miasta stołecznego Warszawy (razem 120). Ankieterzy do udziału w IDI mieli wybierać osoby pełnoletnie, które w momencie badania lub w ciągu ostatnich 12 miesięcy wykonywały pracę nierejestrowaną. W każdej grupie 20 osób wybranych do badania zasadniczego, zgodnie z pierwotnym założeniem koncepcji doboru próby oraz jej liczebności, znajdzie się co najmniej 5 respondentów, dla których wykonywanie pracy nierejestrowanej jest pracą główną i co najmniej 5 osób, dla których będzie ona pracą dodatkową. Wśród tych osób minimum 8 będzie mieszkańcami wsi i co najmniej 8 będzie zamieszkiwało na terenach miejskich. W każdej 20 osobowej grupie respondentów co najmniej 8 osób to kobiety i minimum 8 osób to mężczyźni, minimum 4 osoby w wieku 18-24 lata, co najmniej 4 osoby między 25-34 rokiem życia, co najmniej 4 osoby w wieku 35-54 lata i minimum 3 w wieku 55-64 lata oraz co najmniej 2 ukończone 64 lata. Łącznie zaplanowano, zgodnie z pierwotnym planem badania jakościowego, przeprowadzenie co najmniej:

- 30 IDI z osobami, dla których wykonywanie pracy nierejestrowanej jest głównym źródłem utrzymania,
- 30 IDI z osobami, dla których wykonywanie pracy nierejestrowanej jest dodatkowym źródłem utrzymania,
- 48 IDI z mieszkańcami wsi,
- 48 IDI z mieszkańcami miast,
- 48 IDI z kobietami,
- 48 IDI z mężczyznami,
- 24 IDI z osobami w wieku 18-24 lata,
- 24 IDI z osobami w wieku 25-34 lata,
- 24 IDI z osobami w wieku 35-54 lata,

- 18 IDI z osobami w wieku 55-64 lata,
- 12 IDI z osobami po 64 roku życia.

Tak więc kryteria dyferencjacji badanej zbiorowości były następujące:

- miejsce zamieszkania (podregion, miasto wieś),
- wiek,
- wykonywanie pracy nierejestrowanej, jej typ i charakter (praca główna i dodatkowa),
- płeć.

Jako dodatkowy „wspomagający” sposób doboru respondentów w badaniach jakościowych wykorzystano metodę doboru próby określaną jako metodologia RDS – *Respondent Driven Sampling* – zaproponowanej przez Douglasa Heckathorna³.

Argumentem przemawiającym za wykorzystaniem RDS była drażliwość tematu badań, która mogła znacznie wpłynąć, na zwiększenie stopnia nieufności respondentów do sytuacji badawczej oraz samego badacza przeprowadzającego wywiad IDI, a w konsekwencji mogło to powodować trudności w rekrutacji potencjalnych respondentów.

W badaniu założono zatem realizację wywiadów IDI z respondentami, którzy mieli być zrekrutowani wyłącznie w ramach przeprowadzonego badania ilościowego (PAPI) oraz, uzupełniająco, metodą RDS. Niestety zarówno badanie ilościowe pilotażowe jak i zasadnicze, ujawniły ogromne trudności w rekrutacji respondentów do badania jakościowego. Niezależnie od tego, czy respondenci byli rekrutowani metodą podstawową (w czasie przeprowadzania wywiadów kwestionariuszowych PAPI), czy też uzupełniająco (metoda RDS), nie można było uzyskać pierwotnie założonej liczebności próby (120 respondentów), ani spełnić wszystkich szczegółowych kryteriów doboru próby. W pilotażowym badaniu ilościowym żaden z 18 respondentów, którzy mieli styczność z pracą nierejestrowaną, nie wyraził zgody na przekazanie danych kontaktowych ze swojego otoczenia. Z kolei w badaniu zasadniczym ilościowym metodą podstawową udało się pozyskać wyłącznie 3 respondentów z 34% respondentów, którzy przyznali się do zatrudnienia nierejestrowanego i znali inne osoby ze swojego otoczenia, które miały doświadczenie pracy nierejestrowanej, ale odmówiły podania kontaktu do tych osób.

W związku z powtarzającymi się trudnościami w rekrutacji respondentów do badania jakościowego w czasie realizacji badania ilościowego (PAPI), uległy zmianie kryteria doboru respondentów do badania jakościowego (IDI). Zrezygnowano zatem z różnicowania w próbie respondentów ze względu na wiek i płeć oraz miejsce zamieszkania (wieś, miasto), w przypadku miejsca zamieszkania pozostawiono tylko podregion, z którego rekrutowany był respondent.

W badaniu jakościowym zasadniczym brano zatem pod uwagę wyłącznie: podregion, z którego pochodził respondent oraz to, czy wykonywał pracę nierejestrowaną w momencie badania albo w ciągu ostatnich 12 miesięcy, przy czym w czasie rekrutacji nie różnicowano już respondentów ze względu na typ zatrudnienia nierejestrowanego – praca główna albo dodatkowa. Zrezygnowano również z wcześniej przyjętych sposobów rekrutacji responden-

³ D.S. Heckathorn, *Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations*, „Social Problems”, 1997, tom 44, nr 2, s. 174 – 199.

tów: rekrutowanie w czasie badania ilościowego i RDS zastąpiono rekrutacją przy wykorzystaniu klasycznej metody kuli śnieżkowej.

Zmianie uległa również wielkość próby w badaniu jakościowym: z pierwotnie zakładanych 120 wywiadów IDI, przeprowadzonych zostało 85 wywiadów we wszystkich podregionach woj. mazowieckiego objętych badaniem jakościowym w liczbie minimum po 15 wywiadów w podregionach: radomskim, ostrołęcko-siedleckim, ciechanowsko-płockim i m.st. Warszawa oraz po 10 IDI w podregionach warszawskim wschodnim i warszawskim zachodnim.

Realizacja terenowa badania jakościowego

Badania zasadnicze jakościowe poprzedzone zostało badaniem pilotażowym na próbie 5 respondentów⁴. Badanie zrealizowano na terenie województwa mazowieckiego w następujących lokalizacjach: m. st. Warszawa – 3 respondentów oraz 2 wywiady zrealizowane w podregionie warszawskim zachodnim. Celem badania pilotażowego była weryfikacja przygotowanych narzędzi badawczych. W wyniku pilotażu nie zmieniono zasadniczego kształtu scenariusza wywiadu IDI, jego ostateczna wersja, wykorzystana w badaniu zasadniczym, pozostała bez większych zmian. Pilotaż potwierdził przydatność wcześniej skonstruowanego narzędzia. W badaniu pilotażowym wykorzystano pierwotnie sformułowane kryteria doboru respondentów, a więc: kryterium ze względu na typ wykonywanej pracy nierejestrowanej; kryterium ze względu na miejsce zamieszkania; kryterium ze względu na płeć oraz kryterium ze względu na wiek.

Badanie zasadnicze przeprowadzono w terminie 29.08-03.11.2014 r. na próbie 86 respondentów. Zrealizowało je 5 moderatorów w pięciu podregionach woj. mazowieckiego: podregion płocko-ciechanowski, ostrołęcko-siedlecki, radomski, warszawski wschodni i warszawski zachodni oraz m.st. Warszawa. Każdy z moderatorów przeprowadził 3 wywiady dziennie (średni czas trwania wywiadu to 38 minut). Jeden wywiad, z pracownikiem Okręgowego Inspektoratu Pracy w Warszawie, przeprowadził członek zespołu badawczego.

Z uwagi na trudności związane z rekrutacją respondentów do badania jakościowego w czasie realizacji badania ilościowego, z pierwotnie zakładanej liczby minimum 120 respondentów, którzy mieli być objęci badaniem jakościowym, próbę zmniejszono do minimum 80 respondentów w badaniu zasadniczym w następujących podregionach objętych badaniem jakościowym:

- 15 wywiadów IDI w podregionie radomskim;
- 15 wywiadów IDI w podregionie ostrołęcko-siedleckim;
- 15 wywiadów IDI w podregionie ciechanowsko-płockim;
- 15 wywiadów IDI w podregionie m. st. Warszawa;
- 10 wywiadów IDI w podregionie warszawskim wschodnim;
- 10 wywiadów IDI w podregionie warszawskim zachodnim;
- jeden wywiad IDI z pracownikiem Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie.

W trakcie badania w sumie zrealizowano 86 wywiadów IDI – ich zestawienie w rozkładzie na poszczególne podregiony przedstawia tabela I.3.

⁴ Badanie przeprowadzono w terminie 07-13.08.2014.

Tabela I.3. Liczba zrealizowanych wywiadów IDI w poszczególnych podregionach

Podregiony	Liczba zrealizowanych wywiadów
radomski	15
ostrołęcko-siedlecki	15
m. st. Warszawa	19
ciechanowsko-płocki	15
warszawski wschodni	11
warszawski zachodni	10
Wywiad z pracownikiem Okręgowego Inspektoratu Pracy w Warszawie	1
Suma	86

Wszystkie przeprowadzone wywiady były nagrywane za uprzednią zgodą uczestników wywiadów IDI. Z każdego z wywiadów sporządzono transkrypcję.

W czasie realizacji badania tylko 5 respondentów odmówiło uczestniczenia w wywiadzie IDI, pomimo wcześniej wyrażonej na to zgody. Jeden zrealizowany wywiad został zweryfikowany negatywnie i w konsekwencji odrzucony: respondent odmówił udziału w dalszej części badania i przerwał wywiad w siódmej minucie.

W trakcie badania na bieżąco prowadzono kontrolę badania na próbie $n=85$ (100% respondentów). Kontrola polegała na telefonicznym kontakcie z respondentem. Celem wywiadu kontrolnego było potwierdzenie zarówno faktu samej wizyty moderatora, poprawności doboru respondenta, jak i ocena prawidłowości przeprowadzenia wywiadu. Kontrolowana była również jakość przeprowadzonych wywiadów pod kątem zgodności ze scenariuszem wywiadu IDI oraz poprawności metodologicznej. Analogicznym kontrolom poddawane były również transkrypcje z wywiadów.

Część II. Analiza źródeł zastanych

Ta część opracowania zawiera wyniki badań źródeł zastanych, czyli zawartych w literaturze przedmiotu, dokumentach programowych oraz zbiorach danych statystycznych udostępnianych przez ich dysponentów. Składa się z siedmiu rozdziałów.

W rozdziale pierwszym zaprezentowane zostały definicje pracy nierejestrowanej wykorzystywane w statystyce, dokumentach i programach narodowych oraz pracach badawczych.

W rozdziale drugim zawarto krótkie omówienie pozytywnych i negatywnych stron występowania tego zjawiska dla życia społeczno-gospodarczego kraju, regionu i osób świadczących pracę w ten sposób i pracodawców oferujących miejsca pracy w szarej strefie rynku pracy.

Rozdział trzeci przedstawia wyniki badań modułowych na temat pracy rejestrowanej jakie są prowadzone przez GUS w Polsce od 1995 r. Została w nim przedstawiona skala zjawiska nierejestrowanego zatrudnienia, scharakteryzowano profil społeczno - demograficzny osób wykonujących prace nierejestrowaną oraz wskazano powody jej podejmowania. W rozdziale tym przedstawiono również wyniki kontroli legalności zatrudnienia przeprowadzanych w województwie mazowieckim.

Rozdział czwarty zawiera omówienie stosowanych przez badaczy metod pomiaru zakresu występowania zatrudnienia nierejestrowanego oraz ich wad i zalet. W oparciu o przeprowadzone badania bezpośrednio przedstawiono główne powody podejmowania pracy nierejestrowanej oraz czynniki społeczno-demograficzne mające wpływ na podejmowanie takich decyzji. Omówiono również czynniki różnicujące pracodawców oferujących miejsca pracy w szarej strefie rynku pracy.

W rozdziale piątym w oparciu o analizę danych statystycznych dokonano charakterystyki społeczno-ekonomicznej województwa mazowieckiego w przekroju jego podregionów. Analizie poddano uwarunkowania demograficzne województwa mazowieckiego, strukturę gospodarczą w przekroju sektorów ekonomicznych oraz charakterystykę rynku pracy. Zidentyfikowane cechy powiązane z wynikami obserwacji przedstawionych w trzecim rozdziale, co umożliwiło wskazanie potencjalnych zagrożeń dotyczących występowanie pracy nierejestrowanej w regionie Mazowsza.

Rozdział szósty poświęcony został omówieniu strategii rozwoju województwa mazowieckiego i miejsca, jakie zajmuje w nich zatrudnienie nierejestrowane.

Rozdział siódmy zawiera syntezę wiedzy o pracy nierejestrowanej i „szarej gospodarce” w krajach Unii Europejskiej.

1. Zatrudnienie nierejestrowane – definicja

Praca nierejestrowana jest jednym z elementów szerszego pojęcia, a mianowicie tzw. „szarej gospodarki”. Wykonywanie pracy nierejestrowanej stanowi bowiem jeden z elementów składowych tego zjawiska i jest uwzględniana zarówno w definicjach ogólnych, jak i enumeracyjnych⁵. Ponieważ głównym celem badania **„Praca nierejestrowana na Mazowszu – jej**

⁵ Określenie pojęcia „szara strefa” i jego definicji w literaturze przedmiotu jest wiele. Często używa się ich zamiennie. Najczęściej używane określenia to: szara strefa gospodarki”, szara gospodarka”, „gospodarka niefor-

skala, charakter i skutki społeczne” jest identyfikacja przyczyn, skali, charakteru (typów) oraz skutków podejmowania i świadczenia pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim w opracowaniu tym zostaną omówione jedynie definicje określenia „zatrudnienie nierejestrowane”.

Nie istnieje jedna, uniwersalna definicja pojęcia „zatrudnienie nierejestrowane”. Te, które zostały do tej pory opracowane charakteryzują się różnym poziomem ogólności, stopniem skomplikowania i zakresem. Sposób, w jaki jest to zjawisko definiowane zależy bowiem od tego kto się nią posługuje i jakim celom ma ona służyć. Wpływ ma również moment, w którym definicja została sformułowana. Wiedza na temat szarej strefy oraz zatrudnienia nierejestrowanego jest coraz szersza. Uwzględnia się również zachodzące zmiany na rynku pracy wpływające na zachowania pracodawców i pracobiorców. Dlatego powstające kolejne definicje ewoluowały wraz z wiedzą, którą poszerzano dzięki prowadzonym badaniom i analizom poświęconym temu zjawisku. Z czasem opracowane definicje zaczęły więc obejmować coraz szerszy katalog czynników, które z punktu widzenia badaczy mają istotne znaczenie dla jak najbardziej trafnego, zgodnego z rzeczywistością sposobu określenia pojęcia „zatrudnienie nierejestrowane”. Niemniej jednak wszystkie te definicje mają jedną cechę wspólną, a mianowicie jako czynnik decydujący o tym, czy mamy do czynienia z zatrudnieniem nierejestrowanym czy też nie wskazują niezgodności z zapisami w obowiązujących dokumentach prawnych regulujących zasady zatrudniania pracowników, czyli niezarejestrowanie faktu wykonywania pracy przynoszącej dochód przez pracobiorcę lub pracodawców oraz nieodprowadzanie obowiązkowych składek.

W literaturze przedmiotu można więc znaleźć ogólne, zwarte definicje „zatrudnienia nierejestrowanego” oraz takie, które są bardziej rozbudowane i wyliczają poszczególne elementy składowe tego pojęcia, stanowiące podstawę do jego identyfikacji.

Do ogólnych zaliczyć należy definicję opracowaną na potrzeby Komisji Europejskiej, zgodnie z którą „pracą nierejestrowaną” są *„wszystkie płatne rodzaje działalności, które są zgodne z prawem, jeśli chodzi o ich naturę, jednak nie zostały zadeklarowane władzom publicznym (biorąc pod uwagę różnice w systemach prawnych pomiędzy Państwami Członkowskimi)”*⁶. W podobny sposób pojęcie to zostało zdefiniowane przez Radę Unii Europejskiej w decyzji w sprawie wytycznych dotyczących polityki zatrudnienia państw członkowskich. W dokumencie tym „zatrudnienie nierejestrowane” określone zostało jako *„każda opłacana działalność, która jest zgodna z prawem w odniesieniu do swojego charakteru, ale niezgłoszona władzom publicznym”*.⁷ W 2004 r. Komisja Europejska rozszerzyła definicję pojęcia „zatrud-

malna”, „gospodarka zacieniona”, „gospodarka drugiego obiegu”, „gospodarka ukryta”, „gospodarka podziemna”, „czarna gospodarka” itp. Nie ma również jednej uniwersalnej definicji w jednoznaczny sposób definiującej to zjawisko, gdyż stanowi problemem szarej strefy zajmują się przedstawiciele różnych dziedzin nauki np.: ekonomiści, socjologowie, prawnicy. Sposób definiowania zależy więc często od potrzeb badawczych osób analizujących to zjawisko. Są więc definicje, które w sposób bardzo ogólny definiują pojęcie szarej strefy oraz takie, gdzie wylicza się poszczególne działania, które występują w szarej strefie. Na ten temat szerzej pisali m. in.: K. Łapiński, M. Peterlik, B. Wyżnikiewicz, *Szara strefa w polskiej gospodarce*, IBnGR, Warszawa 2004 r., M. Bednarski, E. Kryńska, K. Pater, M. Walewski (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2008; G. Gołębiowski, *Zjawisko szarej strefy z uwzględnieniem gospodarki polskiej w: „Współczesna Ekonomia*, nr 1, 2007 r., s. 17-28; S. Cichocki, *Metody pomiaru szarej strefy*, Gospodarka Narodowa 2006 Nr 1-2, s. 37-61; F. Schneider, *The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (not) Know?* Discussion Paper Series, IZA DP, Bonn, 2012.

⁶ *Communication of the Commission on Undeclared Work*, European Commission, COM (98), s. 4-5.

⁷ Decyzja Rady UE z dnia 22 lipca 2003 r. w sprawie wytycznych polityk zatrudnienia Państw Członkowskich

nienie nierejestrowane” również o nieodpłatne produktywne rodzaje działalności. Zgodnie z opracowanym, szerszym sposobem rozumienia tego pojęcia, „zatrudnieniem nierejestrowanym” są „wszystkie produktywne rodzaje działalności, które są zgodne z prawem, jeśli chodzi o ich naturę, jednak nie zostały zadeklarowane władzom publicznym biorąc pod uwagę różnice w systemach prawnych pomiędzy Państwami Członkowskimi”⁸. W 2013 r. Komisja Europejska nadal posługiwała się bardzo zbliżoną definicją "zatrudnienia nierejestrowanego", według której zjawisko to stanowi „wszelką działalność zarobkową, zgodną z prawem pod względem swojej natury, lecz niezgłoszoną władzom publicznym, z uwzględnieniem różnic w systemach prawnych państw członkowskich”⁹.

W szerszy sposób zdefiniowane zostało zatrudnienie ukryte przez OECD. W tej definicji uwzględniona została również część produkcji gospodarstw domowych na własny użytek. Zgodnie z tą definicją „zatrudnienie nierejestrowane” to „zatrudnienie, które samo z siebie nie jest nielegalne, ale nie zostało zadeklarowane władzom publicznym”¹⁰.

Z kolei M. Grabowski „zatrudnienie nierejestrowane” definiuje jako „wykonywanie podstawowej lub dodatkowej pracy podejmowanej poza regulacjami prawa pracy lub podatkowymi”¹¹. Tak sformułowane pojęcie "nierejestrowanego zatrudnienia” obejmuje zarówno zatrudnienie nierejestrowane cudzoziemców, jak również świadczenie pracy członków jednego gospodarstwa domowego na rzecz innego gospodarstwa domowego oraz między gospodarstwami domowymi i podmiotami gospodarczymi (zarejestrowanymi lub nie).

W sposób szczegółowy „zatrudnienie nierejestrowane” definiowane jest w dokumentach prawnych oraz przez statystyków zajmujących się szacowaniem skali i zakresu występowania tego zjawiska. Zgodnie z obowiązującymi w Polsce zapisami regulującymi zasady działania instytucji rynku pracy z „zatrudnieniem nierejestrowanym” lub wykonywaniem nielegalnej innej pracy zarobkowej mamy do czynienia wówczas, gdy¹²:

- pracodawca nie potwierdzi na piśmie w wymaganym przepisami terminie rodzaju i warunków zawartej umowy z zatrudnioną osobą,
- pracodawca nie zgłosi do zatrudnionej osoby lub też wykonującej inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego,
- osoba posiadająca status bezrobotnego nie powiadomi właściwego powiatowego urzędu pracy o podjętym zatrudnieniu, innej pracy zarobkowej lub rozpoczęciu prowadzenia działalności gospodarczej,
- zostanie powierzone wykonywanie pracy cudzoziemcowi nieposiadającemu zezwolenia na pracę lub zezwolenia na pobyt i pracę, od którego takie zezwolenie jest wymagane lub

(2003/578/WE) s. 4.

⁸ P. Renoy, S. Ivarsson, O. van der Wusten-Grisati, R. Meijer, *Undeclared Work in an enlarged Union*, Komisja Europejska, Bruksela 2004 s. 93.

⁹ Komunikat prasowy Praca nierejestrowana: Komisja rozpoczyna konsultacje ze związkami zawodowymi i przedstawicielami pracodawców, Komisja Europejska, 4 lipca 2013 r. Biuletyn Informacyjny Komisji Europejskiej na temat zatrudnienia, spraw społecznych i włączenia społecznego, 2013.

¹⁰ OECD Employment Outlook, 2004, s. 232.

¹¹ M. Grabowski *Nielegalne zatrudnienie w MSP w Polsce w Pracodawcy-pracobiorky w sektorze prywatnym*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa 1997, s. 95.

¹² Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy Dz. U. z 2014 r., poz. 1146, art. 2, ust. 1, pkt. 13.

też powierzona praca wykonywana jest na innych warunkach lub na innym stanowisku niż określone zostało to w zezwoleniu na pracę¹³.

Określanie skali i zakresu zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce zajmują się przede wszystkim pracownicy Głównego Urzędu Statystycznego. Prowadzą oni cyklicznie badania modułowe w ramach Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności. W oparciu o uzyskane w ten sposób wyniki określają poziom zaangażowania ludności w wykonywanie pracy nierejestrowanej oraz zakres korzystania z usług osób ją wykonujących.

Na potrzeby prowadzonych przez GUS szacunków została również opracowana definicja "zatrudnienia nierejestrowanego", zgodnie z którą jest to praca najemna wykonywana bez nawiązania stosunku pracy czyli bez umowy o pracę, zlecenia, o dzieło lub jakiegokolwiek innej pisemnej umowy pomiędzy pracodawcą i pracownikiem bez względu na sektor własności (również u osób fizycznych i w indywidualnych gospodarstwach rolnych). Jest to praca, która nie jest także wykonywana na podstawie powołania, mianowania lub wyboru. Osoba wykonująca pracę nierejestrowaną nie uzyskuje ubezpieczenia społecznego, a więc uprawnień do korzystania ze świadczeń społecznych a okres jej wykonywania nie jest także zaliczany jako składkowy z punktu widzenia ZUS. Pracodawca nie odprowadza na konto ZUS i Funduszu Pracy odpowiednich sum z tytułu wypłacanego wynagrodzenia. Od dochodów z pracy nierejestrowanej nie są płacone podatki dochodowe. Pracą nierejestrowaną według definicji GUS jest także wykonywanie pracy na rachunek własny, jeśli z tytułu prowadzonej działalności gospodarczej nie są realizowane obowiązki wobec państwa.¹⁴

GUS dzieli pracę rejestrowaną ze względu na czas jej wykonywania na pracę główną i pracę dodatkową. Pracą nierejestrowaną główną jest praca, której wykonanie zwykle zajmuje najwięcej czasu. W przypadku prac zajmujących tyle samo czasu, pracą główną jest praca przynosząca wyższy dochód. Pracą nierejestrowaną dodatkową jest z kolei praca, która zazwyczaj zajmuje najwięcej czasu spośród innych wykonywanych prac, poza pracą główną. Jeżeli prace dodatkowe zajmują tyle samo czasu, nierejestrowaną pracą dodatkową jest ta, która przynosi największy dochód.¹⁵

W literaturze przedmiotu można znaleźć również inne definicje, które dzielą zatrudnienie nierejestrowane na główne i częściowe. Z tym, że w ich przypadku częściowe zatrudnienie nierejestrowane polega na łączeniu pracy nierejestrowanej z wykonywaniem pracy legalnej. I tak np. M. Pasterna-Malicka przyjmuje się, że pracą nierejestrowaną jest każda "praca najemna wykonywana bez zawarcia formalnej umowy, a także praca wykonywana w podsta-

¹³ Zmiana warunków zatrudnienia nie jest nielegalnym wykonywaniem pracy przez cudzoziemców wówczas, gdy zmieniona zostanie siedziba, miejsce zamieszkania, nazwa lub forma prawna podmiotu powierzającego pracę cudzoziemcowi bądź też podmiot ten zostanie przejęty w całości lub w części przez innego pracodawcę. W takich sytuacjach nie zachodzi konieczność ubiegania się o nowe zezwolenie na pracę (Art. 88f, ust 1a). Nielegalnym wykonywaniem pracy przez cudzoziemca nie będzie również powierzenie mu wykonania pracy o innym charakterze lub na innym stanowisku niż to, które zostało określone w pozwoleniu na pracę przez okres 30 dni jeśli posiadane zezwolenie na pracę nie zwalnia z określonych odrębnymi przepisami wymogów, od spełnienia których uzależnione jest wykonywanie zawodów regulowanych lub działalności. (Art. 88f, ust 1b i art. 88d). Definicja nielegalnej pracy wykonywanej przez cudzoziemca znajduje się w art. 2, ust. 1, pkt. 14 Ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i ... dz. cyt.

¹⁴ *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r*, GUS, Warszawa 2011, s. 10.

¹⁵ *Tamże*.

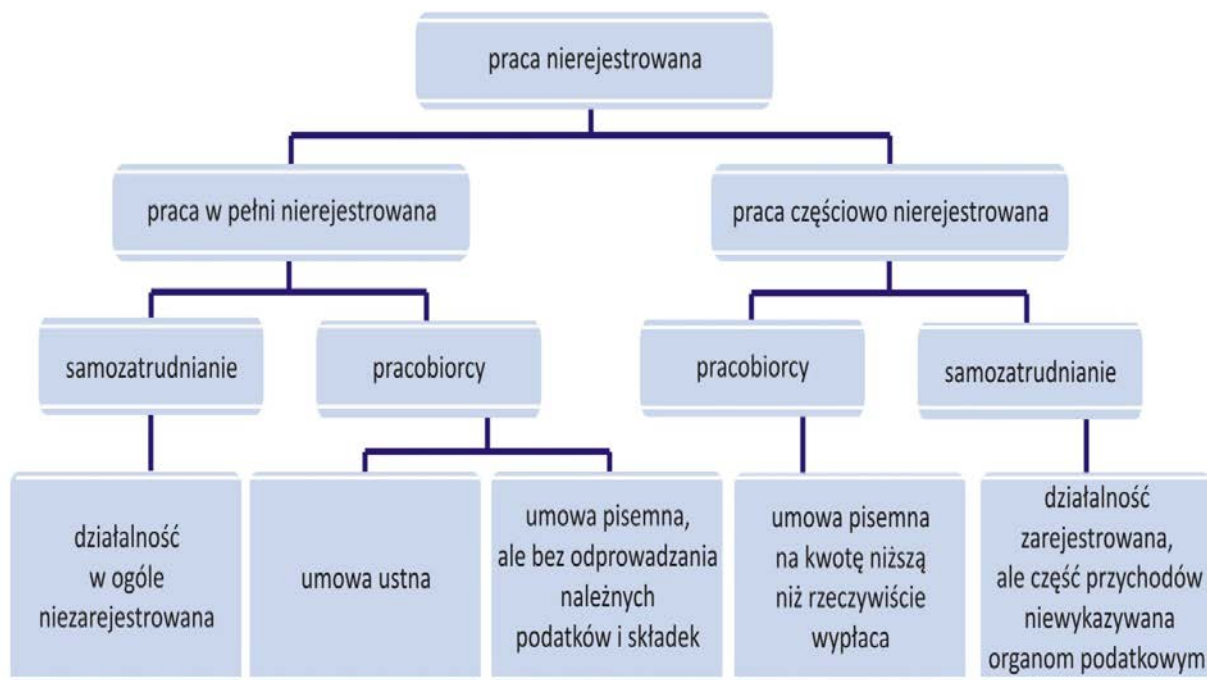
wowym miejscu pracy, ale w ramach której wynagrodzenie jest częściowo wypłacane poza ewidencją, oraz nieewidencjonowana praca na własny rachunek¹⁶.

Zatrudnienie nierejestrowane ze względu na swój charakter dzielone jest na zatrudnienie u kogoś lub samozatrudnienie¹⁷.

Z kolei w zależności od stopnia formalizacji relacji między pracodawcą i pracobiorcą wyróżnia się pracę w pełni nierejestrowaną oraz częściowo nierejestrowaną¹⁸.

Połączenie tych dwóch kategoryzacji pozwala na wyróżnienie pięciu głównych form zatrudnienia nierejestrowanego (schemat II.1).

Schemat II.1. Główne rodzaje zatrudnienia nierejestrowanego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie M. Bednarski, i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej...* dz. cyt., s. 21.

¹⁶ M. Pasterna-Malicka *Zatrudnienie nierejestrowane w kontekście problematyki bezrobocia w Polsce*, w Studia BAS, nr 4(36) 2013 s., s.31.

¹⁷ M. Bednarski, i inni (red.), *Przyczyny pracy nierejestrowanej...* dz. cyt., s. 21.

¹⁸ *Tamże*.

Wszystkie przytoczone definicje i sposoby klasyfikowania zatrudnienia nierejestrowanego nie obejmują działalności przestępczej takiej, jak: przemyt, handel narkotykami, fałszowanie pieniędzy czy włamania. W definicjach tych podkreśla się natomiast znaczenie regulacji prawnych na poziomie krajowym, jako jednego z głównych czynników decydujących o tym, czy mamy do czynienia z „zatrudnieniem nierejestrowanym”, a więc naruszającym obowiązujące regulacje dotyczące nawiązywania i rozwiązywania stosunku pracy, sposobu wynagradzania oraz odprowadzania należnych składek do systemu zabezpieczenia społecznego i podatkowego czy też nie wywiązywania się z obowiązków wobec innych ważnych dla rynku pracy instytucji. Dzielą więc one rynek pracy na trzy zasadnicze części:

- rynek na którym wykonywana jest praca legalnie,
- rynek, na którym praca wykonywana jest w sposób nielegalny, czyli naruszający obowiązujące na poziomie krajowym regulacje dotyczące zatrudniania i odprowadzania należnych składek z tytułu uzyskiwanych przychodów czy obowiązkowego ubezpieczenia oraz
- formę pośrednią polegającą na wykonywaniu pracy częściowo nierejestrowanej, polegającej na łączeniu pracy nierejestrowanej z legalną poprzez np. ukrywanie części przychodów, od których nie są odprowadzane należne składki oraz podatki.

Jak widać badanie i analiza skali i zakresu zatrudnienia nierejestrowanego nie jest zadaniem łatwym. Istnienie wielu sposobów definiowania tego zjawiska, uzależnienie diagnozy zatrudnienia nierejestrowanego od regulacji na poziomie krajowym oraz różnorodność form i stopnia formalizacji nie ułatwiają i tak trudnego z powodu drażliwości problematyki zadania, jakim jest opracowanie jednej, uniwersalnej definicji zatrudnienia nierejestrowanego.

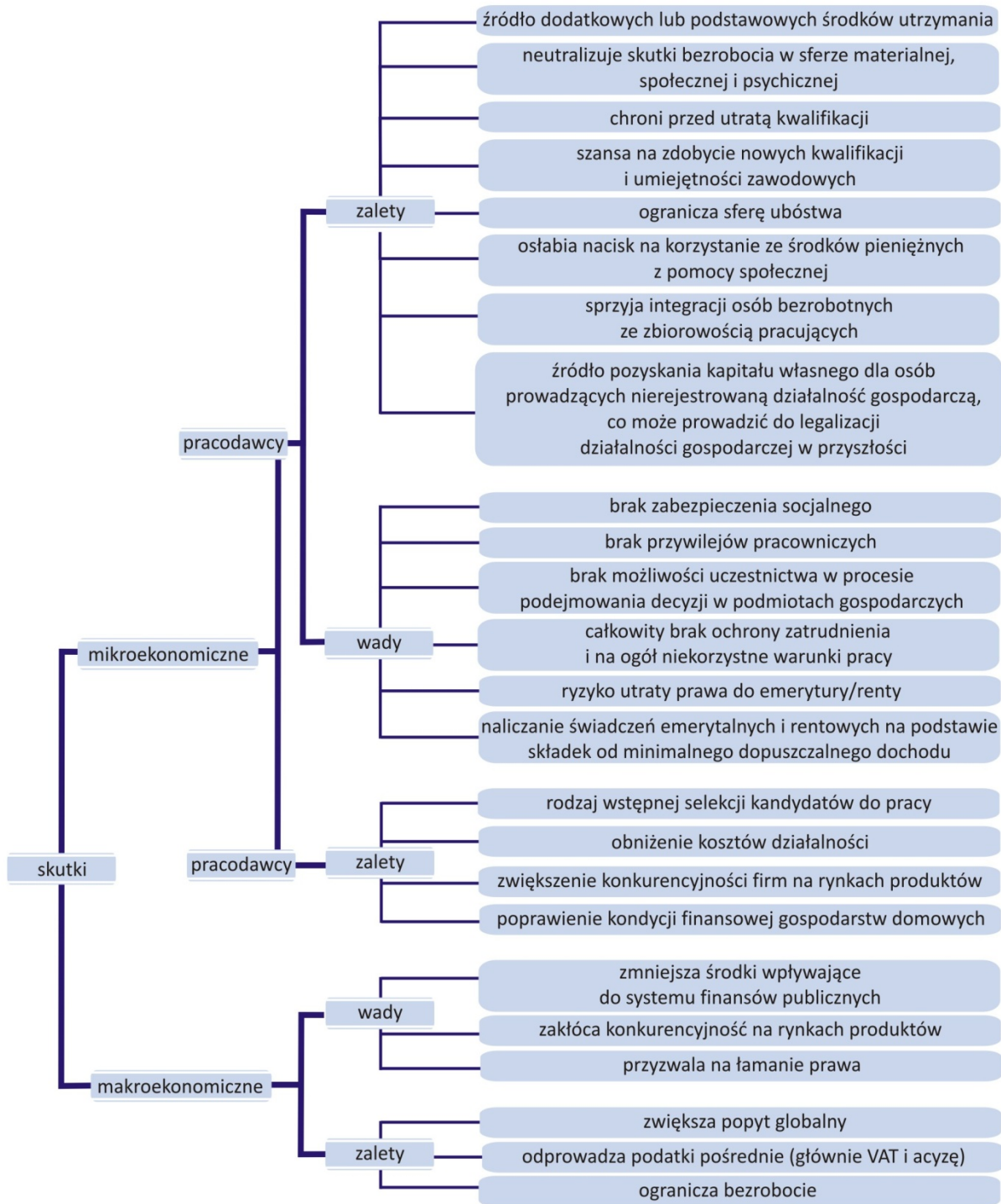
2. Wpływ pracy nierejestrowanej na życie społeczno-gospodarcze

Badacze i analitycy zajmujący się problematyką pracy nierejestrowanej zgodnie podkreślają, że zjawisko to ma zarówno pozytywne, jak i negatywne strony. Jej beneficjentami są nie tylko pracodawcy i pracownicy ale również osoby nabywające produkty i usługi wyprodukowane w „szarej części” rynku, na których zakup, gdyby były wyprodukowane w sposób legalny nigdy nie byłoby ich stać. Zespół skutków, jakie niesie ze sobą praca nierejestrowana dla różnych aspektów życia społecznego prezentuje schemat II.2.

Najczęściej korzystne i niekorzystne efekty funkcjonowania „szarej gospodarki” oferującej możliwość wykonywania pracy nierejestrowanej dzielone są na dwie zasadnicze grupy. Skutki występujące w skali makroekonomicznej i mikroekonomicznej. Nie wszystkie efekty ich istnienia dostrzegane są od razu. Niektóre widoczne są dopiero po upływie dłuższego czasu. Dlatego też efekty wykonywania pracy nierejestrowanej na obu tych poziomach dzielą się na długie i krótkie okresowe¹⁹.

¹⁹ Por. np. B. Mróz, *Gospodarka nieoficjalna ... dz. cyt.*, M. Kabaj, *Zatrudnienie w ... dz. cyt.*, E. Kryńska, *Szara strefa rynku pracy. ... dz. cyt.*, M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej ... dz. cyt.*, E. Kryńska, *Etyczne aspekty funkcjonowania ... dz. cyt.*, K. Łapiński i inni *Szara strefa w ... dz. cyt.*

Schemat II.2. Skutki pracy nierejestrowanej z punktu widzenia aspektów społeczno-gospodarczych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: B. Mróz, *Gospodarka nieoficjalna w systemie ekonomicznym*, Monografie i Opracowania nr 509, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2002, M. Kabaj, *Zatrudnienie w szarej strefie w polskiej gospodarce. Fakty, tendencje, mity i nieporozumienia*, Polityka Społeczna 2004 Nr 1(358), E. Kryńska, *Szara strefa rynku pracy. Utrapienie gospodarcze czy ratunek społeczny?* [w:] S. Borkowska (red.) *Przyszłość pracy w XXI wieku*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2004, M. Bednarski, i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej ... dz. cyt.*, E. Kryńska, *Etyczne aspekty funkcjonowania rynku pracy*, [w:] A. F. Bocian (red.) *Ekonomia - polityka - etyka* tom III, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomii i Zarządzania, Białystok 2010, K. Łapiński, i inni, *Szara strefa w... dz. cyt.*

Z punktu mikroekonomicznego, czyli gospodarstw domowych, podmiotów gospodarczych oraz nierejestrowanych pracowników zatrudnienie nierejestrowane ma szereg zalet i wad. Dla osób świadczących pracę nierejestrowaną pozytywną stroną funkcjonowania „szarej gospodarki” oferującej zatrudnienie w szarej strefie rynku pracy w krótkim okresie jest możliwość uzyskiwania dodatkowych lub też w przypadku osób bezrobotnych podstawowych środków utrzymania. Uzyskiwany w ten sposób dochód przyczynia się do wzrostu dochodu netto oraz umożliwia zwiększenie poziomu konsumpcji i stopnia zaspokojenia potrzeb wszystkich członków gospodarstwa domowego. Wzrost dochodu netto i poprawa standardów życia dotyczy przede wszystkim osób dla których praca nierejestrowana jest dodatkowym źródłem dochodów, a nie głównym (np. emeryci, renciści, osoby pracujące legalnie itp.). W przypadku wszystkich grup pracobiorców możliwość wykonywania pracy nierejestrowanej ogranicza rozmiary pauperyzacji społeczeństwa i nacisk na pobieranie środków z pomocy społecznej w okresach pogarszania się koniunktury gospodarczej. Wykonywanie pracy nierejestrowanej w krótkim okresie neutralizuje negatywne skutki bezrobocia nie tylko w sferze materialnej, ale również społecznej i psychologicznej. Wykonywanie pracy w tej formie daje osobom bezrobotnym szanse przynajmniej na nieformalne pozbycie się statusu bezrobotnego oraz ogranicza rozmiary patologii społecznej, która jest bardzo silnie związana ze zjawiskiem bezrobocia. Ponadto chroni osoby bezrobotne przed dewaluacją posiadanych kompetencji zawodowych, a także umożliwia wszystkim uczestnikom szarej strefy rynku pracy zdobywanie nowych kwalifikacji i umiejętności zawodowych.

Wykonywanie pracy nierejestrowanej pozwala również osobom bezrobotnym na integrację z osobami pracującymi. Ta forma pracy wbrew pozorom zwiększa również szanse na uzyskanie pracy legalnej. Podjęcie pracy nierejestrowanej daje szansę wykazania się posiadanymi kwalifikacjami i umiejętnościami oraz może przekształcić się w zatrudnienie formalne, jeśli pracodawca uzna pracownika za wartościowego dla firmy. W przypadku osób prowadzących niezarejestrowaną działalność gospodarczą wykonywanie pracy nierejestrowanej może pozwolić na zebranie takiej ilości kapitału własnego, że korzystnym dla nich rozwiązaniem będzie legalizacja tej działalności w przyszłości.

Jeśli chodzi o negatywne skutki podejmowania pracy nierejestrowanej występujące w krótkim okresie, to przede wszystkim zwraca się uwagę na brak zabezpieczenia socjalnego. Osoby te nie odprowadzają bowiem składek na ubezpieczenie zdrowotne i społeczne co w krótkim okresie wywołuje uczucie dyskomfortu zarówno u osób pracujących w ten sposób, jak i członków ich rodzin. W dłuższym okresie wykonywanie pracy nierejestrowanej może natomiast doprowadzić do pozbawienia takich osób prawa do emerytury lub renty lub też ich wysokość może być zbyt niska, aby pozwolić na zaspokojenie choćby podstawowych potrzeb. Wysokość tych świadczeń może zostać naliczona na podstawie składek od minimalnego dopuszczanego dochodu. Kolejnym negatywnym efektem wykonywania pracy nierejestrowanej występującym w krótkim okresie jest brak praw pracowniczych gwarantowanych przez system prawa pracy i stosunków przemysłowych. Nierejestrowanym pracownikom nie przysługują prawo do: płatnych urlopów wypoczynkowych, wynagrodzenia za przepracowane nadgodziny, uzyskania dofinansowania do szkoleń, urlopu szkoleniowego, korzystania z funduszu socjalnego i wielu innych przywilejów pracowniczych. Nie mają również wpływu na decyzje podejmowane w podmiotach gospodarczych. Ponadto zatrudnienie w szarej strefie rynku pracy charakteryzuje się niską stabilnością. To czy zatrudniani będą pracownicy nierejestrowani zależy od sytuacji na rynku. Ponadto wykonywana przez nich praca pozbawiona

jest ochrony prawnej oraz niejednokrotnie wykonywana jest w warunkach niekorzystnych dla pracownika.

W przypadku przedsiębiorstw, pracownicy nierejestrowani stanowią doskonały sposób na obniżenie kosztów prowadzonej działalności oraz zwiększenie konkurencyjności na rynku produktów. Zatrudnienie pracowników nierejestrowanych może stanowić także doskonały sposób obniżenia kosztów funkcjonowania gospodarstwa domowego. Oferowanie pracy nierejestrowanej może więc stanowić swoiste "panaceum" w przypadku pogorszenia się z różnych powodów sytuacji finansowej przedsiębiorstwa lub gospodarstwa domowego. Ponadto pozwala na obejście kosztów związanych z zatrudnieniem nowego pracownika i jego późniejszym zwolnieniem oraz związanych z tym procedur. Oferowanie możliwości zatrudnienia w szarej strefie rynku pracy jest również wykorzystywane jako metoda selekcji kandydatów na pracowników. Okres świadczenia pracy nierejestrowanej daje pracodawcy czas na ocenę przydatności kandydata do pracy na stałe.

Jeśli chodzi o ocenę zatrudnienia nierejestrowanego z punktu widzenia makroekonomicznego to przede wszystkim zwraca się uwagę na to, że praktyki takie niosą ze sobą szereg negatywnych konsekwencji. Istnienie „szarej gospodarki” przynosi ogromne straty dla systemu finansów publicznych i systemu ubezpieczeń społecznych. Ponieważ od przychodów osób pracujących w sposób nierejestrowany nie są odprowadzane należne podatki i składki na ubezpieczenie zdrowotne i emerytalnym może pojawić się konieczność sfinansowania obciążeń finansowanych przez pozapłacowe składniki wynagrodzeń. Sytuacja taka z kolei wymagać będzie ich podniesienia. Jeśli pozapłacowe składniki wynagrodzeń zostaną podniesione zwiększą się koszty pracy i wykonywanie pracy legalnej stanie się mniej opłacalne. W efekcie dochodzi do zwiększenia ofert miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy. To z kolei zmniejsza globalne przychody budżetu i funduszy celowych co powoduje dalsze ograniczenie wzrostu liczby miejsc pracy i demotywuje pracodawców do legalnego zatrudnienia pracowników, a to w jeszcze większym stopniu zmniejsza napływ środków niezbędnych do sfinansowania zadań przez budżet i fundusze celowe, co następnie skłania do podwyższenia składek – itd.

Istnienie szarej strefy rynku pracy w skali makroekonomicznej wpływa również negatywnie na konkurencyjność na rynku produktów. Podmioty gospodarcze zakłócają ją poprzez stosowanie tzw. "dumpingu socjalnego". Obniżają koszty działalności firmy poprzez obniżanie kosztów pracy, związanych z ograniczeniem obowiązków pracodawcy wobec pracowników. W ten sposób zwiększają swój udział w rynku produktów. Silna pozycja i niskie koszty powodują, że podmioty działające w sposób zgodny z prawem mogą zostać zmuszone do ograniczenia prowadzonej działalności i redukcji zatrudnienia lub też całkowitego usunięcia się z rynku. Sytuacja ta prowadzi do tego, że korzyści płynące z zatrudnienia nierejestrowanego w skali makroekonomicznej dla ograniczenia bezrobocia są pomniejszane o wielkość popytu na pracę "wypartego" z rynku produktów przez nieuczciwą konkurencję. Istnienie szarej strefy rynku pracy w wymiarze makroekonomicznym ma bowiem pozytywny, choć w niewielkim zakresie, wpływ na ograniczanie bezrobocia. Istniejące miejsca pracy w „szarej gospodarce”, pomimo posiadanych wad, poprawiają ogólną sytuację na rynku pracy. Ponadto osoby wykonujące pracę nierejestrowaną uczestniczą w konsumpcji dóbr i usług znajdujących się na rynku. W ten sposób przyczyniają się do wzrostu popytu globalnego i odprowadzają podatki pośrednie (np. VAT, akcyza itp.).

Nierejestrowane zatrudnienie ma również negatywne konsekwencje w wymiarze społecznym, gdyż istnieje przyzwolenie na zachowania i postawy tego rodzaju. Większość społeczeństwa nie widzi nic złego w łamaniu obowiązującego prawa, a niektórzy jego obejście uważają za cenne osiągnięcie.

3. Zatrudnienie nierejestrowane w Polsce

3.1. Skala i zakres zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce w świetle szacunków i wyników badań Głównego Urzędu Statystycznego

W celu przeprowadzenia analizy poziomu zatrudnienia nierejestrowanego wykorzystano dane szacunkowe statystyki publicznej, a przede wszystkim roczniki statystyczne GUS oraz publikację tego Urzędu, dotyczącą pracy nierejestrowanej.

Jak wynika z danych statycznych, zawartych w rocznikach statystycznych, w latach 2005 – 2012, liczba osób, które pracowały w szarej strefie w Polsce nie przekroczyła 2 mln osób. Dane w tabeli II.1 wskazują na zmienny poziom liczebności interesującej nas zbiorowości.

Tabela II.1. Pracujący ogółem i pracujący w szarej strefie w Polsce w latach 2005-2012

Wyszczególnienie	2005	2007	2008	2010	2011	2012
Pracujący w szarej strefie" (w tys.)	1035	1131	1168	1074	1083	1092
Pracujący ogółem (w tys.)	12 890,7	13 771,1	14 037,2	14 106,9	14 232,6	14 172,0
Odsetek pracujących w szarej strefie"	7,4	7,6	7,7	7,1	7,1	7,2

Źródło: Rocznik Statystyczny RP 2009, GUS, Warszawa 2009, Rocznik Statystyczny RP 2013, GUS, Warszawa 2013.

W latach 2005–2008 liczba takich pracowników zwiększyła się o prawie 12,8%. Natomiast w 2010 r. odnotowano spadek w porównaniu do 2008 r. aż o 8,1%. Po czym w kolejnych dwóch latach liczba pracowników, zatrudnionych bez umowy formalnej zwiększyła się zaledwie o 1,7%. Trudno jest jednoznacznie wskazać czynniki, które wpływały na charakter zmian pracujących w szarej strefie. Zaobserwowane zmiany w liczbie nierejestrowanych pracowników w analizowanym okresie mogą być konsekwencją zmiany sposobu liczenia tej kategorii osób. Należy jednak podkreślić, iż przedstawione dane mają charakter szacunkowy, a co za tym idzie, mogą być obciążone błędem niedoszacowania²⁰.

W badanym okresie można wyróżnić również trzy podokresy zmian odsetka pracujących w szarej strefie. Były to lata 2005–2008, w których odsetek zwiększył się o 0,3 pkt. proc. następnie w dwóch kolejnych latach 2010–2011 zmniejszył się do poziomu 7,1%, ale był stabilny, po czym w 2012 r. odnotowano wzrost o 0,1 pkt. proc. Uwzględniając wcześniejsze zastrzeżenia co do metody badania, czyli szacunkowy charakter oceny liczby pracujących w szarej strefie, można zauważyć, że w analizowanych latach udział tej populacji w ogólnej

²⁰ Dotychczasowe szacunki rozmiarów „szarej gospodarki” dokonywane przez GUS zawierają tylko „legalną” część szarej strefy gospodarczej, czyli zaniżanie efektów działalności przez zarejestrowane podmioty gospodarcze oraz działalność gospodarczą nierejestrowaną, prowadzoną na własny rachunek. Taka działalność gospodarcza nie jest zakazana przez prawo, a jedynie ukrywana przed organami administracji publicznej. Część nielegalna szarej strefy zostanie włączona do szacunków PKB, poczynając dopiero od 2014 roku. Por. K. Łapiński i inni, *Szara strefa w dz. cyt.*, s. 20.

liczbie pracujących uległ zmniejszeniu, przy czym nie był to spadek duży, zaś odsetek zawsze utrzymywał się na poziomie powyżej 7%.

Liczebność populacji pracowników szarej strefy uległa w badanym okresie pewnemu zwiększeniu. Nie oznacza to jednak, że wzrósł również udział tego sektora w gospodarce. Jak wynika z analiz przeprowadzonych przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową udział tego sektora w tworzeniu PKB, niezależnie od miejsca prowadzonych szacunków (GUS, IBNGR) – maleje²¹. Może to oznaczać zmniejszanie się produktywności działalności tej strefy, jak również – związany z tym – niższy poziom wynagrodzeń pracowników, co jest powszechnie wiadome.

3.1.1. Charakterystyka osób wykonujących pracę nierejestrowaną

W kolejnych punktach tego rozdziału analizę pracujących w szarej strefie dokonano w oparciu o dane pochodzące z Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL), tzw. badania modułowego, które jest przeprowadzane cyklicznie od 1995 r. Wyniki obserwacji publikowane są przez GUS w zwartym opracowaniu *Praca nierejestrowana w Polsce*. Były one podjęte w 1995, 1998, 2004, 2009 i 2010 r. Pozyskane przez GUS dane pozwalają na szerszą analizę populacji osób związanych z szarą strefą gospodarki. Przyjrzyjmy się zatem jak kształtowała się liczba osób pracujących w szarej strefie.

Tabela II.2. Struktura osób wykonujących pracę nierejestrowaną według płci, miejsca zamieszkania, wieku i wykształcenia (w %)

Wyszczególnienie	1995	1998	2004	2009	2010
Ogółem w tys. osób	2199	1431	1317	785	732
Płeć					
Mężczyzna	64,2	70,0	63,2	66,9	64,9
Kobieta	35,8	30,0	36,8	33,1	35,2
Miejsce zamieszkania					
Miasto	52,2	50,3	52,5	51,2	51,0
Wieś	47,8	49,7	47,5	48,8	49,2
Wykształcenie					
gimnazjalne i poniżej	33,8	31,9	24,1	20,0	21,3
zasadnicze zawodowe	38,4	41,6	44,8	41,5	34,8
średnie zawodowe i ogólnokształcące	20,8	20,8	25,1	26,1	30,6
policealne i wyższe	7,0	5,7	6,0	12,4	13,3
Wiek					
15-24	22,4	23,1	20,5	18,6	19,0
25-34	25,5	22,2	24,4	21,4	28,8
35-44	26,9	26,8	22,0	23,3	23,1
45-59	17,6	21,4	29,2	32,0	23,6
60 lat i więcej	7,6	6,4	3,9	4,7	5,5

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z Kałaska M., Kostrubiec S., Witkowski J. *Praca nierejestrowana w Polsce w 1995 r.*, GUS, Warszawa 1996, Kostrubiec S. (red.) *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 r.*, GUS, Warszawa 1999, *Praca nierejestrowana w Polsce 2004 r.*, GUS, Warszawa 2005, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2010, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 ... dz. cyt.*

²¹ Szacunki IBnGR wskazują na to, że szara strefa stanowi w tworzeniu PKB około 20%, zaś szacunki GUS – około 12%. Por. tamże, s. 22 – 23.

Wyniki badania pracy nierejestrowanej w latach 1995 -2010 pokazują, że skala zjawiska jest ciągle duża. Uwagę zwraca malejąca liczba ludności, która jest wchłaniana przez szarą strefę gospodarki. W 1995 r. z tym segmentem było związanych 2 199 tys. osób, a w 2010 r. już tylko 732 tys. (tab. II.2) Odnotowano zatem spadek o ponad 76%. W tym przypadku istotna jest uwaga wskazująca, iż kraje w których dokonywana jest transformacja cechuje szerszy rozwój gospodarki nieformalnej²², co znajduje odzwierciedlenie m.in. w liczbie osób, dla których tworzy ona miejsca pracy w roku 1995 i w 1998.

Stabilizacja systemu gospodarczego szczególnie po 2004 r. może sprzyjać ograniczeniu szarej strefy. Należy również zauważyć, iż wyniki BAEL-u nie wskazują, że kryzys gospodarczy czy słabnięcie koniunktury gospodarczej były w Polsce w latach 2009-2010 skorelowane z liczbą osób wykonujących pracę nierejestrowaną.

Jaki jest profil demograficzno-społeczny osób związanych z szarą strefą? Z badań modułowych BAEL wynika, że pracę nierejestrowaną dwa razy częściej wykonują mężczyźni niż kobiety (tab. II.2). W 2010 r. wśród pracujących niezarejestrowanych aż 64,9% stanowili mężczyźni. Zjawisko to może być pochodną patriarchalnego modelu rodziny, który wciąż dominuje w polskich gospodarstwach domowych. Cechuje się on tradycyjnym podziałem ról, co oznacza, że mężczyzna jest głową rodziny, odpowiedzialnym za dostarczanie dochodów niezbędnych do funkcjonowania gospodarstwa domowego. Do zadań kobiety należy najczęściej prowadzenie domu, wykonywanie prac porządkowych oraz opieka nad zależnymi członkami rodziny (dziećmi, osobami starszymi i chorymi). Jeśli zatem mężczyzna traci pracę to on jej poszukuje w różnych segmentach rynku i dość często trafia do wtórnego. Natomiast kobiety jeśli mają problemy ze znalezieniem legalnego zatrudnienia, to rozważają skupienie się na alternatywnych zajęciach związanych z funkcjonowaniem rodziny a dopiero później podjęciem pracy nierejestrowanej. Należy dodać, iż w tym przypadku istotny wpływ na jej decyzję mogą mieć transfery socjalne, z których korzysta gospodarstwo domowe, które reprezentuje.

Dane z BAEL dowodzą, że **miejsce zamieszkania w niewielkim stopniu różnicuje osoby wykonujące pracę nierejestrowaną**. Odsetek ludności miejskiej wykonującej ten rodzaj pracy jest niewiele niższy od udziału pracujących w tym segmencie rynku, którzy pochodzą z terenów wiejskich. Wpływ na podejmowanie pracy w szarej strefie rynku pracy ma natomiast wiek i wykształcenie. Z badań GUS wynika, że najczęściej pracę nierejestrowaną wykonują osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym, najrzadziej zaś osoby z wykształceniem wyższym.

Wyniki badań modułowych GUS pokazują, że **praca nierejestrowana najczęściej podejmowana jest przez osoby w wieku aktywności zawodowej**. Natężenie tego zjawiska w podziale na kohorty jest zróżnicowane. Wskaźniki struktury tej subpopulacji według grup wieku w latach 1995-2010 się zmieniały. W okresie 1995-1998 praca nierejestrowana najczęściej była wykonywana przez osoby w wieku 35-44 lata, a w latach 2004-2009 z kolei przez osoby między 45 a 49 rokiem życia. Natomiast w 2010 r. na nieformalnym rynku pracy dominowały osoby w wieku 25-34 lata (tab. II.2). We wszystkich badanych okresach pracę nierejestrowaną najrzadziej wykonywały osoby mające ukończone 60 lat. Tak niski udział osób w tym wieku może wynikać z faktu posiadania przez te osoby uprawnień emerytalnych lub

²² Por. Friedman E., Johnson S., Kaufmann D., Zoido-Lobaton P., *Dodging the Grabbing Hand: the Determinants of Unofficial Activity in 69 Countries*, *Journal of Public Economics* 2000, 76 (3), 459-493.

rentowych. Mogą w związku z tym niechętnie przyznawać się do wykonywania pracy nierejestrowanej w obawie przed utratą przyznanej renty lub też koniecznością odprowadzenia świadczeń należnych z racji łączenia wykonywania pracy zawodowej z pobieraniem świadczeń emerytalnych. Innym powodem może być stan zdrowia, który determinuje decyzje o dezaktywacji zawodowej po uzyskaniu uprawnień do pobierania świadczeń rentowych lub emerytalnych. W przypadku kobiet dodatkowym motywem do całkowitej dezaktywacji aktywności zawodowej jest chęć lub konieczność sprawowania opieki nad wnukami.

Wyniki badań GUS wskazują na to, że **w analizowanym okresie najbardziej pogorszyła się na rynku pracy sytuacja osób w wieku 25-34 lata i 45-59 lat. W latach 1995-2010 odnotowano wzrost udziału osób wykonujących pracę nierejestrowaną właśnie w tych dwóch grupach wieku.** Udział ich wzrósł odpowiednio o: 3,4 pkt. proc. i 6,0 pkt. proc. Za niepokojący należy uznać fakt tak dużego wzrostu odsetka w grupie niemobilnych pracowników. Może to dowodzić, iż osoby te wiążą się z nieformalnym sektorem gospodarki ze względu na mniejszą jakość kapitału ludzkiego, którego są nosicielami.

W przypadku pozostałych kategorii wieku odnotowano spadek wskaźników struktury. Warto jednak w tym miejscu nawiązać do wyników innych badań. Badania przeprowadzone przez CASE w 2007 r. pokazują, że ludzie **młodzi relatywnie chętniej podejmują pracę w szarej strefie niż starsi.** Nieformalizowane zatrudnienie i związany z tym brak zabezpieczenia socjalnego/społecznego, nie jest dla nich barierą. Osoby te najczęściej nie mają jeszcze własnych rodzin, a w razie potrzeby mogą często liczyć na wsparcie rodziców lub dalszych krewnych. Sądzą także, że mają jeszcze czas na wypracowanie emerytury, która stanowić będzie dla nich zabezpieczenie w „jesieni życia”. Większą wagę przy podejmowaniu decyzji na temat funkcjonowania na rynku pracy mają korzyści, które ich zdaniem są trudne do osiągnięcia w pracy legalnej jak np. wyższe wynagrodzenie²³. Na aktualność opisywanego problemu wskazują wyniki modułowego BAEL z 2010. Wynika z nich, że **to osoby młode w najmniejszym stopniu, w porównaniu do osób z innych kategorii wieku, zwracają uwagę na takie czynniki jak: wysokości podatków oraz składki ubezpieczeniowej i możliwość utraty niektórych świadczeń, jako determinanty podejmowania pracy nierejestrowanej.**

Charakterystyczną cechą zbiorowości osób wykonujących pracę nierejestrowaną jest to, że we wszystkich grupach wieku dominujący odsetek stanowią mężczyźni.

Przyjrzyjmy się jak poziom kapitału ludzkiego jest powiązany z faktem funkcjonowania w szarej strefie rynku pracy. Jest to ważna kwestia, bowiem przyjęte jest powszechnie założenie, iż szanse jednostki na rynku pracy zależą zazwyczaj od posiadanej wiedzy i kwalifikacji, czyli czynników formalnych określonych poziomem wykształcenia. Dane w tabeli II.2 pokazują, że w szarej strefie nadreprezentowane są osoby legitymujące się najniższymi poziomami wykształcenia (z zasadniczym zawodowym oraz gimnazjalnym i poniżej). Uwagę zwraca szczególnie wysoki odsetek osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym, aczkolwiek ich udział w zatrudnieniu nierejestrowanym w 2010 r. zmniejszył się w porównaniu do roku poprzedniego o ponad 6 pkt. proc. Tendencja ta może mieć charakter trwały, bowiem zmiany tego typu występują już od 2004 r. Należy jednak zauważyć, iż w ciągu ostatnich dwóch lat, co piąty pracujący „na czarno” miał wykształcenie gimnazjalne lub niższe. W wcześniejszym natomiast okresie analizy (1995-1998) częstotliwość tego zjawiska była większa w tej grupie

²³, M. Bednarski i inni (red. nauk.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej ... dz. cyt.*

społecznej, bowiem co trzecia osoba wykonująca pracę nierejestrowaną legitymowała się najniższym poziomem wykształcenia. Można zatem stwierdzić, iż **nieformalny rynek pracy w coraz mniejszym stopniu tworzy miejsca pracy dla osób o najniższym potencjale kwalifikacyjnym (spadek o ponad 12 pkt. proc)**. Trzeba jednak dodać, że zgłasza on większy popyt na ten rodzaj potencjału kwalifikacyjnego niż gospodarka legalna/formalna, bowiem osoby o najniższym poziomie wykształcenia mają w niej najniższe udziały, które stanowią około 10%. Oznacza, to że **szara strefa tworzy miejsca pracy dla kapitału ludzkiego, który cechuje niski poziom wykształcenia**.

O wiele mniejsze udziały w zbiorowości związanej z nieformalną gospodarką stanowią absolwenci wyższych uczelni i szkół policealnych (tab. II.2). W 2010 r. udział ich w zatrudnieniu nierejestrowanym wynosił 13,3% a w 1995 tylko 7%. Mimo, iż w ostatnim roku obserwacji odnotowano niski poziom wskaźnika struktury dla tej grupy, to nie można, nie dostrzegać dynamiki zmian w tym zakresie. Tylko w grupie osób legitymujących się najwyższym poziomem edukacji formalnej odnotowano tak wysoki przyrost wskaźnika struktury. Widać wyraźnie, że w szarej strefie coraz częściej znajdują zatrudnienie osoby o wyższym potencjale kwalifikacyjnym. Trudno jest na tym etapie analizy stwierdzić czy wykonywana praca jest zgodna z zawodem, czy też wykonują pracę poniżej swoich kwalifikacji. Jak wskazują wyniki innych badań można założyć,²⁴ iż **zmiany w strukturze wykształcenia społeczeństwa nie są dodatnio skorelowane ze zmianami jakości kapitału ludzkiego, co powoduje, że osoby mimo iż legitymują się wyższym poziomem wykształcenia nie są w stanie funkcjonować na formalnie zorganizowanym rynku pracy**.

Świadczyć to może o zmianie postaw pracodawców wobec tej kategorii pracowników. Mogą oni wychodzić z założenia, że w warunkach wysokiego, czy też utrzymującego się bezrobocia mają swobodny dostęp do znacznej ilości wolnych zasobów pracy dysponujących wysokimi kwalifikacjami zawodowymi, których mogą zatrudnić w sposób nieformalny wówczas, gdy pojawi się taka potrzeba. Nie są więc już zainteresowani, w takim stopniu jak w latach dwudziestych XX wieku, legalnym zatrudnianiem na czas nieokreślony pracowników posiadających specjalistyczne kwalifikacje zawodowe.

Mimo, iż pracę nierejestrowaną częściej podejmują mężczyźni niż kobiety, to w przypadku osób z wykształceniem co najmniej policealnym zależność ta nie występuje. Wyniki BAEL wskazują, że w tym przypadku pracę nierejestrowaną częściej podejmują kobiety niż mężczyźni. W 2010 r. pracę nierejestrowaną wykonywało 7,4% mężczyzn z tym poziomem wykształcenia, a kobiet prawie trzykrotnie więcej (24%).

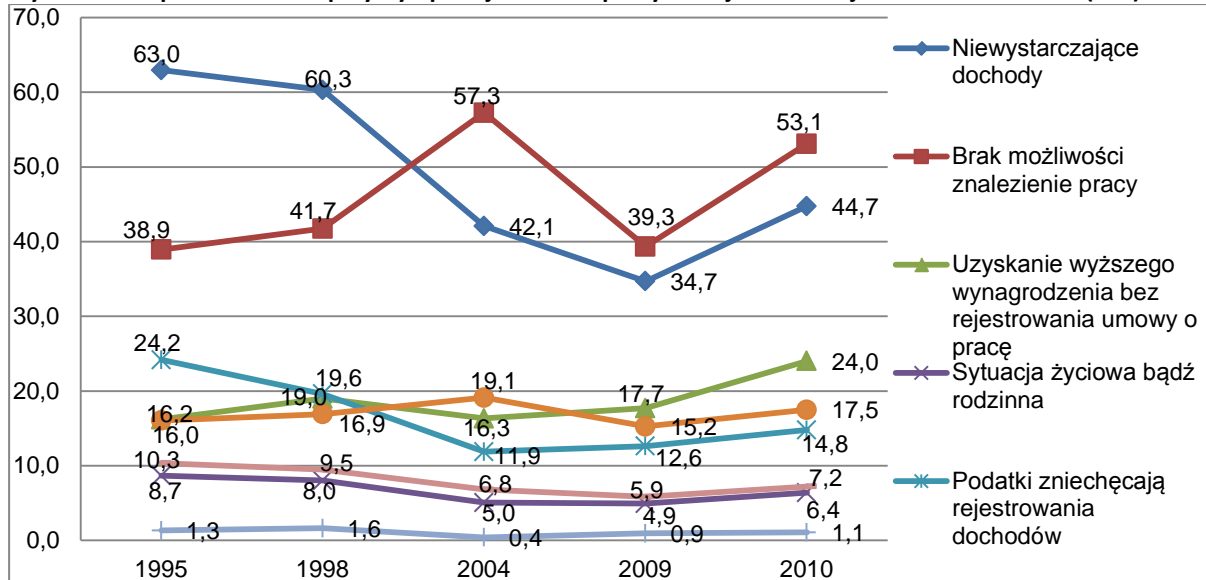
3.1.2. Powody podejmowania pracy nierejestrowanej

Przyjrzyjmy się teraz populacji osób, które pracowały w szarej strefie, analizując motywy ich decyzji. W celu przeprowadzenia analiz wykorzystane zostały również wyniki badania modułowego, zrealizowanego przez Główny Urząd Statystyczny. Wśród powodów wyróżnione zostały zarówno te, które dotyczyły determinant indywidualnych, a mianowicie sytuacji finansowej gospodarstw domowych (niewystarczające dochody, pracodawca proponuje wyższe wynagrodzenie bez rejestrowania umowy o pracę, możliwość utraty niektórych świadczeń

²⁴ Por. K. Szafraniec, M. Boni (red), Młodzi 2011, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2011, s. 135.

przy podjęciu pracy rejestrowanej), braku możliwości znalezienia pracy, sytuacji rodzinnej i życiowej, postaw pracowników wobec kariery zawodowej (niechęć wiązania się na stałe z miejscem pracy), jak również determinant o charakterze systemowym (podatki zniechęcające do rejestrowania dochodów, wysoka składka ubezpieczeniowa).

Wykres II.1. Opinie na temat przyczyn podejmowania pracy nierejestrowanej w latach 1995-2010 (w%)

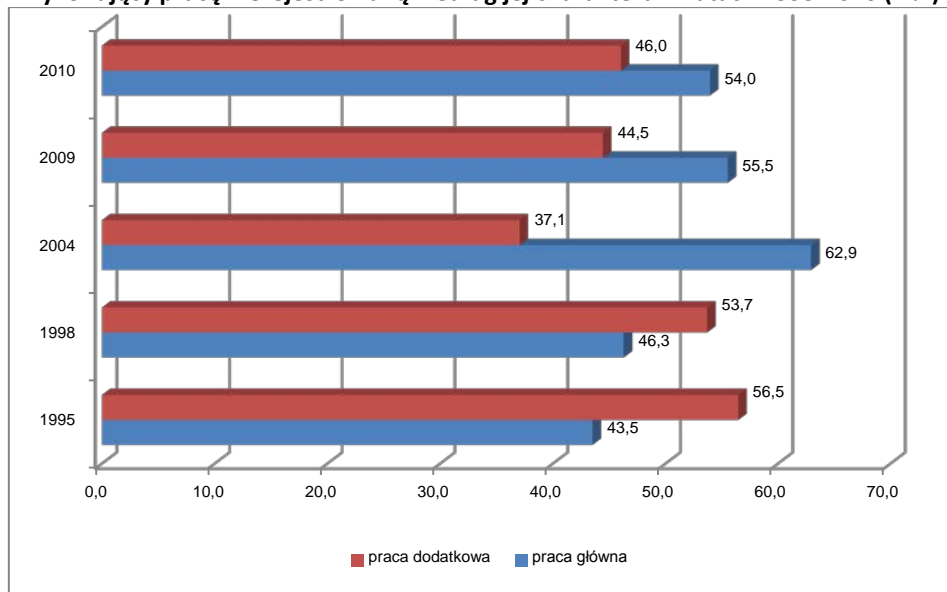
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z Kałaska M., Kostrubiec S, Witkowski J. *Praca nierejestrowana w Polsce w 1995 r...* dz. cyt., Kostrubiec S. (red.) *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 ...* dz. cyt., *Praca nierejestrowana w Polsce 2004 r...* dz. cyt., *Praca nierejestrowana w Polsce w 2009 r...* dz. cyt., *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r., ...* dz. cyt.

Dane zawarte na wykresie II.1 wskazują na istnienie zależności między sytuacją na rynku pracy, a skłonnością do podejmowania „zatrudnienia nierejestrowanego”. Zjawisko to znajduje odzwierciedlenie w strukturze odpowiedzi udzielanych przez respondentów. **Spośród powodów podejmowania pracy nierejestrowanej najczęściej wymieniano – sytuację na rynku pracy.** Dominacja tej determinanty obserwowana jest od 2004 r., w którym to roku, co drugi respondent ją wskazywał podobnie jak w 2010 r. W latach 1998-2010 obserwowano bardzo dynamiczny wzrost udziału osób, które właśnie ten powód podawały. Fakt wymieniania najczęściej tego motywu wskazuje, że praca nierejestrowana jest często wykonywana jako praca główna i stanowi swoiste "remedium" aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych. Na problem ten wskazują dane zawarte na wykresie II.2. Znaczenie jej jako podstawowej formy zatrudnienia znacznie zwiększyło się w 2004 r. w porównaniu do poprzednich lat obserwacji. W roku tym blisko 63% respondentów wskazało, że praca nierejestrowana jest dla nich podstawowym zatrudnieniem. W kolejnych dwóch okresach badań natężenie wskazań zmniejszyło się do około 55% i wykazało stabilizację.

Drugim najczęściej wymienianym powodem podejmowania „zatrudnienia nierejestrowanego” są zbyt niskie dochody uzyskiwane przez gospodarstwa domowe. Powód ten jest związany z poprzednim, ale jego siła oddziaływania na badaną zbiorowość była silniejsza w pierwszej fazie transformacji polskiej gospodarki, na co wskazują odpowiedzi respondentów. W latach 1995-1998 ponad 60% badanych wymieniało go jako czynnik determinujący decyzje o pracy nierejestrowanej, w późniejszym okresie stracił on na znaczeniu. Dopiero w latach 2009-2010 obserwowano ponowny wzrost odsetka respondentów wskazujących właśnie ten po-

wód, jako motyw podejmowania pracy nierejestrowanej, ale nie zmieniło to jego pozycji w rankingu udzielanych odpowiedzi. Warto zauważyć, iż sygnalizowana zmiana nastąpiła w okresie słabnięcia koniunktury gospodarczej w Polsce. Sytuacja ta mogła oznaczać zmniejszone dochody budżetów gospodarstw domowych. To z kolei mogło spowodować początkowo zmianę struktury ich konsumpcji, a w dalszej kolejności - ograniczenie wydatków na podstawowe potrzeby. Dlatego często reakcją na taką sytuację jest szybkie podjęcie jakiegokolwiek pracy, która pozwoli przetrwać najtrudniejszy okres i zachować dotychczasowy styl życia domowników. W tym przypadku może wzrastać zainteresowanie dodatkową pracą, którą wiąże się z funkcjonowaniem na nieoficjalnym rynku pracy. Problem ten odzwierciedlają dane na wykresie II.2, które pokazują wzrost odsetka osób traktujących zatrudnienie nierejestrowane jako formę dodatkowego zatrudnienia w roku 2009 i w 2010.

Wykres II.2. Wykonujący pracę nierejestrowaną według jej charakteru w latach 1995-2010 (w%)

Źródło: Jak na wykresie II.1.

Na decyzje respondentów o podjęciu pracy nierejestrowanej wpływają również rozwiązania systemowe dotyczące opodatkowania dochodów czy odprowadzenia składek do ZUS. Motywy te nie mają jednak aż tak dużego znaczenia, jak dwa wymienione wcześniej. W 2010 r. możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia w przypadku podjęcia zatrudnienia nierejestrowanego wskazał blisko co czwarty badany i w tym przypadku obserwujemy zwiększoną siłę oddziaływania tego czynnika na zainteresowanie pracą nieoficjalną. Wzrost odsetka osób wymieniających ten motyw w analizowanym okresie zwiększył się prawie o 8 pkt. proc. Natomiast czynniki o charakterze fiskalnym w coraz mniejszym stopniu mają wpływ na ucieczkę w szarą strefę. Odsetek respondentów wymieniających ten powód zmniejszył się prawie o 10 pkt. proc w porównaniu do 1995 r. Pozostałe powody identyfikowane podczas badań prowadzonych przez GUS mają mniejsze znaczenie, a częstotliwość ich wskazań nie ulegała dużym wahaniom.

3.1.3. Praca nierejestrowana według rodzajów zajęć

Z badań modułowych przeprowadzonych przez GUS wynika, że **większość wykonywanych nieoficjalnie prac to te, które dotyczą różnego rodzaju usług (70,1% w 2010 r.)**. Na drugim miejscu plasują się zajęcia związane z pierwszym sektorem ekonomicznym, czyli prace

ogrodniczo-rolne a na trzecim pojawiają się prace realizowane w ramach działalności produkcyjnej. Z danych zawartych w tabeli II.3 wynika, iż zmniejsza się odsetek osób wykonujących pracę nierejestrowaną w rolnictwie i ogrodnictwie. Spadek ten wyniósł 2,8 pkt. proc. i w 2010 r. co piąta osoba nierejestrowana na rynku pracy była związana z tym segmentem gospodarki. Natomiast w przypadku osób wykonujących prace produkcyjne odnotowano wzrost o 2,4 pkt. proc. i w ostatnim roku obserwacji ten rodzaj prac wykonywało 5,6% osób podejmujących zatrudnienie nierejestrowane. Wskazane zmiany nie mają jednak charakteru ciągłego w analizowanym okresie (tab. II.3).

Wskaźniki struktury wymienionych rodzajów zajęć są skorelowane z poziomem wykształcenia podejmujących pracę nierejestrowaną. Do wykonywania powyższych zajęć nie są potrzebne wysokie kwalifikacje, mogą je wykonywać osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym lub gimnazjalnym i poniżej. Analizując rodzaje zajęć najczęściej wykonywanych **w ramach pracy nierejestrowanej należy podkreślić zmniejszający się odsetek wskazań pracy w rolnictwie**, co może być pochodną restrukturyzacji wsi. W tym przypadku kierunek zmian dotyczący absorpcji kapitału ludzkiego jest zgodny z tym jaki występuje w gospodarce formalnej/legalnej. Uwagę zwraca malejący udział usług sąsiedzkich, co może być związane z niskim poziomem rozwoju kapitału społecznego w polskim społeczeństwie. Natomiast **remonty i naprawy budowlano-instalacyjne mają coraz większe znaczenie w świadczeniu pracy nierejestrowanej** (wzrost o 6,4 pkt. proc.). Na podstawie danych z tabeli II.3 można wywnioskować, iż budownictwo jest tym segmentem gospodarki, który w dużym stopniu generuje możliwości dla zatrudnienia nierejestrowanego. Obok remontów i napraw budowlano-instalacyjnych pojawiają się usługi budowlane i instalacyjne, które są najczęściej wskazywane jako wykonywane w ramach zatrudnienia nieoficjalnego. Udział tych dwóch grup usług w zatrudnieniu nierejestrowanym w 2010 r. wyniósł 32,4% i wzrósł o 6,8 pkt. proc. w porównaniu do 1995 r. Duże udziały w zatrudnieniu nierejestrowanym sektora budowlanego i rolnego nie budzą zdziwienia, bowiem prace te ze względu na specyfikę mogą być podejmowane jako doraźne, dodatkowe.

Udział osób wykonujących w ramach zatrudnienia nierejestrowanego prace wymagające wysokich kwalifikacji wahał się od 4,6% w 2010 r. i 7,6% w 2009 r. (tab. II 2) Do prac wymagających wysokich kompetencji można zaliczyć: korepetycje, tłumaczenia, usługi lekarskie i pielęgniarskie oraz doradztwo księgowe i prawne. Ich realizacja wymaga wyższej jakości kapitału ludzkiego, którego nosicielami mogą być osoby posiadające co najmniej średnie wykształcenie. Niskie udziały wymienionych grup zajęć w zatrudnieniu nierejestrowanym wynika z ich specyfiki.

Tabela II.3. Struktura osób wykonujących pracę nierejestrowaną według ich rodzaju (w %)

Rodzaje prac	1995	1998	2004	2009	2010
1	2	3	4	5	6
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
prace ogrodniczo-rolne	24,7	20,3	21,1	20,8	21,9
usługi budowlane i instalacyjne	14,2	15,9	11,3	11,5	14,6
usługi sąsiedzkie	12,9	17,3	17,2	13,2	7,4
remonty i naprawy budowlano-instalacyjne	11,4	14,5	14,3	19,0	17,8
handel	8,2	5,8	6,3	4,5	5,2
usługi krawieckie	6,7	4,4	4,0	2,3	0,8
przeglądy i naprawy samochodów oraz innych maszyn	6,4	5,3	6,3	5,4	2,9
usługi transportowe	5,2	5,2	5,2	3,1	2,5
opieka nad dzieckiem lub osobą starszą	4,3	4,5	4,6	4,3	3,1

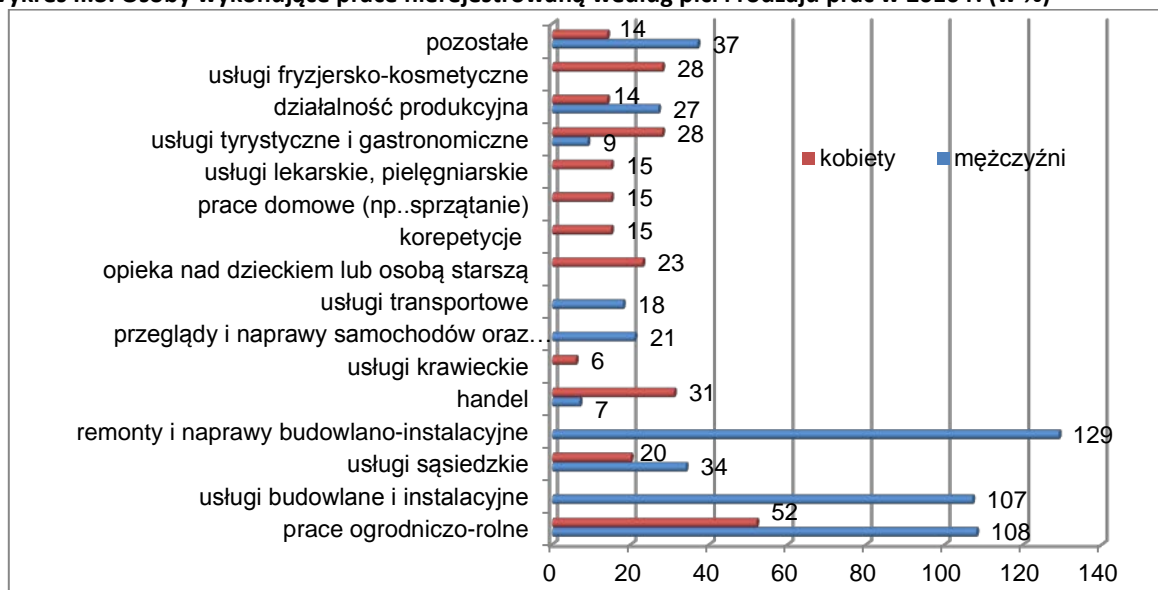
cd. tabeli na następnej stronie

1	2	3	4	5	6
korepetycje	3,8	3,2	3,7	6,1	2,3
tłumaczenia	0,3	0,1	0,5	0,9	-
prace domowe (np. sprząatanie)	3,0	3,8	3,5	3,3	2,0
usługi lekarskie, pielęgniarские	2,2	1,4	1,2	-	2,3
doradztwo księgowе, prawne	1,1	1,3	1,4	0,6	-
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	1,6	1,2	1,9	-	-
usługi turystyczne i gastronomiczne	1,9	2,5	3,0	4,2	5,1
działalność produkcyjna	3,2	3,3	3,4	2,3	5,6
usługi fryzjersko-kosmetyczne	1,0	0,7	0,8	0,8	4,1
ochrona mienia	0,7	0,6	0,4	0,6	-
Pozostałe	2,6	3,2	3,8	5,5	7,0

Źródło: Jak na wykresie II.1.

Z badań modułowych GUS wynika, że nieformalny rynek pracy jest wyraźnie podzielony na prace wykonywane przez kobiety i prace, które wykonują wyłącznie mężczyźni. Jedynie mężczyźni świadczą usługi budowlano-instalacyjne, usługi transportowe, przeprowadzają remonty i naprawy budowlano-instalacyjne, przeglądają i naprawiają samochody oraz inne maszyny. Z kolei kobiety są jedyną grupą osób, które świadczą usługi krawieckie, lekarskie i pielęgniarские, fryzjersko-kosmetyczne, udzielają korepetycji, wykonują prace domowe oraz opiekują się dziećmi i osobami starszymi (wykres II.3).

Wykres II.3. Osoby wykonujące prace nierejestrowaną według płci i rodzaju prac w 2010 r. (w %)

Źródło: Jak na wykresie II.1.

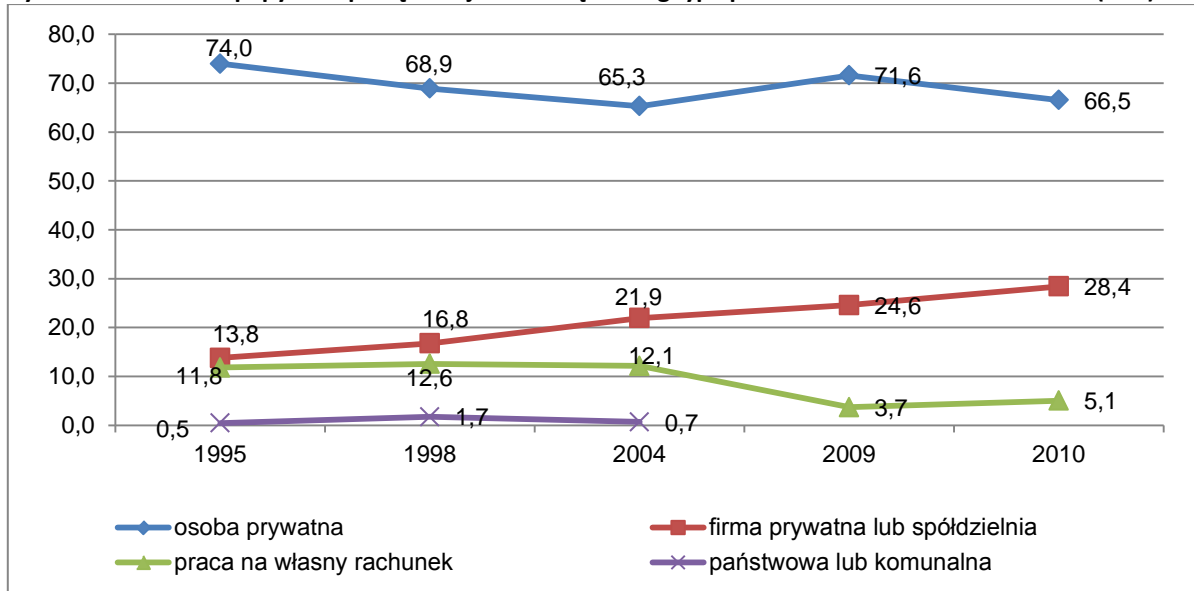
3.1.4. Popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną

Z badań GUS wynika, że **zleceniodawcą pracy nierejestrowanej są trzy razy częściej gospodarstwa domowe niż pozostałe podmioty** (wykres II.4). W latach 1995-2010 udział ich w popycie ogółem na pracę nierejestrowaną wahał się od 65,3% w 2004 r. do 74,0% w 1995 r.

Wśród pracodawców oferujących miejsca pracy w szarej strefie rynku pracy drugą najliczniejszą grupę stanowią firmy prywatne i spółdzielnie. W przypadku tej grupy niepokojącym zjawiskiem jest obserwowany systematyczny wzrost ich udziału w analizowanym zjawisku.

Odsetek firm prywatnych lub spółdzielni zatrudniających pracowników nierejestrowanych wzrósł z 13,8% w 1995 do 28,4% w roku 2010, jest to wzrost o ponad 14 punktów procentowych. W żadnym innym typie podmiotów korzystających z pracy nierejestrowanej tak dużych zmian nie odnotowano w badanym okresie.

Wykres II.4. Struktura popytu na pracę nierejestrowaną według typu pracodawców w latach 1998-2010 (w %)

Źródło: Jak na wykresie II.1.

Skoro jest tak duży udział gospodarstw domowych w absorpcji pracy nierejestrowanej przyjrzymy się bliżej temu zjawisku. Jak pokazują dane zawarte w tabeli II.4 popyt na pracę nierejestrowaną był w większym stopniu zgłaszany przez gospodarstwa domowe zlokalizowane na terenach miejskich niż wiejskich. Natomiast w roku 1995 sytuacja była odwrotna, bowiem udział gospodarstw wiejskich w popycie na ten rodzaj pracy był większy od miejskiego. Należy jednak zauważyć, iż to gospodarstwa wiejskie częściej są zainteresowane zatrudnieniem nierejestrowanym. W 2010 r. było ono obserwowane u 4,7% ogółu gospodarstw domowych wiejskich, a tylko u 3,3% ogólnej liczby gospodarstw miejskich. Różnica ta wynika z dwukrotnie większej liczby gospodarstw funkcjonujących w miastach niż na wsi²⁵.

Tabela II.4. Struktura gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej według kryterium ich lokalizacji (w %)

Wyszczególnienie	Lata				
	1995	1998	2004	2009	2010
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Miasto	49,9	51,2	50,4	55,6	59,0
Wieś	50,1	48,2	49,6	44,4	41,0

Źródło: Jak na wykresie II.1

Zainteresowanie pracą nierejestrowaną gospodarstw domowych jest w ostatnim okresie doraźne. Od 2004 r. zwiększał się systematycznie odsetek gospodarstw, które deklarowały jednorazowe korzystanie z pracy nierejestrowanej. W 2010 r. odnotowano je u 93,2% gospodarstw domowych oferujących nieoficjalną pracę. Jest to wzrost o ponad 88 punktów procentowych w porównaniu do 1995 r. (tab. II.5).

²⁵ Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r... dz, cyt., s. 30.

Tabela II.5. Struktura gospodarstw domowych według intensywności korzystania z pracy nierejestrowanej (w %)

Wyszczególnienie	Lata				
	1995	1998	2004	2009	2010
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Jednorazowo	4,8	2,3	89,1	92,5	93,2
Wielokrotnie	95,2	97,7	10,9	7,5	6,8

Źródło: Jak na wykresie II.1.

Analizując liczbę roboczodni, w których gospodarstwa domowe korzystały z pracy nierejestrowanej zauważamy, że angażowały one osoby wykonujące pracę nierejestrowaną najczęściej przez krótki okres do 5 dni. Obserwujemy jednak zmniejszanie się zainteresowania zatrudnieniem krótkookresowym na rzecz długookresowego (tab. II.6). W 1995 r. z ogółu gospodarstw domowych tworzących szarą strefę 77,6% korzystało z pracy nierejestrowanej przez 5 dni, a w 2010 r. odsetek ten zmniejszył się do 49,6%. Powyższe zmiany znajdują odzwierciedlenie w wskaźnikach struktury roboczodni w kolejnych ich przedziałach jakie przyjęto w analizie. Wzrost ten w 2010 r. w porównaniu do 1995 r. był zróżnicowany i wynosił dla gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej:

- od 6 do 10 dni 4,2 pkt. proc;
- od 11-20 dni 8 pkt. proc;
- powyżej 21 dni 15,8 pkt. proc.

Odnotowane przyrosty są coraz wyższe dla kolejnych dłuższych przedziałów czasowych i znalazły odzwierciedlenie w średniej liczbie roboczodni w roku. W badanym okresie uległa ona prawie dwukrotnemu wzrostowi i w 2010 r. wynosiła 19 (tab. II.6).

Tabela II.6. Struktura gospodarstwa domowych korzystających z pracy nierejestrowanej według liczby roboczodni (w %)

Lata	Ogółem	Liczba dni przepracowanych				Średnia liczba roboczodni w roku
		do 5dni	6-10	11-20	21 i powyżej-	
1995	100,0	77,6	13,4	6,6	2,4	10
1998	100,0	75,6	14,2	7,6	2,6	11
2004	100,0	74,8	13,7	8,6	2,9	13
2009	100,0	71,4	16,0	8,6	4,0	6
2010	100,0	49,6	17,6	14,6	18,2	19

Źródło: Jak na wykresie II.1.

Liczba roboczodni pracy nierejestrowanej jest zróżnicowana ze względu na jej rodzaj, charakter, prace typu korepetycje, opieka nad osobami starszymi i dziećmi mają charakter długookresowy. I w tych przekrojach w ciągu ostatnich 10 lat nastąpiły niewielkie zmiany. Liczba roboczodni zmniejszyła się w 2010 r. w porównaniu do 2004 r. w przypadku takich prac jak opieka nad osobami starszymi i dziećmi z 71 do 60 dni, i w handlu z 19 na 13 dni. Natomiast wzrost liczby roboczodni nastąpił w przypadku prac domowych z 19 na 21, korepetycji z 14 do 18, usług budowlanych z 11 do 13 (tab.II.6).

Popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną nie jest jednorodny ze względu na rodzaj, charakter działań jakie są w jej ramach podejmowane (tab. II.7). W ciągu 15 lat objętych analizą, nie odnotowano zasadniczych zmian w jego strukturze. Zarówno w pierwszym roku obserwacji jak i w kolejnych latach **największe zapotrzebowanie było zgłaszane na prace ogrodniczo rolne oraz na remonty i naprawy budowlano instalacyjne**. Jednak w ramach tych

prac dostrzegamy zmiany w natężeniu zgłaszanego zapotrzebowania. W przypadku prac ogrodniczo-rolnych uległo ono zmniejszeniu w 2010 r. o 7,7 pkt proc. w porównaniu do 1995 r., natomiast zwiększyło się na remonty i naprawy o 10,1 pkt. proc. Spowodowało to, że wymienione rodzaje prac zamieniły się miejscami w rankingu zajęć podejmowanych w ramach pracy nierejestrowanej. I tak prace ogrodnicze w 2010 zajęły w nim drugie miejsc a remonty i naprawy pierwsze a w 1995 było odwrotnie. W 2010 r. na kolejnych miejscach rankingu plasowały się takie rodzaje prac jak: prace domowe, usługi budowlane, przeglądy i naprawy samochodów, usługi fryzjerskie i kosmetyczne, korepetycje.

Tabela II.7. Struktura gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej według rodzajów prac (w %)

Rodzaje prac	1995	1998	2004	2009	2010
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Handel	1,5	0,9	0,9	3,5	1,6
Usługi budowlane i instalacyjne	8,2	7,6	4,4	5,2	8,0
Remonty i naprawy bud. instalacyjne	17,6	15,9	21,1	28,1	27,7
Przeglądy i naprawy samochodów i innych maszyn	4,2	3,9	3,6	6,0	5,2
Usługi transportowe	5,5	5,3	4,2	1,9	2,2
Naprawa sprzętu elektrotechnicznego	4,5	3,4	1,6	3,7	2,4
Usługi lekarskie i pielęgniarstwo	5,7	8,0	0,9	1,9	2,8
Usługi kosmetyczne i fryzjerskie	3,8	3,2	2,5	6,1	5,0
Usługi turystyczne, gastronomia	0,4	0,1	-	-	-
Doradztwo księgowo, prawne	0,5	0,6	0,6	1,3	-
Korepetycje	5,1	4,7	6,7	4,3	5,0
Usługi krawieckie	4,9	3,8	2,5	5,1	4,0
Prace domowe (sprzątnięcie)	5,3	6,2	15,2	8,5	8,4
Opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	5,4	5,8	7,9	4,4	4,2
Ochrona i pilnowanie mienia	0,2	0,1	0,4	-	-
Prace ogrodniczo-rolne	26,8	16,6	12,3	12,8	19,1
Działalność produkcyjna	0,1	0,0	-	-	-
Tzw. usługi sąsiedzkie	0,4	13,9	15,1	7,3	4,2

Źródło: Jak na wykresie II.1

Dane zawarte w tab. II.7 pokazują kierunki niewielkich zmian w popycie zgłaszanym na pracę nierejestrowaną. Na ich podstawie można wskazać rodzaj prac, na które zwiększyło się zapotrzebowanie w analizowanym okresie, jak i tych, na które się ono obniżyło. Do pierwszej grupy należy zaliczyć prace domowe (wzrost o 3,1 pkt. proc.) i usługi sąsiedzkie (3,8 pkt. proc.), natomiast do drugiej, obok prac ogrodniczo – rolnych należy zaliczyć usługi lekarskie (spadek 2,9 pkt. proc.), naprawę sprzętu elektrotechnicznego (2,1 pkt. proc.). Odnotowane spadki mogą być wynikiem pewnych zmian takich, jak np. wprowadzenie kas fiskalnych do rozliczania usług lekarskich i pielęgniarstwa. Ponadto obecnie wiele podmiotów prywatnych świadczących usługi medyczne ma podpisane kontrakty z NFZ, co rozszerza dostęp do pomocy medycznej i tym samym zmniejsza popyt na pracę nierejestrowaną w tym obszarze. Natomiast spadek zapotrzebowania na naprawy sprzętu elektrotechnicznego wiąże się z wysokimi kosztami takich napraw, często zatem gospodarstwa domowe zamiast naprawiać sprzęt, decydują się na zakup nowego.

Analizując rodzaje prac wykonywanych w sposób nieformalny nie można pominąć zróżnicowanego ich charakteru w podziale na rynek miejski i wiejski. Gospodarstwa domowe zlokalizowane na terenie miejskim najczęściej zgłaszają popyt na remonty i naprawy budowlano-instalacyjne, prace domowe i ostatnio również na prace ogrodniczo-rolne, co jest spowodo-

wane rozwojem budownictwa indywidualnego, w ramach którego coraz większego znaczenia nabiera architektura ogrodów. Natomiast w gospodarstwach domowych na wsiach największy popyt istnieje na prace ogrodniczo-rolnicze, remonty i naprawy budowlano-instalacyjne czy usługi budowlane i instalacyjne²⁶. Cechą różnicującą popyt miejski i wiejski są usługi sąsiedzkie, które są bardziej rozwinięte na terenach wiejskich. Ponadto uwagę zwraca liczba roboczodni, która jest wyższa dla gospodarstw wiejskich niż miejskich w 2010 r. wynosiła ona odpowiednio 23 i 16 dni²⁷.

Najczęściej pracowników nierejestrowanych zatrudniają gospodarstwa domowe pracowników oraz emerytów i rencistów (tabela II.8). Udział tej pierwszej grupy w popycie ogółem gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej w 2010 r. wynosił 39,2% i uległ on zwiększeniu o 4,9 pkt. proc. w porównaniu do 1995 r. Natomiast zapotrzebowanie emerytów i rencistów na pracę nieoficjalną uległo w analogicznym okresie obniżeniu o 6,2 pkt. proc., i ich udział w popycie ogółem w 2010 r. wynosił 26,3%. Zmniejszony popyt na pracę nierejestrowaną odnotowano jeszcze w gospodarstwach domowych pracowników użytkujących gospodarstwa rolne (spadek o 2,5 pkt. proc.). Natomiast jego wzrost dostrzegamy w grupie pracujących na własny rachunek (o 4,3 pkt. proc.). Struktura gospodarstw domowych według ich typu może podpowiadać, iż korzystanie z pracy nierejestrowanej może być wynikiem pewnych deficytów, jakie w nich występują. Korzystają one z pracy nierejestrowanej ze względu na wysokie koszty niektórych usług na legalnym rynku, dlatego chcąc je minimalizować sięgają po specjalistów funkcjonujących w szarej strefie w przypadku usług remontowych i budowlano-instalacyjnych, czy korzystają z usług sąsiedzkich. Kolejny deficyt może dotyczyć umiejętności bądź czasu, dlatego decydują się na korzystanie np. z korepetycji dla dzieci, czy opieki nad osobami starszymi i dziećmi. Przykładów tych może być więcej wyróżnione zostały tylko te, które powiązane są z częstotliwością prac nierejestrowanych z jakich korzystają gospodarstwa domowe.

Tabela II.8. Struktura gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej według typu gospodarstw (w %)

Lata	Ogółem	Gospodarstwa domowe					
		Pracowników*	Rolników	Pracowników użytkujących gosp. rolnych	Pracujących na własny rachunek	Emerytów i rencistów	Pozostałe**
1995	100,0	34,3	16,4	8,6	6,4	32,5	1,8
1998	100,0	39,6	15,0	7,1	7,8	29,2	1,3
2004	100,0	34,5	10,9	6,4	7,5	32,5	8,2
2009	100,0	40,1	7,6	3,2	9,4	35,0	4,6
2010	100,0	39,2	11,0	6,1	10,7	26,3	6,8

* Gospodarstwo domowe pracowników to zespół osób spokrewnionych lub niespokrewnionych, mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się, w których przeważającym źródłem dochodów są dochody pracy najemnej.

**W grupie pozostałe znajdują się gospodarstwa domowe, w których przeważającym źródłem dochodu są inne niż dochody z tytułu pracy najemnej, emerytur, rent, z prowadzonej działalności gospodarczej, wykonywania wolnego zawodu (Główny Urząd Statystyczny, http://old.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-176.htm, dostęp 30.11.2014).

Źródło: Jak na wykresie II.1.

²⁶ por. Kałaska M., Kostrubiec S., Witkowski J. *Praca nierejestrowana w Polsce w 1995 r...* dz. cyt., s. 67, Kostrubiec S. (red.) *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 r...* dz. cyt., s. 90, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2004 r. ...* dz. cyt., s. 54, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2009 r...* dz. cyt., s. 83, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r. ...* dz. cyt., s. 86.

²⁷ *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r...* dz. cyt., s. 30.

3.1.5. Podsumowanie

1. Wyniki badań modułowych i dane szacunkowe GUS wskazują, że praca nierejestrowana występuje w polskiej gospodarce, ale jej skala mierzona liczbą osób ją świadczących ulega sukcesywnemu zmniejszeniu. Zmniejsza się również udział pracujących w szarej strefie w ogólnej liczbie pracujących.
2. Profil społeczno-demograficzny osób funkcjonujących w szarej strefie rynku pracy w latach 1995-2010 nie uległ dużym przeobrażeniom. W populacji tej dominują mężczyźni, choć zmniejsza się ich udział w grupie osób legitymujących się wyższym wykształceniem. W tym przypadku praca nierejestrowana jest częściej podejmowana przez kobiety. Płeć różnicuje rodzaje wykonywanych prac: mężczyźni mają dominującą pozycję w szeroko pojętych usługach budowlanych, a kobiety w pracach typu korepetycje, tłumaczenia, opieka nad dziećmi, osobami starszymi. Wiek nie jest czynnikiem determinującym wykonywanie pracy nierejestrowanej. Jest ona dostrzegana we wszystkich grupach wiekowych, ale za niepokojące zjawisko należy uznać jej duży wzrost w grupie niemobilnych pracowników tj. w wieku 45-54 lata. W pozostałych kohortach wiekowych tak gwałtownych zmian nie odnotowano.
3. Poziom wykształcenia w dużym stopniu determinuje skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej. Jest ona najczęściej wykonywana przez osoby legitymujące się najniższym poziomem wykształcenia czyli zasadniczym zawodowym oraz gimnazjalnym i poniżej. Osoby nisko kwalifikowane są nadreprezentowane w porównaniu do legalnego rynku pracy, na którym ich udziały wśród pracujących są niższe. W ostatnim okresie obserwujemy zmniejszanie udziału wymienionych grup w wśród pracujących nierejestrowanych, a wzrost udziału osób z wykształceniem policealnym i wyższym. W tym ostatnim przypadku udział był prawie dwukrotnie wyższy w porównaniu do pierwszego roku obserwacji. Zmiany te wskazują, że sektor nieformalnej gospodarki coraz częściej zagospodarowuje osoby wysoko kwalifikowane. Wiele z tych osób mogło mieć problemy z wejściem lub utrzymaniem się na legalnym rynku pracy ze względu na niedostosowanie kwalifikacji i umiejętności do potrzeb pracodawców.
4. Jest wiele motywów podejmowania pracy nierejestrowanej. Te, które najczęściej skłaniają do aktywności w szarej strefie rynku pracy mają charakter ekonomiczny. Należy do nich zaliczyć niewystarczające dochody, brak możliwości znalezienia pracy, przy czym motywy te są powiązane. W analizowanym okresie siła ich oddziaływania była bardzo duża w porównaniu z pozostałymi przyczynami. Należy podkreślić, iż zwiększa się znaczenie braku pracy jako czynnika ślaniającego do zatrudnienia w szarej strefie. Coraz częściej, bo już dla co drugiej osoby wykonującej pracę nierejestrowaną, zatrudnienie to jest głównym źródłem dochodu. Zmniejsza się więc rola zatrudnienia nierejestrowanego jako dodatkowego źródła dochodu. Wyniki te prowadzą do wniosku, iż decyzje na temat pracy nierejestrowanej nie są decyzjami swobodnymi, dowolnymi osób ją wykonujących, ale wynikają z przymusu ekonomicznego związanego z ograniczonymi możliwościami uczestnictwa na legalnym rynku pracy.
5. Zatrudnienie nierejestrowane jest symptomatyczne dla określonych rodzajów prac. Najczęściej dotyczy ono prac ogrodniczo-rolnych, remontów i napraw budowlano-instalacyjnych oraz usług budowlanych. Wymienione rodzaje prac dominują w zatrudnieniu nierejestrowanym, ale prace ogrodnicze (...) i usługi budowlana zmniejszają swoje udziały wśród osób je wykonujących. Jedynie zwiększa się sukcesywnie udział osób wykonujących remonty i naprawy budowlano-instalacyjne. Wzrosty, ale o mniejszym natężeniu odnotowano jeszcze w przypadku osób świadczących usługi turystyczne i gastronomiczne, fryzjerskie i kosmetyczne oraz wśród tych, którzy związani byli z działalnością produkcyjną. Należy dodać,

iz w ostatnich latach z listy prac wykonywanych w ramach zatrudnienia nierejestrowanego zniknęły takie jak tłumaczenia, doradztwo księgowe, ochrona mienia.

6. Popyt na pracę nierejestrowaną kreowany jest przede wszystkim przez gospodarstwa domowe, a w mniejszym stopniu przez podstawowe podmioty rynku pracy typu przedsiębiorstwo prywatne, spółdzielnie. W ostatnim okresie (po 2004 r.) została ona wyeliminowana z sektora publicznego. Popyt ten jest częściej zgłaszany przez gospodarstwa domowe funkcjonujące na terenach wiejskich niż miejskich i ma charakter doraźny. Gospodarstwa domowe korzystają na ogół jednorazowo z usług osób świadczących pracę nierejestrowaną. Zarówno na terenach miejskich jak i wiejskich obserwowane jest jednak wydłużanie okresu użytkowania pracy nierejestrowanej. Na wsi średnia liczba tzw. roboczości jest większa niż w gospodarstwa domowych zlokalizowanych w mieście. Struktura popytu na zatrudnienie nierejestrowane wskazuje, że gospodarstwa domowe zgłaszają zapotrzebowanie przede wszystkim na prace ogrodniczo-rolne, remonty i naprawy. W ostatnim przypadku zwiększa się popyt od kilku lat, podobne tendencje występują w przypadku prac domowych (sprzątanie), usługi budowlane, usługi kosmetyczne i fryzjerskie. Uwzględniając powyższe dane i te o strukturze podaży pracy nierejestrowanej, można postawić tezę, iż budownictwo i rolnictwo są tymi, które w największym stopniu generują miejsca pracy w szarej strefie. Warto w tym miejscu dodać, iż nie ma zasadniczej różnicy w strukturze wykorzystania pracy nierejestrowanej w przekroju lokalizacji (miasto/wieś) gospodarstw domowych.

3.2. Wyniki kontroli legalności zatrudnienia Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie

Organem nadzorującym i kontrolującym przestrzeganie prawa pracy, w tym również legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej jest Państwowa Inspekcja Pracy (PIP). Zakres prowadzonych przez pracowników PIP działań i nadanych im uprawnień oraz organizację wewnętrzną tej instytucji określają dwa dokumenty prawne:

- ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji pracy²⁸ oraz
- statut, stanowiący załącznik do zarządzenia nr 7 Marszałka Sejmu z dnia 27 sierpnia 2007 r. w sprawie nadania statutu Państwowej Inspekcji Pracy²⁹.

PIP jest organem podległym Sejmowi RP, nad którym nadzór sprawuje Rada Ochrony Pracy. W skład jej struktury organizacyjnej wchodzi: Główny Inspektorat Pracy, 16 okręgowych inspektoratów pracy oraz Ośrodek Szkolenia PIP im. prof. Jana Rosnera we Wrocławiu. W ramach okręgowych inspektoratów pracy funkcjonują 42 oddziały. Kompetencje pozwalające pracownikom PIP na prowadzenie kontroli legalności zatrudnienia organ ten uzyskał dopiero w 2007 r. Wcześniej pracownicy PIP nie posiadali narzędzi i instrumentów niezbędnych do rozpoznania skali zatrudniania pracowników nierejestrowanych. Mogli jedynie uzyskiwać informacje dotyczące zatrudnienia nierejestrowanego bezrobotnych, gdyż tylko na to pozwalała prowadzona wówczas współpraca z wydziałami kontroli legalności zatrudnienia znajdującymi się w WUP. W ramach tej współpracy wymieniano informacje przydatne podczas planowania i podejmowania działań mających na celu ograniczenie nierejestrowanego zatrudniania zarejestrowanych w PUP bezrobotnych. Informowano właściwe organy o przypadkach pracujących bez zezwolenia lub niezgodnie z zezwoleniem posiadanym przez cudzoziemców. Organizowano i prowadzono wspólnie szkolenia oraz kontrole.

²⁸ Dz. U. z 2012 r. poz. 404, z późn. zm.

²⁹ M. P. z 2007 r. Nr 58, poz. 657 z późn. zm.

Kontrole legalności zatrudnienia pracowników świadczących pracę na rzecz pracodawców i/lub przedsiębiorców nie będących pracodawcami, ale na rzecz których wykonywana jest praca przez osoby fizyczne, w tym również osoby wykonujące na własny rachunek działalność gospodarczą prowadzone są przez pracowników PIP dopiero od lipca 2007 r. Zadania realizowane w tym zakresie określone zostały w art. 10 ustawy z 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy³⁰. Zgodnie ze znajdującymi się tam zapisami pracownicy PIP między innymi przeprowadzają kontrole:

- legalności zatrudnienia, wykonywania innej pracy zarobkowej i działalności zarówno przez obywateli polskich, jak i cudzoziemców,
- legalności zatrudniania, wykonywania innej pracy zarobkowej i działalności przez zarejestrowanych w PUP bezrobotnych. Sprawdzają czy PUP są informowane o zatrudnieniu bezrobotnego lub powierzeniu mu wykonywania innej pracy zarobkowej oraz o podjęciu zatrudnienia, innej pracy zarobkowej lub działalności przez bezrobotnego. Kontrolują również przestrzeganie obowiązku płacenia składek na Fundusz Pracy.

Pracownicy PIP kontrolują także instytucje rynku pracy świadczące usługi pośrednictwa pracy, doradztwa personalnego, poradnictwa zawodowego oraz pracy tymczasowej. Do zadań PIP należy także kontrola podmiotów kierujących osoby na praktyki lub staże w celu uzyskania praktycznych umiejętności zawodowych lub innych form kształcenia praktycznego niebędących zatrudnieniem lub inną pracą zarobkową. Kontrole prowadzone przez inspektorów PIP obejmują również wpisy dokonywane w rejestrze agencji zatrudnienia oraz ich zgodność z warunkami określonymi w ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy prowadzonej przez te instytucje działalności. Pracownicy PIP ścigają osoby, podmioty i instytucje, które popełnią wykroczenia określone w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Pełnią również rolę oskarżycieli publicznych w prowadzonych w takich sprawach postępowaniach.

Przyjrzyjmy się zatem działaniom kontrolnym, prowadzonym przez Inspektorów Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie w zakresie legalności zatrudnienia. Analizą zostaną objęte lata 2010–2013.

3.2.1. Przeprowadzone kontrole i ich wyniki

W 2013 r. inspektorzy pracy przeprowadzili na terenie województwa mazowieckiego 1095 kontrole, podczas których badali legalność zatrudnienia i innej pracy zarobkowej obywateli. Cechą charakterystyczną województwa mazowieckiego jest obserwowany spadek liczby przeprowadzanych w tym zakresie kontroli w latach 2010-2013 (wyk. II.5).

Liczba kontroli w 2013 r. w porównaniu z pierwszym rokiem analizowanego okresu zmniejszyła się aż o 26,6%. Jedynie w 2012 r. w porównaniu z rokiem poprzednim zaobserwowano nieznaczny wzrost liczby prowadzonych kontroli legalność zatrudnienia i innej pracy zarobkowej obywateli (wzrost o 5,6%).

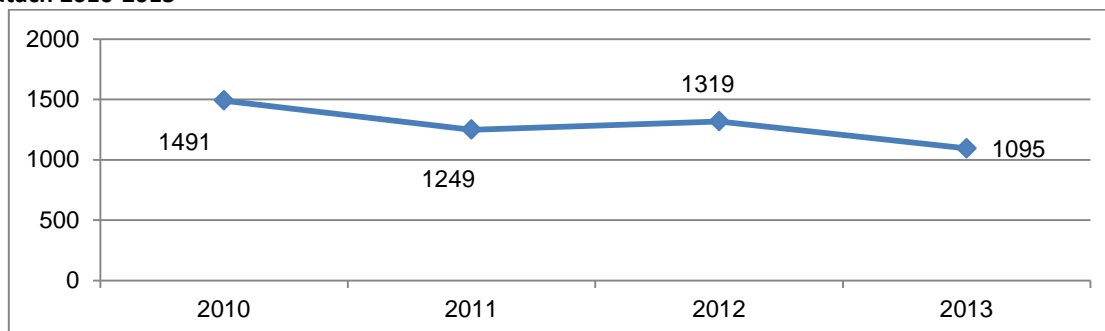
W województwie mazowieckim poszczególne podregiony różnią się intensywnością prowadzonych przez pracowników Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w War-

³⁰ Dz. U. z 2012 r. poz. 404, z późn. zm. art. 10

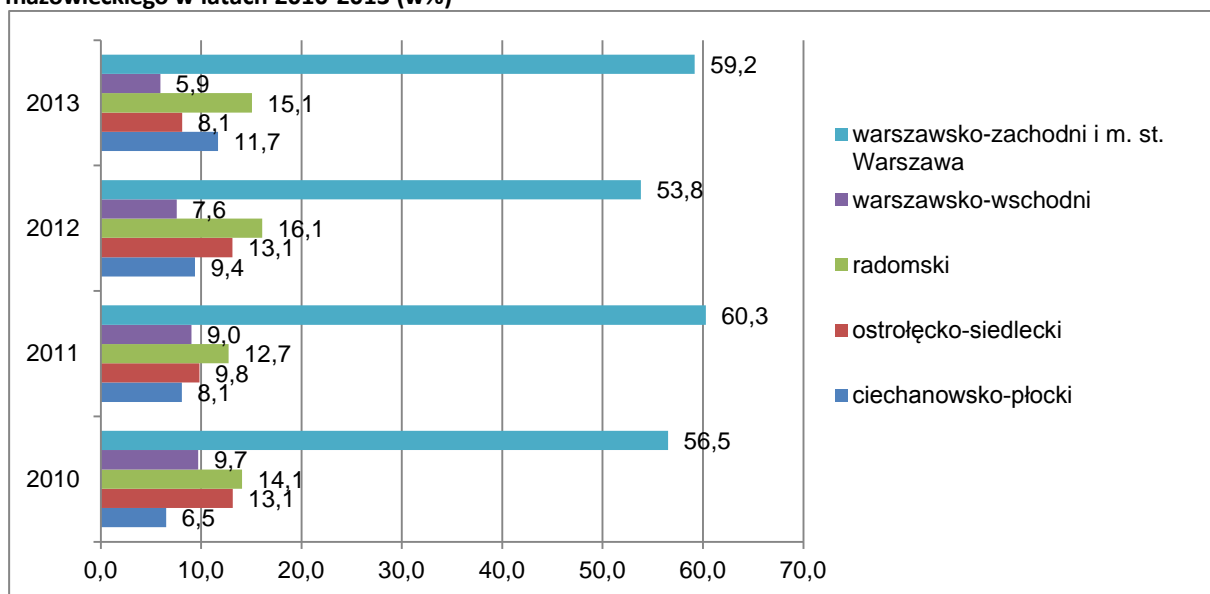
szawie kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej obywateli. Najczęściej kontrole prowadzone były w tym zakresie na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy. Co najmniej co druga kontrola legalności zatrudnienia prowadzona była właśnie na tym terenie (wykres II.6).

Wykres II.5. Liczba kontroli legalności zatrudnienia osób przeprowadzonych w Województwie Mazowieckim w latach 2010-2013

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie

Wykres II.6. Kontrole legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w podregionach województwa mazowieckiego w latach 2010-2013 (w%)

Źródło: Jak do wyk. II.5.

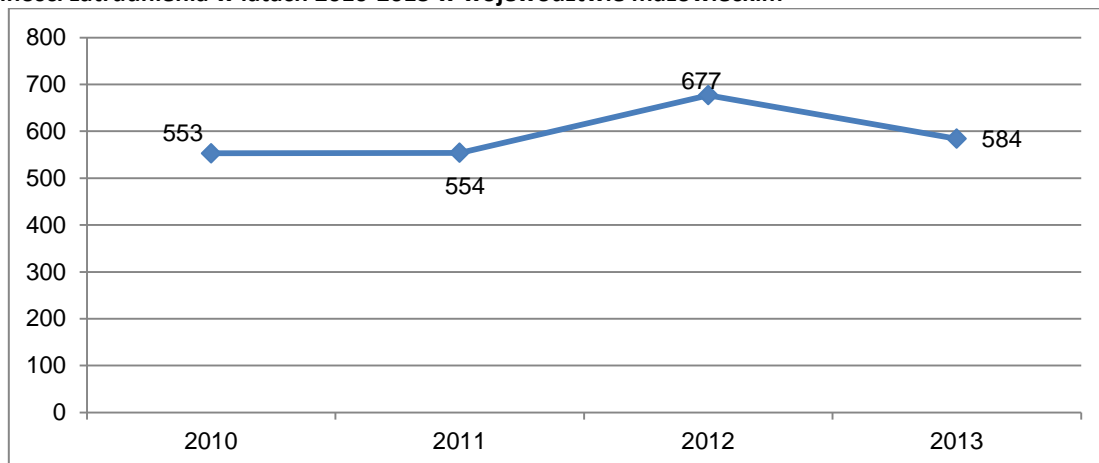
Jednakże nie jest to obszar województwa, w którym w latach 2010-2013 zaobserwowano największy wzrost udziału prowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej obywateli. Na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy udział ich wzrósł o 2,6 pkt. proc. pomimo obserwowanego systematycznego spadku liczby kontroli legalności zatrudnienia przeprowadzonych na tych obszarach (z 843 w 2010 do 648 kontroli w 2013 r., czyli o 23,1%). Drugim pod względem częstości prowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej obywateli na Mazowszu jest podregion radomski. Odsetek prowadzonych kontroli na tym obszarze wahał się w analizowanym okresie od 12,7% w 2011 r. do 16,1% w 2012 r. W latach 2010-2013 odnotowano nieznaczny wzrost odsetka kontroli legalności zatrudnienia prowadzonych w podregionie radomskim, wzrósł o 1 pkt. proc. W badanym okresie w pozostałych podregionach województwa mazo-

wieckiego, z wyjątkiem jednego - ciechanowsko-płockiego, odnotowano znaczny spadek liczby przeprowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej obywateli. W podregionie ostrołęcko-siedleckim liczba ich zmniejszyła się o 54,6%, a w podregionie warszawskim wschodnim o 55,2%. Jedynie w przypadku podregionu ciechanowsko-płockiego wzrosła liczba prowadzonych kontroli legalności zatrudnienia z 97 w 2010 r. do 128 kontroli w 2013 r. (o 32%). Jest to również podregion, w którym odnotowano najwyższy wzrost odsetka przeprowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej obywateli. Udział ich wzrósł o 5,2 pkt. proc.

Liczba wystąpień różnego rodzaju nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy wykrytych podczas kontroli przeprowadzonych przez pracowników Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie wykazywała tendencję wzrostową w 2013 r. w porównaniu z 2010 r. wzrosła o 31 przypadków, czyli o 5,6% (wyk. II.7). W latach 2010-2012 obserwowano jej stały wzrost, natomiast w 2013 r. odnotowano nieznaczny spadek. W 2013 r. inspektorzy PIP wykryli 584 przypadki nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku w województwie mazowieckim i w porównaniu z rokiem 2012 liczba tych wystąpień zmniejszyła się o 13,7% (o 93 przypadki).

Analiza struktury wykrytych przypadków wystąpień naruszenia przepisów dotyczących legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku wykazała, że najbardziej narażonym na występowanie tego rodzaju nieprawidłowości jest podregion warszawski-zachodni i miasto stołeczne Warszawa (tab. 1 w załączniku). Ponadto w latach 2010-2013 r. obszar ten, charakteryzował się wystąpieniem największej tendencji wzrostowej udziału stwierdzonych przez inspektorów Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie przypadków nierejestrowanego zatrudnienia oraz nieprzestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (odsetek wszystkich wykrytych nieprawidłowości w tym zakresie wzrósł o 8,6 pkt. proc.). Największą tendencję spadkową odnotowano w podregionie ostrołęcko-siedleckim (spadek o 11,8 pkt. proc.).

Wykres II.7. Liczba wystąpień nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku podczas kontroli legalności zatrudnienia w latach 2010-2013 w województwie mazowieckim

Źródło: Jak do wyk. II.5.

Najbardziej znacząca w województwie mazowieckim jest skala naruszeń przepisów w zakresie zgłaszania osób wykonujących pracę do ubezpieczenia społecznego. Są to nieprawidłowości, które najczęściej ujawnia się podczas kontroli prowadzonych w tym regionie kraju. W 2013 r. podczas przeprowadzonych kontroli ujawniono 274 przypadki tego rodzaju nieprawidłowości, przy czym 15 przypadków dotyczyło niezgłoszenia osoby zatrudnionej lub wykonującej inną pracę do ubezpieczenia społecznego a aż 259 nieterminowego zgłoszenia osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego³¹.

Niepokojące jest natomiast to, że analiza danych wykazała wzrost liczby wykrywanych tego rodzaju przypadków. Liczba wykrytych przypadków nieterminowego zgłoszenia osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego w latach 2010-2013 wzrosła o 4,9%. Najczęściej nieprawidłowości tego rodzaju wykrywane były na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy. Jednakże nie były to podregiony charakteryzujące się najwyższym tempem wzrostu liczby wykrytych tego rodzaju nieprawidłowości. W latach 2010-2013 liczba wykrytych przypadków nieterminowego zgłoszenia osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego najbardziej wzrosła w podregionie ciechanowsko-płockim (o 216,7%) i radomskim (o 85,7%). W podregionie warszawskim zachodnim i mieście stołecznym Warszawie liczba wykrywanych tego rodzaju nieprawidłowości zwiększyła się o 13,6%.

W analizowanym okresie przypadki unikania odprowadzania składek do ubezpieczenia społecznego za pracowników najczęściej wykrywane były przez inspektorów PIP na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy. Nieco rzadziej nieprawidłowości tego rodzaju odnotowano w podregionie ciechanowsko-płockim i warszawskim wschodnim. Jedynie na terenie podregionu radomskiego nie stwierdzono przypadków niezgłoszenia osoby zatrudnionej lub wykonującej inną pracę do ubezpieczenia społecznego w całym analizowanym okresie.

Drugą najczęściej wykrywaną nieprawidłowością podczas przeprowadzanych kontroli przez inspektorów PIP na terenie województwa mazowieckiego są naruszenia przepisów dotyczących odprowadzania składek na Fundusz Pracy. Najczęściej dotyczy to nieterminowego odprowadzania składek na Fundusz Pracy³² oraz nieodprowadzania tego rodzaju składek w ogóle. Niepokojące jest to, że rośnie skłonność pracodawców do unikania odprowadzania składek na Fundusz Pracy w obowiązującym terminie, co potwierdza obserwowany w latach 2010-2013 wzrost wykrywanych tego rodzaju nieprawidłowości na terenie województwa mazowieckiego. W badanym okresie liczba wykrytych przypadków nieterminowego odprowadzania składek na Fundusz Pracy w województwie mazowieckim zwiększyła się o 62,7%. W latach 2010-2013 odnotowano natomiast spadek liczby wykrywanych przypadków niedopełnienia obowiązku płacenia składek na Fundusz Pracy o 30%.

³¹ Naruszenie przepisów dotyczących terminowości zgłaszania osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego jest również najczęściej wykrywaną nieprawidłowością w skali całego kraju. W 2013 r. stanowiły one 27,7% wykrytych przypadków nielegalnego zatrudnienia oraz nieprzestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. *Sprawozdanie z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2013 r.*, Warszawa 2014 r., s. 149.

³² Nieprawidłowości tego rodzaju są również drugimi w kolejności najczęściej wykrywanymi naruszeniami przepisów w skali całego kraju. W 2013 r. stanowiły co czwarty (25,3%) wykryty przypadek nielegalnego zatrudnienia oraz nieprzestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. *Sprawozdanie z działalności Państwowej dz. cyt.*, s. 149.

W 2013 r. nieprawidłowości związane z nieterminowym odprowadzaniem składek na Fundusz Pracy najczęściej były wykrywane w podregionie warszawskim zachodnim i mieście stołecznym Warszawie oraz w podregionie radomskim. Największe tempo wzrostu liczby wykrytych tego rodzaju nieprawidłowości odnotowano w podregionach ciechanowsko-płockim i radomskim. W podregionie ciechanowsko-płockim liczba ich w latach 2010-2013 zwiększyła się o 120%. W podregionie radomskim tempo wzrostu było szybsze, liczba wykrytych tego rodzaju przypadków zwiększyła się aż o 140%. W podregionie warszawskim zachodnim i mieście stołecznym Warszawie tempo wzrostu liczby wykrywanych przypadków nieterminowym odprowadzaniem składek na Fundusz Pracy było nieco wolniejsze. Liczba tego rodzaju wykrytych nieprawidłowości zwiększyła się o 91,5%. W analizowanym okresie przypadki niedopełnienia obowiązku odprowadzania składek na Fundusz Pracy najczęściej wykrywane były na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy. Jest to jedyny obszar województwa mazowieckiego, na terenie którego liczba wykrywanych tego rodzaju nieprawidłowości wzrosła. W 2013 r. w porównaniu z 2010 r. liczba wykrytych na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy przypadków niedopełnienia obowiązku odprowadzania składek na Fundusz Pracy zwiększyła się o 42,9%.

Jednym z najbardziej negatywnych dla pracowników naruszeniem praw pracowniczych jest brak potwierdzenia na piśmie umowy o pracę zawartej z pracownikiem oraz nieterminowe potwierdzenie na piśmie rodzaju zawartej umowy o pracę. W latach 2010-2013 w województwie mazowieckim liczba wykrywanych tego rodzaju nieprawidłowości charakteryzowała się tendencją spadkową. Liczba wykrytych przypadków niepotwierdzenia na piśmie umowy o pracę zawartej z pracownikiem zmniejszyła się w tym okresie o 44,4%, podczas gdy liczba nieterminowego potwierdzenia umowy na piśmie rodzaju zawartej umowy o pracę zmniejszyła się o 32,3%. Najczęściej nieprawidłowości tego rodzaju wykrywano w podregionie warszawskim zachodnim i mieście stołecznym Warszawie.

W 2013 r. na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy wykryto 7 przypadków zatrudniania pracownika bez podpisania umowy o pracę i 14 przypadków nieterminowego podpisania tego rodzaju umowy. Drugim podregionem województwa mazowieckiego na terenie którego najczęściej wykrywano przypadki niepodpisania z pracownikiem pisemnej umowy o pracę był podregion ostrołęcko-siedlecki, gdzie w 2013 r. odnotowano 5 przypadków tego rodzaju nieprawidłowości. Z kolei drugim podregionem pod względem liczby wykrytych przypadków nieterminowego podpisania umowy o pracę na piśmie był podregion ciechanowsko-płocki. W 2013 r. wykryto 4 przypadki niedopełnienia tego rodzaju formalności.

Liczba ujawnionych przypadków podjęcia przez bezrobotnych zatrudnienia, innej pracy zarobkowej lub działalności bez powiadomienia o tym właściwego powiatowego urzędu pracy była nieznaczna. W latach 2010-2013 w całym województwie mazowieckim wykryto jedynie dwa przypadki tego rodzaju naruszenia przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Jedną nieprawidłowość tego rodzaju ujawniono w 2012 r. na terenie podregionu ostrołęcko-siedleckiego a drugą w 2010 r. na terenie podregionu radomskiego.

W analizowanym okresie Inspektorzy Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie ujawnili również stosowanie przez pracodawców szereg innych praktyk mają-

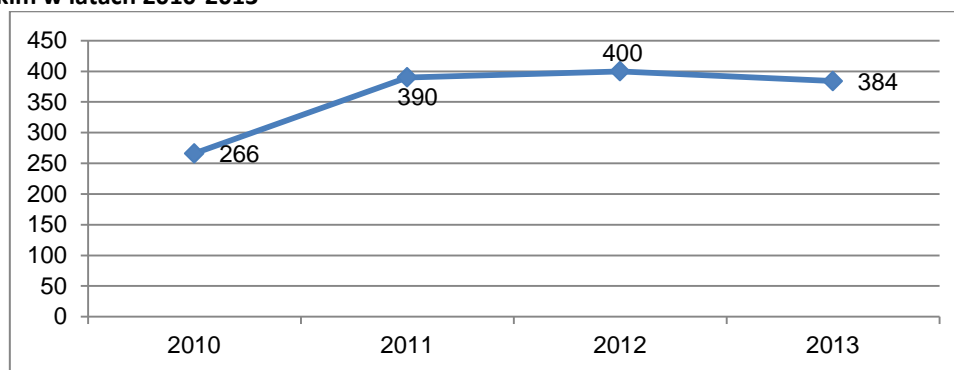

cych na celu omińnięcie przepisów prawa regulujących zasady legalności zatrudnienia. Zaniżano w treści umowy wysokość wynagrodzenia należnego pracownikowi oraz wypłacano niższe wynagrodzenie od deklarowanego. Wskazuje to na stosowanie przez pracodawców praktyk polegających na zatrudnianiu osób, które w rzeczywistości otrzymują wynagrodzenie wyższe, niż to, które wpisane jest w oficjalnej umowie o pracę. Zyskuje na tym pracodawca, który od różnicy pomiędzy tymi kwotami nie odprowadza składek na ubezpieczenie społeczne ani zaliczki na podatek dochodowy. Pracodawcy podpisują także umowy, w których nie są określone liczby nadgodzin, za które należy się pracownikowi dodatkowe wynagrodzenie lub też zawierają umowy o pracę na część etatu, podczas gdy w rzeczywistości pracownik świadczy pracę w pełnym wymiarze czasu pracy a za wykonaną dodatkową pracę otrzymuje wynagrodzenie, które nie jest ujmowane w umowie i wykazywane w oficjalnej dokumentacji. Składki do ZUS i zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych w takich przypadkach również jest odprowadzane jedynie od kwoty wynagrodzenia znajdującej się w pisemnej umowie.

3.2.2. Przeprowadzone kontrole legalności zatrudnienia cudzoziemców i wykrywane rodzaje nieprawidłowości

W 2013 r. na terenie województwa mazowieckiego przeprowadzono 384 kontrole w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców (wyk. II.8). Ich liczba w porównaniu z rokiem 2010 r. zwiększyła się o 44,4%, co świadczyć może o nasilaniu się skali tego negatywnego zjawiska na terenie województwa mazowieckiego i konieczności zwiększenia ilości prowadzonych w tym zakresie kontroli. W analizowanym okresie największe tempo wzrostu liczby przeprowadzonych kontroli w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców odnotowano w 2011 r. (w porównaniu z rokiem poprzednim liczba przeprowadzonych w tym zakresie kontroli zwiększyła się o 46,6%).

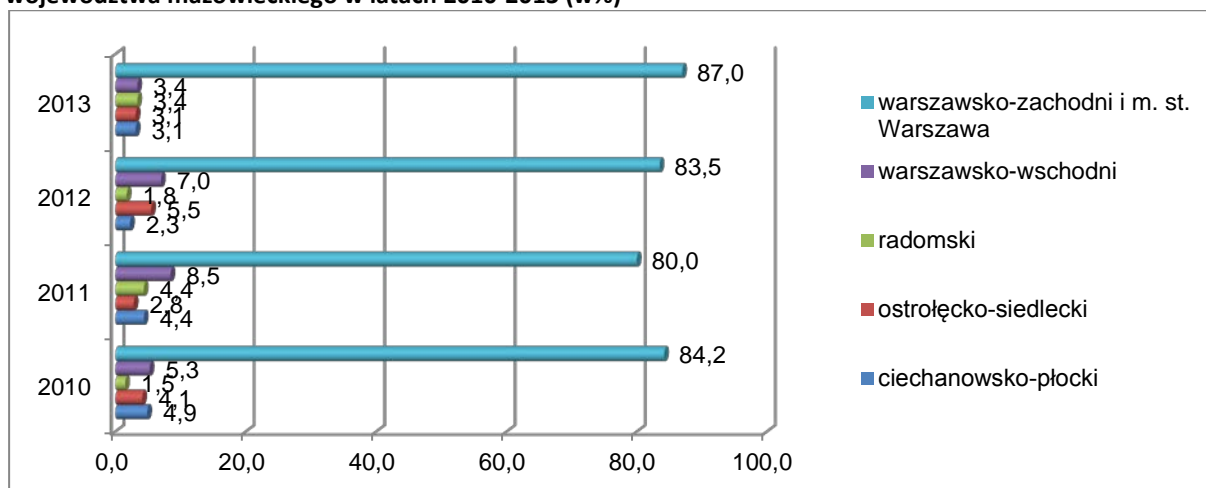
Wykres II.8. Liczba kontroli w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców przeprowadzonych w województwie mazowieckim w latach 2010-2013

Źródło: Jak do wyk. II.5.

W latach 2010-2013 kontrole legalności zatrudnienia cudzoziemców prowadzone były przede wszystkim na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy. Na tych obszarach przeprowadzonych zostało ponad 80% wszystkich tego rodzaju kontroli prowadzonych w województwie mazowieckim (wyk. II.9). Dane wskazują na to, że na terenie tych obszarów województwa mazowieckiego nieprawidłowości w tym zakresie mogą występować najczęściej. Są to również obszary, gdzie w analizowanym okresie obserwowanego wzrost liczby tego rodzaju kontroli z 224 w 2010 do 334 w 2013 r. (wzrost o 49,1%). Co świadczyć może o nasilaniu się skali występowania tego negatywnego zjawiska.

Wykres II.9. Kontrole w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców przeprowadzone w podregionach województwa mazowieckiego w latach 2010-2013 (w%)

Źródło: Jak do wyk. II.5.

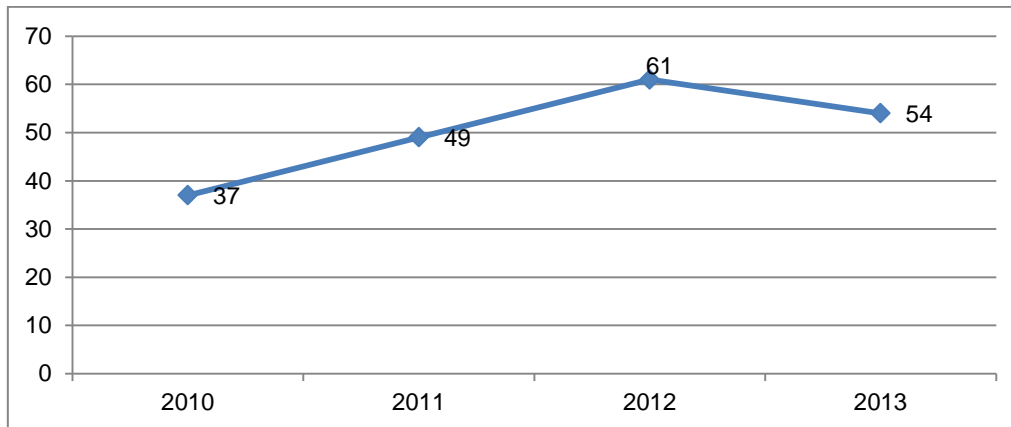
Największe tempo wzrostu liczby kontroli legalności zatrudnienia cudzoziemców odnotowano w podregionie radomskim, gdzie ich liczba podwoiła się (wzrosła o 225%). W 2013 r. był to drugi pod względem częstości prowadzonych kontroli legalności zatrudnienia cudzoziemców podregion województwa mazowieckiego. Odsetek tego typu kontroli wyniósł 3,4%.

W 2013 r. Inspektorzy Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie wykryli 54 nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców (wykres II.10). Analiza dostępnych danych wskazuje, że liczba wykrytych nieprawidłowości w latach 2010-2012 systematycznie rosła. Jedynie w 2013 r. w porównaniu z rokiem poprzednim odnotowano spadek liczby wykrywanych nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców. Liczba ich zmniejszyła się o 11,5%. W całym analizowanym okresie liczba wykrywanych tego rodzaju nieprawidłowości zwiększyła się o 45,9%. Dane te wskazują na zwiększenie się skłonności pracodawców do stosowania praktyk niezgodnych z przepisami regulującymi zasady zatrudniania cudzoziemców na terenie województwa mazowieckiego³³.

Najczęściej nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców wykrywane były podczas kontroli prowadzonych na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy. W latach 2010-2013 odsetek wykrytych na tych obszarach nieprawidłowości w tym zakresie wahał się od 75,4% w 2012 r. do 92,6% w 2013 r. (tab. 2 w załączniku). Podregionami, w których stosunkowo często wykrywano podczas prowadzonych kontroli nieprawidłowości związane z zatrudnianiem cudzoziemców są ostrołęcko-siedlecki i warszawski-wschodni. Na terenie podregionu ostrołęcko-siedleckiego odsetek wykrytych nieprawidłowości wahał się od 2,7% w 2010 r. do 14,8% w 2012 r. Z kolei w podregionie warszawskim wschodnim najrzadziej wykrywano tego rodzaju nieprawidłowości w 2010 r. a najczęściej w 2011 r. Odsetek ich wyniósł odpowiednio: 2,7% i 10,2%.

³³ Województwo mazowieckie było w 2013 r. drugim w kolejności regionem kraju pod względem liczebności cudzoziemców nielegalnie wykonujących pracę (67). Wyprzedzało je tylko województwo śląskie, gdzie odnotowano 68 takich przypadków. Województwo mazowieckie zajmuje czwarte miejsce pod względem liczby wykrytych przypadków nielegalnego zatrudnienia cudzoziemców w latach 2009 – 2013 (11%). Wyprzedzają je tylko województwa: śląskie (15% stwierdzonych przypadków), dolnośląskie (14%) i łódzkie (12%). *Sprawozdanie z działalności Państwowej... dz. cyt., s. 157.*

Wykres II.10. Liczba wystąpień różnego rodzaju nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców wykrytych podczas kontroli legalności zatrudnienia w latach 2010-2013 w województwie mazowieckim

Źródło: Jak do wyk. II.5.

Najczęściej wykrywanymi nieprawidłowościami na terenie województwa mazowieckiego w zakresie zatrudniania cudzoziemców jest zatrudnienie cudzoziemca nieposiadającego wymaganego zezwolenia na podjęcie pracy. Liczba wykrytych tego rodzaju przypadków w latach 2010-2013 wahała się od 18 w 2011 r. do 38 w 2012 r. Pomimo tego, że ten rodzaj nieprawidłowości wykrywany był na terenie województwa mazowieckiego, tempo wzrostu liczby takich przypadków było niewielkie. W całym analizowanym okresie liczba stwierdzonych przypadków zatrudniania cudzoziemców nieposiadających wymaganego zezwolenia na pracę zwiększyła się o 7,4%. Najczęściej tego rodzaju nieprawidłowości ujawniano podczas kontroli prowadzonych na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy. Niepojętym zjawiskiem jest to, że w analizowanym okresie liczba wykrytych przypadków zatrudniania cudzoziemców nieposiadających wymaganego zezwolenia na pracę miała tendencję rosnącą. W 2013 r. liczba wykrytych tego rodzaju przypadków zwiększyła się z 25 w 2010 do 27 w 2013 r. (wzrost o 8%). Drugim podregionem, którym najczęściej wykrywano przypadki zatrudniania cudzoziemców nieposiadających wymaganego zezwolenia na pracę jest podregion warszawski-wschodni. Liczba wykrytych nieprawidłowości jest jednak znacznie niższa niż w przypadku podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy. W pozostałych podregionach województwa mazowieckiego wykrywano sporadycznie przypadki tego rodzaju nieprawidłowości. Jedynie na terenie podregionu radomskiego nie ujawniono w analizowanym okresie ani jednego przypadku zatrudniania cudzoziemca nieposiadającego wymaganego zezwolenia na pracę.

Drugą najczęściej wykrywaną nieprawidłowością na terenie województwa mazowieckiego jest powierzenie wykonywania pracy cudzoziemcowi na innych warunkach niż określone w zezwoleniu na pracę. W latach 2010-2013 nieprawidłowości tego rodzaju były znacznie rzadziej wykrywane niż zatrudnianie cudzoziemców nieposiadających wymaganego zezwolenia na pracę. Jednakże w tym przypadku tempo wzrostu liczby wykrywanych wystąpień nieprawidłowości tego rodzaju było znacznie szybsze niż stwierdzonych przypadków zatrudniania cudzoziemców nieposiadających wymaganego zezwolenia na pracę. Liczba wykrytych w badanym okresie przypadków powierzenia wykonywania pracy cudzoziemcowi na innych warunkach niż określone w zezwoleniu na pracę podwoiła się (wzrost o 100%). Najczęściej tego rodzaju nieprawidłowości wykrywano w podregionie warszawskim zachodnim i mieście stołecznym Warszawie. Liczba wystąpień powierzenia wykonywania pracy cudzoziemcowi na innych warunkach niż określone w zezwoleniu na pracę wahała się od 2 wystąpień w 2010 r.

do 10 w 2011 r. W całym analizowanym okresie liczba stwierdzonych tego rodzaju nieprawidłowości na tych obszarach się podwoiła. W pozostałych podregionach województwa mazowieckiego stwierdzane nieprawidłowości w tym zakresie miały charakter jednostkowy.

Podregion warszawski zachodni i miasto stołeczne Warszawa są również tymi obszarami województwa mazowieckiego, gdzie najczęściej wykrywano przypadki wykonywania pracy przez cudzoziemca bez ważnej wizy lub innego dokumentu uprawniającego do pobytu na terytorium RP. Co prawda, liczba wykrywanych tego rodzaju nieprawidłowości jest znacznie niższa od liczby dwóch wyżej omówionych, jednakże niepojęta jest jej wyraźna tendencja rosnąca. Liczba wykrytych nieprawidłowości w tym zakresie w latach 2011-2013 wzrosła o 20%. W pozostałych podregionach Mazowsza przypadki nierejestrowanego wykonywania pracy przez cudzoziemców bez ważnej wizy lub innego dokumentu uprawniającego do pobytu na terytorium RP wykrywano sporadycznie, miały one charakter jednostkowy.

3.2.3. Podsumowanie

Analiza danych uzyskanych z Okręgowego Inspektoratu PIP w Warszawie wskazuje, że najczęściej bodźcem do nieoficjalnego powierzenia pracy jest chęć obniżenia kosztów prowadzonej działalności, czy gospodarstwa domowego związanych z płaceniem składek ubezpieczeniowych i na Fundusz Pracy. Najczęściej wykrywanymi nieprawidłowościami na terenie województwa mazowieckiego i w poszczególnych jego podregionach było nieterminowe zgłoszenie osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego oraz niepłacenie składek na Fundusz Pracy w przewidzianym przepisami terminie. Nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy najczęściej wykrywane były na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy. Jest to podregion, na terenie którego przeprowadza się najwięcej kontroli i być może stąd bierze się tak znaczna ilość wykrytych nieprawidłowości. Na obszarze tym ujawniane był najczęściej wszystkie analizowane nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Analiza danych wskazuje na znaczny wzrost skłonności pracodawców w podregionie ciechanowsko-płockim do uciekania się do obniżania kosztów pracy poprzez unikanie lub nieterminowe odprowadzanie składek ubezpieczeniowych i na Fundusz Pracy. Liczba wykrytych w analizowanym okresie przypadków nieterminowego zgłaszania osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego potroiła się (a niepłacenia składek na Fundusz Pracy w przewidzianym przepisami terminie podwoił się). Na uwagę zasługuje również podregion radomski, na terenie którego odnotowano podwojenie się liczby wykrytych podczas kontroli przypadków nieterminowego odprowadzania składek na Fundusz Pracy. Kolejnym sposobem obniżania kosztów pracy stosowanym przez mazowieckich pracodawców jest zatrudnianie pracowników bez podpisania umowy o pracę lub też jej nieterminowe podpisanie. Najczęściej tego rodzaju nielegalne praktyki wykrywane były na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy oraz podregionu ostrołęcko-siedleckiego oraz ciechanowsko-płockiego.

W województwie mazowieckim mamy do czynienia z nasileniem praktyk polegających na naruszaniu legalności zatrudniania cudzoziemców. Świadczy o tym odnotowany w analizowanym okresie wzrost ujawnionych nieprawidłowości w tym zakresie. Najczęściej zdarzało

się to pracodawcom prowadzącym działalność na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i miasta stołecznego Warszawy. Praktyką, którą najczęściej stosują mazowieccy pracodawcy jest zatrudnianie cudzoziemców nieposiadających wymaganego zezwolenia na pracę oraz zatrudnianie ich na warunkach innych niż te, które zostały określone w wydanym zezwoleniu na pracę. Niektórzy decydują się również na zatrudnienie cudzoziemca nieposiadającego ważnej wizy lub innego dokumentu uprawniającego do pobytu na terenie Polski.

4. Wyniki badań dotychczasowych dotyczących zatrudnienia nierejestrowanego

Badanie skali, zakresu oraz charakteru zatrudnienia nierejestrowanego nie jest zadaniem łatwym. Badacze napotykają bowiem na szereg trudności począwszy od braku jednej uniwersalnej definicji czy metody badawczej umożliwiającej oszacowanie rzeczywistej skali tego zjawiska i określenia jego charakteru. Problemy sprawia również sam charakter poruszanej problematyki, który stanowi swoisty temat „tabu” w społeczeństwie. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną, zatrudniający ich pracodawcy oraz osoby prowadzące niezarejestrowaną działalność gospodarczą lub też przedsiębiorcy nie wykazujący wszystkich przychodów niechętnie przyznają się do stosowania tego rodzaju praktyk z obawy przed ponoszeniem konsekwencji takiego postępowania. Te obawy mają z kolei niekorzystny wpływ na prowadzone badania. Strach przed konsekwencjami i niechęć do mówienia o sobie i najbliższych członkach rodziny ogranicza badaczom sposób zbierania informacji na ten temat i utrudnia oszacowanie rzeczywistej skali tego zjawiska. Badacze bardzo często próbują uzyskać informacje na temat skali i charakteru pracy nierejestrowanej poprzez zadawanie pytań pośrednich. Proszą respondentów o dzielenie się swoimi opiniami i spostrzeżeniami, gdyż zadawanie pytań wprost o podejmowane pracy nierejestrowanej często kończy się uzyskaniem niezgodnych z prawdą informacji lub wręcz odmową uczestnictwa w badaniu. Dlatego badanie zjawiska zatrudnienia nierejestrowanego jest bardzo trudne i niejednokrotnie przynosi rozbieżne wyniki. Na początek przyjrzymy się metodom wykorzystywanym do badania szarej strefy i zatrudnienia nierejestrowanego. Następnie omówione zostaną wyniki badań pozwalających na określenie podstawowych determinant zatrudnienia nierejestrowanego.

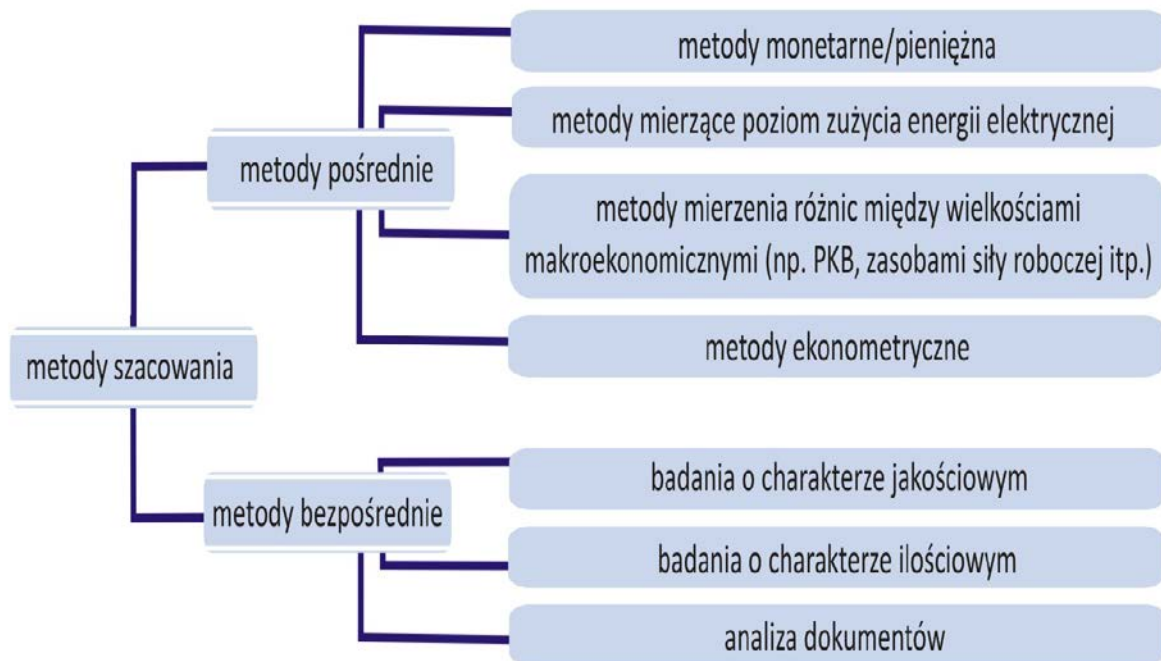
4.1. Metody pomiaru rozmiarów i zakresu zatrudnienia nierejestrowanego

Ze względu na trudności, jakie sprawia badaczom szacowanie rozmiarów, zakresu i charakteru zatrudnienia nierejestrowanego stosuje się wiele różnego rodzaju metod. Niestety wyniki uzyskane przez osoby posługujące się nimi bardzo często się różnią. Niejednokrotnie dochodzi do dwukrotnego liczenia tych samych działalności. Brak jednej wiarygodnej metody uniemożliwia więc uzyskanie akceptowanych przez wszystkich badaczy wyników, które pokazałyby rzeczywistą skalę i zakres występowania tego zjawiska. Przeprowadzane do tej pory szacunki różnią się w zależności od zastosowanej metody badawczej, a w skrajnych przypadkach zastosowanie tej samej metody badawczej przynosi różne wyniki.

Generalnie stosowane metody badawcze dzielone są na metody pośrednie i bezpośrednie. Metody pośrednie, nazywane są również makroekonomicznymi lub wskaźnikowymi i wykorzystywane są do szacowania ogólnych rozmiarów szarej strefy czy zatrudnienia nierejestrowanego. Osoby posługujące się nimi wykorzystują dane makroekonomiczne dotyczące analizy rynku pracy, analizy porównawczej między statystykami dochodów i wydatków krajowych, czy też rozbieżności między dochodami i wydatkami gospodarstw domowych, relacje między liczbą transakcji i oficjalnym PKB, popyt na pieniądź, zużycie energii elektrycznej itp. Z kolei

metody bezpośrednie pozwalają na dokonanie pomiarów rozmiarów szarej strefy czy zatrudnienia nierejestrowanego na podstawie informacji zebranych podczas badań terenowych przeprowadzonych za pomocą wykorzystywanych w naukach społecznych technik badawczych o charakterze jakościowym lub ilościowym. Pozwalają również na uzyskanie informacji o czynnikach mających wpływ na podejmowanie decyzji o zatrudnieniu nierejestrowanym oraz cechach społeczno-demograficznych osób świadczących prace w ten sposób i zatrudniających w ten sposób pracodawcach. Wykorzystuje się do tego celu również badania dokumentów takich, jak np. deklaracje podatkowe, oświadczenia majątkowe itp.³⁴ Przykładowy podział stosowanych metod prezentuje schemat II.3.

Schemat II.3. Typy metod szacowania rozmiarów „szarej gospodarki” i zatrudnienia nierejestrowanego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie S. Cichocki, *Metody pomiaru ... dz. cyt.*, s. 39-41

Niestety żadna z wymienionych powyżej metod nie pozwala na określenie rzeczywistej skali i zakresu zatrudnienia nierejestrowanego. Wszystkie te metody mają zarówno wady, jak i zalety. Powoduje to, że sposób, w jaki będzie badane zjawisko zatrudnienia nierejestrowanego zależy od celu badania i zakresu poszukiwanych informacji. Szczegółowe zestawienie wad i zalet stosowanych metod badania szarej strefy, więc również zatrudnienia nierejestrowanego prezentuje tabela II.9.

W celu szacowania skali i zakresu zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce stosuje się tak metody pośrednie, jak i bezpośrednie. Obie formy wykorzystywane są zarówno przez bada-

³⁴ Na temat metod pośrednich i bezpośrednich szerzej piszą między innymi: S. Cichocki, *Metody pomiaru szarej ... dz. cyt.*, s. 39-61, M. Bednarski i inni (red.), *Przyczyny pracy ... dz. cyt.*, s. 59-67, B. Gawrońska-Nowak, J. Konieczna-Sałamatin *Szara strefa. Aspekty pojęciowe i metodologiczne* w M. Kiełkowska (red.) *Rynek pracy wobec zmian demograficznych* Zeszyty Demograficzne, Instytut Obywatelski, Warszawa 2013, s. 2011, K. Łapiński i inni *Szara strefa w ... dz. cyt.*, s. 18-19 itp.

czy zajmujących się tym zjawiskiem, jak i instytucje prowadzące systematyczne badania na ten temat. Jeśli chodzi o badania prowadzone za pomocą metod bezpośrednich to jest ich niewiele. Większość tych, które były prowadzone miały charakter incydentalny i nie były kontynuowane.

Systematycznie badania nad zatrudnieniem w szarej strefie w Polsce prowadzone są przez GUS. Instytucja ta do szacowania skali i zakresu zatrudnienia nierejestrowanego wykorzystuje wyniki dwóch badań. Pierwsze polega na przeprowadzeniu szacunków w oparciu o dane znajdujące się w oficjalnych statystykach dotyczących wysokości wynagrodzeń, liczby osób pracujących, zarejestrowanych bezrobotnych oraz wyników regularnie prowadzonego Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL). Wyniki tych badań wykorzystywane są do oszacowania rozmiarów wykonywania pracy nierejestrowanej. Informacje na ten temat są co roku publikowane w Rocznikach Statystycznych.

Tabela II.9. Wady i zalety metod szacowania rozmiarów zatrudnienia nierejestrowanego

	Wady	Zalety
Metody bezpośrednie	<ul style="list-style-type: none"> • Wysokie koszty • Wysoki stopień odmów uczestnictwa w badaniach • Udzielanie odpowiedzi nie zgodnych z rzeczywistością lub ich brak • Uzależnienie wyników od chęci współpracy respondentów i formułowania pytań • Pozwala na oszacowanie minimalnego poziomu zatrudnienia nierejestrowanego 	<ul style="list-style-type: none"> • Źródło informacji o ekonomiczno-społecznych aspektach zatrudnienia nierejestrowanego i motywach jego stosowania • Źródło szczegółowych informacji o formach i przejawach zatrudnienia nierejestrowanego • Pozwala zidentyfikować wewnętrzną strukturę zjawiska pracy nierejestrowanej
Metody pośrednie	<ul style="list-style-type: none"> • Brak jednej uniwersalnej definicji szarej strefy co powoduje zbyt ogólne określenie przedmiotu badania i brak odniesień do SNA* • Wysoki poziom agregacji wyników • Nałożenie się wad charakterystycznych dla każdej ze stosowanych metod pośrednich • Każda zastosowana metoda daje inne wyniki i dynamikę • Zastosowanie tej samej metody może za każdym razem przynieść różne rezultaty (np. metoda mierzenia pomiarów energii elektrycznej) • Uzyskanych wyników nie można wykorzystać z innymi szacunkami • Pomijają specyfikę różnych gospodarek • Prezentują teoretyczne rozmiary szarej strefy będące wynikiem przyjętych założeń do modelu 	<ul style="list-style-type: none"> • Wykorzystuje dane ogólnie dostępne • Pozwala oszacować rozmiary szarej strefy i jej dynamikę • Wyniki nie zależą od współpracy uczestniczących w badaniu pracodawców zatrudniających pracowników nierejestrowanych i osób świadczących prace w ten sposób

* SNA czyli *System of National Accounts*, jest to system opracowany wspólnie przez ONZ, OECD, Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy i Komisję Europejską zawierający międzynarodowe standardy statystyki rachunków narodowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Cichoński, *Metody pomiaru szarej ... dz. cyt.*, s. 40-41, M. Sarzalska, A. Szydłowski *Praca w niejawnej gospodarce* w M. Bukowski (red.) *Zatrudnienie w Polsce 2006. produktywność dla pracy* MPiPS, Warszawa, 2007, s. 168-170, K. Łapiński i inni *Szara strefa w ... dz. cyt.*, s. 19, P. Ważniewski *Metody badania szarej strefy w gospodarce* w T. Smuga, W. Burzyński, W. Karpińska-Mizielińska, A. Marzec, J. Niemczyk, T. Smuga, P. Ważniewski *Metodologia badań szarej strefy na rynku usług turystycznych* Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Warszawa 2005, s. 18-34.

Drugim rodzajem prowadzonych przez GUS badań nad zjawiskiem pracy nierejestrowanej jest cykliczne modułowe badanie pracy nierejestrowanej. Jego celem jest „oszacowanie szarej strefy z punktu widzenia wydarzeń zachodzących na rynku pracy”³⁵. Na podstawie wyników tego badania określana jest skala świadczenia pracy nierejestrowanej oraz zakres korzystania z usług osób ją wykonujących. Diagnozowana jest częstotliwość i rodzaj prac wykonywanych w formie nierejestrowanej oraz dokonywana jest społeczno-demograficzna charakterystyka świadczących w ten sposób pracę osób. Badania te dostarczają również informacji o wysokości dochodów uzyskiwanych z pracy nierejestrowanej oraz o gospodarstwach domowych korzystających z usług takich osób. Podczas badania pracę nierejestrowaną dzieli się na pracę główną i dodatkową. Badane jest także korzystanie z usług osób wykonujących pracę nierejestrowaną oraz opinie respondentów w tym zakresie. Badanie to realizowane jest jako dodatkowy moduł wprowadzony do Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności i przeprowadzone za pomocą metod bezpośrednich o charakterze ilościowym (wywiady kwestionariuszowe).

Niestety wyniki badania modułowego nie uwzględniają zróżnicowania przestrzennego pracy nierejestrowanej na poziomie regionalnym. Nie pozwala na to zbyt niska liczebność wylosowanej próby, gdyż uniemożliwia spełnienie wymogu tzw. reprezentatywności dla regionów. Identyfikacja skali, determinant i skutków pracy nierejestrowanej na poziomie poszczególnych regionów wymaga więc przeprowadzania dodatkowych badań terenowych na tych obszarach. Ponadto wyniki tych badań podobnie, jak wyniki wszystkich badań bezpośrednich, pozwalają jedynie na oszacowanie dolnej granicy skali występowania pracy nierejestrowanej w Polsce.

4.2. Główne determinanty szarej strefy rynku pracy

Prowadzone do tej pory badania dotyczące szarej strefy rynku pracy wskazują, że istnieje wiele determinant mających wpływ na istnienie tego zjawiska. Większość tych badań ma zasięg ogólnopolski i trudno jest na ich podstawie mówić o sytuacji w poszczególnych regionach kraju, w tym również województwa mazowieckiego. Liczebności badanych zbiorowości, podobnie, jak w przypadku modułowych badań prowadzonych przez GUS nie pozwalają na wyciąganie wniosków pozwalających na ich uogólnienie na poziomie województw czy powiatów³⁶.

³⁵ *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r... dz. cyt., s. 10.*

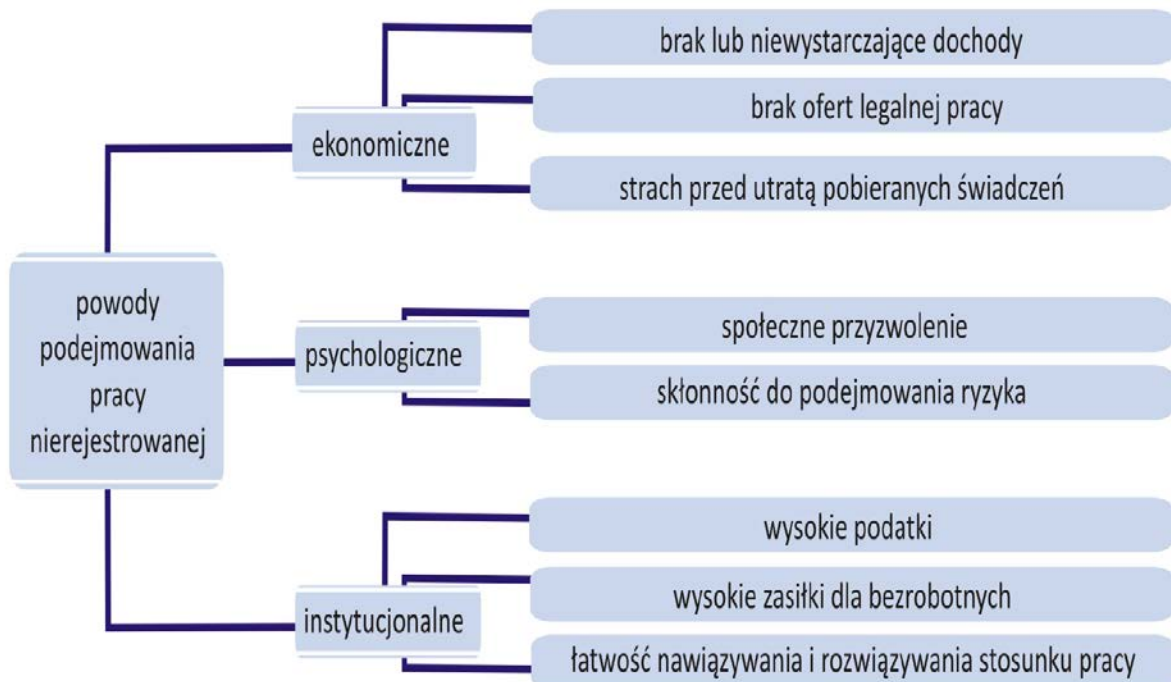
³⁶ Badania determinant szarej strefy polskiego rynku pracy prowadzone są systematycznie przez GUS. Pozostałe działania mają charakter incydentalny. Zjawisko to było przedmiotem badań prowadzonych na zlecenie MPiPS w 2007 w ramach projektu „Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne”. W ramach tego projektu realizowane były dwa niezależne badania: pierwsze przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych i Centrum Badania Opinii Publicznej a drugie przez Fundację naukową Centrum Analiz społecznych CASE i Millword-Brown SMG/KRC. Badania pierwotne szarej strefy prowadzone były również przez dr Monikę Pasternak-Malicką. Badania przeprowadzone zostały na niereprezentatywnej próbie gospodarstw domowych w 2007 r. i w latach 2009-2013. W 2007 r. badano gospodarstwa domowe z terenów całej Polskie a w latach 2009-2013 zbiorowość badaną stanowiły gospodarstwa domowe znajdujące się na terenie województwa podkarpackiego. „Zatrudnienie nierejestrowane” było także jednym z problemów poruszanych podczas badań rynku pracy prowadzonych na zlecenie władz lokalnych. Jednym z nich było badanie przeprowadzone przez Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN (IGiPZ PAN) w latach 2010–2011 w ramach projektu „Społeczno-demograficzne uwarunkowania rozwoju Mazowsza”¹, realizowanego na zlecenie Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego i stanowiło część projektu systemowego Trendy rozwojowe Mazowsza (TRM). Zatrudnienie nierejestrowane stanowiło również jedno z zagadnień poruszanych podczas badanie bezrobocia długotrwałego w województwie podlaskim. Przeprowadzone zostało w 2011 r. w ramach projektu „Podlaskie Obserwatorium Polityki Społecznej”. Problematyka była badana podczas przeprowadzanych 8 indywidualnych wywiadów pogłębianych i 1000 ankiet z długookresowo bezrobotnymi mieszkańcami województwa podlaskiego. Badania mające

W tej części omówione zostaną więc główne czynniki determinujące podejmowanie i oferowanie zatrudnienia nierejestrowanego przede wszystkim w oparciu o wyniki badań ogólnopolskich. Pominięte zostały wyniki badań modułowych GUS, omówione już w rozdziale trzecim tej części opracowania. Wykorzystane zostały wyniki badań pierwotnych prowadzonych przez badaczy zajmujących się tą problematyką oraz badań wtórnych pokazujących istniejące zależności lub ich brak.

4.2.1. Powody podejmowania pracy nierejestrowanej

Podejmowanie pracy w szarej strefie rynku pracy oraz oferowanie w jej ramach miejsc pracy zależy od wielu czynników. Prowadzone badania wskazują, że motywy wykonywania pracy nierejestrowanej zależą od tego czy mamy do czynienia z podmiotem oferującym zatrudnienie w szarej strefie rynku pracy czy też pracobiorcą decydującym się na podjęcie pracy właśnie w takiej formie. Niezależnie od tego, z którą grupą mamy do czynienia Gołębiowski dzieli powody podejmowania pracy nierejestrowanej na trzy grupy: ekonomiczne, instytucjonalne i psychologiczne (schemat II.4).

Schemat II.4. Przesłanki podejmowania pracy nierejestrowanej według G. Gołębiowskiego

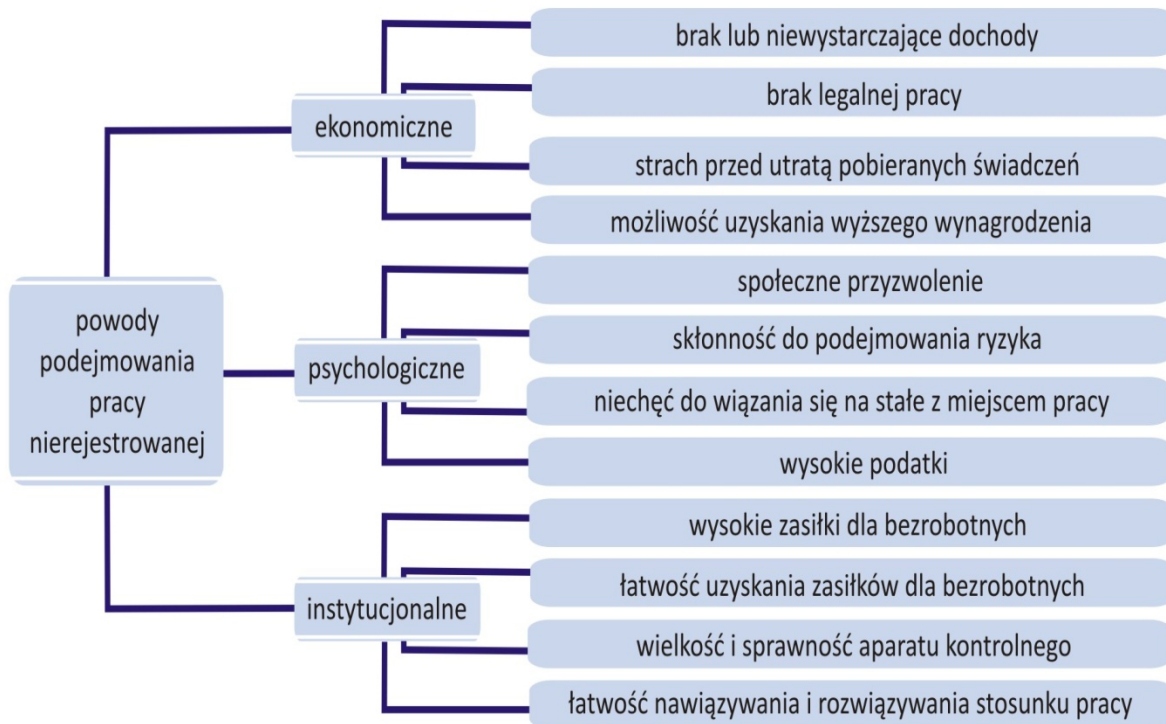
Źródło: opracowanie własne na podstawie G. Gołębiowski *Zjawisko szarej ... dz. cyt.*, s. 19.

na celu oszacować skalę szarej strefy polskiego rynku pracy prowadzone były również przez Polską Konfederację Pracodawców Prywatnych Lewiatan 2012 r. i CBOS w 2013 r. i portal zajmujący się pośrednictwem pracy praca.pl. Innym przykładem badania, w którym podjęto próbę oszacowania skali szarej strefy na poziomie lokalnym jest przeprowadzone w 2007 r. na terenie województwa lubelskiego badanie 1062 podmiotów gospodarczych działających na tym obszarze przeprowadzone za pomocą wywiadów telefonicznych.

Podobny podział stosuje również Grabowski z tym, że jego klasyfikacja powodów podejmowania pracy nierejestrowanej zaliczonych do poszczególnych grup jest więcej. Do kategorii powodów natury ekonomicznej dodał możliwość uzyskania wyższych wynagrodzeń w przypadku podjęcia pracy nierejestrowanej a do kategorii powodów o charakterze instytucjonalnym łatwość uzyskiwania świadczeń społecznych i zasiłków dla bezrobotnych oraz rozmiary i efektywność działań podejmowanych przez instytucje kontrolujące legalność prowadzonych działań i zatrudnienia. Katalog powodów o charakterze psychologicznym poszerzył o niechęć do podejmowania stałego zatrudnienia. Podział powodów podejmowania zatrudnienia według Grabowskiego prezentuje schemat II.5.

Z kolei P. Renoy, S. Ivarsson, O. van der Wuste-Gritsai i E. Meijer dzielą determinanty pracy nierejestrowanej wykonywanej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej na: socjalno-ekonomiczne/rynkowe, instytucjonalne oraz społeczne. Przy czym zwracają uwagę na to, że ostatni ze wskazanych przez nich czynnik obejmuje również tradycje kulturowe oraz relacje między jednostkami, społeczeństwem i państwem³⁷.

Schemat II.5. Przestanki podejmowania pracy nierejestrowanej według M. Grabowskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Grabowski *Nielegalne zatrudnienie w MSP ... dz. cyt.*, s. 99.

Natomiast S. Mateman i PH. Renooy podzielili czynniki wpływające na skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej na:

- rynkowe – do tej grupy determinant zaliczyli koszty pracy, nieelastyczność głównie dotyczącą prac sezonowych oraz dostęp do informacji,

³⁷ P. Renoy, S. Ivarsson, O. van der Wusten-Gritsai, E. Meijer (2004) *Undeclared Work In An Enlarged ... z. cyt.*, s. 157-158.

- instytucjonalne – będące wynikiem relacji zachodzących między społeczeństwem a państwem,
- osobiste – których podstawą są cechy osobowe jednostek oraz
- wpływ otoczenia – wzorce kulturowe, przyzwolenie społeczne na wykonywanie pracy nierejestrowanej i zatrudnianie w ten sposób pracowników³⁸.

Wyniki prowadzonych dotychczas badań wskazują, że największy wpływ na tworzenie miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy i świadczenie pracy nierejestrowanej mają czynniki o charakterze ekonomicznym, które mogą poprzedzać czynniki o charakterze instytucjonalnym. Wynika z nich również, że wymienione w przytoczonych powyżej klasyfikacjach czynniki mające wpływ na skalę i zakres występowania szarej strefy rynku pracy różnią się siłą wpływu. Znaczenie tych determinant zależy bowiem od tego z punktu widzenia, której grupy aktorów rynku pracy będziemy je analizować. Pracodawcy poprzez oferowanie możliwości wykonywania pracy nierejestrowanej dążą przede wszystkim do minimalizacji kosztów prowadzenia działalności i maksymalizacji zysków a pracownicy podejmują pracę w tej formie najczęściej po to, aby uzyskać środki na utrzymanie gospodarstwa domowego lub też poprawić jego kondycję ekonomiczną, a więc głównie w celu zaspokojenia podstawowych potrzeby swoich i swojej rodziny.

Wskazują na to m.in. wyniki badań przeprowadzonych w 2003 r. wśród małych podmiotów gospodarczych³⁹. Przebadanych zostało wówczas 271 respondentów. Realizatorzy badania posłużyli się jedną z metod ilościowych badań społecznych - ankietami. Uzyskane wyniki wskazują, że najczęściej powodem podejmowania decyzji o zatrudnieniu pracowników nierejestrowanych była chęć uniknięcia płacenia składek na ubezpieczenie społeczne oraz podatków. W następnej kolejności respondenci wymieniali potrzebę obniżenia kosztów pozwalającą na konkurowanie z podmiotami działającymi na rynku legalnie i podmiotami działającymi w szarej strefie.

Podobną strukturę odpowiedzi uzyskali realizatorzy badań przeprowadzonych w 2007 r. na zlecenie MPiPS w ramach projektu *"Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne"*. W ramach tego projektu równoległe i niezależnie od siebie badania przeprowadzały dwa konsorcja CASE i Millward-Brown SMG/KRC oraz IPISS i CBOS. Z przeprowadzonych przez konsorcjum IPISS i CBOS wywiadów kwestionariuszowych wśród 9038 gospodarstw domowych wynika, że najczęściej powodem zatrudniania pracowników nierejestrowanych jest chęć uniknięcia płacenia składek na ubezpieczenie zdrowotne i społeczne (34,1%) oraz zobowiązań administracyjnych związanych z formalnościami, które pracodawca podczas zatrudniania pracownika powinien wypełnić (rejestracja w ZUS (31,8%), comiesięczne rozliczenia z ZUS i urzędem skarbowym - 25,9%). Jako istotne przesłanki decydujące o niechęci do formalizacji zatrudnienia uznane zostały również chęć uniknięcia kosztów związanych z przysługującymi pracownikowi zatrudnionemu legalnie: urlopem wypoczynkowym (16,4%), częścią wynagrodzenia obciążającą pracodawcę za dni zwolnienia

³⁸ S. Mateman. P.H. Renoy *Undeclared Labour in Europe: Towards an Integrated Approach of Combating Undeclared Labour*, Regioplan, Amsterdam 2001 za M. Pasternak-Malicka, *Zatrudnienie nierejestrowane...* dz. cyt., s. 43-44.

³⁹ B. Nogalski, J. Karpacz, A. Wójcik-Karpacz, *Małe przedsiębiorstwa w obliczu gospodarczego cienia* w J. Ostaszewski (red.) *Polski przedsiębiorca we współczesnym otoczeniu prawno-ekonomicznym*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2004.

lekarzkiego (15,6%), wyższym wynagrodzeniem za nadgodziny i pracę w dni ustawowo wolne od pracy (12,0%). Czynnikiem przemawiającym za zatrudnieniem nierejestrowanym jest również w przypadku gospodarstw domowych brak obowiązku przestrzegania przepisów prawa pracy (14,3%) oraz możliwość natychmiastowego rozwiązania stosunku pracy bez konieczności wypłacania odprawy (16,1%)⁴⁰. Podobnie, wygląda sytuacja w przypadku pracodawców prowadzących działalność gospodarczą oferujących miejsca pracy w szarej strefie rynku pracy. Jak wykazały badania przeprowadzone przez konsorcjum IPISS i CBOS⁴¹ wśród podmiotów gospodarczych, w przypadku tej zbiorowości głównym powodem zatrudniania pracowników nierejestrowanych i osób z częściowo nierejestrowanym wynagrodzeniem jest brak konieczności płacenia składek na ubezpieczenie społeczne (97,3% wskazań). Duże znaczenie miała również możliwość łatwego i szybkiego zwolnienia pracownika (50,5% wskazań) oraz oszczędność czasu związanego z brakiem konieczności prowadzenia comiesięcznych rozliczeń z ZUS i urzędem skarbowym (40,4% wskazań), a także brak konieczności ponoszenia kosztów związanych z urlopem (40,9% wskazań) i chorobą pracownika (50,2% wskazań)⁴². Te same powody zatrudnienia nierejestrowanego pracowników były wymieniane przez pracodawców uczestniczących w zogniskowanych wywiadach fokusowych przeprowadzonych przez konsorcjum IPISS i CBOS w ramach projektu *"Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne"*. Wynika z nich, że głównymi motywami oferowania miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy są przede wszystkim: obniżenie kosztów pracy, oszczędność czasu dzięki ominięciu czasochłonnych i skomplikowanych procedur administracyjnych. Uczestnicy wywiadów zwracali również uwagę na „czystość sytuacji”, czyli wypłacenie wynagrodzenia należnego za wykonaną pracę oraz brak kłopotów z pracownikami egzekwującymi prawa pracownicze (choroba, urlop, nadgodziny itp.)⁴³. Badania przeprowadzone przez konsorcjum IPISS i CBOS wykazały również, że w przypadku przedsiębiorstw wpływ na podejmowane decyzje kadrowe miał charakter prowadzonej działalności i jej uwarunkowania oraz sytuacja na rynku pracy związana z dostępnością zasobów pracy dysponujących odpowiednimi kompetencjami zawodowymi. Bardziej skłonne do zatrudnienia pracowników nierejestrowanych były firmy prowadzące działalność, na którą wpływ miały zmiany sezonowe, dotyczyły ich okresowe zmiany popytu rynkowego na oferowane przez nich produkty lub usługi oraz te, które miały problemy ze znalezieniem odpowiedniego pracownika na wakujące stanowisko pracy⁴⁴.

Z badań przeprowadzonych w 2007 r. przez drugie konsorcjum - konsorcjum CASE i Millward-Brown SMG/KRC w ramach projektu *"Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne"*⁴⁵ wynika, że przesłanki, którymi kierują się podmioty gospodarcze podczas podejmowania decyzji o charakterze zatrudnienia nowego pracownika (legalnie czy też zatrudnienie nierejestrowane) decyduje sytuacja na rynku pracy i jakość dostępnych

⁴⁰ M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej w ... dz. cyt.*, s. 166 i s. 335.

⁴¹ W ramach projektu *"Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne"* konsorcjum IPISS i CBOS przeprowadziło 905 wywiadów kwestionariuszowych z reprezentantami lub właścicielami podmiotów gospodarczych zatrudniających co najwyżej 49 pracowników.

⁴² M. Bednarski, E. Kryńska, K. Pater, M. Walewski (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne. Raport końcowy z badań*, IPISS, CBOS, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa 2008, s. 369.

⁴³ *Tamże*, s. 277.

⁴⁴ M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej.... dz. cyt.*, s. 170.

⁴⁵ Konsorcjum CASE i Millward-Brown SMG/KRC przeprowadziło 1511 wywiadów kwestionariuszowych z reprezentantami lub właścicielami firm działających na terenie Polski.

zasobów pracy. Zatrudnienie nierejestrowane pracownika ma przyspieszyć znalezienie osoby spełniającej oczekiwania pracodawcy. Uczestnicy badania zwracali uwagę, że znalezienie odpowiedniego kandydata na pracownika sprawia im największe trudności. Kolejną barierą mającą wpływ na skłonność do oferowania miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy są wysokie składki na ubezpieczenie społeczne (spontanicznie wymieniło je ponad 9% respondentów, po dopytaniu odsetek respondentów zmniejszył się o 10 pkt. proc. czyli do blisko 80%⁴⁶) oraz niska elastyczność prawa pracy (blisko połowa badanych wskazała ten powód po dopytaniu). Do zatrudniania nierejestrowanego pracowników skłaniają pracodawców również wysokie koszty oficjalnego zatrudnienia, niska elastyczność prawa pracy oraz czasochłonne procedury i formalności⁴⁷.

Z badań przeprowadzonych w 2005 r. przez Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego wśród reprezentantów instytucji otoczenia sektora turystyki⁴⁸ również wynika, że głównym powodem istnienia szarej strefy rynku pracy są wysokie podatki, rozbudowana biurokracja oraz nieelastyczne regulacje prawne dotyczące zawierania i rozwiązywania stosunku pracy oraz praw pracowniczych i obowiązków pracodawców, ale także dokumenty regulujące zasady działania podmiotów gospodarczych, w tym również przepisy branżowe. Uczestnicy tego badania zwracali również uwagę na niską efektywność instytucji kontrolujących występujące nieprawidłowości, co powoduje, że właściciele i kadra zarządzająca podmiotami gospodarczymi jest właściwie bezkarna. Istotne znaczenie dla wzrostu skłonności do podejmowania nielegalnych działań miały zdaniem uczestników badania także rosnące koszty pracy i brak ulg podatkowych.⁴⁹

Innymi przesłankami kierują się pracobiorcy decydujący się na świadczenie pracy nierejestrowanej lub częściowo nierejestrowanej. Co prawda dominującym motywem są powody natury ekonomicznej, ale dotyczące zupełnie innych przesłanek. Znaczenie ma sytuacja na rynku pracy, status osoby podejmującej decyzję oraz rozbieżności między wysokością dochodów w gospodarstwie domowym a potrzebami jego członków. Ponadto znaczenia nabierają również powody o charakterze społecznym i psychologicznym oraz sytuacja na rynku pracy.

Na istnienie zależności między sytuacją na rynku pracy a skłonnością do podejmowania zatrudnienia nierejestrowanego wskazują wyniki badań przeprowadzonych w 2011 r. na terenie województwa podlaskiego w ramach projektu „Podlaskie Obserwatorium Polityki Społecznej”, współfinansowanego w ramach POKL 2007-2013. Przeprowadzone na potrzeby tego badania 1000 wywiadów kwestionariuszowych z długotrwale bezrobotnymi mieszkańcami województwa podlaskiego wskazują, że głównym powodem podejmowania zatrudnienia nierejestrowanego są trudności w znalezieniu pracy (65% wskazań) oraz możliwość uży-

⁴⁶ Podczas przeprowadzanych wywiadów, ankieterzy zadawali respondentom pytania otwarte, na które uzyskane odpowiedzi traktowane są jako odpowiedzi spontaniczne. Ankieterzy stosowali również dopytywanie. Polegało to na przedstawieniu respondentowi listy możliwych odpowiedzi.

⁴⁷ M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej ... dz. cyt.*, s. 184.

⁴⁸ Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego przeprowadził w 2006 r. na terenie województw: mazowieckiego, pomorskiego i podlaskiego 21 wywiadów z przedstawicielami organizacji i stowarzyszeń przedsiębiorców, regionalnych organizacji turystycznych, administracji samorządowej, instytucji kontrolujących prawidłowość prowadzonej działalności, podmioty z otoczenia biznesu oraz administracji specjalnej zarządzającej parkiem narodowym. T. Smuga *Badanie strat budżetu państwa wynikających z istnienia szarej strefy w turystyce*, Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Departament Turystyki Ministerstwa Gospodarki, Warszawa 2006 r.

⁴⁹ *Tamże*, s. 4-49.

skania wyższego wynagrodzenia niż w przypadku pracy podjętej legalnie (35% wskazań)⁵⁰. Z kolei przeprowadzone na potrzeby tego badania indywidualne wywiady pogłębione z osobami długotrwale bezrobotnymi w momencie badania i osobami, które były długotrwale bezrobotne w przeszłości wykazały, że posiadanie statusu bezrobotnego znacznie zwiększa ryzyko podjęcia pracy w szarej strefie rynku pracy. Uczestnicy wywiadów w przeszłości lub też w momencie badania wykonywali pracę nierejestrowaną. Co świadczy o tym, że zatrudnienie w szarej strefie rynku pracy jest sposobem na przeciwdziałanie zubożeniu i wykluczeniu społecznemu gospodarstwa domowego oraz dewaluacji kwalifikacji zawodowych. Dla zatrudnionych w ten sposób osób długotrwale bezrobotnych stanowi bowiem często jedyne źródło dochodów. Może być również sposobem na realizację własnych zainteresowań oraz pozbycie się dyskomfortu, jaki wywołuje świadomość bycia bezrobotnym. Wyniki tych badań wskazują również na przyzwolenie społeczne na istnienie szarej strefy rynku pracy. To przyzwolenie dotyczy nie tylko osób świadczących w ten sposób pracę, ale również pracowników publicznych służb zatrudnienia. Z przeprowadzonych wywiadów wynika, że o wykonywaniu pracy nierejestrowanej wiedzą zarówno współpracownicy, jak również pracownicy urzędów pracy. Świadczenie pracy w ten sposób stanowi więc przysłowiową „tajemnicę Poliszynela”. Nikt nie mówi o tym wprost i nikogo oficjalnie nie informuje się, ale wszyscy wiedzą o tym kto, gdzie i kiedy pracuje „na czarno”. Pozytywnym efektem podejmowania zatrudnienia nierejestrowanego, na który wskazują wyniki tych badań jest to, że nikt z uczestników wywiadów, kto pracował „na czarno” nie identyfikował siebie jako osoby bezrobotnej, pomimo posiadania takiego statusu w urzędzie pracy. Respondenci zwracali uwagę również na to, że ich rytm dnia nie różnił się od osób pracujących legalnie, co mogło mieć wpływ na zachowanie pozytywnych cech i postaw pracowniczych.⁵¹

Tabela II.10. Opinie na temat przyczyn podejmowania pracy "na czarno" (w%)

Powody	2007*	2009**	2010**	2011**	2012**	2013**
Niewystarczające dochody	39,2	51,3	30,5	35,3	38,1	35,4
Wyższe wynagrodzenie bez umowy	-	-	-	20,8	30,3	27,7
Wysokie podatki dochodowe	35,1	27,4	12,8	12,2	10,8	13,5
Wysoka składka na ubezpieczenie	42,6	15,1	12,4	7,4	9,8	10,7
Sytuacja rodzinna lub życiowa	17,6	33,0	19,0	13,8	28,1	26,5
Brak możliwości znalezienia pracy	23,6	29,5	31,6	6,9	33,3	35,5
Mała wykrywalność i niskie kary	-	-	-	2,1	4,5	4,6
Możliwość utraty niektórych świadczeń	29,7	9,0	5,3	0,33	7,4	5,6
Inne	1,5	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1

Badanie przeprowadzone zostało na próbie ogólnopolskiej gospodarstw domowych

**Badania w latach 2010-2013 przeprowadzone zostały wśród gospodarstw domowych zlokalizowanych na terenie województwa podkarpackiego

Źródło: M. Pasternak-Malicka *Zatrudnienie nierejestrowane ... dz. cyt.*, s. 50,

Podobne wyniki uzyskała M. Pasternak-Malicka podczas przeprowadzanych przez siebie w 2007 r. i w latach 2009-2013 badań ankietowych wśród gospodarstw domowych. Najczęściej wskazywanymi przez respondentów motywami podejmowania pracy nierejestrowanej były zbyt niskie dochody gospodarstwa domowego oraz trudności w znalezieniu pracy (tab. II.10). Nieco

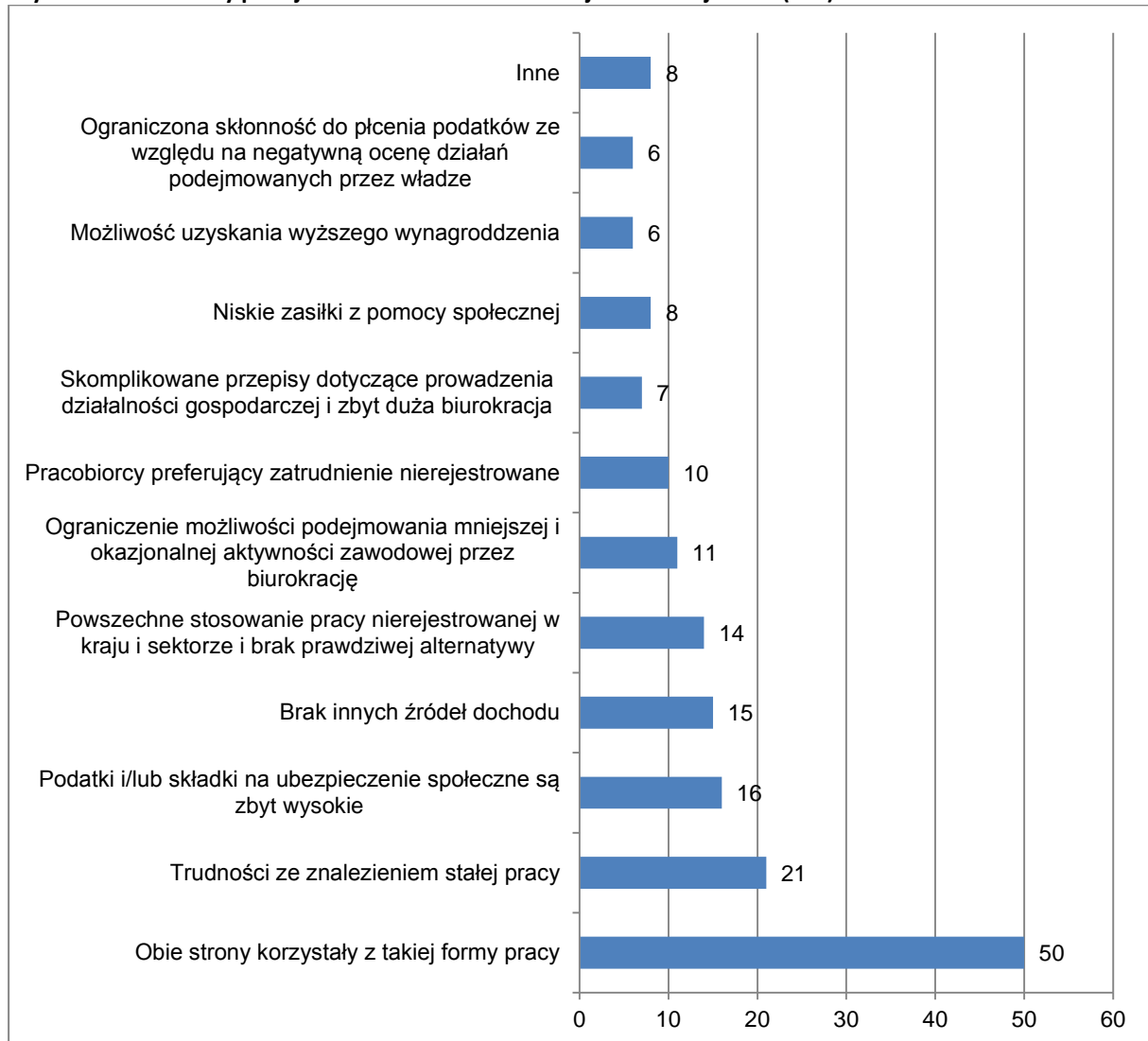
⁵⁰ G. Kacprowicz (red.) *Zjawisko długotrwalego bezrobocia w województwie podlaskim* WUP w Białymstoku, Białystok 2011 s. 177.

⁵¹ Tamże, s. 151-152.

mniejsze znaczenie miała możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia niż w przypadku zatrudnienia legalnego oraz sytuacja rodzinna lub życiowa⁵².

Badania te potwierdzają również, że na skłonność do podejmowania zatrudnienia nierejestrowanego wpływ ma sytuacja na rynku pracy oraz statusu osoby decydującej się na taką formę pracy. Co drugi respondent, który uczestniczył w przeprowadzonym w 2013 r. badaniu uważał, że utrata pracy i trudności ze znalezieniem następnej stanowi silny bodziec motywujący do podjęcia „zatrudnienia nierejestrowanego” (14%)⁵³.

Wykres II.11. Powody podejmowania działalności nierejestrowanej UE 27 (w%)

Źródło: *Undeclared work in the European Union Special Eurobarometer 402*, European Commission 2014 r. Wykres QE17 s. 67 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_402_en.pdf [dostęp 24.09.2014 r.].

Nieco inaczej wygląda struktura czynników determinujących prowadzenie działalności w ramach szarej strefy. W tym przypadku mamy do czynienia z połączeniem czynników wskazywanych jako główne motywy oferowania miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy oraz podejmowania zatrudnienia nierejestrowanego. Świadczą o tym wyniki badań prze-

⁵² M. Pasternak-Malicka *Zatrudnienie nierejestrowane ...dz. cyt.*, s. 49-50.

⁵³ *Undeclared work in the European Union...* dz. cyt.

prowadzonych w 2009 r. w województwie podkarpackim przez Urząd Statystyczny w Rzeszowie i Polskie Towarzystwo Statystyczne⁵⁴. Z badań tych wynika, że głównymi powodami prowadzenia działalności nierejestrowanej są wysokie podatki i składki na ubezpieczenie (26,3%), mała liczba ofert pracy (25,8%) oraz zbyt niskie dochody (23,3%). Jeden na dziesięciu badanych jako główny motyw podejmowania tego rodzaju decyzji podawał zbyt niskie wynagrodzenie w przypadku podjęcia pracy na umowę o pracę (11,0%). Dla 8% respondentów głównym powodem podejmowania działalności nierejestrowanej jest sytuacja rodzinna lub życiowa, a dla 5,2% strach przed utratą pobieranych świadczeń w przypadku podjęcia działalności legalnej⁵⁵. Badania te wskazują również na zależność czynników determinujących podejmowanie decyzji o prowadzeniu działalności nierejestrowanej od miejsca zamieszkania. Wskazywane przez respondentów motywy, którymi kierują się mieszkańcy województwa podlaskiego podczas podejmowania takiej decyzji były zróżnicowane na poziomie powiatów⁵⁶.

Ponadto prowadzone w ramach tego badania szacunki wykazały, że wskazywanie przez respondentów braku ofert pracy, jako głównego powodu podejmowania nierejestrowanej działalności gospodarczej nie ma większego związku z sytuacją na lokalnym rynku pracy⁵⁷.

4.2.2. Czynniki społeczno-demograficzne

Z przeprowadzonych badań wynika, że determinantami wpływającymi na podejmowanie pracy nierejestrowanej są również czynniki o charakterze społeczno-demograficznym takie, jak płeć, miejsce zamieszkania, wiek, poziom wykształcenia oraz rodzaj wykonywanej pracy. Z badań przeprowadzonych w 2007 r. przez konsorcjum CASE i Millward-Brown SMG/KRC wynika⁵⁸, że na pracę w szarej strefie rynku pracy chętniej decydują się osoby zajmujące słabszą pozycję na rynku pracy, czyli młode i legitymujące się niskim poziomem wykształcenia. Decydują się one na podjęcie pracy w takiej formie, gdyż na uzyskanie pracy legalnej mają małe lub żadne szanse ze względu na brak doświadczenia zawodowego (absolwenci wchodzący na rynek pracy) czy kwalifikacji zawodowych poszukiwanych przez pracodawców. Ponadto dla osób młodych taki sposób angażowania się w pracę przynoszącą dochód jest doskonałym sposobem na połączenie wykonywania pracy zawodowej z nauką. Dzięki temu zyskują nie tylko środki finansowe na własne potrzeby i mogą wykonywać pracę w dogodnym dla nich momencie, ale również zdobywają doświadczenie zawodowe. Wadą takiego rozwiązania jest natomiast to, że nie mogą uzyskać od takiego pracodawcy dokumentów poświadczających posiadane doświadczenie i pozytywną ocenę świadczoną przez nich pra-

⁵⁴ Badanie było przeprowadzone w ramach jednorazowego modułu realizowanego w ramach projektu „Diagnoza Społeczna 2009 niezależne badania warunków i jakości życia w Polsce”. Projekt ten realizowany był w ramach POKL „Stworzenie spójnego systemu informacji i prognozowania zmian gospodarczych w województwie podkarpackim pozwalającego na podejmowanie optymalnych decyzji w sferze rynku pracy”. Badaniem objęto 2300 członków gospodarstw domowych mających ukończony 16 rok życia przed 01.03.2009 r. Zrealizowane zostało za pomocą kwestionariusza ankiety. M. Kozyra Cybulska, A. Molenda, E. Wojnar, M. Zieliński *Badanie warunków i jakości życia oraz zachowań ekonomicznych w gospodarstwach domowych. Działalność nierejestrowana*, US w Rzeszowie, PTS, Rzeszów 2010.

⁵⁵ *Tamże*, s. 9.

⁵⁶ *Tamże*, s. 10-11.

⁵⁷ *Tamże*, s. 12.

⁵⁸ Badania przeprowadzono za pomocą wywiadów kwestionariuszowych i wywiadów biograficznych. Wywiady kwestionariuszowe objęły 18 121 osób w wieku powyżej 15 lat będących członkami 8000 badanych gospodarstw domowych. M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej ... dz. cyt.*

cy. Osoby młode często nie mają również własnych rodzin i mieszkają razem z rodzicami, na których pomoc w razie czego mogą liczyć. Nie przywiązują również większej wagi do świadczeń społecznych takich, jak składki na fundusz emerytalny czy ubezpieczenie zdrowotne. Uważają, że są to bardzo odległe w czasie sprawy. Ponadto uważają, że wynagrodzenie uzyskane z wykonywania pracy nierejestrowanej jest wyższe niż z pracy legalnej, ponadto pozwala im na rezygnację z wykonywanej pracy w momencie pojawienia się atrakcyjniejszej oferty oraz wykonywanie pracy w sposób elastyczny⁵⁹. Pracę w szarej strefie najczęściej wykonywały osoby nie posiadające stażu pracy lub jedynie bardzo krótki, należące do najmłodszej grupy wiekowej (od 15 do 24 lat) – przeciętnie 14,4%. W przypadku pozostałych kategorii wieku skłonność do angażowania się w ten typ pracy była znacznie niższa i waha się średnio od 7,6% w grupie 25–34 lat do 9,9% w grupie 45–54 lat⁶⁰. Najczęściej na wykonywanie pracy nierejestrowanej decydowały się osoby z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym (56%). Najrzadziej natomiast specjaliści, posiadający wysokie kwalifikacje zawodowe, wymagające legitymowania się wyższym wykształceniem. Osoby takie, angażują się w zatrudnienie nierejestrowane ale tylko w ramach pracy dodatkowej. W głównym miejscu pracy zawsze (bądź prawie zawsze) pracują legalnie. Wykonywanie "pracy nierejestrowanej częściowo" umożliwia im uzyskanie dodatkowego dochodu (szczególnie grupom zawodowym o niskich dochodach oficjalnych, np. lekarzom, nauczycielom) bez konieczności poniesienia ryzyka ekonomicznego, gdyż dzięki legalnie wykonywanej pracy głównej mają zapewnione ubezpieczenie społeczne. Ponadto wyniki przeprowadzonych analiz wskazują, że wraz z wiekiem prawdopodobieństwo podjęcia pracy w szarej strefie rynku pracy się zmniejsza. W przypadku wszystkich grup wiekowych prawdopodobieństwo to jest mniejsze niż w przypadku osób w wieku 15-24 lata. Jeśli chodzi o poziom wykształcenia, to prawdopodobieństwo zaangażowania się w tego rodzaju pracę jest odwrotnie proporcjonalne do wykształcenia - im niższe wykształcenie tym wyższe prawdopodobieństwo podjęcia pracy nierejestrowanej. Dodatkowo na prawdopodobieństwo podjęcia tego rodzaju pracy wpływa doświadczenie bezrobocia w przeszłości. Prawdopodobieństwo, że osoby te będą zatrudnione w szarej strefie było o 6,2 pkt. proc. wyższe niż dla osób, która nigdy wcześniej nie były bezrobotne.⁶¹

Badania te wykazały również, że najwięcej nierejestrowanych pracowników mieszka na terenach wiejskich (ich udział wśród pracujących wyniósł ponad 12%). Najrzadziej na wykonywanie pracy w ten sposób decydują się mieszkańcy małych miastach (od 10 do 20 tys. mieszkańców). Udział osób wykonujących pracę nierejestrowaną w całej zbiorowości pracujących mieszkańców tych obszarów nie przekraczał 6%⁶².

4.2.3. Rodzaje wykonywanych prac a czynniki społeczno-demograficzne

Zbiorowość osób wykonujących pracę nierejestrowaną różnicuje również rodzaj wykonywanej pracy. Wskazują na to między innymi wyniki badań przeprowadzonych w 2007 r. przez konsorcja: IPISS i CBOS oraz CASE i CASE i Millward-Brown SMG/KRC. Badania przeprowa-

⁵⁹ Tamże, s. 136-137 i 152.

⁶⁰ Tamże, s. 136-137.

⁶¹ Tamże, s. 143.

⁶² Tamże, s. 136.

dziane przez konsorcjum IPiSS i CBOS wykazały⁶³, że część osób świadczących pracę nierejestrowaną łączy wykonywanie głównej pracy nierejestrowanej z bardziej sporadycznym świadczeniem innego rodzaju pracy nierejestrowanej. Najczęściej praca w szarej strefie rynku pracy wykonywana była regularnie (82,7% badanych udzieliło takiej odpowiedzi), czyli co najmniej trzy razy w tygodniu. Co druga badana osoba wykonująca pracę bez umowy (51,2%) deklarowała, że świadczyła pracę w ten sposób jedynie sporadycznie⁶⁴. Najczęściej w ten sposób regularnie wykonywano usługi budowlane i instalacyjne (24,5%) oraz prace ogrodniczo-rolne (11,1%). Stosunkowo często w ramach pracy nierejestrowanej regularnie podejmowano pracę w handlu (8,1%), prowadzono działalność produkcyjną (6,5%), opiekowano się dziećmi lub starszymi osobami (5,1%), podejmowano pracę w gastronomii (4,7%) oraz wykonywano prace domowe (np. sprzątanie) lub też podejmowano pracę w transporcie (po 3,7%). Pracami nierejestrowanymi najczęściej wykonywanymi sporadycznie były: prace ogrodniczo-rolne (10,6), usługi budowlane i instalacyjne (10,3%), naprawa sprzętu elektro-technicznego (3,3%), korepetycje (2,7%), a także handel (2,4%) i usługi transportowe (2,1%)⁶⁵.

Z kolei z badań przeprowadzonych przez konsorcjum CASE i CASE i Millward-Brown SMG/KRC wynika⁶⁶, że najczęściej na podejmowanie pracy w szarej strefie rynku pracy, która stanowi główne źródło utrzymania decydują się osoby należące do grup o słabszej pozycji na rynku pracy. Są to osoby młode i legitymujące się niskim poziomem wykształcenia. Decydują się one na podjęcie pracy dającej mniejsze lub żadne bezpieczeństwo socjalne, gdyż na rynku nie ma dla nich ofert pracy legalnej. Najczęściej pracę nierejestrowaną podejmowały osoby wykonujące zawody rolnicze oraz górnicy i robotnicy budowlani. Co czwarty badany zaangażowany w ten typ pracy był rolnikiem produkującym na rynek (25,7%) lub pracownikiem pomocniczym w rolnictwie (24,6%). Jeden na pięciu pracował w sposób nielegalny w górnictwie lub na budowie (19,2% w głównym miejscu pracy), jednakże z powodu braku zatrudnienia nierejestrowanego w branży górniczej należy przypuszczać, że byli to jedynie robotnicy budowlani. Wśród osób wykonujących pracę nierejestrowaną dominowały osoby legitymujące się co najwyżej wykształceniem zasadniczym zawodowym (56%). Nie ponoszą one natomiast ryzyka ekonomicznego, ponieważ zabezpieczenie społeczne zapewnia im wykonywana legalnie praca. Najmniej pracowników nierejestrowanych wykonywało w pracy głównej zawody wymagające wysokich kwalifikacji, wymagających posiadania wyższego wykształcenia. Pracę nierejestrowaną wykonywało 3,4% specjalistów nauk przyrodniczych i ochrony zdrowia (czyli także lekarze), 1,9% nauczycieli, 4,4% pracowników obrotu pieniężnego i 4,4% robotników obróbki metali. Zatrudnienie nierejestrowane najczęściej podejmowały osoby młode między 15 a 24 rokiem życia (przeciętnie 14,4%). Osoby należące do pozostałych kategorii wieku charakteryzowały się niższą skłonnością do angażowania się w ten typ pracy, wahała się średnio od 7,6% w grupie 25–34 lat do 9,9% w grupie 45–54 lat.⁶⁷

⁶³ W ramach projektu "Praca nierejestrowana, jej skala, charakter i skutki społeczne" przeprowadzono wywiady kwestionariuszowe z 9038 osobami powyżej 15 roku życia. W badanej zbiorowości 4,8% wykonywało "pracę nierejestrowaną" (432 osoby). M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej... dz. cyt.*

⁶⁴ Tamże, s. 116.

⁶⁵ Tamże, s. 117-118.

⁶⁶ Badania przeprowadzono za pomocą wywiadów kwestionariuszowych wśród 18 121 tysięcy osób w wieku powyżej 15 lat będących członkami 8000 badanych gospodarstw domowych. Tamże, s. 136.

⁶⁷ Tamże, s. 136-137.

Wyniki badań jakościowych przeprowadzonych w 2011 r. na terenie województwa podlaskiego w ramach projektu „Podlaskie Obserwatorium Polityki Społecznej”, współfinansowanego w ramach POKL 2007-2013 wskazują, że w formie nierejestrowanej często wykonywane są prace, które trudno jest skontrolować Urzędem Skarbowym. Respondenci wykonywali w ten sposób takie prace, jak: muzykowanie na weselach, pieczenie ciast na zamówienie w swoich domach, szycie ubrań, sezonowe zbieranie owoców, opieka nad osobami starszymi, czy pomoc w gospodarstwach rolnych⁶⁸.

Wyniki badań przeprowadzonych w 2013 r. w 27 krajach członkowskich UE i w Chorwacji także wskazują na to, że większość obywateli 27 krajów członkowskich UE wykonujących pracę nierejestrowaną świadczy w ten sposób różnego rodzaju usługi. Potwierdzają one również prawidłowości, na których istnienie wskazują badania prowadzone w Polsce i jej niektórych regionach.⁶⁹ Struktura usług jest bardzo podobna do tej, na którą wskazują wyniki badań prowadzonych do tej pory w Polsce.

Co piąty badany mieszkaniec krajów członkowskich UE wykonywał w ramach szarej strefy rynku pracy naprawy lub remonty (19%) (wykres II.12). Do prac często wskazywanych jako wykonywane w sposób nierejestrowany należały prace w ogrodzie (14%), sprzątanie (13%) oraz opieka nad dzieckiem (12%). W badanej zbiorowości znalazła się również dość liczna grupa osób, które deklarowały świadczenie w sposób nierejestrowany różnego rodzaju usług zaliczonych do kategorii inne. Świadczenie ich w ten sposób deklarował co siódmy badany (15%).⁷⁰

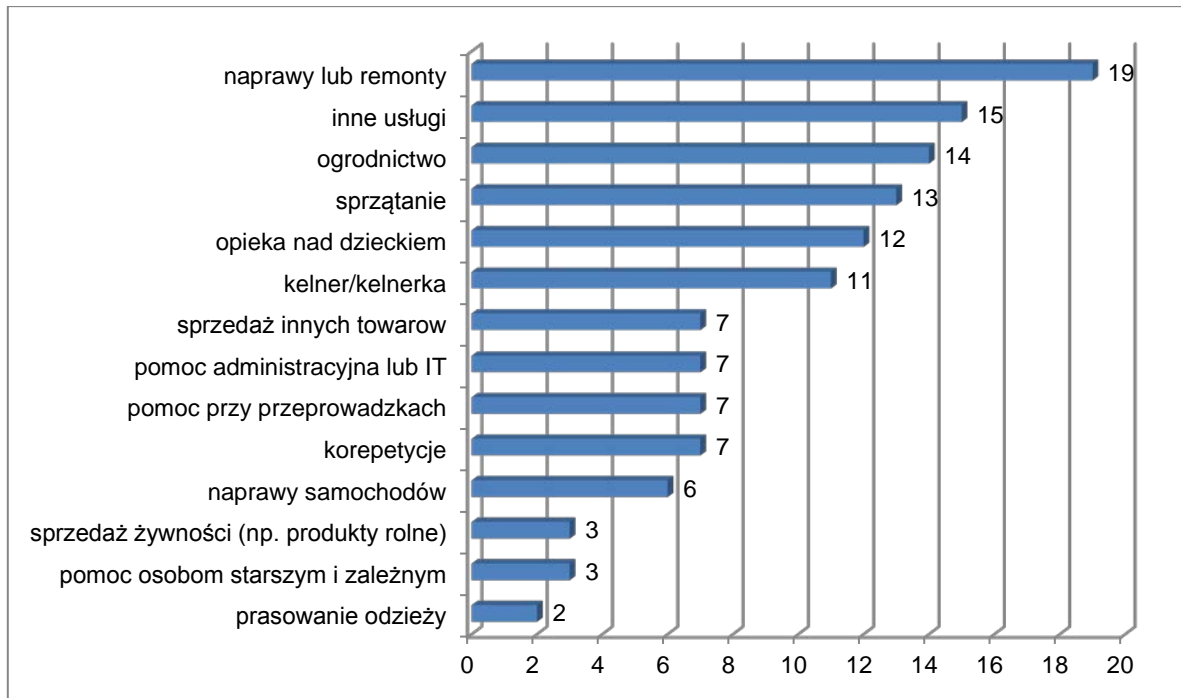
Wykres II.12. Prace wykonywane w ramach zatrudnienia nierejestrowanego w 27 krajach członkowskich UE (w%)

⁶⁸ Na potrzeby projektu przeprowadzono indywidualne wywiady pogłębione z osobami długotrwale bezrobotnymi w momencie badania i osobami, które były długotrwale bezrobotne w przeszłości G. Kacprowicz (red.) *Zjawisko długotrwałego bezrobocia ... dz. cyt.*, s. 151.

⁶⁹ Badania zostało przeprowadzone za pomocą wywiadu kwestionariuszowego, który przeprowadzono między kwietniem i majem 2013 r. w ramach projektu Special Eurobarometer 402 “Undeclared Work in the EU”. Badania przeprowadził TNS Opinion & Social network Omówiona struktura udzielonych odpowiedzi dotyczy odpowiedzi udzielonych przez osoby, które w ciągu ostatnich 12 miesięcy wykonywały pracę nierejestrowaną.

⁷⁰ *Undeclared work in the European Union...* dz. cyt.

Źródło: *Undeclared work in the European Union ... dz. cyt.*

Badania te wskazują również na istnienie różnic między grupami krajów członkowskich UE w zakresie rodzaju prac wykonywanych w sposób nierejestrowany. Mieszkańcy Europy Południowej najrzadziej deklarowali wykonywanie napraw i remontów (12%) oraz prac ogrodniczych (3%). Najczęściej prace te podejmowane były w ramach szarej strefy rynku pracy przez mieszkańców Europy Środkowej i Wschodniej (odpowiednio: 26% i 21%). Mieszkańcy krajów Europy Południowej najczęściej w sposób nielegalny świadczyli usługi porządkowe (sprzątanie) (25%). Z kolei mieszkańcy krajów Europy Kontynentalnej częściej niż w pozostałych obszarach Europy pracowali w sposób nierejestrowany jako opiekunki do dzieci (17%). Przy czym skala wykonywania tego rodzaju prac w sposób nielegalny jest taka sama, jak w przypadku napraw lub remontów (17%) i ogrodnictwa (17%). Z kolei mieszkańcy krajów skandynawskich znacznie częściej niż w innych regionach Unii Europejskiej podejmują pracę nierejestrowaną w ramach innych usług (30%). Jest to najczęściej podejmowana praca w sposób nierejestrowany w tej grupie krajów.⁷¹

Badanie te wykazały również istnienie podziału prac nierejestrowanych na podejmowane przez kobiety i mężczyzn. Prace remontowe i naprawy oraz prace ogrodnicze najczęściej wykonywana były przez mężczyzn (29% i 19%). Domeną kobiet było natomiast sprzątanie, opieka nad dziećmi (po 25%) oraz praca w charakterze kelnerki (18%). Charakter wykonywanej pracy nierejestrowanej przez mieszkańców krajów członkowskich UE zależy również od wieku, wykształcenia i statusu na rynku pracy. Najczęściej naprawy i remonty oraz prace ogrodnicze wykonywane były przez osoby starsze - naprawy i remonty wykonywało 28% osób po 55 roku życia, a prace ogrodnicze 21% emerytów. Jako opiekunowie i kelnerzy/kelnerki najczęściej pracowały osoby młode w wieku 15-24 lata (odpowiednio: 28% i 20%). Wykonywanie tych dwóch rodzajów prac jest wyraźnie domeną młodzieży uczącej się - wykonywali je najczęściej studenci (po 20%). Na wykonywanie prac porządkowych najczęściej decydowały

⁷¹ Tamże, s. 57.

się osoby, które opuściły system edukacji przed ukończeniem 15 roku życia (31%), zajmujące się domem (*house persons*) (32%) i bezrobotni (22%).⁷²

4.2.4. Czynniki różnicujące pracodawców oferujących miejsca pracy w szarej strefie rynku pracy

W przypadku determinant mających wpływ na oferowanie miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy znaczenie ma branża i wielkość podmiotu gospodarczego oraz charakter prowadzonej działalności. Wyniki badań dotyczących zatrudnienia nierejestrowanego wykazały, że głównymi pracodawcami oferującymi taką formę zatrudnienia są w Polsce osoby prywatne, a więc gospodarstwa domowe. Dowodzą one również dwoistości charakteru wykonywanej w ten sposób pracy. Jest ona formą usług świadczonych w sposób mało sformalizowany na rzecz gospodarstw domowych. Ale także jest formą klasycznej pracy najemnej wykonywanej dla firm oferujących miejsca pracy w ramach szarej strefy rynku pracy. Takie wnioski płyną z badań przeprowadzonych w 2007 r. przez dwa konsorcja IPiSS i CBOS oraz CASE i Millward-Brown SMG/KRC.

Z badań przeprowadzone przez konsorcjum IPiSS i CBOS⁷³ wynika, że zleceniodawcą pracy nierejestrowanej trzy razy częściej niż pozostałe podmioty są gospodarstwa domowe. Zatrudniały one około 40% badanej zbiorowości pracowników nierejestrowanych. Udział osób zaangażowanych w ten sposób do pracy przez firmy prywatne lub spółdzielnie w innym systemie niż chałupniczy był o połowę mniejszy (19,3%). Jeden z dziesięciu pracowników nierejestrowanych zatrudniony był w gospodarstwach rolnych lub ogrodniczych (ok. 10%) a około 6% świadczyło pracę nierejestrowaną dla firm prywatnych i spółdzielni w systemie pracy chałupniczej lub nakładczej. Działalność nierejestrowaną prowadziło (pracowało na własny rachunek) 5% osób wykonujących pracę nierejestrowaną.⁷⁴ Badania te wykazały, że gospodarstwa domowe zatrudniają pracowników nierejestrowanych najczęściej do wykonywania prac dorywczych, wykonywanych jednorazowo lub od czasu do czasu. W gospodarstwach domowych respondentów najczęściej zatrudniano pracowników nierejestrowanych do wykonywania prac ogrodniczo-rolnych (69,3%) i usług budowlano-instalacyjnych (46,9%), do wykonywania prac domowych (np. sprzątanie) (22,7%). Stosunkowo wysoki był również odsetek gospodarstwa domowych zatrudniających w ten sposób osoby do opieki nad dzieckiem lub starszą osobą (15,8%). Jednakże w przypadku tego rodzaju prac między stronami może zaistnieć nieformalna umowa o pracę.⁷⁵ Badania przeprowadzone przez to konsorcjum wśród małych podmiotów gospodarczych⁷⁶ również wykazały, że praca nierejestrowana najczęściej oferowana była przy

⁷² Tamże, s. 57-59.

⁷³ W ramach projektu "Praca nierejestrowana, jej skala, charakter i skutki społeczne" przeprowadzono wywiady kwestionariuszowe z 9038 osobami powyżej 15 roku życia. W badanej zbiorowości 4,8% wykonywało pracę nierejestrowaną (432 osoby). M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej ... dz. cyt.*, M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala... dz. cyt.*

⁷⁴ Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej ... dz. cyt.*, s. 120, M. Bednarski, W. Rutkowski *Pracownicy nierejestrowani w Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne. Raport końcowy z badań*, IPiSS, CBOS, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa 2008, s. 294.

⁷⁵ M. Bednarski, W. Rutkowski *Gospodarstwa domowe jako pracodawcy w Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne. Raport końcowy z badań*, IPiSS, CBOS, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa 2008, s. 332.

⁷⁶ W 2007 r. konsorcjum IPiSS i CBOS przeprowadziło badanie o charakterze ilościowym wśród 905 małych pomiotów gospodarczych, zatrudniających co najwyżej 49 pracowników. Badania przeprowadzone zostały

pracach w usługach budowlanych i instalacyjnych oraz handlu. Najbardziej pracownicy zatrudniani byli w ten sposób w usługach transportowych oraz w zatrudnieniu pomocy domowych. Najczęściej część wynagrodzenia w sposób nierejestrowany otrzymywały osoby zatrudnione w handlu hurtowym i detalicznym. Pracę całkowicie lub częściowo nierejestrowaną najczęściej oferowali pracodawcy najmniejszych firm. Może to być wynikiem trudności ze znalezieniem pracowników spełniających ich oczekiwania oraz uzależnieniem funkcjonowania tych firm od jakości i liczby pracowników. Na skłonność do zatrudniania pracowników nie ma wpływu sytuacja ekonomiczna podmiotu. Pracowników nierejestrowanych lub wykonujących pracę częściowo nierejestrowaną zatrudniały zarówno te firmy, które znajdowały się w dobrej, jak i przeciętnej kondycji ekonomicznej. Nie odnotowano nasilenia się skłonności do tego typu działań w miarę pogarszania się kondycji ekonomicznej firmy⁷⁷.

Również badania przeprowadzone przez konsorcjum CASE i Millward-Brown SMG/KRC wykazały, że większość osób wykonujących pracę nierejestrowaną to pracownicy najemni (63%). Pozostałe osoby angażujące się w ten rodzaj zatrudnienia to osoby prowadzące nierejestrowaną lub częściowo rejestrowaną działalność gospodarczą. Realizatorzy tego badania zwracają jednak uwagę na to, że relatywnie niski udział samozatrudnionych w strukturze osób wykonujących pracę nierejestrowaną jest wynikiem tego, że liczba osób samozatrudnionych była niska. Okazuje się, że odsetek osób samozatrudnionych, nierejestrujących swojej działalności w ogóle samozatrudnionych w pierwszej pracy wyniósł około 20%, natomiast w przypadku pracobiorców 6,5%.⁷⁸ Badania te wykazały również, że co druga osoba (ponad 50%) wykonująca pracę nierejestrowaną jako główną jest zatrudniana w ten sposób przez inne gospodarstwa domowe. Jednakże rola tego rodzaju działalności nie był aż tak bardzo powszechna w całości szarej strefy rynku pracy i wyniosła 3,9%. Drugą branżą, w której najczęściej zatrudniane są osoby wykonujące pracę nierejestrowaną jest rolnictwo indywidualne. Nieco ponad jeden na czterech rolników wykonuje prace nierejestrowaną. Wysoki poziom osób wykonujących pracę w tej formie odnotowano również w: innej działalności rolniczej (19%), budownictwie (17,7%), restauracjach (13,3%) oraz handlu detalicznym (8,7%). Badania te wykazały również istnienie silnego związku między poszczególnymi branżami i wielkością działających w nich podmiotów. Zatrudnienie nierejestrowane stanowi bowiem domenę podmiotów małych. Ponad połowa osób wykonujących pracę nierejestrowaną pracowała w ten sposób w firmach zatrudniających mniej niż 10 pracowników. Udział zatrudnienia nierejestrowanego malał wraz ze wielkością podmiotów gospodarczych.⁷⁹ Badania przeprowadzone przez to konsorcjum wśród pracodawców⁸⁰ wykazało, że skala wystę-

w ramach projektu "Praca nierejestrowana, jej skala, charakter i skutki społeczne". M. Bednarski, w. Rutkowski *Gospodarstwa domowe jako pracodawcy ...* dz. cyt.

⁷⁷ M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej ...* dz. cyt., s. 169.

⁷⁸ Badania przeprowadzono za pomocą wywiadów kwestionariuszowych wśród 18 121 tysięcy osób w wieku powyżej 15 lat będących członkami 8000 badanych gospodarstw domowych. *Tamże*, s. 136.

⁷⁹ *Tamże*, s. 137, 139.

⁸⁰ Na potrzeby projektu "Praca nierejestrowana, jej skala, charakter i skutki społeczne" konsorcjum CASE i Millward-Brown SMG/KRC przeprowadziło w 2007 r. dwa reprezentatywne badania o charakterze ilościowym wśród pracodawców:

- badanie główne - 1008 wywiadów telefonicznych z reprezentantami firm
- badanie celowe w wybranych pięciu branżach - przeprowadzono 503 wywiady telefoniczne z pracodawcami reprezentującymi następujące działy: rolnictwo (PKD 01), budownictwo (PKD 45), handel detaliczny (PKD 52), hotele i restauracje (PKD 55) i informatyka (PKD 72).

Oba badania przeprowadzono za pomocą opracowanych specjalnie do tego celu kwestionariuszy wywiadu. Po połączeniu obu baz danych uzyskano próbę o liczebności 1511 firm, reprezentatywną dla całej Polski. *Tamże*

powania szarej strefy zależy od firmy i branży. Najczęściej zatrudniani są w sposób nierejestrowany pracownicy w budownictwie, w firmach produkcyjnych i rolnictwie. Najczęściej firmy produkcyjne zatrudniają pracowników z częściowo nierejestrowanym wynagrodzeniem przy produkcji wyrobów o niskim poziomie przetworzenia, takich jak wyroby z gumy, meble, odzież oraz w działalności wydawniczej. Znacznie rzadziej natomiast pracownicy z częściowo nierejestrowanym wynagrodzeniem zatrudniani są w produkcji wyrobów wysoko przetworzonych, wymagających użycia specjalistycznej techniki – takich jak urządzenia i maszyny, aparatura radiowo-telewizyjna i telekomunikacyjna.⁸¹

Podobne wyniki badań uzyskali badacze, którzy podczas badania potrzeb kadrowych przedsiębiorstwa działających na terenie województwa lubelskiego, poprosili respondentów o dokonanie oceny skali występowania szarej strefy na regionalnym rynku pracy. Z badań tych wynika, że najczęściej pracownicy nierejestrowani zatrudniani są w: budownictwie (średnia ocena 3,15), rolnictwie, łowiectwie i leśnictwie (średnia ocena 1,8) oraz przemyśle (średnia ocena 1,78). Najrzadziej natomiast zjawisko to występuje w: administracji publicznej, obronie narodowej, edukacji, ochronie zdrowia i pomocy społecznej, pośrednictwie finansowym (średnia ocena w przypadku każdej grupy wyniosła 1).⁸²

4.3. Szara strefa rynku pracy i praca nierejestrowana na Mazowszu

Określenie skali, zakresu oraz charakteru „zatrudnienia nierejestrowanego” w województwie mazowieckim na podstawie dotychczas przeprowadzonych badań jest zadaniem trudnym. Dotychczas badań na ten temat na terenie tego regionu właściwie nie prowadzono. Na Mazowszu, podobnie, jak w niektórych regionach kraju problematyka ta, jeśli jest w ogóle poruszana, to stanowi jedno z wielu zagadnień analizowanych podczas prowadzonych badań.

Problem zatrudnienia nierejestrowanego konkretnie poruszony został tylko w jednym badaniu, przeprowadzonym przez Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk w latach 2010–2011 w ramach projektu „Społeczno-demograficzne uwarunkowania rozwoju Mazowsza 1” na zlecenie Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego. Badania te stanowiły część projektu systemowego „Trendy rozwojowe Mazowsza”. Szara strefa mazowieckiego rynku pracy stanowiła tylko jedno z zagadnień, które znalazło się w centrum zainteresowania realizatorów tego projektu.

Do określenia skali występowania tego zjawiska wykorzystane zostały dane GUS i wyniki cyklicznie prowadzonych przez tę instytucję badań modułowych pracy nierejestrowanej w ramach BAEL. A więc posłużono się wynikami badań, które nie spełniają na poziomie regionalnym wymogu reprezentatywności, na co zwraca uwagę GUS w raportach prezentujących wyniki badań modułowych. Do określenia skali i zakresu występowania pracy nierejestrowanej na Mazowszu wykorzystano również metody bezpośrednie, a mianowicie przeprowadzono badania ankietowe (ankieta pocztowa) wśród władz gminnych (objęły one wszystkie 314

⁸¹ Tamże, s. 180.

⁸² Badanie zostało przeprowadzone na reprezentatywnej grupie 1062 przedsiębiorstw działających na obszarze województwa lubelskiego za pomocą metody wywiadu telefonicznego. Wywiady prowadzone były zgodnie z przygotowanym specjalnie do tego celu kwestionariuszem. Uczestnicy badania między innymi oceniali występowanie zjawiska szarej strefy w ich branży w skali 1-5, gdzie 1 oznacza nie występuje w ogóle, 5 - występuje nagminnie. Na podstawie uzyskanych w ten sposób ocen wyliczone zostały ich średnie. *Zapotrzebowanie kadrowe w województwie lubelskim - analiza wyników badań ankietowych*, Rada Okręgowa Zrzeszenia Studentów Polskich w Lublinie, Lublin 2009, s. 47-51.

urzędy gminne) oraz wywiady pogłębione z przedstawicielami wszystkich Powiatowych Urzędów Pracy na terenie całego województwa mazowieckiego.

Wyniki tych badań oraz przeprowadzone na potrzeby tego projektu szacunki wykazały, że w województwie mazowieckim prace nierejestrowaną wykonuje ponad 67 tys. mieszkańców⁸³.

Badania wykazały, że w większości gmin występuje zjawisko szarej strefy. W najbardziej jednoznaczny sposób na jej istnienie wskazywano w Radomiu. Natomiast relatywnie najmniejsze znaczenie pracy nierejestrowanej przypisują gminy o intensywnych i ekstensywnych funkcjach rolniczych. Najczęściej istnienie tego zjawiska dostrzegano w strefie podmiejskiej Warszawy. Wzrost zatrudnienia nierejestrowanego dostrzegali głównie gminy znajdujące się na obszarach peryferyjnych.

Większość jednostek około-warszawskich uważała, że rozmiary szarej strefy i pracy nierejestrowanej ulegają zmniejszeniu lub pozostają na stałym poziomie. Jedynie w gminach Brwinów i Sulejówek uważano, że szara strefa rynku pracy na ich terenie się rozrasta. Na zwiększenie skali tego zjawiska wskazywano również w Płocku i Siedlcach.

Większość uczestniczących w badaniu respondentów uważała, że istnienie szarej strefy rynku pracy przynosi jedynie straty. Ale - oceny bilansu strat i korzyści związanych z tym zjawiskiem nie podjęła się większość gmin podwarszawskich. Pozytywnie zjawisko zatrudnienia nierejestrowanego oceniono w kilkunastu badanych jednostkach koncentrujących się w rejonie Grójca i Płońska oraz na zachód od Radomia. Są to obszary, na których znajdują się głównie gospodarstwa zajmujące się uprawą malin, papryki oraz sadownicy. Zatrudnienie nierejestrowane w przypadku tego rodzaju działalności sprawia, że produkcja rolna na tych terenach jest bardziej opłacalna.⁸⁴

Badanie to było niewątpliwie potrzebne, choć niewiele wnoszące poznawczo. Chodzi o to, że ani władze gminne, ani powiatowe urzędy pracy nie prowadzą statystyk czy analiz zatrudnienia nierejestrowanego, a więc to źródło informacji jest dość ograniczone poznawczo jeśli chodzi o określenie rzeczywistej skali tego zjawiska. Urzędnicy, podobnie, jak pozostali mieszkańcy województwa mazowieckiego pytani o opinie, mogli bowiem podzielić się jedynie spostrzeżeniami lub przypuszczeniami własnymi. Nie mając dostępu do wyników badań czy danych statystycznych na temat szarej strefy mazowieckiego rynku pracy, pozostało im jedynie podzielić się swoimi obserwacjami i przypuszczeniami, które nie zawsze mogły stanowić właściwą interpretację powodów wpływających na takie, a nie inne zachowania klientów tych instytucji czy mieszkańców tych obszarów.

Wyniki tych badań stanowią natomiast o tyle cenne źródło informacji, że wskazują na istnienie zjawiska zatrudnienia nierejestrowanego w województwie mazowieckim. Pokazały, że problem ten jest dostrzegany przez władze regionalne i lokalne oraz niesie ze sobą wiele negatywnych i pozytywnych konsekwencji. Odpowiedzi respondentów wyraźnie wskazywały, że na terenie większości podregionów znajdujących się na tym obszarze wykonywana jest praca nierejestrowana.

⁸³ *Rynek pracy województwa mazowieckiego i analiza przestrzenna*, "Trendy rozwojowe Mazowsza" nr 12, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2013 r., s. 25.

⁸⁴ *Tamże*, s. 27-29, 33.

Innym niepokojącym problemem, który ujawniły te badania jest to, że skala przyzwolenia na tego rodzaju zachowania jest znaczna, nie tylko w społeczności mieszkańców województwa mazowieckiego, ale również wśród urzędników. Zatrudnienie nierejestrowane zostało ocenione pozytywnie przez respondentów z gmin i powiatów, gdzie dominowały obszary rolne, na których znajdują się tzw. zagłębia sadownicze czy ogrodnicze. Władze lokalne na tych obszarach doskonale zdają sobie sprawę, że zatrudnienie nierejestrowane znacznie poprawia opłacalność produkcji rolnej, a ponieważ stanowi ona główne źródło dochodów mieszkańców, dają "ciche przyzwolenie" na tego rodzaju praktyki. Jest to tym bardziej niebezpieczne, że przyzwolenie to pochodzi od przedstawicieli władz i instytucji publicznych, które powinny stać na straży obowiązującego prawa.

4.4. Podsumowanie

Ograniczenie szarej strefy rynku pracy jest zadaniem niezwykle trudnym ze względu na wyniki badań wskazujące na jego wieloaspektowość i niejednoznaczność. Wykonywanie pracy w ten sposób, czy zatrudnianie pracowników przynosi bowiem szereg strat, ale i korzyści zarówno pracownikom i pracodawcom. Ta niejednoznaczność powoduje, że ograniczanie negatywnych konsekwencji zatrudnienia nierejestrowanego, powoduje również ograniczenie jego społecznych korzyści. A więc wszelkie działania, których celem jest ograniczenie skali i zakresu istnienia szarej strefy rynku pracy powinny również zawierać rozwiązania stanowiące alternatywę dla pozytywnych stron tego zjawiska, jakimi niewątpliwie są: możliwości podejmowania prac krótkotrwałych, szybkiego rozwiązywania umów o pracę, utrzymania i rozwoju kompetencji zawodowych oraz możliwość uzyskania środków pozwalających na utrzymanie gospodarstwa domowego w przypadku bezrobocia, szybkiego znajdowania pracy, rozwoju tanich usług dla gospodarstw domowych itp.

Przeciwdziałanie pracy nierejestrowanej jest niezwykle trudne również ze względu na ograniczone możliwości określenia rzeczywistej skali tego zjawiska i jego charakteru. Ilość prowadzonych badań jest niewielka, a zakres uzyskiwanych informacji nie nadaje się do przełożenia na poziom regionalny (są to głównie badania ogólnopolskie). Brakuje również wypracowanej, sprawdzonej metodologii pozwalającej na precyzyjne określenie skali i zakresu występowania zatrudnienia nierejestrowanego. Stosowane są obecnie dwa rodzaje metody: bezpośrednie i pośrednie. Metody bezpośrednie są bardzo kosztowne i czasochłonne. Podczas przeprowadzania badań dotyczących pracy nierejestrowanej, bez względu na zastosowaną metodę pośpiech jest niewskazany. Badanie zachowań niezgodnych z obowiązującymi zasadami prawnymi, jakim jest praca nierejestrowana budzi emocje oraz obawy przed ponoszeniem z tego powodu konsekwencji. Dlatego prowadzenie badań wymaga rozważnego wyboru metody oraz czasu, który pozwoli osobom mającym bezpośredni kontakt z uczestnikami badania na zdobycie ich zaufania. Badacze, którzy podejmowali trud prowadzenia badań na ten temat napotykali często na opór ze strony potencjalnych uczestników badań, którzy niechętnie przyznawali się do podejmowania pracy nierejestrowanej czy też zatrudniania w ten sposób pracowników, często mówili nieprawdę lub też odmawiali udziału w badaniach. To z kolei ogranicza badaczom sposób zbierania informacji na ten temat i utrudnia oszacowanie rzeczywistej skali tego zjawiska. Wyniki tych badań pozwalają jedynie na oszacowanie dolnej granicy skali występowania pracy nierejestrowanej. W wielu badaniach, aby uniknąć dyskomfortu psychicznego respondentów badacze w celu uzyskania poszukiwanych informacji

posługiwali się pytaniami pośrednimi, w których proszą o dzielenie się swoimi spostrzeżeniami i opiniami. Jednakże pytania te stanowią wątpliwą podstawę do szacowania skali i zakresu występowania szarej strefy rynku pracy. Również szacunki prowadzone za pomocą metod pośrednich nie przynoszą oczekiwanych rezultatów. Uzyskiwane w ten sposób informacje nawet przy zastosowaniu tej samej metody mogą przynosić rozbieżne wyniki, niejednokrotnie dwukrotnie liczone są te same działalności. Ponadto często stosowane są różne metody, które powodują, że przeprowadzone szacunki się różnią.

Wszystkie analizowane wyniki badań wyraźnie wskazują na to, że na decyzje o pracy nierejestrowanej największy wpływ mają czynniki natury ekonomicznej. W przypadku pracodawców będzie to dążenie do minimalizacji kosztów pracy i maksymalizacji zysku a w przypadku pracobiorców będzie to dążenie do uzyskania takiej wysokości dochodu, który pozwoli na zaspokojenie potrzeb członków gospodarstwa domowego. Bodźcem do podjęcia decyzji o świadczeniu pracy nierejestrowanej lub zatrudnieniu w ten sposób pracownika może być również dążenie do pominięcia zobowiązań administracyjnych związanych z zatrudnieniem czy zwolnieniem pracownika co wydłuża czas i podnosi koszty. Czynniki o charakterze ekonomicznym mogą więc być poprzedzone czynnikami o charakterze instytucjonalnym. Zatrudnianie pracowników nierejestrowanych pozwala bowiem na uniknięcie: płatności składek na ubezpieczenie zdrowotne i społeczne, zobowiązań administracyjnych związanych z formalnościami, które pracodawca podczas zatrudniania pracownika powinien wypełnić (rejestracja w ZUS, comiesięczne rozliczenia z ZUS i urzędem skarbowym), kosztów urlopu wypoczynkowego, ponoszenia części wynagrodzenia obciążającego pracodawcę za dni zwolnienia lekarskiego, płatności wyższego wynagrodzenia za nadgodziny i pracę w dni ustawowo wolne od pracy, obowiązku przestrzegania przepisów prawa pracy oraz możliwość natychmiastowego rozwiązania stosunku pracy bez konieczności wypłacania odprawy. W przypadku pracobiorców zatrudnienie nierejestrowane pozwala na uzyskanie dochodu lub jego zwiększenie oraz dostosowanie rodzaju, charakteru i czasu pracy do ich potrzeb i oczekiwań.

Najczęściej pracowników nierejestrowanych zatrudniają podmioty, których działalność podlega sezonowym zmianom popytu oraz te, które nie mogą znaleźć pracowników posiadających potrzebne na wakującym stanowisku pracy kompetencje zawodowe. Wpływ na podejmowanie takiej decyzji ma także sytuacja ekonomiczna podmiotu, która zmusza do szukania oszczędności między innymi poprzez unikanie płatności podatków i składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne oraz ponoszenia pozostałych kosztów związanych z zatrudnianiem legalnym pracownikom. Zatrudnienie nierejestrowane jest domeną firm małych, zajmujących się usługami budowlanymi i instalacyjnymi oraz handlowymi oraz w rolnictwie. Jednakże najczęściej pracodawcami oferującymi miejsca pracy w ramach szarej strefy nie są firmy, ale gospodarstwa domowe, które zatrudniają w ten sposób osoby do wykonywania prac dorywczych (np. ogrodniczo-rolne), jednorazowych (np. naprawa sprzętu) bądź też systematycznie (np. korepetycje, opieka nad dzieckiem lub osobą starszą).

Na podejmowanie pracy nierejestrowanej najczęściej decydują się osoby bezrobotne, które nie mogą znaleźć pracy w długim okresie i nie mają prawa do pobierania zasiłku oraz osoby, które uważają że wykonywana w ten sposób praca pozwoli na uzyskanie wyższego wynagrodzenia niż podczas wykonywania jej w sposób legalny. Ta forma zatrudnienia stanowi również sposób na podniesienie dochodów pracujących legalnie członków gospodarstwa domowego lub też osób pobierających różnego rodzaju świadczenia społeczne. Dotyczy to nie

tylko osób, dla których podjęcie pracy legalnej oznaczałoby konieczność rezygnacji z pobieranych świadczeń społecznych, ale również emerytów. Niektórzy decydują się na taką formę zatrudnienia ze względu na ich sytuację życiową lub rodzinną, która wyklucza podjęcie pracy systematycznej pracy legalnej. Dotychczasowe badania wskazują, że częściej pracą nierejestrowaną podejmują osoby należące do grup defaworyzowanych na rynku pracy, które ze względu na wiek, brak doświadczenia zawodowego lub kwalifikacji zawodowych mają małe lub żadne szanse na uzyskanie pracy legalnej, czyli osoby młode, legitymujące się niskim poziomem wykształcenia, nie posiadające wyuczonego zawodu lub też posiadające kwalifikacje, którymi nie są zainteresowani pracodawcy. Praca nierejestrowana często wykonywana jest przez osoby uczące się oraz osoby z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym. Z kolei osoby posiadające specjalistyczne kwalifikacje, poszukiwane przez pracodawców częściej decydują się na wykonywanie pracy nierejestrowanej jako dodatkowego źródła dochodów np.: lekarze, nauczyciele. Miejsce zamieszkania i możliwości znalezienia pracy w najbliższej okolicy również wpływają na podejmowanie tego rodzaju decyzji. Badania wskazują wyraźnie, że większą skłonnością do podejmowania pracy nierejestrowanej charakteryzują się mieszkańcy terenów wiejskich.

5. Sytuacja społeczno-ekonomiczna województwa mazowieckiego a potencjalna skłonność jego mieszkańców do zatrudnienia nierejestrowanego

5.1. Uwarunkowania demograficzne

Województwo mazowieckie należy do największych regionów w Polsce ze względu na liczbę mieszkańców. W 2013 r. na jego terytorium zamieszkiwało 5 316 tys. osób co stanowiło 13,8% ludności kraju. Koncentracja ludności jest zróżnicowana w układzie przestrzennym, co ilustruje zestawienie danych zawartych w tabeli II.11.

Tabela II.11. Liczba ludności województwa mazowieckiego w latach 2005-2014

Jednostka terytorialna	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
POLSKA	38 157 055	38 125 475	38 115 643	38 135 876	38 167 329	38 529 866	38 538 447	38 533 299	38 495 659
MAZOWIECKIE	5 157 729	5 171 702	5 188 488	5 204 495	5 222 167	5 267 072	5 285 604	5 301 760	5 316 840
ciechanowsko-płocki	627 263	626 351	625 092	624 185	623 684	632 456	631 010	629 672	627 564
ostrołęcko-siedlecki	751 163	749 727	748 689	748 481	747 496	759 466	758 056	756 669	754 786
radomski	625 434	623 900	622 599	622 173	621 314	626 393	624 600	623 276	621 261
m. st. Warszawa	1 697 596	1 702 139	1 706 624	1 709 781	1 714 446	1 700 112	1 708 491	1 715 517	1 724 404
warszawsko-wschodni	735 062	741 290	749 044	756 745	764 164	779 143	786 750	793 363	799 180
warszawsko-zachodni	721 211	728 295	736 440	743 130	751 063	769 502	776 697	783 263	789 645

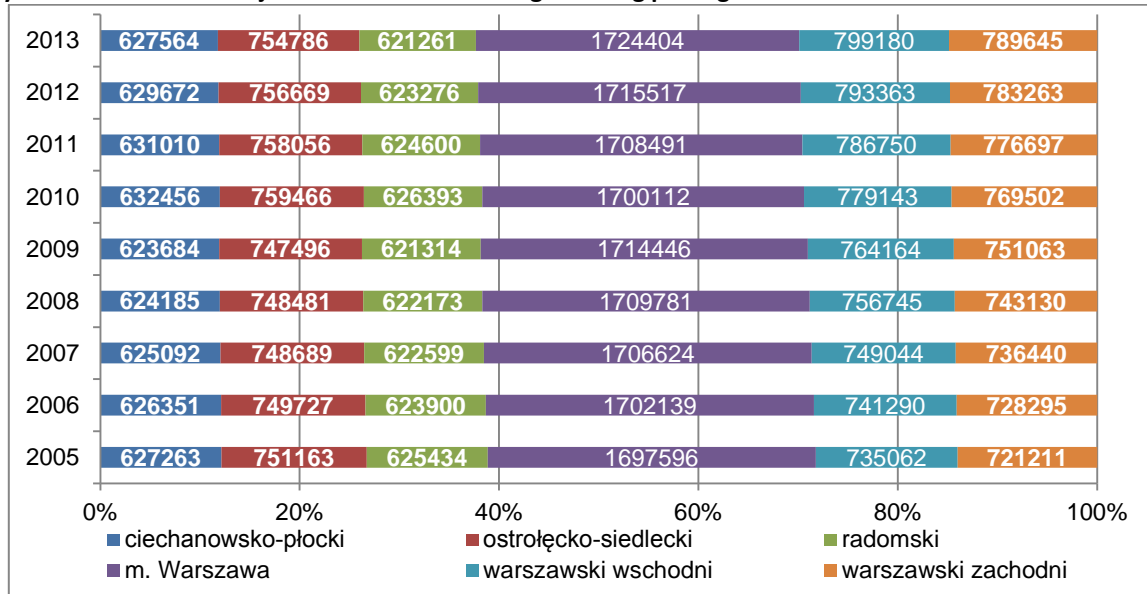
Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

W 2013 r. blisko jedna trzecia ludności zamieszkiwała podregion m. st. Warszawy. Na drugim miejscu pod względem liczby ludności plasuje się podregion warszawski wschodni (15,1%). Udział pozostałych podregionów w populacji Mazowsza jest mniejszy. Na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i ostrołęcko-siedleckiego zamieszkiwało ponad 14% ludności Mazowsza, a w podregionach ciechanowsko-płockim i radomskim jeszcze mniej, bowiem ponad 11%. Z powyższych danych wynika, że ludność Mazowsza skupia się wokół stolicy.

W okresie objętym analizą liczba mieszkańców Mazowsza zwiększyła się o 3,1% i wzrost ten był większy od przyrostu ludności w skali kraju (0,9%). Największe przyrosty odnotowano na obszarach przylegających do Warszawy, czyli w podregionie warszawskim zachodnim (9,5%) i wschodnim (8,7%). Jedynie w podregionie radomskim odnotowano zmniejszenie się liczby ludności (o 0,7%) w 2013 r. w porównaniu do 2005 r.

Na zmiany liczby ludności miały wpływ dwa podstawowe czynniki tj. przyrost naturalny i saldo migracji. Uwzględniając dane zawarte w tabeli II.14 zauważamy, iż przyrost naturalny w analizowanym okresie w skali kraju w pierwszym i ostatnim roku obserwacji miał charakter ujemny natomiast w województwie mazowieckim tylko w 2005 r. odnotowano jego ujemny poziom, a w kolejnych latach już był dodatni. Saldo pomiędzy urodzeniami a zgonami było zróżnicowane w ramach poszczególnych podregionów (tabela II.12).

Wykres II.13. Ludność województwa mazowieckiego według podregionów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Jedynie w dwóch podregionach ostrołęcko-siedleckim i warszawskim wschodnim w badanym okresie odnotowano jego dodatni charakter natomiast w pozostałych stany ujemne przeplatały się z dodatnimi w poszczególnych latach (tabela II.12). W 2013 r. Największy przyrost naturalny odnotowano w podregionie warszawskim wschodnim (1739), a minusowe zmiany najgłębiej wystąpiły w podregionie ciechanowsko-płockim (-740). W przypadku ostatniego podregionu ujemne przyrosty najczęściej występowały w analizowanym okresie w porównaniu do innych jednostek terytorialnych.

Tabela II.12. Przyrost naturalny w województwie mazowieckim według podregionów w latach 2005-2013

Jednostka terytorialna	Przyrost naturalny								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
POLSKA	-3 902	4 558	10 647	35 100	32 649	34 822	12 915	1 469	-17 736
MAZOWIECKIE	-1 761	695	2 300	5 466	5 211	7 367	4 178	2 827	1 140
ciechanowsko-płocki	-267	58	-188	170	123	71	-245	-410	-740
ostrołęcko-siedlecki	367	410	505	1038	488	939	401	280	196
radomski	186	-8	17	433	343	270	-202	-375	-668
m. st. Warszawa	-2 477	-960	-117	728	636	2 012	1 277	335	-284
warszawski wschodni	487	1 049	1 655	1 978	2 157	2 441	2 006	2 140	1 739
warszawski zachodni	-57	146	428	1 119	1 464	1 634	941	857	897

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Jak już wspomniano migracje były kolejnym czynnikiem determinującym liczbę ludności zamieszkującą na terenie województwa mazowieckiego. Analizę tego czynnika należy przeprowadzić w kontekście migracji wewnętrznych i zewnętrznych.

Na koniec 2013 r. saldo migracji wewnętrznych dla województwa mazowieckiego było dodatnie i wynosiło 13 457 osób, ale było ono mniejsze w porównaniu do 2005 r. Natomiast w trzech podregionach tj. ciechanowsko-płockim, ostrołęcko-siedleckim i radomskim miało wartości ujemne, które wynosiły odpowiednio: 1379, 2031, 1658. Należy dodać, iż na tych obszarach przez wszystkie lata objęte badaniem występowały odpływy ludności. Największe

zaś przyrosty wystąpiły w podregionie m. Warszawa, warszawsko wschodnim i zachodnim. Ludność napływa nie tylko do stolicy, której rynek pracy jest w dużym stopniu zrównoważony, ale zjawisko to z nieco mniejszym nasileniem występuje w dwóch warszawskich podregionach (wschodnim i zachodnim), co wynika z ich specyfiki. Coraz częściej na tych terenach koncentruje się kapitał. Inwestorzy inwestują tam ze względu na większą dostępność powierzchni, która jest im niezbędna do prowadzenia działalności gospodarczej, co implikuje zmiany w ruchu wędrownym ludności. Osiada się ona na tych terenach, na których funkcjonują różne podmioty gospodarcze kreujące dla nich miejsca pracy. Ponadto napływowa ludność do województwa mazowieckiego uwzględnia koszty zakupu czy wynajmu mieszkań, są one niższe w okolicach Warszawy niż w samej stolicy. Jeśli zatem ludność pracuje w Warszawie, to często decyduje się na zamieszkanie na przyległych do niej terenach (tab. II.13).

Tabela II.13. Tabela saldo migracji wewnętrznych w województwie mazowieckim w latach 2005-2013

Jednostka terytorialna	saldo migracji wewnętrznych								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	osoba	osoba	osoba	osoba	osoba	osoba	osoba	osoba	osoba
MAZOWIECKIE	14 520	16 268	14 946	11 119	11 471	12 687	13 700	12 802	13 457
ciechanowsko-płocki	-1 309	-1 084	-1 196	-1 024	-785	-1 172	-1 227	-1 087	-1 379
ostrołęcko-siedlecki	-1 950	-1 856	-1 970	-1 493	-1 620	-1 523	-1 832	-1 644	-2 031
radomski	-1 307	-1 553	-1 656	-1 124	-1 351	-1 468	-1 587	-1 258	-1 658
m. st. Warszawa	8 002	8 359	5 682	3 566	3 357	3 492	6 679	6 368	8 189
warszawsko- wschodni	4 572	5 140	6 489	5 169	5 372	6 216	5 523	4 731	4 370
warszawsko- zachodni	6 512	7 262	7 597	6 025	6 498	7 142	6 144	5 692	5 966

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

W latach 2005-2013 saldo migracji zagranicznych w województwie mazowieckim charakteryzowało się zmiennością, natomiast w skali kraju miało cały czas charakter ujemny. W województwie mazowieckim jego minusowe wartości odnotowano tylko w trzech latach obserwacji w 2006, 2007, 2013 r. Problem ten nie miał również jednorodnego charakteru w poszczególnych podregionach województwa mazowieckiego. Możemy wskazać w nich lata, w których wartości salda były ujemne, i latach w których przyjmowały wartości dodatnie. W tym ostatnim przypadku uwagę zwracają przede wszystkim napływy do Warszawy i podregionu warszawskiego zachodniego szczególnie od roku 2008 (tabela II.14). Są zatem rejony zagrożone rozwojem pracy nierejestrowanej ze względu na napływających cudzoziemców.

Tabela II.14. Saldo migracji zagranicznych w województwie mazowieckim w latach 2005-2013

Jednostka terytorialna	saldo migracji zagranicznych								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
	osoba	osoba	osoba	osoba	osoba	osoba	osoba	osoba	osoba
POLSKA	-12 878	-36 134	-20 485	-14 865	-1 196	-2 114	-4 334	-6 617	-19 904
MAZOWIECKIE	565	-823	-112	326	817	690	654	485	-104
ciechanowsko-płocki	31	-93	-47	-35	26	38	26	18	-39
ostrołęcko-siedlecki	-12	-241	-97	-46	66	22	21	21	-29
radomski	43	-124	-89	-27	65	26	-4	27	-72
m. st. Warszawa	280	-180	103	331	480	448	423	255	104
warszawski wschodni	100	-98	20	21	46	39	78	63	-11
warszawski zachodni	123	-87	-2	82	134	117	110	101	-57

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Uwagę zwraca również ujemne saldo migracji zagranicznych, które wystąpiło we wszystkich podregionach województwa mazowieckiego, co było najprawdopodobniej spowodowane rozszerzającymi się możliwościami podjęcia pracy na terenie Unii Europejskiej, z których chcieli również skorzystać mieszkańcy regionu Mazowsza, którego rynek pracy jest mocno spolaryzowany, o czym będzie wspomniane w dalszej części opracowania.

Przyjrzyjmy się jednak jak kształtowały się napływy z zagranicy do regionu Mazowsza (tabela II.15).

W 2013 r. do województwa mazowieckiego przybyło z zagranicy 28 229 osób, które były zameldowane na pobyt czasowy ponad 3 miesiące. Okres ich emigracji może sugerować, iż osoby te były zainteresowane wykonywaniem pracy na terenie regionu Mazowsza w tym również tej nieoficjalnie realizowanej.

Tabela II.15. Osoby przybyłe z zagranicy zameldowane na pobyt czasowy ponad 3 miesiące według podregionów

Jednostka terytorialna - podregiony	Lata		
	2011	2012	2013
ciechanowsko-płocki	536	539	562
ostrołęcko-siedlecki	864	873	889
radomski	428	517	617
m. st. Warszawa	13 317	14 959	16 722
warszawski wschodni	2 096	2 353	2 315
warszawski zachodni	5 714	6 676	7 124
MAZOWIECKIE	22 955	25 917	28 229

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ludność ruch naturalny i migracje w województwie mazowieckim w 2011, 2012, 2013 r. Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa, 2012, 2013, 2014.

Napływy cudzoziemców sukcesywnie zwiększają się i w 2013 r. ich poziom był większy w porównaniu do 2011 r. o 23%. Przyrosty odnotowano we wszystkich podregionach Mazowsza. Na problem wzrostu emigracji zarobkowej do Polski zwracają uwagę pracownicy PUP. W swoich wypowiedziach podkreślają, że zliberalizowane w ostatnich latach przepisy zatrudnienia cudzoziemców (spoza UE) zapewniają legalny pobyt tym osobom nawet do 6 miesięcy⁸⁵, co może sprzyjać zwiększonym ich napływom na teren Mazowsza. Z ich obserwacji wynika, że najczęściej zatrudnianymi cudzoziemcami na terenie województwa mazowieckiego są: Ukraińcy, Białorusini, Mołdawianie i Gruzini⁸⁶.

Dane zawarte w tabeli II.15 wskazują, że skala napływów cudzoziemców była zróżnicowana przestrzennie. W ostatnim roku obserwacji przybywający cudzoziemcy do m. Warszawy stanowili ponad 59% napływających do województwa. Co czwarty przybywający do województwa mazowieckiego wybierał jako miejsce swojej emigracji podregion warszawski zachodni, nieco mniejsze zainteresowanie wykazywali cudzoziemcy podregionem warszawskim wschodnim (8,2%) i w przypadku tej jednostki obserwujemy zmniejszenie odsetka cudzoziemców w porównaniu do 2011 r. (o 0,9 pkt. proc). Udział cudzoziemców w pozostałych podregionach województwa był niewielki i wynosił w 2013 r. od 2% w podregionie ciechanowsko-płockim do 3,1% w podregionie ostrołęcko-siedleckim. W poprzednich latach analizy

⁸⁵ Rynek pracy województwa mazowieckiego ... dz. cyt., s.32.

⁸⁶ Tamże.

odsetek ich był na zbliżonym poziomie i minimalnie uległ zwiększeniu tylko w podregionie radomskim (o 0,3 pkt. proc.).

Poniżej zostanie przedstawiona struktura ludności według tradycyjnych kryteriów jej analizy: miejsca zamieszkania, płci, wieku. Uwzględniając pierwsze kryterium czyli miejsce zamieszkania, zauważamy, że podobnie jak i w kraju, większość mieszkańców Mazowsza była związana terenami miejskimi (ponad 60%). W latach 2005-2013 odsetek ludności zamieszkałej w miastach obniżył się o 0,5 pkt. proc., a w Polsce o 1 pkt. proc.

Podział ludności w przekroju miasto wieś w regionie Mazowsza jest niejednorodny. Możemy wskazać jeden podregion (m. st. Warszawa), w których 100% ludności mieszka w miastach i podregiony, w których więcej niż połowa ludności mieszka na wsi. Najwyższy odsetek ludności związanej terenami wiejskimi odnotowano w podregionie ostrołęcko-siedleckim (62,1% w 2013 r.) i należy podkreślić, iż na tym obszarze w minimalnym stopniu ulegał zmianie w okresie objętym obserwacją. Wzrósł on o 0,1 pkt. proc w 2010 r. w porównaniu do 2005 r. i następnie ustabilizował się. Jeszcze w dwóch podregionach ciechanowsko-płockim i warszawsko zachodnim odsetek ludności wiejskiej był wyższy od odsetka ludności miejskiej. Zarówno w pierwszym jak i drugim przypadku odnotowano w badanym okresie jego wzrosty odpowiednio o 0,7 pkt. proc. i 1,3 pkt. proc. Zmiany te, są istotne z perspektywy funkcjonowania szarej strefy, bowiem wskazują obszary, w których może nasilać się zjawisko pracy nierejestrowanej ze względu na koncentrację na tych terenach gospodarstw domowych, które mogą kreować na nią popyt. Natomiast w podregionie radomskim rozkład ludności na tereny miejskie i wiejskie był prawie wyrównany. Dopiero od 2009 r. zaobserwowano minimalny wzrost mieszkańców obszarów wiejskich. Jedynie w podregionie warszawskim zachodnim odnotowano wzrost odsetka ludności zamieszkałej na terenach miejskich i wyniósł on 0,3 pkt. proc.

Województwo mazowieckie spośród innych regionów w kraju wyróżnia się wysokim stopniem feminizacji społeczeństwa. Przeciętnie na 100 mężczyzn przypada 109 kobiet i co ciekawe, wskaźnik ten jest niezmienny w analizowanym okresie podobnie jak w kraju (tabela II.16). Wyższym wskaźnikiem wyróżnia się tylko województwo łódzkie (110). Zjawisko feminizacji występuje we wszystkich podregionach, a jego natężenie jest w niewielkim stopniu zróżnicowane. Zwraca uwagę jego wysoki poziom na terenie m. Warszawa 118 (tab. II.17).

Tabela II.16. Liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn w województwie mazowieckim

Jednostka terytorialna - podregiony	Ogółem								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
POLSKA	107	107	107	107	107	107	107	107	107
MAZOWIECKIE	109	109	109	109	109	109	109	109	109
ciechanowsko-płocki	104	105	105	105	105	104	104	105	105
ostrołęcko-siedlecki	102	102	102	102	102	102	102	102	102
radomski	104	104	104	104	104	104	104	104	104
m. st. Warszawa	117	117	117	117	118	118	118	118	118
warszawski wschodni	106	106	106	106	106	106	106	106	106
warszawski zachodni	108	108	108	108	108	108	108	108	108

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku w województwie mazowieckim w niewielkim stopniu odbiega od struktury ukształtowanej w skali kraju. Natomiast jest ona bardziej zróżnicowana wewnątrz województwa.

W 2013 r. na Mazowszu większy odsetek niż w kraju stanowiły osoby w wieku poprodukcyjnym (Polska -18,4%, Mazowsze - 19%) i w wieku przedprodukcyjnym (Polska -18,2%, Mazowsze -18,5%), natomiast mniejszy w wieku produkcyjnym (Polska 63,4%, Mazowsze 62,4%).

Należy wskazać na niekorzystne trendy w strukturze demograficznej Mazowsza w latach 2005-2013. Oznaczają one zmniejszenie się ludności w wieku przedprodukcyjnym (o 1,2 pkt. proc.) i ludności w wieku produkcyjnym (o 1,1, pkt. proc.) a wzrost w wieku poprodukcyjnym (o 2,2 pkt. proc.). Zmiany te przebiegają z różnym natężeniem w skali regionu. Przyjrzyjmy się bliżej temu zjawisku. Odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym najniższe wartości przyjmował w całym okresie objętym analizą w podregionie m. Warszawa, na koniec 2013 r. wyniósł on 16% natomiast najwyższe wartości osiągnął w podregionie warszawskim wschodnim 20,7%. Mimo, iż w Warszawie osiągnął niski poziom, to należy dodać, iż w tylko w tym podregionie w ostatnim okresie od 2007 r. odnotowany był sukcesywny wzrost tego wskaźnika dla osób w wieku przedprodukcyjnym (w sumie o 1,3 pkt. proc.). We wszystkich innych podregionach zmniejszył się on w porównaniu do 2005 r. Zmniejszenie jego wartości miało ciągły charakter we wszystkich prawie podregionach z wyłączeniem podregionu warszawsko zachodniego.

Tabela II.17. Struktura ludności województwa mazowieckiego według ekonomicznych grup wieku (w %)

Jednostka terytorialna	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Ludność w wieku przedprodukcyjnym									
POLSKA	20,6	20,1	19,6	19,3	18,9	18,8	18,5	18,3	18,2
MAZOWIECKIE	19,7	19,3	19,1	18,8	18,7	18,7	18,6	18,6	18,5
ciechanowsko-płocki	22,4	21,9	21,4	20,9	20,4	19,9	19,5	19,2	18,9
ostrołęcko-siedlecki	23,6	23,0	22,4	21,9	21,4	20,9	20,5	20,2	19,9
radomski	22,4	21,8	21,2	20,7	20,3	19,9	19,5	19,2	18,9
m. st. Warszawa	14,7	14,6	14,6	14,7	14,8	15,3	15,5	15,8	16,0
warszawski wschodni	22,1	21,7	21,4	21,2	21,0	21,0	20,9	20,8	20,7
warszawski zachodni	20,4	20,1	19,9	19,7	19,6	20,0	19,9	19,9	19,8
Ludność w wieku produkcyjnym									
POLSKA	64,0	64,2	64,4	64,5	64,5	64,4	64,2	63,9	63,4
MAZOWIECKIE	63,5	63,7	63,8	63,8	63,7	63,5	63,3	62,9	62,4
ciechanowsko-płocki	62,4	62,7	62,9	63,1	63,3	63,7	63,6	63,4	63,2
ostrołęcko-siedlecki	60,6	61,1	61,6	62,0	62,3	62,8	62,9	62,9	62,7
radomski	62,0	62,5	62,9	63,2	63,4	63,5	63,5	63,4	63,1
m. st. Warszawa	65,6	65,4	65,2	64,8	64,4	63,6	63,0	62,3	61,6
warszawski wschodni	63,2	63,6	63,7	63,8	63,9	63,7	63,5	63,2	62,8
warszawski zachodni	64,1	64,3	64,4	64,3	64,3	63,8	63,5	63,1	62,5
Ludność w wieku poprodukcyjnym									
POLSKA	15,4	15,7	16,0	16,2	16,5	16,8	17,3	17,8	18,4
MAZOWIECKIE	16,8	17,0	17,2	17,4	17,6	17,7	18,1	18,6	19,0
ciechanowsko-płocki	15,2	15,5	15,8	16,0	16,2	16,4	16,9	17,4	18,0
ostrołęcko-siedlecki	15,8	15,9	16,0	16,1	16,2	16,3	16,6	16,9	17,4
radomski	15,6	15,8	15,9	16,1	16,3	16,5	17,0	17,4	18,0
m. st. Warszawa	19,8	20,0	20,2	20,6	20,8	21,1	21,5	22,0	22,4
warszawski wschodni	14,7	14,8	14,9	15,0	15,1	15,3	15,6	16,0	16,4
warszawski zachodni	15,5	15,6	15,8	16,0	16,1	16,2	16,6	17,1	17,6

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Kolejna grupa wiekowa to ludność w wieku produkcyjnym. W 2013 r. zwiększył się udział tej grupy w zasobie mieszkańców takich podregionów jak: ciechanowsko-płocki, ostrołęcko-siedlecki i radomski. Wzrosty wynosiły odpowiednio o 0,6 pkt. proc; 2,1 pkt. proc; 1,1 pkt. proc. W pozostałych trzech podregionach: wschodnim i zachodnim oraz m. Warszawie obserwowano obniżenie wskaźników struktury odpowiednio o 4 pkt. proc, 0,4 pkt. proc; 1,6 pkt. proc.

W najstarszej grupie wiekowej zaszły najbardziej niekorzystne zmiany. Oznaczają one wzrost odsetka ludności w wieku poprodukcyjnym. Największy jego wzrost odnotowano w podregionie ciechanowsko-płockim (o 2,8 pkt. proc.) następnie w podregionie m. st. Warszawa (o 2,6 pkt. proc.) i radomskim (o 2,4 pkt. proc.). Zmiany te oznaczają starzenie się społeczeństwa zlokalizowanego w regionie Mazowsza.

5.2. Struktura gospodarcza

Celem opracowania jest wskazanie najważniejszych sektorów, które jednocześnie są strategiczne dla rozwoju gospodarki regionu i rozwijają się w najszybszym tempie. Interesują nas przeobrażenia jakie nastąpiły w tym obszarze, czy dotyczą one sektorów, które mogą być powiązane z pracą nierejestrowaną, które zostały zidentyfikowane w trzecim rozdziale tego raportu. Dlatego przedmiotem analizy będą podmioty gospodarki narodowej- jako te kreujące popyt na pracę i jego realizacja, w kontekście liczby osób pracujących. Niniejsza analiza ze względu na dostępność danych dotyczy lat 2009-2013, a w których gospodarka polska działała w zmieniających się warunkach. Należy zatem zauważyć, że w okresie tym mieliśmy do czynienia ze zmienną koniunkturą gospodarczą. Pierwszy rok to okres trwającego globalnego kryzysu ekonomicznego, w którym nastąpiło spowolnienie tempa wzrostu gospodarczego, co implikowało zmniejszeniem tempa wzrostu wartości dodanej i zatrudnienia. Kolejne cztery lata to okres wychodzenia z dekonjunktury.

W 2013 r. w województwie mazowieckim działalność gospodarczą prowadziło 725 tys. Stanowiły one 17,8% podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON w skali całego kraju. Najwięcej podmiotów funkcjonowało na terenie m. Warszawy (51,2%). Po kilkanaście procent było zlokalizowanych w dwóch warszawskich podregionach tj. zachodnim (15,1%) i wschodnim (12%). Pozostałe niecałe 22% firm działało w podregionie ostrołęcko-siedleckim (8,1%), radomskim (7%) i ciechanowsko-płockim (6,4%) (tab. II.18).

Tabela II.18. Liczba podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON

Jednostka terytorialna	ogółem				
	2009	2010	2011	2012	2013
POLSKA	3 742 673	3 909 802	3 869 897	3 975 334	4 070 259
MAZOWIECKIE	646 696	681 012	675 099	699 212	724 997
ciechanowsko-płocki	43 503	45 540	44 686	45 732	46 861
ostrołęcko-siedlecki	53 871	56 966	55 832	57 182	58 764
radomski	50 457	51 886	50 341	51 213	51 796
m. st. Warszawa	328 317	344 261	340 848	355 083	371 476
warszawski wschodni	75 451	80 894	81 319	84 329	86 774
warszawski zachodni	95 097	101 465	102 073	105 673	109 326

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Zróżnicowanie przestrzenne firm ilustruje również liczba podmiotów gospodarczych przypadająca na 10 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym. Wskaźnik ten przez cały okres objęty analizą wykazywał wyższe wartości dla województwa mazowieckiego niż średni dla kraju (np. w 2013 r. odpowiednio 2183,8; 1666,6 - tabela II.19). Natomiast wewnątrz regionu Mazowsza, w 2013 r. najwyższe wartości osiągał w m. Warszawie- 3498,4 i był on w tym przypadku ponad dwukrotnie wyższy niż przeciętny w kraju i półtora razy większy od wojewódzkiego. Niższe wartości, ale zbliżone do przeciętnej w regionie odnotowano w podregionie warszawskim zachodnim (2213,7). W podregionach peryferyjnych ciechanowsko-płockim i ostrołęcko-siedleckim jego wartości były najniższe w całym okresie objętym analizą i w roku 2013 wynosiły odpowiednio 1182 i 1241,2. W tym przypadkach analizowany wskaźnik był prawie dwukrotnie niższy od wskaźnika liczonego dla m. st. Warszawy. Z powyższych danych wynika, że podmioty gospodarcze koncentrują się w Warszawie i w podregionach bezpośrednio do niej przylegających.

Tabela II.19. Liczba podmiotów gospodarczych przypadająca na 10 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym

Jednostka terytorialna	ogółem								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
POLSKA	1 481,5	1 485,2	1 501,6	1 527,9	1 519,9	1 574,6	1 564,3	1 615,6	1 666,6
MAZOWIECKIE	1 837,5	1 850,8	1 895,4	1 956,2	1 942,6	2 034,7	2 019,2	2 097,3	2 183,8
ciechanowsko-płocki	1 070,9	1 077,2	1 093,9	1 113,5	1 101,7	1 130,0	1 113,4	1 144,7	1 182,0
ostrołęcko-siedlecki	1 181,9	1 159,0	1 180,7	1 206,2	1 156,3	1 193,8	1 170,7	1 201,1	1 241,2
radomski	1 297,5	1 304,7	1 317,2	1 338,7	1 280,6	1 303,7	1 269,0	1 296,7	1 320,7
m. st. Warszawa	2 677,0	2 729,9	2 817,1	2 927,6	2 975,1	3 183,2	3 168,7	3 324,8	3 498,4
warszawski wschodni	1 524,6	1 512,8	1 539,7	1 593,1	1 546,1	1 629,4	1 627,1	1 681,7	1 728,1
warszawski zachodni	1 877,5	1 880,3	1 928,3	2 001,9	1 970,2	2 067,0	2 070,3	2 139,2	2 213,7

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Analizując liczbę podmiotów gospodarki zarejestrowanych w Regon należy uwzględnić również tendencje w czasie. Analiza zmian liczby podmiotów w czasie pokazuje, że tylko w dwóch podregionach warszawskim wschodnim i warszawskim zachodnim można wyznaczyć łagodny trend wzrostowy. Pozostałe podregiony pokazują, że na ich terenie raczej widać stabilizację zakłócaną niewielkimi fluktuacjami rocznymi. Jeszcze tylko w m. st. Warszawie z wyłączeniem roku 2011 można mówić o sukcesywnym wzroście liczby podmiotów gospodarczych.

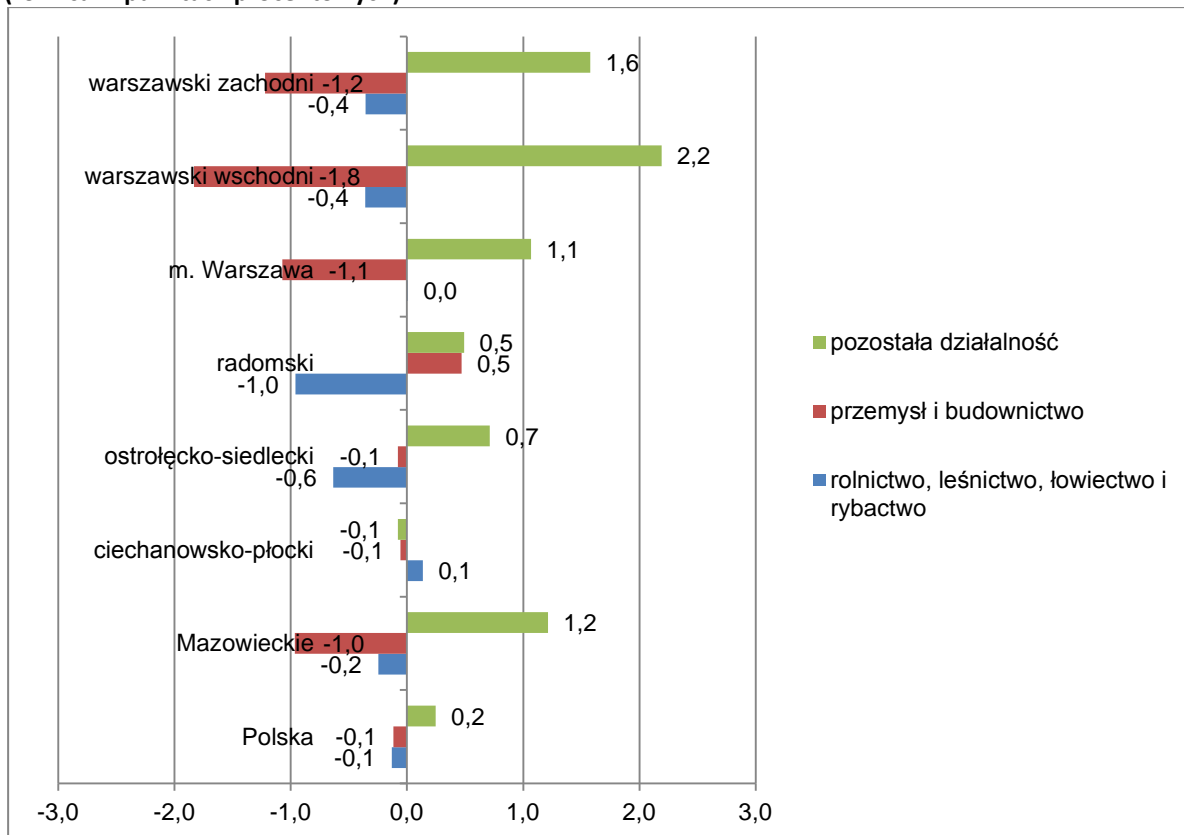
Analiza podmiotów gospodarczych według sektorów ekonomicznych wskazuje, że większość z nich na terenie Mazowsza funkcjonuje w sektorze usług (79,8%) podobnie jak w kraju (76,4%). Należy zauważyć, iż w podregionie. m. Warszawa odsetek podmiotów związanych z tym sektorem gospodarki był najwyższy i znacznie odbiegał od średniego dla regionu, i w 2013 r. wynosił 84,7%. W pozostałych czterech podregionach jego wartości nie były tak zróżnicowane i kształtowały się od 71% w podregionie ostrołęcko-siedleckim do 74,7% w podregionie warszawskim wschodnim. Natomiast w podregionie warszawsko zachodnim wskaźnik ten był zbliżony do 80%.

Udział sektora przemysłu w ogólnej liczbie podmiotów kształtował się w województwie mazowieckim (18,6%) poniżej średniej krajowej i w 2013 r. różnica ta wynosiła 2,8 pkt. proc. W pięciu podregionach był on porównywalny do przeciętnego poziomu w Polsce (21,4%).

Natomiast w m. Warszawie był znacznie niższy nie tylko od poziomu średniego dla kraju (o 6,4 pkt. proc.) ale i dla województwa (o 3,6 pkt. proc.). W większości podregionów sektor ten skupia coraz mniej podmiotów a tylko w podregionie radomskim obserwowano wzrost jego udziału w zasobie podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON.

Natomiast najwyższym udziałem sektora rolnego charakteryzowały się dwa podregiony ostrołęcko-siedlecki (56,8%) i ciechanowsko-płocki (5,3%). I tylko w tym ostatnim podregionie w analizowanym okresie nieznacznie zwiększył się odsetek podmiotów prowadzących działalność rolną, w innych zaś analizowanych jednostkach terytorialnych nastąpił jego spadek (wykres II.14). Najmniej ich występowało w podregionie m. Warszawa (0,3).

Wykres II.14. Zmiany struktury podmiotów gospodarki według sektorów ekonomicznych w latach 2009-2013. (różnica w punktach procentowych)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Analizie poddano zmiany wielkości zatrudnienia w poszczególnych sektorach ekonomicznych, jak również w strukturze pracujących ze względu na płeć i sektor własności. W tej części opracowania zostanie przedstawiona struktura gospodarcza regionu i jej zróżnicowanie w kontekście liczby pracujących. Proces absorpcji przez podmioty gospodarcze ludności zdolnej do pracy wskaże nam zatem jak kształtuje się struktura gospodarki, czyli, czy jest ona jednorodna czy też zróżnicowana w skali regionu. **Wyniki analizy szarej strefy przeprowadzone w rozdziale trzecim pokazują wpływ rodzajów prac na tworzenie sektora nieformalnego rynku pracy.** Na ich podstawie stwierdzono, że takie sektory ekonomiczne jak usługi, rolnictwo są tymi, które determinują zjawisko pracy nierejestrowanej. W regionie Mazowsza zatem podregiony o silnie rozwiniętym rolnictwie, mogą być zagrożone zjawiskiem pracy nierejestrowanej. Popyt na nią może być tworzony przez osoby prowadzące gospodarstwa

rolne, które będą zgłaszać okresowe zapotrzebowanie. Na problem ten wskazują wyniki innych badań. Podkreśla się w nich, że zawody w jakich zatrudniani są nielegalni pracownicy na Mazowszu, charakteryzują się mniejszymi wymaganiami kwalifikacyjnymi i należą do najmniej płatnych zajęć. W powiatach ziemskich np. w podregionie ostrołęcko-siedleckim i ciechanowsko-płockim najczęściej zjawisko to występuje w rolnictwie, budownictwie i przetwórstwie przemysłowym⁸⁷.

W roku 2012 liczba pracujących w województwie mazowieckim wynosiła 1 446 tys. i stanowiła 16,7% ludności pracującej w skali kraju. Liczba ta jest zróżnicowana przestrzennie (tabela II.20). Blisko 56% wszystkich pracujących w województwie mazowieckim pracuje w Warszawie, a pozostałych 44% w pięciu pozostałych podregionach. Regionalne rozmieszczenie pracujących w dużym stopniu wynika z rozmieszczenia produkcji. I tu można zauważyć dość duże dysproporcje między poszczególnymi podregionami. Ponad 60% wartości dodanej brutto w województwie mazowieckim wytwarzane było w Warszawie⁸⁸.

Najmniej mieszkańców Mazowsza wykonuje pracę w podregionie radomskim (6,5%), w dalszej kolejności należy wymienić podregion ciechanowsko-płocki (8,1%) i ostrołęcko-siedlecki (8,3%).

Tabela II.20. Pracujący w województwie mazowieckim według podregionów

Jednostka terytorialna	Ogółem								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
POLSKA	7 835 758	8 038 145	8 372 169	8 624 189	8 492 588	8 611 367	8 640 456	8 589 779	8 681 877
MAZOWIECKIE	1 291 605	1 315 888	1 378 232	1 448 416	1 421 120	1 430 064	1 449 032	1 443 054	1 446 775
Ciechanowsko-płocki	107 969	112 182	120 217	120 760	119 135	118 771	117 014	116 633	116 956
Ostrołęcko-siedlecki	101 583	105 863	110 210	115 533	115 376	117 435	119 179	118 347	120 632
radomski	87 922	88 558	90 605	95 140	94 993	95 488	94 877	93 724	94 509
m. st. Warszawa	746 068	759 447	789 948	829 478	806 498	806 885	819 964	813 360	808 537
warszawski wschodni	108 347	109 748	115 912	121 487	121 977	125 812	128 307	130 439	131 126
warszawski zachodni	139 716	140 090	151 340	166 018	163 141	165 673	169 691	170 551	175 015

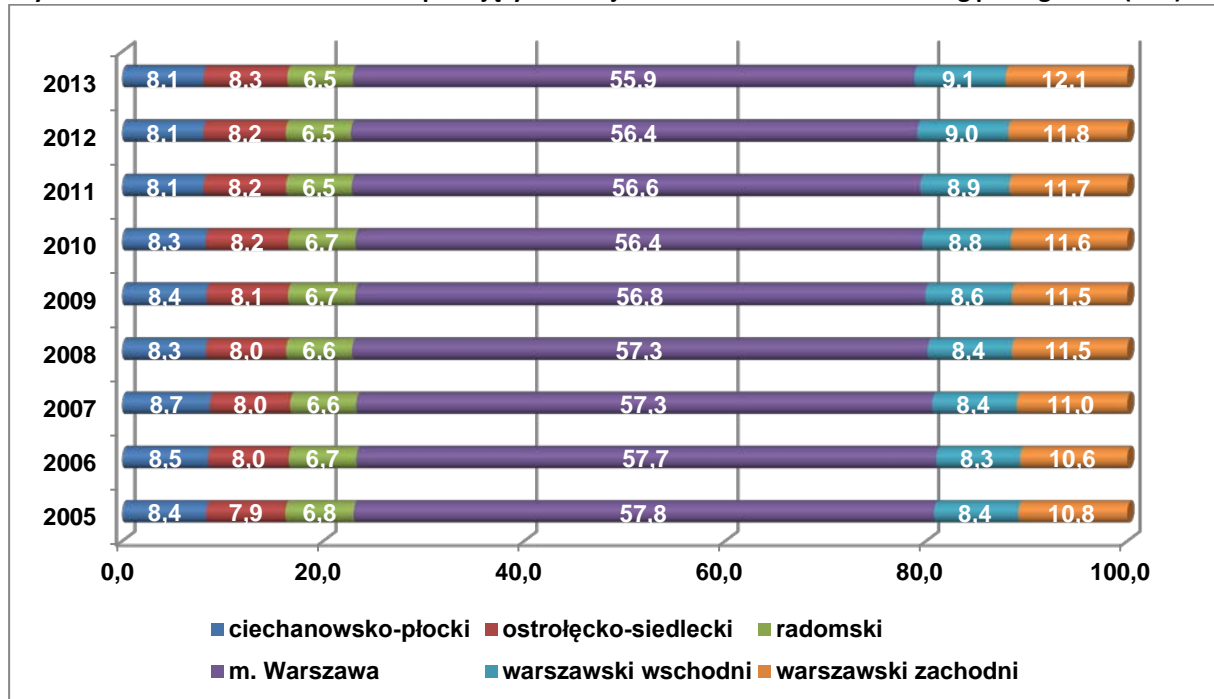
Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Liczba pracujących na terenie Mazowsza w roku 2013 wynosiła 1 446 775 i uległa zwiększeniu w porównaniu do 2005 r. o 12%. Wzrost ten był bardziej intensywny w regionie Mazowsza niż w skali kraju (przyrost o 10,8%). Przebiegał on również w poszczególnych podregionach, ale natężenie zmian było zróżnicowane. Największe przyrosty odnotowano w podregionie warszawskim wschodnim i zachodnim wynosiły one odpowiednio 21% i 25,3%, a najmniejsze w podregionie ciechanowsko-płockim (8,3%). Wskazane zmiany podtrzymały zróżnicowanie struktury pracujących według podregionów (wykres II.15).

⁸⁷ Tamże

⁸⁸ Por. *Analiza zróżnicowań rozwoju społeczno-gospodarczego istniejących i postulowanych podregionów województwa mazowieckiego*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa 2012.

Wykres II.15. Struktura rozmieszczenia pracujących w województwie mazowieckim według podregionów (w %)

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Przyjrzyjmy się czy tendencje zmian liczby pracujących ogółem w województwie i w podregionach przebiegały w tym samym kierunku w ramach poszczególnych sektorów ekonomicznych. Panuje powszechnie opinia, że procesy te mogą przebiegać odmiennie. Analizę przeprowadzimy dla lat 2005-2012 (patrz tabela II.21).

W pierwszym sektorze gospodarki (rolnictwo, leśnictwo itd.) w skali kraju liczba pracujących wzrosła w analizowanym okresie o 11,1% a w regionie Mazowsza obniżyła się o 6,4%. Spadki odnotowano w pięciu podregionach, tylko w podregionie m. Warszawy obserwowano wzrost pracujących o 20,1%. Największe obniżenie poziomu pracujących nastąpiło w podregionie ciechanowsko-płockim (o 12,8%) i w warszawskim wschodnim (o 11,4%). Uwagę zwraca względna stabilizacja zatrudnienia w tym segmencie gospodarki w podregionie warszawsko zachodnim (tabela II.21).

W drugim sektorze ekonomicznym, który obejmuje przemysł i budownictwo, zmiany liczby pracujących w regionie przebiegały w tym samym kierunku co w skali kraju. Odnotowano jej wzrost, który dla Polski wyniósł 3,2% a dla Mazowsza 0,3%. Podobny trend wystąpił w pięciu podregionach analizowanego województwa choć natężenie wzrostu było zróżnicowane. W największym stopniu przyrost nastąpił w podregionie ostrołęcko siedleckim ponad 18% i warszawsko wschodnim ponad 11%. Natomiast zmniejszenie liczby pracujących w tym segmencie gospodarki odnotowano w m. st. Warszawie. o 11,8%. Należy dodać, iż w tym ostatnim przypadku dynamika spadku nie miała charakteru stałego ulegała ona znacznym fluktuacjom w poszczególnych latach.

Region Mazowsza wyróżnia dynamika zmian pracujących w usługach. Tempo wzrostu liczby pracujących (16,1%) było wyższe niż średnie w kraju (14,1%), co było spowodowane zwiększeniem się liczby pracujących we wszystkich podregionach. Zmiany te najgłębiej nastąpiły

w podregionie warszawskim zachodnim (37,2%) i wschodnim (27,1%). Dodać należy iż w przypadku tego ostatniego podregionu miały one charakter ciągły, co oznacza, że liczba pracujących zwiększała się sukcesywnie w kolejnych latach analizy. Natężenie wzrostu najniższe było w podregionie radomskim i wynosiło ono 6,4%. Natomiast w trzech pozostałych podregionach tempo zmian było porównywalne i wynosiło od 11,4% w podregionie ciechanowsko-płockim do 15,9% w podregionie ostrołęcko-siedleckim.

Tabela II.21. Struktura pracujących według sektorów ekonomicznych i podregionów (w %)

Jednostka terytorialna i sektor ekonomiczny	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
POLSKA	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	21,5	21,0	20,4	19,9	20,0	21,6	21,5	21,6
przemysł i budownictwo	29,4	29,8	30,2	29,9	28,6	27,9	28,0	27,5
usługi	49,1	49,2	49,5	50,3	51,4	50,5	50,5	50,9
MAZOWIECKIE	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	19,8	19,5	18,8	18,0	18,2	17,2	17,0	17,1
przemysł i budownictwo	20,7	21,3	21,3	20,3	19,6	19,5	19,3	19,1
usługi	59,6	59,3	60,0	61,7	62,2	63,3	63,7	63,8
ciechanowsko-płocki	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	38,2	37,3	35,6	35,4	35,8	32,8	33,1	33,2
przemysł i budownictwo	25,3	26,4	26,3	26,2	25,6	25,9	26,3	26,2
usługi	36,5	36,4	38,1	38,4	38,6	41,4	40,6	40,6
ostrołęcko-siedlecki	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	50,9	49,9	48,8	47,6	47,6	46,0	45,6	45,8
przemysł i budownictwo	17,1	18,3	19,0	19,3	18,5	19,0	19,2	19,2
usługi	32,0	31,8	32,2	33,1	33,9	35,1	35,2	35,0
radomski	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	42,5	42,3	41,7	40,5	40,5	39,3	39,4	39,8
przemysł i budownictwo	20,0	20,7	21,0	21,8	20,9	21,4	21,3	21,1
usługi	37,6	37,1	37,3	37,7	38,5	39,3	39,3	39,2
m. st. Warszawa	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	0,5	0,6	0,6	0,6	0,4	0,6	0,6	0,6
przemysł i budownictwo	16,6	17,1	16,7	14,9	14,9	14,0	13,8	13,4
usługi	82,8	82,3	82,7	84,5	84,6	85,3	85,6	86,0
warszawski wschodni	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	27,3	27,1	26,0	25,1	25,0	22,3	21,9	21,6
przemysł i budownictwo	30,5	30,9	31,2	31,6	29,7	31,4	31,1	30,5
usługi	42,1	42,0	42,7	43,2	45,3	46,3	47,0	47,9
warszawski zachodni	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	22,9	22,8	21,5	19,9	20,0	19,9	19,5	19,4
przemysł i budownictwo	29,8	30,2	30,3	28,3	25,4	25,5	25,4	25,4
usługi	47,3	47,0	48,2	51,8	54,6	54,5	55,1	55,2

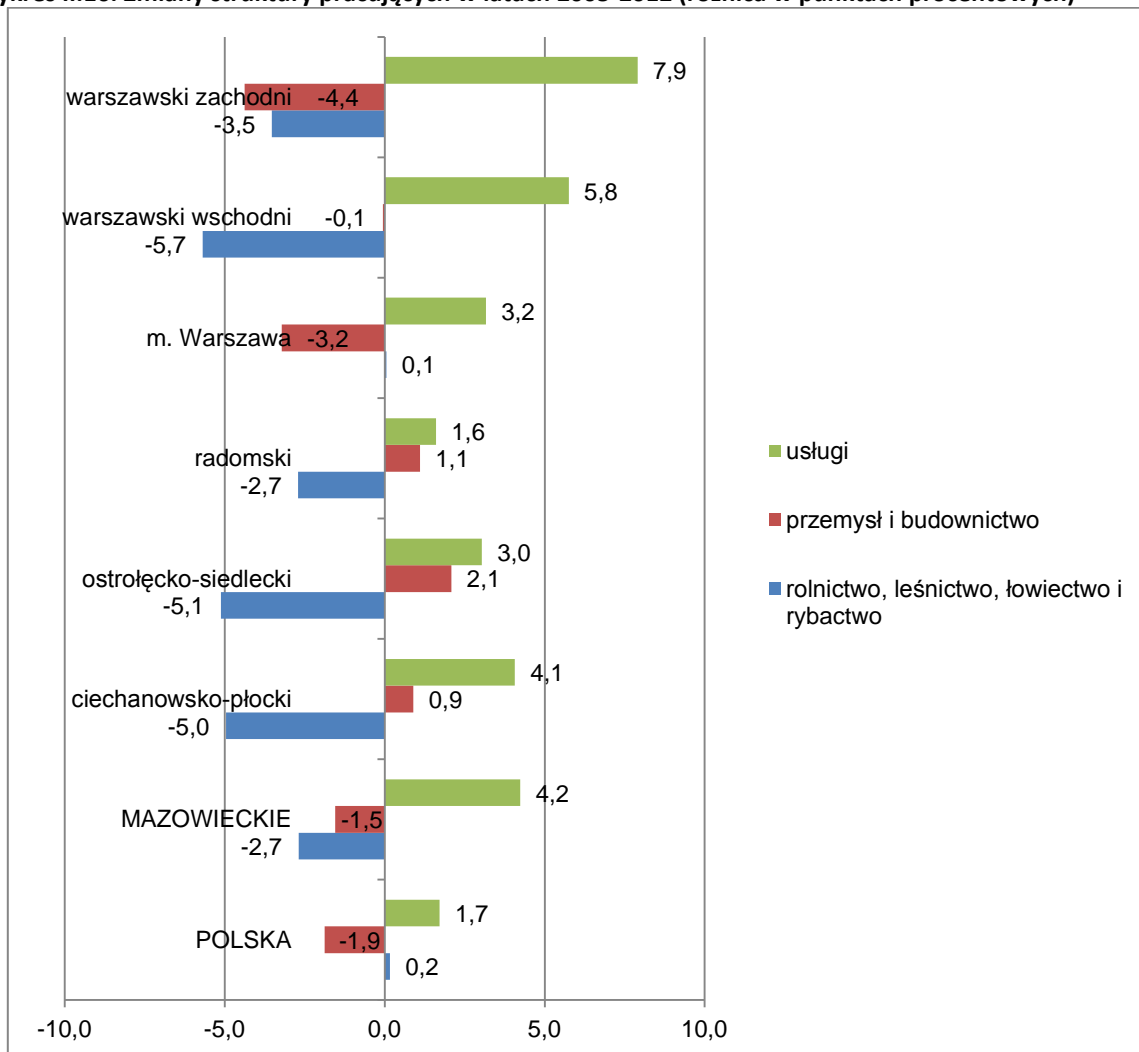
Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Zmiany w liczbie pracujących miały wpływ na kształtowanie się struktury pracujących według sektorów ekonomicznych. W 2012 r. struktura ta w województwie mazowieckim charakteryzowała się wyższym niż w kraju udziałem pracujących w sektorze usług (o 12,9 pkt. proc) a niższym w sektorze przemysłowy (o 8,4 pkt. proc.) i rolniczym (o 4,5 pkt. proc.). Na Mazowszu najwyższy odsetek pracujących w sektorze usługowym odnotowano w m. st. Warszawie (86%). Był on o ponad 22 pkt. proc wyższy od średniego dla województwa i ponad 35.pkt.proc wyższy w porównaniu do średniego dla kraju.

Najwyższe udziały pracujących w przemyśle (30,5%) miał podregion warszawsko wschodni tylko on przewyższał średni poziom dla kraju. Na kolejnych miejscach plasowały się podregiony ciechanowsko-płocki (26,2%) i warszawski zachodni (25,4%).

Natomiast rolnictwo w największym stopniu tworzyło miejsca pracy w podregionie ostrołęcko-siedleckim i radomskim. Odsetek pracujących w pierwszym sektorze dla tych jednostek terytorialnych w 2012 r. wynosił odpowiednio: 45,8% i 39,8%. Najmniejszy odsetek pracujących w rolnictwie był w podregionie m. Warszawa (0,6%). Patrząc na poszczególne podregiony województwa mazowieckiego pod kątem rozkładu liczby zatrudnionych w sektorze rolnym oraz dynamiki tych zmian można znaleźć analogię do rozkładu liczby podmiotów zajmujących się rolnictwem. Najwięcej podmiotów prowadzących działalność gospodarczą w sektorze rolnym jest w podregionie ostrołęcko-siedleckim, a najmniej w Warszawie.

Wykres II.16. Zmiany struktury pracujących w latach 2005-2012 (różnica w punktach procentowych)

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Analiza struktury pracujących województwie mazowieckim w latach 2005-2012 wykazała jej zmiany. Polegały one na wzroście udziału pracujących w sektorze III (o 4,2 pkt. proc). Wystąpił on we wszystkich podregionach, ale największe przyrosty wystąpiły w dwóch podregionach tj. warszawskim wschodnim (5,8 pkt. proc) i zachodnim (7,9 pkt. proc.). Zmiany te wy-

stąpiły także w podregionie m. Warszawa, w którym to wskaźnik struktury zatrudnienia jest bardzo wysoki (wzrost o 3,2 pkt. proc.).

Wzrost udziału pracujących w przemyśle odnotowano w podregionach peryferyjnych: ostrołęcko-siedleckim (o 2,1 pkt. proc.), ciechanowsko-płockim (o 0,9 pkt. proc.) i radomskim (o 1,1 pkt. proc.). W pozostałych jednostkach terytorialnych nastąpiło zmniejszenie odsetka pracujących.

We wszystkich podregionach Mazowsza w okresie objętym analizą uległ obniżeniu odsetek pracujących w rolnictwie. Najsilniej natężenie spadku wystąpiło w podregionie warszawskim wschodnim (5,7 pkt. proc) i w podregionie ostrołęcko-siedleckim (o 5,1 pkt. proc.) i ciechanowsko-płockim (o 5 pkt. proc.).

W regionie Mazowsza w zasobie pracujących dominują kobiety ich udział w 2013 r. wynosił 52,2% i wzrósł w porównaniu do 2005 r. o 1,1 pkt. proc. Przewagę pracujących kobiet odnotowano we wszystkich podregionach badanego województwa z wyłączeniem podregionu warszawskiego zachodniego, w którym odsetek kobiet wyniósł 47,9%. Należy zauważyć, iż w większości podregionów obserwowano wzrost pracujących kobiet a w największym zakresie zjawisko to wystąpiło w m. st. Warszawie (o 3 pkt. proc.). Jedynie w podregionie ostrołęcko-siedleckim udział kobiet w populacji pracujących zmniejszył się w okresie objętym analizą o 0,6 pkt. proc. Proces feminizacji regionu warszawskiego ujawnia się nie tylko w analizach ludności ogółem, ale także dotyczy populacji pracujących.

5.3. Sytuacja na regionalnym rynku pracy

W tej części opracowania sytuacja na rynku pracy będzie analizowana przede wszystkim w kontekście jego nierównowagi znajdującej odzwierciedlenie w zjawisku dezaktywizacji zawodowej. Bezrobocie a właściwie brak dostępu do pracy jest najczęściej wymienianym powodem podejmowania pracy nierejestrowanej. Przyjrzyjmy się kształtowaniu tego zjawiska w regionie Mazowsza w przekroju przestrzennym. Tym samym będziemy mogli wskazać obszary najbardziej nim zagrożone jak i zdefiniować cechy społeczno-demograficzne osób ten zasób tworzące.

Analiza poziomu i skali bezrobocia może być przeprowadzona za pomocą wskaźników bezwzględnych w postaci liczby bezrobotnych i względnych np. stopy bezrobocia, miary te będą wykorzystane w naszym opracowaniu.

W 2013 r. w województwie mazowieckim było 283,2 tys. osób bezrobotnych stanowili oni 13,1% ogółu bezrobotnych w Polsce. Najwięcej bezrobotnych było w podregionie m. Warszawa, a najmniej w podregionie warszawskim wschodnim. Liczba bezrobotnych we wszystkich podregionach w 2013 r. była mniejsza w porównaniu do 2005 r. W województwie mazowieckim zmniejszyła się o ponad 14%. Największe jej obniżenie odnotowano w podregionie ciechanowsko-płockim ponad 23%, a najmniej w podregionie warszawskim zachodnim tylko o 3,3% (tab. II.22).

Należy jednak zauważyć, iż w okresie objętym analizą można wyróżnić dwa etapy zmian dynamiki liczby bezrobotnych. Mianowicie w latach 2005-2008 we wszystkich podregionach liczba ta sukcesywnie zmniejszała się. Natomiast w okresie 2009-2013 uległa ona systema-

tycznemu wzrostowi w kolejnych latach. Tylko w podregionie radomskim w 2011 r. w niewielkim stopniu obniżyła się, po czym uległa zwiększeniu. W drugim okresie analizy zmiany w poziomie liczby bezrobotnych i stopy bezrobocia były wynikiem ogólnosiwiatowego kryzysu finansowego, co implikowało spowolnienie gospodarcze w Polsce.

Tabela II.22. Liczba bezrobotnych w województwie mazowieckim według podregionów

Jednostka terytorialna	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Polska	2 773 000	230 9410	1 746 573	1 473 752	1 892 680	1 954 706	1 982 676	2 136 815	2 157 883
MAZOWIECKIE	332 525	285 612	219 924	178 028	224 480	238 341	246 739	271 927	283 196
ciechanowsko-płocki	62 429	51 928	42 860	33 805	40 459	40 955	42 833	45 681	46 745
ostrołęcko-siedlecki	62 627	53 242	42 926	36 048	43 494	44 406	46 459	49 632	50 293
radomski	74 422	67 035	57 056	51 967	58 960	61 477	60 088	63 283	63 336
m. st. Warszawa	58 398	49 409	31 934	20 682	31 302	38 640	41 613	49 227	54 842
warszawski wschodni	44 039	38 849	25 823	19 944	27 466	28 636	30 448	35 602	38 387
warszawski zachodni	30 610	25 149	19 325	15 582	22 799	24 227	25 298	28 502	29 593

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

W 2013 r. stopa bezrobocia w województwie mazowieckim kształtowała się na poziomie 11,1% i była niższa od krajowej o 2,3 pkt. proc. Wartość jej w poszczególnych podregionach była zróżnicowana. Najniższe rozmiary osiągnęła ona w podregionie m. st. Warszawa (4,8%), w którym była prawie dwa i pół razy niższa niż średnia dla województwa. Natomiast najwyższą stopę bezrobocia odnotowano w podregionie radomskim (24,6%), była ona ponad pięciokrotnie wyższa niż w podregionie m. st. Warszawa i dwukrotnie wyższa niż wojewódzka. W całym okresie objętym analizą, stopy w tych dwóch wymienionych regionach przyjmowały wartość najwyższą lub najniższą.

Tabela II.23. Stopa bezrobocia w województwie mazowieckim według podregionów (w %)

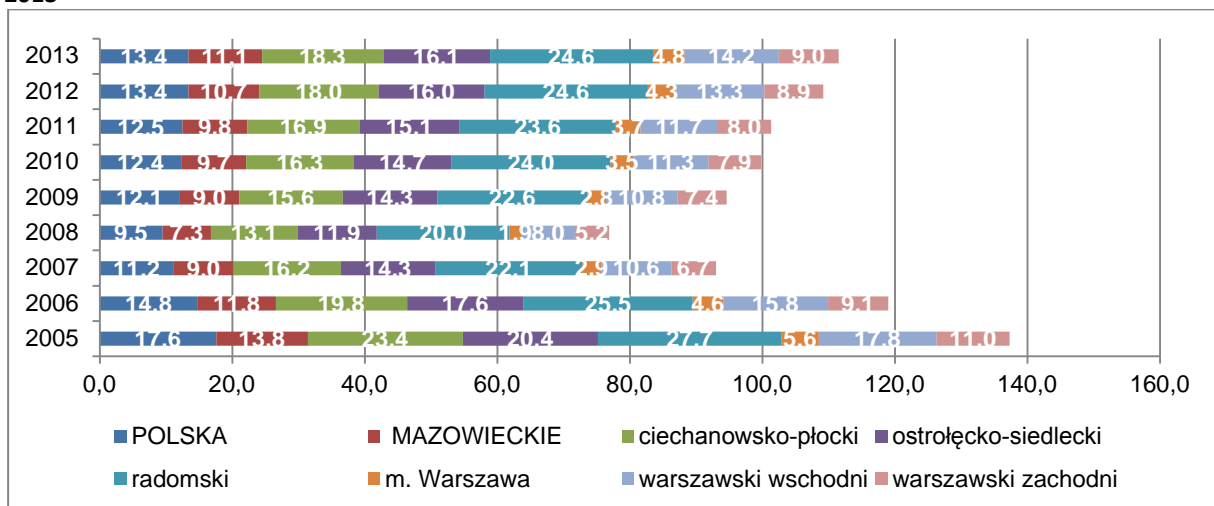
Jednostka terytorialna	Stopa bezrobocia									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
POLSKA	17,6	14,8	11,2	9,5	12,1	12,4	12,5	13,4	13,4	
MAZOWIECKIE	13,8	11,8	9,0	7,3	9,0	9,7	9,8	10,7	11,1	
ciechanowsko-płocki	23,4	19,8	16,2	13,1	15,6	16,3	16,9	18,0	18,3	
ostrołęcko-siedlecki	20,4	17,6	14,3	11,9	14,3	14,7	15,1	16,0	16,1	
radomski	27,7	25,5	22,1	20,0	22,6	24,0	23,6	24,6	24,6	
m. st. Warszawa	5,6	4,6	2,9	1,9	2,8	3,5	3,7	4,3	4,8	
warszawski wschodni	17,8	15,8	10,6	8,0	10,8	11,3	11,7	13,3	14,2	
warszawski zachodni	11,0	9,1	6,7	5,2	7,4	7,9	8,0	8,9	9,0	

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

W latach 2005-2013 dynamika zmian stopy bezrobocia była zbliżona do zmian jakie wystąpiły w kształtowaniu się liczby bezrobotnych. Czyli również i w tym przypadku możemy wyróżnić dwa okresy, spadku poziomu stopy bezrobocia do 2008 r. i jej wzrostu systematycznego od 2009 r. Inaczej tylko zmiany te wystąpiły w podregionie radomskim, co było wyżej sygnalizowane. W pierwszym okresie analizy, którym towarzyszyło ożywienie gospodarcze, tempo zmian było bardzo zróżnicowane w przekroju podregionów. Największe obniżenie poziomu

stopy bezrobocia odnotowano w podregionie ciechanowsko - plockim (spadek o 10,1 pkt. proc) i warszawsko wschodnim (spadek o 9,8 pkt. proc.) natomiast najmniejsze zmiany obserwowano w podregionie m. st. Warszawa (o 2,7 pkt. proc.), warszawsko zachodnim (o 4,3 pkt. proc.). W kolejnym okresie (2009-2013) obserwacji dynamika zmian nie była już tak intensywna, wzrost stopy bezrobocia postępował wolniej i największe przyrosty odnotowano w podregionie warszawsko wschodnim (o 3,4 pkt. proc.) i podregionie ciechanowsko-plockim (o 2,7 pkt. proc.), a najmniejsze spadki miały miejsce w podregionie warszawskim zachodnim (o 1,6 pkt. proc.). Możemy zatem zauważyć, iż podregionami wrażliwymi na zmiany koniunktury gospodarczej są dwa podregiony ciechanowsko-płocki i warszawski wschodni. Mniejsze jest natomiast oddziaływanie koniunktury na rynek pracy podregionu m. st. Warszawa i warszawsko zachodniego. Zatem w dwóch ostatnich podregionach zmiana sytuacji gospodarczej nie powinna wywoływać/ nasilać zjawiska fluktuacji w ramach pracy nierejestrowanej.

Wykres II.17. Zmiany stopy bezrobocia według podregionów województwa mazowieckiego w latach 2005-2013

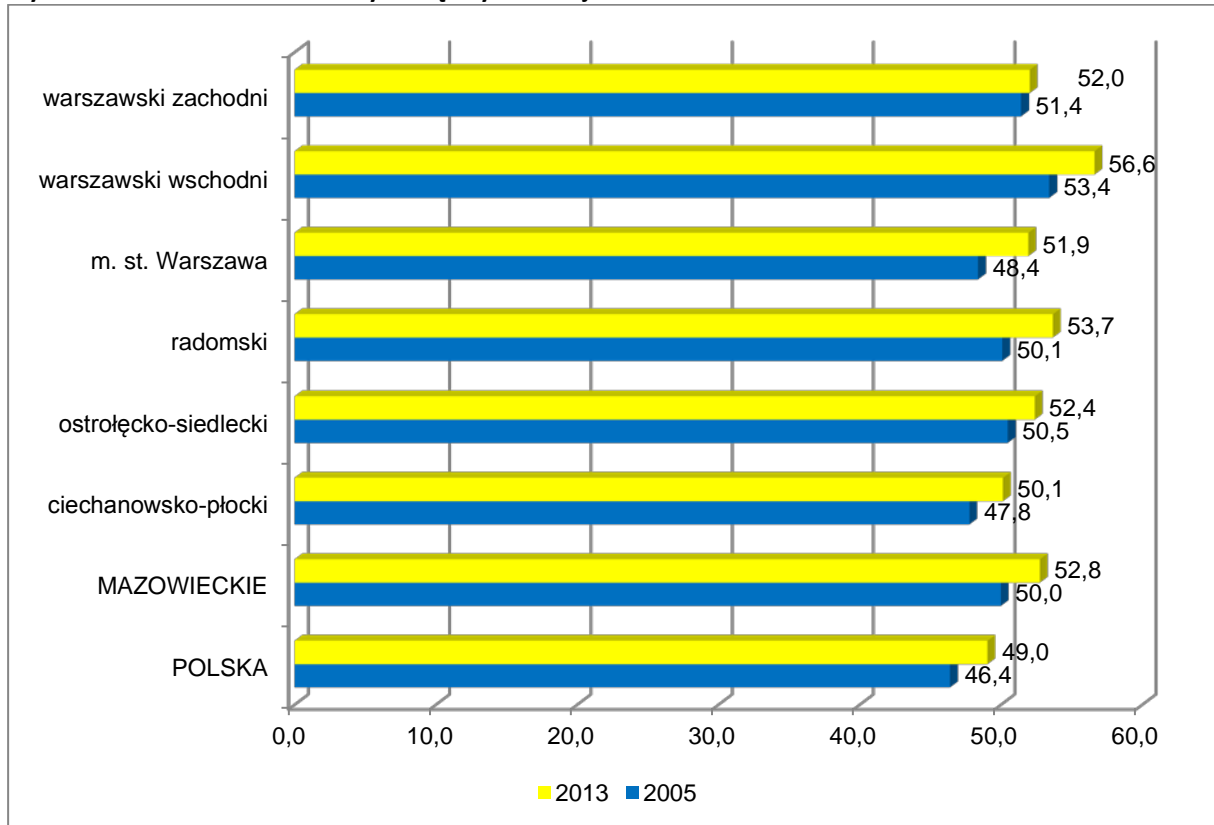

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Przyjrzyjmy się, jak kształtowała się struktura bezrobocia w województwie i w poszczególnych jego podregionach. W okresie objętym analizą dostrzegamy, że było ono zróżnicowane w przekroju płci. Porównując wskaźniki struktury według płci na poziomie regionu i kraju zauważamy, iż w województwie mazowieckim częściej ono dotyczyło mężczyzn niż kobiet. Sytuacja ta utrzymuje się w województwie od 2009 r. Informacja ta jest istotna z perspektywy oceny potencjalnej skłonności mieszkańców Mazowsza do podejmowania pracy nierejestrowanej.

Wyniki badań modułowych na temat pracy nierejestrowanej w Polsce dowodzą, iż częściej ten rodzaj pracy wykonują mężczyźni niż kobiety. Zatem w regionach, w których udział w zasobie bezrobocia mężczyzn jest wyższy niż kobiet może oznaczać, iż na tych terenach będzie większe natężenie pracy nierejestrowanej. W 2013 r. odsetek bezrobotnych mężczyzn wynosił w województwie mazowieckim 52,8% (w kraju 49%). Wyższe udziały odnotowano w dwóch podregionach w warszawskim wschodnim (56,6%) i radomskim (53,7%). Należy dodać, iż w tych regionach odnotowano w 2013 r. najwyższe przyrosty odsetka bezrobotnych mężczyzn w porównaniu do 2005 r. i wynosiły one odpowiednio: 3,2 pkt. proc. i 3.6. pkt. proc. Również w analogicznym okresie odnotowano wzrost bezrobotnych mężczyzn w podregionie m. st. Warszawa o 3,5 pkt. proc.(wykres II.18).

Wykres II.18. Odsetek bezrobotnych mężczyzn w województwie mazowieckim

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Jedną z przyczyn dezaktywizacji zawodowej jest poziom wykształcenia. Wyniki badań pracy nierejestrowanej pokazują, że najczęściej jest ona podejmowana przez osoby legitymujące się najniższym poziomem wykształcenia. Istotne jest zatem zaobserwowanie jak kształtuje się struktura bezrobocia według poziomu wykształcenia i czy jest ona podobna w poszczególnych podregionach.

Wskaźniki struktury bezrobocia według poziomu wykształcenia w województwie mazowieckim są zbliżone do ich wartości obliczonych dla kraju.

Przyjrzyjmy się jak wyglądała struktura bezrobotnych według poziomu wykształcenia w regionie Mazowsza. Dane statystyczne dowodzą, iż w badanym okresie bezrobocie dotyczyło przede wszystkim osób, które charakteryzuje niski poziom edukacji. W 2013 r. największy odsetek w zasobie bezrobocia stanowiły osoby posiadające wykształcenie gimnazjalne i poniżej (27%) oraz zasadnicze zawodowe (25,3%). Najrzadziej zjawisko dezaktywizacji zawodowej dotyczyło osób z wykształceniem wyższym, którzy stanowili 14% ogółu bezrobotnych. Natomiast ponad 22% bezrobotnych posiadało wykształcenie policealne i średnie zawodowe, a 11,4% średnie ogólnokształcące.

Poziom wykształcenia bezrobotnych jest zróżnicowany w przekroju podregionów. W podregionie m. Warszawa w 2013 r. co czwarty bezrobotny posiadał wykształcenie wyższe. Należy podkreślić, iż w żadnym innym podregionie zjawisko dezaktywizacji nie wystąpiło w tak dużym zakresie w grupie osób o najwyższym formalnym poziomie wykształcenia. Odsetek bezrobotnych z wyższym wykształceniem na ich terenach kształtował się na poziomie 10-11% i był nieco wyższy w podregionie warszawsko zachodnim (ponad 13%). W podregionach,

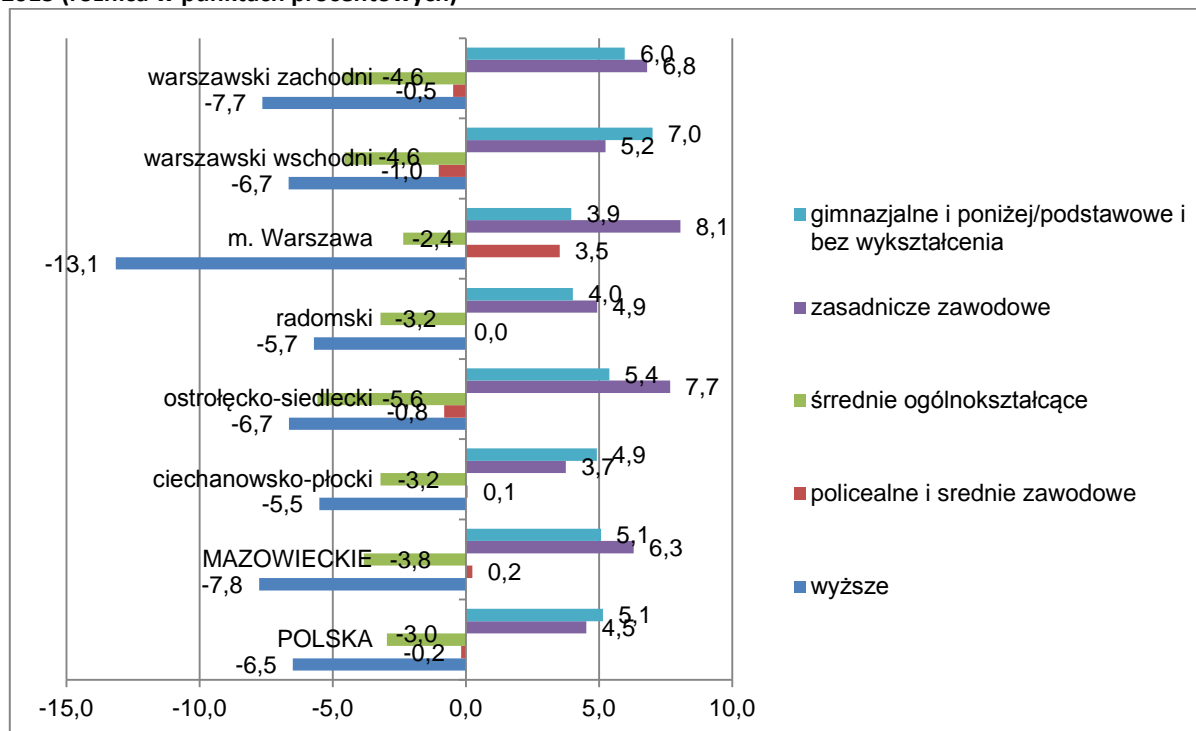
w których bezrobocie w większym stopniu obejmuje osoby z wyższym wykształceniem może być obserwowane większe zainteresowanie podejmowaniem pracy nierejestrowanej dotyczącej takich jej rodzajów jak: korepetycje, usługi turystyczne, gastronomiczne, opieka nad dzieckiem, handel itd.

Bezrobocie wśród osób z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym oraz kolejnymi nie jest tak spolaryzowane w przekroju obserwowanych jednostek terytorialnych. W 2013 r. odsetek osób o tym poziomie edukacji wahał się od 20,9% w podregionie ciechanowsko – plockim do 23,9% w podregionie m. Warszawy. Natomiast osoby z wykształceniem ogólnokształcącym najczęściej pokazywały się w statystykach bezrobocia w podregionie ostrołęcko-siedleckim (13,4%) a najrzadziej w podregionie radomskim (9,6%).

Większe odsetki w zasobie bezrobotnych stanowiły osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym. W 2013 r. największe ich udziały wystąpiły na terenach podregionu radomskiego 30,5% a najmniejsze w podregionie m. Warszawy 14,5%. Osoby o najniższym poziomie edukacji stanowiły ponad ¼ zasobu bezrobotnych znacznie wskaźnik ten został przekroczony podregionie ciechanowsko-plockim (29,9%), najmniej zaś osób o tym poziomie edukacji pojawiało się w bezrobociu na obszarze podregionu m. st. Warszawy.

Analiza wskaźników struktury bezrobocia pokazuje że we wszystkich podregionach zwiększa się w zasobie bezrobocia udział osób z wykształceniem wyższym, ale najszybciej proces ten postępuje w podregionie m. Warszawy (wzrost o 13,1 pkt. proc.). Należy dodać iż w tej jednostce terytorialnej prawie połowę bezrobotnych tworzą osoby z wykształceniem wyższym oraz policealnym i średnim zawodowym (wykres II.19).

Wykres II.19. Zmiany struktury bezrobotnych według poziomu wykształcenia i podregionów w latach 2005-2013 (różnica w punktach procentowych)

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

W okresie objętym analizą odsetek osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym uległ obniżeniu w skali województwa i najbardziej jest to widoczne w podregionie m. st. Warszawy (spadek o 8,1 pkt. proc.). Również w poszczególnych jednostkach terytorialnych zmniejszyły się wskaźniki struktury bezrobotnych z wykształceniem gimnazjalnym. W największym zakresie zmiany o tym charakterze odnotowano w podregionie warszawskim wschodnim (spadek o 7 pkt. proc.).

Wiek może być traktowany jako czynnik determinujący sytuację potencjalnego pracownika na rynku pracy. Struktura bezrobotnych według wieku pokazuje, że zarówno w kraju jak i w województwie mazowieckim osoby młode od 25 do 34 lat, dominują w zasobie bezrobocia. W 2013 r. ich udział wynosił odpowiednio 28,4% i 27,9%, czyli był o 0,5 pkt. proc. niższy na Mazowszu niż w kraju. Następną grupą wiekową w bezrobociu są osoby w wieku 35-44 lata stanowią one 20,7% w województwie, i 20,5% w kraju. W kolejnych kohortach wieku odnotowujemy sukcesywne zmniejszanie się zjawiska dezaktywizacji zawodowej, co oznacza iż zmniejszają się ich udziały w populacji bezrobotnych. I w bezrobociu osoby powyżej 55 lat stanowiły tylko 15,7% w regionie Mazowsza, a w kraju 14,1%.

Przeanalizujmy jak w 2013 r. kształtował się odsetek osób bezrobotnych w poszczególnych grupach wiekowych i jak zmienił się jego poziom w porównaniu do 2005 r. W 2013 r. udział w bezrobociu osób do 24 roku życia w województwie wyniósł 17,1%, w czterech podregionach wartość tego wskaźnika była wyższa od wojewódzkiego i zjawisko to wystąpiło w podregionie ostrołęcko-siedleckim (24,3%) ciechanowsko-płockim (19,7%), radomskim (17,9%) i warszawskim wschodnim (17,9%). W podregionie m. Warszawy wskaźnik struktury dla tej grupy osób był najniższy w skali regionu i wyniósł 7,7%. Należy zauważyć, iż w analizowanym okresie wskaźnik struktury dla tej grupy w regionie obniżył się o 3,8 pkt. proc. Największe zmiany nastąpiły dla tej grupy wiekowej w podregionie. Warszawa spadek o 4,4 pkt. proc. natomiast w podregionie ciechanowsko-płockim i ostrołęcko-siedleckim zmiana była płytsza po 2,8 pkt. proc. w każdej jednostce terytorialnej (tab. II.24).

Następna grupa wiekowa to osoby od 25 do 34 lat i to one jak już wspomniano dominują w zakresie dezaktywizacji zawodowej w regionie Mazowsza (27,9%). Taki stan występuje we wszystkich analizowanych jednostkach terytorialnych, a w podregionie ostrołęcko-siedleckim wskaźnik struktury dla tej grupy wieku był najwyższy i wyniósł 30,2%. Jego średni regionalny poziom został jeszcze przekroczony w podregionie radomskim (28,4%). Uwagę zwraca spadek odsetka osób bezrobotnych w wieku 25-34 lata w dwóch podregionach ciechanowsko-płockim (o 2 pkt. proc.) i radomskim (o 0,9 pkt. proc.) w pozostałych uległ wzrostowi.

Tabela II.24. Struktura bezrobocia w województwie mazowieckim według wieku i podregionów (w %)

Grupy wieku	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Polska									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 24 lat	22,6	20,6	19,0	20,7	22,5	21,9	21,0	19,9	18,6
25-34 lat	28,1	27,8	27,8	28,4	28,9	29,2	29,3	29,4	28,4
35-44 lat	20,4	19,9	19,3	18,6	18,2	18,4	18,8	19,6	20,2
45-54 lat	23,8	25,0	25,4	23,6	21,4	20,3	19,4	18,7	18,7
55 i więcej	5,1	6,7	8,5	8,7	8,9	10,2	11,4	12,5	14,1
MAZOWIECKIE									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

cd. tabeli na następnej stronie

do 24 lat	20,9	19,3	17,7	18,3	20,2	19,9	19,1	18,2	17,1
25-34 lat	27,6	27,7	28,0	28,7	29,4	29,2	28,8	28,9	27,9
35-44 lat	19,9	19,3	18,9	18,6	18,5	18,6	19,2	20,1	20,7
45-54 lat	25,1	25,6	25,6	24,1	21,6	20,6	19,7	18,8	18,6
55 i więcej	6,5	8,1	9,8	10,2	10,3	11,7	13,1	14,1	15,7
ciechanowsko-płocki									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 24 lat	22,5	21,4	18,9	18,9	22,0	21,5	22,1	20,4	19,7
25-34 lat	29,6	29,1	29,6	29,1	29,0	28,7	28,5	28,5	27,6
35-44 lat	21,0	20,7	20,4	19,8	19,6	19,7	19,7	20,4	20,8
45-54 lat	21,9	22,6	23,3	23,6	21,1	20,5	19,3	19,2	19,3
55 i więcej	5,1	6,3	7,7	8,7	8,3	9,6	10,4	11,6	12,6
ostrołęcko- siedlecki									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 24 lat	27,0	25,6	23,9	24,1	26,9	27,4	26,9	25,6	24,3
25-34 lat	28,8	28,9	29,2	30,0	30,1	30,0	30,2	31,1	30,2
35-44 lat	19,4	18,6	17,8	16,9	16,7	16,1	16,7	17,3	18,2
45-54 lat	20,4	21,5	22,2	21,1	18,5	17,7	16,5	15,7	15,8
55 i więcej	4,3	5,5	6,9	7,9	7,8	8,9	9,6	10,3	11,6
Radomski									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 24 lat	21,6	20,0	18,5	18,4	20,1	20,5	19,2	18,9	17,9
25-34 lat	29,3	29,0	28,7	28,7	28,7	29,1	28,7	28,7	28,4
35-44 lat	21,6	21,3	20,9	20,7	20,0	19,9	20,2	20,5	21,0
45-54 lat	22,8	23,7	24,4	23,9	22,4	20,7	20,6	19,6	19,1
55 i więcej	4,7	6,0	7,5	8,3	8,9	9,8	11,3	12,3	13,6
m. st. Warszawa									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 24 lat	11,9	9,8	7,4	7,5	9,7	8,9	8,4	8,5	7,7
25-34 lat	25,2	25,5	25,6	28,5	31,3	30,2	29,5	29,0	27,5
35-44 lat	18,0	17,7	17,2	17,1	18,2	19,1	20,7	22,0	23,1
45-54 lat	33,6	33,3	32,6	29,7	24,7	23,6	21,9	20,1	19,5
55 i więcej	11,3	13,7	17,2	17,3	16,2	18,1	19,5	20,4	22,3
warszawski wschodni									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 24 lat	21,7	20,1	17,8	19,3	21,2	20,5	19,7	18,6	17,7
25-34 lat	25,6	25,9	26,0	27,3	28,7	28,6	28,0	28,0	27,2
35-44 lat	19,2	18,4	17,5	16,9	16,7	17,4	18,2	19,6	20,2
45-54 lat	26,3	26,7	26,6	24,3	21,8	20,7	19,4	18,6	18,5
55 i więcej	7,3	9,0	12,1	12,2	11,5	12,8	14,8	15,2	16,5
warszawski zachodni									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
do 24 lat	19,4	17,5	15,4	16,4	18,0	18,5	16,7	16,6	15,4
25-34 lat	24,8	25,7	26,8	27,6	28,5	27,7	27,1	27,1	25,7
35-44 lat	18,8	17,8	17,1	17,3	18,5	18,7	19,7	20,4	21,0
45-54 lat	28,5	28,5	28,2	25,2	22,2	21,0	20,8	19,4	19,4
55 i więcej	8,4	10,4	12,5	13,5	12,8	14,1	15,7	16,4	18,6

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Osoby z następných grup wiekowych sukcesywnie zmniejszają swoje udziały w bezrobociu. Wyższe udziały osób w wieku 35-44 lata w porównaniu do średniego stanu w województwie odnotowano w podregionach m. Warszawa (23,1%), w warszawskim zachodnim (21%), ra-

domskim (21%), ciechanowsko-płockim (20,8%). W latach 2005 -2013 obniżenie wskaźnika struktury odnotowano w takich podregionach jak: radomski (o 0,7 pkt. proc.), ostrołęcko-siedleckim (1,3 pkt. proc.), ciechanowsko-płockim (o 2,5 pkt. proc.), a jego wzrost warszawskim zachodnim (o 2,6 pkt. proc.) warszawskim wschodnim (o 1,0 pkt. proc.) i m. Warszawie (o 5,1 pkt. proc.).

Proces dezaktywizacji zawodowej w kolejnej grupie wiekowej (45-54 lata) nie jest już tak spolaryzowany jak w poprzednich. I w czterech podregionach odsetek osób bezrobotnych w wieku niemobilnym był w 2013 r. wyższy tylko o niecały jeden punkt procentowy od tego obliczonego dla regionu (18,6%). Wynosił on dla podregionu ciechanowsko-płockiego 19,3%, radomskiego 19,1%, m. st. Warszawa 19,5%, warszawskiego zachodniego 19,4%. Uwagę zwraca zmniejszenie odsetka bezrobotnych w tej kohorcie we wszystkich podregionach, a najgłębiej zjawisko to wystąpiło w m. st. Warszawie, spadek wyniósł 14,1 pkt. proc.

Ostatnia analizowana grupa wiekowa to osoby powyżej 50 lat. Średni ich udział w bezrobociu w regionie Mazowsza wyniósł 15,7%. W 2013 r. W podregionach peryferyjnych czyli w ciechanowsko-płockim, ostrołęcko-siedleckim, radomskim odsetek osób po 55 roku życia był mniejszy w porównaniu do regionu i wynosił odpowiednio: 12,6%; 11,6%; 13,6%. Natomiast w pozostałych trzech podregionach miał wyższe wartości. Stosunkowo niższy udział tej grupy wiekowej w podregionach słabiej rozwiniętych wynika z występującego tam bezrobocia ukrytego. Wiele osób z tej grupy wiekowej może być zaangażowanych w prowadzenie drobnych gospodarstw rolnych, należy pamiętać, iż to są obszary rolnicze. W tych regionach w analizowanym okresie odsetek osób bezrobotnych w tym przedziale wieku zmniejszył się wolniej niż w podregionach warszawskich (wschodnim i zachodnim) czy w m. st. Warszawie.

Duże udziały osób młodych w zasobie bezrobocia są niebezpieczne z perspektywy rozwoju pracy nierejestrowanej. Może okazać się, że praca nierejestrowana nie będzie dla tej grupy społecznej przymusem, ale wynikiem samodzielnej decyzji będącej efektem pewnych doświadczeń. Stan taki może być skutkiem braku możliwości funkcjonowania na oficjalnym rynku pracy. W sytuacji takiej alternatywnym rozwiązaniem będzie wybieranie aktywności zawodowej w szarej strefie. Możliwość funkcjonowania w tym segmencie gospodarki nie będzie osobom młodym kojarzyć się tylko z możliwością uzyskania pracy i wynagrodzenia, ale z możliwością otrzymywania dochodów wyższych od tych jakie są najczęściej proponowane na legalnym rynku pracy. Stan ten należy negatywnie ocenić i niedobrze, że pojawia się na początku kariery zawodowej, okresu który jest ważny z perspektywy kształtowania u osób młodych postaw wobec pracy.

Dane zawarte w tabeli II.25 wskazują, że ze względu na czas poszukiwania pracy grupami najczęściej występującymi w zasobie bezrobotnych są ci, którzy poszukują pracy powyżej 12 miesięcy i osoby posiadające status bezrobotnego do 3 miesięcy. Jest to charakterystyczne dla kraju, województwa i poszczególnych podregionów. Należy zauważyć, iż istnieją różnice w odsetku tych dwóch grup bezrobotnych, mniejszy on jest dla osób które krócej poszukują pracy i ta różnica wynosi w niektórych podregionach ponad 20 punktów procentowych. W województwie mazowieckim jest niewielka różnica w porównaniu do średniej krajowej w odsetku osób poszukujących pracy do sześciu miesięcy ulega ona zwiększaniu dla następnych okresów dezaktywizacji zawodowej, czyli im jest on dłuższy to różnica się powiększa.

Tabela II.25. Struktura bezrobocia według okresu poszukiwania pracy i podregionów w województwie mazowieckim (w %)

Jednostka terytorialna	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
POLSKA									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
3 miesiące i mniej	21,9	22,8	27,1	35,9	34,3	34,2	29,0	29,3	26,0
3 - 6 miesięcy	13,3	13,4	14,0	15,9	19,8	18,3	17,5	17,2	16,8
6 - 12 miesięcy	14,6	14,5	13,8	14,2	20,1	18,4	18,9	18,0	18,9
powyżej 12 miesięcy	50,2	49,3	45,1	34,0	25,8	29,1	34,6	35,4	38,3
MAZOWIECKIE									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
3 miesiące i mniej	18,7	19,3	22,7	29,6	29,6	29,5	25,6	25,1	22,0
3 - 6 miesięcy	12,2	12,3	13,0	14,6	18,8	17,1	16,0	16,5	15,4
6 - 12 miesięcy	14,8	14,5	14,2	15,1	20,8	18,8	19,4	18,8	19,7
powyżej 12 miesięcy	54,3	53,9	50,2	40,8	30,8	34,6	39,1	39,6	42,9
ciechanowsko-płocki									
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
3 miesiące i mniej	17,5	19,0	23,8	30,8	30,5	32,2	25,2	25,9	23,6
3 - 6 miesięcy	11,1	11,6	12,0	13,7	18,7	18,1	15,9	16,2	15,3
6 - 12 miesięcy	14,3	13,8	14,1	14,9	20,5	18,5	21,2	18,9	19,5
powyżej 12 miesięcy	57,1	55,5	50,1	40,6	30,3	31,2	37,7	39,0	41,5
ostrołęcko-siedlecki									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
3 miesiące i mniej	18,2	20,1	23,1	29,9	29,8	31,6	23,2	23,7	20,5
3 - 6 miesięcy	12,1	12,2	13,3	15,0	17,6	16,1	15,6	15,7	15,2
6 - 12 miesięcy	14,3	13,6	13,7	15,2	20,1	17,9	20,4	18,1	18,7
powyżej 12 miesięcy	55,4	54,0	49,9	39,9	32,5	34,4	40,7	42,5	45,5
Radomski									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
3 miesiące i mniej	17,2	16,9	18,9	23,1	23,0	25,8	22,4	21,7	20,1
3 - 6 miesięcy	12,0	11,5	12,6	13,0	15,1	16,5	14,2	14,6	13,9
6 - 12 miesięcy	14,1	13,9	13,8	14,8	18,6	17,3	17,4	17,0	17,2
powyżej 12 miesięcy	56,7	57,7	54,8	49,1	43,2	40,4	46,0	46,7	48,9
m. st. Warszawa									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
3 miesiące i mniej	19,9	19,6	23,9	36,2	35,0	27,7	28,6	26,3	21,9
3 - 6 miesięcy	12,4	12,9	13,3	15,2	24,2	15,5	16,1	17,9	15,9
6 - 12 miesięcy	16,1	16,5	14,7	15,6	23,5	19,0	17,5	19,6	20,8
powyżej 12 miesięcy	51,6	51,0	48,1	33,1	17,3	37,7	37,8	36,2	41,4
warszawski wschodni									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
3 miesiące i mniej	19,9	20,0	24,9	32,9	33,0	31,3	29,4	27,3	22,6
3 - 6 miesięcy	12,4	12,7	13,6	17,2	21,2	19,1	18,4	17,9	16,3
6 - 12 miesięcy	14,8	14,8	14,1	15,5	22,2	21,6	20,8	21,1	22,4
powyżej 12 miesięcy	52,9	52,5	47,4	34,4	23,5	28,0	31,5	33,7	38,6
warszawski zachodni									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
3 miesiące i mniej	21,9	22,5	25,2	34,6	33,4	31,5	28,6	28,7	25,0
3 - 6 miesięcy	14,1	13,7	14,0	16,4	20,2	18,7	17,5	18,6	16,7
6 - 12 miesięcy	16,1	15,4	15,7	14,9	23,0	21,2	20,9	19,6	21,8
powyżej 12 miesięcy	48,0	48,4	45,2	34,1	23,4	28,6	33,0	33,1	36,5

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Analizując bezrobocie według okresu poszukiwania pracy zauważamy, iż ma ono w województwie mazowieckim charakter długookresowy. Jest to niebezpieczne, bowiem bezrobocie długookresowe to kolejna determinanta decyzji dotyczących podejmowania pracy nierejestrowanej. Ta grupa osób najczęściej już jest pozbawiona zasiłku z tytułu bezrobocia i staje się beneficjentem innych świadczeń systemu pomocy społecznej. Dane zawarte w powyższej tabeli, wskazują iż w regionie Mazowsza występuje zjawisko petryfikacji bezrobocia i jego poziom jest wyższy od średniej krajowej. W 2013 r. odsetek osób poszukujących pracy powyżej jednego roku w kraju wynosił 38,3% a w województwie mazowieckim 42,9% (różnica 4,6 pkt. proc.). Poziom bezrobocia długookresowego przewyższa średnie stany w regionie w dwóch podregionach radomskim, w którym prawie co drugi bezrobotny poszukuje pracy powyżej jednego roku i w podregionie ostrołęcko-siedleckim (45,5%). Najniższy poziom bezrobocia długookresowego jest w podregionie warszawskim zachodnim (36,5%) i w tym przypadku odsetek jest niższy nawet od średniego obliczonego dla kraju. Jak zmieniło się natężenie bezrobocia długookresowego w analizowanym okresie; otóż we wszystkich podregionach obserwowano sukcesywne zmniejszanie się wskaźnika struktury do 2009 r., a w podregionie radomskim spadek jeszcze nastąpił w 2010 r. natomiast w kolejnych latach odsetek długotrwale bezrobotnych wzrastał, co można tłumaczyć skutkami słabnącej koniunktury gospodarczej w całym kraju.

Porównując dwa skrajne lata okresu objętego badaniem zauważamy we wszystkich podregionach odsetek długotrwale bezrobotnych zmniejszył w 2013 r. w porównaniu do 2005 r. Zmiany te przebiegały z różnym natężeniem. W województwie zmniejszyło się ono o 11,4 pkt. proc. i spadek był porównywalny z tym jaki odnotowano w skali kraju (11,9 pkt. proc.). W największym stopniu odsetek długotrwale bezrobotnych zmniejszył się w podregionie ciechanowsko-płockim (15,6 pkt. proc.) i w podregionie warszawskim wschodnim 914,3 pkt. proc.). Natomiast w tych podregionach radomskim i ostrołęcko-siedleckim, na których utrzymuje się długookresowe bezrobocie zmiany zachodziły najwolniej, i spadki opisywanego odsetka wynosiły odpowiednio: 7,8 pkt. proc. i 9,9 pkt. proc. Na terenach tych jednostek terytorialnych praca nierejestrowana może się rozwijać, bowiem będzie stanowić główne źródło otrzymywania dochodów dla osób pozbawionych szansy wykonywania legalnej pracy⁸⁹. Ponadto są to rejony rolnicze, co sprzyja podejmowaniu w ramach pracy nierejestrowanej zajęć o charakterze rolniczo-ogrodniczym, czy usług budowlanych.

Sytuacja na rynku pracy może być również analizowana w kontekście dochodów jakie otrzymują pracownicy z tytułu wykonywanej pracy. Poziom dochodów jest czynnikiem stymulującym decyzje na temat podejmowania pracy nierejestrowanej. Dlatego należy przeanalizować ich poziom w skali województwa i zidentyfikować te podregiony w których są one niższe od średniej wartości dla regionu Mazowsza.

W 2013 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie wynosiło 4773,41 zł i było ono wyższe o 23,1% od średniej krajowej. Wynagrodzenie na Mazowszu zwiększyło się o 47,9% w porównaniu do 2005 r. Wzrost ten był mniej intensywny niż średni przyrost wynagrodzeń

⁸⁹ Na problem ten zwracali uwagę pracodawcy powiatu szydłowskiego, w którym bezrobocie długookresowe jest najwyższe w regionie Mazowsza w ramach badań jakościowych jakie były przeprowadzone w grudniu 2009 r. w ramach realizacji projektu „Badanie dotychczasowych trendów społeczno-gospodarczych oraz opracowanie prognozy zmian zasobów pracy Mazowsza do 2013 r.” Patrz szerzej. I. Kukulak-Dolata, Powiat szydłowiecki [w:] *Rozwój zasobów i miejsc pracy na Mazowszu. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze*, red. E. Kryńska, IPiSS, Warszaw 2011, s. 245.

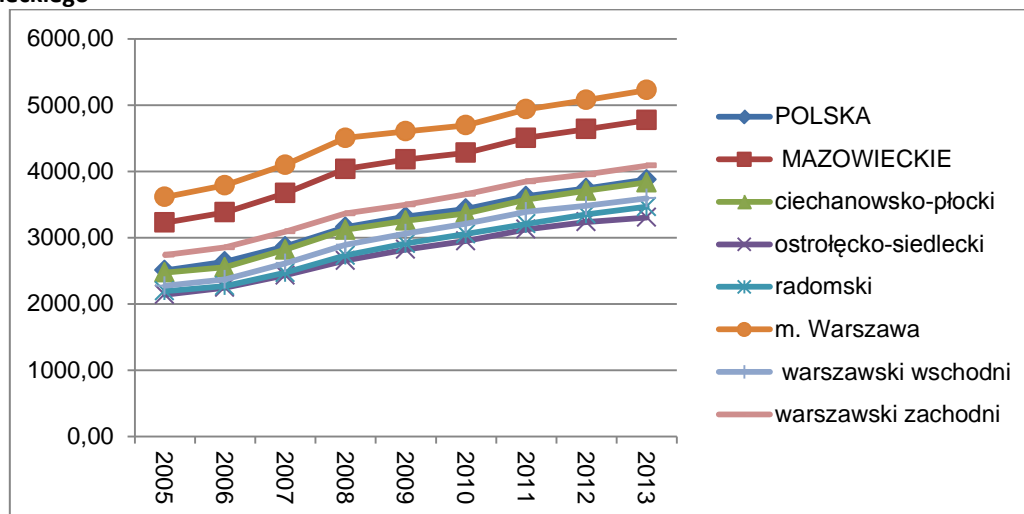
w kraju, który wynosił 54,7%. Największe przyrosty przeciętnych wynagrodzeń odnotowano w podregionie warszawskim wschodnim i radomskim powyżej 58%, a najniższe w m. Warszawa 44,6% (tab. II.26).

Tabela II.26. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w zł

Jednostka terytorialna	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
POLSKA	2 506,93	2 636,81	2 866,04	3 158,48	3 315,38	3 435,00	3 625,21	3 744,38	3 877,43
MAZOWIECKIE	3 227,04	3 381,13	3 670,84	4 036,26	4 179,63	4 279,55	4 504,66	4 637,58	4 773,41
ciechanowsko-płocki	2 474,44	2 552,07	2 818,42	3 119,05	3 256,61	3 366,54	3 572,04	3 706,93	3 832,04
ostrołęcko-siedlecki	2 138,82	2 247,22	2 431,04	2 655,45	2 820,06	2 950,04	3 125,97	3 236,59	3 304,98
radomski	2 194,24	2 269,29	2 469,94	2 732,60	2 911,12	3 054,40	3 207,74	3 352,95	3 466,95
m. st. Warszawa	3 613,44	3 789,94	4 099,73	4 504,85	4 603,26	4 694,47	4 936,36	5 077,53	5 226,05
warszawski wschodni	2 272,51	2 370,11	2 612,71	2 892,19	3 063,28	3 209,11	3 391,03	3 481,64	3 593,09
warszawski zachodni	2 737,94	2 852,74	3 090,96	3 365,29	3 496,79	3 657,19	3 847,37	3 954,02	4 087,43

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Wykres II.20. Zmiany w poziomie przeciętnych wynagrodzeń brutto w podregionach województwa mazowieckiego

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Porównując przeciętne miesięczne wynagrodzenie do średniej krajowej zauważamy, że w całym analizowanym okresie było ono wyższe na Mazowszu. Uwagę zwraca zmniejszająca się różnica między tymi wielkościami. Wyższe średnie wynagrodzenie w województwie jest pochodną wysokości wynagrodzeń w dwóch podregionach m. st. Warszawie i w warszawskim zachodnim. Relacja przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń w tych jednostkach terytorialnych w relacji do średniej krajowej w 2013 r. wynosiła 134,8% w podregionie m. Warszawie i 105,4% w podregionie warszawskim zachodnim. Należy podkreślić, iż w analizowanym okresie tylko w tych podregionach relacja miesięcznych wynagrodzeń do średniej krajowej uległa zmniejszeniu w m. Warszawie o 9,3 pkt. proc. w a podregionie warszawskim zachodnim o 3,8 pkt. proc. (tab. II.27).

Tabela II.27. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej (w%)

Jednostka terytorialna	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
POLSKA	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
MAZOWIECKIE	128,7	128,2	128,1	127,8	126,1	124,6	124,3	123,9	123,1
ciechanowsko-płocki	98,7	96,8	98,3	98,8	98,2	98,0	98,5	99,0	98,8
ostrołęcko-siedlecki	85,3	85,2	84,8	84,1	85,1	85,9	86,2	86,4	85,2
radomski	87,5	86,1	86,2	86,5	87,8	88,9	88,5	89,5	89,4
m. st. Warszawa	144,1	143,7	143,0	142,6	138,8	136,7	136,2	135,6	134,8
warszawski wschodni	90,6	89,9	91,2	91,6	92,4	93,4	93,5	93,0	92,7
warszawski zachodni	109,2	108,2	107,8	106,5	105,5	106,5	106,1	105,6	105,4

Źródło: Bank Danych Lokalnych. <http://stat.gov.pl>

Podregiony ostrołęcko-siedlecki i radomski były tymi obszarami, na których opisywane relacje kształtowały się na najniższym poziomie w regionie Mazowsza i w 2013 r. wynosiły odpowiednio: 85,2% i 89,4%. Za niepokojący można uznać fakt pogłębienia tej różnicy w podregionie ostrołęcko-siedleckim. Różnica w wysokości otrzymywanego wynagrodzenia od przeciętnego w kraju może motywować do podejmowania pracy dodatkowej w szarej strefie. Osoby ją wykonujące będą mogły uzupełniać budżety swoich gospodarstw domowych.

5.4. Podsumowanie

Ludność województwa mazowieckiego sukcesywnie zwiększa się a natężenie zmian jest zróżnicowane w przekroju podregionów. Wzrosty odnotowano we wszystkich jednostkach terytorialnych z wyłączeniem podregionu radomskiego. Ludność Mazowsza skupia się wokół stolicy, i największe przyrosty liczby mieszkańców wystąpiły w podregionie m. Warszawa. I na tych obszarach może wystąpić zjawisko pracy nierejestrowanej wynikające ze zgłaszanego popytu gospodarstw domowych funkcjonujących na terenach miejskich i wiejskich. Z obserwacji pracowników PUP wynika, iż w dużych miastach zatrudnienie w szarej strefie jest stałym elementem rynku pracy i traktowane jest przez społeczeństwo jako stałe źródło dochodów, Natomiast na terenach wiejskich i w małych miastach zjawisko to ma raczej charakter sezonowy⁹⁰.

Zmiany w liczbie ludności są wynikiem przede wszystkim migracji wewnętrznych. Ludność napływa nie tylko do stolicy, której rynek pracy jest w dużym stopniu zrównoważony, ale zjawisko to z nieco mniejszym nasileniem występuje w dwóch warszawskich podregionach wschodnim i zachodnim, co wynika z ich charakteru i coraz większej atrakcyjności inwestycyjnej zarówno dla podmiotów gospodarczych jak i gospodarstw domowych, które są zainteresowane budowaniem na tych obszarach budynków mieszkalnych⁹¹. Może to zwiększać popyt na usługi budowlane i prace remontowe, a one należą do zajęć, które są najczęściej wykonywane w ramach pracy nierejestrowanej.

Uwagę zwraca wzrost migracji zagranicznych, jako czynnika wpływającego na poziom zaludnienia regionu Mazowsza. Saldo migracji zagranicznych cechują fluktuacje, ale dla podregionu m. Warszawy od dłuższego czasu wykazuje ono wartości dodatnie. Ta jednostka teryto-

⁹⁰ *Rynek pracy województwa mazowieckiego... dz. cyt., s.32.*

⁹¹ Duży ruch budowlany na tych obszarach został również wskazany w *Analiza zróżnicowań rozwoju ... dz. cyt., s. 17.*

rialna jest miejscem docelowym dla przyjeżdżających cudzoziemców. Również wśród cudzoziemców zwiększa się zainteresowanie osiedlaniem w podregionie warszawskim zachodnim. Obszary te mogą zatem pojawiać się jako te, które będą tworzyć nielegalny rynek pracy dla napływającej ludności spoza terytorium Polski.

Ludność Mazowska cechuje wysoki stopień feminizacji, jest on dla tego regionu wyższy niż w kraju. Na 100 mężczyzn najczęściej kobiet przypada w podregionie m. Warszawa, im dalej od stolicy, to wartość tego wskaźnika ulega zmniejszeniu. Należy podkreślić, iż jest on zróżnicowany w strukturze wiekowej i w grupie osób 25-34 lata liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn wyrównuje się we wszystkich podregionach warszawskich i m. Warszawy⁹².

Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku w województwie mazowieckim w niewielkim stopniu odbiega od struktury ukształtowanej w skali kraju. Natomiast jest ona bardziej zróżnicowana wewnątrz województwa. Generalnie stwierdza się proces starzenia się ludności, który przebiega szybciej w regionie Mazowsza niż w kraju. Zjawisko to jeszcze bardziej jest nasilone w podregionach peryferyjnych, w których w dominują obszary wiejskie.

Liczba podmiotów gospodarczych wpisanych do systemu REGON wykazuje tendencje wzrostową z wyłączeniem roku 2011, co było wynikiem skutków słabnącej koniunktury gospodarczej. Koncentrują się one wokół stolicy i w podregionach warszawskich, natomiast w podregionach peryferyjnych jest ich znacznie mniej. Zróżnicowanie ich lokalizacji w przekroju przestrzennym jest udokumentowane nie tylko liczbą podmiotów wpisanych do systemu Regon, ale i wskaźnikiem ilustrującym liczbę tych podmiotów przypadającą na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym.

Działalność podmiotów gospodarczych związana jest przede wszystkim z sektorem usług, który w regionie Mazowsza jest bardziej rozwinięty niż w kraju. Najwięcej podmiotów funkcjonuje w m. Warszawa i podregionie warszawskim zachodnim. W pozostałych podregionach odsetek podmiotów związanych z usługami nie jest już tak zróżnicowany i jego poziom zwiększa się, co świadczy o modernizacji ich struktury gospodarczej. Tylko w podregionie ciechanowsko – płockim nastąpiło minimalne obniżenie wskaźnika struktury podmiotów związanych z sektorem usług. Należy w tym miejscu podkreślić, iż wyniki *badań pracy nierejestrowanej w Polsce* wskazują, że usługi należą do tych dziedzin, w których najczęściej występuje zjawisko pracy nierejestrowanej.

Odsetek podmiotów funkcjonujących w sektorze przemysłu jest w regionie Mazowsza niższy niż w kraju. W większości podregionów uległ on obniżeniu tylko w podregionie radomskim wykazuje tendencje wzrostową. Działalność produkcyjna rzadko występuje w ramach pracy nierejestrowanej.

W regionie Mazowsza zmniejsza się odsetek podmiotów w sektorze rolnictwa. Koncentrują się one przede wszystkim w podregionach peryferyjnych ostrołęcko- siedleckim, radomskim, ciechanowsko-płockim i tylko w ostatnim odnotowano niewielki wzrost odsetka podmiotów. Prace rolne i ogrodnicze są tymi, które po remontach oraz naprawach budowlano remontowych są drugim rodzajem zajęć najczęściej podejmowanymi w ramach pracy nierejestrowanej. Istnieje zatem niebezpieczeństwo uruchamiania ich w wymienionych podregionach, tym bardziej iż mamy na tych terenach, również do czynienia ze starzeniem się społeczeństwa. Dostrzegane zmiany o charakterze biologicznym mogą w sezonie wzmacniać potrzebę two-

⁹² Tamże, s 14.

zenia zapotrzebowania na pracę nierejestrowaną, bowiem potencjał fizyczny osób starszych jest mniejszy, a on jest istotny w działalności rolnej.

Analiza liczy pracujących wskazuje, że województwo mazowieckie jest regionem bardzo zróżnicowanym pod względem ekonomicznym. Warszawa i jej okolice to obszary o nowoczesnej strukturze pracujących, którą cechuje duży odsetek pracujących w sektorze usług, zaś niski w rolnictwie. Pozostałe podregiony województwa mazowieckiego, to obszary o dość wysokim odsetku pracujących w rolnictwie, który ma trend malejący.

Zjawisko dezaktywizacji zawodowej mierzone stopą bezrobocia jest w województwie mazowieckim niższe niż w kraju. Wewnątrz regionu sytuacja jest spolaryzowana, bowiem są tylko dwa podregiony, w których stopa bezrobocia jest niższa od średniej krajowej (podregion m. Warszawy i podregion warszawsko zachodni). W pozostałych stan nierównowagi na rynku pracy jest większy, a szczególnie niebezpieczne rozmiary osiąga w podregionie radomskim. Na wszystkich lokalnych/powiatowych rynkach pracy regionu Mazowsza, na których występuje bezrobocie - zdaniem pracowników PUP - istnieje niebezpieczeństwo występowania pracy nierejestrowanej. Wskazują oni na zróżnicowanie tego procesu ze względu na charakter powiatu. Według ich opinii- sformułowanych na podstawie prowadzonych obserwacji - problem szarej strefy dotyczy 40-50% zarejestrowanych bezrobotnych w powiatach ziemskich. W większości jednak powiatów zjawisko pracy nieoficjalnej obejmuje 15% bezrobotnych zarejestrowanych w urzędzie pracy⁹³.

Wyniki analizy liczby bezrobotnych i stopy bezrobocia w województwie mazowieckim w latach 2005-2013 wskazują, że podregionami wrażliwymi na zmiany koniunktury gospodarczej są dwa podregiony ciechanowsko-płocki i warszawsko- wschodni. Mniejsze jest natomiast oddziaływanie koniunktury na rynek pracy podregionu m. Warszawa i warszawsko zachodniego. Zatem w tych dwóch podregionach zmiana sytuacji gospodarczej nie powinna wywoływać/nasilać zjawiska fluktuacji w ramach pracy nierejestrowanej.

Porównując wskaźniki struktury bezrobocia według płci w przekroju regionu i kraju zauważamy, iż w województwie mazowieckim częściej ono dotyczyło mężczyzn niż kobiet. Informacja ta jest istotna z perspektywy oceny potencjalnej skłonności mieszkańców Mazowsza do podejmowania pracy nierejestrowanej. Wyniki badań modułowych na temat pracy nierejestrowanej w Polsce dowodzą, iż częściej pracą nieoficjalną wykonują mężczyźni niż kobiety. Zatem we wszystkich podregionach województwa mazowieckiego takie ryzyko się pojawia, a szczególnie w podregionie warszawsko- wschodnim, w którym udział mężczyzn w bezrobociu ogółem jest najwyższy w regionie Mazowsza.

Największe udziały w zasobie bezrobotnych stanowią osoby w wieku 25-34 lata, w kolejnych kohortach wieku ich odsetek zmniejsza się. Zmiany te występują z różnym natężeniem w ramach regionu. Odsetek najmłodszych bezrobotnych do 17 lat zmniejsza się i zmiany te są bardziej intensywne w podregionach skupionych wokół Warszawy, natomiast wolniej postępują w podregionach peryferyjnych. Duże udziały w bezrobociu młodszych grup wiekowych mogą sprzyjać kreacji zjawiska pracy nierejestrowanej, która będzie przez te osoby traktowana jako źródło otrzymywania podstawowego dochodu. Wyniki badań modułowych pracy nierejestrowanej w Polsce wskazują, że następuje zmiana w pracy nierejestrowanej funkcji dochodu jaki jest uzyskiwany z jej wykonywania. Coraz częściej jest on dochodem

⁹³ Rynek pracy województwa mazowieckiego ... dz. cyt.

podstawowym a nie dodatkowym i problem ten może dotyczyć osób młodszych. W różnych dyskusjach podkreśla się, że osoby młode świadomie decydują się na pracę nierejestrowaną ze względu na możliwość otrzymania wyższego dochodu, co jest istotne dla uzyskania samodzielności ekonomicznej⁹⁴.

Natomiast w zasobie bezrobocia we wszystkich podregionach wzrasta odsetek osób powyżej 55 roku życia. Najintensywniej zmiany te zachodzą w m. Warszawie i podregionach: warszawsko wschodnim oraz zachodnim. Wolniej one następują w podregionach peryferyjnych. W tym jednak przypadku należy mieć na uwadze, iż w podregionach o silnie rozwiniętym rolnictwie może występować bezrobocie ukryte czego nie ujawniają statystyki publiczne i ono może być związane z osobami ze starszych grup wiekowych.

Analiza wskaźników struktury bezrobocia według poziomu wykształcenia pokazuje z jednej strony, że w zasobie bezrobocia dominują osoby o najniższym potencjale edukacyjnym we wszystkich podregionach, czyli te legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz gimnazjalnym i poniżej, a z drugiej że ulegały one zmniejszeniu w roku 2013 w porównaniu do 2005 r. Najwyższe udziały z wykształceniem zasadniczym zawodowym stanowią bezrobotni w podregionie radomskim a najwyższe z gimnazjalnym i poniżej w ciechanowsko-płockim. Wyniki badań modułowych wskazują, że praca nierejestrowana jest najczęściej podejmowana przez osoby, które cechuje niski poziom wykształcenia. Zatem osoby bezrobotne o takich cechach mogą szybciej wiązać się z szarą strefą gospodarki, która ma mniejsze wymagania kwalifikacyjne, ale też oferuje niższe wynagrodzenia. Zjawisko to może zatem wystąpić na wymienionych wyżej podregionach, na których osoby o najniższym potencjale kwalifikacyjnym mogą być wykorzystywane do wykonywania prac rolno-ogrodniczych.

We wszystkich podregionach odnotowuje się wzrost udziału w bezrobociu osób z wykształceniem wyższym najszybciej sytuacja tej grupy społecznej pogarsza się w podregionie. m. Warszawa. Osoby te rzadziej są objęte dezaktywizacją zawodową w podregionach peryferyjnych. W tych obszarach, na których zwiększa się odsetek osób z wyższym wykształceniem istnieje ryzyko wykonywania w ramach pracy nierejestrowanej zajęć związanych z korepetycjami, opieką nad dziećmi, czy pracy w handlu.

Bezrobocie w regionie Mazowsza ma charakter długookresowy. Odsetek osób długotrwale bezrobotnych jest w większości podregionów wyższy od średniego obliczonego dla kraju. W podregionach peryferyjnych bezrobocie długookresowe zmniejsza się wolniej. Brak dostępu do pracy i brak dochodów z jej wykonywania może zachęcać tę grupę osób do podejmowania pracy nierejestrowanej.

Region Mazowsza cechuje wysoki poziom przeciętnego wynagrodzenia brutto w relacji do średniej krajowej. Zjawisko to jest symptomatyczne dla podregionu m. Warszawy i podregionu warszawsko- zachodniego. Natomiast w pozostałych podregionach uzyskiwane w nich przeciętne wynagrodzenie miesięczne jest niższe od średniej krajowej. Sytuacja ta może motywować mieszkańców tych podregionów do interesowania się pracą nierejestrowaną jako dodatkowym źródłem pozyskiwania dochodów.

⁹⁴ Por. M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala... dz. cyt.*; B. Gawrońska-Nowak, J. Konieczna-Sałamatin, Szara strefa. Aspekty pojęciowe i metodologiczne, *Studia Demograficzne* nr 1, 2010.

6. Strategie rozwoju województwa mazowieckiego a zatrudnienie nierejestrowane

Kierunki rozwoju województwa mazowieckiego zostały określone w tzw. *Strategii rozwoju województwa mazowieckiego do 2030r. Innowacyjne Mazowsze*. Jest ona aktualizacją wcześniejszej strategii - *Strategii rozwoju województwa mazowieckiego do 2020 r.* przyjętej przez samorząd województwa w 2006 r. Wymienione strategie są dokumentami określającymi główne założenia polityki rozwoju, prowadzonej w długim okresie programowania przez samorząd. Zdefiniowane w nich kierunki działań są podstawą dla innych dokumentów programowych i planistycznych tworzonych na poziomie regionalnym oraz lokalnym. Wytyczają linię rozwojową województwa, i umożliwiają optymalne alokowanie szeroko rozumianego kapitału (ludzkiego, rzeczowego, finansowego) czyli rozmieszczenie go tam, gdzie przyniesie to największą korzyść.

Konstrukcja zaktualizowanej strategii zawiera spójną i kompleksową koncepcję rozwoju województwa mazowieckiego, w której zostały również uwzględnione cele europejskich i krajowych dokumentów strategicznych, w tym *Europy 2020 -Strategii na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Krajowej strategii rozwoju regionalnego 2010-2020: regiony, miasta, obszary wiejskie* i *Koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju do 2030*. Obok aspektu narodowego czy ponadnarodowego strategia uwzględnia wymiar terytorialny Mazowsza wskazując odrębne działania dla miast, w tym Warszawy (wraz z Obszarem Metropolitalnym Warszawy (OMW)) i dla obszarów wiejskich.

Jednym z elementów strategii jest diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej i potencjału województwa mazowieckiego, która wskazuje, że poziom rozwoju Mazowsza jest bardzo zróżnicowany przestrzennie i istnieje potrzeba zmniejszenia powstałych dysproporcji. Dlatego jako cel główny strategii przyjęto osiągnięcie spójności terytorialnej, rozumianej jako *zmniejszenie dysproporcji rozwoju w województwie mazowieckim oraz wzrost znaczenia Obszaru Metropolitalnego Warszawy w Europie*.

Celowi głównemu podporządkowano cel strategiczny - Rozwój produkcji ukierunkowanej na eksport w przemyśle zaawansowanych i średniozaawansowanych technologii oraz w przemyśle i przetwórstwie rolno-spożywczym. Zgodnie z założeniami przyjętymi w opisywanej strategii, realizacja jego będzie wymagała podjęcia działań w następujących kierunkach:

- tworzenie warunków do generowania i absorpcji innowacji;
- rozwój produkcji: tworzenie warunków przyjaznych dla inwestorów i przedsiębiorców;
- wspieranie tworzenia i rozwoju przedsiębiorstw produkcyjnych;
- umiędzynarodowienie gospodarcze;
- tworzenie warunków do zwiększenia inwestycji pozarolniczych – głównie w przemyśle rolno-spożywczym.

W dokumencie strategicznym obok celu priorytetowego wyróżniono trzy cele strategiczne:

1. Wzrost konkurencyjności regionu poprzez rozwój działalności gospodarczej oraz transfer i wykorzystanie nowych technologii,
2. Poprawę dostępności i spójności terytorialnej regionu oraz kształtowanie ładu przestrzennego,
3. Poprawę jakości życia oraz wykorzystanie kapitału ludzkiego i społecznego do tworzenia nowoczesnej gospodarki.

Do każdego z nich zdefiniowano wiązkę działań, które powinny zapewnić ich realizację. W ramach pierwszego celu strategicznego wskazano na podjęcie takich działań jak:

- Wykorzystanie i wzmacnianie specjalizacji regionalnych;
- Wspieranie rozwoju nowych technologii, w szczególności biotechnologii i biomedycyny, nanotechnologii, fotoniki i optoelektroniki, technologii informacyjno-komunikacyjnych (TIK) i kosmicznych;
- Rozwój i uzupełnianie funkcji metropolitalnych – Warszawa jako ośrodek stołeczny;
- Wspieranie rozwoju miast regionalnych i podregionalnych;
- Restrukturyzacja miast tracących funkcje gospodarcze;
- Wzmacnianie potencjału rozwojowego i absorpcyjnego obszarów wiejskich;
- Zwiększanie dostępu do szerokopasmowego Internetu i e-usług.

Osiągnięcie drugiego celu będzie wymagało uruchomienie działań prowadzących do:

- Zwiększenia dostępności komunikacyjnej wewnątrz regionu;
- Spójności wewnątrz regionalnej – koncentracji na najbardziej zapóźnionych podregionach;
- Rozwoju form transportu przyjaznych dla środowiska i mieszkańców;
- Zapobiegania nadmiernej suburbanizacji i kreowania ładu przestrzennego;
- Udrożnienia systemu tranzytowego.

Natomiast wykonanie trzeciego celu będzie wymagało:

- Rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego;
- Aktywizacji rezerw rynku pracy oraz działania na rzecz poprawy sytuacji demograficznej;
- Rozwoju priorytetowych dla regionu dziedzin nauki;
- Wzrostu wykorzystania zasobów ludzkich poprzez zwiększenie mobilności zawodowej i przestrzennej;
- Przeciwdziałania zjawisku wykluczenia społecznego, integracja społeczna;
- Wyrównania szans edukacyjnych;
- Podnoszenia standardów funkcjonowania infrastruktury społecznej oraz działania na rzecz ochrony zdrowia i bezpieczeństwa publicznego.

W strategii wymieniono jeszcze dwa ramowe cele strategiczne tj.:

1. Zapewnienie gospodarce regionu zdywersyfikowanego zaopatrzenia w energię przy zrównoważonym gospodarowaniu zasobami środowiska

2. Wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia

Każdy z wymienionych celów wyznacza jeden obszar tematyczny dla strategii, które można uporządkować według hierarchii celów wskazanej wyżej:

- przemysł i produkcja,
- gospodarka,
- przestrzeń i transport,
- społeczeństwo,
- środowisko i energetyka
- kultura i dziedzictwo narodowe.

Dla każdego obszaru tematycznego opracowano plan wykonawczy, zawierający spis najważniejszych inwestycji do podjęcia przez samorząd, w postaci dużych inwestycji zintegrowanych oraz inwestycji o istotnym znaczeniu dla regionu, jak również komplementarnych działań do realizacji w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego.

Studiując dokumenty strategiczne dotyczące rozwoju województwa mazowieckiego takie jak:

- **Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2020 r;**
- **Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 r. Innowacyjne Mazowsze⁹⁵;**
- **Regionalna Strategia Innowacji dla Mazowsza 2007-2015⁹⁶;**
- **Strategia e-Rozwoju Województwa Mazowieckiego na lata 2007-2013⁹⁷.**

Zauważamy, że nie ujmują one działań, które odnoszą się wprost do zjawiska pracy nierejestrowanej, mimo iż badania wskazują na jego występowanie⁹⁸. Ich brak może dowodzić jak złożony jest to problem.

Pewne odniesienia do pracy nierejestrowanej znajdujemy w części diagnostycznej *Strategii rozwoju województwa mazowieckiego do 2020 r* i w *Strategii rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 r*. W pierwszym przypadku w ramach analizy SWOT w części zagrożenia, wskazuje się dla obszaru tematycznego gospodarka i społeczeństwo niebezpieczeństwo umocnienia się szarej strefy. Natomiast w strategii do 2030 r., to zagrożenie pojawia się już tylko w jednym obszarze tematycznym tj. w społeczeństwie. Praca nierejestrowana mimo, iż nie jest wyróżniona we wspomnianych dokumentach, to można ją odnieść do szarej strefy, bowiem jest ona jednym z elementów składowych tego zjawiska. Kwestia ta była już przez nas opisana w drugim rozdziale raportu, w którym wyjaśniamy pojęcie pracy nierejestrowanej i wskazujemy na jej związek z szarą strefą.

Należy podkreślić, iż w strategii rozwoju województwa mazowieckiego nie ma również bezpośrednich odniesień do szarej strefy jako problemu, który występuje na Mazowszu i który został zdefiniowany w zagrożeniach i w związku z tym należałoby go ograniczać. Uważna lektura dokumentów strategicznych pozwala jednak dostrzec działania, które mogą być związane z ograniczaniem szarej strefy mimo, iż nie zostały one wprost określone/nazwane jako te, które mają ten cel realizować. Należy w tym miejscu nawiązać do wyników badań dotyczących pracy nierejestrowanej, przedstawionych w drugim rozdziale raportu, a z których wynika, że zatrudnienie w szarej strefie nie jest w Polsce wyborem, lecz przymusem ekonomicznym związanym z ograniczonymi możliwościami uczestniczenia w oficjalnym rynku pracy. Oznacza to, że jest pewna grupa osób, która ma utrudnione wejście na oficjalny rynek pracy, czyli ma ograniczony dostęp do podstawowego dobra jakim jest praca i w związku z tym jest zagrożona zjawiskiem wykluczenia społecznego. Podążając tym tokiem rozumowania, możemy wskazać w *Strategii rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 r. i do 2020 r.*, w obszarze tematycznym *Społeczeństwo* działania, które mają przeciwdziałać zjawisku wykluczenia społecznego a więc i pośrednio pracy nierejestrowanej.

⁹⁵ Patrz: *Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 r. Innowacyjne Mazowsze*, Załącznik do Uchwały nr 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 r., *Strategia Rozwoju województwa mazowieckiego do 2020 (aktualizacja)*, Warszawa 2006.

⁹⁶ *Regionalna Strategia Innowacji dla Mazowsza 2007-2015*, Załącznik do Uchwały Nr 72/08 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 21 kwietnia 2008 roku, Warszawa 2008: www.innowacyjni.mazovia.pl - dostęp 25.10.2014r.

⁹⁷ *Strategia e-Rozwoju Województwa Mazowieckiego na lata 2007-2013*. Załącznik do Uchwały Nr 153/06 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 4 września 2006 roku: www.innowacyjni.mazovia.pl - dostęp 25.10.2014r.

⁹⁸ *Rynek pracy województwa mazowieckiego.... dz. cyt.*

7. Szara strefa i praca nierejestrowana w krajach Unii Europejskiej

Szacowanie rozmiarów szarej strefy na potrzeby analiz porównawczych nie jest zadaniem prostym. Wynika to z wielu czynników, wśród których kluczowe znaczenie ma po pierwsze to, iż nie istnieje jedna, akceptowana przez wszystkich badaczy definicja szarej strefy (w rezultacie różni badacze mierzą różne przejawy działalności ekonomicznej, która nie podlega rejestracji), a po drugie – że istnieje kilka metod, które można wykorzystać do szacowania skali szarej strefy. W rezultacie otrzymujemy wiele informacji, które trudno jest ze sobą porównać, aby uzyskać rzetelne wyniki.

Aby ominąć ten problem, w celu przedstawienia rozmiarów szarej strefy w krajach Unii Europejskiej sięgniemy głównie do opracowań Friedricha Schneidera (oraz opracowań, które wykorzystują wyniki jego badań), który od wielu lat zajmuje się szacowaniem skali szarej strefy (przede wszystkim na poziomie krajów) przy wykorzystaniu metody MIMIC, która czasami łączona jest z metodą popytu na pieniądź. W tych analizach rozmiary szarej strefy podawane są jako % PKB wytworzonego w gospodarce.

Generalnie, analizy Schneidera wskazują, iż największe rozmiary szarej strefy notuje się w grupie krajów Europy Wschodniej, nieco niższe wartości są charakterystyczne dla krajów Europy Południowej, natomiast najmniejsze rozmiary szarej strefy występują w krajach Europy Zachodniej.⁹⁹

W artykule z 2006 roku Schneider¹⁰⁰ przedstawił szacunki wielkości szarej strefy dla 145 gospodarek w latach 1999-2003, w podziale na grupy krajów¹⁰¹. Z punktu widzenia niniejszego opracowania najbardziej interesujące są wyniki dla grupy 21 wysoko rozwiniętych krajów OECD oraz grupy krajów transformujących swoje gospodarki, w której to grupie znalazły się między innymi kraje Europy Środkowo-Wschodniej. Wyniki uzyskane przez Schneidera pozwalają na wyciągnięcie kilku wniosków (por. tabela II.28):

- w analizowanym okresie we wszystkich krajach Europy Środkowo-Wschodniej skala szarej strefy wzrosła, podczas gdy w większości krajów ówczesnej UE (za wyjątkiem Austrii i Niemiec) zmalała,
- w grupie krajów Europy Środkowo-Wschodniej największa szara strefa występowała na Łotwie i w Estonii (ponad 40% PKB), najmniejsza w Czechach i Słowacji,
- w grupie krajów ówczesnej UE, Grecja i Włochy charakteryzowały się ponadprzeciętną skalą szarej strefy, porównywalną z niektórymi krajami Europy Środkowo-Wschodniej. Najmniejsze rozmiary szarej strefy zanotowano w Austrii, Wielkiej Brytanii i Holandii.

⁹⁹ AT Kearney, *The Shadow Economy in Europe, 2010. Using electronic payment systems to combat the shadow economy*, AT Kearney, Johannes Kepler Universität 2010, Linz.

¹⁰⁰ F. Schneider, *Shadow Economies of 145 Countries all over the World: What do we really know?*, Working Paper przygotowany na konferencję Hidden in plain sight: Micro-economic measurements of the informal economy: Challenges and opportunities, 4-5 września 2005, Londyn, 2006, http://www.brookings.edu/metro/umi/events/20060904_schneider.pdf, [dostęp 25.10.2014.]

¹⁰¹ Schneider, wskazując na pewne niedoskonałości zastosowanej metody szacowania skali szarej strefy, celowo nie przeprowadził analizy porównawczej dla wszystkich analizowanych gospodarek, a jedynie w obrębie wyróżnionych grup.

Tabela II.28. Rozmiar szarej strefy jako% PKB

Kraj*	Lata		
	1999/2000	2001/2002	2002/2003
Europa Środkowo-wschodnia			
Bułgaria	36,9	37,1	38,3
Chorwacja	33,4	34,2	35,4
Czechy	19,1	19,6	20,1
Estonia	38,4	39,2	40,1
Litwa	30,3	31,4	32,6
Łotwa	39,9	40,7	41,3
Polska	27,6	28,2	28,9
Rumunia	34,4	36,1	37,4
Słowacja	18,9	19,3	20,2
Słowenia	27,1	28,3	29,4
Węgry	25,1	25,7	26,2
Wysoko rozwinięte kraje OECD			
Austria	9,8	10,6	10,9
Belgia	22,2	22	21
Dania	18	17,9	17,3
Finlandia	18,1	18	17,4
Francja	15,2	15	14,5
Grecja	28,7	28,5	28,2
Hiszpania	22,7	22,5	22
Holandia	13,1	13	12,6
Irlandia	15,9	15,7	15,3
Niemcy	16	16,3	16,8
Portugalia	22,7	22,5	21,9
Szwecja	19,2	19,1	18,3
Wielka Brytania	12,7	12,5	12,2
Włochy	27,1	27	25,7

* w artykule nie oszacowano wielkości szarej strefy dla Luksemburga, Malty i Cypru.

Źródło: opracowanie na podstawie F. Schneider, *Shadow Economies of 145 Countries ... dz. cyt.*

W kolejnych raportach i opracowaniach, w przygotowaniu których uczestniczył Schneider, widzimy pewne ujednoczenie trendów związanych ze zmianami rozmiarów szarej strefy w obrębie krajów Unii Europejskiej, przy czym rozkład skali szarej strefy w ramach krajów członkowskich UE wskazuje nadal na występowanie znaczących różnic w przekroju północ-południe oraz wschód-zachód.¹⁰²

¹⁰² por. m.in. F. Schneider, *The Shadow Economy and Work in the Shadow: ... dz. cyt.*, F. Schneider, C. Williams, *The Shadow Economy*, The Institute of Economic Affairs, London 2013 r., F. Schneider, *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline*, 2013 r., http://www.econ.jku.at/members/schneider/files/publications/2013/shadeceurope31_jan2013.pdf, AT Kearney, *The Shadow in Europe, 2013*, AT Kearney, Johannes Kepler Universität Linz 2013 r., A., Bühn, C. Montenegro, F. Schneider, *New estimates for the shadow economies all over the world*, International Economic Journal, 2010 r., 24(4): 443–61 W części tych opracowań prezentowane są dane dotyczące rozmiarów szarej strefy także w innych krajach świata.

Począwszy od 2003 r. widoczny jest powolny, aczkolwiek niemal ciągły proces kurczenia się szarej strefy we wszystkich krajach UE27¹⁰³. Rozmiar szarej strefy dla całej UE27 zmalał z 22,3% PKB w 2003 roku do 18,4% PKB w roku 2013. Największy względny spadek zanotowano we Francji (z 14,7% PKB do 9,9% PKB, tj. o 4,8p.p.), a najmniejszy – na Malcie (z 26,7% PKB do 24,3% PKB, tj. o 2,4p.p.). W Polsce w tym okresie szara strefa skurczyła się o 3,9 p.p. (z 27,7% PKB do 23,8% PKB) (por. wykres II.21 i II.22).

Charakterystyczny dla praktycznie wszystkich krajów UE28 (poza Rumunią)¹⁰⁴ był wzrost rozmiarów szarej strefy między rokiem 2008 a 2009. Był to efekt światowego kryzysu gospodarczego, którego skutki dla zmian skali szarej strefy, przynajmniej w początkowym okresie kryzysu, nie były oczywiste. Temu problemowi poświęcono opracowanie¹⁰⁵, w którym skupiono się na analizie zmian szarej strefy w związku ze światowym kryzysem gospodarczym, a także działań podejmowanych przez poszczególne kraje unijne, które to działania mają na celu ograniczenie szarej strefy. Punktem wyjścia do prowadzonych rozważań było przywołanie dwóch podejść teoretycznych, które w różny sposób podchodzą do problemu wpływu kryzysu na skalę szarej strefy.

Zgodnie z pierwszym podejściem skala szarej strefy w czasie kryzysu będzie rosła – wynika to z przyjęcia założenia, że gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa będą poszukiwały sposobów na ograniczenie kosztów w sytuacji spadających dochodów, w rezultacie dojdzie do substitucji pracy rejestrowanej pracą nierejestrowaną i wzrostu skali szarej strefy.

Natomiast w drugim podejściu podkreśla się, że podczas kryzysu dostęp do gotówki jest ograniczony, w związku z czym skutki kryzysu odczuwają najbardziej te gałęzie, które charakteryzują się znacznym udziałem szarej strefy – dlatego w gałęziach tych praca nierejestrowana jest wypierana przez zatrudnienie rejestrowane w formach pozwalających na większą elastyczność, a skala szarej strefy maleje.¹⁰⁶

Wyniki analiz prowadzonych przez Schneidera wydają się potwierdzać prawdziwość drugiego podejścia – poza wspomnianym efektem roku 2008/2009¹⁰⁷, kryzys gospodarczy nie odwrócił spadkowej tendencji kształtowania się rozmiarów szarej strefy w gospodarkach europejskich.

W 2013 roku rozmiar szarej strefy w UE27 szacowano na 18,4% PKB, przy znacznym zróżnicowaniu pomiędzy poszczególnymi krajami członkowskimi (por. wykres II.22). Najmniejsza skala szarej strefy występowała w Austrii (7,5% PKB), Luksemburgu (8,0% PKB) i Holandii (9,1% PKB), natomiast największa – w Bułgarii (31,2% PKB), Rumunii (28,4% PKB) i na Litwie (28,0%). W Polsce skalę szarej strefy oszacowano na poziomie 23,8% PKB, czyli o 5,4 p.p. powyżej średniej dla krajów UE27.

¹⁰³ Ponieważ Chorwacja przystąpiła do Unii Europejskiej w 2013 r., w wynikach analiz rozmiarów szarej strefy nie została ona uwzględniona w grupie krajów UE28.

¹⁰⁴ W Rumunii rozmiary szarej strefy w roku 2008 i 2009 r. były identyczne, a jej wzrost nastąpił dopiero w 2010 r.

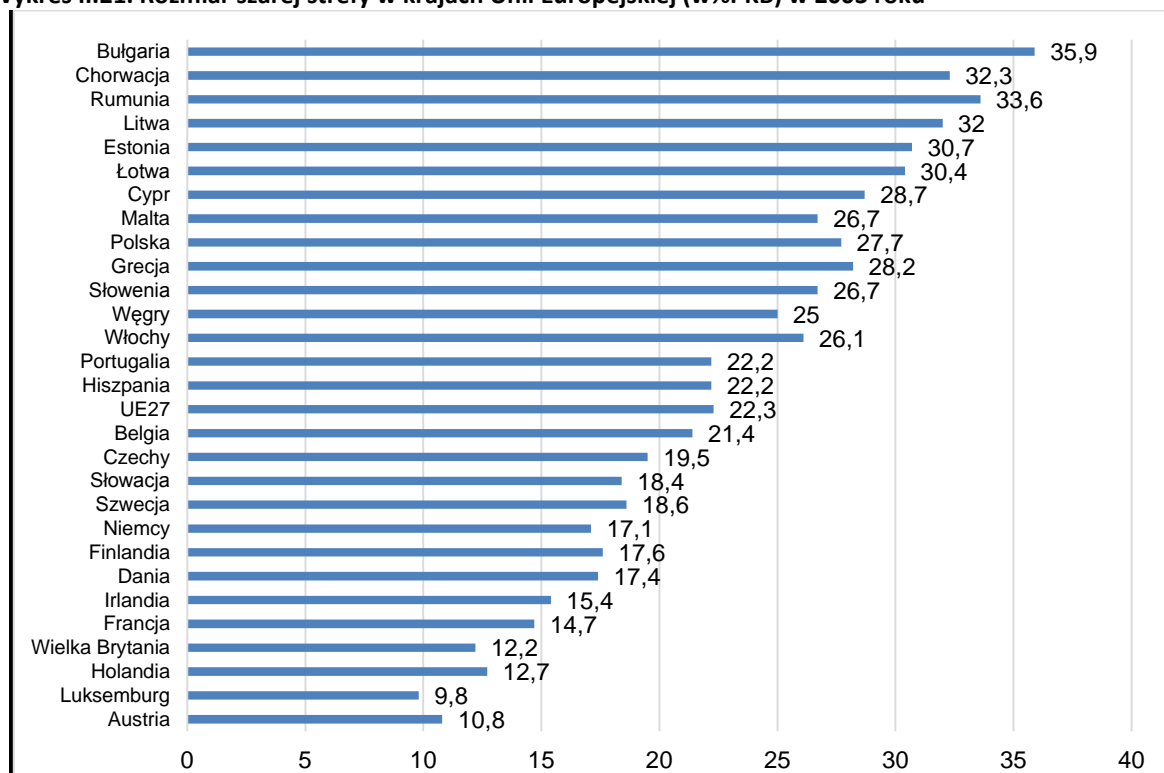
¹⁰⁵ Eurofound, *Tackling Undeclared Work in 27 European Union Member States and Norway. Approaches and measures since 2008*, Eurofound, Dublin 2013 r.

¹⁰⁶ Eurofound, *Tackling Undeclared Work in 27 ... dz. cyt.*

¹⁰⁷ W przypadku Grecji, Malty, Łotwy, Litwy i Bułgarii wzrost rozmiarów szarej strefy utrzymał się jeszcze w 2010 roku.

Bardziej szczegółowych informacji na temat rozmiarów szarej strefy w układzie rodzajów działalności gospodarczej dostarcza seria raportów opracowanych przez AT Kearney we współpracy z F. Schneiderem. W raportach tych problematyka rozmiarów szarej strefy w krajach europejskich analizowana była w kontekście wolumenu płatności elektronicznych w poszczególnych gospodarkach. Wniosek płynący z tych analiz potwierdził intuicyjne przewidywania – **wykazano istnienie zależności pomiędzy rozmiarem szarej strefy a popularnością transakcji realizowanych drogą elektroniczną – w krajach, w których ludzie częściej korzystają z płatności elektronicznych skala szarej strefy jest, co do zasady, mniejsza.**

Wykres II.21. Rozmiar szarej strefy w krajach Unii Europejskiej (w%PKB) w 2003 roku

Źródło: opracowano na podstawie F. Schneider, *Size and Development of the Shadow Economy of 31 ... dz.cyt.*

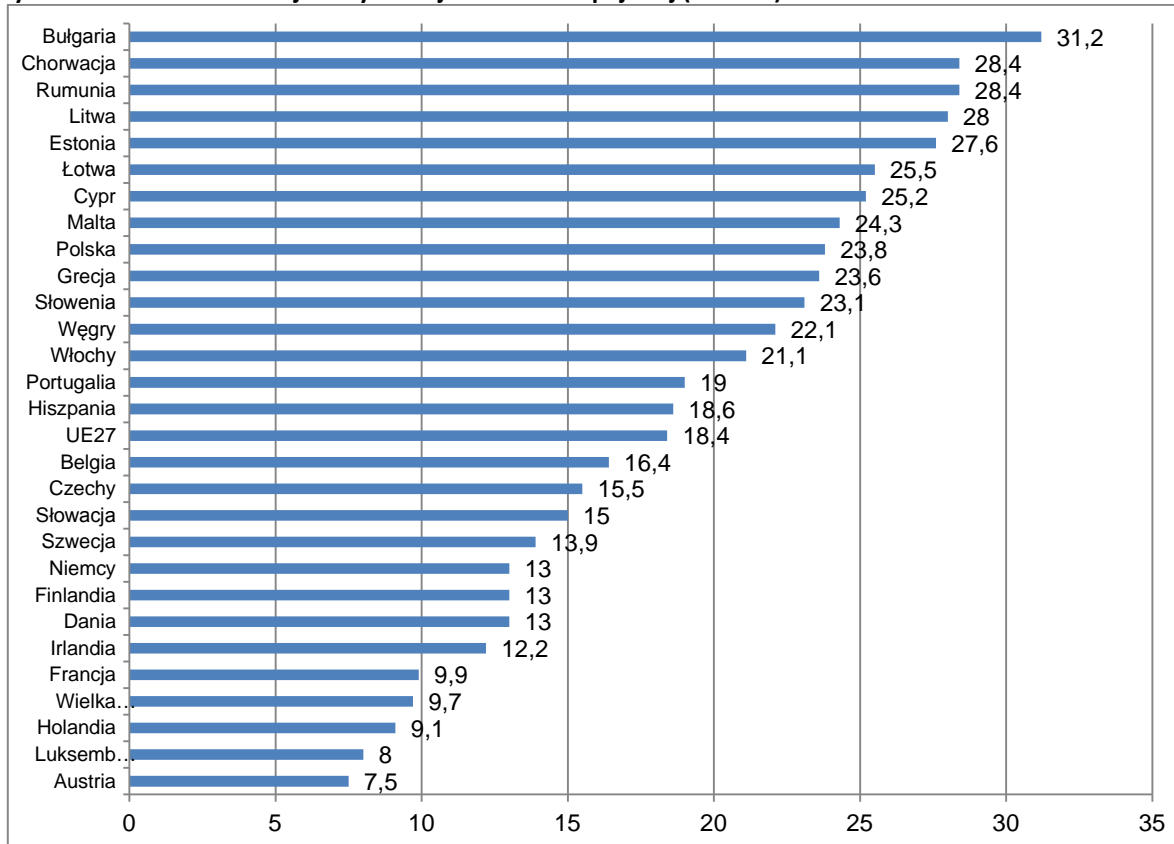
W raportach z 2009, 2010 i 2011 roku przeprowadzono szczegółową analizę rozmiarów szarej strefy w układzie sekcji dla pięciu wybranych krajów: Niemiec, Włoch, Hiszpanii, Polski i Turcji. Jej wyniki wykazały, że we wszystkich krajach są takie sekcje, w których szara strefa nie istnieje (C, E, J, M i w zasadzie L).

Równocześnie, charakterystyczne jest to, że największy udział szarej strefy występuje w budownictwie (por. tabela II.29). Relatywnie wysoki udział szarej strefy zanotowano w przetwórstwie przemysłowym, handlu, sekcji hotele i restauracje. Warto również zauważyć, że w Polsce, w przeciwieństwie do pozostałych 4 krajów, nie zanotowano szarej strefy w rybactwie, obsłudze nieruchomości oraz ochronie zdrowia i pomocy społecznej. Natomiast Turcja była jedynym krajem, w którym szara strefa występuje w sekcji L: administracja publiczna.

Zjawiskiem powiązaniem z szarą strefą", aczkolwiek nie tożsamym, jest praca nierejestrowana (niedeklarowana). Podobnie jak w przypadku szarej strefy, również w odniesieniu do pra-

cy nierejestrowanej napotykaemy na niejednorodne i zarazem nieprecyzyjne¹⁰⁸ definicje tego fenomenu.

Wykres II.22. Rozmiar szarej strefy w krajach Unii Europejskiej (w%PKB) w 2013 roku

Źródło: F. Schneider, *Size and Development of the Shadow Economy of 31 ... dz. cyt.*

Tabela II.29. Udział szarej strefy w poszczególnych sekcjach gospodarki (w%)*

Sekcja	Niemcy			Włochy			Hiszpania			Polska			Turcja		
	2005	2009	2010	2005	2009	2010	2005	2009	2010	2005	2009	2010	2005	2009	2010
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
A: Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo	12	11	11	15	14	13	12	12	11	15	14	14	20	19	19
B: Rybactwo	5	5	5	9	8	8	10	10	9	0	0	0	10	9	9
C: Górnictwo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
D: Przetwórstwo przemysłowe	10	9	9	20	18	18	18	18	17	24	23	23	30	28	28
E: Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, wodę	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
F: Budownictwo	38	36	34	30	27	27	32	32	29	40	38	38	35	33	33
G: Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, motocykli oraz artykułów użytku osobistego domowego	19	18	17	23	21	21	20	20	18	25	24	24	30	28	28
H: Hotele i restauracje	17	16	15	24	22	21	21	21	19	14	13	13	20	19	19
I: Transport, gospodarka magazynowa i łączność	11	10	10	17	15	15	16	16	15	10	10	10	25	24	24
J: Pośrednictwo finansowe	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

¹⁰⁸ por. *Employment Outlook...* dz. cyt.

K: Obsługa nieruchomości, wynajem i usługi związane z prowadzeniem działalności gospodarczej	5	5	5	10	9	9	10	10	9	0	0	0	20	19	19
--	---	---	---	----	---	---	----	----	---	---	---	---	----	----	----

cd. tabeli na następnej stronie

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
L: Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe ubezpieczenia społeczne i powszechne ubezpieczenie zdrowotne	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	15	14	14
M: Edukacja	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
N: Ochrona zdrowia i pomoc społeczna	10	9	9	15	14	13	12	12	11	0	0	0	10	9	9
O: Działalność usługowa komunalna, społeczna i indywidualna, pozostała	8	8	7	11	10	10	10	10	9	10	10	10	20	19	19
P: Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników	12	11	11	14	13	13	14	14	13	15	14	14	20	19	19
Q: Organizacje i zespoły eksterytorialne	5	5	5	6	5	5	6	6	6	8	8	8	25	24	24

* Analiza była prowadzona w układzie sekcji zgodnym z klasyfikacją PKD 2004.

Źródło: opracowanie na podstawie AT Kearney, *The Shadow Economy in Europe*. ... dz. cyt., AT Kearney, *The Shadow Economy in Europe, 2010*. ... dz. cyt., AT Kearney, *The Shadow Economy in Europe, 2011*. dz. cyt.

W raporcie Międzynarodowej Organizacji Pracy czytamy: „*Podejście MOP do niedeklarowanej pracy wpisuje się w szerszy kontekst koncepcji nieformalnej gospodarki, która definiowana jest jako ‘wszystkie rodzaje aktywności ekonomicznej podejmowane przez pracowników i podmioty gospodarcze, które – prawnie bądź w praktyce gospodarczej – nie są objęte, bądź są objęte w stopniu niewystarczającym, formalnymi ustaleniami’*”.¹⁰⁹ Natomiast Komisja Europejska od 1998 r. bazuje na definicji pracy nierejestrowanej przyjętej w Komunikacie w sprawie pracy nierejestrowanej, która mówi, iż za pracę nierejestrowaną uważa się „*każde odpłatne wykonywanie czynności ze swej natury zgodnych z porządkiem prawnym, ale niezgłoszonych władzom publicznym*”.¹¹⁰

Z inicjatywy Komisji Europejskiej skalę pracy nierejestrowanej w krajach Unii Europejskiej oszacowano dwukrotnie, za każdym razem korzystając z metody bezpośredniego pomiaru za pomocą kwestionariusza wywiadu. Po raz pierwszy miało to miejsce w 2007 roku.

Wyniki pomiaru wykazały, że skala nierejestrowanej pracy różniła się znacząco pomiędzy krajami Unii Europejskiej¹¹¹ - od 1% na Cyprze, do 18% w Danii¹¹². Wśród krajów o niskiej

¹⁰⁹ ILO, *Labour Inspection and Undeclared Work in the EU*, Working Document No 29, International Labour Organization, Geneva ILO, 2013 s. V.

¹¹⁰ Communication from the Commission of 7 April 1998 dz. cyt.

¹¹¹ Pytanie zadane w 2007 r. dotyczyło tego, czy respondent wykonywał jakąś nierejestrowaną pracę w ciągu ostatnich 12 miesięcy poprzedzających moment badania, za którą otrzymał wynagrodzenie w formie pieniężnej lub w naturze.

¹¹² Autorzy raportu zastrzegli, iż biorąc pod uwagę to, że skłonność ludzi do przyznawania się do wykonywania nierejestrowanej pracy jest, po pierwsze generalnie niższa niż skłonność do przyznawania się do nierejestrowanych zakupów dóbr i usług, po drugie, zróżnicowania pomiędzy krajami, wyznaczona w badaniu skala pracy nierejestrowanej powinna być interpretowana jako dolna granica rzeczywistej jej skali występujących w poszczególnych gospodarkach.

skali pracy nierejestrowanej, poza Cyprem, znalazły się: Malta, Wielka Brytania, Portugalia, Włochy, Hiszpania i Niemcy (odsetek poniżej 4%), a w grupie krajów o najwyższym odsetku osób wykonujących pracę nierejestrowaną: Łotwa, Holandia i Estonia (powyżej 10%). Średnia dla wszystkich krajów UE wyniosła 5% (taką samą wartość odnotowano dla Polski).

Analizy wykazały, że w grupie osób wykonujących nierejestrowaną pracę w ciągu minionych 12 miesięcy, 16% zrobiło to tylko raz, połowa kilkakrotnie, natomiast ok. 32% w sposób regularny.¹¹³

Średnia liczba godzin przepracowanych w sposób nierejestrowany wyniosła 200 godzin rocznie, przy czym najczęściej osoby podejmujące taką pracę wykonywały ją w wymiarze nie przekraczającym 50 godzin rocznie. Niewielki odsetek respondentów pracował w sposób nierejestrowany ponad 500 godzin rocznie.

Równocześnie, analiza wykazała, że największą liczbę godzin pracy nierejestrowanej rocznie zadeklarowali mieszkańcy krajów Europy Południowej (średnio 350 godzin rocznie) oraz Europy Środkowo-wschodniej (330 godzin). W krajach nordyckich średnia liczba godzin nierejestrowanej pracy wyniosła 60, a w krajach Europy zachodniej (włącznie z Wielką Brytanią i Irlandią) 110.

Praca nierejestrowana najczęściej obejmowała zajęcia związane ze sprzątnięciem oraz opieką nad dziećmi lub osobami starszymi (w sumie 19% wskazań dla wszystkich krajów). W drugiej kolejności wskazywano prace związane z budownictwem (16%). Co istotne, w krajach Europy Środkowo-wschodniej to właśnie budownictwo było najbardziej popularne wśród osób wykonujących pracę nierejestrowaną (19%).¹¹⁴

W badaniu przeprowadzonym w 2013 r., pytanie dotyczące wykonywania pracy nierejestrowanej zadawane respondentom różniło się nieco od tego z 2007 r.¹¹⁵, w związku z tym trzeba mieć świadomość, że ich wyniki nie są w pełni porównywalne.

W porównaniu do 2007 roku, w roku 2013 odsetek respondentów deklarujących wykonywanie pracy nierejestrowanej obniżył się o 1 p. p. do 4% (średnia dla wszystkich krajów). Wśród krajów o wysokim odsetku osób wykonujących pracę nierejestrowaną znalazły się ponownie Łotwa, Estonia i Holandia (11%), a także Dania (9%). Natomiast w grupy krajów o niskiej skali pracy nierejestrowanej znalazły się ponownie Malta (1%), Cypr, Włochy, Portugalia, Niemcy (2%) oraz Irlandia (2%). Polska tym razem uplasowała się poniżej średniej dla UE28.¹¹⁶

Analizy uwzględniające cechy społeczno-demograficzne respondentów biorących udział w badaniu pozwoliły na wyciągnięcie następujących wniosków, co do tego, które grupy społeczne częściej podejmują pracę nierejestrowaną:

- mężczyźni (5%) niż kobiety (3%),
- młodzi (15-24 lat: 7%) w porównaniu do osób starszych (55+: 1%),
- bezrobotni (7%) i studenci (7%) w porównaniu z emerytami (1%) i osobami na stanowiskach kierowniczych (2%),

¹¹³ Eurobarometer, *Undeclared Work in the European Union. Report*, Special Eurobarometer 284, 2007 r.

¹¹⁴ Tamże.

¹¹⁵ W 2013 roku pytanie brzmiało następująco: Czy poza formalnym zatrudnieniem, wykonywał/a Pan/i jakiegokolwiek nierejestrowane prace w ciągu minionych 12 miesięcy, za które otrzymał/a Pan/i wynagrodzenie?

¹¹⁶ Eurobarometer, *Undeclared Work in the European Union. Report*, Special Eurobarometer 402, 2014 r.

- osoby mające częste problemy z opłaceniem rachunków w gospodarstwie domowym (7%) w porównaniu do osób, które takich problemów nie mają (3%),
- osoby, które znają kogoś, kto świadczy pracę nierejestrowaną (10%), w porównaniu do tych, którzy takich osób nie znają (1%),
- osoby nabywające produkty i usługi w szarej strefie (14%) w stosunku do tych, którzy takich dóbr i usług nie nabywają (3%).

Wśród najczęściej wykonywanych prac w badaniu z 2013 r. znalazły się: prace związane z naprawami (19%), ogrodnictwem (14%) i sprzątnięciem (13%). Te dwa rodzaje prac w krajach Europy Środkowo-wschodniej cieszą się większą popularnością niż średnia dla UE28 (odpowiednio, 26% i 21%).¹¹⁷

Problem pracy nierejestrowanej został podjęty także opracowaniu Międzynarodowej Organizacji Pracy¹¹⁸, przy czym poza wynikami analiz *desk research* na temat skali i struktury pracy nierejestrowanej w krajach Unii Europejskiej, w raporcie tym przedstawiono informacje gromadzone w tym obszarze przez inspekcje pracy wybranych krajów UE. I chociaż dane na temat pracy niedeklarowanej, gromadzone przez inspekcję pracy, nie są w stanie pokazać rzeczywistych rozmiarów tego zjawiska, są traktowane przez MOP jako użyteczne, aczkolwiek dodatkowe źródło informacji.

Tabela II.30. Odsetek respondentów deklarujących wykonywanie pracy nierejestrowanej (w%)

Kraj	Rok		Różnica w p.p.
	2007	2013	
UE 27	5	4	-1
Dania	18	9	-9
Łotwa	15	11	-4
Czechy	7	4	-3
Węgry	7	4	-3
Szwecja	10	7	-3
Belgia	6	4	-2
Irlandia	4	2	-2
Austria	7	5	-2
Holandia	13	11	-2
Polska	5	3	-2
Niemcy	3	2	-1
Grecja	4	3	-1
Francja	6	5	-1
Włochy	3	2	-1
Malta	2	1	-1
Portugalia	3	2	-1
Rumunia	4	3	-1
Słowacja	6	5	-1
Finlandia	4	3	-1
Bułgaria	5	5	-
Estonia	11	11	-
Luksemburg	5	5	-
Cypr	1	2	1
Litwa	7	8	1
Wielka Brytania	2	3	1
Hiszpania	3	5	2
Słowenia	5	7	2

¹¹⁷ Eurobarometer, *Undeclared Work in the European Union. Report*, Special Eurobarometer 402, 2014 r.

¹¹⁸ ILO, *Labour Inspection and Undeclared Work in the EU...*dz. cyt.

Chorwacja	-	7	-
-----------	---	---	---

Źródło: opracowanie na podstawie Eurobarometer, *Undeclared Work in the European Union. Report*, Special Eurobarometer 284, 2007 r, s. 18 oraz Eurobarometer, *Undeclared Work in the European Union. Report*, Special Eurobarometer 402, 2014 r., s. 49.

W raporcie podkreślono, że dane inspekcji pracy wskazują na wzrost skali niedeklarowanej pracy – podano przykłady trzech krajów, gdzie ten trend był dobrze widoczny¹¹⁹:

- Włochy: w 2012 r. inspekcja pracy ujawniła nieco ponad 100 tysięcy niezarejestrowanych pracowników, a niemal 300 tysięcy pracowników wykonywało niedeklarowaną pracę, równoległe do rejestrowanego zatrudnienia, za którą otrzymali wynagrodzenie „z ręki do ręki”¹²⁰ (ogólnie wzrost o 6% w porównaniu do 2011 roku),
- Hiszpania: inspekcje przeprowadzone w 2012 r. wykazały naruszenia prawa związane z niedeklarowaną pracą w przypadku 50 tysięcy pracowników (w 2011 roku ujawniono nieprawidłowości w odniesieniu do niespełna 49 tysięcy pracowników),
- Rumunia: w 2011 roku liczba pracodawców wykorzystujących niedeklarowaną pracę wzrosła niemal trzykrotnie w stosunku do 2004 r. (z 3442 do 9731), a liczba pracowników pracujących bez żadnej umowy – z 10 446 do 29 095 osób.

¹¹⁹ Tamże, s. 11-12.

¹²⁰ W j. angielskim to zjawisko określane jest terminem „envelope wages”, co w tłumaczeniu oznacza wynagrodzenie przekazywane w kopercie.

Część III. Wyniki badań jakościowych. Analiza i interpretacja z uwzględnieniem analizy porównawczej podregionów

Na potrzeby badania *"Praca nierejestrowana na Mazowszu – jej skala, charakter i skutki społeczne"* przeprowadzono 85 indywidualnych wywiadów pogłębionych z dobranymi celowo w trakcie badań ilościowych pełnoletnimi członkami gospodarstw domowych wykonującymi pracę nierejestrowaną w okresie prowadzenia badania lub w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie. Większość wywiadów przeprowadzona została z pełnoletnimi, świadczącymi pracę nierejestrowaną mieszkańcami Warszawy (19 osób) oraz podregionów: ciechanowsko-płockiego, ostrołęcko-siedleckiego i radomskiego (po 15 osób). Najmniej liczną grupę wśród uczestników badania stanowili wykonujący pracę nierejestrowaną pełnoletni mieszkańcy podregionów: warszawskiego wschodniego (11 osób) i warszawskiego zachodniego (10 osób). W wywiadach uczestniczyły 53 kobiety i 32 mężczyźni. Większość respondentów stanowili mieszkańcy miast znajdujących się na terenie badanych podregionów województwa mazowieckiego (76 osób). W badaniu uczestniczyło jedynie 9 mieszkańców wsi. Praca nierejestrowana stanowiła główne źródło utrzymania dla 39 osób, natomiast dodatkowym źródłem była w przypadku 46 osób. Wśród uczestników wywiadów wykonujących pracę nierejestrowaną dominowały osoby legitymujące się wykształceniem średnim (43 osoby) i wyższym (33 osoby). W wywiadach uczestniczyło 6 osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym a 2 posiadały wykształcenie policealne. Większość w badanej zbiorowości stanowiły osoby w wieku 35-54 lata (26 osób). Wśród uczestników wywiadów świadczących pracę nierejestrowaną 24 osoby były w wieku 18-24 lata, 21 osób w wieku 25-34 lata a 11 osób między 55 a 64 r. ż. Tylko 3 osoby miały ukończone 65 lat.

Na potrzeby badania przeprowadzono również jeden wywiad pogłębiony z pracownikiem Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie.

1. Mechanizmy podejmowania pracy nierejestrowanej z perspektywy biografii zawodowej

Wpływ na podejmowanie pracy nierejestrowanej ma bardzo wiele czynników związanych z przebiegiem biografii zawodowej osób decydujących się na świadczenie pracy w ten sposób. Wykonywanie pracy nierejestrowanej może przeplatać się z okresami wykonywania pracy legalnej, czy częściowo rejestrowanej. Może również występować na zmianę z okresami bezrobocia, bierności zawodowej czy też ważnymi wydarzeniami z życia osobistego, takimi jak zmiana stanu cywilnego, urodzenie dzieci, konieczność zaopiekowania się zależnym członkiem rodziny. Również decyzje związane ze zmianą miejsca zamieszkania mogą mieć wpływ na skłonność podejmowania pracy nierejestrowanej i możliwości w tym zakresie oferowane przez lokalny/powiatowy rynek pracy. Niekiedy raz podjęta decyzja o zatrudnieniu w sposób nierejestrowany powoduje, że kolejne prace są już tylko i wyłącznie pracami świadczonymi właśnie w ten sposób, staje się stałym i trwałym elementem biografii zawodowej.

"No, więc tak – mam 54 lata, urodziłam się w Olsztynie i tam mieszkalam. Jak zawarłam związek małżeński przeprowadziłam się do Warszawy. Natomiast wykształcenie mam średnie, ukończyłam technikum odzieżowe, w ogóle pracowałam, jako w zakładzie odzieżowym, szyłam, w takim laboratorium pracowałam, gdzie się projektuje odzież. Przez pewien czas mieszkaliśmy z teściową no i teściowa była no taka w podeszłym wieku, to później nam się córka urodziła. No zajęłam się wychowaniem dziecka, potem znowu trochę pracowałam właśnie szyłam, no różnie, szyłam odzież damską. A potem się, pomagałam, znaczy opiekowałam się teściową, bo wymagała takiej stałej opieki, także wyszło tak, że musiałam przerwać pracę."

Potem musieliśmy się przeprowadzić do innego mieszkania, bo mieszkaliśmy nie tutaj, tylko w innym miejscu, także te obowiązki nad opieką, nad teściową spadły na mnie. No i tak wyszło, że wtedy nie pracowałam. Potem po śmierci mojej teściowej, miałam właściwie taką, proszono mnie, żebym się też zaopiekowała taką starszą osobą z rodziny. Oczywiście odpłatnie. No i przez pewien czas zajmowałam się tą osobą. Potem przez jakiś czas no po prostu miałam dochody, że tak powiem właśnie z takiego typu, z tej opieki nad też starszą osobą. Potem z kolei też się opiekowałam też takim Panem, też z moich przyjaciół, taki bardzo bliski. Też mnie proszono, żebym się zaopiekowała, bo był po wypadku Pan, który też wymagał stałej opieki, oczywiście to też wszystko odpłatnie. A potem jak tam już przestałam chodzić do tego Pana, to z kolei znów też się nadarzyła okazja, że proszono mnie, że tak powiem, i ta pielęgniarka, która przychodziła do mojej teściowej, robiła jej zastrzyki, także doskonale знаła moją rodzinę. No wiedziała, że jesteśmy ludźmi no uczciwymi, nie jakimiś tam z marginesu, więc prosiła mnie żebym się zajęła taką starszą Panią, że wymaga takiej stałej opieki, że co prawda ma rodzinę, no, ale rodzina to nie zawsze każda rodzina jest przykładem, że tak powiem, no więc zgodziłam się, no i tak pozostało do teraz. Opiekuje się właśnie tą starszą panią i już to właściwie tak regularnie, bo chodzę do niej trzy razy dziennie, także mam właściwie dzień zajęty, każdy dzień, nawet niedziela i święta. Także jestem bardzo taką no osobą zaangażowaną w to" [IDI, m. st. Warszawa Kobieta lat, 54, praca główna]

1.1. Szkoła średnia

Pierwszy etap, w którym podejmowana jest praca nierejestrowana to okres kształcenia w szkole średniej. Uczniowie tych szkół, wchodzi na rynek pracy stosunkowo wcześnie, niekiedy już w wieku 16 lat, a ich aktywność na nim jest krótka i przerywana okresami nauki w szkole średniej. W tej grupie są również osoby, które świadczą pracę nierejestrowaną regularnie. W takich przypadkach wykonywana przez nich praca jest organizowana w taki sposób, aby nie kolidowała z planem zajęć szkolnych i pozwalała na naukę w domu. Ponieważ osoby w wieku szkolnym nie dysponują kwalifikacjami zawodowymi, które pozwoliłyby im na wykonywanie prac specjalistycznych, podejmują więc prace nisko płatne, polegające na wykonywaniu czynności, takich jak np. praca kelnera w barze, roznoszenie ulotek itp. Prace te z reguły są niskopłatne. Pozwalają natomiast uzyskać pieniądze, które są wydawane na potrzeby osoby wykonującej taką pracę. Ponieważ praca taka wykonywana jest często przez bardzo krótki okres, a jej wykonywanie najczęściej kończy się wraz z okresem wakacji, nie są zainteresowani jej legalizacją, tym bardziej, że forma nierejestrowana daje im możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia. Również osoby wykonujące ją systematycznie nie są zainteresowane legalizacją wykonywanej przez siebie pracy nierejestrowanej. Ci młodzi ludzie nie myślą również o przyszłości i odkładaniu środków na ubezpieczenie społeczne, gdyż emerytura jest na tym etapie życia czymś bardzo odległym i nierealnym. O ubezpieczenie również nie muszą się martwić, gdyż gwarantuje im je status ucznia szkoły średniej. Są również często ubezpieczani w miejscu pracy jednego ze swoich rodziców. Informacje o możliwości podjęcia pracy pochodzą głównie od znajomych lub członków najbliższej rodziny. Praca może być również poszukiwana w bardziej bezpośredni sposób, poprzez kontakt osobisty z potencjalnym pracodawcą. Jeśli już otrzymują jakąkolwiek umowę, to jest to umowa cywilno-prawna.

"Tak, uczęszczam do technikum w kierunku technik hotelarz (...)W pierwszym przypadku pracuję jako roznosiciel ulotek reklamowych, a w drugim wykładanie towaru w sklepie (...) Ulotki no to umówiliśmy się z pracodawcą, że po prostu roznoszę ulotki w godzinach popołudniowych po klatkach schodowych, wrzucając je do skrzynek. A w drugim przypadku to wykładanie też towaru, tylko jeśli po prostu jest taka potrzeba, jest więcej towarów do wyłożenia, to dzwonią i trzeba przyjść." [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 19, praca dodatkowa]

"Mniej więcej jak miałam 16 lat, to zaczęłam pracować w gastronomii. Pracowałam jako kelnerka, na zmywaku, jako pomoc kuchenna. I to była naprawdę praca na czarno, bo ja po prostu miałam tak, że po zakończonym dniu dostawałam od szefa pieniądze. No i tyle. Jeżeli tam przychodziła jakaś kontrola – Sanepid, czy coś, ja książeczkę miałam tak, że też nie pytali się mnie o zatrudnienie. Tak, że tak pracowałam przez okres liceum (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 22, praca główna]

"Pracowałam jeszcze w szkółce Klamatist?, krzewów ozdobnych. Taka szkółka z roślinami, tam się kolczykowało, w sensie do bambusa przypinało, ale to jak byłam młoda, miałam 16-17 lat. Tam też była umowa oczywiście o dzieło" [IDI, warszawski-zachodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]

" (...) Zaczął się długi ciąg prac, w zasadzie na czarno, bo to były różne fuchy wykonywane dla prywatnych ludzi, tu gdzie potrzebował po tej szkole budowlanej, po tych praktykach, w tej prywatnej firmie, po tym stażu w tej szkole. Człowiek łapał gdzieś tam jakieś klify. Potrafił się posługiwać 2 rękami, tu gdzieś komuś pomalowałem, tam gdzieś płytki położyłem, tu komuś strych posprzątałem...." [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 29, praca główna].

Kontakt z potencjalnym pracodawcą uczniom szkół zawodowych ułatwiają odbywane praktyki i staże, które stanowią element obowiązkowy programu kształcenia. Umowa wówczas jest podpisywana między szkołą, w której taka osoba się uczy, a pracodawcą przyjmującym ją na praktyki. Osoby takie otrzymać mogą ofertę od pracodawcy po zakończonym okresie praktyk lub stażu pozostania w firmie w charakterze pracownika nierejestrowanego. Niektórzy chętnie z takich propozycji korzystają.

" (...) W trakcie było, bo ja wtedy miałam takie skierowanie, musiałam na staż iść, no i tam akurat go dostałam. (...) I później jeszcze tam miesiąc u nich pracowałam, ale już bez praktyk, no nie. W gruncie rzeczy trzy miesiące. I jeszcze miesiąc do tego pracowałam. Znaczący był... Tylko szkoła, miałam taką umowę, żeby tam wiedzieli, że oni mi staż dają, w razie co to tam kontrolowali czy chodzę, ale jeśli chodzi o umowę, to tam żadnych innych nie było. I tam jakieś, wiadomo, pieniądze zapłacili, ale to tylko tak, że się zwróciły koszty podróży. Bo to Warszawa a, no to dosyć duże koszty też przejazdu. Moim obowiązkiem... No to faktury. Było wypełnianie faktur, wysyłanie towaru, przyjmowanie różnych paczek, przyjmowanie zwrotów, też wprowadzanie faktur do komputera, żeby tam... Do tych przychodów i rozchodów, nie, żeby tam tą książkę prowadzić. No i na chwilę obecną to pamiętam. No i wiadomo, tam prace porządkowe, jakieś sprzątanie, nie." [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 28, praca główna]

1.2. Okres kształcenia w szkołach wyższych

Moment podjęcia nauki w szkole wyższej często związany jest z podejmowaniem pierwszych prac przynoszących dochód lub zarobek. Praca nierejestrowana jest bardzo chętnie podejmowana przez studentów. Podejmują ją zarówno osoby, które już jako uczniowie szkół średnich pracowali, jak również osoby, dla których ten etap życia stanowi moment aktywizacji zawodowej. Niejednokrotnie podjęcie pracy przynoszącej dochód wynika z nienajlepszej sytuacji materialnej rodziny. Wówczas dodatkowe źródło środków pozyskanych przez studiującego członka rodziny stanowi ogromne wsparcie dla niego i ułatwia pokrywanie kosztów związanych z kształceniem rodzinie. Charakter podejmowanej pracy i okres aktywności zawodowej jest w ich przypadku znacznie dłuższy. Przede wszystkim nie jest to praca wykonywana jedynie w okresie wakacyjnym, ale ma bardziej stały charakter. Może być to praca wykonywana systematycznie w czasie całego roku akademickiego jedynie w weekendy i wówczas czas pracy jest dłuższy niekiedy niż 8 godzin lub też w dni robocze w tygodniu, ale wówczas czas wykonywania pracy nie przekracza 8 godzin dziennie. Czas jej wykonywania nie może jednak utrudniać nauki na wyższej uczelni. Prace wykonywane w ten sposób na początku są pracami prostymi, często dorywczymi, ale mogą mieć również charakter pracy wykonywanej systematycznie. Studenci chętnie podejmują się opieki nad dziećmi, udzielają korepetycji, zatrudniają się jako hostessy czy ankieterzy. Zatrudnienie podejmowane przez studentów może mieć charakter pracy całkowicie nierejestrowanej lub też może być ona świadczona w ten sposób jedynie w okresie próbnym. Może być to również praca częściowo nierejestrowana. Okresy wykonywania pracy nierejestrowanej mogą przeplatać się z okresami bezrobocia, pracy legalnej, najczęściej świadczonej w oparciu o umowy cywilno-prawne, lub też mogą następować bezpośrednio po sobie. Źródłem informacji o możliwości podjęcia zatrudnienia nierejestrowanego są znajomi lub rodzina. Oferty takie są również uzyskiwane pod-

czas przeglądania ogłoszeń w Internecie. Dochód z pracy nierejestrowanej stanowi dla studentów obok pobieranych stypendiów i/lub pieniędzy uzyskiwanych od rodziców, dodatkowe źródło dochodów pozwalające na pokrycie kosztów związanych ze kształceniem oraz zaspokajaniem własnych potrzeb. Prace wykonywane przez studentów często nie są zgodne z ich kierunkiem kształcenia. Mogą być natomiast zgodne z zawodem uzyskanym po skończeniu szkoły średniej. Podobnie, jak w przypadku uczniów szkół średnich, praca nierejestrowana jest dla nich korzystnym rozwiązaniem ze względu na możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia. Ponadto w przypadku podejmowania przez nich prac dorywczych uzyskiwane wynagrodzenie nie jest wysokie i jest uzyskiwane nieregularnie, dlatego nie są zainteresowani podejmowaniem pracy legalnej, gdyż odciążone składki na ubezpieczenie zdrowotne lub społeczne oraz podatki znacznie by je obniżyły. Ponadto są zabezpieczeni, gdyż studenci są ubezpieczani przez uczelnie i korzystają z ubezpieczenia, które mają ich rodzice. Stosunek pracy

w przypadku prac dorywczych rozwiązywany jest po wykonaniu powierzonych zadań. W przypadku prac wykonywanych dłużej i systematycznie powodem rozwiązania stosunku pracy może być niezadowolenie z warunków pracy, wysokości wypłacanego wynagrodzenia, czy też opóźnień w jego wypłacaniu.

"To tak, podczas studiów pracowałem na infolinii w punkcie obsługi klienta. (...) Pracowałem w niepełnym wymiarze na pewno, jakoś około pięciu godzin dziennie pracowałem, także to było takie... Pięć ósmych etatu, można powiedzieć. Od poniedziałku do piątku. Weekendy były tam wolne. Z ogłoszenia. W Internecie znalazłem ogłoszenie. Zaczy zdarzało się, bo nawet sam pracowałem tam przez pierwsze dwa miesiące bez umowy (...) Zaczy to była też dobra praca do pogodzenia ze studiami, prawda. Tak, pod tym względem to było okej, tak. Zawsze, wiadomo, na jakieś tam potrzeby własne starczało, nie trzeba było prosić rodziców o pomoc, tak, bo byłem w stanie sam się utrzymać, dlatego też... Ale jeśli miałbym tam pracować po zakończeniu studiów, tak, no to raczej nie. To taka praca bardziej dorywcza, dla studenta, nie dla... Na stałe zatrudnienie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

"W trzech w sumie. W restauracji, pracowałem jako kucharz. Pracowałem, w sumie pracuje aktualnie, w firmie transportowej jako kierowca, i w zakładzie pogrzebowym, też jako kierowca. Tak ogólnie powiem, to praca w kuchni, od sprzątnięcia, gotowanie później, wydawanie tego wszystkiego. Około 6 miesięcy. Skończyłem szkołę gastronomiczną. Ofertę pracy, znalazłem w Internecie. Poszedłem tam, i zostałem zatrudniony, na okres próbny, z możliwością przedłużenia, tej umowy. Ale nie spodobało mi się, w sumie i zrezygnowałem z tego. W związku brakiem, zainteresowania, tą pracą. Jeżeli chodzi o warunki, to byłem zadowolony z warunków, ale z warunków umowy. A z warunków pracy, już mniej, i w sumie z obowiązków, tam spełnianych, też to mi się nie podobało. To główne powody tego, że zrezygnowałem. [W firmie transportowej] W sumie, cały czas pracuję, tam. Tak, tak jeżdżę w sumie samochodem osobowym po, w sumie po Europie. (...) To akurat, przez znajomego, bo zrezygnował właśnie z tej pracy i ja na jego miejsce przyszedłem. No i tutaj, bywa różnie, to zależy. Bo tutaj, w umowie mam, kwotę miesięczną, jaką zarabiam, a tak naprawdę zarabiam tyle, ale kilometrów przejadę tak? No i to jest różnica, i to w sumie spora. (...) To różnie bywa, od miesiąca, ale 50% czasami, czasami nawet 100% więcej zarabiam. (...) [W zakładzie pogrzebowym pracowałem] Trzy miesiące. Do zatrudnienia doszło, bo to jest firma mojego kolegi, i tu też, w sumie znajomości, tak naprawdę. Tutaj, w tej firmie, nie miałem żadnej umowy, to była firma bez umowy. W sumie dlatego, że to ja bardziej nie chciałem tej umowy, niż pracodawca. Bo mama pobiera, jakieś dodatki, takie rodzinne, i z tego powodu. (...) To taka praca, że jakby, nie miałem tam, jakiś odczuć związanych z tą pracą, w sumie tak, obojętnie podchodziłem, do niej. Dlatego, nie było mi szkoda, jak zrezygnowałem" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

"Zakres obowiązków – podać cieśli, wciągnąć z cieślą krokwie, przytrzymać, kiedy cieśla będzie zaciął i później na końcu przybić, postawić rusztowanie, rozebrać rusztowanie, przenieść rusztowanie, przybić deski, przybić papę na dach. (...) Tam pracowałem jakieś 1,5 miesiąca. Po prostu widziałem, że jest budowa, spytałem się, czy nie potrzebują czasem jakiegoś pomocnika, kazać przyjsć. Skończył się okres, na który się z nim umówiłem, że będę pracował, chciałem sobie zrobić przez wakacje. Umowy nie było. (...) Tam podobnie jak u cieśli – postawić rusztowanie, rozebrać rusztowanie, przybić deskę, oderwać deskę, pociąć blachy, zagiąć blachy, pomóc wciągnąć blachę na dach, dachówkę na dach, czasami ułożyć dachówkę. (...) Tam jakieś 2-3 miesiące. Podobnie jak u cieśli, pracował gdzieś niedaleko – poszedłem, zapytałem się. Skończył się okres wakacji, te wakacje były dłuższe, bo to było na studiach. Nie było umowy" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 23, praca dodatkowa]

1.3. Wiek produkcyjny

Podjęcie zatrudnienia nierejestrowanego w przypadku osób w wieku produkcyjnym, które zakończyły etap edukacji szkolnej lub też kształcenia na uczelni wyższej może nastąpić w różnych momentach biografii. Głównym bodźcem do podjęcia takiej decyzji jest wejście na rynek pracy i poszukiwanie pierwszego zatrudnienia lub też utrata dotychczasowej pracy. Bodźcem do podjęcia pracy nierejestrowanej najczęściej jest po prostu konieczność uzyskania środków potrzebnych na utrzymanie. W przypadku osób, które nie mają innych źródeł dochodu niż wykonywanie pracy najemnej, podjęcie pracy nierejestrowanej jest jedynym rozwiązaniem ze względu na brak innych ofert pracy. Często liczą również na to, że praca taka zmieni swój charakter i umowa o pracę zostanie z nimi podpisana. Podjęcie pracy nierejestrowanej w przypadku osób bezrobotnych następuje po okresie bezowocnego poszukiwania pracy legalnej. Poszukują pracy za pośrednictwem wszelkich możliwych sposobów. Poprzez znajomych, ogłoszenia zamieszczone w mediach, czy Internecie itp. Korzystają również z usług pośrednictwa pracy świadczonych przez pracowników PUP, ale ta ścieżka nie jest przez wszystkich wykorzystywana, gdyż korzystanie z tych usług uważają za stratę czasu. Nawet osobom, które korzystały z usług świadczonych w tym zakresie przez PUP nie udało się uzyskać pracy przynoszącej dochód. Oferty, które im przedstawiano, albo były nieaktualne, albo okazywało się, że nie posiadają potrzebnych kompetencji zawodowych. Również wynagrodzenia oferowane przez pracodawców zgłaszających swoje oferty do PUP są w porównaniu z zakresem obowiązków zbyt niskie, co zniechęca osoby bezrobotne do ich podejmowania.

"(...) Nie ma żadnych ofert, oferty, jeżeli urząd pracy daje to okazuje się, że to są już nieaktualne oferty, albo tak jak mówię – za najniższą krajową pracodawca by chciał, żeby zrobić mu robotę za kilkadziesiąt tysięcy złotych, a płaciłby tyle, co kot napłakał." [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 56, praca główna]

"Sama sobie znalazłam, bo Urząd Pracy nie działa tak, on w ogóle nie szuka chyba ludziom pracy. Nie zauważyłam, żeby komuś znalazł. Przez Internet, albo jak gdzieś widzę jakieś ogłoszenie na drzwiach sklepu, na przykład zatrudnię sprzedawcę, no to zostawiam CV, no ale... Chociaż na to to bardzo rzadko odpowiadają. Mówią że zadzwonią, zadzwonią, ale jednak nie dzwonią. No najlepiej przez ten Internet. Raz właśnie tutaj co teraz to przez Internet znalazłam, poszłam tam, no i od razu tak jakby mnie przyjęli, bo szukali pilnie kogoś. No nie znalazłam żadnej innej, z umową. To musiałam wziąć i tak." [IDI, warszawski-wschodni, Kobieta, lat 22, praca główna]

"Korzystałam z Internetu, wyszukiwałam ofert pracy, wysyłałam swoje CV na e-maila albo też sama wyszukiwałam szkół państwowych czy szkół językowych w okolicy i też dzwoniłam do tych szkół, albo po prostu też jeździłam po szkołach w okolicy i drukowałam swoje CV i zostawiałam. Przez cały ten okres kiedy byłam bezrobotna nie dostałam ani jednego telefonu z ofertą pracy, więc, no, szczerze mówiąc tak oceniam nisko raczej." [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 23, praca dodatkowa]

"Było tak, że pracodawca właśnie obiecywał, tak jak Pan mówi, wywiąże z tych zobowiązań, cały czas w tym wyuczonym zawodzie, a później się okazywało, że umowy nie będzie i pracowałam nadal na czarno, bo sytuacja zmusza, żeby pracować" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 50, praca główna]

Kolejnym ważnym momentem w biografii osób wykonujących pracę nierejestrowaną jest założenie rodziny. Pojawienie się dziecka często wiąże się w przypadku kobiety z pojawieniem się okresu dezaktywizacji zawodowej. To one zajmują się wychowywaniem małych dzieci podczas przebywania na urlopach macierzyńskich czy wychowawczych. Okres takiej dezaktywizacji może być krótszy, jeśli kobieta decyduje się jedynie na urlop macierzyński lub dłuższy jeżeli podejmuje decyzję o skorzystaniu z urlopu wychowawczego. Okres dezaktywizacji wydłuża się, gdy rodzina powiększa się o kolejne dzieci. Po tym czasie kobiety podejmują próbę powrotu na rynek pracy. Często nie mają szans na powrót na zajmowane przed urodzeniem dziecka stanowisko pracy czy też do firmy, w której wówczas pracowały. Powodem podjęcia takiej decyzji może być także powrót po zakończeniu urlopu macierzyńskiego lub wychowawczego. Ponieważ nie jest łatwo znaleźć pracę młodym matkom, które chcą wrócić do pracy po długiej przerwie, jeśli okres poszukiwania się wydłuża wówczas decydują się na podejmowanie pracy nie-

rejestrowanej. Świadczenie pracy w ten sposób jest również w okresie pobytu na urlopie wychowawczym uważane za doskonały sposób pozyskania dodatkowych środków dla gospodarstwa domowego bez groźby utraty pobieranego świadczenia z racji pobytu na urlopie wychowawczym. Podejmowana wówczas praca jest nieregularna, a jej wykonywanie nie zabiera wiele czasu. Również moment ukończenia szkoły bądź studiów i rozpoczęcia poszukiwania pierwszej stałej pracy jest ważnym momentem w biografii każdej jednostki. Młodzi ludzie chętnie decydują się na podjęcie zatrudnienia nieregulowanego. Działania takie podejmują tym chętniej, że pracodawcy nie chcą zatrudniać osób nie posiadających doświadczenia zawodowego. Mają nadzieję, że wykonywana w ten sposób praca pozwoli im na uzyskanie w przyszłości pracy legalnej.

Decyzja o podjęciu pracy nieregulowanej może być związana również z mobilnością przestrzenną zasobów pracy. Przeprowadzka z innej miejscowości lub regionu kraju następuje często po zakończeniu nauki, zmianie stanu cywilnego, utracie dotychczasowej pracy, powrocie z zagranicy. Wpływ na podjęcie decyzji o wyborze województwa mazowieckiego na miejsce docelowe, może mieć fakt, wcześniejszego mieszkania na tym terenie. Na powrót w rodzinne strony osoby takie decydują się, gdyż liczą na kontakty rodziny i znajomych, którzy nadal na terenie Mazowsza mieszkają. Jeśli miejscowość, do której wracają jest w pobliżu Warszawy lub dojazd z niej do stolicy jest szybki liczą na to, że jeśli nie uda im się znaleźć pracy w miejscowości rodzinnej, to może uda im się znaleźć pracę w Warszawie. Podobne motywy kierują osobami, które w przeszłości podejmowały pracę za granicą. Między jedną pracą nieregulowaną a drugą mogą pojawiać się prace wykonywane w sposób legalny. Może to być również cały ciąg różnego rodzaju prac i usług wykonywanych w sposób nieregulowany. Niektórzy mieszkańcy województwa mazowieckiego w ciągu całej swojej biografii zawodowej wykonywali jedynie pracę nieregulowaną. Praca legalna była tylko krótkotrwałym epizodem, a jej forma nie pozwalała na doliczenie tego okresu do renty czy emerytury, gdyż wykonywana była na podstawie umowy cywilno-prawnej. W ich biografii są również okresy łączenia wykonywania pracy nieregulowanej z posiadaniem statusu bezrobotnego.

"Wysztalcenie mam muzyczne. No i w sumie muzyczne ciągnęłam. Wyższe też ciągnęłam muzyczne (...) Ja do tej pory pracowałam, jednak później po okresie wychowawczym wróciłam do firmy, gdzie zlikwidowano moje stanowisko pracy i zostałam, że tak powiem na niczym. Mam dwójkę dzieci, mam rodzinę. Jakąś pracę muszę wykonywać. Pracowałam 7 lat jako pracownik biurowy w firmie informatycznej i tyle. Firma się trochę przebrnęła. Polikwidowane zostały etaty i teraz po takiej przerwie dwuletniej praktycznie związanej z dzieckiem, ciężko mi od raz wejść do pracy z jakąś tam umową, czy czymś lepszym (...) Jestem teraz sprzedawcą, że tak powiem w galerii Stand. To nie jest żaden sklep, itd. Tylko to jest takie stoisko w pasażu. Nie mam tam żadnej umowy. Pracuję, że tak powiem, na czarno. To jest firma jakaś tam prywatna, która nie ma chyba więcej standów w Warszawie czy innych miastach. Jednoosobowa firma i nie dają zatrudnienia" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 30, praca główna]

"W sumie niedawno wróciłem do Siedlec, tam też akurat taka sytuacja była, że narzeczona studiowała w Lublinie, dlatego też mogliśmy tam się przeprowadzić, natomiast jak już ona skończyła uczelnię też postanowiliśmy wrócić tutaj, wzięliśmy ślub i... Mieliśmy mieszkanie, dlatego też trochę łatwiej było, stąd tutaj ja jestem na etapie takiego poszukiwania pracy, a wykonuję prace dorywcze, magazynowe, prawda. No takiej pracy na umowę jeszcze do tej pory nie ma. (...) No wyszliśmy z założenia, że jak się nie zaryzykuje, no to nigdy nie wiemy. Jakbyśmy ta w Lublinie mieli, prawda, jakąś stałą pracę, jakąś taką stabilizację, no to pewnie byśmy nie wrócili, natomiast ze względu na to, że tam nic takiego nie było, to w końcu postanowiliśmy wrócić tutaj. Zawsze też taka była ta szansa, ta bliskość Warszawy, tak, i większa szansa znalezienia pracy w Warszawie i ewentualnie poświęcić się tym codziennym dojazdom, a jeśli się nie udało znaleźć pracy właśnie w Siedlcach czy gdzieś tutaj w najbliższych okolicach, no to zawsze można było... Jakaś tam perspektywa była, że można znaleźć w Warszawie, bo tu sporo znajomych" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

"Mam już taką specjalizację, księgowość i bankowość (...) Później pracowałam, jak już skończyłam szkołę, te staże, to w wakacje znalazłam pracę w ciuchu. Pracowałam tam, no można powiedzieć, od ósmej do osiemnastej, do dziewiętnastej, bo tam była to sortownia, a później w środy wychodziliśmy na sklep, szef nas wysłał, i wtedy podpisywał z nami takie umowy, to się o dzieło chyba tam nazywało, czy tam zlecenie, już nie pamiętam. Na sklepie, tak, bo wtedy bardziej się spodziewali kontroli. (...) To były fikcyjne umowy, bo później my z tych śmieci wygrzebywałyśmy te umowy, no bo przecież tam dane nasze są wszelkie, adresy, numery dowodów, no to trzeba po prostu nie myśleć, żeby coś takiego wyrzucić do śmieci. I się potem zorientowały-

śmy. (...) praca trwała, nie wiem, kilka miesięcy, bo wtedy poszłam się upomnieć i ja o tą umowę, bo on nam słodził, że umowy, umowy... Były zapewnienia, ale to było raczej takie kłamstwo niż zapewnienie, bo każda, która się upomniała, i przede mną i po mnie, straciła tą pracę. Powiedziała, że... Ja powiedziałam, że chcę umowę, ale on powiedział, że już nie chce. To w takim razie ja ci dziękuję, no nie. Na tej zasadzie było. I było tak z większością pracowników. Tylko ta na sklepie, która miała umowę, to się trzymała, a jeśli wyszło, że któraś z sortowni zaszła w ciężę, to w trybie natychmiastowym była zwalniana z pracy. Albo chciała w księgowce ubezpieczeniowej. Na przystanku znalazłam ogłoszenie, że potrzebują. Te pracownice tam, on wysłał je po miesiąc, tam dwie godziny im dał, żeby wszystkie przystanki, słupki poobwieszać. Bo to był taki nowo otwarty tam ten ciuch. (...) w lipcu zaczęłam i już na zimę nie miałam tej pracy. Nie wiem, listopad może. Do listopada jakoś, do października... Nie pamiętam. W każdym bądź razie pamiętam, że jakiś czas siedziałam w domu, nie mogłam też pracy znaleźć, i w Warszawie zaczęłam pracować na hotelach, na sprzątnię później. (...) Tak. Ale ta praca to też chyba jakieś trzy miesiące trwała. (...) Ja miałam tam umowę... Miałam jakąś tam umowę, ale tylko na miesiąc. Była to umowa zlecenie. Tylko, że... Oni tam akurat się w porządku rozliczali, tylko że nie uwzględnili tych innych miesięcy pracy. Z tym jednym miesiącem tak fajnie się rozliczyli, ale już dwa pozostałe... (...) To było tak, że moja mama znalazła przez jakieś znajomości pracę, a że ja nie miałam pracy, więc ona jeszcze mnie tam pociągnęła, nie. Też tam pracowałam. (...) A skończyła się ta praca w momencie, kiedy tam się drzwi zakleszczyły, ja pamiętam, i mi moja ręka tam została w tych drzwiach w paznokciami. I akurat ja wtedy umowy nie miałam, no i oni tak mnie szybko wysłali do domu, żeby to... Niby że to się tam nie stało. Ja pamiętam, że ta ręka wtedy mi spuchła, ale na szczęście ona tam troszkę była poharatana bardziej niż tam połamana. No i pamiętam, że po jakimś czasie, chyba z tydzień czasu, odezwali się czy przyjdę z powrotem do pracy. Nie, już wtedy nie poszłam, bo to już bez sensu było. No ręka się coś tam stało, a oni mnie do domu wysłali, nie, zamiast, nie wiem... Nie wiadomo czy połamana, czy pomażdżona, nie wiadomo nic, poharatana, krew z tego leci. (...) Dalej? Dalej było... W sumie przez pół roku opiekowałam się dzieckiem. (...) Za tą pracę wiadomo, że tam umowy nie było i że to było takie, żeby po prostu mieć jakiś swój grosz. Ja dostawałam trzy złote za godzinę wtedy, za opiekę nad tym dzieckiem. Także nie miałam w ogóle pracy, więc byłam zmuszona żeby mieć cokolwiek. I tym dzieckiem się opiekowałam pół roku. To był chłopczyk, z półtora roku miał. Mowy o umowie nie było nic. Później pracowałam przez... Jakoś przez znajomych to wtedy było. Jakoś tak ten... Bo oni tam wiedzieli, że ja dziećmi się umiem zajmować i tak jakoś... No i później niestety umowa też była słowna inna, a inaczej wyszło. Inną stawkę się umawialiśmy. (...) Ta mama przestała pracować i ja po prostu już nie byłam potrzebna. (...) Dalej było następne dziecko i wtedy już się pojawiły te umowy dla opiekunek. Też praca już u... Też przez znajomych, u znajomych tych znajomych, o tak. Jeszcze wtedy ich nie znałam. To tam pracowałam już przez trzy lata. Oni na początku dawali mi tysiąc złotych, pracowałam tam cztery dni tam po sześć godzin, do dwudziestej drugiej jakoś. Próbowaliśmy podpisać umowę taką dla opiekunek, ale jak ja do niej zajrzałam i oni do niej zajrzeli, to była po prostu tak skonstruowana, że nie wiadomo o co było chodzić, więc zrezygnowaliśmy z tego. (...) Nie, ostatecznie nie podpisaliśmy tej umowy. Ani żadnej innej, tak. Także jak... Pamiętam, że pracowałam tam rok bez umowy, później w międzyczasie pojechałam na taki kurs, na którym powiedzieli nam, że musimy mieć tam jakieś ubezpieczenie, nie. Co by nie zrobić i tak dalej. Takie szkolenie, tak. I pamiętam, że wtedy jak ktoś pracował na czarno, to wymagali, żeby się tam ubezpieczyć, żeby później nie było tak, że się obudzimy z ręką w nocniku, było takie powiedzenie, i też że w razie wypadku żebyśmy mieli jakieś zabezpieczenie. Więc po jakimś tam, po roku... Mi się też zmieniło później ten czas pracy, więc miałam dwa dni, więc już miałam wtedy pięćset złotych i poprosiłam moją mamę, żeby zarejestrowała mnie w gospodarstwie rolnym jako pracownika. Żebym miała ubezpieczenie i z tych pięćset złotych opłacałam tam ponad sto złotych na ubezpieczenie, do tego KRUS-u. Co miesiąc... (...) mały poszedł do przedszkola i się przeprowadziłam do Węgrowa. (...) W Węgrowie? W Węgrowie zaczęłam pracować na rynku, dwa dni w tygodniu. Nie, na początku nie. Na początku... To był sezon truskawkowy, więc pracowałam, tam wyznaczałam sobie godziny, ale wiadomo, że to też było bez umowy, bo to było takie z doskoku. Przez znajomości. (...) [praca skończyła się] Z martwym sezonem po prostu. Nie było sensu dalej. Później ja tam za mąż wyszłam, później znowu za dwa miesiące zaczęłam u męża pracować w gospodarstwie rolnym. Sprzedawałam truskawki. A później... (...) [obecnie] Sprzedaję na rynku. Też dwa dni w tygodniu, czasami trzy, bo to tam zależy jak tam idzie. Też tam, tylko że czas pracy jest krótszy. Mniej więcej od ósmej, to już przed czternastą czasami się zbieramy. (...) [obecnie] W ciuchu No to chodzę we wtorki na takie dostawy. Sklep. Tak, tak. Tutaj też w Węgrowie, też to przez znajomości było. To koleżanka tam do pomocy, więc ja tam zaczęłam chodzić" [IDI, ostrołęcko-siedlecki Kobieta, lat 28, praca główna]

"W jednej pracy była taka sytuacja, że rozmawiałam z kierownikiem, która była naprawdę ze mnie zadowolona. Ja robiłam nawet ponad to co powinna robić. Jeszcze za koleżanki robiłam pracę, a potem przyszła osoba powiedzmy do tej samej firmy, której rodzice są znajomymi głównej księgowej i po prostu ona dostała etat, a nie ja. Także to przez plecy, po znajomości. To nie miało znaczenia, że ja pracuję kilka miesięcy. Ta osoba dopiero przyszła... Nie, on po prostu sam mi podziękował. Stwierdził, że nie ma etatu i tyle. A potem się okazało, że na to miejsce zatrudnił kogoś innego" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 33, praca główna]

"Ogółem dwadzieścia trzy lata [stażu pracy] (...) pracowałam w księgowości przez osiem lat. Dziesięć lat pracowałam jako starsza woźna i sprzątaczką, a resztę pracowałam jako opiekunka osoby starszej, a później dziecka. Ostatnio osoby starszej. Opiekunka dziecka to chyba trzy lata. [Gdy pracowałam w księgowości] rozliczałam zasiłki i rozliczałam pracowników, fundusz... (...) później pracowałam w księgowości finansowej, rozliczanie materiałów, usług i materiałów, ale ze względu na to, że mi bardzo dzieci chorowały, niestety musiałam przy pierwszej tej... Musiałam się zwolnić. A że nie miałam później uprawnień jako księgowca, więc pracy niestety nie dostałam. Jeszcze komputerów nie było, wiadomo, że to było liczone wszystko... (...) Pracowałam... Akurat przyszedłam po maturze i akurat były potrzebne miejsca, akurat było miejsce na zasiłkach wychowawczych, bo to wchodziły akurat zasiłki wychowawcze, i akurat... No, szczęście miałam trochę, tak prawdę powiedziawszy. I zapytali się, czy chcę po prostu i dlatego byłam... Po prostu akurat dobrze trafiłam na te zasiłki wychowawcze, bo weszły od września, a ja podjęłam pracę od sierpnia. Tak, bo byłam po prostu za dużo na zwolnieniu, więc... (...) No sprzątnię. To była ciężka praca, ale człowiek nie miał pieniędzy. Najpierw pracowałam w prywatnej szkole, a później pracowałam w państwowej szkole. jako woźna. Tak.

Mniej więcej jednakowy zakres obowiązków. Z Urzędu Pracy się dostałam. Akurat było zapotrzebowanie, więc się dostałam z Urzędu Pracy. Jak i tu, tak i tu. [rozwiązanie umowy poprzez] Wypowiedzenie przez pracodawcę. Pilnowanie dziecka. Tylko i wyłącznie. A to co ta ten przykład tam nieraz zrobiłam, to tylko moja, po prostu mój dobry gest. Po prostu przez osobę... Przez sąsiadkę. Po prostu tam potrzebowała i poleciła po prostu osobę, która byłaby, można było zaufać, dziecko zostawić i cały majątek, bo niestety cały majątek w mieszkaniu zostawiała mnie, no. Naprawdę cały dzień, no. Osiem, dziesięć godzin. Teraz tak na dorywczco. Od czasu do czasu jak jest potrzeba, to ja przychodzę, no.(...) Jest ustna umowa" [IDI, radomski, Kobieta, lat 52, praca główna]

Niejednokrotnie sytuacja osób poszukujących pracy jest tak zła, że decydują się podjąć nie tylko pracę nierejestrowaną, ale również pracę niezgodną z posiadanymi kwalifikacjami, wymagającą posiadania niższego wykształcenia i kwalifikacji niż te, które posiada podejmująca taką decyzję osoba. Wykonywanie takich prac nie wymaga najczęściej przechodzenia dodatkowych szkoleń czy uzupełniania posiadanych umiejętności zawodowych, niekiedy wymaga jedynie krótkiego przeszkolenia na stanowisku pracy. Wykonywanie pracy nierejestrowanej nie zawsze oznacza degradację zawodową. Są grupy osób, które wykonują pracę zgodnie z posiadanymi kwalifikacjami i umiejętnościami zawodowymi. Dotyczy to między innymi pracowników budowlanych, hydraulików itp. Zainteresowanie zatrudnianiem takich osób jest dość duże, gdyż mogą podejmować pracę nie tylko w firmach, ale również w gospodarstwach domowych.

"Skończyłem logistykę międzynarodową (...)Tak, tak, tego roku. No i tak mniej więcej po trzech tygodniach poszukiwania pracy dostałem właśnie tą obecną pracę, gdzie teraz wykonuję na magazynie, na razie właśnie bez umowy, bez niczego, tak, no ale jest ta praca (...) Jestem magazynierem i obowiązkami jest sprawdzanie dokumentów, przesyłek, załadunek i rozładunek samochodów, jak też kontrola kierowców, którzy nam przywożą paczki. Jest to firma kurierska, tak, więc mniej więcej tak to wygląda. Chodzi też o rozsortowanie paczek, prawda, na odpowiednie kierunki. Praca jest niby w pełnym wymiarze godzin, bo osiem godzin pracuję, tak, ale nie tak standardowo. Rano jest od piątej rano do dziewiątej rano i od szesnastej do dwudziestej, tak, jak w ciągu dnia" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]
"Liceum ekonomiczne skończyłem i studia wyższe też były ekonomia. Kursy, Sprzedawca, fakturzysta z obsługą kas fiskalnych, asystentka szefa z elementami księgowości, z modułem języka angielskiego, grafik komputerowy, kucharz małej gastronomii, kosmetyczny ogólny ze stylizacją paznokci i fluorysta (...)Chodzi o to, że jeżeli nie ma pracy na etat, czy na umowę zlecenie no to się bierze wtedy co jest i się nie wyrzydza, bo w mojej sytuacji nie mogę sobie czegoś tam odmówić. To było wcześniej np. sprzątanie w dużych domkach jednorodzinnych, a teraz robię ankiety" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 33, praca główna]
"Wszystko było w moim wyciecznym zawodzie. Nie było takich możliwości" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 50, praca główna]

Pracobiorky mogą również stać się pracownikami nierejestrowanymi u pracodawcy, który zatrudniał ich legalnie. Takie oferty składane są osobom, które miały podpisaną umowę na czas określony lub umowy cywilno-prawne. Po wygaśnięciu okresu, w którym obowiązywała umowa pracownik otrzymuje od pracodawcy ofertę zatrudnienia nierejestrowanego. Również osoby, które skierował do tego pracodawcy do pracy PUP, po zakończeniu okresu pobierania dofinansowań związanych z zatrudnieniem takiej osoby, otrzymują propozycję pozostania u pracodawcy, ale już jako pracownicy nierejestrowani. Zdarza się, że pracodawcy składają im propozycję kontynuacji zatrudnienia, ale już w formie nierejestrowanej. Zdarza się również, że pracownik zatrudniony na czas nieokreślony również dostaje tzw. "propozycję nie do odrzucenia", podczas której jest informowany o zmianie warunków umowy dokonanej przez pracodawcę. Osoby, które zetknęły się z takimi sytuacjami mają wówczas jedynie dwa wyjścia. Mogą przyjąć ofertę pracodawcy lub pożegnać się z pracą. W takich sytuacjach pracownicy decydują się jednak na pozostanie w firmie i kontynuowanie pracy na nowych warunkach.

"Nie, szef po prostu ostatniego dnia zrobił umowę na czas określony. Zawołał mnie i mówi, umówiliśmy się na kwotę. Ja mówię, tak. To ja Ci jeszcze dołożę, ale na papierze będzie połowa tego co jest. Mogłem tego nie przyjąć i już jutro bym był bezrobotny, więc nie miałem wyjścia mając dziecko i żonę na utrzymaniu nie miałem wyjścia, a szef zrobił to z dnia na dzień, co też jest bandytyzmem, ale niestety tak zrobił. Z resztą nie tylko ze mną" [IDI, warszawski-wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]

"Przez koleżanki, po prostu przez koleżanki, przez jakieś tam znajomości. U jednego pracodawcy np. pracowałam co miałam umowę na rok czasu. Umowa się skończyła, bo miał np. dotacje z UP, umowa się skończyła i później ze 3-4 lata pracowałam na czarno, bo nie chciał dać umowy. Później np. w innym zakładzie to koleżanka np. informowała, że jest taka potrzeba i żeby przyjść, ale umów nie chcą dawać." [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 50, praca główna]

Wśród pracowników nierejestrowanych jest również grupa osób, którzy świadomie dokonywali takiego wyboru bez względu na to, w którym momencie biografii się znajdowali. Taki sposób świadczenia pracy im odpowiada ze względu na możliwość uzyskiwania wysokich dochodów i elastyczny czas pracy. Dotyczy to głównie osób, które nie mają problemów ze znalezieniem ofert pracy nierejestrowanej i wykonują pracę w ten sposób dla wielu pracodawców. Jednakże decyzje takie podejmowane są również przez osoby mające trudności ze znalezieniem pracy legalnej, która pozwoliłaby na osiąganie oczekiwanych przez nich zysków. Jeśli dokonany przez nich ocena wypada na korzyść pracy nierejestrowanej, decydują się wówczas, na świadczenie pracy w ten sposób nawet wtedy, jeśli oznacza ona degradację zawodową i wykonywanie pracy znacznie poniżej posiadanych kwalifikacji zawodowych.

"(...) nie jestem od godziny tam 7:00 do 15:00 codziennie zobowiązany do pracy, tylko wtedy, kiedy jest praca. No, pieniądze lepsze są niż najniższa krajowa i jestem o tyle, że coś jeszcze sobie mogę w międzyczasie załatwić, jakieś sprawy swoje prywatne. No, to jest umowa ustna między mną a pracodawcą, że wykonam tam jakąś pracę hydrauliczną. Przykładowo rozłożenie wody w domku jednorodzinny. Umawiam się z nim, co do ceny i negocjacja trwa dotąd dopóki się nie dogadamy. Po wykonaniu pracy pracodawca mi płaci i nasze drogi jak gdyby się rozchodzą, czekam na następne takie zlecenie." [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 56, praca główna]

"Ja mógłbym mieć umowę, jeżeli bym chciał, bez problemu. Ale ona nie jest mi do niczego potrzebna, bo wtedy musiałbym się zarejestrować jako bezrobotny. A ubezpieczenia z umowy o dzieło i tak nie ma, więc zostaje człowiek na lodzie. Tutaj akurat w tej co pracuję najwięcej to firma musi mieć pokrycie tych pieniędzy. Natomiast zdarzało mi się dla innych firm pracować czasami i nie ma problemu z tym, żebym ja po prostu dostał kasę, przelewając mi na konto ze swojego prywatnego konta (...)" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]

Podjęcie pracy częściowo nierejestrowanej również następuje w różnych momentach biografii mieszkańców województwa mazowieckiego. Oferty takie otrzymują zarówno osoby zatrudnione w przedsiębiorstwie, jak i kandydaci pojawiający się podczas rekrutacji. Wówczas wysokość wynagrodzenia znajdującego się w umowie jest niższa, niż wynagrodzenie wypłacane w rzeczywistości. Informacje o takich ofertach pracy pochodzą od znajomych lub członków rodziny. Powodem rezygnacji ze świadczenia pracy w ten sposób może być niezadowolenie pracownika ze względu na opóźnienia w płatnościach części nie ujętej w umowie pisemnej wynagrodzenia oraz konieczność przypominania o tym pracodawcy. Motywem do podjęcia pracy częściowo nierejestrowanej również jest chęć uzyskania dochodu potrzebnego do utrzymania gospodarstwa domowego.

"Tak, miałem ustną umowę zawartą, tam pracowałem krótko, miesiąc albo dwa, w pamięci, ale przez dwa miesiące tak, pracowałem tak w fabryce i tam miałem ustne takie ustalenia, że będę zarabiał tyle i tyle, natomiast na umowie było mniej, tak, i potem na koniec miesiąca było rozliczenie, tak, i w kopercie po prostu dostawałem. To było dwadzieścia procent więcej. (...) Tam od kolegi dostałem telefon czy coś takiego, już nie pamiętam dokładnie jak to było, ale od kolegi, tak, dostałem namiar, że tam poszukuję osób do pracy i po prostu zaniósłem CV. Ja zrezygnowałem z tej pracy. Tam jeszcze wyszło właśnie taka sytuacja, że, no, to wynagrodzenie, które było ustalone, prawda, na umowie, no to regularnie wpływało tam na konto dziesiątego, natomiast trzeba było czekać tam w pierwszym miesiącu tam parę dni, natomiast w drugim miesiącu już dostałem po trzech tygodniach czy jakoś tak, i też musiałem chodzić cały czas i się upominać. Uznałem że to bez sensu, prawda, upominać się o coś, co jest..." [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

"Jeżeli chodzi o umowę o pracę pisemne, to co innego było na papierze, a co innego później było do ręki. Tak jak mówiłam wcześniej na papierze było jedna czwarta etatu, do ręki było zupełnie inaczej. Tak jak za cały etat plus jeszcze jakieś tam prowizje" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 33, praca główna]

Nieco inaczej wygląda mechanizm podejmowania dodatkowej pracy nierejestrowanej. Jednakże główny cel jest taki sam, jak w powyżej omówionych przypadkach. Najczęściej znaczenie ma tutaj czynnik ekonomiczny, gdyż celem wykonywanej w ten sposób pracy jest uzyskanie dodatkowych środków potrzebnych na utrzymanie gospodarstwa domowego. Dodatkowa praca nierejestrowana może być podejmowana przez przypadek. W takich sytuacjach źródłem informacji o możliwości uzyskania dodatkowego zarobku są znajomi lub rodzina. To od nich przychodzi informacja o możliwości podjęcia takiego zatrudnienia lub też to oni sami składają taką ofertę. Po krótkim zastanowieniu się, oferta jest przyjmowana ze względu na możliwość zwiększenia dochodu budżetu domowego. Niekiedy dodatkowym motywem jest chęć wsparcia osób potrzebujących pomocy. Prace takie najczęściej wykonywane są przez osoby, których głównym źródłem utrzymania jest wykonywana praca legalnie. Ale również zdarza się, że wykonują ją również emeryci. W przypadku aktywnych zawodowo osób wykonujących dodatkową pracę nierejestrowaną jej rodzaj jest zgodny z posiadanymi kwalifikacjami i umiejętnościami oraz wykonywaną pracą legalnie. W przypadku emerytów, wykonywane są raczej prace proste, nie wymagające posiadania tak wysokich kwalifikacji zawodowych i doświadczenia, jakie mają.

"Wie Pan, tak naprawdę to przypadkiem, bo ktoś znajomy, mnie zapytał, czy nie zgodziłabym się? Bo to było takie, starsze małżeństwo, zaczęło sobie, nie radzić, i zapytał się właśnie, czy bym trochę nie pomogła. To miała być osoba, zaufana i znajoma, a ponieważ, dobrze mnie znał, ni i żeśmy, wie Pan, dogadałam się z nimi. Byli jeszcze we dwoje, teraz Pan, został sam, bo żona mu zmarła, ale nie ma takiej opcji wie Pan, żeby stamtąd... Nawet gdybym, wie Pan, no chciała sobie dać spokój. Nie ma takiej opcji, bo on nie ma nikogo, bliskiego tutaj, a przyzwyczaiał się do mnie, jak pies do budy, także nawet, wie Pan, dopóki mi sił wystarczy. To myślę, że zresztą, wie Pan, to, że się komuś pomaga, a przy tym, jeszcze się trochę zarabia, to ja nie widzę, w tym nic złego" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 61, praca dodatkowa]

"No byłam takiej znajomej, młodej dziewczyny, która była w ciąży. No już tak trochę zaczęłam, to znaczy może jeszcze nie tak do końca, bo 6 lat w jednym domu sprzątałam, bez żadnej rejestracji, bez niczego, nie. (...). Zmusiła mnie konieczność finansowa. Dostaliśmy mieszkanie w TBS-ach, gdzie trzeba było kupić pieniądze wpłacić, no i po prostu musiałam pracować, jeszcze dorobić" [IDI, warszawski-zachodni, Kobieta, lat 55, praca dodatkowa]

"Skończyłam kierunek ekonomia, magister, ale pracuję jako asystentka zarządu. To jedynie kurs taki do obsługi kadr, coś takiego, ale nie zajmuje się tym (...) tak sobie przepisuję te pisma jako korekta. To jest bez umowy (...) To jest tak, że ja pracuję albo w domu albo jak mam czas wolny to wykorzystuję w swojej pracy, tam gdzie jestem zarejestrowana. To się tak nakłada. Wtedy mam kontakt z osobą, której przepisuję i oddaję jej to. Powiedzmy, że na mieście się widzimy, w ten sposób. To się stało przez znajomą, która właśnie poleciła mi taką osobę. To jest starsza osoba, która nie bardzo umiała pisać na komputerze i ona mi właśnie poleciła. Tak się zaczęło" [IDI, warszawski-wschodni, Kobieta, lat 37, praca dodatkowa]

Podejmowanie dodatkowej pracy nierejestrowanej może być również efektem działań celowych, związanych z konieczności uzyskania dodatkowych środków, gdyż te uzyskiwane z pracy głównej, wykonywanej legalnie nie zaspokajają wszystkich potrzeb członków gospodarstwa domowego. Dodatkowe prace wykonywane przez takie osoby są również wykonywane w sposób nieregularny. Podjęcie ich niekiedy wymaga wykorzystania kontaktów nieformalnych. Zdarza się, że osoby zainteresowane podjęciem dodatkowej pracy nierejestrowanej przeglądają oferty pracy zamieszczane na stronach internetowych zajmujących się pośrednictwem pracy. Podczas podejmowania decyzji brane są również pod uwagę informacje dotyczące pracodawcy i jego uczciwości pochodzące od znajomych lub zatrudnionych przez pracodawcę pracowników. Ocena wiarygodności pracodawcy dokonywana jest również na podstawie własnego doświadczenia. Jeśli pojawiały się problemy ze strony pracodawcy związane z wywiązywaniem się z umowy, oferty pracy pochodzące od niego są wówczas odrzucane. Zdarza się również, że na początku świadczenia takiej pracy podpisywana jest umowa z pracodawcą, aby upewnić się, że jest on uczciwy. Jeśli pracobiorca zadowolony jest z pracodawcy, a pracodawca z pracownika wówczas pojawia się oferta wykonywania pracy w sposób całkowicie nierejestrowany. Zakres prac wykonywanych w ramach dodatkowej pracy nierejestrowanej może znacznie odbiegać nie tylko od tego, jaki jest w wykonywanej w sposób legalny, ale również od zawodu wyuczonego. Decyzje takie podejmują osoby, któ-

rych praca główna również jest niezgodna z posiadanymi kwalifikacjami zawodowymi. prowadzi to do sytuacji, gdy osoba posiadająca wykształcenie wyższe, zatrudniana jest w wykonywanej pracy dodatkowej na stanowisku ochroniarza. Nie zawsze jednak dodatkowa praca nierejestrowana oznacza wykonywanie pracy poniżej posiadanych kwalifikacji i umiejętności zawodowych. Są również grupy osób, które wykonują w ten sposób jedynie prace zgodne z ich kompetencjami zawodowymi.

"(...) był taki czas, że nie miałam pracy i w jednym miejscu sprzątałam, ale jak znalazłam pracę, to już tego sprzątkania nie mogłam zostawić, bo to też, jakiś tam już, długi czas pracowałam, więc. No to różnie, to po prostu bywało (...) Po zleceniu, tak po prostu, jeżeli to jest klient, którego oni zapiszą, no to ja na jakiś procent po prostu, jestem z nimi umówiona, i to im oddaje. Natomiast, jeśli to jest mój stały klient, nie wiem, malowałam go 5 lat temu, i on do mnie znowu zadzwonił, i to osobiście, na mój numer. No to wtedy, jest mój, i wtedy się, już z nikim, nie rozliczam" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 30, praca dodatkowa]

"Najczęściej były to też zlecenia dodatkowe, nie było to związane ani z moim wykształceniem, generalnie biorąc to co udało się na przykład podczas pracować podczas Euro 2012 bo to było takie okazjonalne wydarzenie znowu Euro 2012 na Stadionie Narodowym. To też były zlecenia od firmy gdzie potrzebowali bardzo dużo takich właśnie jak dzisiaj Bogdan jest firmy i ochrona takiej informacyjno ochroniarskiej" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 55, praca dodatkowa]

"Ukończyłem studia wydziału prawa i administracji [dodatkowe kompetencje] Technik BHP. Widza z zakresu pozycjonowania stron internetowych, promocji stron, wszelako rozumiany marketing internetowy (...) To była w większości przypadków praca zdalna, czyli realizowana w domu. Polegała na promocji stron internetowych, marketingu szeptanym, różne to były rodzaje wykonywanej pracy. To była praca dorywcza, dodatkowa jak już wcześniej wspominałem. Zazwyczaj były to na okres 2 tygodni, trzech, ponieważ to były takie drobne zlecenia" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

"W jednym przypadku tak było. Nawet była taka umowa na krótki okres czasu, ale później ze względu... Mając propozycję od samego pracodawcy, zrezygnowaliśmy. Miałem pewność do jego sumiennego podejścia i nie obawiałem się o brak wynagrodzenia" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

"Różnych, miałam stały etaty w instytucjach finansowych. Umowy o pracę – najpierw w jednej potem w drugiej a dodatkowo pisałam artykuły do różnych wydawnictw, czasami udawało mi się, że np. szkoliłam, czy to z tych finansowych rzeczy, czy z kompetencji miękkich, no bo jako HR-owiec, no to coraz bardziej w tym. Takie dodatkowe fuchy no jakby (...) No tak, ale to było, tak jak mówię, z doskoku, nie że ja regularnie. Nie, powiedziałabym, że to bardziej raz na kilka miesięcy coś fajnego mi się trafiło, tak z ciekawości, żeby jednak nie popaść w rutynę tej pracy na etacie." [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 39, praca dodatkowa]

Kolejnym etapem w biografii osób wykonujących pracę nierejestrowaną, które mają wpływ na podejmowane decyzje w tym zakresie są zdarzenia uprawniające do pobierania różnego rodzaju świadczeń społecznych. Może to być urodzenie dziecka i pobyt na płatnym urlopie macierzyńskim lub wychowawczym. Pojawić się może choroba, pracobiorcy lub kogoś z członków rodziny. W przypadku schorzeń lub wypadków powodujących nieodwracalne uszkodzenie organizmu przyznawane są świadczenia rentowe a w przypadku dzieci i osób starszych świadczenia pielęgnacyjne.

Również trudna sytuacja materialna może stanowić podstawę do wyższej skłonności do podejmowania pracy nierejestrowanej. Pozwala bowiem taka decyzja na zachowanie prawa do przyznanych świadczeń z pomocy społecznej. Posiadanie statusu osoby bezrobotnej z prawem do zasiłku również stanowi motyw do unikania podejmowania pracy legalnie. Chociaż w przypadku osób bezrobotnych samo posiadanie statusu bez prawa do pobierania zasiłku już jest interesującym rozwiązaniem ze względu na posiadane ubezpieczenie. Nieco inaczej wygląda sytuacja w przypadku osób łączących wykonywanie pracy nierejestrowanej z pobieraniem świadczeń społecznych. W tym przypadku podjęcie pracy nierejestrowanej jest efektem działań celowych. Osoby takie same poszukują takich ofert pracy. Ich źródłem informacji są znajomi, rodzina czy ogłoszenia w lokalnej prasie lub w Internecie (głównie na portalach pracy lub na olx). Z jednej strony działanie takie podyktowane jest koniecznością uzupełnienia uzyskiwanych dochodów budżetu domowego, które nie wystarczają na bieżące wydatki. Z drugiej - jest to forma zabezpie-

czenia, które pozwala zachować prawo do dalszego pobierania otrzymywanych świadczeń społecznych na dotychczasowych zasadach i w niezmnieszonej wysokości.

Dodatkowa praca nierejestrowana jest również podejmowana przez osoby mające w swoim gospodarstwie domowym osoby niepełnosprawne, dzieci lub osoby starsze, które wymagają opieki. Osoby te, ze względu na obowiązki, nie mogą pozwolić sobie na pracę w pełnym wymiarze czasu pracy czy długotrwałą dojazd do pracy. Ponadto pobierają zasiłki przyznawane z pomocy społecznej lub PFRON. Osoby należące do tej grupy najczęściej wykonują prace, takie jak sprzątanie, opieka na dzieckiem czy osobą starszą, praca w ogrodzie. Dodatkowa praca nierejestrowana najczęściej wykonywana jest na rzecz innych gospodarstw domowych. Co nie oznacza, że nie zatrudniają ich także firmy czy gospodarstwa rolne. Świadczona w ten sposób praca najczęściej ma niewiele wspólnego z wykonywaną wcześniej pracą legalną czy zawodem wyuczonym. Jest pracą wymagającą znacznie niższych kwalifikacji zawodowych lub żadnych. Wskazane jest natomiast posiadanie doświadczenia życiowego, dlatego tak wiele kobiet mających dzieci jest zatrudnianych jako opiekunki do dzieci, czy sprzątaczk. W przypadku prac wykonywanych na rzecz gospodarstw domowych znaczenie ma również posiadanie dobrej opinii.

"Ja mam specyficzną sytuację, bo muszę być bardzo blisko domu a najlepiej to w domu. Jeżeli ktoś się na to godzi to ja też się godzę na taką pracę. Na takiej zasadzie to działa. Podpisywałam w tej chwili komisję o niepełnosprawności, ona ma nadciśnienie, tachykardię, mimo tego że ma 14 lat, indywidualne nauczanie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 57, praca dodatkowa]

"Znaczy wie Pani, jak urodziłam dziecko, no to nie mogłam sobie pozwolić, na taka pracę, której poświęcałabym 8 godzin, albo 4 godziny dziennie, bo nie mam z kim zostawić dziecko. I po prostu, zanim ono poszło do przedszkola, no nawiązałam współpracę, z jakimiś salonami. Gdzie po prostu, jak był klient, czyli mówię on mógł przyjść, raz w miesiącu, 5 razy w miesiącu, albo wcale. I po prostu, oni wtedy do mnie dzwonili i ja przyjeżdżałam. No ale głównie to było to, że nie musiałam na to, poświęcić, dużo czasu" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 30, praca dodatkowa]

Jednym z etapów biografii zawodowej osób świadczących pracę nierejestrowaną jest również prowadzenie własnej działalności gospodarczej. Próby samozatrudnienia nie są podejmowane przez wszystkich, natomiast podejmowane są w różnych okresach życia. Decyzje takie realizowane są przez absolwentów szkół i uczelni, po okresie zatrudnienia legalnego lub też po okresie wykonywania pracy nierejestrowanej. Prowadzenie działalności gospodarczej często wplecione jest między kolejne zdarzenia związane ze zmianą pracodawcy. W przypadku osób mających za sobą staż pracy decyzje takie zapadają wówczas, gdy nie odpowiadają im warunki wykonywanej przed działalnością gospodarczą pracy najemnej lub też wówczas, gdy są bezrobotni i nie widzą szans na znalezienie zatrudnienia. Również konieczność szukania dodatkowych źródeł utrzymania stanowi motyw do samozatrudnienia.

Wielkość prowadzonej firmy zależy od dostępnych środków i może się zmieniać. Niektóre z zakładanych podmiotów, to firmy jednoosobowe. Zatrudniani są pracownicy, gdy firma się rozwija. Gdy zyski i obroty spadają, osoby prowadzące firmę szukają oszczędności. W takich właśnie momentach dochodzi do prób wprowadzania zmian w umowach z pracownikami, zwalnianie osób zatrudnionych legalnie a zatrudnianie pracowników nierejestrowanych, a także nieujawniane są wszystkie dochody firmy. Trudności sprawiają także formalności związane z prowadzeniem firmy. Osoby, które rozpoczynają działalność gospodarczą często popełniają wiele błędów na początku, co niekiedy pociąga za sobą konsekwencje w postaci kar nakładanych przez ZUS, czy urząd skarbowy. Kary nakładane przez te instytucje często pogarszają kondycję ekonomiczną firmy i zniechęcają do dalszego jej prowadzenia. Nieujawnianie wszystkich dochodów ułatwiają sami klienci. To często oni wychodzą z inicjatywą i proszą o wykonanie usługi bez wystawiania

faktury VAT, ale za to za niższą cenę. Najczęściej powodem wyrejestrowania firmy jest jej zła kondycja finansowa. Osoby zmuszone do takich działań często wracają z powrotem na rynek pracy już w charakterze potencjalnych pracobiorców. Chociaż są i takie jednostki, które po jakimś okresie próbują ponownie swoich sił jako przedsiębiorcy.

"Po dziesięciu latach pracy nastąpił taki moment, że przestałem wiedzieć kiedy jest pensja, bo pensje zaczęły być nieregularne, wypłacane 2 razy w miesiącu, 3 razy w miesiącu, 4 razy w miesiącu. Wręcz doszło do tego, że nie wiedziałem ile zarabiam. Czy w danym miesiącu będę miał tyle czy tyle. Zwłaszcza jeśli chodzi o te pieniądze pod stołem. A w związku z tym, że drugie dziecko się szykowało w świat to po prostu byłem jedynym żywicielem rodziny to nie mogłem sobie na to pozwolić, żeby nie wiedzieć kiedy jest pensja i w jakiej wysokości. W związku z tym napisałem podanie o zwolnienie i zapadła klamka. Jeżeli coś robię dla kogoś, a uważałem że robię to dobrze i dosyć skutecznie więc założyłem swoją firmę. Ja zatrudniałem pracowników. Na początku przez długi czas zatrudniałem pracowników oficjalnie na umowę o pracę. Oczywiście w trakcie prowadzenia tej działalności gospodarczej okazało się, bo miałem bardzo dobry plan i bardzo dobry zamiśl, chciałem wszystko robić uczciwie, bo uważałem że to można jednak tak zrobić. Natomiast w miarę upływu czasu przekonywałem się, że to nie do końca jest tak. Tu brakowało, tam brakowało. Więc trzeba było wymyślać różne historie jakieś, żeby po prostu się utrzymać na rynku. W związku z tym padły propozycje, że to będzie osusowanie minimalne, a pieniądze jakieś tam większe. Tak to działało na tej zasadzie. Aż dobrnęliśmy do momentu takiego, że w pewnym sensie klienci pomogli dobrać do takiego momentu. Jak to w usługach jest, bo jak firma firmie robi to każdy chce fakturę, a ponieważ dobrnęliśmy do takiego momentu, że zamówienia dla firm to były okazjonalne, jedna dwa zamówienia w roku, czasami trzy. Generalnie opieraliśmy się na usługach dla klientów indywidualnych. Klienci sami pomogli w podjęciu decyzji, bo proszę Pana ja nie chcę VAT-u. VAT jest duży, wtedy był 22%, teraz jest 23%. To jest niemalże w cudzysłowie jedna czwarta ceny. Oczywiście ja jako wykonawca mogę nie na to nie zgodzić, ale jak się na to nie zgodzę, a klient ma 4, 5, 10 ofert i jego może być taka sama jak moja, ale ja chcę z Vatem, a ktoś to zrobi bez Vatu, zważywszy że to jest prawie jedna czwarta ceny, to normalna sprawa albo Pan robi albo Pan nie robi. Dziękuję do widzenia. Bardzo często się zdarzało tak, że ktoś dzwonił z polecenia do mnie. Bo ja bym chciał, żeby Pan mi to zrobił, a nie ktoś inny, ale albo Pan mi to zrobi netto bez Vatu albo różnica jest za duża, sorry" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 43, praca główna]

"Prowadziłem działalność jako pomoc drogowa, które pozwalała mi na np. podjechać do klienta, sprawdzenie tego samochodu. Jeżeli byłem w stanie na miejscu go naprawić to go holowałem do zaprzyjaźnionego warsztatu i tam żeśmy likwidowali większą usterkę. Po usunięciu wracaliśmy do klienta. Około 5-6 lat. To była jednoosobowa. To było na zasadzie dorywczo, na pół etatu, poza godzinami pracy. To nie było w godzinach. Normalnie pracowałem w Ministerstwie, a po godzinach, tak samo jak była to nauka jazdy, którą wykonywałem też po godzinach pracy i tak samo była też pomoc drogowa po godzinach pracy." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 65, praca dodatkowa]

"(...) pierwszy zawód to jest kucharz. Drugi, niedokończony, to jest kosmetolog. No i trzeci, też się kwalifikuje jako zawód, to jest bioenergoterapeuta (...) Natomiast w sklepie z ubraniami... Do tego tematu to bym nigdy już nie chciała wrócić, to jest po prostu straszliwe i potworne i straszne. Natomiast ta praca, którą wykonuję dzisiaj, czemu nie, ale to jest trudny temat, bo markety zabijają, zresztą niskimi jakościowo produktami, zabijają te normalne sklepy, które chcą mieć klientów, z normalną jakością, dobrą jakością produktów. Po prostu są niszczone. Szansa na to, żeby przetrwać, jest bardzo trudna i znikoma (...)Znaczy ja niby poszłam do centrum, ale poszłam na pierwsze piętro. No i to pierwsze piętro już po prostu kompletna dyskwalifikacja. Zresztą mąż mi mówił, żeby tego nie robić. No bo ja przedtem byłam na parterze, ale na uboczu, tak na wyjeździe z miasta czy na wjeździe, wszystko jedno. A ja sobie pomyślałam, że jak pójde bliżej rynku, gdzie są rynki, więcej ludzi, no, setki się kręcą dziennie, no to może to się przełoży na tą wizytę do mnie, ale to się nie przełożyło i po prostu zamknęłam. Nie miało sensu prowadzenie tego" [IDI, warszawski wschodni kobieta, lat 42, praca dodatkowa]

1.3. Wiek poprodukcyjny

Ostatnim etapem biografii zawodowej, który ma znaczenie na skłonność do wykonywania pracy nierejestrowanej jest okres oficjalnego zakończenia aktywności zawodowej i przejście na emeryturę. Przesłankami do kontynuowania aktywności zawodowej w przypadku tych osób są niskie świadczenia emerytalne, które nie pozwalają na zaspokojenie podstawowych potrzeb związanych z płaceniem rachunków, zakupem leków i żywności. Praca podejmowana przez nich jest często wykonywana na rzecz innych gospodarstw domowych, polega na wykonywaniu prac prostych, często poniżej posiadanych kwalifikacji zawodowych. W przypadku tej grupy znaczenie ma opinia o nich oraz posiadane doświadczenie życiowe w związku z wykonywaną pracą. Podobnie, jak inne osoby łączące pobieranie świadczeń społecznych z wykonywaniem pracy nierejestrowanej często polega na opiece nad dziećmi, osobami starszymi, czy wykonywaniu prac porządkowych. Informacje o ofertach pracy osoby te najczęściej uzyskują poprzez posiadane kontakty nieformalne.

"Pracowałam w sklepie mięsny, jako kierownik sklepu mięsnego. (...) W ogóle mam 35 lat stażu pracy i mam bardzo niską emeryturę. I dlatego chodzę dorabiać sobie na czarno.(...) Normalny pracownik fizyczny. W domu sprzątanie, a później w sadzie no to zrywanie śliwek, jabłek, kopanie warzyw, przebieranie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta lat 62, praca dodatkowa]

Praca nierejestrowana jest również podejmowana w przypadku tej grupy osób ze względu na to, że jest ciekawa i pozwala im realizować życiowe pasje oraz zainteresowania. Podejmują wówczas zarówno prace o charakterze nierejestrowanym, jak również prace wykonywane na podstawie umowy pisemnej. Najczęściej są one krótkotrwałe.

"Akurat, załapałem się już na emeryturę, ale mam stały taki zawód, dożywotni: Pilot wycieczek krajowych i zagranicznych, rezydent na Ukrainie, na Litwie, na Chorwacji i przewodnik terenowy (...)jestem teraz, opiekunem grupy na kraju, w różnych ośrodkach wczasowych. Ja mam zatrudnienie, jak tylko mam kontakt z szefem danego biura, no tak mam, więc ja się, nie boję o zatrudnienie. No i jestem, działam w telewizji w filmie, jestem statystą, epizodystą. Czyli tego czasu dla siebie, to mam mało. (...)Jak byłem na etacie, to jeszcze brałem urlopy, jeżeli chciałem, jakąś wycieczkę poprowadzić, więc to się zająbiało. Byłem jednocześnie i pracowałem i.. Czyli tak, no weekendy, to już wtedy wolne, czy brałem urlop, a w każdym razie łączyłem obie prace. Byłem i inspektorem, nie mówię w jakiej firmie, bo to...No właśnie, inspektorem, inspektor nadzoru. W każdym razie zawsze kierownicze," [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 67, praca dodatkowa]

"Technik mechanik, z prawem jazdy kategorii a, b, c, i e (...) Zawsze lubiłem być wśród ludzi i to jest taką moją domeną, na tyle co mogę poświęcić wnuczkom, których posiadają trójkę. Czy na działkach, no to się spotykamy i poświęcam rodzinie czas, a w wolnych chwilach, kiedy jestem wolny, no to zajmuje się tym statystowaniem, czy badaniami rynku, czy pracą w ochronie. Na tyle na ile mi pozwala czas. To jest tak połowicznie. Trochę z umową, trochę bez umowy. Uważam, że płacę podatki z emerytury i jest mnie dozwolone, żebym mógł sobie dorobić to. Tak, jest to praca na planach filmowych, czy to są seriale, czy to jest fabuła. Tam jest oczywiście firma, która zatrudnia mnie, no to spełnia warunki BHP. Nie narzekam. Jakiegoś komfortu super nie ma, ale te podstawowe warunki, które są potrzebne na planach to są spełnione" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 65, praca dodatkowa]

2. Rodzaje prac wykonywanych w szarej strefie

Prace wykonywane w ramach szarej strefy rynku pracy różnią się charakterem, czasem wykonywania, częstotliwością, sposobem wynagradzania, typem pracodawcy oraz motywem i okolicznościami jej podjęcia. To bogactwo czynników determinujących podejmowanie decyzji w tym zakresie powoduje, że rodzajów prac wykonywanych w sposób nierejestrowanych jest bardzo dużo. Część z nich wykonywana jest na rzecz innych gospodarstw domowych a inne świadczone są na rzecz firm oferujących takie właśnie miejsca pracy. Przyjrzyjmy się więc tym dwóm grupom wykonywanych prac na terenie województwa mazowieckiego. Analizę zaczniemy od prac wykonywanych przez członków gospodarstw domowych. Omówione zostaną prace wykonywane przez członków gospodarstw domowych zarówno na rzecz innych gospodarstw domowych, jak i firm. Następnie omówiona zostanie skłonność gospodarstw domowych wykonujących prace nierejestrowaną do zatrudniania w sposób nierejestrowany.

2.1. Prace wykonywane przez członków gospodarstw domowych

Rodzajów prac wykonywanych przez mieszkańców województwa mazowieckiego jest bardzo dużo. Prace te stanowią główne lub dodatkowe źródło dochodu. Wykonywane mogą być na rzecz innego gospodarstwa domowego lub też osoba taka może świadczyć pracę w ten sposób na rzecz jakiejś firmy.

Prace wykonywane na rzecz gospodarstw domowych można podzielić na dwie kategorie. Pierwsza to prace, które nie wymagają posiadania kwalifikacji zawodowych np. sprzątanie, opieka na osobami starszymi i dziećmi. Druga grupa to prace wykonywane przez specjali-

stów. Do tej grupy zaliczyć należy korepetycje oraz wykonywanie prac budowlanych i remontów, usługi kosmetyczne oraz osoby piszące dla studentów prace magisterskie i licencjackie, czy referaty na zaliczenie.

Nieco inaczej wygląda sytuacja w przypadku prac wykonywanych dla firm. Tutaj mamy do czynienia z większą różnorodnością, jednakże można je również podzielić na prace proste, których podjęcie nie wymaga posiadania wiedzy specjalistycznej, a jedynie niekiedy krótkiego przeszkolenia oraz takie, które wymagają posiadania przygotowania zawodowego. Niektóre spośród prac wykonywanych dla firm w sposób nierejestrowany są takie same, jak w przypadku gospodarstw domowych. Dotyczy to prac budowlanych i remontowych, czy sprzątnięcia oraz usług kosmetycznych. Pracami nierejestrowanymi, które wykonywane były na rzecz firm we wszystkich badanych podregionach są: sprzedaż w sklepach, praca w barze, restauracji oraz sprzątnięcie. Rodzaje prac wykonywanych w sposób nierejestrowany w podziale na podregiony, typ pracodawcy i jej charakter prezentuje tabela III.1.

Tabela III.1. Rodzaje wykonywanych prac

Podregion	Prace wykonywane na rzecz firm		Prace wykonywane na rzecz innych gospodarstw domowych	
	Główna	Dodatkowa	Główna	Dodatkowa
m. st. Warszawa	Handlowiec Sprzedawca Magazynier Kierowca Masażysta Kelner/kelnerka Pomoc kuchenna Barman/barmanka Pomoc w zakładzie ślusarskim Redagowanie stron internetowych Redagowanie ofert	Ankieter Uczestnik badania Badania rynku Hostessa Maskotka Plac zabaw dla dzieci (zamki dmuchane, kule itp.) Kelner Ochrona Praca przy rozładunku desek Prace ogrodnicze Statystowanie Roznoszenie ulotek	Sprzątnięcie Kosmetyczka Opieka nad dzieckiem Opiekunka osoby starszej Pisanie licencjackich, magisterskich	Korepetycje
ciechanowsko-płocki	Magazynier Hostessa Sprzedawca Sprzątnięcie Hydraulik Prace budowlane Szwaczka Ankieter	Sprzedawca Praca ogrodniczo-rolne Sprzedawca Ochroniarz Inwentaryzacja Kosmetyczka Pozycjonowanie stron internetowych Roznoszenie ulotek reklamowych Układanie towaru na półkach	Opiekunka dziecięca Sprzątnięcie Korepetycje Hydraulik Prace budowlane	Sprzątnięcie Korepetycje Opiekun osoby starszej
Warszawski wschodni	Sprzedawca Elektromonter Specjalista ds. marketingu Stanowisko kierownicze Pace biurowe Mystery shopper Informatyk Pomoc stomatologiczna	Przepisywanie pism Uczestnik badań, tester produktów Kelner/kelnerka Korepetycje Sprzątnięcie	Sprzątnięcie/Opiekunka do dzieci Wożenie i odbieranie dzieci ze szkoły	Korepetycje, Sprzątnięcie

cd. tabeli na następnej stronie

	Główna	Dodatkowa	Główna	Dodatkowa
ostrołęcko-siedlecki	Sortowanie ubrań Sprzedawca Sprzątanie Zrywanie owoców Hydraulik Prace budowlane i remontowe Recepcjonistka Praca w pieczarkarni	Prowadzenie dokumentacji w firmie Prace budowlane i wykończeniowe	Opiekunka dziecięca Prace budowlane i remontowe hydraulik	Elektryk Prace budowlane i wykończeniowe
radomski	Kierowca Kurier Sprzedawca Kelner/Kelnerka, Obsługa klientów w pizzerii Grafik komputerowy Sprzedaż książek telefonicznych (telemarketing)	Akwizytor Kierowca telemarketer Wprowadzanie danych osobowych do komputera Hostessa Pomocnik cieśli Pomocnik dekarza Organizacja i prowadzenie imprez firmowych Lakierowanie samochodów Rozwożenie zamówionego sprzętu AGD Prace na budowie Inwentaryzacja Kelner/Kelnerka	Opiekunka do dziecka, Opiekunka osoby starszej	Pisanie prac magisterskich, referatów Opieka na dzieckiem Opieka nad osobą starszą
warszawski zachodni	Sprzedawca	Kasjer-sprzedawca Roznoszenie ulotek Statystowanie Kurier dostarczający umowy bankowe klientom do podpisu Prowadzenie szkoleń Pisanie artykułów do gazet Hostessa		Elektryk Wożenie dziecka z i do szkoły Sprzątaczką Opiekunka dziecięca Korepetycje
warszawski zachodni		Rozdawanie ulotek Statysta/statystka Badania rynku produktów Sprzątaczką Animator na eventach dla dzieci		Korepetycje z języka angielskiego i matematyki

Źródło: Opracowane na podstawie badań własnych przeprowadzonych w dniach 29.08-02.11.2014 r.

2.1.1. Okoliczności i powody podejmowania pracy nierejestrowanej

Okoliczności podjęcia pracy nierejestrowanej są bardzo różne. Na ofertę pracy wykonywanej w ramach szarej strefy natrafić można przeszukując ogłoszenia o pracę zamieszczane przez pracodawców np.: w prasie czy Internecie. Wówczas podczas rozmowy kwalifikacyjnej pracodawca określa rodzaj umowy i informuje przyszłego pracownika, że będzie wykonywał ją w sposób nierejestrowany. Jeśli odpowiada to osobie poszukującej pracy, wówczas dochodzi do zatrudnienia nierejestrowanego. Pracodawcy na ogół w takich sytuacjach mówią otwarcie o powodach podjęcia decyzji o zatrudnieniu pracownika nierejestrowanego. Często podawanym argumentem jest trudna sytuacja ekonomiczna firmy. Decyzja o podjęciu w ten sposób

pracy nie jest łatwa, gdyż istnieją obawy, że pracodawca może okazać się nieuczciwy i nie wypłacić należnego wynagrodzenia w ogóle lub też może być ono niższe niż w zawartej „umowie ustnej”. Decyzja taka podejmowana jest więc w przypadku głównej pracy nierejestrowanej często po rozważeniu wszystkich wad i zalet takiego rozwiązania. Często ma to być sposób na uzyskiwanie dochodu do czasu, aż nie znajdzie się pracy legalnej.

"(...) w przypadku tego, co zaproponowano mi, taką informację dosłałem, że można podjąć taką pracę po prostu bez umowy i rozważyłem plusy i minusy i doszedłem do wniosku, że zobaczymy ile to potrwa. Już trochę trwa, myślałem, że krócej to będzie, że w międzyczasie pracując na czarno, szukając w międzyczasie pracy, że po prostu znajdę pracę, odejdę. Nie mam umowy, żaden problem. Jak tu widać już się, to rozciągnęło. Cały czas pracuję, a innej pracy znaleźć nie mogę. Nie było nawet chyba rozmów o umowy. Po prostu to było takie przyjęte z góry, że umowy nie będzie i osoby, które pracowały i pracują ze mną także o tym wiedziały, nikt jakoś nie robił problemu. Rozmowy były, czy umowa, ale każdy doszedł do wniosku, że chyba ta umowa tak wiele nie zmieni." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]
„Szczególnie przez Internet, bądź przez nasze Wieści Podwarszawskie, tam jest dużo ogłoszeń o pracę. No i przeważnie przez Internet, tam jest większe pole do popisu, że tak powiem” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 24, praca główna]
"Znalazłem te oferty w Internecie, wysłałem CV no i był po prostu odzew telefoniczny" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 29, praca dodatkowa]
"(...) No facet się ogłaszał, że potrzebuje handlowca, taka firma, właściwie wszystko produkujemy, głównie meble na zamówienie kompletne, odwiedzamy mieszkania ludzi, głównie kuchenne i pod wymiar się robi jakieś szafki, nie szafki. No i rozmowa z facetem, on mi mówi, że etat to nie, bo go nie stać, po prostu go nie stać. No i to jest ogromne ryzyko, bo myślę, no ja muszę mu zaufać też trochę, że on za miesiąc np. mi nie powie, że on mi nie płaci, w ogóle on mnie nie zna. No bo przecież tak może zrobić." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 51, praca główna]

Niekiedy motywem podjęcia decyzji o świadczeniu pracy w sposób nierejestrowany jest rozczarowanie warunkami wykonywanej pracy w sposób legalny. Szczególnie wówczas, gdy nakład pracy jest niewspółmierny do wysokości uzyskiwanego wynagrodzenia. Osoba taka czuje się rozczarowana i jest zniechęcona do dalszego wykonywania jej w sposób legalny i rezygnuje z pracy dla dotychczasowego pracodawcy. Jedną z możliwości uzyskiwania dochodu w takiej sytuacji jest podjęcie pracy nierejestrowanej, tym bardziej, że w przypadku porównania wysokości uzyskiwanego dochodu i wysiłku oraz czasu, jaki trzeba na jej wykonanie poświęcić wypada ona znacznie korzystniej niż wykonywana do tej pory praca legalna.

"To znaczy w trakcie pracy w korporacji jak gdyby zaczęłam roić to, co robię teraz obecnie bez umowy. I jak gdyby zauważyłam, że to idzie mi na tyle dobrze tak naprawdę, że jestem w stanie tego... Gdybym się poświęciła temu tak naprawdę przez tyle godzin, co siedzę w tej korporacji to mogę mieć dwa razy więcej. I głównie jak gdyby kwestia finansowa i jak gdyby to, w jaki sposób wyglądała tam praca w tej korporacji. Stwierdziłam – dobra, pół roku, rok. Tak pomyślałam wtedy. Taka przerwa, żeby jakoś się... No, jeszcze potem poszłam na studia podyplomowe, więc jak gdyby też chciałam jakiś taki mieć spokój. Tak chciałam trochę odpocząć i tak to się ciągnie 2 lata obecnie." [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]
„Po dziesięciu latach pracy nastąpił taki moment, że przestałem wiedzieć kiedy jest pensja, bo pensje zaczęły być nieregularne, wypłacane 2 razy w miesiącu, 3 razy w miesiącu, 4 razy w miesiącu. Wręcz doszło do tego, że nie wiedziałem ile zarabiam. Czy w danym miesiącu będę miał tyle czy tyle. Zwłaszcza jeśli chodzi o te pieniądze pod stołem. A w związku z tym, że drugie dziecko się szykowało w świat to po prostu byłem jedynym żywicielem rodziny to nie mogłem sobie na to pozwolić, żeby nie wiedzieć kiedy jest pensja i w jakiej wysokości. W związku z tym napisałem podanie o zwolnienie i zapadła kłamka. Jeżeli coś robię dla kogoś, a uważałem że robię to dobrze i dosyć skutecznie więc założyłem swoją firmę” [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 43, praca główna]
„(...) Z pierwszej do drugiej przeszedłem za większe pieniądze. Potem do następnej przeszedłem za kolejne większe pieniądze. Potem przeszedłem za mniejsze pieniądze, dlatego że się zwolniłem, bo kiepsko było. A ostatnia praca to też zdecydowanie większe pieniądze, ale tylko na początku. Po trzech miesiącach okresu próbnego jeszcze większa kasa do ręki, a na papierze połowa mniej” [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]

Po wygaśnięciu umowy podpisanej z pracownikiem może on otrzymać propozycję kontynuowania zatrudnienia, ale już w formie nierejestrowanej. Mogą zostać również zmienione warunki umowy o pracę w trakcie jej obowiązywania, bez wcześniejszego uzgadniania wprowadzanych zmian z pracownikiem. Pracownik ma wówczas dwa wyjścia, przyjąć ofertę pracodawcy lub szukać nowej pracy. W ten sposób między innymi praca legalna przekształca

się w pracę częściowo nierejestrowaną. Propozycja pracodawcy ze względów ekonomicznych jest najczęściej akceptowana.

"U jednego pracodawcy np. pracowałam co miałam umowę na rok czasu. Umowa się skończyła, bo miał np. dotacje z UP, umowa się skończyła i później ze 3-4 lata pracowałam na czarno, bo nie chciał dać umowy" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 50, praca główna]

"Szef po prostu ostatniego dnia zrobił umowę na czas określony. Zawołał mnie i mówi, umówiliśmy się na kwotę. Ja mówię, tak. To ja Ci jeszcze dołożę, ale na papierze będzie połowa tego co jest. Mogłem tego nie przyjąć i już jutro bym był bezrobotny, więc nie miałem wyjścia" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]

"(...) Nawet była taka umowa na krótki okres czas, ale później ze względu... Mając propozycję od samego pracodawcy, zrezygnowaliśmy. Miałem pewność do jego sumiennego podejścia i nie obawiałem się o brak wynagrodzenia" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

Oferty pracy nierejestrowanej uzyskiwane są również dzięki informacjom od znajomych, rodziny. Osoby takie informują o istniejącej możliwości podjęcia pracy nierejestrowanej. Decyzja podejmowana jest wówczas również w oparciu o uzyskane od nich informacje na temat pracodawcy i wysokości uzyskiwanego dochodu. Oferty pracy przekazywane w ten sposób najczęściej dotyczą pracodawców, którzy nie sprawiają kłopotów, wypłacają wynagrodzenia zgodnie z umową, a wysokość tego wynagrodzenia jest atrakcyjna dla osoby poszukującej pracy. Często w ten sposób uzyskiwane są informacje o ofertach pracy wykonywanej na rzecz gospodarstw domowych. Są również prace, które ciężko jest otrzymać jeśli nie zostało się poleconym przez kogoś ze znajomych lub rodziny przyszłemu pracodawcy. Dotyczy to opiekunek, sprzątaczek, pracowników budowlanych. Pozytywna ocena wystawiona przez kogoś zaufanego stanowi najczęściej podstawowe kryterium wyboru pracownika. Ma ona największe znaczenie w przypadku gospodarstw domowych, ze względu na charakter i miejsce wykonywanej pracy. Osoby zatrudniane do prac wykonywanych w domu pracodawcy muszą być „godne zaufania”. Członkowie gospodarstw domowych muszą ograniczyć do możliwie maksymalnego minimum zagrożenia i ich negatywne konsekwencje, jakie nieść może ze sobą wpuszczenie do domu osoby z zewnątrz, czy powierzenie jej opieki nad zależnymi członkami gospodarstwa domowego. Znajomi i rodzina stanowią również cenne źródło informacji o ofertach prac wykonywanych w krótkim czasie, jednorazowo.

"To było tak, że moja mama znalazła przez jakieś znajomości pracę, a że ja nie miałam pracy, więc ona jeszcze mnie tam pociągnęła, nie" [IDI, ostrołęcko-ciechanowski, Kobieta, lat 28, praca główna]

"To było spontaniczne, kumpel do mnie czasami dzwonił tego samego dnia i się pytał czy mogę mu dzisiaj pomóc przy jakimś ewencie. No to wtedy jeżeli mogłem, a wiązało to się z gratyfikacją finansową, więc bardzo często mogłem, nawet kosztem imprez. No to z takiego doskoku to było. Czasami był już harmonogram zaplanowany, szczególnie w takim okresie przed świąteczny, gdzie wiele firm miało imprezy andrzejkowe, tudzież w cudzysłowie jajeczko wigilijne, przed wigilijne. To wtedy z wyprzedzeniem można było określić ile takich zleceń będzie. Ale często gdzieś tam ktoś wypadł i kumpel się pytał czy będę chciał mu pomóc. No to wtedy żeśmy się na konkretną kasę umawiali i jak to się mówi, nikt nie zadawał zbędnych pytań." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]

"Jak to się stało i co mnie skłoniło? Korepetycji zaczęłam udzielać na czwartym roku studiów. W sumie tak no przez przypadek, tak, ponieważ moja koleżanka, że tak powiem uczy, tak, uczy w szkole i tak dalej i właśnie i udzielała też między innymi, tak, korepetycji. No i miała bardzo dużo, że tak powiem osób, tak, chętnych. No i zapytała się mnie, tak, czy nie chciałabym też właśnie spróbować swoich sił, jeśli chodzi o korepetycje, no i tak się zaczęło, tak. Więc tak zaczęłam udzielać korepetycji. Jeszcze, jaka to była druga część tego?" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 25, praca dodatkowa]

"Tzn. po prostu moja przyjaciółka zajmowała się dziewczynką, ale okazało się, że musi po prostu wyjechać na 2 mc i jakby była zmuszona zostawić tą pracę i po prostu poleciła mnie, a że ja nie miałam żadnego doświadczenia, tylko czasami zajmowałam się, no w sumie miałam doświadczenie, zajmowałam się wcześniej też dzieckiem innej koleżanki aczkolwiek nie było to odpłatne tylko od czasu do czasu no, ale przyjaciółka mnie poleciła i okazało się, że pracodawcy są zachwyceeni i zadowoleni. Więc aczkolwiek, podejrzewam, że gdybym zaniósła CV i byłoby tam, że zajmowałam się tylko trochę małym dzieckiem to nie wiem, czy zostałabym przyjęta." [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 23, praca główna]

Oferty pracy nierejestrowanej zamieszczane są również przez osoby poszukujące pracy. Logują się wówczas na stronie zajmującej się pośrednictwem pracy dla określonej grupy zawo-

dowej lub zamieszczają je na ogólnodostępnych portalach z ofertami pracy i ogłoszeniami, a następnie czekają na zgłoszenia od potencjalnych pracodawców. Takie rozwiązanie jest bardzo korzystne dla osoby poszukującej pracy, gdyż to pozwala jej na wybór pracodawcy oferującego najbardziej odpowiadające jej warunki wykonywania pracy i wynagradzania.

"Ja od razu po zakończeniu szkoły, to był taki pierwszy tydzień, stwierdziłam, że a zaloguję się na stronie internetowej niania.pl. Tam założyłam konto, wypisałam wszystkie swoje dane, informacje o sobie, jakie mam doświadczenie z dziećmi, no i zaczęły zlatywać się wiadomości. Umówiłam się na spotkanie i wybrałam to, które mi się najbardziej podoba i wiadomo też, że nie wszyscy się odzywali później po tym jak mówili, że się odezwą. No i tak jakoś się znalazła ta praca" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 20, praca dodatkowa]

"Znaczący ja dałam ogłoszenie nawet na gumtree albo na dawnej tablicy, na olx, że szukam pracy dorywczej, specjalizuję się w tym i w tym, no i tam parę osób zadzwoniło" [IDI, warszawski zachodni, Mężczyzna, lat 42, praca dodatkowa]

Decyzja o świadczeniu pracy nierejestrowanej zależy również od czasu jej wykonywania. W przypadku prac trwających krótko lub sporadycznie nie praktykuje się podpisywania umów. Wykonywanie takiej pracy bez umowy pozwala bowiem na uzyskanie wyższego wynagrodzenia. Ponadto pozwala na pominięcie żmudnych i długotrwałych procedur związanych z legalnym zatrudnieniem pracownika. Co prawda istnieje możliwość zawarcia umowy cywilno-prawnej, ale wysokość uzyskiwanego wówczas wynagrodzenia jest mniejsza. Na wykonanie takich prac umawia się pracodawca z pracownikiem telefonicznie lub osobiście. Praca wykonywana jest tylko wówczas, gdy zaistnieje taka potrzeba. W ten sposób umawiane są prace wykonywane między innymi przez pracowników budowlanych, sprzątaczkę, czy nianie. Prace wykonywane krótko i sporadycznie są również podejmowane przez osoby, którym stan zdrowia nie pozwala na wykonywanie stałej pracy. Wówczas na decyzje o przyjęciu oferty największy wpływ ma samopoczucie pracownika związane z nasileniem się lub osłabieniem odczuwanych objawów chorobowych.

"(...) jeżeli chodzi o dorywcze prace to tylko i wyłącznie jakieś 3 godziny, pomoce poprzez znajomych, pocztą pantoflową. To raczej tylko i wyłącznie bez umowy. Bez umowy wiadomo, że człowiek może dostać więcej, bo pracodawca nie musi odprowadzać składek" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 35, praca główna]

"Było to ustne, ze względu na zdrowie nawet i moje. Ja mówiłam, jeżeli będę mogła... Z kolei bywało, że rzadko kiedy zawiodłam jak mi zdrowie nie pozwoliło, ale to tak na ustnie tylko jesteśmy umówione czy na telefon" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 65, praca dodatkowa]

"No, to jest umowa ustna między mną a pracodawcą, że wykonam tam jakąś pracę hydrauliczną. Przykładowo rozłożenie wody w domku jednorodzinny. Umawiam się z nim, co do ceny i negocjacja trwa dotąd dopóki się nie dogadamy. Po wykonaniu pracy pracodawca mi płaci i nasze drogi jak gdyby się rozchodzą, czekam na następne takie zlecenie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 56, praca główna]

Chętnie praca nierejestrowana jest podejmowana przez młodzież uczącą się i studentów, którzy chcą zarobić pieniądze w okresie wakacyjnym. Informacje o pracy dla takich osób pozyskiwane są głównie z kręgu znajomych i rodziny, którzy o takiej ofercie słyszeli lub pracują dla pracodawcy, który takich pracowników poszukuje.

"Nie, tzn. jeszcze pracowałam w ogródku piwnym, to w wakacje jak jeszcze byłam w liceum i później jak zdałam na pierwszy rok studiów to też pracowałam, to też nie było zarejestrowane. (...) Po znajomości, oczywiście i to poprzez tą samą przyjaciółkę, bo tam jej siostra cioteczna pracowała i odchodziła z tej pracy poleciła moją przyjaciółkę i ona nie chciała tam sam pracować przez tyle godz. było to otwarte 12 godz., więc pracowałyśmy po 6 godz. na pół. I też ona mnie poleciła mnie oczywiście temu szefowi" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 23, praca główna]

"Pierwsza praca bez umowy no to była taka praca wakacyjna, ale to była praca kiedy ja chodziłem do szkoły średniej i miałem kumpla, którego ojciec miał taki zakład ślusarski i tam przez okres wakacyjny razem z nim sobie pracowałem na jakieś tam takie swoje młodzieńcze, nastoletnie potrzeby. To też jeszcze wtedy nie miałem 18 lat, nawet bym nie mógł pracować na jakąkolwiek umowę. No i to był taki pierwszy etat, gdzie zgłębiałem aspekty takiej pracy" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]

Zatrudnienie nierejestrowane jest również podejmowane wówczas, gdy ktoś z grona znajomych prosi o pomoc w prowadzonej przez niego działalności gospodarczej, która nie przynosi dochodów umożliwiających zatrudnienie legalne pracownika. Powodem może być również konieczność opieki nad wymagającym jej członkiem gospodarstwa domowego.

"(...) znajomemu pomagam, no to wiadomo, że on tam mi nie tego. On sam, nie ma tam jakiś wielkich dochodów, więc jakby to musi być na czarno prawda (...)" [IDI, m. st. Warszawa, lat 48, praca dodatkowa]
"Ja mam specyficzną sytuację, bo muszę być bardzo blisko domu a najlepiej to w domu. Jeżeli ktoś się na to godzi to ja też się godzę na taką pracę. Na takiej zasadzie to działa. A musi być Pani blisko domu bo? Podpisywałam w tej chwili komisję o niepełnosprawności, ona ma nadciśnienie, tachykardię, mimo tego że ma 14 lat, indywidualne nauczanie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 57, praca dodatkowa]
"A to jest kolega taty akurat i potrzebował chłopaczka, żeby mu pomóc wnosić jakieś sprzęty. Byłem na miejscu to mnie zatrudnił" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 23, praca dodatkowa]

Często powodem podjęcia pracy nierejestrowanej jest chęć uzyskania dodatkowego źródła dochodu. Decydują się na nią osoby posiadające pracę legalną, którym nie zależy na odprawianiu składek na ubezpieczenie emerytalne lub rentowe. Jest ona atrakcyjnym źródłem dodatkowego dochodu również dla osób pobierających różnego rodzaju świadczenia czy stypendia. Pozwala w tym przypadku nie tylko na poprawienie kondycji budżetu domowego, ale również na zachowanie prawa do dalszego pobierania świadczeń. Emeryci nie muszą również obawiać się, że świadczenia zostaną im zmniejszone z racji uzyskanego dochodu z wykonywania pracy. Również dla obcokrajowców studiujących w Polsce, którzy podpisują zobowiązanie, że nie będą w czasie studiów podejmować żadnej pracy przynoszącej dochód praca nierejestrowana również stanowi jedyny sposób uzyskania dodatkowego dochodu.

"No niby zobowiązania mam, ale niby ja nie wiem kto to będzie śledził mnie, czy ja pracuję, czy ja nie pracuję. Ale ja pamiętam, że ja podpisywałam taki papier, że ja zobowiązuję się studiować i nie będę pracował" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 35, praca główna]
"Zadowolona jestem, bo dlatego, że mam małe pieniądze, emerytura jest bardzo niska i muszę sobie dopracować, bo mi brakuje na życie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 62, praca dodatkowa]

"W tym czasie miałam dziecko małe, pobierałam zasiłki na to dziecko i rozpoczęłam studia, więc musiałam jakoś zarobić na czesne, bo to były studia w systemie zaocznym i jakoś chyba w prasie, tak to było ogłoszenie z prasy, znalazłam jakąś taką propozycję, że mogą dużo zarobić, spróbowałam, firma nie była zła, nawet nieźle tam szło, tak że no dało się te parę groszy, na to czesne zarobiłam, więcej nie, ale na to czesne tak" [IDI, radomski, Kobieta, lat 46, praca główna]
"(...) byłam na zasiłku rehabilitacyjnym z ZUS-u i na takim zasiłku nie można nic sobie dorobić legalnie, więc było mi przy małym i żeby polepszyć sobie swój byt to zdecydowałam się na pracę bez podpisywania umowy" [ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]
"Znaczący to była kwestia chęci zarobienia dodatkowych pieniędzy i tutaj już nie było ważne, czy to jest na umowę, czy nie, bo generalnie liczyła się kwota pieniędzy. Ponieważ nie jest to moje główne źródło i ja nie muszę tutaj na nim polegać, więc w tym momencie kwestia legalności jest dla mnie wtórna (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

Motywy do podjęcia pracy nierejestrowanej jest również brak innych źródeł utrzymania. Praca ta pozwala na opłacenie bieżących rachunków i dokonywanie podstawowych zakupów. Stanowi również rozwiązanie do momentu znalezienia pracy legalnej. Podejmowana jest również przez osoby posiadające status bezrobotnego, ale bez prawa do zasiłku. Wykonywanie jej spowalnia również proces ubożenia osób bezrobotnych i ich rodzin. Praca nierejestrowana na terenie województwa mazowieckiego podejmowana jest również przez osoby przyjeżdżające z innych regionów Polski. Ponieważ w swoim dotychczasowym miejscu zamieszkania nie mogą znaleźć pracy, decydują się na przeniesienie do miejscowości znajdujących się w pobliżu Warszawy, gdzie łatwiej jest znaleźć pracę lub też takich, z których jest szybki i łatwy dojazd do Warszawy. Podję-

cie takiej decyzji umożliwiała im pokrycie kosztów związanych z utrzymaniem się i wynajęciem mieszkania w nowym miejscu zamieszkania. Nie mogą więc sobie pozwolić na przerwy w wykonywaniu pracy przynoszącej dochód, co z kolei wymaga przyjmowania ofert pracy takich, jakie się uda znaleźć bez względu na ich legalność.

"Tzn. nie było żadnej pracy. Nie było dla mnie żadnej pracy, chociaż chodziłam i pytałam, ale nic takiego nie znalazły" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 57, praca główna]
"Finanse. Konieczność zapłacenia czynszu, konieczność utrzymania się. No i człowiek chciałby się rozwijać, więc jeżeli bym nie zainwestowała w swoją naukę, więc tak naprawdę nie miałabym szansy na cokolwiek. A to było jedyne źródło, które pozwalało mi przeznaczyć pieniądze zarobione w ten sposób na jakieś konkretne cele" [IDI, radomski, Kobieta, lat 50, praca dodatkowa]
"(...) No konieczność być zapewnion, cokolwiek, żeby, no, żyć, żeby było co zjeść, w cośkolwiek się ubrać i jakieś tam te rachunki opłacić, prawda, za mieszkanie. No, media. To konieczność, życie zmusza człowieka i wtenczas się nie patrzy czy to jest praca czarna, rejestrowana czy nierejestrowana. Ja chciałam po prostu podjąć pracę (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 57, praca główna]
"Taki mus? Znaleźnien czegokolwiek jak to mówią? Zadłużenie mieszkań, na jakiś kawałek chleba, jak to się określa, na rachunki, bo światło, wodę, czy gaz wyłączają jak się nie zapłaci w terminie, a czynszem tak troszeczkę można się opóźnić. Ja też... bywało, że skacze czasami, w tej chwili też jestem zadłużona w czynszu" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 65, praca dodatkowa]
"No wyszliśmy z założenia, że jak się nie zaryzykuje, no to nigdy nie wiemy. Jakbyśmy ta w Lublinie mieli, prawda, jakąś stałą pracę, jakąś taką stabilizację, no to pewnie byśmy nie wrócili, natomiast ze względu na to, że tam nic takiego nie było, to w końcu postanowiliśmy wrócić tutaj. Zawsze też taka była ta szansa, ta bliskość Warszawy, tak, i większa szansa znalezienia pracy w Warszawie i ewentualnie poświęcić się tym codziennym dojazdom, a jeśliby się nie udało znaleźć pracy właśnie w Siedlcach czy gdzieś tutaj w najbliższych okolicach, no to zawsze można było... Jakaś tam perspektywa była, że można znaleźć w Warszawie, bo tu sporo znajomych" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

Jest grupa osób świadczących pracę nierejestrowaną, które same często dokonują wyboru takiej pracy. Główną przesłanką decydującą o dokonaniu wyboru takiej formy zatrudnienia jest wysokość wynagrodzenia. Są przekonani, że praca wykonywana w ten sposób przyniesie im wyższy dochód, niż wykonywanie jej legalnie. Upewniają się czy wysokość wynagrodzenia i warunki jej wykonania im odpowiadają. Jeśli nie są z nich zadowolone nie podejmują jej. Do tej grupy należą osoby, dla których praca nierejestrowana jest pracą dodatkową i takie, dla których stanowi ona główne źródło dochodu.

„Zarobki lepsze” [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 22, praca główna]
„(...) , jak się zorientowałam, że właśnie, no stwierdziłam, że nie chcę iść, ba jakąś produkcję, na trzy zmiany, za 8 złotych na godzinę. No, że to już jest dla mnie ostateczność, albo wyjadę do Anglii, albo tu już wezmę, no te takie pieniądze, żeby po prostu, tylko przeżyć. Nic nie kupować, tylko opłaty, no tak sobie policzyłam, że to mi starczy na opłaty i na życie i koniec” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 47, praca główna]
"Jak ja wiem, że mam coś takiego, nie wiem, ktoś mnie chce wkręcić w coś i widzę, że to mi się nie będzie opłacać, to po prostu mówię, że nie, dziękuję. Jeżeli, nie wiem, ktoś mnie chce wkręcić na to, żeby, nie wiem, założymy, przypuścmy przy ankietach, nie. Ktoś mi proponuje trzy złote za ankietę nawet na ulicy, nie, i one chce żeby mu dane na przykład osobowe zebrać, to sobie sama idź i to zrób. Albo dajesz, jeżeli ci zależy, dajesz wyższą stawkę, no bo niestety, no ale mniej więcej się orientuję jakie są stawki, albo sobie sama rób osobo, która jesteś tak super zajebiście szczęśliwa, że... Po to, że ktoś wymyśli głupi projekt, głupią ankietę na przykład, to nie znaczy, że będę to robiła, nie. Tak samo na przykład w sklepach, nie, czy tam w danych centrach handlowych, nie. Wiadomo, w Warszawie są różne centra handlowe, są zajebiste sklepy, gdzie można spokojnie na promocję pójść, nie wiem, ochrona się niczego nie czepia, a są takie sklepy, że, no, sorry, ale nie, dziękuję. Wolę sobie weekend spędzić niż się... Nie wiem, stoisz na promocji, nie ma przez pół godziny żadnego klienta, to się ochroniarz ciebie czepia, że czego stoisz. A co mam robić? Tańcować koło tych pótek z tą kawą? To do takich centrów się po prostu nie idzie, i tyle" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 27, praca dodatkowa]

Przesłanką do podjęcia pracy nierejestrowanej może być również chęć realizacji własnych pasji i zainteresowań. Praca świadczona w ten sposób może być swoistym hobby, które jest realizowane właśnie dzięki takiej formie zatrudnienia. Stanowi ona wtedy dodatkowe zajęcie, głównym źródłem utrzymania jest jednak praca legalna.

"Bo lubiłem, tak jak wspominałem już, lubię turystykę od dziecka, więc obojętnie, a nawet pracowałem za samo tylko jedzenie i spanie, w ośrodku wczasowym. To i tak, mi się podobało, dlatego, że byłem, za darmo na wczasach. Też tak się zdarzało, no więc po prostu, dlatego, że lubię" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 67, praca dodatkowa]

2.1.2. Warunki świadczenia pracy nierejestrowanej

Umowy zawierane z pracownikami nierejestrowanymi zarówno przez przedsiębiorców, jak i gospodarstwa domowego nie mają charakteru pisemnego, są to głównie umowy ustne. Jedynie w przypadku pracy częściowo nierejestrowanej zawierana jest umowa pisemna, w której określona jest wysokość wynagrodzenia. Pracownik najczęściej od razu jest informowany o tym, że świadczyć będzie pracę w formie nierejestrowanej. Zdarza się również, że pracodawca zatrudniając w sposób nierejestrowany informuje, że po tym okresie podpisze z pracownikiem umowę formalną, ale często takie obietnice nie są dotrzymywane. Pracodawcy stosują również innego rodzaju rozwiązania mające zabezpieczyć ich interesy na wypadek kontroli legalności zatrudnienia. Jedną z metod jest podpisywanie np. umów cywilnoprawnych z pracownikiem, które w przypadku nie pojawienia się kontroli są wyrzucane lub niszczone. Zdarza się również, że umowa podpisana jest z inną osobą niż ta, która ją wykonuje, czyli tzw. "słupa". Najczęściej umowa jest wystawiana na osobę, od której wynagrodzenia można odliczyć niższe składki np.: pracownika innej firmy lub uczącą się osobę. Niektórzy pracodawcy ukrywają przed pracownikiem fakt, praca przez nich wykonywana jest nierejestrowana. Pracownik dowiaduje się o tym dopiero podczas sprawdzenia, czy składki były przez pracodawcę odprowadzane lub też pojawienia się sytuacji życiowej, np.: choroby, zacięcia w ciążę, która ten fakt ujawnia. W przypadku prac wykonywanych na rzecz gospodarstwa domowych podpisywanie umów pisemnych w zasadzie nie jest praktykowane. Osoby wykonujące na ich rzecz jakąś pracę lub usługę realizują ją na podstawie ustnej umowy. Wśród osób wykonujących pracę nierejestrowaną są również takie, które same proszą pracodawcę o nie podpisywanie jakiegokolwiek umowy, gdyż mają już główną pracę, którą wykonują na podstawie umowy pisemnej o pracę lub też są zainteresowani łączeniem wykonywania pracy z pobieraniem świadczeń społecznych.

"Tutaj, w tej firmie, nie miałem żadnej umowy, to była firma bez umowy. W sumie dlatego, że to ja bardziej nie chciałem tej umowy, niż pracodawca. Bo mama pobiera, jakieś dodatki, takie rodzinne, i z tego powodu. [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

"(...) pracodawca mi wyjaśnił, że może ze mną podpisać umowę, ale on jest w porządku i też nie ma z tym problemu, z jakąś wypłacalnością. A jeżeli bez umowy to będzie mi mógł zaoferować więcej, bo on będzie mógł zaoszczędzić na wszystkich składkach" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

"To były fikcyjne umowy, bo później my z tych śmieci wygrzebywałyśmy te umowy, no bo przecież tam dane nasze są wszelkie, adresy, numery dowodów, no to trzeba po prostu nie myśleć, żeby coś takiego wyrzucić do śmieci. I się potem zorientowałyśmy" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 28, praca główna]

"(...) zostało mi powiedziane, że nie będą mnie rejestrować. I ja mówię - ok., nie ma problemu. Mi to jest niepotrzebne. Ja mam pracę na etacie" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 55, praca dodatkowa]

„W jednym miejscu to dopiero po dwóch latach się okazało, a pracodawca nie zgłosił tego w ogóle, ani do ZUS-u, ani nigdzie. Okazało się dopiero jak na zwolnienie szłam ciężowe, po dwóch latach pracy, zostałam wezwana do ZUS-u, bo okazało się że nie były w ogóle" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

"(...) Jest umowa na osoby, które są uczniami lub studentami, prawda. Tak, tak. Ewentualnie umowa jest na osobę, która, bo też były takie przypadki, która jest zatrudniona w jakiejś innej firmie na etat" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 29, praca dodatkowa]

"Na początku było to takie odwlekanie tego czasu, faktycznie była o tym rozmowa na samym początku była że być może to będzie na start umowa cywilno-prawna, typu umowa zlecenie, jednak było to odwlekane w czasie tak naprawdę i w sumie często bywało tak że się nawet z samym pracodawcą mijałam. Kiedy ja przychodziłam do pracy jego już nie było, także jakoś ta rozmowa na ten temat ucichła gdy się o to upomniałam tak naprawdę była rozmowa że być może ta umowa nie jest potrzebna" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 31, praca dodatkowa]

"Pan mi zaproponował pracę i powiedział, że żadnej umowy nie może podpisywać, a ponieważ nie miałam żadnych pieniędzy, to zgodziłam się na tą pracę, żeby bez żadnej umowy pracować, a żeby jakieś tam pieniądze dostawać" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 57, praca główna]

"Jeżeli chodzi o umowę o pracę pisemne, to co innego było na papierze, a co innego później było do ręki. Tak jak mówiłam wcześniej na papierze było jedna czwarta etatu, do ręki było zupełnie inaczej. Tak jak za cały etat plus jeszcze jakieś tam prowizje" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 33, praca główna]

Praca nierejestrowana wykonywana jest w różnych warunkach i dla różnych pracodawców. Zdarza się, że osoba świadcząca w ten sposób pracę jest jedynym pracownikiem nierejestrowanym lub też jednym z wielu. W przypadku mikropodmiotów, osoba taka może być jedynym pracownikiem najemnym firmy. W firmach zatrudniających większą liczbę pracowników, które oferują miejsca pracy w ramach szarej strefy rynku pracy, część, a niekiedy większość stanowią pracownicy nierejestrowani. Zdarza się również, że wszystkie zatrudnione osoby to pracownicy nierejestrowani.

"Z tego co wiem, no to koordynator ma normalnie umowę o pracę, natomiast magazynierzy chyba są... Na pewno razem ze mną wtedy do pracy przyszło chyba cztery osoby, no to oni na pewno tak jak ja nie mają żadnej umowy, natomiast nie wiem jak ci starsi pracownicy. Wydaje mi się, że jakieś tam umowy mają, na zlecenie czy coś takiego (...)" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

"Z tego co wiem, to nie. Nie ma takich osób [wszyscy pracują] Bez żadnej umowy" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 22, praca główna]

"Tam w ogóle nie było umowy. Pracowało 50 osób, a 4 osoby tylko miały umowę" [IDI, radomski, Kobieta, lat 24, praca dodatkowa]

"Nie, były tam jeszcze, dwie osoby, które miały umowę na stałe" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 45, praca główna]

"Tak, tak wszystkie pracują na etat, oprócz mnie" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 30, praca dodatkowa]

"Różnie, część osób miała umowę o pracę, a część po prostu albo zlecenie, albo bez żadnej umowy" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 26, praca dodatkowa]

Warunki w jakich pracują osoby świadczące pracę nierejestrowaną są różne i zależą od pracodawcy oraz charakteru wykonywanej pracy. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną można podzielić na dwie grupy: osoby zadowolone z wykonywania pracy w ten sposób i osoby, których ten sposób świadczenia pracy nie satysfakcjonuje. Zadowolone z takiej formy zatrudnienia są osoby zatrudnione u pracodawcy respektującego warunki zawartej ustnej umowy. Mają wynagrodzenie wypłacane na czas, a jeśli wykonują pracę na własnym sprzęcie w domu, otrzymują zwrot kosztów jego eksploatacji oraz zużywanej energii elektrycznej. Ponadto mogą również uzyskać od pracodawcy zgodę na urlop wypoczynkowy, czy też nie muszą bać się utraty pracy w przypadku pojawienia się choroby.

"(...) jeżeli chodzi o warunki pracy to powiedziałbym nawet, zaryzykowałbym nawet stwierdzenie, że mam lepsze warunki pracy pracując bez umowy niż umową, bo tam jednak pracodawca może i ma większe pole jeżeli chodzi o finanse, typu zakup wody, jakieś tam ciepłe posiłki w czasie pracy, jeżeli to jest praca powyżej 10-12 godzin. Także tam warunki pracy są w porządku (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

Czynnikiem mającym wpływ na poziom zadowolenia z wykonywania pracy nierejestrowanej jest również wysokość uzyskiwanego wynagrodzenia. Zadowolone z wykonywania pracy nierejestrowanej są również osoby łączące jej wykonywanie z pobieraniem świadczeń czy pracą główną wykonywaną legalnie, ze względu na możliwość uzyskania dodatkowego dochodu, bez konieczności odprowadzania od niego należnych składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne oraz podatku.

"Już są kilka lat. Czy są zadowoleni, to nigdy nie rozmawiałem z nimi, ale no są, więc nic się strasznego takiego nie dzieje, żeby musieli szukać jakiejś innej pracy." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 51, praca główna]
"Ja już miałam komputer. Tak, tylko tak dodatkowo dostają za to, że Pani wydrukuję takie pieniądze na eksploatację, czyli druk, tusz do drukarki." [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 37, praca dodatkowa]
"Byłam zadowolona, jeżeli o to chodzi wypłata była dobra, więc nie mogę tu narzekać. Szło się dogadać z pracodawcą co do godzin, więc jeżeli o to chodzi to nie mogę na nic narzekać" [IDI, radomski, Kobieta, lat 24, praca dodatkowa]
"Ja mógłbym mieć umowę, jeżeli bym chciał, bez problemu. Ale ona nie jest mi do niczego potrzebna, bo wtedy musiałbym się zarejestrować jako bezrobotny. A ubezpieczenia z umowy o dzieło i tak nie ma, więc zostaje człowiek na lodzie. Tutaj akurat w tej co pracuję najwięcej to firma musi mieć pokrycie tych piąteczek. Natomiast zdarzało mi się dla innych firm pracować czasami i nie ma problemu z tym, żebym ja po prostu dostał kasę, przelewając mi na konto ze swojego prywatnego konta. Nie wnioskuję jak oni to robią, że mają te pieniądze wyjęte księgowo, natomiast żaden problem. Jest jeszcze kilka firm, które mają tam czasami coś do pracy. To jest żaden problem i zupełnie bezproblemowo" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]

O zadowoleniu i korzyściach czerpanych z wykonywania pracy nierejestrowanej świadczy fakt, że warunki wykonywania pracy nierejestrowanej zostały ocenione pozytywnie pomimo, że osobom takim nie przysługują prawa do wyjazdów służbowych, czy też szkoleń. Nie przeszkadza im również brak służbowego komputera. Poziom zadowolenia obniżają z kolei obawy związane z wypłaceniem należnego wynagrodzenia. W przypadku ustnej umowy pracownik nie ma pewności, czy dostanie wynagrodzenie lub też czy wynagrodzenie zostanie wypłacone w takiej wysokości na jaką umówił się z pracodawcą.

"Jeżeli chodzi o warunki pracy, to jest wszystko w porządku. Wiadomo, nie mam laptopa, czy samochodu służbowego, jakichś szkoleń, czy wyjazdów służbowych, czy integracyjnych, ale jeżeli chodzi o jakiegokolwiek inne rzeczy, to wszystko jest zapewnione i czuję się jak w normalnej firmie, tylko nie jest to wszystko takie oficjalne i nie ma jakichś tam dodatkowych bonusów. Wszystko jest OK, jakoś nie narzekam" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]
"(...) Jakoś nie ma jakiegoś takiego, że jak się czasami myśli o pracy na czarno, że nie wiadomo gdzie, co się robi, z kim i czy się dostanie wypłatę, czy nie" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

Bardzo pozytywnie oceniona została możliwość wykonywania pracy częściowo nierejestrowanej. Osoba taka nie tylko ma prawo do korzystania z publicznej służby zdrowia i leków refundowanych, ale również wykonywana przez nią praca liczona jest do stażu pracy, co ma znaczenie przy określaniu praw emerytalnych. Przysługują jej także prawa pracownicze do płatnego urlopu wypoczynkowego, korzystania ze zwolnień lekarskich itp. Satysfakcjonująca jest dla nich również wysokość całkowitego dochodu uzyskiwanego z takiej pracy.

"(...) Też to jest dobre w mojej pracy głównej, że premie, jakieś tam inne dodatkowe bonusy do wypłaty są pod stołem wypłacane, także mam najniższą krajową, ale pod stołem mam premię, która jest dwa razy taka" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]
"Tak, jestem zadowolona. Jest to jakieś dodatkowo źródło dochodów, a też nie jest to ciężka praca. Z resztą lubię takie zajęcia, taką pracę" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 37, praca dodatkowa]

Druga grupa to osoby, które nie są zadowolone z wykonywanej pracy w sposób nierejestrowany. Nie odpowiadają im warunki pracy oraz to, w jaki sposób traktuje ich pracodawca. Niekiedy to niezadowolenie wynika z charakteru pracy. Ma on znaczenie przy pracach wykonywanych przez opiekunki, gdzie powodem niezadowolenia może być utrudniony kontakt z podopiecznym będący wynikiem ich postępującej choroby, szczególnie wówczas, gdy jest on jednocześnie pracodawcą. Powodem niezadowolenia jest również wykonywanie pracy obciążonej wysokim ryzykiem doznania urazu. Dotyczy to szczególnie prac fizycznych, w których często dochodzi do wypadków podczas ich wykonywania. W takich sytuacjach pracownikowi nierejestrowanemu nie należy się odszkodowanie, musi również pokryć koszty leczenia jeśli nie jest ubezpieczony. Powodem niezadowolenia mogą być również negatywne doświadczenia związane z wykonywaniem pracy nierejestrowanej oraz zachowanie i sposób traktowania pracowników przez pracodawcę.

"Na pewno taka praca wiąże się z dużym ryzykiem. Miałem taką sytuację niedawno w sierpniu, że pracowałem jako ochroniarz na meczu "na czarno", zostałem pobity przez kibiców, którzy byli bardzo agresywni w stosunku do ochroniarzy. No niestety musiałem na własną rękę dochodzić do zdrowia, bo nikt mi pieniędzy za leki czy za utratę zdrowia nie zwrócił" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 30, praca dodatkowa]
„Szef był chamem, w jednej z firm, po znajomości zatrudnionej. Szef był strasznym chamem i nie podobało mi się to. Traktował wszystkich z góry" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]
"(...) ta starsza Pani no nie zawsze mnie traktuje po ludzku. Ale to już trzeba na kark tego, że ma tyle lat, to już i miażdżycza i po prostu, i skleroza i wszystko razem" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 54, praca główna]
"No nie, nie, nie jestem zadowolony. To jest ciężka praca fizyczna, tak, i trzeba uważać na zdrowie, wiadomo jak to przy no to jakieś tam urazy często się zdarzają, czy ręka złamana, czy coś, albo jakieś nadwyrężenie kręgosłupa, tak, ale wiadomo, jak coś się stanie w tej pracy, no to nie mam szans na żadne odszkodowanie (...)" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

Zdarza się, że warunki w jakich wykonywana jest praca nierejestrowana nie spełniają wymogów określonych w przepisach BHP. Nie zawsze pracownicy mają dostęp do bieżącej wody, czy otrzymują robocze ubrania, nie są również zapewnione względy bezpieczeństwa. Często nie mają przeprowadzanych szkoleń BHP, nie przysługują im również przerwy w pracy. Zdarza się również, że muszą przychodzić do pracy nawet wówczas, gdy są chorzy. Pracodawcy nie zawsze zgadzają się, aby dać im kilka dni wolnego na wyleczenie infekcji, przeziębienia czy innego schorzenia wymagającego pobytu w domu lub hospitalizacji. W przypadku wykonywania pracy o charakterze biurowym w domu, czy u klienta najczęściej trzeba dysponować własnymi narzędziami, urządzeniami niezbędnymi do wykonania pracy czy usługi.

"To był właściwie ogródek piwny, mała budka no i ... Tam można było iść po tą wodę, było, blisko ale nie było tego na miejscu, tak? Bieżącej wody, więc... To było głównie najbardziej, no moim zdaniem nie powinno tak być, tak? Nie, nie, nie to była na szczęście taka z kubkami plastikowymi, były, więc tak dalej. To służyło tylko do po prostu jakbym chciała ja skorzystać, umyć ręce, a że obsługując klientów po prostu trzeba to robić od czasu do czasu tak? Tak, dostęp do toalety był. Był tam też blisko po prostu w sąsiedniej restauracji, że tak powiem. On miał tam umowę niepisaną, że mogłyśmy korzystać. Tam było czysto. (...) nieraz beczki piwa stały sobie wysoko, więc po prostu jakoś nie chcący czy pchnął czy coś to po prostu nie było to bezpieczne. Bo to były tam, początkowo 50l, później 30l, więc mogło się coś stać" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 23, praca główna]

„(...) BHP żadnego nie było szczerze mówiąc. Znaczący jest takie coś, tylko przerwy nie mam żadnej i muszę... Bo jakbym miała przerwę, to bym zostawała po prostu dłużej, a tak no to... No nie ma w te osiem godzin wliczonej przerwy" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 22, praca główna]
"Nie, nie mieliśmy nic. Nie raz zdarzało się, że pracowało się na koncercie w lato, na dworze się stało, było około 30 stopni, człowiek na prawdę nie miał ani żadnej wody podanej, ani nic. Po prostu musiał sobie wszystko we własnym zakresie załatwić. Nie raz po człowieku leciał pot. Stoi się w takim ubraniu dość grubym. Niestety trzeba było jakoś wytrzymać. Nie raz byłem poparzony od słońca. Musiałem się na własną rękę później leczyć" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 30, praca dodatkowa]

"(...) Najgorzej chyba wspominać pracę w sklepie spożywczym, bez umowy, bez niczego, jak dostałam zapalenia nerek, szefowa powiedziała, że po prostu nie mogę iść na zwolnienie, na żadne wolne, żeby się wyleczyć" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 24, praca główna]
"Teraz jak ja chodzę na czarno, to muszę sama sobie wziąć fartuszek i spodnie mieć i jakieś buciki. A dostaje tylko tam środki do tej pracy, do wykonania, środki czystości, jakieś tam różne płyny, czy szmatki to dostają, a resztę ubranie, to muszę sobie sama zapewnić" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 57, praca główna]

Z przeprowadzonych badań wynika, że nie zawsze warunki pracy pracowników nierejestrowanych są gorsze. Zdarza się, że są one zgodne z wymaganiami określonymi przez przepisy BHP. Natomiast istniejące różnice dotyczą przysługujących praw pracownikom związanych z np.: płatnym urlopem wypoczynkowym, czy zwolnieniem lekarskim. Aczkolwiek są pracodawcy, którzy zatrudnionym nierejestrowanym pracownikom przyznają urlopy lub czas na

wyleczenie choroby. Traktowani są tak samo, jak pozostali pracownicy. Przechodzą krótkie szkolenia na stanowisku pracy, czy BHP. Dostrzegane różnice dotyczyły podziału pracy. Zdarza się również, że to właśnie pracownicy nierejestrowani są traktowani przez pracodawcę lepiej, niż osoba pracująca legalnie. Pracodawcy są bowiem świadomi tego, że pracownik nierejestrowany może zrezygnować z wykonywania pracy z dnia na dzień, jeśli nie będzie zadowolony z oferowanych przez pracodawcę warunków bez ponoszenia z tego tytułu jakichkolwiek konsekwencji. Może również odmówić wykonania pracy, która jest niezgodna z umową czy pozostania w pracy po godzinach. Mogą natomiast wymagać tego od pracowników zatrudnionych na podstawie pisemnej umowy o pracę, którym trudniej jest rozwiązać stosunek pracy. Mogą stawiać im wysokie wymagania i karać z pojawiające się nieprawidłowości w wykonywanej pracy.

"(...) z tego co widzę to jest to samo. No nie mam prawa do płatnego urlopu, no ale to się mogą dogadać, zresztą brałem w tym roku takie coś w rodzaju urlopu. Ale to po prostu nie było mnie przez 2 tygodnie w pracy, koledzy tak to widzieli, a ja się dogadałem z szefem, że mi tam odpali parę złotych, bo ja muszę sobie wyjechać, trochę odpocząć, on mówi: no dobra, to se jedź, masz tu parę złotych i se jedź (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 51, praca główna]

"Nie, z tego co obserwuję, to wszyscy są równo traktowani. Nie ma tak, że jeśli masz umowę, to lepiej ciebie traktują niż tamtych. Na równi jest" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

"Zauważyłam, no bo skoro ja pracuję 4 lata, i ja nie mam urlopu, albo byłam pierwszy raz na urlopie, przy czym liczyłam się z tym, że szefowa, mi za to nie zapłaci, bo jakby, no nie musiała. No więc, czy np. nigdy nie chodzę na zwolnienia, no bo, po prostu automatycznie, to też, nie jest płatne. No więc, no to są, te jednak warunki" [IDI, warszawski wschodni, kobieta, lat 30, praca dodatkowa]

"Znacząca była różnica w traktowaniu, szef dużo więcej na przykład od niej wymagał i po prostu jeździł po niej, nie. W skrócie. Pastwił się nad nią tylko dlatego, że miała umowę. I jeśli coś tam ten, to on i tak jej poobcinał tam pieniądze. Tam dosyć ciężko było na tym (...)" [ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 28, praca główna]

"Nie, tak samo jesteśmy traktowani, nie ma żadnej różnicy. Jest tylko kwestia taka, że osoby które nie są pracownikami tak jak ja w cudzysłowie sezonowymi, tylko one mają poszerzone spectrum i są tak jakby wyżej, są jakimiś supervisorami, menadżerami." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

"(...) wziął mnie Pan BHP-owiec i powiedział jak ma praca wyglądać, taki krótki kurs BHP. Wprowadził mnie wstępnie, żeby być ostrożnym, uważać na wysokościach, na drabinie jak się pracuje przy myciu okien, także Pan BHP-owiec mnie wprowadził." [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 57, praca główna]

Niestety są również i tacy pracodawcy, którzy gorzej traktują pracowników nierejestrowanych. Czas pracy, a więc i zarobki pracowników niezarejestrowanych zależy od ilości pracy, jeśli jej ilość są w stanie wykonać osoby pracujące w firmie legalnie, wówczas osoby świadczące pracę nierejestrowana w pracy się nie pojawiają i jednocześnie nie zarabiają. Ponadto dostrzegane różnice dotyczyły nie tylko traktowania pracowników nierejestrowanych przez pracodawców, co zachowania współpracowników zatrudnionych legalnie. Osoby takie nie zawsze przykładały się do wykonywania swoich obowiązków, przy czym egzekwowały swoje prawa pracownika. Czuły się bardziej pewnie, gdyż chroniły ich przepisy prawa pracy. Ponadto nie groziło im zwolnienie z pracy z dnia na dzień. Umowy, które mieli podpisane posiadały wyraźnie określony okres wypowiedzenia w przypadku ich zwolnienia.

„Znaczący, może traktowanie przez szefostwo, że tak powiem, to było na równi, ale za to tamci pracownicy pozwalali sobie na więcej. Wiadomo było, że w razie co, no to zwolnią tego bez umowy, tak po prostu wyrzucą, a już na etat trochę jest więcej problemów, bo to jest okres wypowiedzenia, itd.” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 24, praca główna]

"Te osoby, które miały umowę o pracę podpisaną były traktowane trochę lepiej, bo dla nich była praca zawsze. One non stop chodziły, a tak jak my co robiłyśmy na czarno, to dla nas tej pracy cały czas nie było. Chodziłyśmy np. tydzień, czy tam miesiąc powiedzmy, było mniej pracy to my do domu, a te co mają umowy zostawały i cały czas miały pracę" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 50, praca główna]

Osoby podejmujące pracę nierejestrowana wynagradzane są w różny sposób. Wszystko zależy od tego jak często świadczą tą pracę. W przypadku osób wykonujących pracę w pełnym wymiarze czasu pracy na czas nieokreślony na podstawie ustnej umowy wynagrodzenie płacone

jest raz w miesiącu, dwa razy w miesiącu. Częstotliwość tych wypłat może być również większa, np. raz w tygodniu, raz na dziesięć dni. Wypłacane wynagrodzenie w ich przypadku może być również dzielone na część zasadniczą i prowizję, która zależy od efektów wykonywanej pracy przez pracownika nierejestrowanego. Niekiedy zdarza się, że wynagrodzenie wypłacane jest codziennie. W przypadku prac wykonywanych nieregularnie i w krótkim okresie wynagrodzenie wypłacane jest po wykonaniu każdego zlecenia. Jeśli są to prace, realizowane od godziny do kilku w ciągu jednego dnia, wówczas wynagrodzenie wypłacane jest tego samego dnia po skończonej pracy. W ten sposób często wynagradzani są korepetytorzy i sprzątaczkę, którzy są zatrudniani przez gospodarstwa domowe. W przypadku pracy nierejestrowanej wykonywanej nieregularnie przerwy między okresami świadczenia pracy mogą być różne: dłuższe np. około 2 tygodnie lub krótsze np. trzy dni. W przypadku niektórych prac pracownik stawia się w pracy dopiero wtedy, gdy jest taka potrzeba.

"2 razy w miesiącu, bo mamy też, mam taką prowizję, a prowizja jest na koniec, na początek miesiąca zasadnicza pensja i pod koniec miesiąca ewentualne prowizje, jeśli są (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 51, praca główna]
"Tak naprawdę to jest różnie. Raczej nie ma tak normalnie, że raz w miesiącu, raczej jest to np. pod koniec tygodnia część, w przyszłym tygodniu część. Tak częściowo, że w ciągu miesiąca się uzbiera ta kwota, ale że dostaje, powiedzmy taką tygodniówkę, zależy co 10 dni, na bieżąco" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]
"To zależało, od tego jak pracowałam, jeżeli pracowałam, przez cały tydzień, później miałam przerwę, to od razu miałam, jeżeli przez cały miesiąc, to po miesiącu" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 45, praca główna]
"Po przepracowanym tygodniu, jak w piątek kończę przychodzi mama i daje mi pieniądze za cały tydzień. W zależności od ilości przeprowadzonych godzin dostają odpowiednią kwotę" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]
„Jako kierowca to dostają pieniądze zanim cokolwiek zrobię po prostu, a tak to z reguły z miesiąca na miesiąc płacone pieniądze, czy po miesiącu, czy czasami ktoś płaci od ręki to wyjmuję z kieszeni, płaci i cześć” [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]
"Miesięcznym była. Jeśli któraś tam chciała, to miała w tygodniowym, i tam było, pamiętam, pięć złotych za godzinę. Więc my po czterdzieści złotych w ciągu dnia zarobiłyśmy. Tam tysiąc złotych to nie wyciągnęłyśmy nawet bez umowy" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 28, praca główna]
"(...) umawiam się zawsze na... Od roboty wykonanej albo na dniówkę, że nie było później, że ja kogoś szukam, tego nie ma, on wyjechał, nie ma czasu" [warszawski zachodni, Mężczyzna, lat 42, praca dodatkowa]

„Teoretycznie wynagrodzenie było raz w miesiącu, ale płacone w kilku ratach” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 24, praca główna]
"Tygodniowo, co tydzień dostawałam tygodniówkę" [IDI, radomski, Kobieta, lat 24, praca dodatkowa]
"(...) Praca jest niby w pełnym wymiarze godzin, bo osiem godzin pracuję, tak, ale nie tak standardowo. Rano jest od piątej rano do dziewiątej rano i od szesnastej do dwudziestej, tak, jak w ciągu dnia" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]
"(...) w sklepie, też bez umowy. Ale to była taka dobra współpraca, ja wtedy tam dniówki dostawałam (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]
"Były płacone za miesiąc. Miesięczna była wypłata, ale zdarzało się, że była płacona w dwóch ratach, zdarzało się że była płacona w 4 czy 5 ratach, z opóźnieniem" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 50, praca główna]
"Raczej, już tak po zleceniu. Czy tak w okresie, tak po tygodniu, no tak różnie, kwestia dogadania. No właśnie tak różnie, właśnie w miarę potrzeby. Nie jest tak, że to jestem, od jakiegoś tam dnia, ten tydzień, np. ten tydzień jest, następny nie, i tak powiedzmy w następnym tygodniu. Czyli tak różnie, no dwa tygodnie może być przerwy, powiedzmy" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 48, dodatkowa]
"Można powiedzieć, że to jest praca na akord, gdyż zapłata jest zależna od wykonanej pracy, od rezultatów. Okres to był wedle realizacji powierzonych mi zadań. Jak już wspominałem zazwyczaj około dwóch tygodni, rozliczenie również po około dwóch tygodniach po zatwierdzeniu i zweryfikowaniu moich rezultatów pracy" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]
"Najczęściej w weekendy są różne imprezy, typu jakieś tam koncerty. Dany koncert w sobotę, to w czwartek wieczorem dzwonił i była krótka odpowiedź, czy tak, czy nie. Jeżeli tak, to mówił żeby być w tym i w tym miejscu, na tą i na tą godzinę, taka i taka stawka. No i zawsze za dany miesiąc, przykładowo mówię, np. za październik pieniądze dostanę 15 listopada, zawsze 15-ego kolejnego miesiąca za miesiąc poprzedni. W ten sposób" [IDI, ciechanowsko-płocki, mężczyzna, lat 30, praca dodatkowa]
"On mi od razu po każdym zleceniu gotówkę, także to jest dobra opcja, jeżeli chodzi o pracę dorywczą, że tutaj nie mam tego oczekiwania, że na koniec miesiąca już nie mam pieniędzy, tylko po prostu od razu po ewencie" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

"No i tutaj, bywa różnie, to zależy. Bo tutaj, w umowie mam, kwotę miesięczną, jaką zarabiam, a tak naprawdę zarabiam tyle, ale kilometrów przejadę tak? No i to jest różnica, i to w sumie spora (...) To różnie bywa, od miesiąca, ale 50% czasami, czasami nawet 100% więcej zarabiam" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

Nie zawsze jednak wysokość wynagrodzenia za wykonaną pracę w sposób rejestrowany satysfakcjonuje pracownika. Niekiedy wynagrodzenie jest stosunkowo niskie, a nawet porównywalne z wynagrodzeniem uzyskiwanym z pracy legalnej, ale mimo to prace takie również są podejmowane ze względu na złą sytuację materialną gospodarstwa domowego. Na prace niskopłatne decydują się również uczniowie, gdyż dla nich jest to źródło dodatkowego dochodu, którym będą rozporządzać tylko i wyłącznie oni, co ilustrują poniższe przykłady. Wydatki związane z utrzymaniem gospodarstwa domowego najczęściej ponoszą bowiem rodzice.

"To była naprawdę niska stawka, można powiedzieć początkowo nie wiem czy chce Pani wiedzieć jak to była kwota? Tzn. to była kwota 4,5 zł za godzinę, więc naprawdę. Aczkolwiek wtedy na moje potrzeby no to nie było wtedy tak rażąco mało, ale bardzo niska stawka. Przy stawce, którą obecnie mam, to było to bardzo ... Tzn. rodzice mnie utrzymywali. To była cały czas tak praca żebym ja sobie dorobiła, taka po prostu dorywczą" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 23, praca główna]

"To były grosze. Poszłam tak na przykład na jakieś 5,6 godzin i dostawałam 30 złotych" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]

„Nie, nie byłam, bo nadgodziny powinny być więcej płatne, czy coś, zwłaszcza, że po 24, a nam dawał taką samą stawkę godzinową, jak byłam wcześniej, a czasami nam odejmował za spóźnienie, gdzie było 10-15 minut to 50 złotych. Gdzie człowiek musiał pół dnia harować za darmo (...)” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]

"Znaczy tak, nie ma co porównywać, bo do tej pory pracowałam w ośmiogodzinnym trybie, 5 dni w tygodniu, jakąś tam kwotę określoną na etat. Tutaj jednak jest za przeprowadzoną godzinę stawka netto. Po ilości zsumowanych godzin w miesiącu jest jakaś tam kwota wypłacana mi do ręki. Powiem szczerze, jakiejś tam różnicy że tak powiem nie widzę. Teraz mam dużo gorszą pracę niż miałam poprzednio, ale nie mam innej i muszę na razie pracować w takiej formie, jaką mam" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 30, praca główna]

Pracownicy nierejestrowani starają się zabezpieczyć przed nieuczciwością pracodawcy. Zdarza się, że w przypadku pojawienia się obaw, że pracodawca może nie wypłacić wynagrodzenia, pracownicy nierejestrowani proszą o wypłacenie zaliczki lub też o przekazanie wynagrodzenia po wykonaniu części prac, które zostały mu powierzone do wykonania.

"Zazwyczaj tak jest, że albo po zakończonej pracy, jeżeli jest to większy projekt, albo mam jakieś podejrzenia w stosunku do zleceniodawcy, proszę albo o zaliczkę, albo rozliczam się na przykład z licencjatu rozdziałami. Że ja piszę rozdział i dostają pieniądze tylko za rozdział. Jeszcze... No i korepetycje tak samo. Jeżeli ja kończę to po prostu dostają pieniądze. Tak, że zazwyczaj zapłata jest od razu po otrzymaniu ode mnie materiałów" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 22, praca główna]

Wykonywanie pracy nierejestrowanej niesie ze sobą również negatywne konsekwencje w postaci kar, które nakładane są w przypadku wykrycia tego rodzaju nieprawidłowości podczas przeprowadzonych kontroli czy też niewypłacenia należnego wynagrodzenia, zaniżania jego wysokości lub też innego rodzaju konfliktów, które mogą pojawić się między pracodawcą o pracownikiem. W zbiorowości osób świadczących pracę nierejestrowaną są osoby, które zaryzykowały i poniosły negatywne konsekwencje swojej decyzji. Mogą pojawiać się konflikty podczas wypłacania wynagrodzenia za wykonaną pracę. Pracodawca zatrudniający pracownika nierejestrowanego może także podejmować próby obniżenia wypłacanego wynagrodzenia np.: pracodawca nie zapłacił za nadgodziny, a pracownikowi została wypłacona jedynie kwota, która była podana przed przystąpieniem do pracy. Sytuacje takie nie zawsze

znajdują szczęśliwe zakończenie. Uczestnikom wywiadów, którzy z takimi sytuacjami mieli do czynienia nie zawsze udawało się odzyskać od pracodawcy należnego wynagrodzenia. Niekiedy nawet nie podejmowali takich prób. Jednakże są osoby, które decydują się na podjęcie kroków mających na celu odzyskanie należących się im pieniędzy. Sytuacje takie kończą się rozstrzygnięciem konfliktu na korzyść pracownika, szczególnie gdy ten postraszy złożeniem sprawy do sądu.

"Tzn. miałam kiedyś spór z jednym pracodawcą, twierdził, że źle wykonałam pewne rzeczy, potem po prostu jak postraszyłam go prawnikiem, że wezmę to wszystko udowodnię, że tak faktycznie było jak ja zrobiłam i że to było dobrze, to po prostu zmienił nastawienie i wypłacił mi tyle ile powinnam być dostać." [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 33, praca główna]

"(...) miałem się zgłosić po wypłatę do mieszkania zleceniodawcy i po prostu nie zostałem nawet wpuszczony, wtedy nie miałem telefonu komórkowego, tamte osoby też nie miały komórkowego, to było bardziej na zasadzie ręka w rękę. Nawet nie wiedziałem jak się kto nazywa. Nie dostałem po prostu wypłaty." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

"Była sytuacja taka, że po godzinach pracy dokonałem remontu pewnego, gniazda bezpiecznikowego w mieszkaniu i zażądał ode mnie tam pewnych jakichś tam rachunków, nie rachunków, umowy, nie umowy, czegoś tam, żebym to oficjalnie pokazał. Ja mówię, że nie zrobię, bo ja tylko robię to jako grzecznościowo, a nie jakoś tam zawodowo, no i zrezygnowałem z zapłaty i wyszedłem" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 59, praca dodatkowa]

"Teraz miałem, przez tydzień czasu robiłem i później dwa miesiące musiałem na pieniądze czekać i od tamtej pory powiedziałem, że albo dniówka, albo...No w końcu dał, ale ile ja się najeździłem, ile nadzwoniłem, ile się naprosiłem o własne pieniądze, no to powiedziałem szkoda czasu" [IDI, warszawski zachodni, Mężczyzna, lat 42, praca dodatkowa]

"(...) u znajomych w firmie trochę pomagałam sprzątać raz i drugi, ale później rzeczywiście zrezygnowałam, bo właśnie w tym temacie mnie oszukano z odpłatnością." [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 65, praca dodatkowa]

Również osoby wykonujące pracę częściowo nierejestrowaną napotykają na swojej drodze nieuczciwych pracodawców. Wśród uczestników wywiadów były osoby wykonujące pracę częściowo nierejestrowaną, którym pracodawca nie wypłacił wynagrodzenia, na które umawiali się ustnie., zgodnie z podpisaną umową. W efekcie pracownik uzyskał tylko kwotę znajdującą się w pisemnej umowie. Sytuacje takie dotyczą świadczenia pracy w taki sposób przez krótki okres. Pracownicy, którzy w ten sposób zostali potraktowani często również nie podejmują żadnych kroków, aby wyegzekwować zobowiązania, które zostały sformułowane w sposób ustny. Uważają, że dochodzenie swoich praw na drodze sądowej pozbawione jest w takich sytuacjach sensu i nie przyniosłoby oczekiwanych efektów.

"Raz była taka sytuacja, że byłem właśnie na umowę zatrudniony, ale na tych warunkach takich oficjalnych i pod stołem, gdzie doszło do konfliktu i nie wypłacono mi tej kwoty pod stołem. Tam był krótki czas, bo to był okres próbny, ja tam pracowałem chyba 2 tygodnie, ale ta współpraca się nie układa i nie wywiązano się z tej umowy słownej, bo to była słowna umowa i ja się wtedy przekonałem jak to naprawdę wygląda. Więc wypłacono mi pieniądze za miesiąc, ale w tej kwocie minimalnej. To jest tak – jak jest dobrze, to jest dobrze, jak jest źle to jest źle. I niestety wtedy jeszcze nie było dostępności telefonów komórkowych z dyktafonami, gdzie by się takie rzeczy nagrywało. Ale nawet gdybym nagrał to też nie wiem, czy bym miał chęć chodzenia gdzieś po sądach, walczenia o to. Nie miałoby to sensu." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

Jest również grupa osób, które nie ponosiły nigdy negatywnych konsekwencji z racji wykonywania pracy nierejestrowanej. Zatrudniający ich pracodawcy byli wobec nich uczciwi, zawsze wypłacali należne im wynagrodzenie w uzgodnionej wysokości i wyznaczonym terminie, a jeśli pojawiały się jakieś trudności to otrzymywali je nieco później. Nigdy też wykonywanie przez nich pracy nierejestrowanej nie zostało wykryte podczas kontroli.

"No bo wiadomo, że jeżeli się sprząta porządnie, uczciwie, to nie ma problemu. No to tutaj się samemu... Wiadomo, że jeżeli bym źle zrobiła czy coś, no to ktoś by mi podziękował. A staram się, także nie mam tutaj problemu z tym." [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 57, praca główna]

"Nie, nie jakiś większych konfliktów nie było i konsekwencji z tego, że pracuję na czarno też nie" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 23, raca główna]

"Nigdy nie miałam takiego zdarzenia żeby ktoś mnie złapał na takiej pracy na czarno. Nie było akurat Bóg dał że trafiłam na uczciwych ludzi i zawsze, za każdym razem otrzymywałam swoje wynagrodzenie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]

Praca nierejestrowana wiąże się nie tylko z ryzykiem ponoszenia negatywnych konsekwencji przez pracobiorców, ale również przez pracodawców. Osoby niezadowolone z warunków w jakich wykonywana jest praca lub wysokości uzyskiwanego wynagrodzenia mogą w każdej chwili zrezygnować bez podawania wyjaśnień. Nie obowiązuje ich okres wypowiedzenia pracy. Sytuacja taka może obniżyć zyski firmy. Pracodawca nie ma również możliwości dochodzenia swoich praw na drodze sądowej.

"(...) szef nie zachowuje się w stosunku do nas jakbyśmy byli pracownikami, że umowa nas wiąże i w razie złamania np. przeze mnie zasad, czy regulaminu, to będą konsekwencje. Szef też zdaje sobie z tego sprawę, że jeżeli coś będzie nie tak to nie może nam nic zrobić, bo nie ma umowy. Nie pójdzie do sądu, jeżeli parownik coś zrobi, no bo sam siebie wkopie (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

2.1.3. Stosunek do płacenia składek ubezpieczeniowych

Osoby wykonujące prace nierejestrowaną dzielą się na trzy grupy. Pierwsza, to osoby, które **nie mają odprowadzanych składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne przez pracodawców zatrudniających ich w sposób nierejestrowany i sami nie pomyśleli o takim zabezpieczeniu dla siebie na przyszłość**. Osoby takie nie mają zaufania do istniejącego systemu emerytalnego, czy publicznej służby zdrowia. Ich zdaniem odprowadzanie tych składek jest pozbawione sensu, systemy są niewydolne i mają zastrzeżenia do sposobu zarządzania wpływającymi środkami do systemu ubezpieczeniowego.

"Nie. Nie. Po co? Przecież ja i tak muszę za lekarza płacić, nawet jak będę opłacał (...) nie opłaca się odprowadzać składki, bo te pieniądze są marnotrawione. To są marnotrawione. Są wydawane niezgodnie z ich przeznaczeniem, i tu jest cały problem. Bo gdyby one były wydawane zgodnie z ich przeznaczeniem, powiedzmy, na emerytury i tak dalej, to czemu nie. Ale utrzymywać całą armię urzędników w ZUS-ie, a oni marnotrawią na lewe przetargi, na bazę transportową, na bazę hotelową, którą mają i utrzymują to, są sponsorami różnych imprez, sponsorują i wydają pieniądze nieswoje. To jest przecież chore" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 61, praca główna]

"Znaczący nie, nie opłacam. Mam już staż pracy dosyć duży, na emeryturę mi starczy, dokąd zdrowie będzie to trochę się dorobi, może się trochę odłożyć. Tak, że nie opłacam. Po prostu ZUS okrada, Skarbowy okrada, wszyscy okradają. Lepiej jak ja te pieniądze sobie zagospodaruję sam" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 56, praca główna]

„Na razie nie myślałem o tym, bo nie wiem, czy dożyjemy, w ten sposób" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 22, praca główna]

"Nie było takich sytuacji. Po prostu jak byłam bez prawa do zasiłku to tylko miałam ubezpieczenie zdrowotne przez UP płacony i nic poza tym" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 50, praca główna]

"Skąd? Nie, mam to w nosie, mam to w nosie, bo nie wierzę w to, zupełnie w to nie wierzę, przecież to znowu przyjdzie jakiś kolejny rząd, który sobie zwyczajnie mi te pieniądze zabierze, bo tak mu się będzie podobało. To ja nie chcę się czuć za ileś lat człowiekiem okradzionym, więc ja wolę nic nie płacić dzisiaj, to nigdy mnie nikt nie okradnie" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 51, praca główna]

W grupie tej są również osoby, które **nie odprowadzają składek i podatków od wypłacanych wynagrodzeń za wykonywanie pracy w formie nierejestrowanej, gdyż wysokość tych wynagrodzeń jest po prostu bardzo niska**. W związku z tym wysokość odprowadzanych składek na ubezpieczenie emerytalne byłaby tak niska, że nie miałyby one praktycznie żadnego wpływu na wysokość naliczanej emerytury. Uniemożliwia im to również posiadanie wykupionego ubezpieczenia zdrowotnego, gdyż składki pochłonęłyby praktycznie całkowity dochód uzyskany z pracy nierejestrowanej.

"Nie zabezpieczałem się. Były to małe kwoty. 500 zł miesięcznie to nie jest jakaś duża kwota, więc wystarczyło mi to na jakieś bieżące utrzymanie po prostu" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 30, praca dodatkowa]

"Nie, nie, nie, absolutnie to nawet nie było sensu tam robić umowy, bo to nie było na takie pieniądze, żeby to zaraz dzielić na ZUS, nie na ZUS, to nie takie pieniądze były. Jak tam stówę się zarobiło, 150 w ciągu miesiąca, czy 200, no to co tu było, o co tu było" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 59, praca dodatkowa]

W grupie, która nie zabezpieczyła do tej pory swojej przyszłości, są również **osoby, które nie myślały o tym**. Liczą jednakże na to, że uda im się znaleźć pracę legalną, która zapewni im prawo do uzyskania w przyszłości świadczeń emerytalnych.

„Wie Pani co, nawet o tym nie myślałam, nie przyszło mi to nawet do głowy. Wiadomo, że taka praca no to jednak do tej emerytury będzie brakowało i to na pewno sporo, bo już parę lat tak przepracowałam. Na razie. Może się uda zdobyć pracę z normalną umową, to jakoś tam człowiek jeszcze się do tej emerytury pozbiera.” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 24, praca główna]

„Nie ma warunków, a po za tym, ja myślę, że już nie dożyję do tego wieku emerytalnego, żyjąc w takim stresie w Polsce. Naprawdę, tak ostatnio zaczęłam sobie myśleć, kurczę podnieśli ten wiek emerytalny, nie ma siły, żebym ja dotrwała do niego.” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 47, praca główna]

Drugą grupę stanowią osoby, **dla których praca nierejestrowana stanowi źródło dodatkowego dochodu**. Wykonują bowiem pracę w sposób legalny i tam mają odprowadzane należne składki na ubezpieczenie zdrowotne i społeczne oraz podatki. Czują się w związku z tym bezpieczni i nie widzą potrzeby odprowadzania tych należności od dochodu zarobionego w sposób nierejestrowany. Również osoby pobierające różnego rodzaju świadczenia (np. zasiłki dla bezrobotnych, świadczenia i dodatki z pomocy społecznej, renty itp.) chętnie decydują się na podejmowanie pracy nierejestrowanej tym bardziej, że składki na ubezpieczenie zdrowotne mają odprowadzane od tych świadczeń. Ponadto część z tych świadczeń może zostać przez nich utracona, jeśli podejmą pracę legalną lub wykonywanie pracy zostanie im udowodnione. Również dla studentów pobierających stypendia podejmowanie pracy w sposób legalny jest nieatrakcyjne. W przypadku zatrudnienia nierejestrowanego mogą uzyskać wyższe wynagrodzenia, składki na ubezpieczenie zdrowotne odprowadzane są przez pracodawców zatrudniających ich rodziców. Ponadto w przypadku pobierania stypendium socjalnego nie ryzykują jego utraty lub obniżenia. Niektóre osoby wykonujące pracę nierejestrowaną są ubezpieczane przez swoich współmałżonków, którzy wykonują pracę legalną.

"(...) od rządu polskiego mam stypendium na studia" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 35, praca główna]

"(...) mąż mnie jakby ubezpieczył, także on jakby mi tam, w swojej pracy opłaca, że w ten sposób" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 48, praca dodatkowa]

"(...) bo ja w takim wieku jeszcze studiowałam, więc ubezpieczenie zdrowotne nie interesowało mnie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

"Nie znaczy tylko tyle że ostatnim razem to wszystkie te składki były w ZUZ-e bo ja otrzymywałam ten zasiłek rehabilitacyjny" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]

"Nie, ja jestem na ubezpieczeniu od mamy, bo mama pracuje. Jestem jeszcze uczący się to jestem u niej w ZUS-ie, a dodatkowo miałem ubezpieczenie z uczelni" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 23, praca dodatkowa]

„Tak, ale teraz jestem ubezpieczona u rodziców, chociaż teraz mama jest na bezrobociu. Mamie teraz skończyła się kuroniówka, to jestem teraz u niej ubezpieczona. W szkole jestem też ubezpieczona. Pod względem ubezpieczenia to się nie martwię. Wiadomo, jak by było wcześniej, to bym musiała do jakiejś pracy konkretnej iść i tyle" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]

"Póki, co to ja się zajmuje tylko i wyłącznie składką na ubezpieczenie zdrowotne, ale to załatwia za mnie ZUS, bo ja z kwoty renty, która jest mi należna mam odprowadzoną tam pewną kwotę na ubezpieczenie zdrowotne. Jeżeli chodzi o emeryturę to ja tutaj już mam takie podejście, że raczej moją emeryturą będzie to, co ja sobie sama wypracuję i odłożę niż państwo powiedzmy opiekuńcze mi załatwi. No, powiedzmy mam takie podejście, że o emeryturę zadbam sama." [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 22, praca główna]

"Moim zabezpieczeniem są składki odprowadzane przez mojego głównego pracodawcę, oraz własne oszczędności" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 34, praca dodatkowa]

Trzecia grupa to osoby, które **zdecydowały się samodzielnie zabezpieczyć siebie**. Osoby znajdujące się w tej grupie zapewniają sobie bezpieczeństwo w przypadku pojawienia się choroby lub wypadku i opłacają sami składkę na ubezpieczenie zdrowotne, wykupują polisy na wypadek śmierci w bankach, nie opłacają natomiast składek na ubezpieczenie społeczne. Inni z kolei zabezpieczają swoją przyszłość na starość i kupują fundusze inwestycyjne, chociaż z drugiej strony nie mają ubezpieczenia zdrowotnego, gdyż uważają, że wpłacanie tego rodzaju składek ze względu na to co dzieje się w polskiej służbie zdrowia jest bezcelowe.

"Opłacam minimalne składki jakie są, nie jest to też ubezpieczenie, no wiadomo wolałbym też inne, tak jak byłoby w firmie jakieś, że mam pracownicze i mam też prywatne, ale mam tylko jedno na najniższych tych stawkach, ale jest. Też nie jestem ryzykantem, żeby się nie ubezpieczać, bo to wiadomo, w razie jakichś tam wypadków, to ja sobie mogę sam zapłacić za jakiś tam... szew wiadomo, nie zapłaci, może pomóc, nie wiadomo jak by się tam zachował. Oby do takiej sytuacji nie doszło, ale wole się ubezpieczać jednak" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

"Ubezpieczyłam się tylko, w banku, tam na wypadek śmierci, i takie tam. A poza tym to nic" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 48, praca dodatkowa]

"Tylko ubezpieczenie zdrowotne na ewentualny pobyt w szpitalu" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 49, praca główna]

"(...) Znaczący mam fundusz inwestycyjny i jak gdyby tam lokuję swoje pieniądze i jakby stwierdziłam że to, co przez ten czas kiedy nie będę pracowała tak naprawdę to mogę sobie to wpłacać tam i ta praca obecna mi na to pozwala. Tamta mi też na to pozwalała. No i dlatego. Ten ZUS jak gdyby tak... Zastanawiam się tylko co zrobię ze szpitalem albo czymś takim tak naprawdę, bo tak to nie myślę o tym, bo uważam, że to jest po prostu naciąganie ludzi." [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]

"Oprócz tego jeszcze dodatkowo dostaję stypendium i to jest takie moje własne, gdzie odprowadzam na emeryturę, bo mam konto założone. Tak. Wiem, że będzie później... Znaczący ja sobie obiecałam, od 2 lat co miesiąc sobie odkładam od 50 do 100 zł i wiem, że to jest fajne, bo zawsze jakiś tam kapitał się ma i zostawiam po prostu to na czarną godzinę. Cel jest głównie na emeryturę, ale wiadomo zawsze może coś się tam zdarzyć. Zawsze mam jakąś tam gotówkę na tym koncie oszczędnościowym, więc coś tam jest." [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]

2.1.4. Potencjalna skłonność do świadczenia pracy w sposób nierejestrowany

Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną świadome są negatywnych stron wykonywania pracy właśnie w taki sposób. Ta świadomość ma wpływ na ich przyszłe plany zawodowe. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną jako główną wolałyby podjąć pracę legalnie. Tylko okres takiego zatrudnienia liczy się do stażu pracy i gwarantuje uzyskanie emerytury. Praca legalna daje również prawo do uzyskiwania płatnych urlopów wypoczynkowych oraz często możliwość uzyskania awansu. Nie muszą się również bać pojawienia się choroby czy następstw nieszczęśliwych wypadków i kosztów związanych z ich leczeniem. Praca legalna daje im prawo do korzystania z publicznej służby zdrowia i leków refundowanych oraz rehabilitacji medycznej, społecznej i zawodowej. Obniża również odczuwany dyskomfort w przypadku konieczności pójścia na zwolnienie lekarskie i podnosi samoocenę. Uczestnicy wywiadów zwracali uwagę również na to, że problem stanowi rynek pracy, który legalnych ofert pracy ma niewiele, dlatego niektórzy uczestnicy wywiadów wątpili w to, że uda im się znaleźć legalne zatrudnienie.

"No wolałbym, pewnie, że etat, bo to mi daje pewne socjalne prawa, też ta składka emerytalna, no wiadomo, to byłoby miło wiedzieć, że się ma te sprawy załatwione, prawo do urlopu płatnego, takie rzeczy, czy np. teraz jestem - nie jestem na zwolnieniu tylko jestem po prostu unieruchomiony. Prawda? Bo choroba mnie unieruchomiła i ja nie wiem jak to mój szef potraktuje, no bo on może powiedzieć, że ja byłem absolutnie nieproduktywny, nie było mnie i już, nie wniosłem nic do przedsiębiorstwa, żadnych przychodów, nic nie wyprodukowałem, no i mi powie - no to on ma w nosie to, że ja sobie choruję, no to sobie choruj. I to jest właśnie przykre. Na normalnym etacie to ja się nie martwię, przynoszę L4, czy tam wysyłam pocztą i wiem, że pensja będzie. A tym razem mogę mieć z tym tutaj jakiś problem (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 51, praca główna]

"Będę dożył do tego żeby znaleźć pracę z umową, żeby to była praca w pełnym wymiarze godzin i żeby właśnie było ubezpieczenie, bo to daje taki komfort" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 49, praca główna]
"No, bo chyba już nic innego nie znajduję. No chyba cud by się stał, żebym... Bardzo chętnie bym podjęła pracę na stałe, bo to motywuje człowieka do działania i pozwala się rozwijać, a tak to wie Pani, człowiek po prostu jest w jakimś takim dołku, nie ma aspiracji, nie ma żadnego motywu do działania jakiegokolwiek." [IDI, m. st. warszawa, Kobieta, lat 57, praca główna]

Decyzja dotycząca podjęcia pracy rejestrowanej jest również uzależniona od tego, czy praca ta będzie satysfakcjonowała osobę ją wykonującą, a właściwie przede wszystkim od wysokości zaoferowanego wynagrodzenia, ale znaczenie mają również warunki pracy i możliwości awansu. Znaczenie mają również warunki jej wykonywania oraz to czy pracodawca okaże się uczciwy.

"Zależy jaka to by była praca. Jeżeli to by była praca absorbująca, naprawdę zajmująca większość czasu i wymagająca ode mnie poświęcenia 100% do tej nowej pracy, do tej nowej pracy, tej na umowę o pracę, to wiadomo, że bym nie myślał o dodatkowej pracy. To też wszystko zależy właściwie jaka jest to firma, jakie jest wynagrodzenie, jakie jest podejście do pracownika. Czy jest traktowany pracownik... czy po prostu tanie siła robocza. Tak jak mówiłem wcześniej, że się haruje całymi dniami, a przychodzi co do pensji i są to śmieszne pieniądze. To wszystko zależy, jakie to byłyby warunki i jak to by wyglądało. Jeżeli miałbym przyjść po prostu na umowę o pracę a były by to śmieszne pieniądze i żadnej szansy rozwoju, to bym chyba nie podjął takiej pracy. To się równa z umową zleceniem. Śmieszne pieniądze, a roboty tyle, że..." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]
„Jak będę dostawał te same pieniądze co dostaję” [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 22, praca główna]
"To znaczy myślę, że chciałabym mieć na tyle ambitną pracę, czy jakąś taką dochodową też przy okazji żeby nie robić tego naprawdę. Chyba, że nie wiem, po prostu jakoś tak po znajomości, jakoś okazjnie. Bo tak to nie jest to, co tak naprawdę... Lubię to, ale to nie jest coś, co chcę robić tak naprawdę, co mnie jakoś tak fascynuje w jakiś większy sposób (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 3, praca główna]

Zainteresowani podejmowaniem pracy nierejestrowanej w przyszłości były osoby wykonujące pracę częściowo nierejestrowaną. Również osoby, dla których praca nierejestrowana stanowi doskonałą możliwość łączenia uzyskiwanych w ten sposób dochodów z pobieraniem różnego rodzaju świadczeń nie są zainteresowane w przyszłości podejmowaniem pracy legalnej. Taka forma świadczenia pracy pozwala im zachować prawo do pobierania dochodów i nie stanowi podstawy do ich ewentualnego obniżenia. Doceniają również fakt, że wykonywanie pracy nierejestrowanej pozwala uzyskać wyższe wynagrodzenie niż wówczas, gdy praca taka byłaby wykonywana legalnie. Jednakże w przypadku emerytów i rencistów decyzja ta zależy od sytuacji zdrowotnej. Tylko w przypadku pojawienia się lub nasilenia się schorzenia, które uniemożliwiłoby wykonywanie pracy przynoszącej dochód nie tylko praca nierejestrowana nie byłaby podejmowana, ale również legalna. Zły stan zdrowia, niepozwalający na systematyczne wykonywanie pracy legalnej, jest również powodem wysokiej skłonności do decydowania się na świadczenie pracy w sposób nierejestrowany. Osoby, które chciałyby w przyszłości łączyć prace legalną z wykonywaniem pracy nierejestrowanej także zainteresowane są podejmowaniem prac oferowanych w ramach szarej strefy rynku pracy.

"Tak, jest to zawsze dodatkowy zastrzyk finansowy. Jakoś nie neguję tego, nie odrzucam takiej alternatywy w przyszłości" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]
"(...) na codzienną pracę ja nie jestem w stanie zdrowia, bo dorywczo dwa razy w tygodniu czy trzy to może jeszcze, ale jeżeli też nie ma nigdzie takich szans no to ktokolwiek mi zaproponuje to ja niestety muszę też dorobić, żeby rachunki przetrwać, żeby wyjść z długu, taka prawda" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 65, praca dodatkowa]
"(...) ... Praca na czarno, może mi tak pasowała, bo byłam zatrudniona i... na etat, normalnie, nie, i, ani tamta firma nic ode mnie nie wymagała, ani ja od nich, jestem..., bo ja do dzisiaj tam pracuję bez zarejestrowania, na czarno. No jest nam tak dobrze. Uważam, że, no chyba jest to najlepsze rozwiązanie. Przy etacie, gdzie jest etat i gdzie można sobie dorobić. Bo jednak, no, co tu dużo mówić, zarobki są małe" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 55, praca dodatkowa]

„Szukam czegoś na etat. Z 3-4 czy to jest cały etat. Chciałabym mieć jakikolwiek etat, a powiedzmy na czarno, nazwijmy rzeczy po imieniu, po prostu dorabiać tak dorywczo. Bo jak przyjdzie założenie rodziny, czy macierzyński, każda kobieta chciałaby mieć ten macierzyński i płatny, a nie siedzieć i pieniędzy nie mieć. Jednak ta umowa na pół etatu, czy coś, zwłaszcza państwówki, wczasy pod gruszą zawsze coś jest” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]

„Myślę, że dalej będę chciała to wykonywać. To jest ten plus taki, że tutaj nie trzeba tych podatków odprowadzać, składek. Na tyle na ile się umówię z pracodawcą tyle dostaję tych pieniędzy. Dla mnie to jest plus” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 37, praca dodatkowa]

Również osoby, którym jedynie wykonywanie pracy nierejestrowanej pozwala realizować swoje zainteresowania charakteryzują się wysoką skłonnością do świadczenia pracy w ten sposób. Dotyczy to głównie osób pobierających emeryturę, którzy czują się na siłach i chcą nadal pracować a prace, które oferuje im szara strefa rynku pracy są dla nich ciekawe, pasjonujące i zgodne z zainteresowaniami. Ta grupa uczestników skłonna była świadczyć w ten sposób pracę tak długo, jak pozwoli im na to ich stan zdrowia.

„Lubię, dopóki dam radę fizycznie, no to, po prostu lubię, nawet żeby w domu nie siedzieć.” [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 67, praca dodatkowa]

Na skłonność do podejmowania w przyszłości pracy nierejestrowanej wpływa również sytuacja na rynku pracy. Trudności ze znalezieniem pracy legalnej powodują, że osoby świadczące pracę w ten sposób nie mają innego wyjścia, jak kontynuować jej świadczenie w sposób nierejestrowany. Często nawet nie szukają pracy legalnej, gdyż są przekonane, że takiej pracy nie znajdą. Wpływ ma również wiek osób poszukujących pracy. Uczestnicy wywiadów w wieku przedemerytalnym oraz młodzież zwracali uwagę na to, że jest im bardzo trudno znaleźć pracę, którą mogliby wykonywać na podstawie pisemnej umowy o pracę. Pracodawcy nie są bowiem skłonni do zatrudniania osób młodych, nie posiadających doświadczenia zawodowego czy młodych kobiet, gdyż obawiają się, że założą one rodzinę i przejdą na urlop macierzyński i/lub wychowawczy. W przypadku kobiet z małymi dziećmi pracodawcy obawiają się, że będą one często przebywać na zwolnieniach lekarskich. Małe dzieci bowiem dość często chorują, a w takich przypadkach jednemu z rodziców przysługuje prawo do zwolnienia lekarskiego. Jeśli chodzi o osoby starsze, obawy pracodawców dotyczą głównie ich stanu zdrowia i jakości świadczonej pracy. Wraz z wiekiem pojawiają się bowiem różnego rodzaju schorzenia. Niektóre z nich mogą być powodem długich zwolnień lekarskich, co z kolei niekorzystnie wpływa na sprawność działalności firmy prowadzonej przez zatrudniającego takiego pracownika. Wraz z wiekiem obniża się również wydajność ludzkiego organizmu, co z kolei może niekorzystnie wpływać na jakość i szybkość wykonywanej pracy.

„Może w przyszłości gdzieś będę patrzyła. Na razie to tylko na czarno, bo na razie nie mam takiej perspektywy, więc korzystam z tego, co jest. Dlatego, że jest mały rynek pracy. Osoby w moim wieku, które mają 57 lat... jest bardzo trudno, takiej osobie dostać pracę. Pracodawcy jednak wolą młodszych zatrudnić niż ludzi w takim wieku.” [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 57, praca główna]

„Oczywiście, że bym szukał pracy z umową. Ale mówię, nie daję, jak to się mówi, głowy, czy ręki, że bym nie podjął pracy na czarno. Nie lubię być bez pracy, nie lubię nie mieć środków do życia” [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 49, praca dodatkowa]

„(...) a tutaj nie mogę znaleźć na razie lepszej. Lepiej płatnej i z umową, bo nigdzie nie dają umowy o pracę od razu. Mi przynajmniej. Nie znalazłam takiej, żeby dawali umowę o pracę” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 22, praca główna]

„Powie Panu, że tutaj w Płocku to jest tragicznie z tą pracą. Raczej będę sobie jeszcze te parę lat pracował tak dorywczo na czarno. Nie za bardzo mi się też... Wie Pan, teraz mam trochę takich robót. No, chyba, że te roboty by mi się skończyły, to wtedy bym musiał się naprawdę zwrócić do pośredniaka, szukać jakiejś pracy. Ale tak jak na razie, nie mogę powiedzieć jak to będzie w dalszej przyszłości, ale na razie tak niech zostanie, jak jest” [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 56, praca główna]

2.2. Zatrudnianie pracowników nierejestrowanych przez gospodarstwa domowe osób świadczących pracę w ten sposób

Osoby świadczące pracę nierejestrowaną, pomimo tego, że zdają sobie sprawę z wad i zalet świadczenia pracy w ten sposób, a niekiedy nawet mieli okazję odczuć negatywne konsekwencje związane z taką formą zatrudnienia, wcale nie stronią od zatrudniania w sposób nierejestrowany osób wykonujących różnego rodzaju usługi lub prace na rzecz ich gospodarstw domowych. Decyzje o zatrudnieniu pracowników nierejestrowanych w gospodarstwie domowym zapadają wówczas, gdy tylko sytuacja taka jest dla jego członków korzystna. Osoby zatrudniane przez gospodarstwa domowe wykonują szereg różnego rodzaju prac i usług. Większość tych prac i usług to prace drobne, wykonywane nieregularnie.

2.2.1. Rodzaje prac wykonywanych przez pracowników nierejestrowanych

Gospodarstwa domowe osób wykonujących pracę nierejestrowaną zatrudniają w ten sposób pracowników do wykonywania różnego rodzaju prac. Prace i/lub usługi, które powierzane są pracownikom nierejestrowanym dotyczą wypełniania PIT-ów, wykonania prac budowlanych lub remontowych, malowania wnętrz, wykonywanie drobnych napraw (np.: hydraulik, naprawa sprzętu domowego, wymiana zamków w drzwiach itp.), naprawy samochodu, sprzętania, opiekania się nad dzieckiem, udzielania korepetycji, wykonywania masażu, rehabilitacji, świadczenia usług fryzjerskich, kosmetycznych.

„Np. w zakresie usług prawnych właśnie albo... Generalnie to usługi prawne, znamy osobę, która rzeczywiście pomaga rozwiązywać różnego rodzaju problemy osobom mniej zorientowanym i pobiera za to jakieś tam niewielkie pieniądze (...) wypełnianie PIT-ów” [IDI, radomski, Kobieta, lat 24, praca główna]
”Mam stałą taką panią właśnie, która przychodzi sobie do sprzątnięcia właśnie” [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]
”Na przykład właśnie fryzjer, manicure, pedicure. Masaż, rehabilitacja” [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 35, praca główna]
”Zdarza się. Tu prosty przykład – samochód też nie jest pierwszej młodości, psuje się. Ma się tych swoich znajomych mechaników, wiadomo, że zrobią to dobrze i taniej, bo nie zedrże z Ciebie. No, muszą mieć znajomości i wtedy bez żadnej umowy. Z mechanika. Powiedzmy ostatnio zakładał mi hydraulikę na rurze znajomy, połowę ceny mniej. Co jeszcze? Tak jak na przykład korzystałem ostatnio, bo brałem nam sofę dużą. Przyjechał jakiś facet i też to było bez rachunku, bez niczego, czyste pieniądze dla niego. Niania, bo mamy dziecko – też musimy jej zapłacić, opłacić. Powiedzmy 200 złotych tygodniowo, ale to jest też bez żadnej umowy, żadnych składek, bez niczego” [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 36, praca dodatkowa]
”No to np. ostatnio miałam robiony remont łazienki. To było właśnie tak z polecenia, taki Pan Włodek przyszedł, robił łazienkę. Rozliczone do rączki, żadnej umowy, dziękuję (...) No to ja w sumie hybrydę robiłam u koleżanki i rzęsy, raz. To było też tak. Tak, bo ona jest kosmologiem. Różne tam rzeczy robi” [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]
”Do głowy mi to nawet nie przyszło. Za płacę za korepetycje tyle, że to jest głowa mała. Syn mój poszedł w tej chwili do liceum renomowanego w Warszawie. To jest drugi miesiąc nauki. Z czterech przedmiotów korepetycje. Kierunkowo bardzo, bo on ma swoje zamysły dosyć ambitne. Od razu poszli w program rozszerzony, więc na dzień dobry praktycznie 3 lata liceum, 3 lata korepetycji (...)” [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 43, praca główna]
”No jest coś takiego, ma coś takiego miejsce i muszę tutaj przyznać, że to nie jest zobligowane żadną ani umową, czy to jest mechanik samochodowy, czy to jest jakaś usługa świadczona, nie wiem, w gospodarstwie powiedzmy. Nigdy nie zawiera się, że tak powiem, jakiejś umowy o tą pracę czy o te dzieło. Wszystko jest na zasadzie, że po prostu ”no dobrze, przyjeżdż jutro, ja ci zrobię i będzie to tyle i tyle kosztowało” [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 55, praca główna]

Praca nierejestrowana na rzecz gospodarstwa domowego nie zawsze świadczona jest w domu pracodawcy. Niekiedy wykonywana jest w domu lub miejscu pracy pracownika. Tak jest np.: w przypadku korepetycji, które odbywać się mogą w domu osoby ich udzielającej.

”To znaczy syn chodził do nich. Dwa razy w tygodniu, po godzinie czasu” [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 55, praca dodatkowa]

"U mojej teściowej jakaś osoba przyjeżdżała do prania dywanów i to też było bez umowy" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 37, praca dodatkowa]
"(...) jakieś odśnieżanie, bo tak myślę o wsi, tak, jak mieszkamy. No to jak najbardziej" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 35, praca główna]
"(...) Część nauczycieli przyjedzie do domu, ale do części muszę zawieźć" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 43, praca główna]"

Praca nierejestrowana na rzecz gospodarstw domowych świadczona była głównie przez Polaków. Uczestnicy wywiadów nie zatrudniali nigdy w swoich gospodarstwach domowych obcokrajowców.

"Nie korzystałam z usług nie-Polaków, więc wydaje mi się, że nie miałyby to większego znaczenia" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 39, praca dodatkowa]

Wśród uczestników badania znalazły się natomiast osoby, których znajomi zatrudniali w swoim gospodarstwie domowym pracowników nierejestrowanych lub też wiedzieli o przypadkach świadczenia pracy w ten sposób w domach swojej dalszej rodziny. Pracownicy nierejestrowani zatrudnieni w gospodarstwach domowych znajomych lub rodziny uczestników wywiadów wykonywali takie prace, jak: odśnieżanie śniegu, przygotowywaniu posiłków, prace porządkowe w domu, ogrodzie, budowlane i remontowe. Niektóre z tych prac wykonywane były przez cudzoziemców. Wykonywali je obywatele Ukrainy. Prace wykonywane przez cudzoziemców wykonywane na rzecz gospodarstw domowych polegały głównie wykonywaniu prac porządkowych w domu, oraz wykonywaniu prac budowlano-remontowych. Członkowie tych gospodarstw domowych z reguły są zadowoleni z jakości pracy wykonywanej przez cudzoziemców.

"Ja osobiście nie, ale znam osoby, które to robią zatrudniając na przykład osoby do prac w ogrodzie, do sprzątnięcia czy ewentualnie mycia okien, ewentualnie jakichś remontów domowych" [IDI, radomski, Kobieta, lat 50, praca dodatkowa]
"Polacy i z tego, co wiem to i z Ukrainy mogą być. Znam takie osoby" [IDI, radomski, Kobieta, lat 29, praca dodatkowa]
"Głównie w Polsce spotykam się z Ukraińcami typowo. Prace typowe sprzątnięcia, prania, gotowanie i prace właśnie remontowe. Zazwyczaj tak, bo są to osoby wbrew pozorom bardzo sensowne, dbające o porządek i dbające o to, żeby... Wiadomo, – jeżeli ich się nie polecą dalej, nie będą mieli źródła dochodu. Ale zdarzają się osoby, którym właśnie na zasadzie, że – dzisiaj jestem, jutro nie muszę." [IDI, radomski, kobieta, lat 50, praca dodatkowa]

Zdarzają się również przypadki korzystania z usług firm, które ukrywają część dochodów. Uczestnicy wywiadów opowiadali również o znajomych, którzy korzystali z usług firmy, która po wykonaniu pracy nie wystawiała faktury. Sytuacje te dotyczyły wykonania prac remontowych.

"(...) Wiem, że znajomi remonty wykonują przez firmę, ale firmy też nie wystawiają faktur, w zależności jeżeli koku co potrzeba. Jeżeli ktoś robi indywidualny remont to wiadomo Vat zostaje zawsze w kieszeni. Na pewno będę, u mnie kwestia czasu. Niedogranie się z fryzjerem." [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

Częstotliwość zatrudniania pracowników nierejestrowanych w gospodarstwach domowych jest różna. Niektórzy są zatrudniani jedynie do wykonania określonej pracy lub usługi, inni regularnie wykonują swoją pracę na rzecz gospodarstw domowych, w których są zatrudniani. Częstotliwość wykonywania prac zależy od charakteru pracy i potrzeb członków gospodarstwa domowego. Zatrudnia się ich wówczas, gdy zatrudniający nie posiadają umiejętności potrzebnych do wykonania takiej pracy lub też, gdy ilość tej pracy przekracza ich możliwości. Osoby sprzątające w domach wykonują swoją pracę raz w tygodniu, z kolei osoby wykonują-

ce remont pracują codziennie przez dłuższy czas, aż do skończenia powierzonych im pracy, natomiast usługi fryzjerskie, czy kosmetyczne są świadczone raz w miesiącu lub rzadziej.

"Dwa razy w tygodniu miałam korepetycje" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 25, praca dodatkowa]
"Z takich związanych z domem no to niezbyt często. Bo to się nie często tak wszystko psuje czy instaluje się coś dodatkowego. No z fryzjera to regularnie, czy takich babskich usług" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 39, praca dodatkowa]
"No przyjeżdżała tam, ja wiem, raz na pięć miesięcy, czy no. A i pamiętam raz przyjechała jak moja córka miała studniówkę, to też przyjechała to jej włosy właśnie podkręciła i zrobiła jej fryzurę też w domu" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 54, praca główna]
"Samochód trzeba naprawiać. Raz na kwartał przynajmniej trzeba zawieźć do mechanika żeby porobił. Jakieś oleje, filtry" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 29, praca główna]
"Jak jest potrzeba. jak jest remont raz na lata, to trzeba kogoś zatrudnić, bo samemu nie zrobi" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 23, praca dodatkowa]
"Raz w tygodniu. Raz w tygodniu, a w jednym miesiącu było tak, że dwa razy, bo już się zbliżał ten, ta poprawka i musiałyby więcej lekcji" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 20, praca dodatkowa]

Wysokość wynagrodzenia za wykonaną pracę lub usługę zależy od dokonanych przez obie strony ustnych ustaleń oraz rodzaju i charakteru pracy, a także czasu jej trwania. W przypadku prac wykonywanych systematycznie, ale rzadko wynagrodzenie wypłacane jest za każdym razem po wykonanej pracy. Również osobom wykonującym prace codziennie przez dłuższy okres wynagrodzenie wypłacane jest po jej zakończeniu, lub też po jej zakończeniu następującej całkowite rozliczenia, natomiast w trakcie trwania stosunku pracy wypłacane są zaliczki.

„Tzn. nie jest to wynagrodzenie jakieś ściśle określone. Powiedzmy, że właściwie płaci się jej tyle ile wydaje się za stosowne po wykonanej pracy.” [IDI, radomski, Kobieta, lat 24, praca główna]
"(...) Ale z zasady takie usługi to są pieniądze z ręki do ręki" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 35, praca główna]
"Tak, po wykończonej pracy" [IDI, radomski, Kobieta, lat 50, praca dodatkowa]
"(...) Z czterech przedmiotów to jest 6 dych za godzinę. To ja jeszcze płacę nie dużo, bo warszawskie stawki są podobno wyższe, nawet do stówki. Daj boże zdrowie, 240 zł tygodniowo to też nie jest mało. Tylko na korepetycje" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 43, praca główna]

2.2.2. Powody zatrudniania pracowników nierejestrowanych

Pracownicy nierejestrowani zatrudniani są przez gospodarstwa domowe przede wszystkim dlatego, że wykonana przez nich praca czy usługa jest tańsza, niż wówczas, gdy ich wykonanie zlecane jest firmie. Ponadto zatrudnienie osoby znajomej lub polecanej przez znajomych czy rodzinę, którzy wystawili jej pozytywną opinię, zwiększa prawdopodobieństwo, że praca lub usługa zostanie wykonana starannie i dokładnie, i nie będzie potrzeby zgłaszania reklamacji. Daje to również większe poczucie bezpieczeństwa w przypadku powierzenia pracownikowi nierejestrowanemu opieki nad dziećmi, czy starszymi osobami. Korzystanie z usług świadczonych w domu klienta jest bardzo wygodnym rozwiązaniem, ponieważ pozwala m.in. wykonać mniej obciążające prace domowe np.: podczas korzystania z usług fryzjerskich w swoim domu klient może zaoszczędzić czas, który potrzebny byłby na dojazd do firmy, świadczącej daną usługę. Krótszy jest również czas oczekiwania na realizację usługi. Stanowi to również doskonałe rozwiązanie wówczas, gdy stan zdrowia jednego z członków gospodarstwa domowego ogranicza mu możliwości przemieszczania się i korzystania z różnego rodzaju usług świadczonych poza domem.

"Nie, to jednak znajomi są na pierwszym miejscu przede wszystkim. Nie okradną cię, nie zrobiliby fuszerki żadnej. Wiem, że dziecko będzie... Jak jest niańka przez ulicę, no to wiem, że będzie dopilnowane, nakarmione. Tak jak wszyscy znajomi po części jak rodzina" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 36, praca dodatkowa]
"No mam w rodzinie mechanika, który często mi naprawia samochód, no i po prostu jest to bez umowy, ponieważ jest to członek rodziny" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 23, praca dodatkowa]

"Na pewno jest to kosmetyczka, robienie paznokci. Wiadomo to tak samo jak w salonie jak i w domu. Zaoszczędza się przede wszystkim czasu. Ze względu, że jeszcze można coś w domu przy okazji zrobić. Nie ukrywajmy, że idąc do fryzjera, kosmetyczki czas się wydłuża do 2, 3ech godzin. W domu w międzyczasie można pranie wstawić (...) Teraz umawiając się to trzeba dwa tygodnie wcześniej, a tak to jest z dnia na dzień bądź tego samego dnia" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

"Taka Pani z zakładu fryzjerskiego, ale przychodziła tu ją strzyć, ponieważ ona nie byłaby w stanie tam dotrzeć, więc ona." [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 54, praca główna]

"Natomiast na zasadzie takiej też koleżeńskości w sumie. Ona nie przychodzi z cennikiem. Tylko ceny ma w ogóle niższe. Nie wiem czy ze względu na to, że to jest blisko, czy moja mama była jej wychowawczynią. (...) Nie wiedzę wad. Nie muszę nigdzie chodzić, płacić nie wiadomo ile i naciąć się. Jak się natnę na nią to też nie będę korzystał, ale się nie naciąłem akurat" [IDI, warszawski zachodni, Mężczyzna, lat 35, praca główna]

Niekiedy decyzja o zatrudnieniu nierejestrowanym pracownikiem przez gospodarstwo domowe wynika z potrzeby wsparcia jednego z jego członków. Gdy dziecko ma przed sobą egzaminy lub nie może poradzić sobie z nauką wówczas podejmowana jest decyzja o zatrudnieniu korepetytora. W przypadku jednego uczestnika wywiadów decyzja taka podjęta została po rozmowie z nauczycielami pracującymi w szkole, w której uczy się dziecko. Zdarza się również, że propozycja wykonania na rzecz gospodarstwa domowego pracy lub usługi w sposób nierejestrowany wychodzi od osoby zatrudnianej. Niekiedy nawet korzystanie z usług firm działających na rynku w sposób legalny staje się formą zatrudnienia nierejestrowanego, gdyż po zakończeniu pracy nie wystawiają faktury czy rachunku.

"Zostałam wezwana do szkoły i powiedziane mi było, że jak nie będzie miał udzielonych korepetycji, to na pewno nie zda. I ma iść do tej Pani. A druga Pani to tak samo. No musi mieć korepetycje, proszę Pani, bo nie zda, no" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 55, praca dodatkowa]

"Do głowy mi to nawet nie przyszło. Za płacę za korepetycje tyle, że to jest głowa mała. Syn mój poszedł w tej chwili do liceum renomowanego w Warszawie. To jest drugi miesiąc nauki. Z czterech przedmiotów korepetycje. Kierunkowo bardzo, bo on ma swoje zamysły dosyć ambitne. Od razu poszli w program rozszerzony, więc na dzień dobry praktycznie 3 lata liceum, 3 lata korepetycji (...)" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 43, praca główna]

"To zdecydowanie wszelkiego rodzaju prace remontowo-budowlane. Sporadycznie zdarza się, iż osoba chce bądź też proponuje podpisanie jakiegokolwiek umowy. Zazwyczaj więc namawia do nieformalnego podejścia, co nie przeszkadza nam. Tutaj liczy się jakość i szybkość wykonanej pracy i skrupulatność osoby Jeżeli chodzi o pozostałe przypadki, to myślę że nie korzystamy z wielu usług, a z tych których korzystamy to przez zarejestrowaną działalność, więc mam takie zdanie to jest rejestrowane, chociaż nie zawsze otrzymujemy paragon, czy też fakturę, ale to są już zarejestrowane podmioty" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

Nie zawsze jednak zatrudnienie pracownika nierejestrowanego jest postrzegane przez członków gospodarstw domowych jako korzystne rozwiązanie. Są pewne rodzaje prac i usług, które wymagają zlecenia ich firmie np. usługi elektryczne, budowlane. Tylko bowiem taka forma daje gwarancję, że w przypadku pojawienia się konieczności wprowadzenia poprawek, rzeczywiście zostaną one wprowadzone. Nie zawsze też członkowie gospodarstw domowych są zadowoleni z jakości pracy i jej tempa.

„Często też się na takich osobach można zawiść na czymś, bo dwa razy trafiłem. Przyjdzie, zrobi remont w 2 tyg., 2 miesiące robił" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 23, praca dodatkowa]

Takich niewymagających żadnych za dużych... Duża kwota pieniędzy, bo na przykład już jak ktoś ze znajomych robi remont taki na przykład dachu czy ocieplenie, to raczej firmę biorę, żeby było zabezpieczenie jako... Nawet tej, żeby można jakąś usterkę naprawić" [IDI, radomski, Kobieta, lat 52, praca główna]

Gospodarstwa domowe decydują się na zatrudnianie pracowników nierejestrowanych również ze względu na zawiłe i długotrwałe procedury związane z legalizacją pracy. W przypadku prac wykonywanych okazjonalnie i w krótkim czasie podpisywanie umów jest pozbawione sensu. Sama procedura niekiedy trwa dłużej niż samo świadczenie pracy.

"Szybciej, że bez tego całego zamieszania, bez papierów i jeśli chwilę by tylko miała ta osoba u mnie pracować, powiedzmy nie wiem, te 2 tygodnie to bez sensu byłoby ją zatrudnić" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta lat 22, praca główna]

"Był taki przypadek, że praca nie została do końca zrealizowana, ale jeżeli chodzi o kwestie finansowe, nadal byliśmy zadowoleni. Praca była rozliczona do tej kwoty wykonanej pracy" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

Osoby świadczące pracę w formie nierejestrowanej na rzecz gospodarstw domowych często wykonują ją po godzinach pracy głównej. Zatrudnienie w gospodarstwie domowym stanowi więc dla nich dodatkowe źródło dochodu, dlatego też nie dążą do podpisania umowy o pracę.

"(...) Te osoby przychodzą, w celu zarobienia pieniędzy, i ta umowa to jest, jakby ich praca dodatkowa, wtedy. Bo jakby to robią, po godzinach swojej pracy, nie potrzebna im jest wtedy, jakby umowa" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

Usługi świadczone na rzecz gospodarstw domowych przez pracowników nierejestrowanych najczęściej nie odbiegają jakością od usług świadczonych przez profesjonalne firmy, mających dobrą opinię na rynku. Uczestnicy wywiadów zatrudniający w swoich gospodarstwach domowych pracowników nierejestrowanych najczęściej byli zadowoleni z jakości świadczonych usług, czy wykonanej pracy.

"Jak najbardziej, nie różnią się niczym, nie odbiegają niczym od tych co w salonie. Nieraz powiem szczerze, że w domu wychodzi lepiej (...)" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

"Syn twierdzi, że jest zadowolony. Aczkolwiek z jednego, bo jeden to języka się uczy, nie mówię o tych popularnych typu angielski, rosyjski, niemiecki czy francuski. Zupełnie innego języka się uczy. W tej chwili w swojej nowej szkole pisał tzn. test kompetencji, pomimo że poszedł do pierwszej klasy i matura będzie za trzy lata, napisał na ocenę bardzo dobrą, na poziomie matury rozszerzonej z tego języka. Więc chyba to spełnia swoje zadanie" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 43, praca główna]

"Jestem zadowolona dokładnie, nie mamy jakichś takich problemów właśnie ze sobą" [IDI, m. st. Warszawa, kobieta, lat 31, praca główna]

Nie zawsze w gospodarstwach domowych osób wykonujących pracę w sposób nierejestrowany zatrudniane są osoby wykonujące na rzecz takiej rodziny prace bez podpisania jakiegokolwiek umowy. Powody nie zatrudniania w gospodarstwie domowym takich osób są różne. Nie są zatrudniani, bo wszystkie prace wykonują członkowie gospodarstwa domowego bądź też członkowie gospodarstwa domowego wolą korzystać jedynie z usług osób prowadzących legalnie działalność gospodarczą, bądź też podpisywać z nimi umowy. Ponadto nie zawsze gospodarstwo domowe stać na zatrudnienie pracownika nierejestrowanego. Propozycja zatrudnienia pracownika może również zostać odrzucona przez członka rodziny, który miałby z takiej usługi skorzystać. Zdarza się również, że w wykonaniu drobnych napraw lub prac w gospodarstwie domowym pomagają znajomi, przyjaciele lub rodzina, którzy nie pobierają za swoją pracę wynagrodzenia. Ponadto członkowie gospodarstw domowych nie zawsze interesują się tym, czy usługa lub wykonana w ich domu praca jest pracą nierejestrowaną. Po prostu o to nie pytają. Nie zawsze też wśród znajomych czy najbliższej rodziny znajdują się osoby które zatrudniają pracowników nierejestrowanych. Zdarza się natomiast, że kontakty osób wykonujących prace nierejestrowaną są w pewnych grupach zawodowych tak duże, że proszeni są przez swoich znajomych o kontakt lub polecenie osoby, która zgodzi się wykonać jakąś pracę lub usługę na rzecz ich gospodarstwa domowego bez podpisywania umowy o pracę. Dotyczy to między innymi wykonywania prac związanych z naprawami lub remontami.

"Nie mam takich znajomych, którzy zatrudniają jakieś osoby" [IDI, radomski, Kobieta, lat 24, praca dodatkowa]
"Nie. Nie kojarzę. Korzystamy z usług osób, które prowadzą działalność gospodarczą i wiem, że są zarejestrowane" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 23, praca dodatkowa]
"Nie korzystam. Jestem samowystarczalna. Mam dużą rodzinę i nie ma takiej konieczności, no, bo, do czego bym miała niby kogoś zatrudnić (...)Nie, moje dzieci nie chciały korepetycji. Tak, że nie. No wie Pani nie wiem, co ma Pani na myśli, że jak się remontuje łazienkę i fachowca się wezwie to ja nie wiem czy on się...Ja nie wiem tego, bo mi na przykład on nie wystawia faktury, bo mi nie jest do niczego potrzebna. Nie pytam, czy ma jakąś działalność, czy sobie tak robi, bo każdy do domu jakichś fachowców wzywa, prawda? Tak, że takich rzeczy to nie wiem." [IDI, radomski, Kobieta, lat 51, praca główna]
"(...) bardzo często, że nawet kasy ode mnie nie chcieli. Przykładowo przyszedł znajomy coś tam mi naprawił, no to potem żeśmy poszli na wódkę, na piwo" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]
"Nie ma takich, bo mnie nie stać na płacenie komuś. Po prostu nawet większość czynności sama wykonuję" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 65, praca dodatkowa]
"Nie. Dzieci chodzą do szkoły, więc już ta opiekunka niepotrzebna, a wszelkie remonty, naprawy od samochodów mąż się zajmuje" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

"Nie, nie zdarzyło mi się. Bo syn jak chodził, na naukę angielskiego, no to chodził normalnie, do jakiegoś, tam taki klubik, nie klubik był. Także nie, nie przypominam sobie, żeby coś takiego" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 47, praca główna]
",... znam kilka takich osób, które takie prace wykonują, no i dużo osób korzysta. Nie wiem, sąsiedzi też często się pytają czy nie mam kogoś znajomego, który mógłby coś tam naprawić, pomalować, prawda" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 30, praca główna]
"(...) moje dziecko chodzi do przedszkola gdzie jest umowa podpisywana na cały rok szkolny można tak to nazwać. Czyli nie korzystam z usług niani, nie korzystam z korepetycji ze względu na to że moje dziecko jest jeszcze małe, samochód wiadomo do warsztatu także to jest... Nie, Nie ma czegoś takiego." [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 31, praca dodatkowa]
"Tak naprawdę idąc do fryzjera to ja nie wiem czy dana fryzjerka tam pracuje legalnie, czy na czarno, czy prowadzi swoją działalność i tylko podnajmuje miejsce. Nie mam o tym pojęcia. To samo, nie wiem, hydraulik, też nie wiem" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 39, praca dodatkowa]

2.2.3. Sposoby szukania pracowników nierejestrowanych przez gospodarstwa domowe

Informacje o potencjalnych pracownikach, których zatrudnieniem w sposób nierejestrowany są zainteresowane gospodarstwa domowe pochodzą głównie ze źródeł nieformalnych. Osoby takie poszukiwane są poprzez znajomych lub rodzinę, gdyż to zmniejsza ryzyko zatrudnienia osoby niekompetentnej i/lub nieuczciwej. Wykorzystywane są również inne źródła informacji. Jeśli znajomi lub rodzina nie dysponują informacjami o poszukiwanych potencjalnych pracownikach, wówczas przeszukiwane są ogłoszenia w prasie czy w Internecie, które zamieszczane są przez osoby prywatne oferujące swoje usługi. Zdarza się również, że potencjalni pracownicy są poleceni przez nauczycieli w szkole, w której uczy się dziecko mające problemy z nauką. Informacje o osobach świadczących pracę nierejestrowaną na rzecz gospodarstw domowych w przypadku wykonywanych sporadycznie, krótkotrwałych usług jest wiedza, którą posiadają społeczności nieformalne np.: obejmujące mieszkańców jednego osiedla. Osoby mieszkające na tym terenie doskonale wiedzą do kogo mają zadzwonić jeśli pojawi się konieczność wykonania usługi związanej np. z naprawieniem kranu, czy kaloryfera. Również dotychczasowe kontakty z osobami, z usług których członkowie gospodarstwa domowego korzystali poza domem, w przypadku pojawienia się takiej potrzeby np.: zmiany ograniczające możliwości poruszania się spowodowane chorobą i wiekiem czy wydarzenie rodzinne, mogą stanowić przesłankę do tego, aby świadczone były w domu klienta.

"(...) One mi zostały polecane, te osoby, a ja musiałam łaskawie poprosić, żeby przyjeły na korepetycje. Tak, przez wychowawcę klasy" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 55, praca dodatkowa]
„To chyba działa pocztą pantoflową i są ogłoszenia na różnych portalach i w gazetach, że podejmę się prac sprzątających, mycie okien, pomoc przy jakichś porządkach świątecznych. Są ogłoszenia, jest bardzo dużo takich ogłoszeń" [IDI, radomski, Kobieta, lat 29, praca dodatkowa]
"Po manicurzystkę zadzwoniłam w sytuacji awaryjnej, gdzie miałam jakąś tam imprezę. Musiałam na szybko, wieczorem gdzie już salony nie pracują, musiałam sobie zrobić te paznokcie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 33, praca główna]

"Najpierw się pyta znajomych czy kogoś znają. Jak jest ktoś sprawdzony to lepiej tak. Natomiast jeśli nie znajdę wśród znajomości od słowa do słowa to szperam w Internecie. To jest taka najprostsza forma. Siedzi się w domu przy swoim komputerze, można wsiąść telefon, zadzwonić w trzy miejsca i już" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 29, praca główna]

"Wie Pan, no to też był człowiek, który został polecony, przez kogoś tam, kogoś jeszcze. Że dobry fachowiec, że uczciwy, że rzetelny i po prostu, dogadaliśmy się ustnie, i tyle. Nie było. Żadnej umowy" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 61, praca dodatkowa]

"Czyszczenie dywanów to w ten sposób, że to kolega syna teściowej czymś takim się zajmuje i on przyjechał do domu i wykonał tą pracę. Zakładanie tego oświetlenia, znaczy okablowania to była taka też osoba, która mieszkała w bloku, poznaliśmy ją, po prostu że się tym zajmowała" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 37, praca dodatkowa]

"Te osoby np. ta osoba z matematyki znalazła się od mojej mamy z pracy. Moja mama pracuje w, Boże jak to powiedzieć, jest trenerką fitness, pracuje w Sirze na Ursynowie, i tam właśnie trener siłowni powiedział, że jest bardzo dobry z matematyki no i tak jakoś wyszło, że przychodził, co tydzień, co dwa uczył mnie do sprawdzianów, i tak jakoś później było tak, że z niektórymi sobie rzeczami radziłam to jakoś ten kontakt urwał. A angielski, angielski to znalazłam na stronie internetowej, bo był mi potrzebny do poprawki z angielskiego matury, bo niestety mi się nie udało, no, ale znalazłam to w Internecie. W ogóle się okazało, że znam tą dziewczynę" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 20, praca dodatkowa]

"Znaczy tak, ja tam jeździłam do i też się strzygłam, i babcia się tam, znaczy teściowa też tam i jeszcze jak była taka na chodzie to też tam jeździła i sobie włosy strzygła, więc to była osoba taka no znana od wielu lat, więc korzystała z tego, że widziała, że jest to osoba uczciwa, że może ją do domu zaprosić, żeby ona jej włosy odcięła i po prostu" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 54, praca główna]

"Przez ogłoszenia po prostu. Jakoś ma się, nie wiem, np. co do hydraulicznych, czy takich związanych z domem, no to na osiedlu każdy wie, że pan Tazio to, to, a Pani Zosia to jest dobrą fryzjerką. No to na tej zasadzie" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 39, praca dodatkowa]

„Generalnie w rodzinie, poprzez znajomych, rodzinę” [IDI, radomski, Kobieta, lat 24, praca główna]

2.2.4. Potencjalna skłonność do nierejestrowanego zatrudniania pracowników przez gospodarstwa domowe osób wykonujących prace nierejestrowaną

Wśród uczestników wywiadów były osoby, które dopuszczały możliwość zatrudnienia w przyszłości w swoim gospodarstwie domowym pracowników nierejestrowanych. Zatrudnienie dotyczyło opiekunek dziecięcych, sprzątaczek, wykonania prac budowlanych i/lub remontowych, prace w ogrodzie, sprzątaczek, fryzjerów i kosmetyczek, osób wykonujących drobne naprawy sprzętu domowego czy instalacji, napraw samochodów, a także usługi księgowe. Zatrudniane będą jednak głównie osoby sprawdzone, polecane przez znajomych czy rodzinę oraz te, z usług których już korzystali i byli z nich zadowoleni. Brane pod uwagę było również zatrudnienie do wykonania pewnych prac znajomych, którzy dostaną za to wynagrodzenie. Ponadto decyzje takie uzależnione będą od potrzeb członków gospodarstwa domowego i jego kondycji finansowej. Niektórzy dopuszczali również możliwość zatrudnienia w tej formie cudzoziemców, ale zaznaczali, że musiałaby to być również osoba sprawdzona i rekomendowana przez znajomych lub rodzinę, gdyż nie ma nigdy pewności, czy ta osoba przyjdzie i wykona powierzoną jej pracę do końca. Niektórzy byli skłonni zatrudnić w przyszłości pracownika w sposób nierejestrowany w swoim gospodarstwie domowym, ale tylko wówczas, gdyby osoba ta sama poprosiła o taką formę świadczenia pracy. Podkreślano również, że znaczenie podczas podejmowania decyzji ma jakość świadczonej pracy lub usługi oraz cena.

"Wydaje mi się, że tak, mógłbym korzystać np. z opiekunki do dziecka, z firmy budowlanej. Myślę, że biorę takie coś po uwagę" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

"Jeżeli będę bardzo zapracowana to podejrzewam, że to też może być jakieś sprzątnie w przyszłości. (...) a jeżeli chodzi o jakieś inne to te kosmetyczne sprawy jak najbardziej, remont też" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]

"Natomiast, jeżeli chodzi o remont, czy powiedzmy jakieś usługi hydrauliczne, tego typu rzeczy – naprawy szybkie to jak najbardziej, tak. Tak. Najlepiej jeszcze żebym znał taką osobę, lub przynajmniej jakieś dobre opinie o niej posiadał" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 34, praca dodatkowa]

"Jeżeli to będą osoby polecane mi to tak, znane mi. Na pewno nie jakieś tam z ogłoszenia byle kto, tylko jakaś taka poczta pantoflowa" [IDI, warszawski zachodni, Mężczyzna, lat 35, praca główna]

"Jakoś kwestia kogoś do sprzątnia, czy takich... To znaczy może się pojawi taka perspektywa w kwestii opieki ogrodem na przykład. W zasadzie tutaj byłbym skłonny, jeśli ktoś mi zrobi to, co ja chcę za jakąś kwotę i bez umowy ok" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

"Jeżeli teraz bym się nad tym zastanowił, to jeżeli bym miał środki, żeby mieć osobę która mogłaby mi sprzątać czy jeżeli bym miał psa, wyprowadzić psa jeżeli bym nie miał czasu, oczywiście, jeżeli bym miał fundusze na to" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

"Myślę, że tak. Tak samo prawdopodobne jest, że skorzystamy z usług wykonywanych w postaci nieformalnej jak i formalnej. Większej różnicy dla nas to nie ma. Liczy się cena i jakość świadczonych usług. No myślę, że tak jak wcześniej wspomniałem usługi remontowo-budowlane, jakieś usługi kosmetyczne, fryzjerskie. Czy też nawet jakieś usługi doradcze przez jakąś księgową czy też innego rodzaju specjalistę też wchodzi w grę" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

"No raczej bez umów. Na pewno znaleźliby się jacyś koledzy, znajomi, którzy by pomogli oczywiście za jakąś tam kwotę" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

"Myślałam, myślałam. Opiekunkę to na pewno, jest dla mnie lepszym rozwiązaniem opiekunka niż żłobek, do żłobka bałabym się oddać córki. Myślę, że bym dała jej umowę, ale chyba że by nie chciała, tak. Bo niektórzy nie chcą żadnej umowy, dla nich wtedy jest lepiej" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 22, praca główna]

"No bo oni mają swoją wiedzę, umiejętności w swoim fachu, ja w swoim no i tak wygląda życie, że się wzajemnie korzysta ze swoich usług. Np. pomalowanie mieszkania, podłączenie zmywarki albo jak mi się pralka zepsuje, to żeby mi ktoś przyszedł i zobaczył co się zepsuło" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 39, praca dodatkowa]

Były również osoby, które decyzję dotyczącą zatrudnienia pracownika wykonującego pracę lub usługę na rzecz gospodarstwa domowego uzależniały od rodzaju pracy i wynagrodzenia. W przypadku prac kosztownych i trwających dłużej np. remont pomieszczenia w mieszkaniu lub mieszkania czy domu woleliby podpisać umowę z osobą wykonującą taką pracę, bo taka forma zabezpieczyłaby ich prawo do reklamacji.

"Wolałabym żeby na umowę ze mną to zrobiła. Nie wiem, żeby to wszystko było tak... Może coś źle mówię, – że ja bym nie dała umowy, a oczekiwałabym od drugiej strony tego. Ale wolałabym dostać tę umowę jednak, żeby mieć pewność, że to jest wszystko w porządku." [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 22, praca główna]

"No sam wiem, jak było, przeżyłem życie i wiem jak było, ale z drugiej strony jak mam zapłacić za usługę trzy tysiące, powiedzmy, netto, a z rachunkiem mam zapłacić trzy tysiące siedemset, no to wolę zapłacić trzy tysiące i nie mieć żadnych papierów" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 55, praca główna]

"Czy bym wolał to może zależeć od różnych czynników. Bo jeśli to będzie coś skomplikowanego, np. ktoś miał by mi zrobić elewację domu to wolałabym żeby to była umowa, bo w grę wchodzi faktycznie duże pieniądze, coś żeby działało na długie lata. Natomiast jak są jakieś drobiazgi, że trzeba coś tam poprawić, przydłubać tak mówiąc, to może przyjść ktoś, na piwo dam, worek ziemniaków, czy tam coś" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 29, praca główna]

Wśród osób uczestniczących w badaniu byli również reprezentanci gospodarstw domowych, w których nie planuje się zatrudniania pracowników nierejestrowanych. Przede wszystkim dlatego, że prace związane z prowadzeniem domu są wykonywane przez członków gospodarstwa domowego. Podstawą do nieplanowania zatrudniania innych osób są również posiadane umiejętności, które pozwalają na samodzielne wykonanie prac, do wykonania których większość gospodarstw domowych zatrudnia osoby z zewnątrz np. do wykonania remontu. Zwracano również uwagę na złą sytuację ekonomiczną gospodarstwa domowego, która wykluczała taką możliwość.

"Nie. Wszystko sama robię" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 55, praca dodatkowa]

"Nie wiadomo, czy mnie będzie stać na to, w naszych czasach, to już jest inna sprawa. Jakby mnie było stać, to dlaczego nie" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 24, praca główna]

"W przyszłości raczej też nie, bo to się wszystko wiąże z finansami, a te finanse nie są takie duże, więc raczej nie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 57, praca główna]

2.3. Grupy zawodowe, które nie powinny świadczyć pracy w ramach szarej strefy rynku pracy

Zdania uczestników wywiadów dotyczących istnienia grup zawodowych, które nie powinny wykonywać pracy w ramach szarej strefy rynku pracy były podzielone. Wśród uczestników wywiadów znalazły się osoby, które uważały, że osoba wykonująca konkretny zawód nie powinna świadczyć pracy w sposób nierejestrowany oraz takie, które nie widziały w tym nic złego. W rezultacie zawody podzielone zostały na trzy grupy: takie, gdzie ich wykonywanie w sposób nierejestrowany jest akceptowane praktycznie bez żadnych zastrzeżeń, zawody, których wykonywanie w sposób nierejestrowany jest niedopuszczalne oraz takie, co do których zdania były podzielone. Badana zbiorowość różniła się również sposobem rozpatrywania tego problemu. Jedni zastanawiali się nad tym, czy przedstawiciel danej kategorii zawodowej może być zatrudniany w sposób nierejestrowany ze względu na skalę ponoszonej odpowiedzialności, ryzyka wypadku, czy posiadanych kompetencji specjalistycznych oraz możliwości wykonywania tego zawodu w sposób nielegalny. Nawet w przypadku zawodów, które zostały zaliczone do grupy zawodów, których wykonywanie w sposób nierejestrowany jest akceptowane, zostały jednak określone warunki, które decydują o poziomie akceptowalności takiej sytuacji (tab. III.2).

Do zawodów, które nie powinny być wykonywane w sposób nierejestrowany zaliczane były głównie tzw. zawody zaufania społecznego. Zwracano jednakże uwagę na to, że zawody te i usługi wykonują ludzie i to od ich poziomu moralności oraz chęci podlegania uznanym w społeczeństwie za pozytywne normom i zasadom postępowania przypisywanym osobom wykonującym określone zawody, zależy czy będą przestrzegać społecznych i prawnych norm i zasad, czy też nie. Zdaniem badanych pracy w sposób nierejestrowany nie powinni wykonywać duchowni, politycy, dyplomaci, bankowcy, osoby pracujące w administracji publicznej i samorządowej, górnicy, pielęgniarki, księgowi, kadrowi, pracownicy tzw. "służb mundurowych" np.: policjanci, żołnierze, politycy. Część uczestników wywiadów zaliczyła do tej grupy również lekarzy. Istnieje bowiem w społeczeństwie przekonanie, że lekarze, prawnicy, politycy i dyplomaci są to grupy zawodowe, których wynagrodzenia są stosunkowo wysokie.

Tabela III.2. Zawody, które mogą i nie powinny być wykonywane w sposób nierejestrowany

Dopuszczalna praca nierejestrowana	Ocena niejednoznaczna	Niedopuszczalna praca nierejestrowana
Sprzątaczk Korepetytorzy Fryzjerzy Usługi krawieckie Usługi transportowe	Opiekunki Lekarze Pracownicy wykonujący prace budowlane i remontowe Naprawy sprzętu i samochodów	Duchowny Dyplomata Prawnicy Pielęgniarka Górnik Księgowi Kadrowi Politycy Bankowcy Urzędnicy Strażacy Tłumaczenia ważnych dokumentów Żołnierze Policjanci Straż graniczna Pracownicy ochrony Usługi turystyczne i hotelarskie

Źródło: Jak w tabeli III. 1.

Może rzeczywiście powiedzmy lekarze. Tak bym powiedziała. To jest trochę takie... może rzeczywiście nie wypada trochę. Ksiądz np. który też się z pewnych rzeczy nie rozlicza, a może powinien?" [IDI, radomski, Kobieta, lat 24, praca główna]
"Wiadomo, no, strefa budżetowa, no to tam nie ma opcji takiej, prawda, żeby pracować. Czy w urzędach, czy jakieś służby mundurowe, tam nie wchodzi w grę nic takiego, prawda." [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 30, praca główna]
"Nie no chyba, rząd nasz, jakby tam bez umowy pracowali, to by były dopiero jaja. Tak, myślę, że tak, no prezydent, i cały rząd. No jak to robili, bez tego" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 30, praca dodatkowa]

"To właśnie nie powinni jak lekarze, prawnicy, tak, policjanci. Takich budżetowych tych, co mają takie jakieś tam, sędzia, adwokat, czy tam prokurator, prawda. Ale to taki fryzjer, tam sprzątaczką czy tam coś, no to...A poza tym ci prawnicy trochę więcej zarabiają. To oni zazwyczaj nie muszą tak dorywczo robić." [IDI, warszawski zachodni, Mężczyzna, lat 42, praca dodatkowa]
Myślę o politykach, myślę właśnie o takich jakichś... Nie wiem, samorządy, ministerstwo, może dyplomacja. Myślę, że te osoby powinny mieć umowę o pracę" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 35, praca główna]
"Na pewno jest to służba publiczna, rozumiana jaka władza ustawodawcza, wykonawcza, sądownicza. Nie wyobrażam sobie, żeby sędzia pracował bez umowy, żeby żołnierz wykonywał swoją służbę bez umowy. Więc takie zawody zaufania publicznego, lekarz żeby pracował bez umowy. Skoro on odpowiada za moje życie, zdrowie, no to też powinien być odpowiednio związany umową. Więc zawody zaufania społecznego na pewno wykluczają kwestię zatrudnienia bez umowy" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]
"Na pewno zawody zaufania publicznego, na pewno nie wypada im. Chociaż to się dzieje w takich zawodach. Notariusze, adwokaci różni, te zawody. Tam pracują różni ludzie, na różne umowy i z mojej wiedzy, jaką mam to rzadko, kiedy są podatki odprowadzane. (...) Komu, jak komu, ale oni nie powinni, nie wypada. To są zawody zaufania publicznego i tam takie rzeczy nie powinny mieć miejsca. A z moich znajomych, których znam, wiem, że nikt nie chciałby pracować w żadnej kancelarii adwokackiej. Bo nawet nie proponują umów o pracę [tylko] umowy zlecenia, umowy o dzieło. Za jakieś marne grosze" [IDI, radomski, Kobieta, lat 29, praca dodatkowa]
"Znaczący nie, bo to są takie osoby, którym musimy bezgranicznie ufać, więc ja nie widzę jakiejś opcji żeby taki prezydent sobie zatrudniał kogoś na czarno, bo on musi dawać jakiś przykład. Tak. Jeszcze może bym księżę dorzuciła, żeby mieli czyste sumienie" [IDI, ostrołęcki-siedlecki, Kobieta, lat 33, praca główna]
"Znaczący wypadaloby, żeby przychodnia miała zarejestrowaną działalność i lekarze, no ale... Bo to może dać pacjentom poczucie bezpieczeństwa, no, że tutaj jest jakaś instytucja, która jest zarejestrowana. Oczywiście, że, no, wszystko odbywałoby się inaczej i lepiej gdyby to było, no, gdzieś tam policjalne, gdzieś, no, pod jakąś kontrolą, ale pod kontrolą normalnego systemu, a nie systemu, który udaje normalny. No to wtedy jak najbardziej, no bo my... Człowiek otrzymuje takie poczucie bezpieczeństwa. (...)" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 42, praca dodatkowa]

Zdaniem uczestników wywiadów również świadczenie usług turystycznych i hotelarskich oraz przez firmy ochroniarskie powinno odbywać się w sposób legalny. W przypadku usług turystycznych i hotelarskich podkreślano, że osoby korzystające z nich proszą często o faktury i paragony potwierdzające ich pobyt w danym miejscu na wypadek reklamacji lub też w celu rozliczenia podróży. W przypadku usług ochroniarskich zwracano uwagę na to, że muszą być to osoby sprawdzone, którym można zaufać i powierzyć bezpieczeństwo własne i swojej rodziny.

Również osoby zajmujące się naprawami sprzętu czy pojazdów samochodowych oraz pracownicy budowlani, zdaniem części uczestników wywiadów, powinny świadczyć usługi w sposób legalny. Koszty napraw, remontów czy budowy są dość wysokie więc powinno być ich stać na odprowadzanie należnych składek i podatków. Ponadto osoby korzystające z tego rodzaju usług oczekują gwarancji, a tylko wystawiony formalnie dokument w postaci faktury lub rachunku stanowi zabezpieczenie dające możliwość reklamacji.

Dodatkowy problem stanowi w przypadku osób wykonujących zawody związane z remontami budynków i ich budową wysokie ryzyko uszkodzenia organizmu podczas pracy. Pracownicy ci mogą łatwo ulec wypadkowi, którego konsekwencje mogą być nieodwracalne a leczenie będzie drogie i długotrwałe.

"No jeżeli jakieś takie ciężkie prace, może budowlane to mowy nie ma o czarnej robocie, bo to jest ryzyko zdrowia i życia. No i jakieś tam... Trudno mi w tej chwili, czy te większe budowle, czy cięższe zawody, mostostale, instalacje czy spawaczy czy w jakichkolwiek ciężkich zawodach." [ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 65, praca dodatkowa]
"Różne rzeczy się zdarzają. Może spaść ze schodów, ja też mogłam spaść ze schodów. Powiem Pani, no, nie mam zdania na ten temat. No jest ryzyko, no, bo może prąd zabić, prawda. No to jest ryzyko zawodowe. No ale ludzie to wykonują, no bo nie mają innego wyjścia" [warszawski zachodni, Kobieta, lat 55, praca dodatkowa]

"(...) górnicy, na przykład, to jest ryzykowny zawód, No wiadomo, że lekarze będą mieć zawsze umowy i strażacy (...)" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]
"(...) bez umowy to w ogóle to jest pozbawione sensu, gdzie człowiek jest narażony na wypadek, jakieś spadnięcie z czegoś i wtedy może się właśnie skończyć kalectwem, więc to są wydaje mi się prace, które całkowicie nie można wykonywać bez umowy." [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 49, praca główna]

Księgowi również powinni wykonywać swoją pracę w sposób legalny, gdyż ponoszą odpowiedzialność za prowadzenie rozliczeń finansowych przedsiębiorstwa. Z kolei pracownicy kadr odpowiedzialni są za prawidłowe formułowanie umów, przestrzeganie praw pracowniczych oraz prowadzoną politykę personalną firmy. Wykonywanie tłumaczeń ważnych dokumentów bez możliwości uzyskania poświadczenia w formie rachunku również charakteryzuje się niskim poziomem akceptowalności. Możliwość uzyskania dokumentu potwierdzającego wykonanie takiej usługi znacznie podnosi wiarygodność tłumacza i daje możliwość wymagania wprowadzenia poprawek, jeśli pojawią się jakieś błędy, czy wystąpienia z roszczeniami, jeśli z powodu niewłaściwego tłumaczenia klient poniósł straty lub też nałożono na niego karę.

"Oczywiście że nie wypada na przykład księgowa czy kadrowa jest pracą dosyć odpowiedzialną. Ja sobie nie wyobrażam że osoba pracująca na takim stanowisku nie miałaby umowy, przecież ona tak naprawdę ponosi odpowiedzialność za naliczanie składek, płac dla pracowników, podatków, także no nie wypada. Oczywiście są jeszcze inne nie wiem prestiżowe zawody typu lekarz, prawnik no które nie da rady przecież to jest wizytówka" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 31, praca dodatkowa]
"Oczywiście że nie wypada na przykład księgowa czy kadrowa jest pracą dosyć odpowiedzialną. Ja sobie nie wyobrażam że osoba pracująca na takim stanowisku nie miałaby umowy, przecież ona tak naprawdę ponosi odpowiedzialność za naliczanie składek, płac dla pracowników, podatków, także no nie wypada. Oczywiście są jeszcze inne nie wiem prestiżowe zawody typu lekarz, prawnik no które nie da rady przecież to jest wizytówka" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 31, praca dodatkowa]
"Znaczą też odpowiedzialność, czy to jest w 100% przetłumaczone prawidłowe. Jeżeli chodzi o pisma takie bardzo ważne, no to" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

Również osoby mające wysokie dochody zostały zaliczone do grupy, która nie powinna działać w ramach szarej strefy rynku pracy. Za karygodne postępowanie uznane zostało wykonywanie pracy w sposób nierejestrowany, która przynosi duże dochody. Osoby takie, jeśli nie mają lub nie mogą uzyskać umowy o pracę legalnej, powinny otworzyć własną działalność gospodarczą.

"A karygodne jest, zatrudnianie właśnie, pracowników, na stałe, bez żadnej umowy. Albo właśnie, na takich umowach, które jakby nie odpowiadają prawdzie, tak? Jeżeli chodzi o te zarobki, czy godziny spędzone w pracy. Jeżeli, te kwoty są wyższe, no to oczywiście, powinien założyć działalność gospodarczą. No i wtedy się a jakiś sposób, rozliczać z państwem, z tych pieniędzy, zarobionych" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

Zatrudnianie w sposób nierejestrowany opiekunek do dzieci i osób starszych uznane zostało również przez uczestniczących w wywiadach za naganne. Opieka nad takimi osobami związana jest z ponoszeniem za nie odpowiedzialności. W przypadku, gdy dziecko lub osoba starsza ulegnie wypadkowi trudno jest pociągnąć do odpowiedzialności osobę, która się nimi opiekowała i jest odpowiedzialna w części lub w stu procentach za zaistniałą sytuację, jeśli nie została z nią zawarta pisemna umowa o pracę. Zdarzają się również przypadki niewłaściwego traktowania podopiecznego przez opiekuna. Osoba taka pod nieobecność pozostałych domowników może nie przykładać się do pracy i wykonywać ją nieudolnie. Może również nie mieć odpowiednich kwalifikacji i cech charakteru, które w przypadku wykonywania takiej pracy są niezbędne takich jak: cierpliwość, umiejętność udzielania pierwszej pomocy itp. Zatrudnienie nierejestrowane takich osób jest więc może nie tyle karygodne co krótkowzroczne i nie zabezpiecza interesów pracodawcy. Dlatego też osoby takie jeśli są zatrudniane

w sposób nierejestrowane to zwykle posiadają referencje znajomych lub rodziny. Za dopuszczalne uznano zatrudnianie w sposób nierejestrowany opiekunek tylko wówczas, gdy jest to sytuacja chwilowa lub jednorazowa, bądź też gdy osoba taka zatrudniana jest w ten sposób sporadycznie. Jednakże nawet wówczas należy starać się rekrutować pracownika z polecenia.

"Jeśli chodzi o dzieci no to podejrzewam, że przede wszystkim jakieś tam młode osoby, tak, nie wiem, dziewczyny po studiach, czy tam w liceum, też jako forma dorobienia sobie. Natomiast, jeśli chodzi o opiekę nad osobami starszymi, pewnie też nie, natomiast uważam, że to już powinna być jakaś tam bardziej wykwalifikowana osoba, tak. No chyba, że to jest, nie wiem, przyniesienie zakupów. Jeśli chodzi o te osoby, to uważam, że już powinna być jakaś ta wykwalifikowana osoba tak, pielęgniarka, skoro pielęgniarka, to na pewno ona jest w większości tak zatrudniona, to jest jakaś jej tam praca dorywcza no, też uważam, że nie. No mówię ogólnie, tak, zależy, żeby na cały etat no to podjęcie się, no to jest takie ryzykowne, tak, no bo i z dzieckiem i z tą, natomiast, no, dorobienie sobie – ok, praca na cały etat – nie" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 25, praca dodatkowa]

"Temat trochę bardziej śliski, ale dopóki coś się nie dzieje z niepełnosprawną osobą to też nic by się nie stało. Gorzej jak się coś takim dziecku stanie w czasie opieki jak się nim zajmuje obca osoba. Papierów nie ma, podejrzewam że tam się może smród zrobić. To ja bym szukał w znajomych. Kogoś komu ufam, też mogło by być bez umowy. Typowo opiekunki z ulicy nie szukałbym." [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 29, praca główna]

"(...) do dziecka i osoby starszej, uważam, że powinno być to zarejestrowane. Dlatego, że różne rzeczy się zdarzają. Bicia dzieci i również bicia starszych osób, gdzie są niedołążne, nie umieją powiedzieć i tak samo dziecko" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 55, praca dodatkowa]

Pracami, których wykonywanie w sposób nierejestrowany nie budzi większych zastrzeżeń w społeczeństwie są z kolei: korepetycje, sprzątanie, usługi fryzjerskie, kosmetyczne, krawieckie. Poziom akceptacji w przypadku tych prac jest często tak duży, że wykonywanie ich w sposób nierejestrowany można by uznać za normę. Ta akceptacja wynika m.in. stąd, że rynek pracy, często nie jest w stanie zaoferować pracy legalnej w tych dziedzinach. Poza tym wypłacane w Polsce wynagrodzenia i różnego rodzaju świadczenia wymagają niejednokrotnie podejmowania się prac dodatkowych. Nie są to jednak prace, których wykonywanie w sposób nierejestrowany jest akceptowane zawsze i przez wszystkich bez zastrzeżeń. Poziom akceptacji, chociaż jest dość wysoki, zależy może od kilku czynników. Od wysokości wynagrodzeń wypłacanych osobom wykonującym te prace w sposób nierejestrowany. Wykonywanie tych prac za bardzo niskie stawki uznane zostało za karygodne zachowanie, ale nie osób pracujących w ten sposób a osób ich zatrudniających.

Poziom akceptacji uzależniony jest również od częstotliwości wykonywania takiej pracy. Jeśli jest osoba, która wykonuje taką pracę sporadycznie lub regularnie, ale przez krótki czas, to świadczenie jej w sposób nierejestrowany nie wzbudza żadnych zastrzeżeń, jeśli natomiast praca ta jest wykonywana codziennie przez kilka godzin i stanowi główne źródło przynoszące dochody pozwalające na utrzymanie się, to wówczas przyzwolenie społeczne na jej nielegalne wykonywanie jest już znacznie mniejsze. Kolejną ważną determinantą jest rodzaj pracodawcy. Jeśli prace te wykonywane są na rzecz gospodarstwa domowego wówczas wykonywanie ich w ramach szarej strefy rynku pracy jest akceptowane, jeśli natomiast pracodawcą jest firma, wówczas ten poziom akceptacji jest znacznie niższy.

"(...) pewne osoby kończą po to kursy, żeby znaleźć tą pracę, no niestety rynek pracy nie daje im tych szans, więc muszą radzić sobie w życiu i jeżeli znajdą osoby, której nie wiem, pomalują paznokcie jadąc do tej osoby do domu, poświęcając swój czas i zarobi w ten sposób to uważam, że jest wszystko w porządku. Bo gdyby był na tyle rynek chłonny i te osoby by wchłonęły się z wykształceniem czy z nauczonym zawodem to tego by nie było" [IDI, radomskie, Kobieta, lat 50, praca dodatkowa]

"(...) Tutaj rzadko się spotykam, żeby w ogóle jakiegokolwiek były umowy, zwłaszcza jeżeli ktoś te usługi świadczy w domu. Tak jak ja widzę np. korepetycje czy fryzjerstwo to często się zdarza, że fryzjerka dorabia sobie w domu. Tutaj to jestem w stanie zrozumieć" [radomski, Kobieta, lat 24, praca dodatkowa]

"Niedopuszczalne jest wykorzystywanie pracownika za dwa pięćdziesiąt, trzy pięćdziesiąt na godzinę. Bo tak też płacą" [IDI, radomski, Kobieta, lat 52, praca główna]

"Jeśli chodzi o korepetycje, czy jakieś drobne usługi typu sprzątnięcie, to uważam, że to można akceptować do pewnego stopnia, bo jeśli dwoje ludzi się ze sobą umawia, że powiedzmy ja nauczę Cię matematyki w ciągu godziny, a Ty mi zapłacisz 30 zł za to. Ja uważam, że nie ma problemu. To nie jest kwota, z której myślę należałoby się rozliczać, więc może między ludźmi. Natomiast jeśli to jest rzeczywiście taka praca, którą się wykonuje stale, codziennie i zapewnia nam utrzymanie i przeżycie, to myślę, że to jest już karygodne" [IDI, radomski, Kobieta, lat 24, praca główna]

"(...) raczej to nie jest nic karygodnego, więc jeśli jest taka potrzeba powiedzmy wynajęcia jakiegoś korepetytora, to się, to nie jest nic takiego" [IDI, m. t. Warszawa, Kobieta, lat 54, praca główna]

"Bo jeżeli np. jest sprzątaczką w jakimś supermarkecie, bądź czymś takim, w jakimś takim kompleksie, np. Panie, które sprzątaj biura to myślę, że powinny umowę mieć. Jeżeli jest to sprzątaczką, która przychodzi na jeden dzień do pracy do Pani Kowalskiej, to nie widzę problemu" [IDI, warszawski zachodni, kobieta, lat 22, praca dodatkowa]

"No jak ktoś przychodzi jednorazowo kogoś ostrzyć to może dopuszczalne, ale jeśli ktoś by się trudnił tym zawodowo, że by strzygł w domach osoby to już powinna być umowa" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 49, praca główna]

"(...) forma dorobienia sobie no to nie, tak, natomiast tak normalnie, no mówię, ja uważam ogólnie, że na cały etat no to jest nie w porządku wobec pracownika, tym bardziej jak ktoś pracuje normalnie, nie wiem, w firmie sprząta, weekend sobie dorabia i sprząta, nie wiem, tak, kosi." [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 25, praca dodatkowa]

"No jakieś tam prace do wykonania na przykład u starszych osób, które nie mogą sobie poradzić z czymś tam w domu powiedzmy, no typu przygotowanie opału na zimę, czy jakieś tam inne no to wiadomo, że jeśli ta praca trwa kilka godzin to nie byłoby to aż tak konieczne" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 49, praca główna]

Część uczestników wywiadów uważała również, że świadczenie usług budowlanych oraz napraw urządzeń i pojazdów przez pracowników nierejestrowanych jest jak najbardziej akceptowane. Również były osoby, które dopuszczały korzystanie z usług medycznych w sposób nierejestrowany. Usługi tego rodzaju są specyficzne ze względu na to, że dotyczą życia i zdrowia ludzkiego. Jeśli pojawia się więc konieczność kontaktu z lekarzem, a z różnych powodów nie jest to możliwe w ramach publicznej służby zdrowia, wówczas korzystanie z usług medycznych, nawet gdy nie są odprowadzane z tego tytułu składki i podatek przez świadczące je osoby, jest akceptowalne. Musi być jednak spełniony jeden podstawowy warunek - osoby takie muszą być cenionymi specjalistami i mieć dobrą opinię u osób korzystających z ich usług lub też ich znajomych czy rodziny.

Ponadto respondenci zwracali uwagę na to, że szeroko stosowaną praktyką w wielu tzw. zawodach zaufania publicznego jest to, że osoby wykonujące je w ramach prowadzonej przez siebie działalności gospodarczej zachowują się podobnie, jak inni przedsiębiorcy i ukrywają części dochodów. Zwracano również uwagę na to, że wynagrodzenia lekarzy i pielęgniarek są niskie, co zmusza te osoby do podejmowania pracy w kilku miejscach.

"W takim przypadku jak dziecko masz chore to nie myślisz o tym, tylko idziesz i chcesz je wyleczyć. Tak jak ja za wizytę płacę powiedzmy 50 złotych. No i o każdej porze dnia nie ciągam się po jakichś szpitalach, gdzie cię odsyłają z jednego miejsca do drugiego – tego nie ma, tego nie ma, ten śpi" [IDI, ostrowsko-siedlecki, Kobieta, lat 36, praca dodatkowa]

"(...) to że przyjdzie Pani i posprząta i to jest nielegalne, ukryty dochód, to wcale nie znaczy, że lekarz albo prawnik nie ukrywa dochodów mimo to, że prowadzi legalną działalność, przecież idziemy, płacimy, a nie wystawia nam rachunków" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 41, praca główna]

"Na pewno nie wypada, żeby lekarze się podejmowali, czyli pielęgniarki, natomiast chyba mają tak niskie pensje, że no albo muszą albo pracują na trzy etaty, tak, bo no też mam kogoś w rodzinie i ta osoba pracuje na trzy albo cztery etaty, tak, i w sumie jest od rana do wieczora w pracy. a może gdyby ta pensja byłaby wyższa, albo te składki byłyby niższe, prawda, jedno z drugim się wiąże (...)" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 25, praca dodatkowa]

"Myślę, że lekarz i prawnik, jeżeli już to bierze w łapę, a nie bierze pieniądze za swoją pracę. Myślę, że oni w to nie bawią po tych ostatnich nagonkach. Lekarze zarabiają tak dobrze, że oni nie muszą brać na boku, tylko mogą wystawiać rachunki, bo wszyscy mają działalność gospodarczą" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]

Ciekawy i zarazem wiele mówiący jest sposób uzasadniania dokonywanego wyboru niektórych zawodów, których wykonywanie w ramach pracy nierejestrowanej nie jest akceptowane. Część uczestników wywiadów kierowała się nie faktem przeciwwskazań o podłożu etycznym, ale praktycznymi możliwościami wypełniania swoich obowiązków zawodowych związanych z wymienianymi zawodami w ramach szarej strefy rynku pracy. Dlatego w grupie zawodów, które nie powinny być wykonywane w sposób nierejestrowany znaleźli się np. duchowni, lekarze, policjanci, czy pracownicy banków. Uznano bowiem, że oni po prostu nie mają możliwości wykonywania swojego zawodu w sposób nielegalny. W przypadku lekarzy zwracano uwagę na ponoszenie odpowiedzialności za negatywne konsekwencje popełnienia tzw. błędu w sztuce lekarskiej i konieczności płacenia wysokich odszkodowań pacjentom lub ich rodzinom w przypadku udowodnienia wystąpienia takiej nieprawidłowości. Zwraca również uwagę na to, że wykonywanie pracy przez lekarza może być nadzorowane w sposób pośredni np. dzięki informacjom o wystawianych przez niego receptach czy zwolnieniach lekarskich. Kolejnym sposobem klasyfikacji grup zawodowych na te, których wykonywanie w sposób nierejestrowany jest akceptowane czy nie, był poziom posiadanych kompetencji zawodowych. Zatrudnianie osób uznawanych za specjalistów swojej dziedziny był uznawane za sensowne, racjonalne i jak najbardziej akceptowane. Takiej osobie można powierzyć wykonanie pracy w sposób nierejestrowany, gdyż jej poziom kompetencji pozwoli na to, że praca ta wykonana zostanie dobrze i nie będzie konieczności reklamacji.

"(...) czy nie wypada, nie wypada to chyba źle postawione pytanie, jest to niemożliwe, np. lekarz nie może być na czarno, no bo się nie da. No jak? W przychodni, czy gdzie? No nie da się lekarza zatrudnić na czarno, no bo on musi wystawiać te recepty, więc zaraz by to wypłynęło w NFZ-cie, czy gdzieś, że facet nie ma umowy o pracę. I jak to? I on wystawia recepty? Policjant nie może pracować na czarno, są zawody, grupy zawodowe, gdzie się nie da tak, ale cała szara masa, nie wiem, 90% społeczeństwa - spoko, w każdym, w większości zawodów jest to bardzo możliwe." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 51, praca główna]

"(...) wydaje mi się że są. Lekarz najprędzej mi przychodzi do głowy, bo jak on sparze to po nim może zakryć tylko ziemia, więc on powinien to robić ze wszystkimi papierami." [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 29, praca główna]

"(...) ale na pewno w bankowości, w jakiejś takiej dziedzinie raczej na czarno nie ma możliwości pracy, banki są... Wydaje mi się, że są jakieś takie zawody, ale to raczej oczywiste, służba zdrowia, czy w szpitalach, chociaż nie wiem, jak to wygląda tak naprawdę, policja, czy jakieś takie służby, o mi się wydaje, że w takich zawodach raczej nie ma pracy na czarno" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

"Czy nie wypada? Ja myślę, że są takie grupy zawodowe, które po prostu nigdy takiej pracy nie będą wykonywać, bo nie mogą, jest to np. osoba duchowna, wiadomo, prawda, nie może się ukrywać na czarno, bo i tak jest na czarno ubrana" [IDI, radomski, Kobieta, lat 46, praca główna]

"To znaczy, widzi Pani, to zależy też od umiejętności powiedzmy danego pracownika, jeżeli jest taka sytuacja, że jest osobą poleconą przez kogoś, bo się wie, że ta osoba jest solidna, że to, co ma zrobić zrobi prawidłowo, nie oszuka no to być może taką osobę się wynajmuje, nawet na czarno. I na pewno takie sytuacje są, jeżeli ma się pewność, że ten człowiek jest uczciwy i solidny." [m. st. Warszawa, Kobieta, lat 54, praca główna]

Wśród uczestników wywiadów były również osoby, które uważały, że zatrudnianie pracowników w sposób nierejestrowany nie jest negatywnie odbierane, bez względu na to, której grupy zawodowej to dotyczy. Niekorzystna sytuacja na rynku pracy zmusza wiele osób do świadczenia w ten sposób pracy, a niskie świadczenia i wynagrodzenia powodują, że większość musi podejmować się wykonywania dodatkowych prac. Były również osoby, które uważały, że każda forma zatrudnienia nierejestrowanego jest karygodna. Wszyscy, bez względu na wykonywany zawód powinni wykonywać pracę legalnie.

"Znaczy mi się wydaje, że w tej chwili, jest duże jednak, jak to powiedzieć, duża tolerancja, dla takich zachowań. Przez tę sytuację w kraju, przez kryzys, że jest o wiele większa, tolerancja, niż kiedyś" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 47, praca główna]

"Wszystkie są karygodne. Nie powinno być pracy na czarno. Każda forma zatrudnienia kogokolwiek na jakimkolwiek stanowisku jest zła. Nie jest to na pewno legalne." [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 30, praca dodatkowa]

"Raczej każda praca jest pracą. Jedni wykonują prace lekarza, inni sprzedawcy, inni sprzątacza, inni dyrektora, ale to jest praca, to jest pojęcie pracy. Więc czy taką wykonujemy pracę, czy taką no to ona powinna być jakoś doceniana i szanowana" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 30, praca główna]

3. Wady i zalety pracy nierejestrowanej

Szara strefa rynku pracy niesie ze sobą szereg nie tylko negatywnych konsekwencji, ale ma również wiele pozytywnych stron. Dotykają one obu stron rynku pracy – pracodawców i pracobiorców- ale także i Państwa. Rodzaj oraz charakter występujących wad i zalet pracy nierejestrowanej zależy od tego z punktu widzenia, której ze stron są one rozpatrywane. Inny charakter i rodzaj będą one miały w przypadku Państwa czy regionu, inny w przypadku pracodawcy oraz pracobiorcy. Z wypowiedzi uczestników wywiadów wynika, że są oni świadomi ryzyka jakie ponoszą podejmując pracę nierejestrowaną, znają negatywne konsekwencje, które taka decyzja ze sobą niesie, ale również dostrzegają płynące z takiej sytuacji korzyści. Doskonale orientują się również w sytuacji pracodawców oferujących takie miejsca pracy – wadach i zaletach zatrudniania pracowników nierejestrowanych rozpatrywanych z punktu widzenia tej grupy aktorów rynku pracy. Świadomi są również wpływu, jaki istnienie szarej strefy rynku pracy ma dla gospodarki kraju. Wady i zalety pracy nierejestrowanej wymieniane przez uczestników wywiadów prezentuje tabela III.3.

Tabela III.3. Wady i zalety pracy nierejestrowanej

Dla kogo	Wady	Zalety
Pracodawcy	Brak gwarancji jakości i ciągłości zatrudnienia Kary z tytułu zatrudniania pracowników nierejestrowanych Zniszczenie mienia Wypadki pracowników	Większe zyski
Pracobiorcy	Nieregularna praca Nieregularne zarobki Ryzyko nie uzyskania wynagrodzenia Brak możliwości uzyskania urlopu wypoczynkowego Nieuwzględnianie zwolnień lekarskich Brak możliwości doliczenia okresu wykonywania pracy do stażu pracy Brak ubezpieczenia zdrowotnego Nieodprowadzane składki emerytalne Brak możliwości dochodzenia swoich praw Możliwość uzyskania doświadczenia zawodowego Ryzyko poniesienia kary z tytułu wykonywania pracy nierejestrowanej Brak zdolności kredytowej Brak możliwości rozwoju zawodowego Brak możliwości awansowania Trudności w uzyskaniu kart kredytowych	Elastyczny czas pracy Wyższe wynagrodzenie/dochód Nie trzeba odprowadzać podatków Łatwość rozwiązania stosunku pracy Łączenie pracy z pobieraniem świadczeń społecznych Możliwość łączenia pracy z nauką
Państwo	Mniejsze dochody budżetu państwa Mniejsza możliwość egzekwowania nałożonych kar finansowych	Uczestnicy wywiadów nie wymienili żadnych zalet

Źródło: Jak w tabeli III. 1.

„Z zalet to ja nie wiem czy są jakieś zalety. Same negatywy, same wady, przynajmniej ja do tej pory pracowałam w innej formie, teraz mam inną, więc to między niebem, a ziemią porównania. Raczej same wady” [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 30, praca główna]

„(...) To dla mnie tak naprawdę nie ma żadnych zalet tej pracy (...)” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 22, praca główna]

„Zalety w niepodpisywaniu umów, ja nie widzę żadnych zalet” [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 65, praca dodatkowa]

Drugą grupę stanowią osoby, które dostrzegają zarówno pozytywne jak i negatywne strony podejmowania pracy nierejestrowanej.

Wśród respondentów były również i takie osoby, które nie dostrzegały żadnych wad w wykonywaniu pracy nierejestrowanej. Były to zarówno osoby, dla których była to praca główna i takie dla których stanowiła ona dodatkowe źródło dochodu. Osoby te są zadowolone z wykonywania pracy przynoszącej dochód w ten sposób.

„człowiek ma z czego żyć. A wady... Bo ja wiem? Ja nie widzę żadnych wad” [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 61, praca główna]

„No przynaję, nie widzę wad” [IDI, warszawski zachodni, Mężczyzna, lat 42, praca dodatkowa]

Dla pracodawców pozytywną stroną zatrudniania pracowników nierejestrowanych jest większy zysk z prowadzonej działalności dzięki obniżonym w ten sposób kosztom pracy. Natomiast negatywnymi konsekwencjami jest brak gwarancji, że pracownik nie porzuci pracy z dnia na dzień bez wcześniejszego informowania o tym pracodawcy. Problem stanowi sytuacja, gdy jakość wykonanej pracy jest niższa niż oczekiwania w tym zakresie pracodawcy. W takiej sytuacji pracodawca nie ma możliwości dochodzenia swoich praw, gdyż nie ma dokumentów potwierdzających zatrudnienie takiego pracownika. To może wpływać negatywnie na organizację pracy w firmie, szczególnie tam, gdzie osoba taka była jedynym pracownikiem wykonującym pracę na określonym stanowisku pracy i przynosić straty. Wadą jest również brak ubezpieczenia pracowników od następstw nieszczęśliwych wypadków. W przypadku tego rodzaju zajścia, jeśli pracodawca nie będzie miał rozwiązania, które zaakceptuje również pracownik nierejestrowany, ryzykuje ponoszenie kosztów sądowych oraz odszkodowania dla skarżącego go pracownika. Problem ten odzwierciedlają poniższe cytaty. Pracodawca również może mieć problem z uzyskaniem od pracownika nierejestrowanego odszkodowania, który zniszczył celowo lub przez przypadek własność firmy. Wadą zatrudniania pracowników w sposób nierejestrowany jest w przypadku pracodawców także ryzyko ujawnienia tego rodzaju nieprawidłowości. Jeśli zostanie udowodnione, że pracodawca zatrudnia w ten sposób pracowników, wówczas może zostać za to ukarany.

„Dla pracodawcy też nie ma tej gwarancji, że ten pracownik przyjdzie, że jeżeli coś zbroi to za to odpowie. No, też może jakaś kara go spotkać ze strony państwa, bo jeżeli ktoś doniesie, czy coś to on ma problem. No, w przypadku jakiegoś wypadku jest problem, tak? Bo jeżeli coś się stanie pracownikowi to wtedy. Zniszczenie jakiegoś mienia firmy” [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

„Jeżeli chodzi o wady to ewidentną wadą jest to, że w przypadku gdy coś źle pójdzie i założymy taki mechanizm, czy po prostu budowlaniec się nie spisze, to nie ma w ogóle żadnego potwierdzenia zawarcia takiej umowy, czy w ogóle faktu wykonywania prac przez taką osobę” [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 34, praca dodatkowa]

„No zalety to głównie dla pracodawcy gdyż on ma większe pieniądze dla siebie, bo on nie musi odprowadzać tych wszystkich kosmicznych do ZUZ-ów i urzędu skarbowego” [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]

„Ryzyko, bo jednak ktoś tam może podpierdzielić pracodawcę i pracodawca będzie miał problemy, wtedy i pracownik, bo jak ileś tam osób potwierdzi, że pracuje tu, to jednak będzie miał nieprzyjemności” [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 23, praca dodatkowa]

W przypadku gospodarstw domowych nierejestrowane zatrudnienie osób wykonujących na ich rzecz różnego rodzaju prace lub usługi przynosi korzyści wymierne dla jego członków w postaci niższych kosztów. Jeśli nie jest wystawiany rachunek lub podpisywana umowa wówczas wynagrodzenie lub też opłata za wykonaną pracę lub usługę jest znacznie niższa.

"No, zaletą to na pewno będzie cena takiej usługi w przypadku powiedzmy remontu, czy nawet nie wiem, naprawy samochodu – mechanik potrafi krzyknąć, czy też budowlaniec potrafi krzyknąć tysiąc złotych. W przypadku, kiedy się poprosi go o fakturę, no to już plus VAT. Już cena się zwiększa" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]

Dla pracobiorców wadą jest nieregularność wykonywania pracy nierejestrowanej i związane z tym ograniczone możliwości planowania wydatków. Niejednokrotnie trudno jest przewidzieć moment, w którym pojawi się konieczność wykonania zleconej pracy oraz jej ilość, co utrudnia wcześniejsze jej zaplanowanie i powoduje, że pojawiają się okresy, w których trzeba poświęcić wiele godzin na jej wykonanie i takie, kiedy osoba świadcząca pracę nierejestrowaną nie ma praktycznie co robić. To z kolei ma negatywny wpływ na systematyczność i wysokość dochodów uzyskiwanych z pracy nierejestrowanej. Wykonywanie jej wymaga więc rozsądnego planowania wydatków oraz posiadania środków, które w okresach całkowitego przestoju pozwolą na pokrywanie bieżących opłat.

"Wada na pewno jest taka, że pracuje się na siebie i jest się niezależnym nie tylko od tego, co się robi, ale też od klientów, od rynku. Bo ja mam takie miesiące, z własnego doświadczenia wiem, że czasami jest tak, że ja po prostu siedzę dniami i nocami przez cały tydzień, a potem przez cały tydzień siedzę i nie robię nic, bo nie mam dla kogo. Tak, że wydaje mi się, że to jest wada, że to jest... Nigdy nie wiadomo, co będzie. Nie mogę sobie zaplanować, że w ciągu miesiąca zarobię tyle i tyle złotych i je sobie odłożę na coś, bo nie wiem, czy ja tyle pieniędzy dostanę. (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 22, praca główna]

"Zawsze to traktowałem jako dochody dodatkowe, z uwagi chociaż by na to że były nieregularne. Ciężko było zaplanować, że w ciągu miesiąca będę miał określoną kasę z tego" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]

Problem stanowi również brak możliwości korzystania z praw pracowniczych uprawniających do uzyskania płatnego urlopu wypoczynkowego, czy zwolnienia lekarskiego w przypadku choroby pracownika lub członka gospodarstwa domowego wymagającego opieki podczas choroby bądź też urlopu macierzyńskiego. Wykonywanie pracy nierejestrowanej nie jest również zaliczane do stażu pracy i uwzględniane podczas przyznawania świadczeń emerytalnych lub rentowych ze względu na nieodprowadzane składki do ZUS. Nie są również odprowadzane składki z tytułu ubezpieczenia zdrowotnego, co powoduje, że pracownicy mają problemy z prawem do korzystania z publicznej służby zdrowia, gdy zachorują lub wówczas, gdy podczas wykonywania pracy dojdzie do wypadku.

"Brak ubezpieczenia to jest jeden z głównych minusów. Jak się przytrafia jakiś wypadek, często w miejscu pracy. Szczególnie jeżeli tj. praca niebezpieczna, gdzieś na budowie albo przy maszynach gdzie istnieje ryzyko obrażeń albo utraty części ciała, to wiąże się to z faktem, że w sytuacji pobytu w szpitalu albo długotrwałego leczenia, koszty z tego wynikające spoczywają na osobie, która uległa wypadkowi. To raz, dwa, brak możliwości uzyskania odszkodowania. Z tytułu chociaż by ubezpieczenia od nieszczęśliwych wypadków. (...) jeszcze, brak odprowadzania składek na emeryturę." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]

"(...) Wadą jest przede wszystkim, że nie ma lat pracy, urlopów płatnych, zwolnień (...)" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

"Jak pójdzie się na zwolnienie to wiadomo, nie będą płacić, no i bardzo dużo innych, tak. Właśnie nie ma żadnych składek odprowadzanych od pracodawcy, urlop macierzyński nie ma go (...)" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 22, praca główna]

Jednakże w przypadku wypadku podczas wykonywania pracy przez pracownika nierejestrowanego wszystko zależy od rodzaju wykonywanej pracy, rozmiarów uszkodzenia organizmu oraz tego czy jest ono trwałe, czy też po okresie leczenia pracownik wróci do zdrowia. Pracownicy

nierejestrowani najbardziej boją się sytuacji, kiedy dojdzie do trwałego uszczerbku na zdrowiu. Istnieją natomiast pewne narzucone "zwyczajowym prawem" zachowania, które ograniczają ryzyko, że pracownik taki może nie dostać odszkodowania lub będzie musiał sam pokryć koszty leczenia. Pracodawcy są bowiem przygotowani na taką sytuację. Sposoby zabezpieczenia siebie i pracownika nierejestrowanego są różne. Może być przygotowana wcześniej umowa z wsteczną datą. Innym sposobem rozwiązania problemu są wystawione przez świadków oświadczenia, w których potwierdzają, że wypadek miał miejsce w innym miejscu i innych okolicznościach i nie było to związane z wykonywaniem pracy przynoszącej dochód.

"Wadą, wadą jest to, że istnieje ryzyko tego, że nawet, nie wiem, w przypadku wypadku przy pracy,(...). Może być problem z dostaniem kasy, ale raczej jeżeli się tam spisuje taką wcześniejszą umowę, wie się jaka firma, gdzie, to jest mało prawdopodobne. A jeśli chodzi o wypadek, to też jest często tak, że, nie oszukujmy się, da radę się zrobić tak, że osoby się ubezpieczają od następstw nieszczęśliwych wypadków, znajdują się świadkowie, że to nie było przy pracy i tak dalej. Że będzie, że na przykład to nie był spadek z budowy, tylko że to był spadek, załóżmy, z piętra" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]

"to są umowy gentelmeńskie, bez wpisania, więc i jedna strona i druga strona nie jest chroniona. Jakby się cokolwiek wydarzyło, no to trudno o jakieś dowody, jaka była ta umowa, na co się strony umawiały. No, nie ma tej składki emerytalnej na przyszłość. No i też trudno potem czasami wyegzekwować wynagrodzenie" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 39, praca dodatkowa]

Należy tutaj jednak wrócić uwagę na to, że problem dotyczący ubezpieczenia zdrowotnego jest często rozwiązywany w inny sposób. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną często są ubezpieczane w miejscu pracy współmałżonka lub rodziców, posiadają status osoby bezrobotnej bądź też są studentami, albo pobierają świadczenia emerytalne lub rentowe.

„(...) W tym momencie jestem na ubezpieczeniu u męża swojego. Mąż mnie jakoś tam ubezpieczył i tyle. Więc składki jakieś za mnie są odprowadzane, ale to jest tyle (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 30, praca główna]
"(...) Byłam zarejestrowana bez świadczenia, ale miałam wszystkie świadczenia zdrowotne odprowadzone przez Urząd Pracy. (...)" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 55, praca dodatkowa]
"(...) Dla mnie to jest zaletą, że ja mogę sobie pracować, będąc bezrobotnym, i naprawdę wykonuję robotę, którą jakby ktoś się parł to mógł by mi zrobić etat i wcale bym nie płakał z tego powodu (...)" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]

Wówczas, gdy wykonywanie pracy nierejestrowanej stanowi dodatkowe źródło dochodu, składki odprowadzane są w miejscu pracy, w którym osoba taka zatrudniona jest w sposób legalny.

"ubezpieczenie to nie, bo ja tam właśnie mam pracę stałą" [IDI, warszawski zachodni, Mężczyzna, lat 42, praca dodatkowa]

Negatywnymi stronami wykonywania pracy nierejestrowanej jest zakres obowiązków wyznaczonych pracownikowi. Osoby takie najczęściej wykonują ściśle określoną pracę, w której zakres obowiązków jest dość mocno ograniczony. Wadą takiej formy świadczenia pracy jest również to, że pracodawcy nie opłaca się inwestować w rozwój takich pracowników. Niejednokrotnie pracownicy nierejestrowani wykonują powierzoną im pracę w stosunkowo krótkim okresie, co powoduje, że inwestycja tego rodzaju jest nieopłacalna. Ponadto łatwość z jaką może dojść do zerwania umowy wpływa na to, że inwestowanie w rozwój zawodowy pracownika, który z dnia na dzień może porzucić pracę bez żadnych konsekwencji jest obarczone zbyt dużym ryzykiem. Pracodawca nie ma bowiem gwarancji, że inwestycja tego rodzaju przyniesie mu zyski w dłuższym okresie. Pracownicy nierejestrowani nie mają również możliwości ani też szans na awans w firmie.

"brak systemów w pracy, jakiejś tam hierarchii, tak że jest szef, są określone zadania, jest jakieś tam regulamin, który jest. Jest bardzo często możliwość rozwoju. Wydaje mi się, że w przypadku pracy na czarno takiego rozwoju nie ma, bo są to po prostu konkretne zadania. Tak mi się przynajmniej praca na czarno moja... tak moja wygląda i tak mi się kojarzy z ludźmi, z którymi rozmawiam, że pracują na czarno. Są to określone zadania, określony przedział zadań. To się wykonuje. Wydaje mi się, że w takiej umowie o pracę ten wachlarz zadań jest większy. Zawsze może szef np. zmienić, robisz teraz to. Na czarno jest określone zadanie i określone pieniądze za to. (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

Kolejną wadą pracy nierejestrowanej, o której wspominali uczestnicy wywiadów świadczący pracę w ten sposób jest ryzyko, że pracodawca będzie nieuczciwy i nie wypłaci należnego wynagrodzenia, lub w kwocie niższej niż wcześniej ustalona. W przypadku zaistnienia takiej sytuacji pracownik ma niewielkie szanse na to, że uzyska należne mu wynagrodzenie.

„Oczywiście są minusy związane z tym, że można pensji w ogóle nie otrzymać i nawet jak pójść do sądu pracy to jestem przegrany, bo nie mam żadnej umowy i nie jestem w stanie udowodnić, że ja tam pracowałem legalnie. Mogę jedynie w ferworze takiej złości iść do PIP, ale to też mi w żaden sposób nie zagwarantuje, że tą kasę odzyskam, jeśli mi jest należna. (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]
„(...) ryzyko oszustwa, tak, że pracodawca może oszukać, może nie wypłacić całej kwoty, może w ogóle nie wypłacić (...)" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 25, praca dodatkowa]

Do wad podejmowania zatrudnienia nierejestrowanego zaliczone zostało również ryzyko poniesienia konsekwencji wynikających z tego tytułu. Wykonywanie pracy nierejestrowanej może zostać bowiem odkryte podczas kontroli prowadzonej przez inspektorów PIP. Również ktoś „życzliwy” może donieść do PIP na osobę wykonującą pracę nierejestrowaną. Istnieje również ryzyko wykrycia przez pracowników ZUS, że nie były odprowadzane składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne oraz pracowników urzędu skarbowego, że nie odprowadzono podatków z tytułu wykonywania pracy przynoszącej dochód. Należy tutaj podkreślić, że osoby świadczące pracę w ten sposób bardziej obawiają się samych konsekwencji wynikających z sytuacji wykrycia tego rodzaju nieprawidłowości niż samego jej wykrycia. Z wypowiedzi ich wynika, że rzadko zdarza się, by fakt świadczenia przez nich pracy nierejestrowanej został odkryty przez pracowników instytucji kontrolujących legalność zatrudnienia.

„Nie są odprowadzane i istnieje jakieś ryzyko tak, wykrycia tego” [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 23, praca główna]

Dla osób wykonujących pracę nierejestrowaną, które nie mają innych stałych dochodów problem stanowią również zasady przyznawania kredytów oraz kart kredytowych. Spełnienie wymogów stawianych przez banki jest w ich przypadku bardzo trudne, a właściwie praktycznie niemożliwe. Mają również problemy z kupnem różnego rodzaju produktów na raty. Ponieważ nie mogą wykazać się stałym dochodem, zakupy w systemie ratalnym czy uzyskanie kredytu w banku są niemalże nierealne. Dlatego też trudności związane z uzyskaniem kredytu zostały zaliczone do wad wykonywania pracy nierejestrowanej.

„(...) nie daje możliwości wzięcia kredytu ani niczego taka praca na czarno. Właśnie to są jeszcze minusy, że nie można wziąć kredytu, niczego na raty i tak dalej.” [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]
“(...) Czy też ewentualnie posiadanie kont pre-paidowych” [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 29, praca dodatkowa]

W przypadku osób wykonujących pracę nierejestrowaną w sektorze usługowym systematycznie, w pełnym wymiarze czasu pracy lub dłużej, którzy mają małe dzieci, problem stanowi również dopasowanie czasu pracy do potrzeb związanych z organizacją życia rodzinnego. Pracodawcy niechętnie godzą się na zmiany w czasie pracy i dopasowanie ich do potrzeb bieżących pracownika. Często dlatego, że zatrudniony jest on w firmie małej, w której jest jedyną osobą pracującą na tym stanowisku pracy.

„(...) mam dwójkę dzieci, więc jedno choruje, z drugim trzeba gdzieś podjechać, a tak jeśli ja tego nie mam to jest kombinacja. Babcia, ciocia, ktoś tam, opiekunka żeby mi zostali z tymi dziećmi, ale nie mam innego wyjścia (...)” [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 30, praca główna]

Praca nierejestrowana jest atrakcyjnym rozwiązaniem ze względu na możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia lub dodatkowego dochodu. Pracodawcy zatrudniający w ten sposób pracowników oferują wynagrodzenie nieco wyższe, niż te które pracownik otrzymałby za wykonanie tej samej pracy ale w sposób legalny. Stosowane są również rozwiązania polegające na zatrudnianiu pracowników w sposób legalny, jednakże z wpisanym niższym wynagrodzeniem w umowie o pracę niż to, które jest pracownikowi wypłacane w rzeczywistości. Zyskuje wówczas pracownik, bo ma wyższy dochód i pracodawca, gdyż odprowadza niższe składki na ubezpieczenie społeczne i podatki. Praca nierejestrowana jest również doskonałym rozwiązaniem dla osób poszukujących dodatkowego źródła dochodu. Stanowi doskonałe rozwiązanie dla osób, które mają legalną pracę, pobierają emeryturę lub rentę bądź stypendium czy świadczenia dla bezrobotnych lub z pomocy społecznej. Główne źródła dochodu dają bezpieczeństwo socjalne, gdyż odprowadzane są składki na ubezpieczenie społeczne i emerytalne. Druga praca może więc być nierejestrowana, gdyż nie istnieje ryzyko, że nie zostaną doliczone lata pracy nierejestrowanej do stażu pracy czy też, że nie będzie istniała możliwość leczenia w publicznej służbie zdrowia.

“No to możliwość dorobienia sobie, tak, ale ja cały czas mówię w tym momencie o jakiejś tam pracy dodatkowej, tak, nie, jako tam główne zajęcie, tylko dodatkowe, żeby sobie zarobić jakś nie wiem, więcej pieniędzy” [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 25, praca dodatkowa]

“(...) mam emeryturę, to ja już mam z emerytury odprowadzone te składki, a tutaj to jakieś tam te pieniądze co zapracuję, to są już dla mnie. Czysty pieniądz, już nie odprowadzam żadnych składek” [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 62, praca dodatkowa]

“(...) Mogą sobie inne pieniądze jeszcze pobierać od państwa.” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 22, praca główna]

“dla pracownika a no na pewno też bo wtedy umawia się na większe pieniądze i większe dostaje a tak gdyby był zarejestrowany to pewnie by miał dużo, dużo mniej” [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]

“Ja powiem jak to u mnie wygląda – ja mam pracodawcę stałego, który mi opłaca wszystkie składki, ubezpieczenia i tak dalej. I szczerze mówiąc, jest mi to obojętne” [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 34, praca dodatkowa]

“Zaletą ogromną jest to, że jeśli ktoś nie chce, żeby Urząd Skarbowy... znaczy nie chce się rozliczać z Urzędem Skarbowym z różnych powodów, to jest to na pewno jakiś tam dla niego plus, bo może korzystać nie wiem, z MOPS-s, może korzystać z jakichś świadczeń, z alimentów, ze stypendiów itd. (...)” [IDI, radomskie, Kobieta, lat 24, praca główna]

“No i nie trzeba jeszcze żadnych tych umów, które byśmy mieli podpisane z pracodawcą, nie musimy znosić wtedy przecież do żadnego urzędu, to jest trochę trudności to jest, sama tak muszą robić. Bo trzeba. Nie, np. do MOPSU trzeba, jak się stara o zasiłki to trzeba cały czas odprowadzać te umowy wszystkie i można dostać ten zasiłek w końcu. Aha, czyli plusem jest to, że tutaj ma Pani pomoc z MOPSU, a jakby były te umowy wykazane to nie miałyby Pani? Tak, dokładnie tak” [IDI, radomskie, Kobieta, lat 20, praca dodatkowa]

Wykonywanie pracy w szarej strefie rynku pracy pozwala osobom pracującym w ten sposób unikać płacenia podatków i czuć się bezkarnie. Ponieważ wynagrodzenie wypłacane jest najczęściej bezpośrednio pracownikowi z pominięciem pośrednictwa banków, sprawdzenie wysokości dochodów i ich źródeł jest bardzo trudne. Powoduje to, że pracownicy nierejestrowani nie boją się kontroli z urzędów skarbowych i uważają, że są zbyt sprytni na to, by nieprawidłowości te można było wykryć i udowodnić.

“nie musimy odprowadzać żadnych podatków, nikt nas z tego nie skontroluje (...)” [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 19, praca dodatkowa]

Zaletą wykonywania pracy nierejestrowanej jest również to, że umożliwia ona osobom młodym nieposiadającym doświadczenia zawodowego jego zdobycie. Pozwala także na podtrzymywanie aktywności zawodowej i zwiększa szanse na znalezienie pracy rejestrowanej. Osoby takie mimo, że nie wykonują pracy legalnie mogą posiadać tzw. referencje od swoich pracodawców, które ułatwią uzyskanie następnej pracy i stanowią potwierdzenie nie tylko posiadanego doświadczenia zawodowego, ale również pożądanych cech tzw. dobrego pracownika i umiejętności zawodowych. Wykonywanie pracy nierejestrowanej pozwala również na rozwijanie posiadanych umiejętności zawodowych oraz zapobiega ich dewaluacji.

„(...) szukam czegoś, a że nie mogę się starać o tą umowę o pracę na razie, bo nie mam jeszcze takiego doświadczenia i wykształcenia, żeby pracować w różnych tam instytucjach czy gdzieś tam no i to też właśnie, że nie siedzę w domu, tylko, że coś robię, tak. Niezależnie od tego czy mam tą umowę o pracę czy nie. Zawsze coś tam sobie wpiszę, że mam referencje np. jako opiekunka czy że pracowałam jako pomoc w firmie marketingowej, coś tam zawsze jakoś ktoś jak później na spotkaniach w sprawie pracy, że coś tam jest, to jakiś jest plus że nie siedziałam w domu, że nic nie robiłam (...)” [IDI, m. st. Warszawa, kobieta. 20 lat, praca dodatkowa]

”Może rozwijanie także swoich umiejętności ” [IDI, ciechanowsko-płocki, kobieta. 29 lat, praca dodatkowa]

Osoby świadczące pracę w sposób nierejestrowany ze względu na brak umowy nie mają obowiązku wcześniejszego informowania pracodawcy o rezygnacji z pracy u niego. Ta łatwość zrywania umowy o pracę zaliczona została do pozytywnych stron wykonywania pracy nierejestrowanej. Należy tutaj podkreślić, że możliwość taka jest zaletą, ale tylko dla osób świadczących pracę w ten sposób. W przypadku pracodawców oferujących zatrudnienie w ramach szarej strefy możliwość taka stanowi problem. Nie mogą również dochodzić swoich praw, gdyż to wiązałoby się z koniecznością ujawnienia nieprawidłowości, które są karane.

„(...) nie odpowiada za nic, nie jest związana ściśle z pracodawcą, jeżeli chce to odchodzi np. taki statysta: A mam, to wszystko gdzieś, rzucam ciuchy, przebieram się w swoje, do widzenia, nie chcę was znać. To nikt mu za, to nic nie zrobi” [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna. 67 lat, praca dodatkowa]

”(...) jeżeli nam coś z szefostwem się nie podpasuje, to możemy z dnia na dzień odejść, bo my tam w sumie nawet nie pracujemy, tak? To jest dobre, żadnych okresów wypowiedzenia, żadnych kosztów, tak? Bo jeżeli ktoś się dowie, że zatrudnia pracownika na czarno, to jeszcze on będzie miał kłopoty, a nie my” [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, 24 lat, praca główna]

Łatwość z jaką rozwiązuje się stosunek pracy z pracownikiem nierejestrowanym nie zawsze jednak była oceniana przez osoby świadczących w ten sposób pracę pozytywnie. Wśród uczestników wywiadów były osoby, dla których takie rozwiązanie było utrudnieniem. Jednakże zwracano również uwagę, że ta cecha charakterystyczna pracy nierejestrowanej ze względu na stosowane przez pracodawców praktyki związane ze zwalnianiem pracowników zatrudnionych legalnie ich nie odstrasza. Nie jest więc to bodziec mający znaczenie bardzo negatywne, które zniechęcałoby od podejmowania pracy w ten sposób.

”(...) Pani mnie zatrudnia, przychodzę do pracy i mówi, Pani się zbiera i Pani stąd idzie. Pani już tu nie pracuje. To jest, chwila, prawda. A gdzie jest umowa zlecenie, o pracę, to są jakieś procedury, prawda. Jest okres wypowiedzenia. Zależy od ilości lat pracy, prawda. No a tu mogą z dnia na dzień mogą człowieka jak śmiecia wyrzucić, nie niestety.” [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 55, praca dodatkowa]

”(...) taki brak pewności. Dzisiaj się pracuje, w każdej chwili, pracodawca może, bez żadnych konsekwencji, z dnia na dzień, zwolnić kogoś. No chyba to jest, taki brak poczucia bezpieczeństwa” [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 45, praca główna]

Niektórzy respondenci zwracali uwagę na to, że są lepiej traktowani przez osoby korzystające z ich usług w sposób nielegalny. Dotyczyło to jednak osób samozatrudnionych, które wykonują zlecane im prace lub usługi przez firmy i nie wystawiają za to rachunków ani faktur.

„(...) Zaleta jest taka – ja sobie najbardziej cenie chyba niezależność. Że ta niezależność jest na tyle fajna, że mnie obowiązuje termin dosłownie data i godzina i jeżeli ja na przykład nie zrobię tego do godziny 18:00 to siedzę po 18:00, ale sama sobie zgotowałam ten los. Dalej – bardzo mi się podoba podejście, ja nazywam te wszystkie osoby, które do mnie przychodzą klientami – klienci mają do mnie totalnie inne podejście niż gdybym była powiedzmy taką osobą etatową, bo to by było tak, że – weź mi napisz to na teraz, proszę się. Co to w ogóle jest? I tak dalej. Z kolei do mnie, jeżeli wykupują u mnie powiedzmy taką usługę, podchodzą do mnie z bardzo dużym szacunkiem jako do osoby, której czas musieli kupić, żeby... Bo ja jestem specjalistą w danej dziedzinie. Tak, że to jest na pewno zaleta. Kolejną zaletą też jest to, że brak odprowadzenia, niestety, ale- składek. A może jeszcze powiem konkretniej – podatku dochodowego i podatku VAT. Ja się zawsze śmieję, że jak wystawiam fakturę to mnie boli ta kwota 23 lub 19%, bo to jest dla mnie za dużo. Ja uważam, że podatki w Polsce są totalnie absurdalne wysokie. Tak, że to jest po prostu zaleta – brak tych głupich podatków.” [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 22, praca główna]

Do zalet zaliczono również, to że praca nierejestrowana jest wykonywana niesystematycznie, co pozwala na łatwiejsze godzenie życia zawodowego z prywatnym, szczególnie osobom mającym dzieci, czy osobom o słabym zdrowiu. Pozwala również młodym osobom na pogodzenie kształcenia z wykonywaniem pracy zawodowej. Nieregularność wykonywania pracy nierejestrowanej jest również zaletą dla osób, które nie zawsze mają "ochotę na pracę". Jednakże, taką możliwość oceniały pozytywnie osoby, dla których praca nierejestrowana była dodatkowym źródłem dochodu, osoby młode oraz osoby starsze, mające problemy ze zdrowiem. W przypadku osób, dla których taki sposób świadczenia pracy był głównym źródłem dochodu ta okazjonalność wykonywania pracy nie była zaletą, ale wadą.

"(...) A zalety, ja wiem czy tu jakieś zalety, w ogóle są tego? Nie wiem, chyba więcej jest tych wad, niż zalet. Może zalet, że mamy więcej, tego czasu wolnego, jeśli można powiedzieć, że to jest zaleta. Można w tym czasie, coś tam jeszcze innego, nie wiem jak ktoś np. dzieci wychowuje, czy często choruje" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 48, praca dodatkowa]
"Ja mam coś takiego, że ja pracuję wtedy kiedy chcę, kiedy mam czas. Jak nie mogę to mogę sobie nie iść do pracy. Elastyczny grafik jest bardzo dobry." [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]
"(...) można tą pracę wykonywać w dowolnych dniach, godzinach. Nie ma takiego ograniczenia, że od szóstej do piętnastej jesteście w pracy" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 29, praca dodatkowa]

"(...) nie ma ściśle określonego czasu pracy, jeżeli na przykład osoba pracuje gdzieś, ma swoje główne miejsce pracy, oprócz tego ma rodzinę, inne obowiązki, to może się dogadać tak naprawdę kiedy przychodzi, bo to i tak nie jest z góry narzucone, nie jest nigdzie określone w żadnej umowie więc to jest jedyny plus taki że to jest nie normowany czas pracy" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 31, praca dodatkowa]

Zatrudnienie pracownika nierejestrowanego pozwala również na oszczędności czasu związane z procedurą, którą należy przejść w przypadku oficjalnie zawartej umowy na piśmie. Ominięcie tych procedur pozwala na szybkie zatrudnienie pracownika, czy podjęcie pracy przez osoby jej poszukujące. Takie rozwiązanie jest więc z tego punktu widzenia korzystne dla obu stron rynku pracy.

"(...) zaleta to jest też taka, że jest mniej tej roboty papierkowej. Nie trzeba latać po żadnych urzędach, rejestrować pracownika (...)" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 22, praca główna]

Wśród wymienianych przez uczestników wywiadów wad szarej strefy rynku pracy znalazły się również negatywne konsekwencje dla państwa. Ponieważ pracodawcy zatrudniający pracowników nierejestrowanych lub częściowo nierejestrowanych nie odprowadzają od ich wynagrodzeń należnych podatków i składek przyczyniają się w ten sposób do obniżenia ilości środków wpływających do budżetu państwa. To powoduje, że ilość środków, które mogłyby

być przeznaczone na wypłacenie różnego rodzaju świadczeń w tym m. in. emerytalnych, rentowych czy też środków przeznaczonych na inwestycje lub dla służby zdrowia jest mniejsza niż wówczas, gdyby pracodawcy zatrudniali wszystkich pracowników w sposób legalny. Trudności sprawia również ściąganie należnych świadczeń lub nałożonych kar np.: mandatów.

"No tak bo budżet nasz państwa jednak jest szczuplejszy o te właśnie osoby które zatrudniają pracowników na czarno"
[IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]
"No brak możliwości... Nie wiem, jeżeli osoba posiada na przykład jakiś mandat czy coś, to po prostu Państwo nie jest w stanie ściągnąć, prawda, z osoby, która jest właśnie na też.(...)" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 29, praca dodatkowa]

4. Korzyści i straty związane z szarą strefą rynku pracy

Wady i zalety wykonywania pracy nierejestrowanej mają swoje wymierne konsekwencje zarówno dla pracobiorców, pracodawców, jak i gospodarki państwa, czy regionu (tab. III.4)

Tabela III.4. Szara strefa - kto zyskuje a kto traci?

Kto	Zysk	Strata
Pracodawcy	Niższe koszty pracy	Szybka możliwość zrezygnowania z pracy wykonywanej przez pracownika Nierzetelność pracownika Brak możliwości dochodzenia swoich praw Kary Pracodawca zatrudniający pracowników na umowy pisemne, gdyż odprowadza wszystkie należne z tego tytułu składki i podatki Negatywny wizerunek firmy
Pracobiorcy	Wyższe wynagrodzenie	Brak poczucia bezpieczeństwa związana z brakiem praw pracowniczych, niedoliczaniem czasu wykonywanej w ten sposób pracy do stażu, konsekwencjami w przypadku wypadku Czas przepracowany nie liczy się do stażu pracy Nieodprowadzane składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne
Państwo/społeczeństwo	Zapobiega pauperyzacji bezrobotnych Większy zysk z podatków pośrednich	Zmniejsza dochód narodowy

Źródło: Jak w tabeli III. 1

Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną również doskonale zdają sobie sprawę z tego, kto i co zyskuje, jak również co traci decydując się na oferowanie tego rodzaju pracy czy świadczenie jej w ten sposób. Dla pracodawcy oferowanie pracy nierejestrowanej to przede wszystkim możliwość obniżenia kosztów pracy, dzięki nie odprowadzaniu składek na ubezpieczenie. Ponadto pracodawcy często zatrudniają w ten sposób pracownika, na którym zyskują podwójnie. Koszty zatrudnienia takiego pracownika są mniejsze nie tylko ze względu na nieodprowadzanie składek na ubezpieczenie społeczne i z tytułu należnego podatku. Często pracodawca pomimo, że płaci takiej osobie wyższe wynagrodzenie niż wówczas, gdyby zatrudniał ją legalnie i tak w rzeczywistości jeszcze na tym zyskuje, gdyż różnica między wy-

grodzieniem niższym wypłacanym legalnie zatrudnionej osobie po doliczeniu składek i podatku kosztuje pracodawcę znacznie więcej niż zatrudnienie nierejestrowanego pracownika, któremu zapłaci więcej. Uczestnicy wywiadów zwracali uwagę na to, że zyskane w ten sposób środki finansowe nie zawsze jednak przeznaczone są na rozwój firmy, często są konsumowane przez pracodawcę i jego rodzinę. Straty dotyczą z kolei odczuwanego dyskomfortu psychicznego związanego z niepewnością dotycząca jakości wykonanej pracy, czy ryzykiem porzucenia pracy bez uprzedzenia i uzyskania jakichkolwiek wyjaśnień. Decydując się na pracownika nierejestrowanego nie ma również możliwości wyciągnięcia konsekwencji wobec nieuczciwego pracownika na drodze prawnej, gdyż nie dysponuje dokumentami, które mogłyby stanowić dowód w takiej sprawie. Zatrudniając pracowników nierejestrowanych pracodawca ryzykuje również, że może zostać nadana mu etykieta osoby nieuczciwej, zatrudniającej w sposób nielegalny co może negatywnie wpłynąć na budowany wizerunek firmy. Ponadto w przypadku ujawnienia tego rodzaju nieprawidłowości podczas kontroli, wysokość nałożonych kar może okazać się dotkliwa dla pracodawcy.

Traci na pewno i pracownik i społeczeństwo, państwo. Zyskuje może rzeczywiście pracodawca, chociaż nie wiem na jakich on tam jest zasadach i co mu jest bardziej na rękę, więc ciężko mi stwierdzić. Na pewno zyskuje, bo nie ma opłacanych tych składek. Jakiś tam koszt, ZUS-y i inne rzeczy. To wszystko jest ominięte. (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 30, praca główna]

"(...) w naszym kraju to na pewno zyskuje pracodawca, bo nie musi ponosić żadnych opłat. Niestety opłaty są... nie wiem jak w wielkich przedsiębiorstwach, na pewno w takich małych i średnich firmach to jest chyba najbardziej poszkodowany w Polsce, to wydaje mi się, że pracodawca ponosi, zatrudniając na czarno ryzyko jest, ale ponosi mniej wydatków. Tak naprawdę to te pieniądze leżą do kieszeni, a nie musi płacić tych ogromnych opłat, a i tak nic z tego nie będzie miał" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

„Znaczą na pewno zyskuje pracodawca, jeżeli nic się nie wydarzy, czyli to się nie wyda tak naprawdę, tak? To zyskuje, bo płaci dużo mniej pracownikowi zazwyczaj tak naprawdę. Oni tego i tak jak gdyby nie wypacają tyle należności, czy tej wypłaty dla pracownika, co by powinni zapłacić z ZUS-em i jak gdyby tam z innymi składkami, tak? Tak, że i tak tyle temu pracownikowi nie dadzą" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]

"Może stracić dużo, jeśli będzie na jakąś kontrolę czy na wypadek, tak, czy ktoś go... Czy ktoś doniesie na niego, tak. Ma taką ciężką niepewność, no bo jednak nie wie, czy ktoś odchodząc z pracy nie rozpowie tych plotek, prawda, plotki się roznoszą i zawsze jakaś kontrola może się zdarzyć i wtedy mogą być przykre konsekwencje takiego działania." [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

W przypadku pracownika nierejestrowanego zysk ma przede wszystkim charakter wymierny, gdyż dotyczy możliwości uzyskiwania wyższego wynagrodzenia niż w przypadku wykonywania tej samej pracy w sposób legalny. Najwięcej zyskują osoby, dla których praca nierejestrowana stanowi dodatkowe źródło dochodu stanowiące dodatek do wykonywanej pracy legalnej, otrzymywanej emerytury, stypendium czy świadczeń dla osób bezrobotnych. Z kolei straty, podobnie jak w przypadku pracodawców mają również charakter psychologiczny. Związane jest to z brakiem pewności, czy pracodawca okaże się uczciwy i wypłaci należne wynagrodzenie w terminie i w uzgodnionej wysokości, oraz czy w ogóle je wypłaci. Straty mają również charakter wymierny. Zaliczony zostały do nich brak możliwości doliczenia przepracowanego w ten sposób czasu do stażu pracy. Ponadto przerwy w płaceniu składek do ZUS przekładają się później na niższy wymiar emerytury lub renty. Mogą również stanowić podstawę do nie przyznania świadczeń rentowych ze względu na zbyt krótki staż pracy, czy świadczeń dla osób bezrobotnych.

„Ja tracę, bo nie mam tego ubezpieczenia, to mi później nie będzie stać do tej emerytury, bo nie odkładam, więc, a co ja tracę? A z tym też mogą oni tracić, bo tracą tych pracowników. Prędzej czy później, jeżeli taka osoba będzie tak pracowała to będzie musiała zrezygnować, bo będzie musiała w końcu podjąć jakąś pracę, żeby mieć to ubezpieczenie. (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 20, praca dodatkowa]

"No to są zyski same. Co tracę, no? No nic nie tracę" [IDI, warszawski zachodni, Mężczyzna, lat 42, praca dodatkowa]

"No jakieś poczucie bezpieczeństwa. (...) lata pracy nie wliczają się, prawda, jest to praca nieudokumentowana, więc ani później staranie się jakieś o zasiłek czy coś, no to nie będzie tutaj nam to wliczone. No też świadczenia do emerytury, tak. Nie mamy podstaw do jakiegś tam emerytury, ewentualnie nie będzie ona wypłacana wysoka." [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

"Ja myślę, że myślę, że obydwie strony, jakby tracą. Bo w pewnym sensie, ten pracownik, wie Pani, jak ktoś jest nie uczciwy, on może odejść, w każdej chwili, nie wiem, nie pozostawiając po sobie śladu, coś ukraść. Tak samo, ten pracodawca, może potraktować, w ten sam sposób, no jakby, rozumie Pani, że nie ma tego, wzajemnego szacunku. Ludzie się wtedy, nie czują, zobowiązani do tego, żeby siebie szanować, że są powiązani, jakąś umową, tylko wszystko, jest na gębę, że tak powiem." [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 30, praca dodatkowa]

„Zyskuje każdy i traci każdy. Mogę tak powiedzieć. Że zyskuje osoba, która zostaje zatrudniona bez tej umowy, bo dostaje pewnie trochę więcej, nie musi tego nigdzie tam rejestrować. Pracodawca zyskuje też to, że to jest jakaś tam oszczędność przy zatrudnianiu pracownika. Traci pracodawca to, że nie wiadomo czy ten pracownik któregoś dnia nie przyjdzie albo zawali. Nie ma nawet jak wygzekwować tego. No i pracownik traci przede wszystkim jakieś poczucie bezpieczeństwa, że nie wiadomo, czy pod koniec miesiąca ta wypłata będzie, czy nie będzie.” [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 22, praca główna]

"Zyskuje na pewno jedna i druga strona, no bo pracownik otrzymuje to wynagrodzenie może trochę wyższe niż miałby na umowę, natomiast tak jak kij ma dwa końce, tak potem jakoś trzeba sobie we własnym zakresie uzupełnić to ubezpieczenie czy samemu właśnie opłacać składki. To wychodzi na to samo czy pobieramy taką kwotę na czarno czy będąc zatrudnionym na umowę. Natomiast jeśli chodzi o pracodawcę, no to dopóki się nic nie wydarzy, prawda, liczymy na to, że jesteśmy w czepku urodzeni i nas tam omijają wszelkie wypadki, no to myślę, że pracodawca tutaj zyskuje na tym bardziej, tak, bo jednak oszczędza." [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

Szara strefa rynku pracy przynosi również starty dla pracodawców, którzy zatrudniają pracowników w sposób legalny, ponieważ odprowadzają wszystkie należne składki i podatki oraz ponoszą wyższe koszty pracy, co z kolei może obniżyć ich poziom konkurencyjności na rynku. Gdyż nie będą w stanie konkurować z pracodawcami stosującymi nieuczciwe formy zatrudnienia, dzięki którym mogą zaoferować swoje usługi za niższą cenę ze względu na niskie koszty pracy będące wynikiem korzystania z pracy pracowników nierejestrowanych lub częściowo rejestrowanych.

"No bo jest pracodawca, który zatrudnia, z ZUS-ami, z podatkami, jest pracodawca, który zatrudnia na czarno. No jeden z nich jest nieuczciwy i tak naprawdę tego pierwszego, uczciwego koszty zżerają. (...) Zyskuje niestety nieuczciwy w tym układzie. (...) ten co nie płaci, co na czarno zatrudnia." [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 39, praca dodatkowa]

Do grupy tych, którzy ponoszą straty z powodu istnienia szarej strefy rynku pracy zaliczone zostało również państwo i społeczeństwo. Uczestnicy wywiadów podkreślali, że nie odprowadzanie należnych składek z tytułu podatku dochodowego i składek ubezpieczeniowych negatywnie wpływa na gospodarkę kraju i regionu. Mniejsze wpływy oznaczają niższe dochodu budżetu państwa a tym samym również poszczególnych regionów kraju. Mniejszy budżet z kolei ogranicza ilość środków, które mogą być przeznaczone na wspieranie rozwoju gospodarczego. Z kolei unikanie płacenia składek na ubezpieczenie społeczne i emerytalne osłabia system zdrowia oraz ogranicza wysokość świadczeń, które są wypłacane emerytom obecnie i będą wypłacane w przyszłości.

„No państwo na tym traci, a my też tak za dużo aż nie zyskujemy, no ale na pewno my lepiej stoimy, a państwo tylko traci. Nikt więcej. Dochód narodowy wtedy... Państwo zamiast bogacić się to ubożeje z tego względu” [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 57, praca główna]

"Państwo, na pewno, traci. A zyskują? No pracodawcy, trochę na pewno zyskują, no i ci co nie mogą znaleźć pracy, też zyskują. Bo w końcu ją znajdują. Także najbardziej, to państwo traci na tym. No bo, podatki nie są odprowadzane (...) No i ten ZUS traci." [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, 47 lat, praca główna]

"Kto traci? Państwo traci, państwo, emeryci, renciści, budżetówka cała traci, państwo traci" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 59, praca dodatkowa]

Wśród uczestników wywiadów były również osoby, które uważały, że na istnieniu szarej strefy rynku pracy zyskuje przede wszystkim państwo i społeczeństwo. Taki sposób zatrudniania w przypadku osób posiadających niskie dochody pozwala na uzupełnienie budżetu gospodarstwa domowego i pozwala na prowadzenie życia na wyższym poziomie. Z kolei w przypadku osób, które nie mają żadnych źródeł dochodu wykonywanie pracy nierejestrowanej pozwala przetrwać okres bezrobocia i zarazem uniknąć obniżenia się poziomu życia członków gospodarstwa domowego. To z kolei sprawia, że pomimo trudnej sytuacji na rynku pracy, ubożenie osób bezrobotnych decydujących się na podjęcie pracy nierejestrowanej nie jest widoczne, gdyż do niego nie dochodzi lub też pauperyzacja przebiega w znacznie wolniejszym tempie i jest ją trudniej dostrzec. Ponadto dodatkowy dochód, który uzyskują osoby wykonujące pracę nierejestrowaną lub częściowo nierejestrowaną jest konsumowany, czyli wydawany na zakup dóbr i usług, od których i tak odciągane są podatki. A więc pomimo wszystko osoby świadczące prace w ten sposób przyczyniają się do wzrostu poziomu konsumpcji i tym samym do wzrostu dochodów budżetu państwa pochodzących z podatków pośrednich.

"Zysk ma jedynie tak naprawdę państwo, że nie ma tego wizerunku że są ludzie bezrobotni są i dziadami są bo mają pieniądze i nie pracują. Natomiast, kto traci? Myślę, że wszyscy na tym tracą, bo gospodarka dzięki temu nie idzie do przodu, tylko myślę że do tyłu się cofa. Cofnięcie, ewentualnie stoi w miejscu, bo to jest takie oszukiwanie siebie, że ludzie na czarno nie pracują, chociaż są bezrobotni, ale i tak nie mogą być zarejestrowani, bo też tak jest. W związku z tym wszyscy są szczęśliwi, bo to jest mniejszy kłopot dla państwa. Bo jeżeli by teraz, którzy pracują na czarno, przestali pracować na czarno. Tych etatów im nie damy, nie ma dla nich etatów. Poszli by na bezrobocie. Myślę, że można by kraj zamknąć, bo nie było by zarejestrowanych naście procent, tylko by było 30. Ja to sobie tego nie wyobrażam." [ID1, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]

"Suma summarum to ja Panu powiem – zyskuje też państwo, bo ja przykładowo, jeżeli bym pracował na etacie i zarabiałbym tak jak mówiłem te 1300 złotych to mniej bym wydał na artykuły, które kupuję. Natomiast na czarno, kiedy ja zarobię więcej i wydaję to państwo tak samo zarabia, bo od każdej rzeczy praktycznie teraz płacimy podatek" [ID1, ciechanowsko-płocki, mężczyzna, lat 56, praca główna]

5. Przyzwolenie społeczne

Jednym z istotnych zagadnień poruszanych podczas badań była skala i zakres przyzwolenia społecznego na zatrudnianie nierejestrowanych pracowników i świadczenie pracy w ten sposób. W celu jego identyfikacji zapytano uczestniczących w wywiadach mieszkańców województwa mazowieckiego wykonujących pracę nierejestrowaną o to, czy taka forma pracy jest uczciwa wobec pozostałych członków społeczeństwa. Poproszono ich również o ocenę pracodawców oferujących miejsca pracy w szarej strefie rynku pracy i pracowników świadczących w ten sposób pracę oraz podanie okoliczności, które uzasadniają decyzję o podejmowaniu pracy nierejestrowanej.

5.1. Praca nierejestrowana a poziom współodpowiedzialności społecznej

Wypowiedzi uczestników wywiadów świadczą o istnieniu w polskim społeczeństwie wysokiego poziomu przyzwolenia na funkcjonowanie szarej strefy rynku pracy. Z drugiej strony można zauważyć duże zniechęcenie i zmęczenie trudną sytuacją na rynku pracy w przypadku tych osób, które z różnych względów mają problemy ze znalezieniem pracy lub też nie są w stanie utrzymać się z pobieranych różnego rodzaju świadczeń społecznych. Wiek, brak doświadczenia zawodowego w przypadku osób młodych, sytuacja rodzinna, stan zdrowia,

niedopasowania kwalifikacyjno-zawodowe podaży rynku pracy do popytu na nią, nieuczciwi pracodawcy powodują, że osoby poszukujące pracy często są zmęczone, rozczarowane i zniechęcone wydłużającym się poszukiwaniem legalnej pracy, które nie przynosi pożądanych efektów. Rozczarowani są również emeryci i renciści, którzy pobierają świadczenia w wysokości nie pozwalającej nawet na zaspokojenie podstawowych potrzeb. To z kolei nie sprzyja postawom i zachowaniom mającym wspierać zacieśnianie więzi społecznych oraz rozwoju poczucia przynależności do społeczności lokalnej, czy narodowej. Sytuacja ta przyczynia się do rozwoju indywidualizmu poszczególnych jednostek, które ze względu na doznane niepowodzenie i rozczarowanie panującą sytuacją na rynku pracy i zachowaniami pracodawców oraz urzędników, tak naprawdę kierują się, podczas dokonywanych wyborów w zakresie formy podejmowania pracy, potrzebami swoimi i rodziny a nie dobrem społeczeństwa czy państwa.

"Wydaje mi się, że nie, ale nie ma uczciwości, w sumie, żadnej. No to ja, podpisując, jakkolwiek umowę, nie patrzę na to, czy osoba z boku, będzie pokrzywdzona, czy... No patrzę tak naprawdę, na siebie, na moje odczucia, a nie na społeczeństwo, jak sobie myśli" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

Pracowników wykonujących pracę w sposób nierejestrowany można podzielić na trzy grupy. Pierwszą grupą są osoby, które uważają, że oferowanie i podejmowanie pracy na takich zasadach jest nieuczciwe wobec społeczeństwa, państwa. Przede wszystkim dlatego, że osoby wykonujące w ten sposób pracę i zatrudniający ich pracodawcy nie odprowadzają należnych składek na ubezpieczenie społeczne oraz podatków. To zubaża budżet państwa i powoduje, że brakuje środków na wydatki związane z ochroną zdrowia, pomoc osobom bezrobotnym i ubogim, szkolnictwo i inne wydatki mające na celu wspieranie i zaspokajanie potrzeb obywateli. Jest to również nieuczciwe wobec starszych osób i następnych pokoleń, gdyż system ubezpieczeniowy dysponujący mniejszą ilością środków staje się niewydolny i nie jest w stanie zapewnić obywatelom godziwych emerytur. Konsekwencje tego ponoszą również pracownicy nierejestrowani, gdyż okres pracy świadczonej w ten sposób nie liczy się do stażu pracy, co z kolei ogranicza wysokość świadczeń emerytalnych pobieranych w przyszłości i prawo do ich uzyskania. Jednakże nawet te osoby zwracały uwagę na to, że niekiedy podjęcie zatrudnienia nierejestrowanego jest jedyną szansą na uzyskanie środków potrzebnych na utrzymanie siebie i rodziny. Wówczas, pomimo tego, że praktyka taka jest nieuczciwa i tak decydują się na świadczenie pracy w ten sposób.

Zwracano również uwagę na to, że oczekiwania państwa związane z wysokością odprowadzanych podatków czy składek są niejednokrotnie wygórowane. Nie zawsze pracodawców stać na to, by te wszystkie zobowiązania finansowe wypełniać, szczególnie w okresach mniejszego popytu na oferowane przez niego usługi czy produkty. Zatrudnianie w sposób nierejestrowany jest również nieuczciwe wobec pracobiorców, gdyż zamyka im drogę do bezpłatnego leczenia i stawia w niekorzystnej sytuacji na przyszłość, ograniczając im możliwości uzyskania w przyszłości świadczeń emerytalnych, rentowych czy dla bezrobotnych.

"Dlatego, że gdzieś te zyski, bo to są zyski, wykonana praca, a nie ma składek na daną osobę, zusowskich, emerytalnych i zdrowotnych. Te wszystkie, jak to bym powiedziała naliczenia to pochłonął pracodawca" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 65, praca dodatkowa]

"(...) przede wszystkim wobec pracownika nie jest uczciwe, no wobec państwa też nie jest uczciwe, bo nie płaci się składkę, ale te składki państwo znowu tak ogromne żąda, że nie każdego stać na te składki" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 49, praca główna]

"No nie jest to uczciwe, nie jest wobec, na pewno państwa, wiadomo. Skoro takie prawo, takie zarządzenie jest, żeby płacić podatki, no to trzeba je płacić. I wobec pracownika, chociaż się zgadza na to, ale czasem nie ma, innego wyjścia" [ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 45, praca główna]

"Może nie jest to uczciwe, ale jest to uzasadnione" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 36, praca dodatkowa]

"Wobec społeczeństwa, wobec państwa nie jest uczciwe. Natomiast życie niestety wymusza taki proceder" [IDI, radomskie, Kobieta, lat 50, praca dodatkowa]

"(...) Nieuczciwe jest w aspekcie takim, że wielu pracodawców stać na to, żeby zatrudniać osoby na umowę, odprowadzać za to składki, a nie robi tego tylko z pobudek takich czysto ekonomicznych, że tą kasę, którą musiał by odprowadzić państwu, przytula dla siebie. Często ten pracownik z tego nic nie ma, poza tą pensją którą by dostawał na podobnym poziomie jak by był zatrudniony na umowie (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]

"To znaczy nieuczciwość może być taka względem ZUS-u i założymy generacji, pokoleń, że tutaj sobie tak robimy i w końcu do tego worka mniej wpada i ZUS jest niewypłacalny (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

Dugą grupę stanowią osoby, które dostrzegają negatywne konsekwencje istnienia szarej strefy dla społeczeństwa, ale z drugiej strony zwracają uwagę również na to, że jeśli społeczeństwo oczekuje uczciwości od poszczególnych jednostek, to powinno zapewnić im możliwość spełnienia tego obowiązku. Obecna sytuacja na rynku pracy i postawy pracodawców jednak na to nie pozwalają.

"Dla społeczeństwa nie jest uczciwe, praca na czarno bo ograbia się je z tych należnych kwot. Społeczeństwo czy jest uczciwe, może też nie do końca, bo jeżeli ktoś chce znaleźć sobie legalnie pracę, to w tym wypadku ma wiele drzwi zamkniętych. Takie osoby, które np. zatrudniają się może to jest osoba kompetentna, ale ten warunek dla niej jest konieczny" [IDI, ostrołęcko-siedleckie, Kobieta, lat 23, prac główna]

"Rozpatrując to w kategoriach moralnych, to oczywiście nie jest, ale z drugiej strony gdzie jest moralność nie wiem, Rządu, Instytucji Publicznych względem mnie, jeżeli ja mówię, że nie zarobiłem. Jeżeli ja wystawiłem fakturę na 100 tys. zł i firma mi nie zapłaciła, ale ja od tej faktury już musiałem zapłacić VAT, podatek, wszystko i mogę iść do sądu z tym i walczyć 2 lata, 3 lata, czy ileś. Sąd wyda nakaz zapłaty i nie ma z czego sięgnąć, z kogo i ja de facto zrobiłem robotę, dałem pensję pracownikom za to, nie mam na ten ZUS, to mi nie będzie odpuszczone, ja muszę zapłacić za to wszystko i VAT już od tej faktury zapłaciłem i podatek zapłaciłem. Czy to jest w drugą stronę moralne? Uważam, że nie. To jest tzw. prawo dżungli. Ja mam rodzinę, 2 dzieci, ja nie mogę sobie pozwolić, żeby tylko w kategoriach moralnych wszystko rozpatrywać, bo jak tak będę rozpatrywał, to za chwilę nie będę miał co jeść. Też mi się to nie podoba, gdzieś tam w głębi serca czuje, że nie jest to w porządku, no ale jak się inaczej nie da?" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 43, praca główna]

"Wobec społeczeństwa, pracodawców myślę, że tak. Wobec Rządu i budżetu państwa nie. Tak jak mówiłam, zdaje sobie z tego sprawę, że nasze działania wpływają niekorzystnie na PKB Polskie, ale gdyby państwo coś zmieniło, to podejrzewam, że by to się zmieniło, w sensie nasze działania, społeczeństwa" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]

Trzecią grupę stanowią osoby, które nie widzą nic złego w podejmowaniu i oferowaniu pracy nierejestrowanej. jednak, aby uznać to rozwiązanie za uczciwe, musi odpowiadać obu stronom: pracodawcy i pracownikowi. Ponieważ państwo nie jest w stanie zapewnić swoim obywatelom możliwości wykonywania pracy w sposób legalny za godziwe wynagrodzenie oraz wypracowania emerytur w wysokości, która nie będzie wymagała podjęcia ponownie pracy, to nie ma prawa wymagać tego od swoich obywateli. W takiej sytuacji nie powinno się rozpatrywać wykonywania pracy nierejestrowanej w kategoriach moralnych. Wykonywanie pracy nierejestrowanej jest uczciwe wówczas, gdy dotyczy osób, które nie mają innych źródeł dochodu a nie mogą znaleźć pracy legalnej. Jest to również dopuszczalna z etycznego punktu widzenia forma zatrudniania przez pracodawców, których firmy znajdują się w złej kondycji ekonomicznej.

"Jeśli się godzą na to obie strony to tak." [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 29, praca główna]

"Proszę Pani, no jeśli nie ma innego wyjścia, to w ogóle nie ma tutaj mowy o uczciwości. Systemy, które dysponują nami tutaj, nie są ani uczciwe, ani nieuczciwe. Tak samo ja w ogóle nie mam podejścia takiego, żeby coś było uczciwe albo nieuczciwe. Albo jest państwo, które jest w stanie zapewnić wszystkim pracę albo normalne funkcjonowanie, albo go nie ma. Jeśli go nie ma, no to tutaj nie ma mowy o uczciwości albo nieuczciwości" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 42, praca dodatkowa]

"To jest bardzo wielowątkowy temat. I tak, i nie. Uczciwe jest w tym sensie, że np. zatrudnienie kogoś na czarno czasami dla tej osoby, która podejmuje taką pracę jest to być albo nie być. Rozumiane jako zaspokojenie podstawowych potrzeb albo brak ich zaspokojenia. Dla wielu, gdzie bezrobocie jest powiedzmy 20% albo i wyższe, znalezienie jakiegokolwiek pracy graniczy z cudem, legalnej pracy oczywiście na umowie. Więc jeżeli on nie miała by za co kupić jedzenia dla siebie albo dla dzieci, albo zapłacenia czynszu, a ma wybór pracy na czarno, tudzież zejście na drogę przestępczą, żeby te środki zdobyć... Ja uważam, że jest to uczciwe. (...) jak firmy nie stać na prawdę, bo ledwo co wychodzi na prostą i zatrudnia osoby na czarno, są to osoby dla których jest to albo wszystko albo nic, no to okej. Lepsze to niż ma kraść, niż ma w takich ekstremalnych przypadkach zabić. (...) ma to mniejszą szkodliwość społeczną czynu. Taka praca na czarno niż takie elementy skrajne. Zaś ekonomiczne są bardzo wieloaspektowe i uważam, że w pewnym sensie jest to jakieś tam obie-dzenie? kraju z tego co można by było przeznaczyć dla budżetu państwa. Tylko pojawia się pytanie, jak bardzo kraj obja-da nas?" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]

Również w przypadku osób, dla których praca nierejestrowana stanowi dodatkowe źródło dochodu, od którego doprowadzane są składki i podatki, świadczenie pracy w sposób nierejestrowany nie jest zachowaniem niemoralnym czy nieuczciwy wobec pozostałych członków społeczeństwa. W końcu składki i podatki odprowadzają, tylko nie od całego uzyskiwanego dochodu.

"Ja myślę, że tak. Ja uważam, że tak jak mówię – ok, mamy państwo, jesteście społeczeństwem, powinniśmy płacić podatki, żeby mieć ładne drogi i tak dalej. Ale niestety, moje poglądy polityczne są takie, że ja uważam, że mamy bardzo zły rząd i tutaj płacenie nawet 60% VAT-u nie uzdrowi tego. Tak, że dla mnie to jest w porządku, jeżeli ja wykonuję swoją pracę powiedzmy na czarno, nie krzywdzę przy tym inną osobę... Co zwłaszcza też w moim przypadku – jestem rencistką i odprowadzam składki tak czy siak, nawet jakbym nie chciała to muszę to robić. Moim zdaniem to jest jak najbardziej uczciwe, bo też myślę, że każda osoba, która byłaby w potrzebie, powiedziałaby dokładnie tak samo. Że to jest ok" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 22, praca główna]

Wśród uczestników wywiadów znalazły się osoby, które uważały, że wykonywanie pracy nierejestrowanej nie jest nieuczciwe wobec społeczeństwa, ale to państwo, które dopuszcza do tego, że świadczenie pracy w ten sposób jest nie tylko możliwe, ale często stanowi jedyny sposób na pozyskanie środków finansowych dla gospodarstw domowych, jest nieuczciwe wobec swoich obywateli. Dopuszczenie do takiej sytuacji jest nieuczciwe zwłaszcza wobec osób, którzy utrzymują się z pracy najemnej. Z kolei oferowanie miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy przez pracodawców jest nieuczciwe wobec pracowników, a nie państwa. Pracodawcy, którzy oszczędzają w ten sposób na kosztach pracy niejednokrotnie nie wydają tych pieniędzy na rozwój firmy, ale przeznaczają je na zaspokajanie własnych potrzeb i utrzymanie wysokiego standardu życia.

"Generalnie ten kraj nie jest uczciwy względem społeczeństwa. Ja mówiąc szczerze uczyłem się w szkołach prywatnych, więc nawet nie zawdzięczam że jestem wykształcony w jakiś tam sposób. Ja absolutnie nie miałbym z tym problemem. To jest kwestia albo mam za co żyć albo skończę po mostem albo się powieszę, więc jakby wybieranie tutaj to uczciwość względem społeczeństwa, taki aspekt nie jest brany na pewno w przypadku pracowników. W przypadku pracodawców to nie jest nieuczciwość względem społeczeństwa, tylko to jest nieuczciwość względem pracowników, bo oni i tak te pieniądze, które mają na etat i tak wydadzą. To nie jest tak, że ktoś powie, Ci mniej zapłacę, będzie firma się lepiej kręciła, absolutnie tak nie będzie. Te pieniądze pójdą na przeżarcie, to jest pewne jak to, że za chwile będzie zima. Ja przynajmniej tak się z tym spotkałem i myślę, że to jest standard" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]

Uczestnicy wywiadów zwracali również uwagę na to, że nawet wykonywanie pracy rejestrowanej nie gwarantuje obecnie łatwego i szybkiego dostępu do usług świadczonych przez publiczną służbę zdrowia. Co prawda nie jest uczciwe to, że nie są odprowadzane składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne, ale w polskiej rzeczywistości, z niewydolnym systemem ubezpieczeniowym jest to jak najbardziej usprawiedliwione.

"(...) jak ja patrzę jak ZUS dysponuje naszymi pieniędzmi, jak robi to nieekonomicznie i wcale ich nie szanują to na przykład ja nie miałbym takich oporów, bo ja nie mam takiego poczucia, że państwo nasze jakby dba o swoich obywateli w wystarczającym stopniu. Jeżeli są kwestie choroby czy czegoś to niby mamy bezpłatną opiekę, ale ona jest na jakimś poziomie, a jeżeli chcemy coś więcej to i tak musimy zapłacić z kieszeni. Nikogo nie interesuje, że na to nie mamy. Możemy stać w kolejce na przykład 3 lata i czekać na jakąś usługę. Bo nawet my jako pracownik tak samo na to patrzemy – co z tego, że ja będę miał umowę i składki jak potem będę chciał iść do lekarza to i tak pójde prywatnie i wydam z własnej kieszeni. To ja już wolę mieć na te z własnej kieszeni dodatkowe pieniądze z tej pracy na czarno. Więc tutaj jest kwestia w ogóle funkcjonowania państwa. jeżeli ludzie mają poczucie, że owszem ponoszę jakieś wydatki, koszty, ujmuję sobie z tej pensji, ale za to mam to i to i rzeczywiście to mam – to myślę, że w ogóle problem by nie istniał. Ale jeżeli wszyscy wiedzą, że płacą i nic z tego nie wynika to tym bardziej się włącza lampka kombinowania" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

5.2. Okoliczności usprawiedliwiające podjęcie pracy nierejestrowanej

Osoby wykonujące prace nierejestrowaną usprawiedliwiają swoje postępowanie w różny sposób. Używają do tego celu różnorodnych argumentów. Najczęściej jednak podjęcie pracy nierejestrowanej usprawiedliwiane jest brakiem źródeł utrzymania oraz trudnościami ze znalezieniem pracy legalnej. Osoby, które mają problemy ze znalezieniem pracy legalnej i okres tych poszukiwań się wydłuża, mają wręcz prawo do podjęcia pracy nierejestrowanej po to, aby zdobyć w ten sposób środki potrzebne do utrzymania siebie i członków swojej najbliższej rodziny. Wykonywanie pracy nierejestrowanej pozwala na zaspokojenie podstawowych potrzeb związanych z zakupem żywności, leków, opłacaniem bieżących rachunków. Bardzo często długi okres poszukiwania pracy obniża pewność siebie osób bezrobotnych i ich pozycję konkurencyjną na rynku pracy. Czują się zdesperowani do tego stopnia, że decydują się na podjęcie jakiegokolwiek pracy, w jakiegokolwiek formie za niskie wynagrodzenie. Podjęcie pracy nierejestrowanej natomiast pozwala obniżyć odczuwany w takich sytuacjach dyskomfort i poziom stresu. Wykonywanie pracy nierejestrowanej nie jest jednak tym, czego oczekują i potrzebują osoby w wieku produkcyjnym i wchodząca na rynek pracy młodzież. Stanowi rozwiązanie doraźne, bo zaspokaja bieżące potrzeby finansowe osób świadczących ją i liczą, że po jakimś czasie uda im się znaleźć pracę legalną, w pełnym wymiarze czasu pracy na czas nieokreślony. Ponadto część osób nierejestrowanych nie ufa polskiemu systemowi ubezpieczeń społecznych. Uważają, że jest on niewydolny a ich emerytury nawet wówczas gdyby wykonywali przez cały czas pracę legalnie byłyby bardzo niskie.

"No pewnie usprawiedliwia to, że jest ciężko na rynku i każdy dzisiaj bierze to co jest. No to jest pewnie takie najbardziej racjonalne wytłumaczenie. Pewnie gdybym ja nie miała obecnie takiej normalnej pracy, a nadarzyła by mi się okazja, gdzie bym zarobiła więcej a bez podpisywania umowy, pewnie bym się zgodziła. Bo dużo moich znajomych właśnie wychodzi z tego, że my tej emerytury nie doczekamy to po co gromadzić te pieniądze" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]

"Jeżeli ktoś jest bez środków do życia, jeżeli ktoś nie umie, nie chce, ma zasady, że nie chce kraść, nie pójdzie żebrać, wie, że może wykonać pewną pracę, no to podejmuje pracę na czarno, bez opodatkowania, bez niczego, bo nie ma wyjścia" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 59, praca dodatkowa]

"(...) Brak środków do życia to jest główną podstawą, no i po prostu odstresowanie się, bo człowiek gdyby siedział, nic nie robił, no to wiadomo, że depresja i załamanie i koniec, bo nie ma środków do życia. I to jest taki motyw... Napędza. Nie ma środków do życia, człowiek załamuje się, popełnia samobójstwa, a tak to coś tam zawsze w życiu jest, jakaś motywacja, jak pójdzie do pracy." [m. st. Warszawa, Kobieta, lat 57, praca główna]

"Ci, którzy się godzą pracować bez umowy, to niekoniecznie są desperaci, bo w dużej części to są ludzie zdesperowani, szuka już pracy pół roku, rok, czy 2 lata, jeżeli już ktoś z nim podejmie jakąś rozmowę i zapali się to światełko w tunelu, że może będę pracował, to zazwyczaj wtedy się godzi po prostu na wszystko. Po jakimś tam dłuższym czasie bycia bez pracy człowiek traci pewność siebie, wypada z obiegu i nawet tego, który był... wygadany i taki rezolutny człowiek itd. przestaje wierzyć w siebie. Przychodzi do pracodawcy, szuka pracy i po jakimś tak dłuższym czasie już jest tak "zwątpiony", że właściwie nie jest w stanie postawić żadnych warunków ze swojej strony. Jak się go pracodawca pyta "ile by Pan chciał zarobić?" to on po prostu nie wie, bardzo często nawet zaniża swoją wartość, żeby tylko się zacząć do pracy." [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 43, praca główna]

Okolicznością, która wpływa na to, że akceptowane jest zatrudnienie nierejestrowane przez mieszkańców województwa mazowieckiego jest brak kwalifikacji i umiejętności zawodowych oraz długa przerwa w aktywności zawodowej spowodowana koniecznością opieki nad dziećmi. Ta przesłanka dotyczy głównie kobiet, które spędziły długi czas na prowadzeniu gospodarstwa domowego i opiece nad dziećmi. Podejmowanie przez nich pracy nierejestrowanej na rzecz innych gospodarstw domowych polegającej na wykonywaniu prac porządkowych lub opiekuńczych nie jest uważane za zachowanie naganne.

"Z pewnością brak jakiś konkretnych kompetencji, dużo jest takich kobiet, które są kurami domowymi, dzieci wyrosły i nie mają co ze sobą robić, wtedy opiekują się innymi dziećmi, bądź sprzątają" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]

Podjęcie pracy nierejestrowanej usprawiedliwia również chęć uzyskania wyższych wynagrodzeń. Zachowanie statusu osoby bezrobotnej oraz pobieranych świadczeń z pomocy społecznej również stanowi argument, który uzasadnia i usprawiedliwia podjęcie pracy nierejestrowanej. Akceptowanym powodem świadczenia pracy w tej formie jest także konieczności uniknięcia płacenia wyższych alimentów, czy komornika. Ponadto praca taka pozwala na dostosowanie czasu poświęconego na jej wykonanie do potrzeb i chęci pracownika nierejestrowanego oraz w przypadkach, gdy ktoś z domowników wymaga opieki z powodu choroby. Argumentem przemawiającym za świadczeniem pracy w ten sposób są również postawy pracodawców, którzy nie zawsze okazują szacunek swoim pracownikom i często oferują niskie wynagrodzenia w przypadku zatrudnienia pracownika w sposób legalny.

„Większe zarobki, może być też to, że ktoś nie chce stracić statusu bezrobotnego, może ktoś nie chce mieć większego niż przewidują jakieś tam jego zobowiązania finansowe dochodów na gospodarstwo domowe. Czasami można stracić też dodatkowe świadczenia, dodatkowe profity, typu nie dotacje tylko bardziej, (...) chodzi mi o dodatki typu na dziecko" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

"(...) jakieś komornicy, jakieś alimenty, o takie rzeczy, to wiem, że dużo ludzi właśnie, woli ukrywać prawdziwe dochody (...)" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 47, praca główna]

"jak ja mam iść za najniższą krajową cały miesiąc być wykorzystywany, mieć rządcę nad sobą, który będzie mnie gonił, to ja wolę tak pracować, jak pracuję, bo jestem sam sobie, mogę powiedzieć, kierownikiem. Jak ja sobie pracę rozłożę tak ją zrobię, nikt mnie nie goni, nikt nie stoi nade mną. No i to jest moim zdaniem zaletą" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 56, praca główna]

"Ja mam specyficzną sytuację [chora córka] i nie będę się pytała czy ja tą umowę mam czy nie, bo chcę to dorobić do tych pieniędzy które mam, nie wychodząc z domu przede wszystkim albo jak najmniej wychodząc z domu." [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 57, praca dodatkowa]

Argumentem, który usprawiedliwia podjęcie pracy nierejestrowanej jest również trudna sytuacja materialna. Zdecydowanie się wówczas na podjęcie dodatkowej lub głównej pracy w tej formie w celu dostarczenia dodatkowych środków do budżetu gospodarstwa domowego jest jak najbardziej usprawiedliwionym działaniem.

"No jeżeli ktoś, podejmuje taką pracę, jeżeli tak jak mówiłam ma ciężką sytuację materialną i nie ma innej opcji. A musi przecież, zarabiać pieniądze, no to wiadomo, że lepiej jest w taki sposób, niż wcale (...)" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 45, praca główna]

Świadczenie pracy nierejestrowane dlatego, że po prostu osoba taka chce pracować i jest jej obojętne czy będzie to praca legalna czy nie i jaka będzie forma umowy jest również zachowaniem, które nie zostanie ocenione negatywnie.

"Ja myślę, że po prostu są ludzie, którym nie zależy. No chcą pracować i mieć jakieś pieniądze, i wtedy im nie zależy na umowie. Nie ma u nich konieczności, ale jest po prostu chęć pracy. I czy oni pracują na umowę czy bez, to nie ma dla nich... To może być i młody człowiek, ale to może być i emeryt." [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 42, praca dodatkowa]

Badania wykazały jednak, że przyzwolenie społeczne na zatrudnienie pracowników nierejestrowanych przez pracodawców jest znacznie mniejsze. Argumentem usprawiedliwiającym pracodawców oferujących miejsca pracy w szarej strefie rynku pracy są jedynie czynniki ekonomiczne. Prowadzenie działalności, która nie przynosi zysków pozwalających na legalne zatrudnienie pracowników jest podstawową przesłanką, która usprawiedliwia stosowanie tego rodzaju praktyk. Nie jest również negatywnie postrzegane oferowanie pracy nierejestrowanej osobom, dla których będzie to dodatkowe źródło dochodu. Naganne jest natomiast zatrudnianie pracowników przez pracodawców, których firmy znajdują się w dobrej kondycji ekonomicznej oraz wówczas, gdy kieruje nimi chęć wypracowania wyższego dochodu przeznaczonego na cele prywatne.

"Też duże koszty jak gdyby coś takiego, zarejestrowania pewnej działalności. Koszty, które czasami są bardzo wysokie, które tak naprawdę już wtedy... Jak gdyby ta działalność wtedy traci sens tak naprawdę" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]

"(...) Uważam, że przy dzisiejszej konkurencji i przy dzisiejszym rynku pracy, no, tak mi się wydaje, że to jest może sposób pracodawców na to, żeby po prostu utrzymać się na rynku pracy" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 55, praca główna]

"Myślę, że w jakiś sposób można go rozgrzeszyć, jeżeli na przykład to są pracownicy, którzy idą tam na pracę dorywczą i chcą sobie tylko dorobić parę groszy. (...)" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 23, praca dodatkowa]

W przypadku gospodarstw domowych zatrudniających pracowników nierejestrowanych stosowanie tej formy zatrudnienia usprawiedliwia charakter wykonywanej pracy. Ponieważ są o często prac krótkotrwałe, wykonywane okazjonalnie, niezawieranie jakiejkolwiek umowy o pracę jest usprawiedliwione a nawet wskazane.

"No, jeżeli to jest jakaś tam praca przy domu, jeśli ktoś na przykład by powiedział, że mam wnieść tonę węgla do domu komuś, do piwnicy na zimę, albo nie wiem, porobić jakieś drwa, czy coś innego, takie prace przydomowe, to nie sądzę, żeby to była potrzebna umowa na takie prace jednorazowe, które trwają kilka godzin, ale jeśli jest to praca, która trwa kilka dni czy kilka tygodni no to już powinno być objęte umową" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 49, praca główna]

5.3. Ocena pracodawców i pracowników

O skali i zakresie przyzwolenia na pracę nierejestrowaną mieszkańców województwa mazowieckiego świadczą również dokonane przez nich oceny osób świadczących w ten sposób pracę i pracodawców oferujących miejsca pracy w szarej strefie rynku pracy. Należy tutaj jednak zauważyć, że o ile skala i zakres tego przyzwolenia w przypadku pracobiorców jest właściwie nieograniczony, o tyle w przypadku pracodawców najczęściej akceptowane jest ono tylko i wyłącznie w określonych sytuacjach. Ta pozytywna ocena i wysoki poziom przyzwolenia społecznego dla osób wykonujących pracę w formie nierejestrowanej wynika z istniejących zależności między pracodawcą a pracobiorcą. Uważa się, że to od pracodawcy zależy rodzaj zawieranej umowy oraz ilość ofert pracy legalnej dostępnych na rynku pracy, natomiast pracownik najczęściej znajduje się na pozycji przegranej, gdyż rzadko ma cokolwiek na ten temat do powiedzenia. Jeśli odmówi podjęcia pracy w formie i na zasadach oferowanych przez pracodawcę jedyną alternatywą dla niego jest szukanie pracy dalej, co może

przez dłuższy czas nie przynieść efektów w postaci zatrudnienia. A to z kolei pozbawia go możliwości uzyskiwania środków potrzebnych do utrzymania siebie i swojego gospodarstwa domowego.

Tak ogromne przyzwolenie na wykonywanie pracy nierejestrowanej przez pracowników wynika stąd, że najczęściej są oni postrzegani, jako osoby znajdujące się w gorszej sytuacji, którym nie udało się znaleźć legalnej pracy przynoszącej dochód a muszą w jakiś sposób zabezpieczyć byt swój i swojej rodzinie. Przyzwolenie na tego rodzaju działania jest nieograniczone szczególnie w przypadku osób nie posiadających innych źródeł utrzymania.

"W większości tak jak wspominałam są to na pewno osoby, które muszą pracować i nie mają dużego wyboru. Ja ich szczerze mówiąc nie chcę tu oceniać, ale patrząc się nawet na siebie, muszę robić więc robie" [IDI, radomskie, kobieta, lat 24, praca dodatkowa]

"To znaczy, ja tego nie pochwalam, ale jeżeli jest taka możliwość, a niestety żyć trzeba i jeść też trzeba, więc pieniądze, które się otrzymuje, nawet z takiej pracy, pomimo, że ona nie jest pracą legalną, no, więc po prostu się wykonuje, bo z tego jakieś pieniądze są (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 54, praca główna]

"(...) To jest w ogóle taka sytuacja, że nikt w tym momencie się nie upomina o cokolwiek od pracodawcy, tylko się cieszy, że w ogóle ma zatrudnienie i jakiś pieniądze" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 41, praca główna]

"Myślę, że to jest po prostu praca, którą wykonujemy dlatego, że nie mamy możliwości wykonywania innej. Nie mamy możliwości wykonywania pracy legalnej, nie mamy zatrudnienia, jest ciężko. Dlatego podejmujemy taką pracę bez żadnej umowy" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 29, praca dodatkowa]

"(...) No bo to jest taki wymóg czasami, bo pracujesz tak jak Ci każe, czyli ja Cię zatrudniam pod stołem i Ty robisz co Ci każe, albo w ogóle nie masz kasy i ja szukam kogoś innego. Dla pewnych ludzi jest to być albo nie być. Szczególnie w regionach gdzie jest bardzo duże bezrobocie. Radzą sobie jak mogą, pracują na czarno. Jakby nie pracowały to w ogóle by nie miały żadnej pracy, więc dla nich to jest taki wybór, taka kolej rzeczy. (...) uważam, że taka praca jest potrzebna, w sytuacji jeżeli ktoś ma wybór pod tytułem albo nie ma nic albo wykonuje pracę na czarno, która nie jest opodatkowana i nie zapewni mu to możliwości egzekucji pensji i odłożenia na składki emerytalne (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]

Interesujące jest natomiast to, że pozytywnie oceniane są również osoby, których jedynym motywem podjęcia pracy nierejestrowanej jest uzyskanie wyższych dochodów. Czyli osoby podejmujące pracę nierejestrowaną, która przynosi korzyści finansowe i pozwala uzyskać dochód wyższy niż w przypadku wykonywania jej legalnie. Z kolei osoby godzące się na wykonywanie pracy nierejestrowanej za niewielkie wynagrodzenia lub też niższe niż to, na które się umawiali przed przystąpieniem do wykonywania pracy oraz osoby, które pracują w ramach tzw. "okresu próbnego" i nie uzyskują z tego tytułu żadnego wynagrodzenia bądź też czekają długo na wypłatę należnego im wynagrodzenia ocenione zostały negatywnie. Osoby takie uważane są za osoby niezaradne życiowo, nieudaczników, którzy pozwalają sobie wyzyskiwać.

"Dla mnie to jest norma. Jakoś nie gardzę takimi osobami, szanuję takie osoby, każdy orze jak może i nie widzę w tym nic złego tak naprawdę" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 22, praca dodatkowa]

"Znaczą tutaj rozgraniczam ludzi, którzy pracują bez umów od tych, którzy pracują za stawki zaniżone, zaniżone w sensie takim, że jest inna stawka na umowie, a decydują się na pracę za mniejsze pieniądze, bądź za darmo, nawet się to zdarza, czekając po prostu na wynagrodzenie. Ludzie, którzy pracują bez umów, no cóż, nie mają innego wyjścia, wtedy kiedy się z nimi rozmawia o zabezpieczeniu socjalnym, itd., o przyszłości, o emeryturach, no widać, że są świadomi tego, że ten czas ucieka szybko i kiedyś na emeryturę, na pewno chcą mieć jakieś świadczenia na starość, to tutaj rozumiem, że te płace są nawet wysokie, więc trudno się dziwić, że ktoś podejmuje taką pracę, oni to zazwyczaj robią na jakiś czas, tak to określają, tak sobie przynajmniej... tak jak ja zresztą, jakiś czas i poźegnamy się z pracodawcą. Natomiast jeśli chodzi o tych ludzi, którzy tak pracują za te grosze, wbrew temu co tam podpisali komuś, czy ewentualnie nawet zgadzają się na to, żeby właśnie za darmo pracować i oczekiwać po 2-3 miesiące na wynagrodzenie, powiem tak, to jest banda naiwnych ludzi, bo nigdy tych pieniędzy nie odzyskają i sami sobie są winni, powinni się chyba jednak odważyć odejść od takiego pracodawcy, bo dla mnie umowa w tym momencie nie ma dużego znaczenia, pieniądze mają większe znaczenie, przynajmniej zarabiamy, i tak nas oszukują, ale chociaż zarabiamy te pieniądze, żebyśmy mieli za co żyć" [radomskie, Kobieta, lat 46, praca główna]

"Na pewno lepiej jest. Znaczący lepiej – chodzi mi o to, że można większe kwoty zarobić" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

"Dobra, więc zacznę od tych osób, które pracują. Uważam, że jeżeli one się godzą na warunki, które są im oferowane, przy całej konsekwencji zatrudnienia na czarno, czyli nieodprowadzania składek, jak również trudności związane z odzyskaniem pensji, jeżeli taki pracodawca jej nie wypłaci, no to ok, to jest ich ryzyko. Jeżeli oni się pogodzą z faktem, że nie miały by żadnej kasy, a mogą skorzystać z możliwości zatrudnienia na czarno (...). Więc to wszystko zależy od osoby, która ją podejmuje. Jeżeli ma świadomość pewnych konsekwencji z tym związanych, robi to, no to uważam, że ok. Jest to jej ryzyko. (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]

Należy tutaj jednak zaznaczyć, że nie zawsze osoby podejmujące pracę nierejestrowaną tylko dlatego, że chcą uzyskać wyższe wynagrodzenie omijając obowiązek płacenia podatków i należnych składek na ubezpieczenie społeczne lub zdrowotne, ocenione zostały pozytywnie. Pojawiały się podczas wywiadów również osoby, które takie postępowanie uznały za karygodne. Podkreślano, że ocena osób podejmujących pracę nierejestrowaną zależy od intencji takiego pracownika. Usprawiedliwia go tylko brak ofert pracy legalnej na rynku.

"Zależy od intencji jakie im towarzyszą. Jeżeli to jest ktoś, kto wybrał sobie taki styl na życie by nie płacić podatków, ZUS-ów, to negatywnie oceniam. Jeżeli to jest ktoś kto nie ma wyjścia na rynku pracy a musi jeść, przeżyć, no to daj mu Boże szczęście, by znalazł swoją pracę stałą" [IDI, warszawski zachodni, kobieta, lat 39, praca dodatkowa]

Pozytywnie oceniona została również jakość pracy wykonywanej przez pracowników nierejestrowanych. Ta jakość jednak jest wysoka przede wszystkim wówczas, gdy uzyskiwane za jej wykonanie wynagrodzenie jest dla pracownika satysfakcjonujące. Jeśli uzna, że jest niewspółmierne do włożonego wysiłku w wykonanie powierzonego mu zadania, wówczas wykonanie jej może już być mniej staranne.

"Na gorszych warunkach, no to na pewno nie wykazują się na 100%, tak? No bo, a jeżeli chodzi o inne warunki, nie koniecznie gorsze, tylko, że inne niż w umowie, no to wtedy, różnie to bywa. Bo jeżeli, zarabia się więcej, jeżeli chodzi o ta umowę, no to wtedy wiadomo, że praca jest uzależniona, tak naprawdę od tych pieniędzy, jakie się zarabia. No i od tego zależy, wykonanie tej pracy" [IDI, radomskie, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

Jednakże były osoby, które uważały, że pracownicy nierejestrowani nie przykładają się, tak bardzo do wykonywania swoich obowiązków, jak pracownicy zatrudnieni legalnie. Ich zaangażowanie w pracę, jakość jej wykonania mogą być niższe niż pozostałych pracowników. Charakteryzują się również niemalże zerowym poziomem poczucia więzi z firmą. Ze względu na brak należnych praw pracowniczych, bezpieczeństwa socjalnego oraz łatwość rozwiązywania stosunku pracy osoby takie nie są zainteresowane dbaniem o rozwój i wizerunek firmy, nie utożsamiają się z nią.

"Trochę inaczej się podchodzi do pracy kiedy nie masz umowy. Chodzi o wykonywanie nawet swoich czynności, bo wiesz, że to wszystko jest trochę nie tak jak powinno być. Nieraz to może się przekładać na pracę. Mi się tak wydaje, gorsze wykonywanie swojej pracy, jakość" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 23, praca główna]

Niejednoznacznie ocenione zostało wykonywanie pracy nierejestrowanej wówczas, gdy jest ono wyborem świadomym. Rozbieżności w opiniach dotyczyły osób, które łączą zatrudnienie nierejestrowane z pobieraniem różnego rodzaju świadczeń lub też wykonywaną pracą legalnie. Osoby takie uważane były za zaradne i sprytne, ale pojawiły się również oceny negatywne takiego postępowania. Pozytywnie ocenione zostały zachowania osób pobierających świadczenia emerytalne lub rentowe, które nie wystarczają na pokrycie bieżących wydatków gospodarstwa domowego. Pojawiające się negatywne opinie dotyczyły natomiast osób podejmujących pracę nierejestrowaną w celu zachowania prawa do pobierania świadczeń z pomocy społecznej czy PUP.

Są też osoby, dla których wykonywanie pracy legalnej jest pozbawione sensu ze względu na niewydolny system ubezpieczeń społecznych, obowiązki domowe czy styl życia. Jednakże nawet takie osoby oceniane były raczej pozytywnie. Niektórzy uczestnicy wywiadów uważali, że skoro godzą się na takie warunki zatrudnienia, to widocznie im to odpowiada. Wśród uczestników wywiadów pojawiły się również i takie osoby, dla których wykonywanie pracy nierejestrowanej jako głównej ocenione zostało negatywnie. Jednakże nie chodziło im raczej o skłonność pracobiorców do dobrowolnego podejmowania zatrudnienia nierejestrowanego a raczej, ale sytuację, gdy jest to jedyna oferta pracy, jaką otrzymali.

"(...) Skoro oni chcą tego czasami, żeby nie być zatrudnionym i biorą ten zasiłek. To dla nich to jest lepiej. Oni są zadowoleni. Chcą zrobić tak, żeby i on był zadowolony i pracodawca z jego pracy. Chcą i tak mają. Jakby nie chciało to by powiedział. Słuchaj facet nie chce na czarno pracować, masz mnie zatrudnić, dać umowę albo szukaj se nowego. Są tacy ludzie, też parę osób poznałem, którzy za żadne skarby na czarno, muszą mieć wszystko na papierku. Oni ryzykują troszeczkę, ale jak chcą to czemu nie. Nie mam nic o nich. Jak chcą to proszę bardzo. Jakoś mi na tym kraju nie zależy" [IDI, radomskie, Mężczyzna, lat 23, praca dodatkowa]

"No na pewno są sprytni, tak, bo przeważnie tacy nie chcą tej umowy żeby właśnie... Tak jak mówię, znam takie osoby, pobierają sobie pieniądze z bezrobocia. Z zasiłku. Wtedy mają sporo więcej" [IDI, warszawski wschodni, kobieta, lat 22, praca główna]

"(...) zależy od tego czy ta osoba pobiera jakieś środki z pomocy społecznej, czy też innej instytucji. Wtedy mój odbiór jest inny. Wtedy bardziej odbieram jako takie właśnie czerpanie korzyści, takie wręcz zerowanie na lepszej pozycji. Ale jeżeli ta osoba nie korzysta z innych źródeł, nie pobiera innych świadczeń, myślę że nie mam nic przeciwko i odbieram pozytywnie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

"Tak ja też ich rozumiem, jeżeli ta renta jest naprawdę bardzo uboga i ciężko jest tak naprawdę pokryć te wszystkie koszty utrzymania w ciągu jednego miesiąca to jest najbardziej wytłumaczalne. Uważam że są poszkodowani tak naprawdę ci ludzie (...)" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 31, praca dodatkowa]

"Jeśli ktoś jest zarejestrowany w UP i nie może mieć żadnej umowy no to wtedy pracuje na czarno. Np. jeżeli nie chodzi nigdzie do szkoły to wtedy pracodawcy ze względu na to, że muszą odprowadzać 3 stawki, to też jakby tutaj w ogóle nie dać umowy. Jeżeli ktoś jest tak przystawiony do muru to też może się zgodzić pracować bez umowy" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 23, praca główna]

"Jeżeli ktoś pracuje, bo ten człowiek który, u mnie robił remont, to on też, pracował w zakładzie pracy, w firmie budowlanej. A tak, sobie człowiek, po godzinach, po prostu dorabiał, jak to się mówi na lewo, dorabiał sobie na lewo. I ja myślę, że jeżeli ktoś, pracuje na etacie, tak jakby w firmie, i robi na czarno, to nie jest dobrze. Jeżeli chce sobie, dorobić, po godzinach, to jest ok" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 61, praca dodatkowa]

Osoby decydują się na podjęcie pracy nierejestrowanej przez niektórych uczestników wywiadów zostały uznane za osoby krótkowzroczne, które nie myślą o swojej przyszłości, zachodzących w niej zmianach i związanych z tym potrzebach. Szczególnie dotyczy to osób młodych, wchodzących na rynek pracy. Czas przepracowany w ten sposób nie liczy się do stażu pracy, osoby te i ich dzieci mogą mieć problemy z dostępem do publicznej służby zdrowia itp. Rozwiązanie w postaci zatrudnienia nierejestrowanego w ich przypadku uznane zostało za decyzję nieprzemyślaną i krótkowzroczną.

"(...) Raczej nie oceniam, bo to jest każdego, indywidualna sprawa. Aczkolwiek same decydują o tym, jaką mają przyszłość. Bo jeżeli dziewczyny w wieku 20 lat, wolą pilnować dzieci, niż gdzieś, się przyjąć, do jakiejś pracy, jakby staż zaczyna się liczyć, mają urlop, ubezpieczenie. No to, to już jest, ich sprawa. Ja jak byłam młoda, jak miałam 20 lat, to absolutnie takiej pracy, nie szukałam. Zależało mi, aby mieć umowę, no żeby móc chociażby, coś wziąć na raty, żeby po prostu, mieć jakąś podkładkę" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 30, praca dodatkowa]

"Nie zapewniam sobie przyszłości żadnej, z dnia na dzień żyję" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 67, praca dodatkowa]

W przypadku pracodawców, oferowanie miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy jest oceniane pozytywnie wówczas, gdy dotyczy firm znajdujących się w złej sytuacji ekonomicznej. Wówczas szukanie oszczędności również poprzez obniżanie kosztów pracy w ten sposób nie jest potępiane. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną doskonale rozumieją ich sytuację

i zgadzają się na stosowanie takich praktyk. Szczególnie dotyczy to firm małych, zlokalizowanych w niedużych mazowieckich miejscowościach, oddalonych od dużych miast i Warszawy. Warunkiem, który wpływa na ocenę tej grupy pracodawców jest również to, w jaki sposób wykorzystywane są zaoszczędzone w ten sposób środki. Jeśli nie są inwestowane w firmę a przeznaczane na cele konsumpcyjne, to wówczas taki pracodawca oceniany jest negatywnie. Negatywnie oceniane są natomiast firmy, których właściciele i kadra zarządzająca decydują się na zatrudnianie pracowników nierejestrowanych pomimo tego, że ich kondycja jest dobra i tak naprawdę nie muszą obniżyć kosztów pracy związanych z legalnym zatrudnieniem pracowników. Zatrudnianie nierejestrowanych pracowników zostało w przypadku takich pracodawców ocenione negatywnie a ich zachowanie uznane za naganne. Negatywna ocena dotyczyła głównie firm dużych, zlokalizowanych w dużych aglomeracjach miejskich znajdujących się na terenie województwa mazowieckiego. To właśnie te podmioty zdaniem uczestników wywiadów stać na legalne zatrudnienie pracowników, a nie robią tego bo są po prostu nieuczciwe.

"No też niejednoznacznie dlatego, że jeżeli to jest taka firma w jakiej obecnie pracuję i mam pracodawcę, uważam, że jest w porządku, on ma bardzo małą firmę, małe możliwości, żeby ludzi stworzyć, żeby ludzi zatrudnić wszystkich legalnie, on naprawdę nie ma takich, to nie są dochody, bo mniej więcej my wiemy ile on na tym zarabia, to nie są dochody, które by mu to umożliwiły. Gdyby jakiś urząd mu pomógł w tym, gdyby jakoś go dofinansował, to ja myślę, że byłby z niego całkiem porządnym pracodawcą, bo jest porządnym człowiekiem tak ogólnie. Natomiast firmy, które zatrudniają więcej ludzi, z którymi w jakiś tam sposób, nawet przelotny, miałam kontakt, to ci pracodawcy, nazwę to po imieniu i nie ukrywając, po prostu oszuści i złodzieje, nic poza tym, niestety jeszcze ich stosunek do pracownika jest tragiczny przy tym wszystkim, więc inaczej się tego nie da określić. Ten pracodawca obecny mój, ja nie mam do niego zastrzeżeń, ja z nim rozmawiam zupełnie prywatnie i gdyby chociażby, jak wspominałam wcześniej, obniżono w jakiś sposób ZUS, czy jakoś mu pomogli, to on by chętnie tych ludzi wszystkich zatrudnił na umowę, nie ma problemu" [ID1, radomskie, kobieta, lat 46, główna]

"No niektórzy są tacy, że faktycznie, no, tak jak na rynku rozmawiamy i też niektóre kobiety prowadzą biznes, no to mówią, że mają takie opłaty, żeby mieć nowy towar to po prostu muszą miesiąc zbierać na nowy towar z każdego rynku, więc... Nie stać ich na pracownika, więc wolą sobie na jakiś czas tam nająć jakiegoś, jakąś osobę, żeby tam stała, a tam coś tam pozafatwiać na przykład. I to jest takie notoryczne na rynku." [ID1, ostrołęcko-siedlecki, kobieta, lat 28, praca główna]

"(...) Natomiast każdy kij ma dwa końce, bo tak jak nie raz oglądam w telewizji jakieś programy, słucham o tym bezrobociu, nie bezrobociu, widzę jakiś tam facetów w krawatach w telewizji, którzy zabierają głos, a już najbardziej mnie śmieszy z tego Biznes Center Club. Panowie, którzy mają firmy, którzy obracają milionami albo miliardami. No więc nie wydaje mi się, żeby oni mieli problem taki, bo to jest jakby inna półka. Natomiast ten nasz rynek lokalny albo w ogóle rynek w Polsce, taki który się gromadzi gdzieś w koło większych miast, ale powiedzmy 20,30, 50 km od jakiegoś większego miasta to jest po prostu bieda. To nie jest tak, że jak to kiedyś... prywaciarz, prywaciarz to ma kasę. Nie, dzisiaj jest po prostu tak, że wyjeżdża się 30 km od Warszawy i się okazuje, że jeden, drugi, trzeci prywaciarz to jest bardzo często biedniejszy jak Ci jego pracownicy. Gdzieś tam ma jakiś pomysł na życie. Zapożyczył się gdzieś tam, coś mu wychodzi albo nie wychodzi. ZUS go bije, wszyscy go tłuką. Związał się, obwarował z pracownikami umowami, wszyscy mówią daj, a on nie ma z czego. Jeszcze gdzieś tam mu się noga pośliznie. Jeszcze bardzo często jest tak, że ktoś mu nie wypłaci jakiejś tam kasy i jest "D" tzn. zbite. Ja takich ludzi rozumiem. Dlatego jakby śmiesz mnie rozmowy na tym takim wysokim poziomie Panów w garniturach z Biznes Center Club, którzy prowadzą ogromne firmy, korporacje. Tam jest zupełnie inny stan rzeczy. Tam kasa napływa. Jak jest firma duża, ma 100 oddziałów, w 20 jest źle to 80 zarobi na te 20. Jest inny przepływ gotówki i inne moce. Natomiast niestety tutaj te rynki lokalne, no to wszystko to jest tak... gdzieś tam Pan Jan Kowalski, czy inny Krzysztof Nowak założył firmę, bardzo często za pożyczone tam pieniądze i tak ciuła, ciuła i się okazuje, że po 5 latach tak naprawdę nie ma nic, tylko stek kłopotów chodzenia po urzędach, składania PITów, CITów, VATów i innych podatków itd. Księgowa zarobiła, wszyscy zarobili dookoła, tylko nie on. Jemu zostało 5 zł i po 5 latach, czy po 10, czy po iluś dochodzi do wniosku (...)" [warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 43, praca główna]

"(...) jeżeli chodzi o pracodawców, to tutaj jest to bardziej złożone. Część pracodawców mogła by oczywiście zatrudniać pracowników na umowę. Nie robi tego, bo i tak to się nie opłaca. To jest podstawowa pobudka dla zatrudniania na czarno. Niektórych faktycznie na to nie stać, żeby zatrudnić osoby na umowę, bo musiały by zamknąć swój biznes, bo wychodzą na tym słabo. Zatrudniają na czarno. Tych bardziej pozytywnie oceniam. Natomiast konkluzja jest generalnie taka, że jeżeli część kasy, którą uda im się oszczędzić na podatkach, na takich szeroko pojętych kosztach pracy, będą mogli przekazać pracownikowi w postaci wyższej pensji niż by miał na etacie no to ok, ale część pracodawców w ogóle tego nie robi. Tą część którą zyskują w postaci tego, że nie muszą odprowadzać do budżetu państwa, przyciągną do siebie pod stołem, a pracownikowi płaci tyle samo, na ile by go zatrudnił na umowie. To jest nieuczciwe (...)" [ID1, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]

pozytywnie oceniani są również pracodawcy, którzy godzą się zatrudnić w sposób nierejestrowany pracownika na jego własną prośbę. Jeśli taka forma zatrudnienia jest przez pracownika poszukiwana i wręcz o nią sam prosi pracodawcę, to w zatrudnieniu takiej osoby nielegalnie nie ma wówczas nic złego. Uczestnicy wywiadów nie mieli również zastrzeżeń wówczas, gdy zatrudnienie nierejestrowane jest wspólną decyzją pracodawcy i pracownika i nie zostało wymuszone na żadnej ze stron.

"(...) możliwe, że pracownicy na nich wymagają, że po prostu woleli by tak pracować, i pewnie, im idą na rękę" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 47, praca główna]

"No to jest pytanie, czy on się tak dogadał z pracownikiem, czy wymusił to na nim. Bo jeżeli obie strony się na to zgodzą, no to ja rozumiem, że są świadome konsekwencji, a jeżeli pracodawca coś takiego wymusza albo na przykład, co się często zdarza, zmusza do założenia działalności. To jest nie w porządku" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 35, praca główna]

Nie zawsze jednak ocena pracodawców uzależniona jest od sytuacji ekonomicznej firmy. Niektórzy uważają, że bez względu na to, zatrudnianie nierejestrowane pracowników jest nieuczciwe wobec zatrudnianej w ten sposób osoby. Pracodawcy wykorzystują niekorzystną sytuację na rynku pracy oraz fakt, że mamy do czynienia z rynkiem pracy pracodawcy a nie pracobiorcy jedynie po to, aby zwiększyć swoje dochody. Również tłumaczenie, że składki odprowadzane przez pracodawców od wynagrodzeń legalnie zatrudnionych pracowników stanowią znaczne obciążenie finansowe dla firmy nie jest wytłumaczeniem, które usprawiedliwiłoby pracodawców zatrudniających nielegalnie pracowników, gdyż często zaoszczędzone w ten sposób środki wcale nie są przeznaczane na działalność firmy.

"Oj, jak ja oceniam? Chyba by Pani nie chciała wiedzieć, jak ja oceniam. Dla mnie to jest łobuzerstwo. Dla mnie to jest wykorzystywanie normalne człowieka. Bo nie ma żadnych, bez umowy, czyli nie ma żadnych świadczeń pracowniczych, ani chorobowego, ani urlopu, ani żadnej, że tak powiem, ciągłości pracy, ani ubezpieczenia. Nie, no dla mnie to jest normalne wykorzystywanie człowieka, bo inaczej tego nie można nazwać. Wykorzystywanie tego, że jest bezrobocie, albo wykorzystywanie tego, że ktoś potrzebuje pieniędzy. Tak, że dużo ludzi się decyduje na taką pracę, bo jakież ma inne wyjście? To ja mówię Pani, że szczęście w nieszczęściu, że mam to orzeczenie, bo bym nie dostała żadnej pracy, żadnej. Nawet z lekkim. Teraz jest nawet z lekkim trudno dostać. Najlepiej to by chcieli na wózku. To jest wtedy znaczny stopień" [IDI, radomskie, kobieta, lat 51, praca główna]

"Ja mam swój własny pogląd na te rzeczy, bo to jest wszystko wykorzystywanie tych pracodawców, tych słynnych biznesmenów, to że jest bieda w kraju, to że nie ma pracy oni nie dadzą umowy, żeby jeszcze więcej zarobić, te składki, które on powinien dać dla ZUS-u, to on chce dla siebie do kieszeni, to jest tylko zwykła ludzka chciwość, to nie jest jakaś taka niemoc, że nie można tego wykonać, to po prostu ludzka chciwość doprowadza do tych rzeczy, z których się teraz stwarza patologia, że ten zarabia 100 tys. zł, a ten zarabia tysiąc zł i to jest taka patologia (...) te pieniądze gdzieś muszą być. To nie jest to, że jak nie trafią do ZUS-u, jak nie trafią do izby skarbowej, no to gdzie one trafiają, one trafiają gdzieś do kieszeni pracodawcy, czy tego całego menedżera" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 59, praca dodatkowa]

"Źle oceniam ich, źle oceniam, bo uważam, że to oni stwarzają ludziom, takie warunki, że albo ktoś się decyduje na pracę na czarno, albo nie ma jej wcale. Więc no co, mam z głodu umrzeć, bo się ujmę honorem, i nie będę pracowała, bo ktoś, za mnie 20 złotych, nie odprowadzi. (...)" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 30, praca dodatkowa]

"(...) Dla mnie zatrudnianie bez umowy jest złodziejstwem czystym, bo tak naprawdę okrada się pracowników. Jeżeli ktoś nie stać na pracownika opłacalnego normalnie to nie powinien być przedsiębiorcą. U nas są tacy przedsiębiorcy i to generalnie oszczędza się na ludziach. Byłem też takim przykładem, że pracownicy byli zawsze na końcu, a wszystko co było potrzeba do domu, tudzież jakieś pieniądze na wakacje to zawsze szef znalazł sposób żeby je z firmy wyjąć. Chociaż to była spółka, trzeba było już się trochę pogimnastykować, więc absolutnie nie liczył się z kosztami jakie ponosi dla siebie i utrzymanie rodziny, tudzież auto, telewizor, mieszkanie. Natomiast na pracownikach oszczędzał i to jest złodziejstwo" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 30, praca główna]

"Raczej jestem przeciwna, bo... Tak, zarazem pracodawcy oszukują państwo, tak, poszerza się szara strefa, jest moim zdaniem... Nie powinno tak być, bo to jedni mają z tego korzyści, a drudzy tracą" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 19, praca dodatkowa]

Ocena pracodawców zależała również od okresu zatrudnienia i charakteru pracy. Pozytywnie ocenieni zostali pracodawcy, którzy zatrudniają w ten sposób pracowników do jednorazowego

wykonania krótkotrwałej pracy. Bardzo często w ten sposób wykonywane są prace na rzecz gospodarstw domowych. Korzystanie natomiast z firm, które takie usługi wykonują w przypadku gospodarstw domowych jest nieopłacalne ze względu na to, że pracownik nierejestrowany wykoną tę pracę za niższe wynagrodzenie. Ponadto gospodarstwa domowe nie mają możliwości odliczenia rachunków za tego rodzaju prace od podatku, więc korzystanie z usług firm jest dla nich nieopłacalne. Negatywnie zostali natomiast ocenieni pracodawcy zatrudniający pracowników nierejestrowanych w dłuższym okresie, którzy wykonują swoją pracę codziennie w pełnym lub krótszym wymiarze czasu pracy. Czynnikiem, który miał wpływ na dokonywane przez uczestników wywiadów oceny pracodawców zatrudniających w sposób nierejestrowany pracowników była skala zagrożeń i poziom bezpieczeństwa związany z wykonywaną pracą. Negatywnie oceniono pracodawców, którzy do wykonywania prac, które niosą ze sobą wysokie prawdopodobieństwo wystąpienia wypadków przy pracy zatrudniają pracowników nierejestrowanych.

"Chyba będzie w zależności od długości tej pracy. Jeżeli to są jakieś sporadyczne czynności, jakieś sporadyczne obowiązki, oceniam pozytywnie, taką możliwość dodatkowej pracy, zarobienia, ale jeżeli ta praca ma charakter ciągły to już oceniam dość negatywnie, gdyż zdaję sobie sprawę, że prawa pracownika są małe, a wręcz tych praw nie ma i jest w gorszej sytuacji niż normalny pracownik" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

"(...) na przykład student, który chce sobie dorobić na przykład koszeniem trawy – no, to przecież nikt nie podpisze z nim umowy na to koszenie trawy, bo to byłoby bezsensowne.(...) Dla mnie najważniejsza jest wykonana też praca, jeżeli ja mam ogród i nie mam czasu się nim zająć i potrzebuję kogoś, kto mi to zrobi – ja się z nim umawiam. Jeżeli to jest dobrze zrobione, nie ma problemu, ja mu wypłacę. A ta osoba, ja myślę, że ona też najczęściej ma jednak zapewnione już jakieś tam sprawy socjalne. A jeżeli nie, to z różnych to też może wynikać sytuacji. Natomiast dla mnie w zasadzie legalizowanie czegoś takiego, jeżeli to jest, nie wiem, 4 razy w miesiącu... Zresztą nie wiem w ogóle, myślę, że nikt tego nie legalizuje. Są firmy oczywiście, które wykonują to już jakby jako swoją działalność, no to może tam nawet wystawiają jakiś rachunek wtedy, ale mi ten rachunek też, jako osobie takiej fizycznej jest do niczego niepotrzebny, bo ja go sobie w nic nie wliczę. Dla mnie to jest obojętne w tym momencie" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

"(...) zależy oczywiście od charakteru wykonywanej pracy. Jeżeli to jest praca, która się wiąże ze sporym ryzykiem to wydaje mi się, że pracodawca nie dając umowy, nie płacąc świadczeń, nie zapewniając jakiegось tam bezpieczeństwa, to jest raczej nastawiony na zysk. A jeżeli chodzi o takie prace jak ja wykonuję, że tam jest niski poziom zagrożenia to raczej na zasadzie takiej, że oszczędność finansowa, ale niezwiązana z żadnym ryzykiem" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

Zatrudnianie pracowników w sposób nierejestrowany uznane zostało również za bardzo ryzykowne i nieprzemyślane posunięcie, które może pracodawcy przynieść więcej strat niż korzyści finansowych. Atrakcyjność oferowania takich miejsc pracy obniża w przypadku pracodawców ryzyko ujawnienia nieprawidłowości i poniesienia z tego tytułu kar finansowych oraz ponoszenia konsekwencji wypadków, którym mogą ulec pracownicy wykonujący pracę nierejestrowaną.

"Uważam że jest to nie rozsądne na pewno, ryzykowne bo faktycznie jeżeli dowie się ktoś o tym tak typu Urząd Skarbowy, Zakład Ubezpieczeń Społecznych no to będzie nie lada kara, także trzeba być przewidującym tak naprawdę, nie wiem czy nazwać to głupotą może nie aczkolwiek no jak to powiedzieć oszczędzanie na siłę jest naprawdę nie opłacalne. W tym przypadku tym bardziej gdyby się pracownikowi coś stało w miejscu pracy, okazało się że to było tam i to nie jest, nie było by tam żadnego ubezpieczenia, no to już nie lada problem by był. Bardzo dużo tłumaczenia i nie wiem ja akurat bym tego w życiu jako pracodawca nigdy bym się nie podjęła czegoś takiego na 100 procent bo znam" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, kobieta, lat 31, praca dodatkowa]

Wśród uczestników wywiadów znalazła się również grupa osób, które rozumiały motywy, jakimi kierują się pracodawcy oferujący miejsca pracy w szarej strefie rynku pracy. Wysokie składki na ubezpieczenie społeczne i podatki, które musi odprowadzić pracodawca zatrudniający legalnie pracowników ich zdaniem zmuszają pracodawców do stosowania tego rodzaju praktyk. W związku z tym oceniają oni pozytywnie pracodawców zatrudniających pracowników nierejestrowanych, a winą za zatrudnianie w ten sposób pracowników obarczają narzucone odgórnie

wymogi wynikające z istniejących w Polsce przepisów regulujących zasady zatrudniania oraz zakres i wysokość odprowadzanych składek i podatków od wynagrodzeń pracowników zatrudnianych legalnie.

"(...) jestem w stanie ich zrozumieć. Ze względu na te, wysokie składki, podatki jakie płacę. No ciężko jest, w naszym kraju, prowadzić działalność, także nie jest to, tym firmom jakoś to ułatwane. Przez to, tracą wszyscy, bo pracodawca, nie może chociażby zatrudnić legalnie kogoś, ze względu na wysokość składek" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 45, praca główna]

Niektóre osoby były wręcz wdzięczne pracodawcom, którzy zdecydowali się podjąć ryzyko i zatrudnić ich w sposób nierejestrowany. Dzięki temu mają środki na utrzymanie siebie i najbliższej rodziny.

"Myślę, że taka praca też musi być, bo to po prostu jest główne źródło utrzymania. Nie wiem, myślę, że tacy ludzie dobrze, że też są, że mogą mnie np. zatrudnić i że ja mogę pracować, że mam jakieś pieniądze, wpływają do mojego budżetu domowego. Przecież gdyby nikt mnie nie zatrudnił na czarno, to ja bym nie miała z czego żyć, bo tych pieniędzy by nie było, a tak to te pieniądze jednak wpływają" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 57, praca główna]

6. Warunki ograniczania pracy nierejestrowanej

Jednym z problemów poruszanych podczas wywiadów z osobami wykonującymi pracę nierejestrowaną były sposoby i możliwości ograniczania szarej strefy rynku pracy. Uczestników wywiadów poproszono o opinie dotyczące obecnego systemu podatkowego i odprowadzanych od wynagrodzeń należnych składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne, skuteczności stosowanych kar oraz podanie rozwiązań, które ich zdaniem przyczyniłyby się do ograniczenia skali i zakresu występowania zjawiska pracy nierejestrowanej. Podawane przez nich rozwiązania dotyczyły głównie ograniczania skłonności pracodawców do oferowania takich miejsc pracy. Zdaniem uczestników badania to najczęściej pracodawcy składają propozycję podjęcia pracy w formie nierejestrowanej i dlatego to do nich powinny być kierowane rozwiązania ograniczające szarą strefę rynku pracy i zatrudniania pracowników w sposób legalny. Rozwiązania te miały charakter ogólnokrajowy i wymagają wprowadzenia zmian na poziomie systemowym. Dotyczyły przede wszystkim wprowadzenia zmian w systemie finansów publicznych i ubezpieczeniowym oraz regulacji określających zasady i sposoby przeprowadzania kontroli legalności zatrudnienia, rodzaju i charakteru nakładanych kar za wykrycie tego rodzaju nieprawidłowości, a także poprawy sytuacji na rynku pracy.

"Ale mało tego, bo to raczej wychodzi od strony pracodawcy taka propozycja. Rzadko pracownik... Znacząco zdarza się, chyba rzadko, ale zdarza się, że pracownik pracuje – ja bym chciał u Pana pracować na czarno. Rzadko. Ja myślę, że jednak każdy pracownik wolałby mieć sytuację pewną, bo to jest dla niego pewność przychodów i utrzymania, jeżeli jest to główna praca. Ale nawet, jeżeli dodatkowa to też chyba wolałaby. Więc to raczej pracodawca wychodzi z tą propozycją, czyli u niego leży problem. A jeżeli on by widział korzyść w zatrudnieniu legalnym, no to by się na to zgodził, bo jak coś jest korzystne to ludzie się nie zastanawiają, po prostu to biorą" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

6.1. Ocena systemu podatkowego i składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne

W celu identyfikacji postaw osób wykonujących pracę nierejestrowaną dotyczących systemu ubezpieczeniowego oraz skłonności do podejmowania pracy legalnej i odprowadzania składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne, zapytano uczestników wywiadów o ich preferencje dotyczące wyboru między pracą rejestrowaną a nierejestrowaną. Osoby wykonujące

pracę nierejestrowaną można podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich to osoby, które wolałyby pracować legalnie i mieć odprowadzane wszystkie należne z tego tytułu składki. Takie rozwiązanie daje większe poczucie bezpieczeństwa. Regularne płacenie składek na ubezpieczenie społeczne nawet jeśli wysokość uzyskanej w przyszłości emerytury nie będzie wysoka jest korzystniejszym rozwiązaniem niż nie otrzymanie w przyszłości niczego. Praca legalna daje im również prawo do korzystania z publicznej służby zdrowia i zakupu leków refundowanych. Gwarantuje również pokrycie kosztów leczenia i rehabilitacji w przypadku uszkodzeń organizmu będącego wynikiem pojawienia się przewlekłej choroby czy wypadku. Ponadto osoby takie mają również prawo do korzystania z praw pracowniczych m. in. płatnych urlopów, zwolnień lekarskich, urlopów macierzyńskich itp. W tej grupie znalazły się również osoby młode, stojące dopiero u progu swojej aktywności zawodowej. Oni również woleliby wykonywać pracę legalnie i mieć odprowadzane składki na ubezpieczenie społeczne, jednakże emerytura jest dla nich jeszcze czymś bardzo nierealnym i odległym w czasie, dlatego w momencie gdy potrzebują większej ilości pieniędzy, chętnie podejmują zatrudnienia nierejestrowane.

"Najlepiej by było jakby płacić to, co się płaci i dostawać potem jakieś konkretne odszkodowanie, czy coś, ale wiadomo jak to u nas jest z tymi odszkodowaniami. Płaci się pieniądze, a potem żeby dostać trzeba walczyć o te pieniądze, więc to też chyba bardziej wian Państwa, ale lepiej chyba płacić" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

"Chyba taka standardowa praca, bo wtedy nie żałuje się tak tych pieniędzy, może się tego tak nie widzi, jak samemu się pracuje. Większość przedsiębiorców na to narzeka, że najpierw trzeba zarobić na ZUS, a później, żeby wyjść coś zarobić to jest ciężko, bo te opłaty są duże. A jak od każdej pensji nam potrącają, to ja przynajmniej nie mam takiego poczucia straty, a jednak w przypadku przedsiębiorcy z tym ZUS-em to tak jest i sobie tam ludzie kombinują, różne rzeczy wymyślają i wtedy więcej im zostaje. Ja w przypadku mojej pracy nie mam takiej możliwości" [IDI, radomski, Kobieta, lat 29, praca dodatkowa]

"(...) rzeczywiście chciałbym mieć dobre składki, ale też jednocześnie mieć więcej gotówki. Z perspektywy przyszłości wiadomo, że emerytura jest naprawdę w moim przypadku wizją odległą, ale gdzieś z tyłu głowy to mam. Chociaż póki co żadna moja praca nie jest taka, że mógłbym sobie pomyśleć o tym, że mógłbym ją wykonywać na dłuższą metę, niż tak 20-30 lat. Ale jeżeli chodzi o składki to myślę, że moje podejście do składek jest raczej pozytywne. Chociaż wiadomo, że ma dużo minusów" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

"Mnie się wydaje, że lepiej jakby była jakaś umowa o pracę, bo wtedy są odprowadzane wszystkie składki, a to jest bardzo ważne. Jak nie ma umowy, to taki człowiek jest niepewny, czy te pieniądze... będzie to 1100 zł, czy nie będzie. To też tak jest prawda? To jest takie niepewne. Pewniej się na pewno czuje taki człowiek co ma umowę i idzie do zakładu i pracuje" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 57, praca główna]

"Bo jednak ten ZUS, i ubezpieczenie zdrowotne, płacone przez pracodawcę, jakoś motywuje mnie do tego, żebym jednak tą umowę miał. Te wszystkie składki, żeby były opłacane" [IDI, radomskie, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

"Nie no, myślę, że pewnie lepsza byłaby taka możliwość zarejestrowania się i pracowania normalnie na umowę, to taka by była najlepsza, a nie taka no w taki sposób jak ja pracuję. No po prostu chciałabym, jeśli była by taka możliwość po prostu legalnie pracować, żeby no wszystko było legalnie, żeby no składki były odprowadzane, żeby staż pracy się liczył, no żeby był powiedzmy, jeśli jest przyznany urlop, no to żeby ten urlop był, a w taki sposób jak ja pracuję to, no to niestety o takie rzeczy trudno" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 54, praca główna]

"Względem państwa jesteśmy uczciwe, względem pracownika tak samo. Płacąc wszystkie składki pracownik jest zadowolony, jest pewnym że ma tą pracę. A na nierejestrowanym niestety nie ma się czego spodziewać. Pracuje się dzisiaj, a jutro może już nie pracować. Nie może mieć ani wypowiedzenia, ani odprawy ani niczego. Tak samo nie ma domaganie się do jakiegokolwiek wynagrodzenia zaległego. Nie ma podstawy jakiegokolwiek. A na umowę ustną to w naszym państwie to nikt nie będzie zważał" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

"No myślę, że jednak stałe zatrudnienie z umową o pracę, bo to wlicza się już do emerytury. Jest się objętym tymi składkami. Można sobie swobodnie pójść do lekarza, więc myślę że druga opcja lepsza " [IDI, radomski, Kobieta, lat 24, praca dodatkowa]

Druga grupa to sceptycy, rozczarowani niewydolnym systemem zdrowia i ubezpieczeń społecznych. Ich zdaniem odprowadzane składki na te cele są bardzo wysokie i znacznie przekraczają koszty, które mogliby ponieść lecząc się w prywatnej służbie zdrowia. Uważają, że lepszym rozwiązaniem jest wykonywanie pracy nierejestrowanej i nie odprowadzanie tych należności. Nie mają zaufania do obecnego systemu ubezpieczeń zdrowotnych i społecznych, uważają że wysokość przyszłych emerytur będzie niewspółmiernie niska w porównaniu

z wysokości składek, które są obecnie odciążane od wynagrodzeń na te cele a osoba, która potrzebuje pilnie pomocy lekarza specjalisty i tak musi skorzystać z prywatnej służby zdrowia. Ponadto ich zdaniem sposób zarządzania zebranymi przez ZUS składkami i cele, na które są przeznaczane jest błędny. Wydawanie środków, którymi dysponuje ta instytucja na cele nie związane z wypłacaniem emerytur i kontrolą wpływających składek czyli np. na sponsorowanie różnego rodzaju imprez czy utrzymanie bazy transportowej jest marnotrawstwem środków wpłacanych przez pracodawców i pracobiorców. Niektórzy z nich decydują się na zabezpieczenie swojej przyszłości i sami odkładają środki, które później pozwolą im na uzyskiwanie dochodu stanowiącego odpowiednik emerytury. W tym celu np.: odkładają środki na kontach bankowych, kupują fundusze inwestycyjne czy polisy ubezpieczeniowe na życie. Niektórzy samodzielnie odprowadzają składki na ubezpieczenie zdrowotne. Są też osoby, które nie myślą o przyszłości i jej zabezpieczeniu. Liczą na to, że uda im się znaleźć pracę legalną lub też na wsparcie najbliższej rodziny. W najlepszej sytuacji są osoby łączące pracę nierejestrowaną z pracą legalną lub pobieraniem różnego rodzaju świadczeń czy bezrobotni zarejestrowani w PUP. Oni mają odprowadzane składki od głównych źródeł dochodu lub też przez urzędy pracy z racji posiadania statusu osoby bezrobotnej. Nie widzą więc potrzeby odprowadzania ich w przypadku dodatkowej pracy nierejestrowanej. Jeśli chodzi o składki na ubezpieczenie zdrowotne, to osoby wykonujące pracę nierejestrowaną jako główną i nie posiadające innych źródeł dochodu często są ubezpieczeni przez pracodawcę współmałżonka wykonującego pracę w sposób legalny.

"No, nikt nie myśli o emeryturze. Najbardziej wkurzające jest jak się prowadzi działalność i trzeba ten tysiąc złotych do ZUS-u zanieść. To jest uważam w ogóle zabijanie przedsiębiorczości, bo ten tysiąc odłożony, co miesiąc na konto to ja bym miał taką służbę zdrowia, że hej – po roku 12 tysięcy z jakimś procentem. To w ogóle, o czym my mówimy? Natomiast ja rozumiem, że to wkładanie do tego worka, z którego obecnie emeryci dostają, ale ja z tego dostałbym grosze, tak? Bo przecież jak tam wyliczają, to jest ta minimalna kwota do ZUS-u. Tak wyliczając z tego emeryturę to jest jakieś tam, nie wiem, 500 czy ileś złotych. To jest w ogóle śmieszne. (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

"Znaczący powiem Panu, że jeżeli by było zatrudnienie zarejestrowane, a dobre zarobki by były no i mniejsze te stawki i podatki, to bym był skłonny na to przystać. Ale w tej rzeczywistości, która teraz jest to po prostu nie opłaca się" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 56, praca główna]

"(...) Przecież to, że się płaci składki, powiedzmy, do ZUSu, one nic nie gwarantują nikomu. Pani też nic nie gwarantują. Nie ma bezpłatnej służby zdrowia, jest płatna. Bezpłatna to jest po śmierci, za życia nie ma czegoś takiego. Przynajmniej nie u nas w Polsce. Także nonsens jest opłacanie składek, ładowanie jeszcze pieniędzy. To jest paranoja" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 61, praca główna]

"Na razie to mi się wydaje, że bez płacenia składek, bo jednak więcej zarobię dzięki temu. I tak z emerytury pewnie nie będzie" [warszawski zachodni, Mężczyzna, lat 22, praca dodatkowa]

"Ogólnie to miałam etat zawsze, no więc pracodawca mój płaci za mnie wszystkie" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 39, praca dodatkowa]

"Ja myślę, tylko osobno prywatnie, tylko nie w ZUSie, tylko jakiejś innej firmie. Ewentualnie odkładać sobie pieniądze na lokacie. Jak będę miał emeryturę to sobie wyciągnę te moje miliony" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 23, praca dodatkowa]

"To znaczy nie wierzę w ogóle w instytucję ZUS-u tak naprawdę jak gdyby i to jest problem, bo to, co tak naprawdę mogę osiągnąć ze swojej pracy czy jakichś tam 3-4 tysiącach netto jakie powiedzmy bym zarabiała przykładowo, to ta emerytura jest strasznie niska. Odkładam... Znaczący mam fundusz inwestycyjny i jak gdyby tam lokuję swoje pieniądze i jakby stwierdziłam że to, co przez ten czas kiedy nie będę pracowała tak naprawdę to mogę sobie to wpłacać tam i ta praca obecna mi na to pozwala. Tamta mi też na to pozwalała. No i dlatego. Ten ZUS jak gdyby tak... Zastanawiam się tylko co zrobić ze szpitalem albo czymś takim tak naprawdę, bo tak to nie myślę o tym, bo uważam, że to jest po prostu naciąganie ludzi" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]

"Dla mnie jest lepszy ten drugi, bez podpisywania, dlatego, że ja mam już emeryturę, to mam już jakieś świadczenia, są jakieś składki odprowadzane, a tutaj mam już czysty pieniądź" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 62, praca dodatkowa]

"To znaczy nie, nie opłaca się odprowadzać składki, bo te pieniądze są marnotrawione. Są wydawane niezgodnie z ich przeznaczeniem, i tu jest cały problem. Bo gdyby one były wydawane zgodnie z ich przeznaczeniem, powiedzmy, na emerytury i tak dalej, to czemu nie. Ale utrzymywać całą armię urzędników w ZUS-ie, a oni marnotrawią na lewe przetargi, na bazę transportową, na bazę hotelową, którą mają i utrzymują, są sponsorami różnych imprez, sponsorują i wydają pieniądze nieswoje. To jest przecież chore" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 61, praca główna]

"Mam ubezpieczenie chorobowe...Opłacam minimalne składki jakie są, nie jest to też ubezpieczenie, no wiadomo wolałbym też inne, tak jak byłoby w firmie jakieś, że mam pracownicze i mam też prywatne, ale mam tylko jedno na najniższych tych stawkach, ale jest. Też nie jestem ryzykantem, żeby się nie ubezpieczać, bo to wiadomo, w razie jakichś tam wypadków, to ja sobie mogę sam zapłacić za jakiś tam... szew wiadomo, nie zapłaci, może pomóc, nie wiadomo jak by się tam zachował. Oby do takiej sytuacji nie doszło, ale wole się ubezpieczać jednak" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

"Póki, co to ja się zajmuje tylko i wyłącznie składką na ubezpieczenie zdrowotne, ale to załatwia za mnie ZUS, bo ja z kwoty renty, która jest mi należna mam odprowadzoną tam pewną kwotę na ubezpieczenie zdrowotne. Jeżeli chodzi o emeryturę to ja tutaj już mam takie podejście, że raczej moją emeryturą będzie to, co ja sobie sama wypracuję i odłożę niż państwo powiedzmy opiekuńcze mi załatwi (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 22, praca główna]

"(...) ja nie płacę i w ogóle to sceptycznie wszystko widzę, bo to jak zobaczę sytuację polityczną, że emerytalny system niewydolny jest i to jest problem całego świata, można powiedzieć, nikt nie ma rozwiązania na to, to jedyne o czym można myśleć, to dochodzić do starych trybów, gdzie rodzina była przede wszystkim i to na rodzinę mieć nadzieję, że tam ktoś tam pokarmi z bliskich, bo jeżeli tak przeliczyć co się dzieje z funduszami tymi emerytalnymi, to po prostu z czasem to nie starczy, to niewydolność okazuje się, już ukazuje się niewydolność, podnosi się wiek emerytalny, no niestety" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 35, praca główna]

"(...) na początku chyba coś tam płaciłam, ale mąż mnie jakby ubezpieczył, także on jakby mi tam, w swojej pracy opłaca, że w ten sposób. Ubezpieczyłam się tylko, w banku, tam na wypadek śmierci, i takie tam. A poza tym to nic" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 48, praca dodatkowa]

"(...) ludzie są już w tej chwili na tyle świadomi, że wiedzą sami na co wydawać pieniądze. Jak ja mam właśnie wydawać na ZUS, to mądra osoba to sobie odłoży, zainwestuje, zrobi coś z tymi pieniędzmi, nie wiem. I z tego będzie na starość miał możliwość utrzymywania się, natomiast wpłacając do ZUS te pieniądze to mówię, emerytury nie będzie miał. W życiu. Nie ma takiej możliwości, żeby miał emeryturę" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 61, praca główna]

Niektórzy uczestnicy wywiadów zwracali uwagę na to, że dla pewnej grupy pracobiorców wykonywanie pracy nierejestrowanej jest nierozzerwalnie związane z ich stylem życia. Warunki na jakich ta praca jest świadczona odpowiadają im więc wysokość płaconych podatków czy odprowadzanych składek nie ma wpływu na podejmowane przez nich decyzje w tym zakresie.

"(...) W moim przypadku nie, bo jak powiedziałem, pracuję na czarno, bo nie mam innej alternatywy tak naprawdę rozsądnej, ale inni ludzie, na pewno są tacy, którzy pracują, bo właśnie nie chcą płacić podatków i wolą wszystko do kieszeni chwać (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

Wśród uczestników wywiadów były również osoby, które skłonne byłyby odprowadzać w przyszłości dobrowolnie składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne jednakże decyzję tę uzależniali od wysokości uzyskiwanych dochodów.

"Może trochę wyższe zarobki" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 29, praca dodatkowa]

Były też osoby, które uzależniały wybór charakteru zatrudnienia od tego czy byłaby to praca dodatkowa, czy główna. Preferowały podejmowanie pracy legalnej wówczas, gdyby to była praca główna. W przypadku wykonywania prac dodatkowych woleliby jednak wykonywać je w ramach zatrudnienia nierejestrowanego.

"Jeżeli, jest to praca dodatkowa, no to ten pierwszy wariant, że bez umowy, albo mniejszy jest wykazany ten, te zarobki. A jeżeli jest to, praca stała, no to wtedy, żeby była normalna umowa o pracę" [IDI, radomskie, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

Uczestników wywiadów poproszono również o ocenę obecnego systemu podatkowego i ubezpieczeniowego oraz wysokość należnych z tego tytułu składek. Bez względu na to, które z rozwiązań wydaje się osobom wykonującym pracę nierejestrowaną korzystny, to co do wysokości składek ubezpieczeniowych i podatków byli w większości zgodni. Uważali, że są bardzo wysokie i krzywdzące szczególnie w przypadku osób pobierających różnego rodzaju świadczenia i mających bardzo niskie dochody. Odprowadzanie podatków w ich przypadku

stanowi czynniki motywujący do podejmowania pracy nierejestrowanej i ukrywania dodatkowych dochodów. Zwracano również uwagę na ilość możliwości ściągania od polskich obywateli podatków. Uważano, że jest ich zbyt dużo, a niektóre z nich są po prostu nie do przyjęcia i nielogiczne. Co również motywuje obywateli do unikania płacenia zobowiązań podatkowych w każdy możliwy sposób. Ponadto w przypadku wykonywania prac jednorazowych i krótkotrwałych, za które pobiera się niskie wynagrodzenie odprowadzenie podatku i składek powoduje, że wykonanie takiej pracy staje się dla pracownika nieopłacalne. Podniesienie z kolei wynagrodzenia za jej wykonanie do kwoty, która by sprawiła, że wykonanie takiej pracy w sposób legalny stałoby się opłacalne ograniczyłoby znacznie liczbę potencjalnych pracodawców, zainteresowanych zatrudnieniem na takich warunkach.

"(...) jak ma rachunek to ja widzę, że mi zabierają tamte 18% - ja wolałbym to dostać na rękę, bo dla mnie ten rachunek i tak jest w zasadzie, nic mi nie daje przy tych kwotach poniżej 200 złotych. Dla mnie w tym momencie lepsze byłoby rozwiązanie na czarno, bo dostają prawie 20% więcej. (...) Przecież opodatkowane są emerytury, renty, nawet jak są w takich małych wysokościach, nawet ta minimalna pensja jest opodatkowana – 1600 brutto, na rękę to jest tam jakieś 1200. Więc generalnie ten system jest jednak, on każe ludzi, bo uważam, że te najniższe wypłaty to powinny być zwolnione, bo ci ludzie i tak już są na granicy, więc jeszcze się im i tak zabiera. No, to siłą rzeczy jak już oni gdzieś potem mają okazję dorobić to już chcą mieć w ogóle to poza państwem gdzieś, bo oni chcą mieć dla siebie większe pieniądze, a nie żeby ktoś im z tego zabrał kolejne stawki. To oni na rynku w ogóle nie znajdują tej pracy, bo kto im... Jak oni dadzą wyższą kwotę za swoją usługę to już ich nikt nie weźmie" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

"Na pewno kwota podatku, którą tutaj musi pracodawca ponosić, jest wysoka, dlatego też myślę, że to ma duży jak nie decydujący wpływ właśnie na to proponowanie, zatrudnianie bez umowę. Myślę, że jakby te podatki były troszeczkę niższe, no to ten proceder byłby, nie w zerowym stopniu, ale na pewno mniejszy. Dlatego myślę, że podatki mają duży jak nie największy wpływ w takiej sytuacji. Dwadzieścia, trzydzieści procent na pewno mniej (...)" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

"(...) nasze społeczeństwo, jest takie, że po prostu, też mnie czasami to denerwuje, że po prostu, za dużo jest podatków. Dużo właśnie w Polsce, jest odprowadzanych, właśnie, że inne kraje tak nie mają, że prawie, że od wszystkiego podatki płacimy. (...) Nawet od jakiejś darowizny, też musimy podatki płacić, i to w zasadzie jest, dla mnie to nie normalne i głupie, że ja coś po prostu mam, wygrałam coś na przykład, i też muszę od tego podatek odprowadzić, no z jakiej niby? Skoro coś tam kupiłam, za swoje pieniądze i np. coś wygrałam, no to dlaczego, to nie jest od razu moje, tylko jeszcze muszę jakiś podatek odprowadzać? To jest też, takie żenujące, trochę." [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 48, praca dodatkowa]

"Na pewno są za wysokie na niektóre rzeczy, ale jeżeli by odliczyć podatek, to dużo łatwiej by się żyło i na wyższym standardzie było by to życie. Myślę, że niektóre podatki, ta wartość ich mogłaby zostać, ale są produkty takie, że dużo, dużo za wysokie" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 23, praca dodatkowa]

"No właśnie, te podatki, te podatki to chyba najgorsze tak naprawdę. Bo odprowadzając te podatki to wiadomo, że znowu mniej tych pieniędzy, tak. Ale bardziej te podatki przeszkadzają czy składka na ubezpieczenia społeczne są za wysokie? Myślę, że jedno i drugie tak naprawdę" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 23, praca główna]

Zwracano również uwagę na to, że wypełnianie obowiązków płacenia podatków i składek na ubezpieczenie społeczne jest bardzo trudne nie tylko dla pracodawców, którzy dopiero wchodzi na rynek, ale również dla tych, którzy znajdują się na nim od dawna. Wysokość składek na ubezpieczenie oraz stawki podatkowe stanowią bardzo duże obciążenie dla budżetów firm, co z kolei sprzyja podejmowaniu decyzji o zatrudnianiu nierejestrowanych pracowników. Skłonność do oferowania miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy i podejmowania pracy na takich warunkach zwiększa również niesprawiedliwe wydatkowanie wpływających do budżetu państwa środków z tytułu płaconych podatków i składek ubezpieczeniowych. Problem sprawia również niekompetencja i opieszałość urzędników zatrudnionych w tych instytucjach oraz przepisy prawne regulujące zasady wpłacania składek, podatków, uzyskiwania zwolnień podatkowych, dokonywania odpisów czy też uzyskiwania i naliczania odszkodowania, renty lub emerytury. Zastrzeżenia dotyczyły również sposobu podziału środków wpływających do budżetu państwa z podatków płaconych przez osoby fizyczne. Negatywnie oceniony został także sposób wydawania środków wpływających z podatków i składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne. Szczególnie podkreślano nieracjonalność wydatków dokonywanych przez administrację.

"(...) wydanie tego tysiąca prowadząc działalność to jest dużo, bo trzeba znowu, co najmniej zarobić 3 tysiące, żeby te 2 zostało gołe. A jeszcze z tego trzeba zapłacić podatek i tak dalej. A zarobić w pewnych rodzajach działalności, nawet te 3 tysiące to wcale nie jest tak łatwo, bo to czasami jest już duża kwota, żeby ją w miesiącu wyciągnąć z rynku. Dlatego płacenie składek... No, generalnie jak jestem... To jest takie trochę patrzeć na siebie tylko, się zatrudniam, to zakładam, że ten pracodawca musi być go stać na mnie, tak? Jeżeli on się decyduje na zatrudnienie pracownika, on musi być gotowy na to, żeby ponieść te koszty. Ale ja jako sam, jako przedsiębiorca wiem, że też miałbym z tym problem, bo wiem, że byłoby to dla mnie duże obciążenie i gdyby ta moja działalność jeszcze była w rozwoju, jeszcze nie rozwinięta, dopiero początki, to jest to duży koszt. (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

"Z jednej strony wiem, że te pieniądze z podatków są potrzebne, bo służba zdrowia, drogi, policja, tak żeby było bezpiecznie. Ja to rozumiem, ale z drugiej strony widzę ile tej kasy jest przepuszczanej to ja tego nie mogę pojąć. Mają dalej urzędników takich, tych na Wiejskiej, doczytałem się ostatnio w Internecie że mamy 1500 karetzek zarejestrowanych w Polsce dal służby zdrowia. Natomiast jest 1700 limuzyn dla urzędników. Ja tego nie potrafię pojąć, że z nas się ściągga dużo pieniędzy, na które musimy ciężko pracować. Fajnie że po części z nich korzystamy, ale w dużej części te pieniądze są przepuszczane i to właśnie człowieka boli. Chce tych niższych składek, bo wie gdyby była inna organizacja tych pieniędzy w polskim rządzie to my moglibyśmy płacić mniejsze składki też one by były lepiej wykorzystywane. To jest szeroki temat. Myślę, że nie ma się co rozwodzić." [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 29, praca główna]

"No tak, moim zdaniem to jest główna przyczyna, że nie opłaca się przeciętnemu przedsiębiorcy brać pracownika i walić, bo w tej chwili, to znam szacunki z mediów, że kosztuje dzisiaj utworzenie stanowiska pracy 7 tys. zł przedsiębiorcę, żeby zapłacić pensję temu człowiekowi, powiedzmy tam minimalną, no i te wszystkie podatki, ZUS-y, srusy, coś tam. A i tak rząd sobie przyjdzie jakiś i ten ZUS przełoży z tego garnka do tamtego garnka, bo tak mu się podoba, czyli jakby okradnie całe społeczeństwo i jeszcze powie: odwalcie się, my robimy dobrze, to my mamy rację, nie wy, bez żadnej konsultacji społecznej, nie wiem, referendum chociażby, bo to przecież nasze pieniądze. Nie, po prostu wychodzi sobie ktoś z ulicy - z Al. Ujazdowskich i sobie bierze moje pieniądze. To ja nie chcę płacić nic. Nigdy nie będę okradziony, no bo ja nic nie płacę" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 51, praca główna]

"Za wysokie dla takich grup ludzi jak ja jestem. A bogaci bardzo mało płacą. Można powiedzieć, że nic nie robią, a dostają pieniądze tak jak te pasibrzuchy w Sejmie – nic nie robią tylko biorą te budżetne ustawy jakieś robią, a dostają wielkie pieniądze i oni z tego bardzo mało płacą podatku. A największe podatki to są na nas, na tych dołach. I dlatego uważam, że podatki w Polsce są źle zorganizowane dla ludu pracującego" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 56, praca główna]

"(...) okazuje się, że Urząd Skarbowy nasz, to powiedzmy jeszcze jest instytucją w miarę normalną, mimo że ten sam przepis, ten sam paragraf tysięcy urzędników będzie w najrozmaitszy sposób to interpretować po swojemu. Sto razy gorszy jest ZUS, który na pytanie płatnika jeszcze nie udało się ani razu, żeby odpowiedział na pytanie. Masa paragrafów, cuda nie widy wymyślają i podają, natomiast nigdy nie odpowiedzieli merytorycznie na żadne pytanie. Żaden z urzędników w ZUS-ie, czy to będzie szeregowy pracownik, czy dyrektor oddziału, nie podpisze swojej opinii. Boją się. Boją się. On się miga od odpowiedzialności. Ja teraz mam taką sprawę, prawie dwa lata z ZUS-em wojuję i za każdym razem nie odpowiadają mi na żadne pytanie, które ja im zadałem. Piszą mi masę bzdur, natomiast nie mam odpowiedzi na żadne z zadanych przeze mnie pytań" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 61, praca główna]

"Tu trzeba by było wywarzyć bo generalnie biorąc ten system jeśli chodzi o te składki jest bardzo zły. To jest w ogóle jeśli ktoś dzisiaj ma prowadzić działalność jedno osobową nawet i ma zapłacić ZUS-u tych wszystkich składek 1000 złotych a nie ma zapewnienia że nawet tyle zarobi no to nie będzie zakładał działalności bo to jest w ogóle bez sensu jeśli takie są przepisy więc tych przepisów nie należy traktować poważnie, bo to są założmy przepisy nie do spełnienia dla takich jedno osobowych firm bo na tym rynku nie zapracują, nie zarobią nawet na te składki w ciągu miesiąca" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 55, praca dodatkowa]

Wśród uczestników wywiadów były również osoby, które uważały, że to nie wysokość odprowadzanych podatków zwiększa skłonność pracodawców do zatrudniania nierejestrowanego pracowników, ale ich dążenie do maksymalizacji zysków i minimalizacji kosztów. Ich zdaniem największy wpływ na skalę i zakres szarej strefy rynku pracy mają postawy i zachowania samych pracodawców oraz ich etyczności. Pracodawcy zainteresowani jedynie zwiększeniem dochodów nie zdecydują się na zatrudnienie pracowników legalnie, gdyż i tak będą musieli ponosić z tego tytułu koszty związane z płaceniem składek ubezpieczeniowych i zdrowotnych oraz podatków.

"Ja myślę, że to raczej znowu moralność i charakter pracodawcy, że to raczej da się zrobić w ramach w większości wy-padków... może na początkowych etapach jakoś, że to nie odprowadza się, to można jakoś usprawiedliwić, tam gdzieś tam pierwszy miesiąc firmy istnienia, drugi, ale dalej to raczej to zachłanność, itd." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 35, praca główna]

"No nie wiem, czy to by przekonało jakby podatki były mniejsze, nie sądzę, nasze państwo jest państwem, które bardzo lub kombinować, to już się chyba tutaj nic się nie zmieni" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 24, praca główna]
"Mamy taką mentalność, zwłaszcza przedsiębiorcy, że jeżeli może płacić mniej to mu więcej zostanie, to tak będzie robił, bo to jest taka jakby zasada" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 42, praca główna]

Negatywnie ocenione zostały również zwolnienia podatkowe dla dużych firm. Uznano, że wymagania stawiane małym firmom, które mają niskie dochody związane z płaceniem podatków i jednocześnie udzielanie zwolnień z płacenia tego rodzaju należności przez duże podmioty jest niesprawiedliwe i stanowi bodziec do unikania spełniania tych obowiązków poprzez zatrudnianie nierejestrowane pracowników, prowadzenie nierejestrowanej działalności gospodarczej czy ukrywanie części dochodów uzyskiwanych przez firmę.

"(...) mi się wydaje, że podatek jak podatek, oczywiście jak nie płacą wielkie kolosy, nie płacą podatku, bo są zwolnione z podatku, to dlaczego podatek ma płacić jakaś 1 osoba, ja tego nie rozumiem. Dlaczego ja musiałem płacić podatek będąc 1-osobową firmą handlową i ja podatek tam 40, tam 30 zł miesięcznie, mały to mały, ale może i nie mały, 50 zł to jest podatek płaciłem. A dlaczego wielki firmy, wielkie hipermarkety one podatków nie płacą? To mnie interesowało, nierówność traktowania sektorów, bo mnie się traktowało, ja podatki musiałem płacić, a oni nie płacą podatków. To mamy teraz żądać, żeby ten płacił, ten płacił, każdy płacił" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 59, praca dodatkowa]

6.2. Ocena istniejących sposobów karania

Obowiązujący system kar za wykonywanie pracy nierejestrowanej nie stanowi bodźca zniechęcającego do świadczenia pracy w ten sposób ani też do zatrudniania nierejestrowanego pracowników. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną podzielić można na dwie zasadnicze grupy: tych, którzy wcale nie boją się konsekwencji prawnych, które mogliby ponieść w przypadku wykrycia wykonywania przez nich pracy nierejestrowanej i tych, którzy jednak odczuwają przed nimi lęk. Osoby zaliczone do pierwszej grupy o konsekwencjach wynikających ze świadczenia pracy nierejestrowanej nawet nie myślą. Uważają, że ich działania związane z wykonywaniem pracy w ramach szarej strefy rynku pracy jest działaniem o niskiej szkodliwości społecznej. Ponadto uważają, że skoro rynek daje im możliwość takiego zatrudnienia nie ma powodu, aby z takiej szansy nie skorzystać. Według nich, jeśli nawet dojdzie do wykrycia nieprawidłowości w postaci zatrudnienia nierejestrowanego konsekwencje zostaną wyciągnięte wobec pracodawcy a nie pracownika. Dlatego też to pracodawcy powinni się obawiać groźących z tego tytułu konsekwencji. Nawet jeśli dojdzie do kontroli legalności zatrudnienia bardzo często posiadają wytłumaczenie swojej obecności na terenie firmy, w której pracują np.: że osoba ta przyszła jedynie na chwilę. W przypadku młodych osób argumentem, który pozwala ochronić się przed karą jest twierdzenie, że odbywa nieodpłatny staż. Ponadto niejednokrotnie wykonują pracę na rzecz swoich znajomych lub też są osobami, którzy trafiają do pracodawcy z tzw. polecenia. Często też pracodawcy informują pracowników nierejestrowanych o kontroli i ci opuszczają na ten czas teren firmy lub posiadają przygotowaną wcześniej w wersji papierowej umowę, którą mogą w przypadku pojawienia się kontroli podpisać z datą wsteczną lub w dniu kontroli. Pracodawcy mają bowiem 7 dni na zgłoszenie zatrudnienia legalnego pracownika do właściwych instytucji. Do wzrost odczuwanego dyskomfortu z racji wykonywania pracy nierejestrowanej nie przyczynia się również to, że kontrole legalności zatrudnienia prowadzone są rzadko. Ponadto istnieje coś w rodzaju zmyślenia milczenia, wszyscy wiedzą kto pracuje "na czarno" i kto takie osoby zatrudnia, ale nikt nie jest zainteresowany ujawnianiem informacji na ten temat.

"Nie, nie nawet o tym nie myślałam, po prostu przychodzę np. do tych rodziców, przychodzę po prostu, pytam się czy zostanę, no to zostanę, to tak jakoś już, ja mam nie myślałam, czy się bać tego czy nie. Na pewno jak by już mnie dorwali, to na pewno bym się bała, ale po prostu jestem cichociemna, niewidoczna i nie wiem, to ile by ludzi wtedy musiało z tego wyegzekwować. Tyle ludzi nie ma umowy o pracę, pracuje sobie na czarno, a już w ogóle robotnicy czy coś, przecież tyle ludzi by zostało ukaranych że to po prostu, już bym im się nie opłacało w ogóle karać za takie coś" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 20, praca dodatkowa]

"Kary zawsze są, ale przychodząc jakakolwiek kontrola, jest siedem dni na zgłoszenia. A udowodnienie tego, że ktoś pracował też jest bardzo ciężkie. Urząd my musiał miesiąc czasu przychodzić codziennie, a jednocześnie osoba może powiedzieć, że to był jej pierwszy dzień pracy, a pracodawca ma 7 dni na zgłoszenie do urzędu" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

"(...) nigdy się nad tym nie zastanawiałem. Myślę, że jeżeli chodzi o mnie, to tego który bierze zlecenia i pracuje na czarno bez umowy to nie myślę o tych konsekwencjach" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

"Bo to rzadko się spotyka żeby i rzadko się słyszy że takie w ogóle chodzą kontrole i sprawdzają bo raczej pracodawcy jeśli coś takiego się dzieje to oni chyba już tak wcześniej wiedzą że taka kontrola jest i zaraz jest jakaś śmieszna umowa zlecenie albo coś żeby tylko się wykręcić" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]

"(...) Wiem, że były takie sytuacje jak ja pracowałam, że przyszła jakaś inspekcja pracy, no to wtedy mówimy, że jesteśmy na okresie próbnym i nie mamy jeszcze umowy" [IDI, radomski, Kobieta, lat 24, praca dodatkowa]

"No nie. Jakoś tak nie biorę tego do siebie. Po prostu działałam w kręgu takich znajomych bardziej i tak jak gdyby może nie do końca tak, bo się już to trochę rozszerzyło. Ale nie. Myślę, że nic się nie wydarzy" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]

"(...) jeśli chodzi o ciuch, to na przykład jak była kontrola ze Skarbowego, to my miałyśmy drugie wyjście, nie. I był cynk po prostu dawany i wychodziłyśmy" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 28, praca główna]

"(...) Mam w świadomości to, że pracodawca jest dość często, że ja mogę być jego znajomą, zastępować kogoś na czas choroby. Jednak jestem o tym poinformowana i jeśli rzeczywiście jakaś tam przyjdzie Inspekcja Pracy to powiem, że ja tu jestem tylko na chwilę i tyle" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 30, praca główna]

"Nie, jakoś nie bałem się, kiedy wykonywałem jakoś nie bałem się, jak w razie czego to wymówka, na stażu nieodpłatnym, przecież jest taka wymówka, że jestem na stażu nieodpłatnym i już żadnej pracy ja nie wykonuję, bo za nią wypłaty nie dostaję, jak to mówi się – na staż, no praktyka i tyle, i starczy" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 35, praca główna]

"Jakoś tak, się nie zastanawiałam nad tym, powiem szczerze, może trochę tak, no ale jakoś tak, nie myślę tak o tym. Ludzie gorsze rzeczy robią, w sumie, a to jest taka sytuacja w Polsce, nie ma pracy, więc myślę, że no wiele osób tak robi. To nie jest, aż tak przecież takie złe" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 48, praca dodatkowa]

"Konsekwencje prawne bardziej wiążą się dla pracodawcy. Dla firmy, który mnie zatrudnia. Pracodawca nie jest formalnie?, w postaci kar nałożone przez PIP, jeżeli taki proceder będzie wykryty, tudzież będzie zgłoszenie. Czy ja jako pracownik się boję? Myślę, że nie. Szara strefa była jest i będzie. Więc generalnie rzecz biorąc pracodawca ma więcej do stracenia niż pracownik" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 32, praca dodatkowa]

Niektórzy spośród osób które nie boją się kar groźących za podejmowanie pracy nierejestrowanej po prostu nie wiedzą, jakiego rodzaju sankcje mogą ich spotkać w przypadku wykrycia i udowodnienia świadczenia prac w ten sposób. Nie znają również tych, którym podlegać może pracodawca zatrudniający pracowników nierejestrowanych.

"(...) ogólnie nie orientowałam się, jakie są to koszty, kary, w jakiej wysokości, co za to grozi. No, ale wiadomo, że zawsze istnieje taka możliwość, że niestety coś się wyda" [IDI, m. st. Warszawa, kobieta, lat 23, praca główna]

"Wie Pani, co? Że jakoś tak nie bardzo sobie zdaję sprawę, że to jest karalne. A to jest w ogóle karalne? Czy karalne dla pracodawcy? Czy dla tego, co też pracuje? Bo ja myślałam, że to jest tylko kara dla pracodawcy" [IDI, radomski, Kobieta, lat 51, praca główna]

Zresztą brak obaw związanych z poniesieniem konsekwencji z tytułu wykonywania pracy nierejestrowanej jest uzasadniony, gdyż większość uczestniczących w wywiadzie osób nie była nigdy ukarana z tego powodu.

"Nie, nie jakiś większych konfliktów nie było i konsekwencji z tego, że pracuję na czarno też nie" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 23, praca główna]

"Nigdy nie miałam takiego zdarzenia żeby ktoś mnie złapał na takiej pracy na czarno" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]

"Trochę pracowałam, bez umowy i nigdy mnie to nie spotkało. Wydaje mi się, że chyba nie." [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 45, praca główna]

"(...) nie spotkałam się z takim czymś, mi się to nie przytrafiło, jeszcze nie słyszałam, żeby komuś z moich bliskich się coś takiego przytrafiło" [IDI, radomski, Kobieta, lat 20, praca dodatkowa]

Zaostrzenie kar dla pracodawców oferujących miejsca pracy w ramach szarej strefy rynku pracy również nie wpłynie na ograniczenie skłonności do zatrudniania pracowników nierejestrowanych. Osoby świadczące prace w ten sposób rzadko donoszą na zatrudniających ich w ten sposób pracodawców. Ponadto wysokość nakładanych kar na pracodawców jest niska, co powoduje, że nie zniechęcają one do oferowania miejsc pracy w ramach szarej strefy rynku pracy czy nieujawniania części zysków, gdyż praktyki takie są dla nich korzystne finansowo nawet po zapłaceniu nałożone kary finansowej.

"Wydaje mi się, że kary i tak są, kwestia jacy są ludzie, że tak powiem kolokwialnie na kablują na szefa, że zatrudnia na czarno. Kary i tak są, nie wiem jak duże, ale na pewno są (...)" [IDI, m st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

"A kary są albo niskie albo minimalne, więc to jest... W stosunku do ich zysków to są... Dla pracownika, który zarabia parę groszy, to jest każda złotówka, to jest każda... Ubytek wypłacie to jest duża sprawa. Jeżeli ma się te siedemset czy tysiąc złotych na miesiąc, to jest wielkie nic, a który milionami, to co to jest te parę tysięcy za karę. Nawet pięćdziesiąt tysięcy mając miliony to nie jest." [IDI, radomski, Kobieta, lat 52, praca główna]

"Znaczą tak jak ja pracuję w tym ciuchu, no to pracodawczyni nasza powiedziała, tak, bo dostała karę z Urzędu Skarbowego, że paragonów nie wybija, dostała pięćset złotych i powiedziała do pracowników "róbcie tak dalej, ja będę płacić te kary", no nie. Więc te kary też mogą być niewymierne. Może tego pracodawcę stać na te kary" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 28, praca główna]

Wśród uczestników wywiadów były również i takie osoby, które bały się konsekwencji związanych z ujawnieniem świadczenia pracy nierejestrowanej. Przede wszystkim boją się kar finansowych. Ich obawy dotyczą jednak tego, że będzie ona na tyle wysoka, że będzie im trudno ją zapłacić. Co prawda kar się boją, prace nierejestrowaną wykonują i wiedzą jakiego rodzaju sankcje z tego tytułu im grożą, to jednak nie stanowi to dla niego czynnika, który by skutecznie zniechęcił ich do podejmowania pracy nierejestrowanej, tym bardziej, że jak sami podkreślali, to pracodawca ponosi większe konsekwencje w przypadku wykrycia pracownika nierejestrowanego.

"No, powiem Panu, że to jest strach, ale tak jakoś na razie się to... No, tam są kary i dla pracodawcy i dla pracownika za to, że na czarno pracuje. Raczej nie chciałbym się z czymś takim spotkać, odpukać lepiej, niech to się nie trafi" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 56, praca główna]

"Boję się kary, na przykład jak będzie kontrol Skarbowego, to boję się na przykład. Na karę nie mam pieniędzy po prostu" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, kobieta, lat 28, praca główna]

"Oczywiście że tak, że boję się, aczkolwiek bardziej się powinien bać w tym momencie pracodawca." [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 31, praca dodatkowa]

6.3. Proponowane zmiany

Uczestnicy wywiadów podawali różne propozycje zmian, które przyczynić się powinny do ograniczenia skali i zakresu pracy nierejestrowanej. Większość ich propozycji jednak dotyczyła rozwiązań systemowych, wymagających zmian na poziomie ogólnopolskim. Przede wszystkim byli przekonani, że do ograniczenia szarej strefy rynku pracy przyczyniłoby się obniżenie podatków i wysokości odprowadzanych należnych składek z tytułu ubezpieczenia społecznego i zdrowotnego. Zabieg taki spowodowałby nie tylko zmniejszenie kosztów pracy ponoszonych przez pracodawców, ale również różnic w wynagrodzeniach wypłacanych pracownikom zatrudnianym legalnie i pracownikom nierejestrowanych. Różnica ta powinna być na tyle niewielka, aby przestało się opłacać świadczyć pracę nierejestrowaną lub też pobierać

część wynagrodzenia za pracę w sposób nieoficjalny. Przy obniżonych stawkach podatkowych i składkach ubezpieczeniowych zatrudnienia pracowników nierejestrowanych również przestałoby się opłacać pracodawcom zatrudniać nierejestrowanych pracowników. Pozytywne efekty przyniosłoby również wprowadzenie ulg lub zwolnień z płacenia składek i podatków dla pracodawców zatrudniających w sposób legalny pracowników. Ulgi i zwolnienia przysługiwałyby tym pracodawcom, którzy odprowadziliby przez pewien okres należne składki i podatki. Po takim czasie następne należności mogłyby być obniżane lub też pracodawca uzyskiwałby całkowite zwolnienie z ich wpłacania przez krótki okres np. miesiąc. Można byłoby również wprowadzić możliwość samodzielnego określania wysokości wpłacanych składek na ubezpieczenie społeczne oraz firmy ubezpieczeniowej. Pozytywne efekty przyniosłoby również uzależnienie wysokości płaconych składek od obrotów i dochodu firmy. W okresach, gdy byłyby bardzo niskie, powinna istnieć możliwość zwolnienia z płacenia tego rodzaju należności.

"Musiałyby być te stawki na tyle niskie, że pracodawca już by się zastanawiał, czy to się w ogóle mu opłaca. A może wręcz mógłby być jakoś wynagradzany na przykład, jeżeli miałby z pracownikiem umowę i odpłacał od niego te składki, na przykład przez rok, terminowo to na przykład miałby jakąś z tego powodu obniżkę, jakiś rabat. Nie wiem – miesiąc tych składek mógłby sobie potem odjąć, czy nie zapłacić? Jakies podatkowe może ułatwienia czy nawet ulgi. Bo to byłby taki zysk dla pracodawcy, który by sobie wtedy wykalkulował-, po co ja mam go zatrudniać na czarno jak ja zatrudnię go normalnie, zapłacę składkę w sensownym wymiarze i jeszcze dostanę za to jakąś tam ulgę" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

"(...) zmniejszenie opodatkowania, wolny rynek, coś takiego albo to żeby ludzie sami mogli decydować o tym ile chcą wpłacać na swoją składkę. Jeżeli byłbym zatrudniony na warunkach pracy na czarno, ale miał do tego wybór, żebym mógł sam zdecydować o tym gdzie chcę odkładać pieniądze na emeryturę, nikt tego nie widzi tak naprawdę. Jeżeli ktoś zbiera 200000, a ktoś zbiera milion, i tak nie jest tego miliona wypłacić, bo dostaje te świadczenia regularnie. A w przypadku jakiś indywidualnych kont oszczędnościowych można by zawsze wpłacić większą sumę środków" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 24, praca główna]

"Zdecydowanie zmniejszenie składek tych właśnie ubezpieczeniowych i ZUS-ich, tak to zmniejszenie albo dopasowanie ewentualnych do zarobków że to jest jakiś taki procent że wiem że będę zarabiał 2000 zł mogę jakąś część nie wiem czy to by było 10,15 czy 20 procent opłacić składki to taki system bo to rzeczywiście trzeba wiele rzeczy sobie obliczyć że będzie się korzystał założył z jakiegoś lokalu, za wynajem tego lokalu, ale również na zwykłe codzienne utrzymanie pracownika i tak dalej. No tutaj kalkulacja musi być, no te składki musiały by być znacznie zmniejszone żebym był chętny, miałbym podjąć działalność i opłacać te składki" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 55, praca dodatkowa]

"przede wszystkim uważam, że to trzeba by było... moje takie zdanie jest zrobić to w ten sposób. Minął miesiąc i tak się ZUS płaci przecież z dołu a nie z góry, więc minął miesiąc, firma miała obroty, miała dochód, miała zysk, ma pieniądze, płaci. Można zrobić jakiś tam próg, jeśli miała większy zysk płaci np. większy ZUS pracownikom, można to jakoś określić kwotowo, że jak tam była wysokość taka, to nie jest aż takie proste, bo to trzeba ile pracowników pracuje itd. i te pensje. Firma zarobiła połowę, to płaci połowę. Firma miała przestój, to dlaczego ja mam ten sam ZUS zapłacić? Pracownicy idą na ten układ, że siedzieli pół miesiąca w domu, czy 3 tygodnie w domu i pracownik jako pracownik godzi się "dobrze, to dasz mi tysiąc zł przestojowego", a ZUS mówi "a co mnie to obchodzi? Trzeba zapłacić." I broń Boże się nie spóźnić jednego dnia, bo jak się jeden dzień spóźni i się ma 10 gr odsetek w cudzysłowie i pójdzie się oddam po zaświadczenie o niezaleganiu ze składkami ZUS, to po prostu to jest młyńskie koło. To jest po prostu dramat, bo za te 10 gr odsetek, to później pół roku trzeba czekać na pismo o niezaleganiu, bo trzeba zapłacić 10 gr. Jak się zapłaciło 10 gr, to się okaże, że jeszcze był 1 gr od 10 gr i to w ogóle nie do wyjścia temat. Uważam, że to nie powinno być tak, że masz, czy nie masz, to masz zapłacić i koniec, bo masz firmę, bo masz ludzi. Tak nie powinno być, bo to nie tędy droga. To jest prosta droga do tego, że facet jak ja, dziesięćciu i dwudziestu i stu takich facetów jak ja zaczynają się drapać po głowie, nie no sorry, ja nie pójdę, nie wezmę kredytu w banku, po to żeby ZUS pracownikowi zapłacić, coś nie tak" [IDI, warszawski wschodni, Mężczyzna, lat 43, praca główna]

Zwracano również uwagę na to, że zawsze znajdzie się grupa pracodawców, którzy nawet wówczas, gdy wysokość podatków i składek na ubezpieczenie społeczne i emerytalne zostanie obniżona to i tak będą się decydować na zatrudnianie w sposób nierejestrowany.

"Możliwe, że coś by zmieniło, natomiast szczerze, jeśli byłaby szansa płacić mniej albo nie płacić w ogóle, no to i tak na pewno zdarzyliby się tacy pracodawcy, którzy by z tego skorzystali i nie opłacali tych składek, tak. Myślę, że pięćdziesiąt procent pracodawców by opłacało wiedząc, że te składki są niższe, a pięćdziesiąt i tak robiłoby swoje, bo sobie zaoszczędzą" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

Pojawiały się także osoby, które uważały, że obniżenie składek na ubezpieczenie zdrowotne i społeczne nie jest dobrym rozwiązaniem przy tak niewydolnych finansowo systemach, jakie obecnie mam w Polsce. Brakuje środków na wypłacanie emerytur i publiczną służbę zdrowia. Obniżenie tych składek mogłoby spowodować jeszcze większe ograniczenia w tych zakresach a to nie byłoby dobre ani dla obywateli, ani też dla państwa.

"Ale jeżeli w tym momencie ten nasz system zdrowotny tak wygląda to jeszcze jak to obniżymy to już nie będzie ani lekarzy w przychodni, ani nikogo. Ja się po prostu obawiam, że to wszystko w ogóle po prostu, że tak powiem legnie, polegnie. Bo niby te składki z naszych wypłat to jest to sporo ściągane, ale jeżeli by to jeszcze mniejsze to nie wiem" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]

"(...) Zmniejszając to zaniżamy znowu emerytury. Nie po to pracowaliśmy ileś tam lat i spełniliśmy swoje myśli o godziny emeryturze. Nie po to pracowałem półtora etatu i dorabiałem i odprowadzałem składki, żeby teraz mieć niższą emeryturę" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 65, praca dodatkowa]

Pozytywne efekty przynieść mogłoby również uzależnienie dostępności atrakcyjnych dla pracowników np.: świadczeń, ulg czy dostępu do usług lub świadczeń, które powodowałyby, że zatrudnienie nierejestrowane przynosiłoby im tylko i wyłącznie straty.

"Wprowadzić jakieś, niedogodności, jak jest, nie ma tego, nie ma, tego, nie ma tego, no to w końcu taki delikwent sobie pomyśli: E, to nie, to ja już wolę jakąś, na umowie to będę miał świadczenia a tu nie ma nic. Co z tego, że zarobię te parę złotych więcej, ale w razie czego, to nie mam żadnego zabezpieczenia. To ja nie chcę, to ja wolę mieć zabezpieczenie" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 67, praca dodatkowa]

Należałoby również zreformować służbę zdrowia, która obecnie jest niewydolna i niedofinansowana. Również system emerytalny wymaga wprowadzenia zmian pozwalających na uzyskanie w przyszłości emerytur pozwalających na godziwe życie. Obecnie trzeba czekać długo na wizytę u specjalisty czy zabieg rehabilitacyjny.

"(...) Ubezpieczeń trzeba odprowadzać, tylko że ta służba nasza zdrowia i ten fundusz to w ogóle powinna być jakaś ta reforma tego systemu, bo to jest po prostu, no, porażka tego systemu ubezpieczeń" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 57, praca główna]

"(...) nie wiem, co te składki osobiście w przyszłości będą mi dawały skoro i tak trzeba czekać pół roku czy rok do lekarza specjalisty, żeby się dostać. Więc w niektórych przypadkach może po prostu lepiej odłożyć te pieniądze, jeśli ktoś by tak potrafił na jakieś osobne konto i wtedy sobie wypłacić, pójść prywatnie i załatwić sprawę w szybszym terminie. No, bo wiadomo – z lekarzami każdy się teraz boryka, a każdy z tego, co wiem to narzeka, że musi czekać rok, pół roku do specjalisty. No, to całe życie, żeby czekać rok żeby się dostać do specjalisty. A znam takie przypadki gdzie osoby tutaj pracowały w radomskich zakładach, uczciwe, cały czas odprowadzały składki a teraz nagle zdrowie się popsuło i ktoś musi czekać rok na dostanie się do specjalisty. Więc w moim mniemaniu to trzeba i tam troszeczkę podzielać, żeby coś zmienić, żeby ludzie sami chcieli się ubezpieczyć, żeby wiedzieli, że – będę miał ubezpieczenie, coś mi się stanie, to wtedy pójść do lekarza i jak się należy ktoś się mną zajmie. A idę po roku do lekarza i nie wiem... Co prawda z telewizji słyszałem, jeszcze dzięki bogu w moim rodzinie nie ten – czemu Pan nie przyszedł rok temu z tym swoim problemem, bo jeszcze wtedy by się dało coś zrobić" [IDI, radomski, Mężczyzna, lat 23, praca dodatkowa]

Powinna również wzrosnąć wysokość wypłacanych nominalnie pracownikom wynagrodzeń. Wysokość powinna pozwolić na godziwe życie osobom wykonującym pracę w sposób legalny. Również wysokość świadczeń emerytalnych powinna zostać podwyższona do poziomu umożliwiającego osobom pobierającym je pokrycie kosztów utrzymania swojego gospodarstwa domowego oraz zakupu leków czy rehabilitacji. Obecne emerytury są bardzo niskie, co zmusza osoby pobierające je do szukania innych, dodatkowych źródeł utrzymania.

"Przede wszystkim musiałyby być wyższe płace, żeby normalnie człowiek mógł... Ja już nie mówię o jakichś tam majątkach, ale żeby normalnie zarabiać, tak żeby się utrzymać" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 61, praca główna]

"Trzeba by było podwyższyć emeryturę. Jakby były emerytury na takim standardzie to ja bym nie szła i bym nie dorabiała sobie na czarno. Mam niską emeryturę i dlatego chodzę dorabiać" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 62, praca dodatkowa]

Szarą strefę rynku pracy ograniczyłaby także poprawa sytuacji na rynku pracy. Przy czym nie chodzi tutaj wyłącznie o większą liczbę miejsc pracy legalnej oferowanej pracownikom, ale o postawy samych pracodawców. Należałoby więc zmniejszyć skłonność pracodawców do zatrudniania na umowy cywilno-prawne lub też poprawić warunki osób świadczących pracę na tej podstawie. Wykonywana w ten sposób praca nie liczy się do stażu pracy, nie jest uwzględniana podczas naliczania emerytury czy rozpatrywania prawa do pobierania zasiłku dla bezrobotnych. Nie są również odprowadzane składki na ubezpieczenie społeczne i łatwo taką umowę rozwiązać. Natomiast wynagrodzenie wypłacane na podstawie takich umów nie jest wysokie. Zmienić powinny się również sposoby rekrutacji nowych pracowników. Często umowy na czas nieokreślony w pełnym wymiarze czasu pracy uzyskują osoby z tzw. "poleceń" lub "po znajomości" mimo, że nie zawsze dysponują kwalifikacjami i umiejętnościami wymaganymi na danym stanowisku pracy.

"(...) Wydaje mi się, że sytuacja na rynku pracy, która właśnie taka jest, że albo nie ma pracy albo jest słabo płatna albo ktoś dostaje pracę po znajomości. Mimo, że osoba ma lepsze kwalifikacje, to wygrywa osoba, która ma o wiele gorsze, ale jest po znajomości i nie ma szans z taką osobą. W pracy na czarno jest duże ryzyko, jest duży minus. Sytuacja jak jest na rynku... do tego to zmusza przynajmniej osoby młode, nie wiem jak osoby starsze, które pracowały przez 3 lata i mogą mieć inne zdanie. Ja wiem, że jako osoba młoda wiem, że ta praca na czarno się nie opłaca, ale nie mam lepszego wyboru na tą chwilę. Bardziej sprawiedliwe, wydaje mi się, że jeśli chodzi o umowy, to nie powinno być umów np. zlecenie, w ogóle na innych zasadach, a nie umowa zlecenie i zawsze są z tym problemy, że np. w ostatnim dniu zrywa się umowę i wiadomo, że osoba, która idzie do sądu nie ma szans, żeby wygrać z taką dużą firmą. To będzie trwało latami, trzeba zainwestować masę pieniędzy, żeby walczyć o swoje pieniądze, ale na końcu się okaże, że i tak się dostanie za to grosze. Umowa zlecenie dla mnie nie powinna tak wyglądać" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

"(...) Przede wszystkim też jest mała ilość ofert pracy. To jest chyba też ważne. Co jeszcze? Myślę, że jest tak mało ofert pracy w Płocku i okolicach, więc wykorzystują to pracodawcy i zatrudniają ludzi na czarno. Dzięki temu się wzbogacają, wykorzystują ludzi, oszukują państwo jako kraj, bo nie płacą różnego rodzaju składek. Są też osobami, które przede wszystkim zatrudniają ludzi, którzy powinni być zatrudnieni legalnie. Jeżeli ktoś nie wie, to tak na pierwszy rzut oka wygląda, że jest na umowę. Jeżeli przyjrzymy mu się dokładnie to okazuje się, że wiele z tych osób pracuje po prostu dorywczo, na czarno." [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 30, praca dodatkowa]

"Jakby było więcej, nie wiem, więcej propozycji na rynku, takich co by ludzie mogli sobie ewentualnie brać i byłoby bardziej zadowoleni to by nie podejmowali takich prac na czarno (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 54, praca główna]

"Wydaje mi się, że jakby poswatało więcej u nas w Radomiu jakiś fabryk, żeby ludzie mieli po prostu stałe zatrudnienie, żeby pracodawcy byli wypłacalni i mieli jakiś tam szacunek do pracownika, żeby dawać każdemu tą umowę o pracę. (...)" [IDI, radomskie, Kobieta, lat 24, praca dodatkowa]

"(...) Po prostu tylko jest 1 gwarancja, no musi być pracodawca uczciwy i ten pracownik musi być uczciwy. Na podstawie uczciwości wtedy zyskuje państwo, bo jeżeli z góry zakłada pracodawca, że go, pracownika przyjmę i nie będę za niego odprowadzał żadnych tam podatków, żadnych składek, to już wiadomo o co chodzi, on z góry zakłada, że już nie będzie płacił podatków, a ten biedny człowiek, no co on ma do zrobienia, no nie pójdzie kraść, nie pójdzie żebrać, bo to jest już poniżej godność człowieka" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 59, praca dodatkowa]

Zmienić powinny się również postawy samych pracownikom. Ich aktywność zawodowa i edukacyjna powinna się zwiększyć. Jeśli nie będą samodzielnie szukać pracy czy uczestniczyć w kształceniu mającym na celu zmianę lub uzupełnienie posiadanych kwalifikacji i umiejętności zawodowych, to nie poprawią sytuacji na rynku pracy żadne przygotowane z takim trudem aktywne instrumenty rynku pracy. Pracownicy muszą być zainteresowani aktywnym uczestnictwem w rynku pracy i korzystaniem z oferowanej im pomocy.

"(...) Nie poznałem tego osobiście, ale np. kraje skandynawskie czy to Szwecja, czy to założymy Niemcy, są tzn. zasiłki i jednocześnie motywacja ludzi. U nas też są UP, które powodują, żeby dane osoby przeszkolić w innym zakresie i żeby one podjęły założymy inną pracę wyuczoną. Jest to finansowane, tylko uważam, że to trzeba chcieć. Jeżeli ktoś ma to do siebie, że tylko będzie narzekał, że jemu jest źle i sam nie podejmie kroków, żeby podjąć jakieś szkolenie w innym zawodzie podjąć pracę, no to na siłę nic nie robi" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 65, praca dodatkowa]

Sytuację poprawiłoby również podniesienie wynagrodzeń wypłacanych kierowanym przez PUP osobom na staże u pracodawców. Obecnie wypłacane stypendium jest na tyle niskie, że zniechęca, szczególnie osoby mające rodzinę na utrzymaniu, do korzystania z takiej propozycji. Tym bardziej, że praca wykonywana przez stażystów przynosi zatrudniającemu ich pracodawcy znaczne korzyści finansowe. Otrzymują tanią siłę roboczą w legalny sposób.

"Po prostu żeby staże były płatne nie pięćset złotych czy sześćset złotych, tylko powinny być płatne chociaż osiemdziesiąt procent płacy minimalnej. Bo pięćset złotych i iść do pracy, na staż, pięćdziesięcioparoletnie osoby... Ja już tak mówię, bo znajomy był na stażu, mając pięćdziesiąt pięć lat, na stażu po pięćset złotych za... I wykonywał obowiązki, które pracownik bierze za to dwa tysiące" [IDI, radomski, Kobieta, lat 52, praca główna]

Dobrym rozwiązaniem byłaby również zmiana zasad otwierania własnej działalności. Bogactwo, często skomplikowanych procedur i przepisów skutecznie zniechęca wiele osób od podejmowania takiej aktywności. Zmienione powinny zostać także zasady i procedury naboru oraz zatrudniania pracowników do podmiotów publicznych i administracji samorządowej. Przede wszystkim chodzi o ograniczenie nepotyzmu i przyjmowanie pracowników z polecenia lub po znajomości. W ten sposób często pracę dostają osoby, które nie posiadają w ogóle kompetencji zawodowych pozwalających na rzetelne wykonywanie pracy i odrzucanie kandydatów spełniających wymogi kwalifikacyjne. Ogranicza się w ten sposób również części młodzieży możliwość zdobycia doświadczenia zawodowego. Nie powinny być również zatrudniane w administracji publicznej czy samorządowej osoby z agencji pracy tymczasowej. Taki sposób prowadzenia polityki personalnej może zaszkodzić działaniom podejmowanym przez władze na każdym szczeblu. Pracownik tymczasowy, nie jest zobowiązany do zachowania tajemnicy, nie powinien mieć również wglądu do większości dokumentacji, która w instytucjach publicznych się znajduje. Należałoby również zidentyfikować skalę podejmowania przez pracowników administracji publicznej i osoby pobierające renty pracy dodatkowej. Ponadto należałoby uprościć regulacje prawne dotyczące zasad zatrudniania pracowników. To w jaki sposób są one obecnie sformułowane jest niejasne i niezrozumiałe dla wielu osób.

"(...) zrobić jasne, przejrzyste zasady o zakładanie własnej działalności gospodarczej, o etaty i pracę w administracji, i o łączenie po prostu pracy z emeryturą, gdzie, powiem szczerze, nie wiem jaka to jest skala, bo tego nikt tak naprawdę nie bada, ale warto byłoby zrobić takie badanie, ile osób bierze... Ma etat i bierze jeszcze dodatkowo pracę, zwłaszcza w instytucjach publicznych. Przede wszystkim instytucje publiczne nie powinny zatrudniać podwykonawców, bo będą jaja jak się okaże, że na przykład protokolantka jest z agencji pracy tymczasowej, bez dokumentów, bez niczego, ochroniarz jest z agencji pracy tymczasowej w sądzie, sprzątaczką, się dogadają, dokumenty wyniosą. Media proponują sporą kasę. Zwłaszcza w takich, wie Pani... W mniejszych miejscowościach to jest mniejsza skala, ale mi się wydaje, że to jest... Bo to powinna być sprawa dla Centralnego Biura Antykorupcyjnego, bo idę o zakład, że moim zdaniem to zatrudnianie przez agencje pracy tymczasowej to jest pewien układ. I ta osoba, która prowadzi te agencje, daje konkretny zysk komuś. Wyjdą dokumenty, czy te nagrania z tymi kelnerami. No przecież to było jasne, że takie coś może nastąpić, (...)" [IDI, m. st. Warszawa, lat 27, praca dodatkowa]

"(...) A w Urzędach Skarbowych to się odbywa tak: wykształcenie średnie, komunikatywność, obsługa komputera. Przychodzi laska, nawet nie ma wyniku matury, "co wy chcecie, ja i tak tę pracę dostanę, bo moja ciocia ma znajomą". I to się tak odbywa (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 27, praca dodatkowa]

"Zbyt zagmatwane, niejasne. Tak naprawdę osoba z brakiem wykształcenia prawniczego da niej ten żargon niestety jest nie do przełknięcia. Więc myślę, że gdyby to było sprecyzowane jasno, wyraźnie, co dostaje, co zyskuje, czego się mogą spodziewać to byłoby to na pewno ułatwieniem i dla mniejszych firm, bo pracodawca typu korporacja ma swoich pracowników, więc to ich nie interesuje, natomiast mali przedsiębiorcy, maleńkie firmy na pewno by im to pozwoliło zatrudniać sensownie ludzi i na tym by korzystała ta szara strefa [IDI, radomski, Kobieta, lat 50, praca dodatkowa]

Należałoby również zwiększyć wysokość kar dla pracodawców zatrudniających pracowników nierejestrowanych oraz zmienić sposób przeprowadzania kontroli w tym zakresie. Powinny być one prowadzone częściej, dokładnie i przez większą liczbę. Pozytywne efekty mogłyby też przynieść akcja informacyjna o karach i sankcjach grożących za zatrudnianie pracowni-

ków nierejestrowanych i wykonywanie pracy w ten sposób. Również informacje o wzmożonych kontrolach legalności zatrudnienia stanowiłyby przesłankę do mniejszej skłonności świadczenia pracy w ten sposób.

"(...) To można w Anglii tak robić, rzeczywiście, tam jak policja dostanie donos, że gdzieś są na budowie pracownicy na czarno, natychmiast otaczają budowę, sprawdzają wszystkich, no i jeśli są pracownicy na czarno to ten pracodawca dostaje jakąś potworną grzywnę, że właściwie graniczy to z jego bankructwem, staje przed sądem, w ogóle ma ogromne problemy. No ale tam oni jakby dbają o robotnika, o pracownika, że ma być legalnie zatrudniony. A u nas? Kto będzie? Który glina pójdzie na budowę i będzie sprawdzał facetów, czy oni mają tutaj umowy jakieś?" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 51, praca główna]

"(...) na pewno te kary jeżeli by się temu przyjrzała Inspekcja pracy, jeżeli jest donos, albo coś tam się dzieje. To myślę, że i tak im się to nie opłaca tak naprawdę. Czyli chyba zwiększyć jak gdyby tę kontrolę w tych firmach. No i jak gdyby to powinno być chyba tak naprawdę właśnie bardziej zaostrzone, te warunki. Bo nie wiem, co można zrobić, no nie wiem" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]

"Pewno jakieś częstsze kontrole, prawda, miejsc pracy. Tak niespodziewane, nagłe kontrole jak by były robione, to myślę, że mniej osób by się odważyło zatrudniać tak pracowników, już nie mówiąc że tutaj w okres tygodnia czy miesiące, no wtedy zawsze można powiedzieć, że ta osoba jest na okresie próbnym, tak, nie jest zatrudniona, pomaga czy coś. A jak ktoś będzie widział tą osobę przez pół roku, że cały czas przychodzi do pracy przez dłuższy czas, to wtedy się nie wykręci. Jedna osoba przychodzi, za miesiąc znowu ktoś inny przychodzi, ale z tej samej Inspekcji Pracy czy z tego samego urzędu, i wtedy jest to łatwiejsze do zweryfikowania czy pracodawca jest uczciwy czy nie." [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 27, praca główna]

"(...) nałożyć kary, kontrole, inspekcja jakaś, a tego i tego zatrudniacie na czarno, tak nie może być. Od każdego łepka, kara 1000, czy ileś tam złotych, i następnym razem, przyjdziemy, niespodziewanie, zobaczymy, czy macie kogoś, czy nie? Przychodzi inspekcja, wszystko gra, pokwitowania, karty na każdego są, legalne, więc jest dobrze, no to taki sposób" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 67, praca dodatkowa]

"(...) Wydaje mi się, że to by mogło podziałać, jeżeli byłyby te kary wyższe, natomiast w momencie, kiedy by odkryto, że ktoś zatrudnia te osoby na czarno, no to musiałby paść jakieś tam rzeczywiście kilka wyroków w dość wysokich kwotach, żeby ten pracodawca rzeczywiście stracił na tym, że zatrudniał osoby na czarno, bo myślę dopiero coś takiego mogłoby, nie wiem, przyczynić się może, że niektórzy by się wystraszyli, tak, chcieli, ale pytanie, czy jakby się wystraszyli to, no zawsze można coś wymyślić tak naprawdę, no są te nawet nie wiem, umowy na wolontariat, tak, no to zamiast na czarno to tak, że pracujesz na wolontariacie, a my ci będziemy dawać kasę pod stołem, też ta może być, zawsze są jakieś wyjścia tak, z każdej sytuacji" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 25, praca dodatkowa]

"Moim zdaniem to bardziej kontrole może jakieś złożone. Może ci pracodawcy by ty ludziom jakiegokolwiek... Bo tam, w tej poprzedniej firmie to jakiegokolwiek te śmieciowe umowy, ale jakieś tam były. Tak, że wydaje mi się, że jakieś wznowienie kontroli przez te inspekcje to może by to zmniejszyło tą skalę takiego czegoś" [IDI, radomski, Kobieta, lat 51, praca główna]

"Jeśli bym usłyszała np. w tv, powiedzmy czy w innych mediach, że po prostu jest nagonka na takie osoby, że coś tam się wydarzyło, że rząd tam zadziałał powiedzmy to myślę, że zastanowiłabym się nad tym" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 23, praca główna]

Jednakże nie wszyscy uczestnicy wywiadów uważali, że zaostrzenie kar dla pracodawców zatrudniających pracowników nierejestrowanych i osób świadczących w ten sposób pracę przyczyni się do ograniczenia zjawiska. Uważali, że bez względu na konsekwencje takiego zachowania zawsze znajdą się jednostki, które decydować się będą na oferowanie miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy i podejmowanie takiego zatrudnienia.

"Myślę, że to nie jest rozwiązanie. Bo to i tak zawsze gdzieś będzie wykonywana taka praca bez żadnej umowy" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 29, praca dodatkowa]

Pozytywne efekty przyniosłaby również stabilizacja obowiązujących przepisów. Często wprowadzane zmiany wprowadzają bałagan i powodują, że łatwo jest popełnić błąd. Nie zawsze pracodawcy i pracownicy są bowiem w stanie śledzić na bieżąco wprowadzane zmiany i ich przestrzegać. Ponadto jeśli już wprowadzane są zmiany do regulacji prawnych to powinny być one przemyślane.

"niestabilność przepisów. Nikt za tym nie nadąga. Nikt za tym nie nadąga. Zmieniają się rządy, głupoty pozostają. Przychodzi następny minister i nie likwiduje głupot, tylko chce się wykazać i mnoży następne głupoty. Jest masę przykładów, które mógłbym wymienić, ale to książkę by można było napisać" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 61, praca główna]

Należałoby również przeprowadzić kampanię informacyjną skierowaną do pracodawców informującą o dostępnych środkach, które można pozyskać w celu utworzenia nowego miejsca pracy i zasadach ubiegania się o przyznanie takich środków oraz możliwości zatrudnienia stażystów. Nie wszyscy pracodawcy wiedzą o istnieniu takich możliwości.

"(...) Poza tym bardzo dużo osób jest niepoinformowanych o formach typu, że są dotacje unijne na stworzenie nowego miejsca pracy, czy dodatkowo nawet na staże. Bardzo dużo osób o tym nie wiem, a nasze urzędy nie informują pracodawców o takiej formie, więc większość pracodawców teraz na jakąś część etatu bądź całkowicie na umowy typowo śmieciowe" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 32, praca dodatkowa]

Rozwiązanie polegające na wprowadzeniu możliwości odliczenia wynagrodzenia wypłacanego osobie zatrudnionej legalnie w gospodarstwie domowym również miała swoich zwolenników i przeciwników. Wśród uczestników wywiadów były osoby które uważały, że takie rozwiązanie nie wpłynie na ograniczenie skali zatrudniania w sposób nierejestrowany osób do wykonywania różnych prac lub świadczenia usług na rzecz gospodarstw domowych. Osoby wykonujące w ten sposób pracę nie będą w większości przypadków skłonne do podpisywania umowy, gdyż wymaga to zbyt wiele czasu, który trzeba byłoby poświęcić na dopełnienie formalności związanych z zawarciem takiej umowy i późniejszymi zobowiązaniami wynikającymi z legalizacji zatrudnienia, czyli systematyczne odprowadzanie podatków, składek itp. Ponadto wynagrodzenia wypłacane w większości przypadków za wykonanie takich prac nie są wysokie. Prace wykonywane na rzecz gospodarstw domowych mogłyby w takiej sytuacji być droższe i nie motywowałyby do zatrudniania w sposób legalny nawet, gdyby te wynagrodzenia można było odpisać sobie od podatku. Mogłoby się również okazać, że kwota netto legalnie zatrudnionego pracownika przez gospodarstwo domowe będzie niższa niż wówczas, gdy wykonywał tę samą pracę w sposób nierejestrowany, co z kolei również nie motywowałoby do podejmowania pracy w gospodarstwach domowych w sposób legalny. Kolejnym argumentem przemawiającym za tym, że rozwiązanie takie nie wpłynęłoby na skłonność do zatrudniania w gospodarstwach domowych pracujących na ich rzecz osób legalnie, niechęć samych pracowników do legalizacji stosunku pracy. Często praca taka stanowi bowiem dodatkowe źródło dochodu do pobieranych różnego rodzaju świadczeń: emerytalnych, rentowych, świadczeń z pomocy społecznej, stypendiów itp. Podjęcie pracy legalnej wiązałoby się w takich przypadkach z ich utratą lub ograniczeniem, a do tego osoby te na pewno nie będą chciały dopuścić. Niejednokrotnie prace na rzecz gospodarstw domowych wykonywane są przez obcokrajowców, przebywających na terenie Polski na podstawie wizej turystycznej. Osoby te również nie będą zainteresowane legalizacją swojego zatrudnienia. Kolejną grupą, na której skłonność do podejmowania legalnej pracy takie rozwiązanie nie zainteresuje są osoby prowadzące gospodarstwa rolne. Osoby takie płacą niewielkie kwoty na ubezpieczenie w KRUS-ie, więc legalizacja zatrudnienia dodatkowego wykonywanego na rzecz innego gospodarstwa domowego, które związane byłoby z koniecznością odprowadzania składek do ZUS im się również nie opłaca.

"Nie wiem. Na pewno są też takie firmy, które oczywiście sprzątają itd. są normalnie zarejestrowane, są normalne umowy i są odprowadzane podatki, ale taka osoba, która sprząta nie wydaje mi się, żeby się na to zgodziła. Ona tu wie, o co chodzi. Przychodzi, sprząta i swoje chowa do kieszeni, a nie jeszcze musi potem wyjaśniać, jakieś umowy, podatki itd. (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

"Raczej chyba nie za bardzo, bo pracodawca zatrudniając w gospodarstwie domowym... Mnie na przykład by miał zatrudnić do siebie do domu, żeby mu konserwację robił? To chyba raczej niemożliwe" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 56, praca główna]

"Wie Pani co, raczej nie sądzę, bo często też jest to tak, że na przykład często sprzątające to są panie z Ukrainy i one są często na wizie turystycznej. A druga kwestia, często takie panie korzystają z pomocy społecznej, więc one by nie chciały. Bo ja Pani powiem szczerze, część osób wszystko udowadnia, mówi, że nie może znaleźć pracy. Oni pracują na czarno, ale mają OPS, stypendia, paczki, stypendia dla dzieci. To się po prostu nie opłaca. Tak samo studenciaki, nie wiem, co tam się zajmują dzieckiem i tak dalej, i tak dalej... Myśli Pani, moja koleżanka się często zajmują dziećmi popołudniami, one chcą umowy? Nie, nie chcą, bo im się to po prostu nie opyla. Jeżeli ona ma na przykład, nie wiem... Jest taka dziewczyna, która pracuje u prawników, dwa tysiące wyciąga, zajmuje się dwoma dziewczynkami, czasami też w weekendy ma, i ona jeżeli by miała to oficjalne, to ona by stypendium nie dostała. A tak to ma stypendium, ma ładny dochód z tej pracy z tymi dziećmi, ewentualnie ta Pani jej wypisze referencje takie, no, do innych osób, nie. Ale jak już się ktoś zaczepi, wie Pani, w danej rodzinie, to raczej ciągnie to jak najdłużej. Nawet znam dużo osób, które są już po studiach i w ogóle, nawet po pedagogice i tak dalej, nawet nie próbują szukać pracy. "No coś ty, głupia, będę w prywatnym przedszkolu za tysiąc złotych tyle czasu się męczyła? Ja wolę zajmować się opieką nad dzieckiem i jeszcze tam dodatkowo sobie coś rano porobić, nie, jakieś tam, nie wiem, czy przy ankietach, czy jakichś takich dorywczych rzeczach, czy na respondenta pójść, i ja wychodzę znacznie lepiej na tym." A też osoby, które na przykład są... Nie wiem, mają rodziców rolników, to się zapisują po prostu do KRUS-u. Dobrowolnie się zapisują, że niby mieszkają tam, robią, mają ubezpieczenie, w razie co mają chorobowe, mają wszystkie składki, lata pracy. Wie Pani, sto złotych zapłaci ktoś KRUS-u miesięcznie, a na działalności musiałby zapłacić tysiąc dwieście. Więc to się po prostu nie opłaca, nie. Na takiej zasadzie. I to też na przykład firmom się też to nie opłaca, bo oni sobie to wrzucają w koszty, w inne rzeczy takie... Jak by to było bardziej przejrzyste, mniej byłoby tych papierków, to może część osób by się zdecydowała" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 27, praca dodatkowa]

"(...) myślę, że Pani domu raczej by się nie skusiła na to, żeby rozliczać się z tego. Za dużo problemów, za dużo cyferek" [IDI, warszawski wschodni, Kobieta, lat 24, praca główna]

"Chyba od ilości pracy, jaką wykonuje, czyli od częstotliwości. (...) jeżeli by to było, sprzątnięcie biura, czy tam bardziej oficjalnie. No to wtedy, byłabym skłonna, żeby to było z umową, natomiast, jeżeli, no tak w domu, to nie koniecznie" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Kobieta, lat 45, praca główna]

"Tylko właśnie wtedy nie wiadomo, czy ta osoba będzie jak gdyby brała drożej, czy taniej. Czy to się jak gdyby wszystko nie będzie równało temu tak naprawdę, tej samej kwocie albo jeszcze nawet wyższa byłaby ta kwota. Wtedy jak gdyby opłacenie takiego, nie wiem, czy tam miesięcznego, czy tam tygodniowego, zależy jak to się rozlicza. Zazwyczaj jak ktoś robi coś na umowę to jest to droższa usługa, tak? Tak to wygląda u nas, więc przypuszczam, że to by się jak gdyby nie kalkulowało tak naprawdę. Dokładnie. A tym bardziej sporo też jest studentów i oni jak gdyby pewnie (...)" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 31, praca główna]

"Myślę, że nie, nie zawracałbym sobie głowy takimi rzeczami, w tym chorym systemie to w ogóle nawet nie ma najmniejszego znaczenia, czy ja zrobię tak, czy siak, bo tu trzeba system od góry naprawić do samego dołu, żeby każdy wiedział na czym stoi, jeżeli chce rozpocząć działalność gospodarczą to chce wiedzieć na czym stoję, a nie, że ja muszę płacić podatki, chociaż rozpoczynam działalność, a ten co tam miliardami obraca, on nie płaci podatków. To o czym my tu mówimy? Po prostu nie można konkretnej rozmowy prowadzić na temat podatków, bo podatki są tak źle zorganizowane w tym systemie, że nawet nie warto o nich mówić za dużo" [IDI, ostrołęcko-siedlecki, Mężczyzna, lat 59, praca dodatkowa]

Wśród uczestników wywiadów były również osoby, które uważały, że wprowadzenie możliwości odliczenia od podstawy opodatkowania kosztów zatrudnienia w gospodarstwie domowym pracownika zwiększyłoby skłonność tych podmiotów do zatrudniania legalnego osób świadczących na ich rzecz usługi lub wykonujących określone prace. Pojawiały się również głosy, które sugerowały, że rozwiązanie takie mogłoby skłonić członków gospodarstw domowych do legalnego zatrudniania pracowników, gdyby odpis taki gwarantował uzyskanie rzeczywiście wymiernych korzyści. Wówczas skłonność do zatrudniania legalnego takich osób z pewnością by wzrosła. Poza tym zatrudnianie w gospodarstwie domowym pracowników w sposób legalny obniża dyskomfort związany z obawą, że podczas wykonywania pracy taka osoba może ulec wypadkowi co może wiązać się z wypłaceniem takiej osobie odszkodowania. Zwracano jednak uwagę na to, że takie rozwiązanie nie zawsze byłoby skuteczne. Zależy to bowiem od charakteru, czasu i częstości wykonywania pracy. Byłoby stosowane raczej w przypadku pracowników wykonujących te prace lub usługi przez dłuższy okres. Pracodawcy - czyli gospodarstwa domowe - znają możliwości takiego pracownika i wiedzą jaka jest jakość wykonywanej przez niego pracy. Ponadto w takim przypadku często między pracownikiem a pracodawcami tworzy się więź. Pomimo tego zwracano jednak uwagę również na to, że osoba wykonująca na rzecz gospodarstwa domowego pracę nierejestrowaną musiałaby również być zainteresowana legalizacją jej zatrudnienia. Zwracano uwagę również na konieczność prowadzenia dialogu między pracownikiem a pracodawcą. Osoby świadczące pracę na rzecz gospodarstw domowych mogłyby podjąć próbę rozmowy lub

negocjacji dotyczących zatrudnienia ich w sposób legalny. Takie sformalizowanie stosunku pracy podniosłoby na pewno samoocenę osób zatrudnianych przez gospodarstwa domowe oraz ich wartość w oczach pozostałych członków ich rodzin. Ponadto dawałoby stabilizację i gwarantowało ochronę oraz prawa pracownicze. Zaznaczano jednak, że to pracobiorcy musieliby się przekonać do takiego rozwiązania i nakłaniać gospodarstwa domowe do zatrudniania ich w sposób legalny.

"(...) To już bardziej przy dłuższych relacjach. A jeżeli to jest jakaś osoba z rodziny, ewentualnie już jest jakaś długa współpraca i rzeczywiście się nawiązuje taka a nie inna nić porozumienia, że warto by było jednak jakoś tam pójść na rękę i żeby ta pani jeszcze coś z tego miała to tak, ale przy takim myślę początkowym etapie to chyba nie, bo tak jak mówię – nie ma tej pewności. Każdy chce najpierw kogoś sprawdzić i ewentualnie potem jakaś tam. Ale też to raczej może być taka osoba, że rzeczywiście takie ma podejście, ale to też chyba bardziej od pracownika wtedy by wychodziła propozycja, tak mi się wydaje." [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 40, praca dodatkowa]

"No jakby to wszystko by było zmniejszone albo całkowicie zabrane to podejrzewam, że wtedy chętniej by pracodawcy zatrudniali osoby na umowę o pracę a nie na umowę na buzię tak zwaną" [IDI, ciechanowsko-płocki, Kobieta, lat 43, praca dodatkowa]

"Tak, na pewno. Pracodawca zawsze myśli, żeby kosztem pracownika jak najwięcej zarobić i jak najmniej płacić za jakieś tak ubezpieczenie itd. Wydaje mi się, że w większości przypadków tutaj by jednak pracodawca mógł odliczyć, nie wiem dodać, żeby tylko wyjść na plus. Nie sądzę, żeby się przejmował pracownikiem, że on będzie musiał z tej stowy 20 zł odjąć. Wydaje mi się, że tutaj pracodawca myśli, żeby jak najwięcej zyskać, a nie żeby pracownik miał się dobrze" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

"Tak, pod warunkiem, że odliczenie będzie korzystniejsze niż zatrudnienie bez umowy" [IDI, warszawski zachodni, Kobieta, lat 39, praca dodatkowa]

"No tak, tak zależy po prostu, no ile tych zleceń, ile tego tam wyjdzie, w skali tej rocznej?" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 48, praca dodatkowa]

"Na pewno takie wyjście pośrednie, jedno z wielu. Ale nie jest to podstawowy argument, które będzie zapobiegało zatrudnieniu na czarno. Myślę, że na pewno możliwość odliczenia tych podatków da większą możliwość i większe perspektywy zatrudniania pracowników" [IDI, ciechanowsko-płocki, Mężczyzna, lat 30, praca dodatkowa]

"(...) prawdę powiedziawszy, gdybym ja zatrudniła kogoś na takie sprzątnięcie czy coś, no to jakby były małe podatki, to skłonniejsza bym była, żeby był ten człowiek ubezpieczony, przychodził, pracował, bo jestem spokojna, że mu się nic nie stanie i już. (...), bo jeżeli takie jak w tej chwili, to na pewno też tak bym zrobiła" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 57, praca główna]

"Gdyby była taka możliwość to ja podejrzewam, że ludzie by też bardziej naciskali tych pracodawców. No bo to odzyskują godność, taka np. ta przysłowiowa kobieta sprzątająca komuś, pilnująca dziecka mężowi by powiedziała: przecież ja pracuję, ja pracuję, ja mam za to jakieś tam składki odprowadzone, coś tam i daj mi święty spokój, bo ja wróciłam z pracy, ja chcę iść spać, ogólnie poleżeć, popatrzeć na... jaki jest popularny serial, bo ja nie mam telewizora od lat" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 51, praca główna]

"Wydaje mi się, że tak. Bo właśnie chodzi o, jeżeli chodzi o te umowy i te kwoty na tych umowach, to wszystko jest, poddyktowane, jakby oszczędnościami, pracodawcy w stosunku, do pracownika. No i jeżeli, by tutaj były, jakieś udogodnienia, ze strony państwa, jeżeli chodzi o, właśnie o te podatki. No to wtedy, wtedy na pewno by się, to w jakiś sposób zmieniło" [IDI, radomskie, Mężczyzna, lat 24, praca dodatkowa]

Zwracano również uwagę na to, że wykonywanie różnego rodzaju prac na rzecz gospodarstw domowych w sposób nierejestrowany stało się czymś w rodzaju swoistego obyczaju akceptowalnego społecznie i normy. Nikogo nie dziwi fakt, że prace tego rodzaju wykonywane są nielegalnie. Poza tym najczęściej obie strony z takiej sytuacji są zadowolone. Pojawiły się również opinie, że lepiej zostawić wszystko tak, jak jest i niczego nie zmieniać.

"Może niech będzie opłacalne jak jest opłacalne. Po co robić, żeby było mniej opłacalne?" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 35, praca główna]

"To już tak jest, takie no nie wiem nawyk, może tak to nazwać, że już ludzie, tak się do tego przyzwyczaili, że jednak" [IDI, m. st. Warszawa, Kobieta, lat 48, praca dodatkowa]

Niektórzy uczestnicy wywiadów uważali, że nie istnieją rozwiązania, które po wprowadzeniu w życie spowodowałyby zaniechanie podejmowania pracy nierejestrowanej i zatrudnianie w ten sposób pracowników. Różnorodność okoliczności i powodów podejmowania takiej decyzji oraz postaw wobec pracy powoduje, że praca w taki sposób była i zawsze będzie wykonywana przez osoby dla których w danym momencie biografii stanowić to będzie korzystne rozwiązanie.

"(...) Zawsze będą pracowali ludzie na czarno, Ci ludzie, którzy po prostu dla nich to jest wygodne, bo w sumie idą do pracy 3 dni w tygodniu. Dwa dni, to co sobie zarobią, tam zwiedzają, gdzieś jeżdżą i szywnych ran od 8.00 do 16.00. To zawsze będzie" [IDI, m. st. Warszawa, Mężczyzna, lat 25, praca główna]

"No nie da się chyba nic zrobić, bo to jest szara strefa i to takie też jest...Ja chcę zarobić, a ten kto płaci, no chce się zarobić tym, że nie będzie odprowadzał podatku, prawda." [IDI, warszawski zachodni, Mężczyzna, lat 42, praca dodatkowa]

7. Szara strefa rynku pracy widziana oczami jej kontrolerów

Na potrzeby badania „**Praca nierejestrowana na Mazowszu – jej skala, charakter i skutki społeczne**” przeprowadzono również wywiad IDI z pracownikiem Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie. Wywiad ten pozwolił na pozyskanie informacji o wynikach prowadzonych kontroli legalności zatrudnienia na terenie województwa mazowieckiego i barierach, które napotykają podczas ich swojej pracy pracownicy tej instytucji.

7.1. Wyniki prowadzonych kontroli

Wyniki prowadzonych kontroli przez pracowników Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie wskazują na systematyczny wzrost na terenie województwa mazowieckiego liczby przypadków zatrudniania pracowników w sposób nierejestrowany. Najczęściej takie przypadki ujawniane są podczas kontroli przeprowadzanych u pracodawców prowadzących działalność na terenie dużych miast. Wśród nich pierwsze miejsce zajmuje Warszawa, gdyż to właśnie w stolicy zlokalizowanych jest najwięcej podmiotów gospodarczych. Ponadto na terenie Miasta Stołecznego prowadzonych jest najwięcej kontroli legalności zatrudnienia. W przypadku pozostałych podregionów województwa mazowieckiego najczęściej ujawnione nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia dotyczą wykonywania prac sezonowych. Przypadki zatrudniania nierejestrowanych pracowników są często wykrywane w małych i średnich podmiotach gospodarczych, zatrudniających, zatrudniających jednak nie więcej niż 20 osób. Nieprawidłowości wykrywane są najczęściej w firmach z branży budowlanej, gastronomicznej oraz zajmujących się handlem, czyli działających w sektorze usługowym.

"(...) Z kontroli, które prowadzimy na terenie woj. mazowieckiego najczęściej mamy do czynienia z Warszawą, wiadomo, tu jest największe skupisko ludności, największe skupisko wszystkich zakładów pracy, mniejszych, średnich, dużych, natomiast jeżeli chodzi o kwestie związane z pozostałymi podregionami, są to głównie przypadki sezonowej pracy, są też zakłady, które zatrudniają ludzi w ten sposób, natomiast generalnie rzecz biorąc, wszystko skupia się w woj. mazowieckim praktycznie na Warszawie. Podejrzewam że to jest 90% naszej aktywności w tym zakresie. (...) Jeżeli chodzi o wielkość zatrudnienia w tych podmiotach, są to małe i średnie firmy, zatrudniające do 10 osób, między 10 a 20. Na pewno branża budowlana, to jest branża nr jeden, niekwestionowany lider. Branża gastronomiczna i na trzecim miejscu handel." [IDI]

Charakter i specyfika pracy wykonywanej przez pracowników nierejestrowanych w przypadku niektórych branż znacznie utrudnia przeprowadzanie kontroli inspektorom pracy i wrywanie przypadków zatrudnienia nierejestrowanego. W przypadku firm, gdzie miejsce świadczenia pracy się często zmienia takich, jak np.: prace budowlane czy handel obwoźny identyfikacja przypadków świadczenia pracy nierejestrowanej jest bardzo trudna. Również w branży gastronomicznej są rodzaje usług, których świadczenie związane jest z koniecznością ciągłego przemieszczania się pracowników. Wykrywane przypadki pracy nierejestrowanej dotyczą najczęściej prac wykonywanych w firmie pracodawcy zatrudniającego w ten sposób, lub u klienta, który z usług takiej firmy korzysta. Nie są natomiast wykrywane przypadki świadczenia pracy nierejestrowanej na rzecz podmiotów gospodarczych przez pracowników w ich miejscu zamieszkania.

"(...) To są najczęściej tak: w branży budowlanej ludzie, którzy wykonują prace na budowach, więc nigdy na terenie zakładu, ale taki zakład może być zarejestrowany u kogoś w mieszkaniu a jego obszar działania to cały kraj, a nawet i więcej. W branży budowlanej to można powiedzieć, że nigdy nie wykonują pracy w jakimś konkretnym zakładzie pracy. w przypadku handlu to jest różnie, bo częściowo wykonują tę pracę w sklepach, ale gros tej pracy wykonywane jest na obwoźnych stanowiskach handlowych np. handel z samochodu. Jeżeli chodzi o branżę gastronomiczną to będzie zawsze na terenie zakładu pracy, bo tutaj nie ma innej możliwości, chociaż zdarzają się przypadki, ostatnio mieliśmy jeden taki przypadek, pracy w cateringu, gdzie dla podmiotów zewnętrznych prowadził obsługę jakiś podmiot gastronomiczny i zatrudniał tych ludzi bez zawarcia jakichkolwiek umów podczas jakichś imprez. Była to praca o charakterze dorywczym." [IDI]

Na terenie województwa mazowieckiego znajdują się podmioty gospodarcze, które zatrudniają pracowników nierejestrowanych systematycznie. W niektórych zawsze zatrudniane są wyłącznie osoby świadczące pracę w ten sposób. Część tych podmiotów jest pracownikom Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie doskonale znana. Ich zachowania w tym zakresie nie zmieniają nakładane kary czy groźba kolejnych kontroli. Zatrudnianie przez tych pracodawców pracowników nierejestrowanych jest dla nich po prostu sposobem na prowadzenie działalności gospodarczej. Zatrudniają w ten sposób zarówno cudzoziemców, jak i Polaków i nie widzą w tym nic karygodnego. Sytuacja ta jest wynikiem przede wszystkim wysokiego poziomu przyzwolenia społecznego na tego rodzaju zachowanie. Często pracownicy świadczący pracę nierejestrowaną pracują razem z pracownikami zatrudnionymi legalnie i każdy z nich wie, kto jest zatrudniony w takich sposób. Wiedza na temat zatrudnienia nierejestrowanego osób pracujących w firmie jest powszechna i nikt tych sytuacji nie stara się ukrywać.

"Żerują notorycznie na tego typu przypadkach i robią to systematycznie (...) jest tak naprawdę przyzwolenie na taki rodzaj pracy i wynika to z tego, że ci pracodawcy korzystają z tego, jest to pewien sposób normalnego prowadzenia wręcz nienormalnego prowadzenia działalności. Podam przykład stoisk handlowych: mamy jednego przedsiębiorcę na terenie dzielnicy Mokotów, który ma kilkanaście stoisk handlowych zatrudniając na bieżąco po kilkanaście osób, i Polaków i cudzoziemców równocześnie, i ten człowiek nigdy w życiu chyba tak naprawdę nie zatrudnił nikogo legalnie, i wiadomo, że ci pracownicy, którzy tam od początku wykonują pracę są pracownikami niezarejestrowanymi nigdzie bez zawarcia jakichkolwiek umów w jakichkolwiek formach, nie odprowadza się od nich żadnych składek, zaliczek, niczego. Kwestia jest taka, po naszej stronie, dowodowa, czy my to stwierdzimy w danym momencie i co jesteśmy w stanie z tym zrobić" [IDI]

Pracodawcy raczej nie podają pracownikom Okręgowego Inspektoratu pracy Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie powodu zatrudnienia nierejestrowanego pracowników. Jeśli podają już jakiś powód, to najczęściej jest nim obawa, że pracownik zrezygnuje z wykonywania pracy lub też ją porzuci. Pracodawcy chcą uniknąć sytuacji porzucania pracy z dnia na dzień przez pracowników, z którymi podpisali formalną umowę, gdyż tracą nie tylko pracownika, ale również należne składki, które z tytułu jego zatrudnienia musieli odprowadzić. Kolejnym argumentem są wysokie koszty zatrudnienia nowych pracowników, związane m. in. z płaceniem za wykonanie wymaganych badań lekarskich zatrudnianej osoby. W sytuacji, gdy okaże się, że nowy pracownik się nie sprawdził, nikt pracodawcy nie zwróci poniesionych do tej pory kosztów związanych z jego zatrudnieniem. Jako powód zatrudniania pracowników nierejestrowanych podawane jest również to, że propozycja takiej formy świadczenia pracy wyszła od pracownika.

"Najczęstszym przypadkiem jest, jeśli w ogóle jest jakiegokolwiek tłumaczenie, to po pierwsze: jemu się nie opłaca, dlatego że ci ludzie przyjdą sobie na chwilę i on nie wie, czy nie pójdą za 5 minut; po drugie: ludzie bardzo często skarżą się na to, że oni nie są w stanie zapewnić nieodpowiedzialnemu personelowi jakichś rzeczy, typu ubezpieczenie społeczne, badania lekarskie, dlatego jak się sprawdzi, popracuje to ja jestem w stanie coś mu zaoferować, a tak to ja mu dziękuję, bo oni przychodzą, kosztują mnie a potem mnie opuszczają. I to jest chyba najczęstsza forma. I jest jeszcze jedno tłumaczenie, że sami pracownicy tego nie chcą." [IDI]

Pracownicy Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie podczas przeprowadzanych kontroli legalności zatrudnienia nie zbierają informacji na temat poziomu wykształcenia czy wykonywanego zawodu przez osoby świadczące pracę w sposób nierejestrowany. Informacje na ten temat pochodzą jedynie z obserwacji kontrolowanych osób. Wynika z nich, że na świadczenie pracy w sposób nierejestrowany przede wszystkim decydują się osoby legitymujące niskim poziomem wykształcenia. Wniosek taki wyciągany jest w oparciu o charakter i rodzaje prac wykonywanych przez pracowników nierejestrowanych. Najczęściej wykryte nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia dotyczą osób wykonujących wszelkiego rodzaju prace na budowie lub podczas remontów. Są to więc zarówno pomocnicy, jak również pracownicy wykwalifikowani, posiadający uprawnienia i umiejętności do wykonywania tego rodzaju prac. Często kelnerzy i pomoce kuchenne świadczą pracę w sposób nierejestrowany. W przypadku kucharzy nieprawidłowości z zakresu legalności zatrudnienia wykrywane są znacznie rzadziej. W przypadku osób zatrudnianych w handlu, oferty pracy nierejestrowanej dotyczą działów obsługi oraz sprzedaży na tzw. stoiskach obwoźnych.

"My nie mamy dostępu do wykształcenia tych osób, dlatego nie mogę precyzyjnie odpowiedzieć na to pytanie. Bardzo często, można to wywnioskować z obserwacji, widać że są to osoby, które mają niskie kwalifikacje, czyli nieposiadające wysokiego poziomu wykształcenia, i to chyba jest dosyć oczywiste. (...) najczęściej są to zawody budowlane, wszelkiego rodzaju, począwszy od zawodów związanych z pracami przygotowawczymi na budowie, pomocników budowlanych, i nawet specjalistów w zakresie wykonywania konkretnych prac budowlanych. Jeżeli chodzi o gastronomię, to najczęściej obsługa kelnerska, wśród kucharzy jest to rzadszy przypadek, ale jeśli chodzi o obsługę typu kelnerska, jakaś pomoc kuchenna to najczęstsze przypadki, które stwierdzamy. Jeżeli chodzi o branżę handlową, to tam nie ma jakiegoś dużego pola do manewru, są to pracownicy obsługi, przy czym są to bardzo często pracownicy sezonowych stoisk obwoźnych". [IDI]

Zdarza się, że osoby wykonujące pracę nierejestrowaną nie są świadome tego, że postępują niezgodnie z obowiązującymi przepisami "Kodeksu Pracy". Nie wiedzą, w jaki sposób powinna zostać zawarta umowa, co powinno się w niej znaleźć, ani też tego, jakie zobowiązania ciążyą na pracodawcy z tytułu zatrudnienia pracownika. Natomiast zdają sobie sprawę z tego, że coś się nie zgadza, tylko nie wiedzą co. Wiedzą natomiast, że powinni mieć podpisaną umowę o pracę na piśmie. Często osoby takie przez długi okres wykonują jedynie pracę nierejestrowaną. Świadczą pracę w ten sposób tak długo, że sytuacja ta stała się dla nich czymś normalnym. Zdarzają się również przypadki, że pracownik jest całkowicie nieświadomy tego, że wykonywana przez niego praca jest świadczona w sposób nierejestrowany. Dowiaduje się o tym dopiero od pracownika Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy, przeprowadzającego kontrolę legalności zatrudnienia w firmie, w której jest zatrudniony. Przy okazji prowadzonych tego rodzaju kontroli przez inspektorów pracownicy dowiadują się również o tym, że pracodawca nie odprowadzał w ich przypadku należnych składek należnych na ubezpieczenie społeczne.

"Bardzo często jest taka sytuacja, że te osoby nie mają świadomości tego, co powinno być, czego nie powinno być, intuicyjnie być może zdaje im się, że powinny mieć jakąś umowę na piśmie, ale nie mają pojęcia na temat tego, jakie wymogi powinny być spełnione, dlatego że często są to osoby, które notorycznie wykonują pracę nierejestrowaną ileś lat z rzędu i dla nich to jest pewien stan normalności, tak można powiedzieć w cudzysłowie" [IDI]

W przypadku wykrycia nieprawidłowości związanych z legalnością zatrudnienia, pracownicy najczęściej tłumaczą się tym, że nie wiedzieli, że są pracownikami nierejestrowanymi lub też, że pracodawca nie dotrzymał umowy i nie dał mu do tej pory umowy do podpisania.

"(...) Albo on nie wiedział, albo on się umówił, ale szef mu nic nie dał." [IDI]

Wykrywane są również przypadki nierejestrowanego zatrudnienia w gospodarstwach domowych mieszkańców województwa mazowieckiego. Jednakże sytuacje takie zdarzają się sporadycznie, a o ich istnieniu pracownicy Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie dowiadują się dopiero wówczas, gdy osoba świadcząca pracę w ten sposób złoży skargę na swojego pracodawcę. Powodem zgłoszenia najczęściej jest niezadowolenie pracownika nierejestrowanego z warunków pracy, a przede wszystkim wysokości wynagrodzenia. Osoby takie zgłaszają najczęściej przypadki zatrudnienia nierejestrowanego dopiero wówczas, gdy pracodawca nie chce wypłacić należnego wynagrodzenia, lub gdy wypłacona kwota jest niższa od tej, na którą się umawiali. Najczęściej nieprawidłowości tego rodzaju dotyczą cudzoziemców zatrudnionych w sposób nierejestrowany jako pomoc domowa. Zdarzają się również przypadki zgłaszania tego rodzaju nieprawidłowości przez osoby zatrudnione do opieki nad starszymi członkami gospodarstwa domowego, jak również w charakterze opiekunki dziecięcej. Przypadki zatrudniania pracowników nierejestrowanych przez gospodarstwa domowe przez członków innych gospodarstw domowych zdarzają się niezmiernie rzadko. Trudności z wykrywaniem przypadków zatrudniania pracowników nierejestrowanych przez gospodarstwa domowe wynikają z braku możliwości prowadzenia nadzoru i przeprowadzania w nich kontroli.

"Takie przypadki się zdarzają. Dotyczą najczęściej cudzoziemców, (...) ale głównie mają miejsce jeżeli taka osoba przychodzi do nas się poskarżyć, składa skargę na to, że nie otrzymała wynagrodzenia albo że warunki pracy nie odpowiadały tym, na które się umówiła. I bardzo często się okazuje, że ta osoba nie miała umowy o pracę, nie została nigdzie zgłoszona do ubezpieczenia społecznego i takich kilka przypadków w skali roku się zdarza. Zazwyczaj dotyczy to cudzoziemców i określane jest to jako „pomoc domowa”. Zdarzyły się przypadki osób, które były przeznaczone do opieki nad osobami starszymi, ale tego nie było dużo, przynajmniej takich przypadków, w których stwierdziliśmy że była praca nierejestrowana, czyli bez zgłoszenia do ubezpieczenia społecznego, to były jednostkowe przypadki, głównie tam były inne problemy. – Jeżeli o to chodzi to ogólnie pomoc domowa, opieki do dzieci, ogólna obsługa gospodarstwa domowego" [IDI]

Pracownikom Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie trudno jest określić, czy zgłaszane przypadki zatrudniania Polaków jako pracowników w sposób nierejestrowany w gospodarstwach domowych dotyczyły wykonywania w ten sposób pracy, która stanowiła główne czy dodatkowe źródło dochodu pracownika. Nie dysponują bowiem informacjami ani też możliwościami sprawdzenia tego. W przypadku pojawienia się zgłoszenia podejmowane przez nich działania dotyczą jedynie pracodawcy, na którego skarga wpłynęła. Inaczej wygląda to w przypadku cudzoziemców. Tutaj informacje o tym czy praca wykonywana przez taką osobę jest jego głównym czy dodatkowym źródłem dochodu są dostępne.

"Szczepnie, to nie spotkałem się z takim przypadkiem, chociaż trudno tu stwierdzić czy u kogoś jest praca dodatkowa czy podstawowa, bo poza cudzoziemcami my nie mamy dostępu do takich informacji, czy dana osoba wykonuje wyłącznie pracę w tym miejscu. Nasze zainteresowanie skupia się na tym podmiocie, którego dotyczy skarga" [IDI]

7.2. Warunki wykonywania pracy nierejestrowanej

Warunki pracy osób zatrudnionych w sposób nierejestrowany zależą od charakteru świadczonej pracy i intencji pracodawcy. Są branże i pracodawcy, gdzie warunki pracy osób świadczących ją w sposób nierejestrowany różnią się od osób zatrudnionych legalnie. Właśnie w tym celu większość pracodawców zatrudnia pracowników nierejestrowanych. Pracodawcy nie muszą w ich przypadku przestrzegać przepisów regulujących wymiar czasu pracy, czy przepisów BHP. Nie muszą ponosić kosztów profilaktycznych badań lekarskich czy organizacji szkoleń BHP. Od pracowników nierejestrowanych wymaga się niekiedy wykonywania pracy trwającego nawet 14 godzin dziennie. W niektórych branżach dochodzi często do ewident-

nych naruszeń w tym zakresie, przy czym uważane jest to w ich przypadku za normę. Najczęściej różnice w warunkach pracy ujawniane są w budownictwie. Wykonywanie pracy nierejestrowanej nie oznacza jednak, że warunki wykonywanej przez niego pracy będą gorsze niż pracowników zatrudnionych legalnie. Zdarza się, że to właśnie legalnie zatrudniony pracownik ma gorsze warunki pracy. Dotyczy to np. osób świadczących pracę na podstawie umów cywilno-prawnych, gdzie nie ma określonych godzin pracy. Nie zawsze jednak taki sposób zatrudniania pracowników wiąże się z istnieniem różnic w warunkach świadczenia pracy. Ci, którzy zatrudniają w ten sposób osoby na okres próbny wymagają od nich takiego samego zakresu obowiązków i czasu pracy, jak od pracowników zatrudnianych legalnie. Zapewniają im również te same warunki.

"Ależ oczywiście, że tak jest. Przecież po to się nie rejestruje ten pracy czy prowadzi tzw. nielegalne zatrudnienie, chociaż tutaj dyskusyjna jest definicja tego pojęcia, żeby omijać pewne przepisy i obowiązki, między innymi obowiązki dot. BHP. Wiadomo że nie każdy pracownik nielegalny nie będzie przeszkolony w zakresie BHP ani przebadany. Po drugie: omija się przepisy o czasie pracy, aby te osoby pracowały po 14 godz. Tak więc te warunki pracy zawsze będą inne. Najczęściej to tak wygląda, że pracodawcy zatrudniają na tzw. próbę i nikt nie wykorzystuje do tego umów o pracę na okres próbny tylko bierze się osoby zatrudnianie w sposób nielegalny, żeby sprawdzić ich kompetencje i kwalifikacje, no to wtedy te osoby można powiedzieć, że wykonują tę pracę w tych samych warunkach, najczęściej to będzie w branży gastronomicznej. Ale tam gdzie dochodzi do elementarnych naruszeń jak np. w branży budowlanej, gdzie czasem 90% zatrudnionych pracuje nielegalnie, to rzeczywiście jest tak, że te osoby pracują na zasadach nieokreślonych zupełnie żadnymi przepisami, tym bardziej że u nas to jest bardzo płynne, bo w Polsce dopuszczalna jest praca, która jest pracą quasi-nielegalną, czyli na podstawie umów cywilno-prawnych, te osoby i tak nie są związane żadnymi normami prawa pracy, taki XIX wiek. One mogą pracować 20 godzin na dobę i nikogo to nie interesuje. Tak więc bardzo jest to bardzo płynna granica i trudno jest jednoznacznie odpowiedzieć, bo jeżeli będziemy mieli jednego zatrudnionego na podstawie umowy cywilno-prawnej np. umowy zlecenia, i on będzie legalnie pracował, bo w świetle prawa wszystko będzie OK., będzie zgłoszony do ubezpieczenia, będzie miał umowę na piśmie, chociaż tu też nie ma wymogu, i może pracować 24/h, jednocześnie pracownik zatrudniony nielegalnie pracuje krócej i ma np. lepsze warunki, więc tutaj sztywnej reguły u nas nie ma. Ale rzeczywiście najczęściej jest tak, że te osoby są po to zatrudniane nielegalnie, żeby całkowicie omijać te jeszcze szczególnie obowiązujące przepisy" [IDI]

7.3. Źródła informacji o występujących nieprawidłowościach w zakresie legalności zatrudnienia

Głównym źródłem informacji o występowaniu przypadków zatrudnienia nierejestrowanego w podmiotach gospodarczych są przede wszystkim wpływające do Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie czy też Urzędu Skarbowego skargi od niezadowolonych pracowników nierejestrowanych oraz zgłoszenia od sąsiadów takich pracodawców czy innych przedsiębiorców, a nawet klientów korzystających z usług firmy zatrudniającej pracowników nierejestrowanych. Zgłaszane przypadki zatrudnienia nierejestrowanego dotyczą zarówno świadczenia w ten sposób pracy przez Polaków, jak również cudzoziemców. Jednakże narodowość osoby wykonującej pracę nierejestrowaną nie ma większego znaczenia, jak również fakt, że jest on pracobiorcom. Osoby zgłaszające przypadki tego rodzaju nieprawidłowości robią to po to, aby ukarany został zatrudniający w ten sposób pracodawca. Ponadto najczęściej zgłoszenia wpływają od osób zatrudnianych przez pracodawców, które tak naprawdę wykonują działalność gospodarczą nieposiadającą wpisu do ewidencji. Zgłoszenia takie najczęściej dokonywane są telefonicznie, przy czym osoby te dzwonią przede wszystkim do Urzędu Skarbowego, gdyż instytucja ta zajmuje się również uzyskiwaniem dochodów ze źródeł niejawnych.

Drugim źródłem informacji są wpływające zgłoszenia z Urzędu Skarbowego, ZUS. Instytucje te zgłaszają wykryte podczas przeprowadzanych przez siebie kontroli przypadki nieprawidłowości, które mogą wskazywać na pracę nierejestrowaną. Z Urzędu Skarbowego przekazywane są także informacje o zgłaszanych telefonicznie przez osoby trzecie podejrzeniach

występowania tego rodzaju przypadków. Pracownicy tej instytucji mają bowiem obowiązek sporządzenia notatki o takim zgłoszeniu i przekazania jej do Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy, którego pracownicy traktują ją jak skargę i na jej podstawie podejmują czynności służbowe z zakresu kontroli legalności zatrudnienia. Najbardziej informacje o występowaniu nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia docierają do Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie od funkcjonariuszy policji czy pracowników prokuratury, którzy przy okazji prowadzenia własnych działań wykrywają przypadki nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia.

"No to przede wszystkim skargi, punkt jeden, osób pracujących lub osób trzecich, które widzą tego typu przypadki i informują nas o podejrzeniu tego typu rzeczy. Dwa: poprzez informacje przekazywane przez inne organy, czyli: Urzędy Skarbowe, rzadziej ZUS, chociaż to się bardzo rzadko zdarza; przez policję i prokuraturę, kiedy w przypadku prowadzenia zupełnie innych czynności, wychodzą na jaw tego typu okoliczności(...)" [IDI]

"(...) Tu bardziej chodzi o, mówiąc kolokwialnie o „wyspanie” samego podmiotu, który zatrudnia a nie o pracownika. W przypadku cudzoziemców to konsekwencje spadają i na cudzoziemców. Ale trudno tu przypuszczać, że jest to kwestia z nasileniem jakiejś wyjątkowej złośliwości w stosunku do osób wykonujących tę pracę. Zazwyczaj te tzw. informacje skierowane są w stosunku do podmiotu zatrudniającego, a nie do osób wykonujących tam pracę. Najczęściej te skargi dot. podmiotów gospodarczych pracujących w sposób rejestrowany bądź nie, tak jak podawałem przykład stosik handlowych, to jest praca wykonywana przez osobę faktycznie wykonującą działalność gospodarczą, ale nie posiadającą żadnego wpisu do ewidencji, nie funkcjonującej w żaden zrozumiały przez nas zorganizowany sposób" [IDI]

Pracownicy informują inspektorów pracy o nierejestrowanym zatrudnieniu pracowników przez swoich pracodawców jedynie wówczas, gdy pojawiają się między nim a pracodawcom konflikty lub też doszło do rozwiązania umowy, co spotkało się z niezadowolaniem pracownika.

"Nie, ponieważ to jest traktowane jako coś normalnego. Rzadko się zdarza, żeby ktoś informował w ten sposób, chyba że po prostu rozstaje się ze swoim pracodawcą i chce mu zrobić przysłowiową krzywdę i wtedy informuje, donosi, bo powstał jakiś konflikt między nim a bieżącym pracodawcą i wtedy takie przypadki się pojawiają" [IDI]

Przypadki wykonywania pracy nierejestrowanej są również ujawniane przez pracowników Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy podczas prowadzonych przez nich kontroli. Jednakże dotyczy to głównie kontroli prowadzonych przez inspektorów pracujących w dziale zajmującym się kontrolą legalności zatrudnienia. To oni podczas prowadzonych kontroli sprawdzają ile osób znajduje się na terenie firmy, czy każda z nich ma podpisana umowę o pracę i jaki jest jej rodzaj, dlaczego pracują w kontrolowanej firmie i jaką wykonują pracę. W przypadku kontroli przeprowadzanych przez pracowników innych działów, przypadki pracy nierejestrowanej są wykrywane rzadko, gdyż zakres obowiązków tych inspektorów jest inny niż inspektorów pracy, skupiają się na innych aspektach wykonywania pracy np. warunkach BHP. Ponadto analizowane przez nich aspekty zatrudnienia dotyczą osób, których zatrudnienie jest udokumentowane. A nawet jeśli uda im się wykryć przypadek pracy nierejestrowanej przekazują, jedynym działaniem, które podejmują jest przekazanie informacji na ten temat osobom zatrudnionym w dziale kontroli legalności zatrudnienia. Ze względu na istniejący podział obowiązków leprze efekty przynoszą kontrole prowadzone przez osoby zatrudnione w dziale kontroli legalności zatrudnienia. Pracodawcy bowiem często podczas wykrycia przypadków pracy nierejestrowanej decydują się na podpisanie umowy z pracownikiem. Osoba taka zyskuje wówczas umowę, zaczynają wpływać należne z tytułu jej zatrudnienia składki na ubezpieczenie zdrowotne.

"(...) najczęściej takie kontrole prowadzone przez inspektorów pracy, akurat nie z tej sekcji, która jest de facto sekcją specjalistyczną, która zajmuje się kontrolą legalności zatrudnienia, tylko z pozostałych działów, to tak naprawdę nie obejmują zazwyczaj typowych działań, które my prowadzimy, bo naszym zadaniem jest przede wszystkim sprawdzić, kto jest na terenie zakładu pracy, na jakiej podstawie jest w nim zatrudniony, dlaczego wykonuje tam pracę i na rzecz kogo. Natomiast inspektorzy z innych sekcji skupiają się zazwyczaj na innym rodzaju pracy, na badaniu warunków osób, które rzeczywiście są zatrudnione, z którymi nie ma problemu z ustaleniem ich faktycznego funkcjonowania na terenie zakładu. – Jeżeli chodzi o efekty. Jeżeli efekt ma polegać na tym, że praca ta pozostanie w jakiś sposób zalegalizowana, chociażby w sposób szcztkowy, poprzez zawarcie nawet „fikcyjny” od dnia dzisiejszego, powiedzmy umowy, i mimo iż ta osoba pracuje 3 miesiące, to jest dopiero pierwszy dzień w pracy, ale w końcu ta umowa się na piśmie pojawi, osoba zostanie zgłoszona do ubezpieczenia, to zdecydowanie największe tego typu efekty osiąga się w przypadku kontroli ukierunkowanych tylko na tę kwestię, czyli kwestię legalności zatrudnienia a nie na inne poboczne tematy, z którymi związana jest działalność Inspekcji Pracy, może nie poboczna, ale w rozumieniu tego zagadnienia to poboczna" [IDI]

7.4. Rodzaje wykrywanych nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia

Najczęściej ujawniane przez pracowników Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie są nieprawidłowości dotyczące legalności zatrudnienia cudzoziemców. Katalog tych nieprawidłowości jest bardzo obszerny. Dotyczą one niezgłoszenia cudzoziemca do ubezpieczenia społecznego, braku umowy o pracę, braku pozwolenia na pracę, braku pozwolenia na pobyt na terenie Polski, wykonywania pracy innej lub na innych warunkach, niż zapisane w pozwoleniu na pracę, niewypłacenie wynagrodzenia lub wypłacenie w innej kwocie niż ta, która znajduje się w pozwoleniu na pracę itp. Zdarza się często, że pracodawcy podczas przeprowadzania kontroli przez inspektorów pracy przygotowują umowę dla takiego pracownika w czasie jej trwania lub tuż przed pojawieniem się inspektorów w firmie.

"Najczęściej te nieprawidłowości dot. cudzoziemców. To jest bardzo duży katalog tych nieprawidłowości. Najczęściej jest to niezawarcie w ogóle żadnej umowy z taką osobą, chociaż to pracodawcy omijają i pracodawcy fabrykują taką umowę w czasie kontroli. Oprócz tego, niezgłoszenie do ubezpieczenia społecznego; praca wykonywana w innych warunkach niż wskazana w zezwoleniu o pracę; niewypłacanie wynagrodzeń cudzoziemcom, które też de facto skutkuje tym, jeżeli wynagrodzenie wypłacane jest w innej kwocie niż określona w zezwoleniu, stanowi naruszenie przepisów dot. legalności zatrudnienia i ten cudzoziemiec mieści się w definicji pracy nierejestrowanej. (...)" [IDI]

Jedynie w przypadkach, gdy pracownik nierejestrowany posiada status bezrobotnego oraz wówczas, gdy sam zgłasza inspektorom pracy fakt wykonywania pracy nierejestrowanej stanowią sytuację, kiedy udaje się udowodnić pracodawcy nielegalne zatrudnienie pracowników. Przy czym osoba zgłaszająca wykonywanie pracy nierejestrowanej powinna nadal być pracownikiem świadczącym w ten sposób pracę i współpracować z inspektorami pracy, gdyż jeśli zawiadomia ona organ kontrolujący legalność zatrudnienia już po zakończeniu stosunku pracy wówczas udowodnienie pracodawcy, że zatrudniał pracownika nierejestrowanego jest już bardzo trudne.

"(...) jedyne takie przypadki, w których udaje się w stosunku do obywateli polskich coś uzyskać, to są przypadki, w których te osoby sam nas najczęściej zawiadomią o takiej sytuacji, najlepiej jeszcze w trakcie zatrudnienia a nie już po, i co więcej, z nami współpracują, np. zdecydują się na to, aby inspektor w imieniu takiej osoby wytoczył powództwo do sądy, że między nim a jego pracodawcą istniał stosunek pracy. w takiej sytuacji my mamy jeszcze jakieś pole do manewru. (...)" [IDI]

Trudno jest natomiast wykryć podczas kontroli legalności zatrudnienia przypadki nieprawidłowości dotyczących Polaków. Prawo polskie daje pracodawcom wiele możliwości wyłudzenia istnienia pracownika nierejestrowanego w firmie w taki sposób, aby wyglądało to

na zatrudnienie oficjalne. Punktem zaczepienia, który daje najlepsze efekty podczas kontroli legalności zatrudnienia są zapisy znajdujące się w ustawie o promocji i instytucjach rynku pracy. Inspektorzy pracy mają więc niewielkie możliwości jeśli chodzi o wykrywanie przypadków pracy nierejestrowanej wśród obywateli polskich¹²¹.

"W przypadku Polaków trudno mówić o nieprawidłowościach, bo nasze prawo dopuszcza tak naprawdę pracę, nazwijmy to „nielegalną” w rozumieniu tego. Może Pani zawrzeć umowę o dzieło w formie ustnej, która nie podlega zgłoszeniu do żadnego ubezpieczenia społecznego i w rozumieniu naszych przepisów taka osoba pracuje legalnie. Prawo od wielu lat daje nam możliwość wyjścia spod jakiegokolwiek systemu zabezpieczenia, spod prawa pracy. U nas nie ma czegoś takiego, moim zdaniem, jak pojęcie pracy nielegalnej wykonywanej przez obywateli polskich, bo to wszystko co jest robione nielegalnie, że tak powiem poza systemem funkcjonującym w państwie, tak naprawdę w bardzo łatwy sposób można fikcyjnie zalegalizować. Teoretycznie ustawa o promocji zatrudnienia wskazuje na jakieś definicje, które dotyczą wykonywania nielegalnego zatrudnienia, czyli bez zawarcia umowy tam, gdzie ona powinna być, i oczywiście, takie przypadki jednostkowo udaje nam się wykryć, ale skala tego zjawiska jest bardzo duża a możliwości, którymi dysponujemy są żadne” [IDI]

7.5. Ocena regulacji prawnych

Polskie prawo zawiera wiele elementów, które utrudniają pracę inspektorom pracy i identyfikację przypadków wykonywania pracy nierejestrowanej oraz takich, które nie są korzystne dla pracobiorców. Prawo dopuszcza możliwość zatrudniania pracowników i niezgłoszenia tego do ubezpieczenia społecznego. Taką możliwość daje pracodawcom podpisywanie umów cywilno-prawnych. Osoby świadczące pracę na takiej podstawie nie mają określonego czasu pracy, nie muszą przechodzić szkoleń BHP ani badań lekarskich. Mogą być zatrudniane w sposób legalny i wykonywać swoją pracę na gorszych warunkach niż pracownicy zatrudnieni w sposób nierejestrowany czy też świadczący pracę na podstawie innych umów, określających warunki wykonywania pracy i gwarantujących uwzględnianie przez pracodawcę praw pracowniczych. Ponadto obowiązujące zasady podpisywania umów o dzieło pozwalają na legalizację pracy nierejestrowanej w każdym, dogodnym dla pracownika czy pracodawcy momencie. W kodeksie pracy brakuje zapisów dotyczących tzw. domniemania istnienia stosunku pracy dotyczącego osób, których zatrudnienie nie zostało nigdzie zgłoszone ani też wykazane. Sposób w jakim obecnie są regulowane zasady sporządzania umów i zatrudniania pracowników dają wiele możliwości pracodawcom do omijania przepisów dotyczących legalności zatrudnienia i prawa pracy. Utrudniają również inspektorom pracy ich egzekwowanie. Najczęściej stosowanym przez pracodawców wybiegiem jest podpisanie umowy z pracownikiem w dniu przeprowadzanej kontroli lub też twierdzenie, że osoba znajdująca się na terenie firmy nie świadczy na jej rzecz pracy przynoszącej dochód.

"To funkcjonowanie w obrocie umów cywilno-prawnych i to jest podstawa na wykonywanie pracy i to jest największa bolączka naszego systemu. Na pewno brak kodeksowego domniemania istnienia stosunku pracy w przypadku pracy, która nie jest w żaden sposób zarejestrowana i wykazana, jest największym błędem; no i przede wszystkim nieoskładkowanie umów o dzieło. To jest potwornym problemem w tym momencie, który skutkuje tym, że takie osoby praktycznie mogą wykonywać pracę nielegalnie przez cały czas i zawsze można ją sobie zalegalizować w odpowiednim momencie. A do tego niejasne i nieściśle przepisy, które oczywiście utrudniają nam życie w egzekwowaniu czegokolwiek. (...) Najczęściej jest to kwestia nielegalnego wykonywania pracy przez osoby, które twierdzą, że nie wykonują pracy bądź wykonują pracę na podstawie jakiejś umowy, która rozpoczyna swoje obowiązywanie w dniu kontroli, czyli w dniu dzisiejszym i koniec, i to ułatwia całą sprawę w tym momencie. (...)" [IDI]

¹²¹ Kontrolując legalność zatrudnienia, inspektorzy posługują się często pojęciem „zatrudnienie nielegalne”, jako nieodpowiadającym wymaganiom narzuconym przepisami prawa.

Instrumenty i uprawnienia, którymi dysponują inspektorzy pracy również wymagają wprowadzenia zmian. Ze względu na istniejące luki prawne, które są przez pracodawców wykorzystywane w sytuacji wykrycia zatrudnienia nierejestrowanego pracowników oraz możliwości omijania obowiązku zgłaszania pracowników do ubezpieczenia społecznego trudno jest udowodnić wykryte nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia obywateli polskich. Powoduje to, że kompetencje i instrumenty, które posiadają inspektorzy pracy nie pozwalają na realne karanie pracodawców za zatrudnianie pracowników nierejestrowanych. Jedyną sytuacją, która w jednoznaczny i bezsprzeczny sposób pozwala stwierdzić, że inspektorzy pracy mają do czynienia z zatrudnieniem nierejestrowanym, są wykrywane przypadki zatrudniania osób posiadających status osoby bezrobotnej. Wykrycie tego rodzaju nieprawidłowości jest tak naprawdę jedną sytuacją, kiedy pracodawca ani pracownik nie zna sposobu uniknięcia kary.

"W przypadku obywateli polskich praktycznie nie mamy żadnych instrumentów i nasza instytucja w tym zakresie nie może właściwie nic zrobić (...) nie mamy żadnych instrumentów i nie ma żadnych sankcji finansowych, żadnych sankcji wykończeniowych ani karnych. Można się pokusić o takie stwierdzenie, że oczywiście istnieje w kodeksie karnym przepis, który mówi o odpowiedzialności karnej za nie zgłoszenie do ubezpieczenia społecznego osób, które podlegają temu obowiązkowi, ale (...) istnieje wiele możliwości omijania w ogóle całkowicie obowiązku zgłoszenia do ubezpieczenia społecznego i wykonywania tej pracy w taki quasi-legalny sposób przez co w ogóle nie podlega się tym obowiązkom. Jeżeli mówimy o obywatelach polskich, to po pierwsze: nie mamy żadnych kompetencji, nie mamy żadnych możliwości i nie stosujemy praktycznie żadnych środków prawnych, bo nasza działalność w tym zakresie nie istnieje realnie. (...) pracodawca musiałby być debil, żeby nie wykazać się czymkolwiek, np. jakąś fikcyjną umową czy czymkolwiek innym. Oczywiście, może się przyznać, że ta osoba nie pracuje w tym miejscu, i my też nie mamy za bardzo możliwości weryfikowania tego co ona na tym terenie robi". [IDI]

"(...) Polaków praktycznie tutaj nasza działalność sprowadza się (...) do sprawdzenia, czy ewentualnie taka osoba pozostaje w rejestrze bezrobotnych i wtedy ponosi ewentualnie konsekwencje tego, że podjęła ona pracę zarobkową w danym podmiocie i nie zawiadomiła o tym urzędzie pracy, który ją zarejestrował. (...)". [IDI]

Lepiej wygląda sytuacja w przypadku zatrudniania cudzoziemców. Inspektorzy pracy mają do dyspozycji bardziej precyzyjnie określone zasady na jakich osoby takie powinny być zatrudniane, a kiedy zatrudnienie takiej osoby należy uznać za nierejestrowane. Bardzo pomocny w weryfikacji podczas kontroli legalności zatrudnienia jest wymóg posiadania pisemnej umowy podpisanej przez pracodawcę i pracownika. Zobowiązanie to dotyczy wszystkich rodzajów umów, również umów cywilno-prawnych. Wyszczególnione są również i określone w przejrzysty sposób sytuacje, które należy uznać za nieprawidłowe z punktu widzenia legalności zatrudnienia oraz rodzaj i wysokość kar, jakie mogą zostać nałożone na pracodawcę i/lub cudzoziemca w przypadku ich wykrycia.

"(...) W stosunku do cudzoziemców owszem kompetencje posiadamy, i ta sytuacja jest dużo prostsza, bo nawet te umowy cywilno-prawne muszą posiadać formę pisemną w przypadku tych osób, które podlegają obowiązkowi uzyskania zezwolenia na pracę czy też zarejestrowania takiego oświadczenia w urzędzie pracy w tej uproszczonej formie, i tu są sankcje finansowe w przypadku nie zawarcia tej umowy na piśmie, za nie zgłoszenie do ubezpieczenia, bardziej jak by jest to wszystko jasne i czytelne, i tutaj w tym zakresie z cudzoziemcami nie ma jakiegoś bardzo dużego problemu, oczywiście tym, którzy podlegają tym obowiązkom (...)". [IDI]

Kolejny problem stanowi zakres i możliwości nakładania kar na pracodawców zatrudniających pracowników nierejestrowanych i ich egzekwowanie. Stwierdzenie nieprawidłowości nie skutkuje bowiem od razu nałożeniem na pracodawcę kary finansowej czy też jakimiś sankcjami. W przypadku stwierdzenia nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia, inspektor pracy najczęściej stosuje tzw. instytucję wystąpienia, czyli wydaje takiemu pracodawcy zalecenia, do których powinien się zastosować. Pracodawca ma okres 30 dni na ich

wprowadzenie i poinformowanie o tym Okręgowy Inspektorat Państwowej Inspekcji Pracy. To czy zastosuje się do tych wymogów i wypełni nałożone zalecenia zależy od dobrej woli pracodawcy, gdyż w przypadku nie zgłoszenia wprowadzenia zalecanych zmian w wyznaczonym terminie również nie grożą żadne kary czy sankcje. Jedynym czego mogą się spodziewać pracodawcy, to ponownej wizyty inspektorów pracy, sprawdzających, czy podane podczas kontroli zalecenia zostały zrealizowane. Sankcje i kary mogą zostać nałożone dopiero wówczas, gdy podczas następnych kontroli okaże się, że nie zastosował nałożonych zaleceń i nadal występują w jego firmie te same nieprawidłowości. Niestety jest to bardzo trudne do udowodnienia.

"(...) U nas są określone formy prawne naszego działania i mamy takie instytucje jak instytucja „wystąpienia”, taki środek prawny, który się kieruje przy stwierdzeniu nieprawidłowości, oczywiście nie skutkuje on żadnymi konsekwencjami, nie podlega egzekucji administracyjnej, i my taki środek prawny kierujemy, jeżeli oczywiście stwierdzimy nieprawidłowość, czyli np. jeżeli ktoś został zgłoszony do ubezpieczenia społecznego z przekroczeniem tego siedmiodniowego okresu obecnie obowiązującego, to taki środek prawny oczywiście otrzyma. Tak samo jeżeli stwierdzimy, że zatrudnił osobę, która, powiedzmy, cudzoziemca, który wynagradzany był na innych warunkach niż to zostało określone w zezwoleniu na pracę, i też wówczas takie wystąpienie otrzyma. To ma formę takich swoistych „zaleceń”, po przeprowadzeniu kontroli i stwierdzeniu nieprawidłowości, natomiast nie skutkuje to żadnymi konkretnymi sankcjami czy też wykonania tych zaleceń w określonym terminie, tak naprawdę nie ma możliwości egzekwowania tego. Teoretycznie (...) ma obowiązek w ciągu 30 dni poinformować nas o tym, czy to wykonała, czy nie, a jeśli wykonała, to w jaki sposób. Problem jest tylko taki, że nawet przekroczenie tego terminu też nie skutkuje niczym. Może skutkować tym, że przyjedziemy ponownie sprawdzić, czy zostało to zrobione. Ale to sens jeśli są jakieś sankcje za naruszenia, których dokonano. (...) możemy mieć zakład, który funkcjonuje wszędzie i nigdzie, czyli wykonuje pracę jako 10 w kolejce wykonawca na 50 różnych budowach na terenie województwa mazowieckiego i my nigdy nie będziemy w stanie zweryfikować, czy wykonał albo nie nasze wystąpienie, w którym zawarliśmy wniosek, żeby nie powierzał pracy cudzoziemcom bez zezwolenia. Dopiero jeżeli złapiemy go za rękę po raz kolejny będziemy w stanie to stwierdzić.” [ID1]

Bardziej skuteczne w przypadku pracodawców są sankcje i kary nakładane za nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców. Wykrycie nieprawidłowości w takich przypadkach związane jest z poniesieniem dotkliwych konsekwencji. Sprawy takie kierowane są przez inspektorów pracy do sądu, który wyznacza wymiar kary. Niestety są grupy pracodawców, na których odstraszańco nie działają nakładane do tej pory kary za nierejestrowane zatrudnianie cudzoziemców. W miejsce osoby, która świadczyła w ten sposób pracę w czasie kontroli, która tą nieprawidłowość wykryła zatrudniana jest szybko inna. Niektórzy z nich wysokość potencjalnej kary za tego rodzaju działania mają wliczone w koszty zatrudnienia takiego pracownika.

"Zdecydowanie lepiej, dlatego że tu są konkretne konsekwencje, te sprawy trafiają, z naszej tutaj sekcji tych spraw jest bardzo dużo, te sprawy trafiają do sądu, zazwyczaj to orzecznictwo staje po naszej stronie i tutaj, jeżeli chodzi o cudzoziemców, problemów z tym większych nie ma" [ID1]
"Oczywiście nie wszyscy, to wiadomo, różnie to jest, często jest tak, że gdzieś znajdziemy takiego cudzoziemca w branży gastronomicznej na zmywaku przez przypadek. Często jest tak, że wracamy tam po kilku miesiącach i mamy ten sam przypadek. (...) Nie do końca jest tak, że działa to skutecznie, na pewno skuteczniej. Natomiast są podmioty, które działają w sposób, jak by to powiedzieć, są wyjątkowo uparte jeżeli chodzi o działanie w tym zakresie i mamy takich już znanych nam pracodawców z terenu woj. mazowieckiego, to nawet za dużo powiedziane „pracodawców”, osoby zatrudniające, którzy posługują się pracą nielegalną cudzoziemców. Mają kwestie grzywien wliczone w koszty swojej działalności i po prostu specjalnie się nie przejmują naszymi działaniami z tej strony. [ID1]

Niewielkie są możliwości ukarania za wykonywanie pracy nierejestrowanej Polaków. Karać ich można jedynie poprzez nałożenie kary grzywny praktycznie jedynie wówczas, gdy jest to osoba posiadająca status bezrobotnego. Wysokość kary określa sąd. W pozostałych przypadkach świadczenie pracy nierejestrowanej jest praktycznie nie do udowodnienia.

"(...) Tylko w jednym jedynym przypadku: jeżeli jest bezrobotnym pozostającym w ewidencji. I takie przypadki mamy, że np. w zakładach na budowie, gdzie wszyscy pracują nielegalnie, taki człowiek jest np. obciążony jakimś alimentami, czynsz jeszcze, chce pracować nielegalnie, bo czerpie z tego korzyści, dodatkowo bierze zasiłek dla bezrobotnych, i wtedy on podlega tym konsekwencjom, że w przypadku bezrobotnego my jesteśmy go w stanie ukarać, nakładając grzywnę, kierując wniosek o ukaranie do sądu(...)" [IDI]

Skala przypadków świadczenia pracy nierejestrowanej jest bardzo duża. Jest znacznie większa niż możliwości ich skontrolowania przez inspektorów pracy. Problem stanowi liczba osób kontrolujących. Najczęściej jest to jeden inspektor pracy, maksymalnie dwóch jeśli jest to większa firma. Tak mała liczba inspektorów ogranicza możliwości prowadzenia kontroli oraz wykrywania występujących nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia. Nie są w stanie w przypadku większej firmy skontrolować wszystkich pracowników. Same procedury potwierdzenia wykrytych nieprawidłowości są również czasochłonne. W przypadku osób bezrobotnych, muszą wysłać zapytanie do PUP, czy taka osoba znajduje się w ich ewidencji i czy posiada status bezrobotnego a następnie czekać na odpowiedź. Następnie osoba taka musi stawić się w Okręgowym Inspektoracie Państwowej Inspekcji Pracy. Dopiero po wypełnieniu tych procedur sprawa kierowana jest do sądu. Pomimo tego, że osoba bezrobotna, która świadczyła prace nierejestrowaną traci prawo do pobierania zasiłku (jeśli go oczywiście pobierała) oraz musi zwrócić składki zapłacone przez PUP za nią w ramach ubezpieczenia zdrowotnego, sankcje te są mało skuteczne. Nie odstraszą takich osób przed podejmowaniem kolejnych prac nierejestrowanych.

"(...) Jeżeli podczas kontroli zdarzy się nam 10-15 osób, my nie jesteśmy w stanie przerobić większych ilości, (...) jeżeli wejdziemy na budowę, gdzie pracuje 100-200 osób, to jeden człowiek, a inspektor pracy praktycznie prowadzi tę kontrolę jako jedna osoba, samodzielnie, ew. korzystając z pomocy kolegi, który, tak jak nie jest mu w stanie pomóc przy rozpatrzeniu tych kwestii już później merytorycznych przy budowaniu całej dokumentacji z całej tej kontroli, no to my sprawdzimy ile tych osób? – 5-10%. Dodatkowo musimy każdą taką osobę po kolei ustalić, na jakiej podstawie pracowała bądź też miała pracować, skierować stosowane zapytanie do PUP, to są często osoby z całej Polski, czekać na zwrotne informacje, a później przede wszystkim musimy taką osobę wezwać i to też zajmuje sporo czasu. Po pewnym czasie te sprawy trafiają na wokandę sądową, jakieś grzywny zapadają, jedyny efekt tego jest taki, że urząd pracy ew. odbiera takiej osobie prawo do zasiłku i zobowiązuje do zwrotu zapłaconych składek za ubezpieczenie zdrowotne, które pokrywa w trakcie bezrobocia takiej osoby." [IDI]

Również w przypadku cudzoziemców wykonujących prace nierejestrowaną nakładanie kar i sankcji nie przynosi pożądanego efektu w postaci ograniczenia skłonności do podejmowania pracy w szarej strefie rynku pracy. Co prawda inspektorzy pracy dysponują w tym przypadku znacznie większymi i bardziej dotkliwymi możliwościami karania, to jednak procedura, która jest stosowana bardzo utrudnia ich egzekwowanie. W przypadku tej grupy osób działanie odstraszające nakładanych kar obniża również to, że osoby takie po wykryciu nieprawidłowości związanych z ich zatrudnieniem przenoszą się do innej miejscowości czy innego regionu kraju, co praktycznie uniemożliwia ich zastosowanie. Nie ma bowiem obecnie instrumentów, które zmusiłyby cudzoziemca do pozostania w miejscowości, w której wykryto nieprawidłowości związane z jego zatrudnieniem i wyegzekwowanie od zastosowanie się do nałożonych kar. Ponadto w momencie przeprowadzania kontroli tłumaczą, że nie mają środków, które pozwoliłyby im na zapłacenie kary.

"(...) możliwości stosowania grzywnien, które w naszych przepisach istnieją, są bardzo ograniczone w przypadku cudzoziemców, bo należy pamiętać, że te osoby najczęściej nie mają miejsca stałego pobytu na terytorium Polski, dlatego nie ma możliwości nałożenia mandatu kredytowanego na taką osobę, a rzadko kiedy ma ona gotówkę przy sobie, aby opłacić grzywnę. Tak więc kierowanie wniosku do sądu staje się trochę bezprzedmiotowe, dlatego najczęściej takie osoby, które my stwierdzamy i tak w tym momencie powinny być zobowiązane do opuszczenia Polski, przynajmniej na jakiś okres a ich wiza anulowana. To jest duży problem, bo i tak możliwości wezwania takiej osoby i przesłuchania są bardzo ograniczone, co więcej: stosowanie tych sankcji również. Myślę, że dużym problemem jest tu to, że (...) pracodawca ma możliwość pobrać od nas protokół z kontroli, zapoznać się z nim w terminie 7 dni, przedłożyć swoje stosowne uwagi i zastrzeżenia i dopiero podpisać. W ciągu tych 7 dni my nie możemy nic zrobić, bo nie mamy jeszcze stwierdzonego stanu faktycznego formalnie na podstawie protokołów, w których dany cudzoziemiec wykonywał nielegalnie. W momencie kiedy my po upływie 7 dni podpiszemy protokół z pracodawcą, w tym czasie ten cudzoziemiec zniknie, on opuści to miejsce i przemieści się gdzieś dalej w Polskę. Nie ma w tym momencie po przekazaniu takiej informacji do straży granicznej, aby jego w tym miejscu zatrzymać. Z tego co się orientuję praktyka jest taka, że zazwyczaj, chociaż często prowadzimy kontrole wspólnie ze strażą graniczną, to w naszym kraju nie ma praktycznie takiej możliwości, że przy sprytnym działaniu tego pracodawcy i cudzoziemca, żeby tego cudzoziemca na miejscu od razu złapać za rękę i zobowiązać do opuszczenia Polski za pracę nielegalną". [IDI]

W Polsce brakuje również systemu, który monitorowałby na bieżąco skalę i zakres występowania zatrudnienia nierejestrowanego na poziomie kraju i poszczególnych regionów. Brakuje również systematycznych badań dotyczących występowania tego zjawiska.

"(...) bo w naszym kraju nie istnieje tak naprawdę system bieżącego nadzoru nad tego typu problematyką. Nikt tego nie nadzoruje, nikt tego nie bada (...)" [IDI]

7.6. Proponowane zmiany

Poziom wykrywalności pracy nierejestrowanej oraz ograniczenie występowania tego zjawiska poprawiłyby przede wszystkim działania przeprowadzone na poziomie ogólnopolskim, polegające na wprowadzeniu zmian w obowiązujących dokumentach prawnych regulujących zasady zatrudniania i wykonywania pracy oraz dokumentach regulujących zakres i zasady przeprowadzania kontroli przez inspektorów pracy. Przede wszystkim należałoby wprowadzić w "Kodeksie Pracy" zapis o domniemanym stosunku pracy. Rozwiązanie takie spowodowałoby, że każda osoba, która znajdowałaby się na terenie firmy i wykonywałaby pracę, a nikt nie byłby w stanie wykazać, że osoba taka świadczy pracę na podstawie pisemnej umowy o pracę lub umowy między dwoma firmami związanej z użyczeniem pracownika, automatycznie uznawana zostałaby za pracownika firmy, na terenie której ją zastała kontrola, któremu przysługuje prawo posiadania pisemnej umowy o pracę i wobec której należy stosować przepisy i reguły BHP. Pozytywne efekty przyniosłoby także skrócenie okresu siedmiu dni, który mają pracodawcy na zgłoszenie nowego pracownika do ubezpieczenia społecznego. Tak długi okres powoduje, że pracodawca i pracownik mają możliwość zawarcia umów ustnej, która skutkuje wykonywaniem pracy nierejestrowanej do dnia przeprowadzenia kontroli, która taką nieprawidłowość wykryje. Pracownik i pracodawca czują się bezkarni, gdyż umowa w takiej sytuacji jest podpisywana w dniu przeprowadzenia kontroli legalności zatrudnienia. Należałoby również wprowadzić obowiązek zgłaszania do systemu ubezpieczeniowego wszystkich rodzajów podpisywanych umów, w tym również umów cywilno-prawnych oraz odprowadzania od nich składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne. Korzystne efekty przyniosłoby również ograniczenie możliwości wykorzystywania przez pracodawców umów tego cywilno-prawnych.

"(...) Jeżeli wprowadzilibyśmy domniemanie istnienia stosunku pracy w kodeksie pracy, my już nie musimy wiele zmieniać, bo sam kodeks mówi o tym, że niepotwierdzenie umowy na piśmie w określonej formie, miejscu i czasie skutkuje odpowiedzialnością i to by sprawę załatwiało. Jeżeli chodzi o te pozostałe umowy zwane potocznie „śmieciovymi”, to ewentualnie jedna rzecz, to jest rozszerzenie oskładkowania tych umów o dzieło, co już by skutkowało, że ten pracodawca nie mógłby wyłgać się tym, tylko musiałby zgłosić tę osobę do ubezpieczenia; bardzo zasadnym byłoby skrócenie okresu siedmiodniowego, który jest do zgłoszenia do ubezpieczenia społecznego, bo on powoduje to, o czym mówiłem, że zazwyczaj następuje ciche porozumienie między pracownikiem a pracodawcą i po prostu data kontroli jest dniem zawarcia umowy o pracę czy umowy cywilno-prawnej, i dokonuje się fikcyjnie zgłoszenie do ubezpieczenia z tą datą. Gdyby było tak, że musi ta osoba otrzymać już od razu po przyjęciu umowę i być zgłoszona, to w pewien sposób by to tę sprawę upraszczało. Bo jeżeli my znajdziemy dowody, że ta osoba pracowała ileś dni wcześniej i nie była zgłoszona, to już w tym momencie mamy możliwość wywierania większego wpływu na pracodawcę i na pewno on też byłby bardziej skłonny do tego, aby przestrzegać tych przepisów" [IDI]

Korzystnym rozwiązaniem byłoby również wprowadzenie zapisów, które ułatwiałyby zawieranie legalnych umów, a jednocześnie dawały większe bezpieczeństwo osobom świadczącym pracę na podstawie umów cywilno-prawnych. Należałoby również wprowadzić bardzo wąskie specjalizacje dla inspektorów pracy. Chodzi o to, aby została wyznaczona grupa pracowników w każdym Okręgowym Inspektoracie Państwowej Inspekcji Pracy, która zajmowałaby się tylko i wyłącznie problematyką legalności zatrudnienia. Należałoby również wprowadzić wymóg prowadzenia wspólnych kontroli z innymi instytucjami, które również stosują sankcje i kary za zatrudnianie pracowników nierejestrowane i świadczenie w ten sposób pracy np. policją, strażą graniczną, ZUS, Urzędem Skarbowym. Pozwoliłoby to na tworzenie zespołów kontrolnych, które przeprowadzałyby takie kontrole wspólnie, co poprawiłoby efektywność prowadzonych kontroli i szybkość działania.

"Z jednej strony można by było ułatwić zatrudnianie w takich przypadkach, aby nawiązanie stosunku pracy było łatwiejsze, nie że zatrudnienie samo de facto, bo nie o to chodzi, aby ludzi zmuszać do zatrudniania na podstawie jakichś umów cywilno-prawnych, tylko być może ułatwić, uelastyczyć przepisy z jednej strony na zawarcie takich umów w przypadku tego typu prac, ale aby to była umowa o pracę z pełnymi jej konsekwencjami, a z drugiej strony sensowne byłoby wprowadzenie skutecznego systemu nadzoru, który u nas nie istnieje; żeby nasza instytucja rzeczywiście dysponowała np. inspektorami, którzy są de facto dedykowani do tej pracy, teoretycznie są, ale tak aby faktycznie zajmowali się wyłącznie tą problematyką, tak aby te kontrole były prowadzone jak w przypadku innych krajów europejskich np. wspólnie połączonych zespołach kontrolnych gdzie są również uprawnieni funkcjonariusze, tak że są to stałe zespoły, które współpracują ze sobą np. straży granicznej czy policji, czy urzędu skarbowego, czy innych instytucji, i gdzie te konsekwencje są wyciągane na miejscu w sposób szybki i skutecznie, a nie ma jakiejś takiej obstrukcji administracyjnej gdzie to może się przeciągać dniami, miesiącami i tak naprawdę ta odpowiedzialność gdzieś w międzyczasie się rozmywa i tracimy z pola widzenia tego cudzoziemca czy Polaka i sam podmiot kontrolowany" [IDI]

Wprowadzone zmiany systemowe powinny również być powiązane z katalogiem sankcji i kar finansowych. Samo zaostrzenie kar w przypadku stwierdzonych nieprawidłowości z zakresu legalności zatrudnienia nie przyniesie żadnych efektów, jeśli pracodawcy nadal będą mogli korzystać z rozwiązań pozwalających na obejście przepisów i to za ich pomocą. Aby system kar i sankcji był skuteczny i miał wpływ na ograniczenie szarej strefy rynku pracy ilość możliwości, jakimi dysponują obecnie pracodawcy, które pozwalają im ich uniknąć musi zostać znacznie ograniczony.

"(...) Gdyby istniała możliwość stwierdzenia, że ktoś pracuje nielegalnie, chociaż jak mówię, to w naszym kraju jest bardzo trudne, oczywiście i zasadnym byłoby wprowadzenie sankcji za powierzenie pracy nielegalnej, ale to musiałby mieć połączenie z tymi zmianami systemowymi a nie na takiej zasadzie, że my wprowadzamy jakąś grzywnę za to, że ktoś zatrudnił Polaka nielegalnie. Jak Pani otworzy ustawę, które mówi, co to znaczy „praca nielegalna”, to w przypadku Polaka spełnić tą definicję będzie bardzo trudno.(...)" [IDI]

Pozytywne efekty przyniosłoby również podwyższenie kar dla cudzoziemców świadczących pracę w sposób nierejestrowany. Jednakże samo ich zwiększenie nie wystarczy. Konieczna jest w tym przypadku, aby sądy nie orzekały najniższych z możliwych wymiarów kary w takich przypadkach, szczególnie wówczas, gdy dotyczy to kolejnych przypadków popełniania tych samych nadużyć.

"W przypadku cudzoziemców to mogłoby być uzasadnione, tylko że nie jest de facto problemem sama wysokość tych kar, bo one i tak nie są najniższe, tu problemem jest orzecznictwo sądowe, które idzie raczej w tym kierunku, żeby wymierzać te kary zawsze w dolnym wymiarze niezależnie od skali zjawiska, przypadków (...) bywa często zastanawiające, że osoba, która popełnia trzeci, czwarty raz to samo wykroczenie karana jest w dolnym pułapie, który jest ustalony jest przez ustawodawcę" [IDI]

Korzystnym rozwiązaniem byłoby również byłoby, gdyby PUP prowadziły ewidencję oświadczeń składanych przez osoby, które zainteresowane są powierzeniem pracy cudzoziemcowi w uproszczonej formie. Obecnie takie rejestry są prowadzone jedynie przez niektóre PUP.

"Z urzędami pracy też chodzi o rozwiązania systemowe a nie rozwiązania dot. jakichś tam poszczególnych urzędów. Przede wszystkim należy ewidencjonować w skali kraju oświadczenia osób, które zamierzają powierzyć pracę cudzoziemcowi w uproszczonej formie. To jest jedyna kwestia, która tak naprawdę budzi problemy w tej współpracy. Nie istnieje żaden rejestr. Jest prowadzony w niektórych urzędach, w niektórych nie jest, tworzy to straszny bałagan, który później jest trudny w jakikolwiek sposób do rozszyfrowania w trakcie kontroli, utrudnia nam to pracę a ułatwia działalność podmiotem, które zatrudniają nie do końca na naszym rynku." [IDI]

Należałoby również wypracować jednoznaczne stanowisko w sprawie przepisów ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, która zawiera wiele niejasności i nieścisłości. Dokonania ustaleń wymaga także sposób rozliczania czasu pracy inspektorów pracy i wskazania innych wskaźników na podstawie których ta praca byłaby rozliczana niż ilości i zakresu przeprowadzanych kontroli.

"Co więcej, nie ma jednoznacznego stanowiska naszej instytucji co do stosowania przepisów ustawy o swobodzie działalności gospodarczej; my do końca do tej pory nie mamy jasnej informacji czy my mamy obowiązek zawiadamiać podmiot na siedem dni przed podjęciem kontroli czy też nie. Co innego na ten temat mówi Ministerstwo Gospodarki, które jest jak gdyby włodarzem tych przepisów, stoi na stanowisku, że nie musimy, z kolei kierownictwo naszej instytucji często wskazuje, ale też nie w sposób jednoznaczny, że taki obowiązek po naszej stronie leży, i tak naprawdę to niejednoznaczne stanowisko w kwestii tego trybu prowadzenie postępowania kontrolnego też stanowi bardzo poważne utrudnienie dla naszej codziennej działalności." [IDI]

"Z pewnością takim dużym jeszcze problemem, ale to są już kwestie rozwiązań wewnętrznych, które funkcjonują w instytucji, jest np. kwestia rozliczania naszej pracy. tutaj u nas obowiązuje też zasada bardziej dostosowana do kwestii kontroli warunków w typowych zakładach pracy, z czym najczęściej głównie mieliśmy do czynienia 20 lat temu, natomiast obecnie takich pracodawców jest coraz mniej, i też coraz częściej trafiają się takie podmioty, które zatrudniają w bardzo nietypowych formach i w nietypowej formie funkcjonujących, i nasza kontrola z legalności najczęściej dot. tych podmiotów mniejszych, bo, umówmy się, że duże podmioty starają się raczej tych przepisów przestrzegać, trudno jest w dużym przedsiębiorstwie, najczęściej z jakimś kapitałem, wydzielonym działem kadr, z całą obsługą pełną pracowników czy innych form zatrudnienia, spotkać się z pracą nielegalną, głównie dot. to małych podmiotów. Często jest tak, że te małe podmioty uchylają się od wszelkich obowiązków, znikają, inspektorowi zajmuje ta praca związana z ustaleniem czegośkolwiek, często pomocą tym osobom, które są pokrzywdzone, bardzo dużo czasu. Natomiast w żaden sposób nie wpływa to na wyniki naszej formalnej pracy, dlatego że jest ona rozliczana liczbą kontroli, a wszystkie inne czynności, które kontrolą nie są, czyli np. sprawdzenie i ustalenie gdzie ten podmiot jest, napisanie powództw do sądu pracy dla tych osób, które są pokrzywdzone czy przeprowadzenia czynności w sprawach o wykroczenia w stosunku do osób, które uchylają się pewnym obowiązkiem a np. nie podlegają kontroli, bo już nie zatrudniają żadnych pracowników, co jest częstym przypadkiem, to tak naprawdę nie jest to, wygląda to w ten sposób, że ja w tym czasie bym nic nie robił. I to jest problem systemowy, bo nie można z góry założyć, że każdy inspektor zrobi ileś kontroli w roku albo instytucja zrobi ich ileś w skali kraju, to jest bez sensu tak naprawdę; i ten system rozliczania naszej pracy właśnie powoduje takie – bym powiedział – duże komplikacje, bo każdy stara się tą nałożoną normę wyrobić, natomiast faktycznie wpływa to bardzo na jakość pracy, bo z jednej strony chcąc na siłę wykonać ten złożony plan przez przełożonych jest trudno prowadzić tę pracę w sposób taki bardzo zorganizowany, konkretny i odnoszący się do każdego przypadku, nawet tego, w którym tej kontroli podjąć nie można, bo istnieją inne mechanizmy, których można użyć." [IDI]

Korzystne efekty przyniosłoby również prowadzenie działań informujących opinię publiczną o obowiązujących zasadach i warunkach zatrudniania legalnego oraz konsekwencjach wynikających z wykonywania pracy nierejestrowanej.

"(...) polityka informacyjna w stosunku do osób zatrudniających się, co im przysługuje, jakie mają prawa i obowiązki w procesie zatrudnienia, to ewentualnie ma sens jeżeli chodzi o tego typu rozwiązania, ale inne na poziomie regionalnym, to nie widzę nic takiego, to powinny być rozwiązania systemowe na szczeblu kraju. Region odgrywa tutaj drugorzędną rolę moim zdaniem." [IDI]

7.7. Zakres podejmowanej współpracy

Pracownicy Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie współpracują w zakresie przeprowadzanych kontroli legalności zatrudnienia cudzoziemców ze strażą graniczną. Z pozostałymi instytucjami, które również prowadzą kontrole związane z nierejestrowanym zatrudnieniem ta współpraca jest również podejmowana, ale ma bardzo ograniczony zakres. W przypadku PUP ogranicza się ona jedynie do kwestii nieprawidłowości związanych z podejmowaniem zatrudnienia przez osoby posiadające status bezrobotnego oraz w zakresie zatrudniania cudzoziemców. Jest ona wynikiem dobrej woli obu instytucji i nie wynika z zapisów znajdujących się w dokumentach prawnych. Niekiedy pracownicy PUP zwracają się do inspektorów pracy z prośbą o sprawdzenie, czy znajdująca się w ich ewidencji osoba nie wykonuje pracy nierejestrowanej. Zwracają się również z prośbą o sprawdzenie pracodawców składających dużą liczbę ofert pracy dla cudzoziemców.

"Jest współpraca ze strażą graniczną w przypadku kontroli legalności zatrudnienia cudzoziemców, ale jeżeli chodzi o te pozostałe kwestie, to tak naprawdę współpraca jest formalnie tylko na papierze jeżeli chodzi o ZUS czy urząd skarbowy.(...) Współpraca z PUP to tak naprawdę ogranicza się do kwestii zatrudnienia bezrobotnych i do cudzoziemców, którzy są zatrudniani w uproszczonej formie. I ta współpraca nie jest nigdzie określona w przepisach i wynika ona tak naprawdę z dobrej woli współpracy między tymi urzędami a nami i przekazywania nam chociażby danych osób, które korzystają z tej formy zatrudnienia". [IDI]

"(...) W przypadku cudzoziemców zdarzały się takie przypadki jednostkowe dot. osób, które rejestrowały dużą ilość oświadczeń o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi, ale najczęściej dot. to bezrobotnych jeśli istnieje jakieś przypuszczenie albo ktoś powiadomił ten urząd, że najprawdopodobniej ktoś gdzieś nielegalnie pracuje" [IDI]

W przypadku ZUS współpraca polega na informowaniu tej instytucji o przypadkach wykrytych nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia. ZUS bardzo często kieruje się wyłącznie przepisami ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych, powoduje to, że inspektorzy pracy bardzo często mają problemy z uzyskaniem podstawowych informacji z tej instytucji albo uzyskują je po długim okresie oczekiwania.

"My mamy ustawy obowiązek informować ZUS o nieprawidłowościach, które stwierdzamy i czasami nasze informacje skutkują jakimiś konsekwencjami, natomiast trwałej współpracy nie ma tak naprawdę. Ona nie istnieje. (...)" [IDI]

Inspektorzy pracy współpracują również z przedstawicielami samorządów terytorialnych, aczkolwiek współpraca taka odbywa się sporadycznie i dotyczy prowadzenia przez osoby bezrobotne działalności handlowej.

"(...) przypadki współpracy z takimi wydziałami gospodarczej działalności zezwoleń, które zajmują się handlem nielegalnym gdzie też występują przypadki tej pracy nielegalnej wykonywanej przez bezrobotnych bardzo często, i tutaj czasami takie kontrole na wniosek tych podmiotów, przy ich udziale, że wskażą nam, gdzie ta praca jest konkretnie wykonywana, zdarzają się, ale to są naprawdę rzadkie przypadki, nie jest tego dużo." [IDI]

8. Podsumowanie

Istnieje cały szereg mechanizmów podejmowania pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych. Ich punktami granicznymi są sytuacje, które pojawiają się w życiu zawodowym i prywatnym człowieka. Niewątpliwie wpływ ma również sytuacja na rynku pracy i oferowane przez pracodawców możliwości podjęcia pracy¹²². Praca nierejestrowana podejmowana jest w zasadzie na każdym etapie życia. Decydują się na taką formę świadczenia pracy zarówno uczniowie szkół średnich, studenci, jak również osoby starsze, które po uzyskaniu świadczeń emerytalnych chcą być nadal aktywne zawodowo lub muszą ze względu na otrzymywanie emerytury, która nie wystarcza na pokrycie kosztów związanych z zaspokojeniem podstawowych potrzeb swoich i swojej rodziny. Praca nierejestrowana traktowana jest również jako doskonałe źródło uzupełniające dochód uzyskiwany z tytułu wykonywania pracy głównej czy też pobieranych świadczeń społecznych. W przypadku osób dla których stanowi ta forma świadczenia pracy główne źródło utrzymania jest koniecznością lub efektem świadomego wyboru.

Sytuacjami, które mają wpływ na wykonywanie pracy nierejestrowanej może być:

- okres wakacyjny, który uczniowie szkół średnich i studenci mogą wykorzystać na uzyskanie własnych środków, podejmowane są wówczas prace, które nie trwają dłużej niż dwa miesiące, lub też takie, które w ciągu roku szkolnego pozwalają na kontynuowanie nauki;
- podjęcie nauki w szkole wyższej, studenci są grupą, która bardzo chętnie wykonuje pracę nierejestrowaną, przy czym jest ona wykonywana nie tylko w okresie wakacyjnym ale również w trakcie trwania roku akademickiego, z tym, że wówczas wykonywanie pracy musi umożliwić kontynuowanie nauki;
- zakończenia okresu nauki, od tego momentu wykonywanie pracy nierejestrowanej nie jest już formą świadczenia pracy, na którą chętnie godzą się, podejmują ją głównie z powodu braku ofert pracy legalnej;
- zawarcie związku małżeńskiego i pojawienie się dzieci, w przypadku tego etapu w życiu jednostki praca nierejestrowana nie jest traktowana jako dobre rozwiązanie w przypadku głowy gospodarstwa domowego, chyba, że jest to praca dodatkowa. W momencie pojawienia się dzieci, pojawia się tutaj przerwa w biografii zawodowej kobiet, która może być wykorzystana na wykonywanie pracy nierejestrowanej, gdyż pozwala ona na łączenie okresu urlopu macierzyńskiego i/lub wychowawczego z aktywnością zawodową;
- mobilność przestrzenna, zmiana miejsca zamieszkania również może zwiększać skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej, w takich sytuacjach najczęściej potrzebne są środki na zakup lub wynajęcie mieszkania a nie zawsze sytuacja ekonomiczna gospodarstwa domowego pozwala na czekanie na pracę legalną. Podejmowana jest więc taka praca, która będzie przynosiła dochód i nie ma większego znaczenia, czy będzie to praca legalna, czy nie. Osoby takie jednak w dłuższej perspektywie preferują podejmowanie pracy legalnej.
- zdarzenia losowe, pojawienie się choroby, to kolejne etapy, które mogą mieć wpływ na podejmowane decyzje w zakresie formy świadczonej pracy, Konieczność łącznej opieki nad zależnym członkiem gospodarstwa domowego, czy też stan zdrowia nie pozwalają do

¹²² Również wyniki badań modułowych zatrudnienia nierejestrowanego, prowadzonych cyklicznie przez GUS w ramach badania aktywności ekonomicznej ludności wskazują na to, że powodami podejmowania pracy nierejestrowanej są: zła sytuacja finansowa gospodarstw domowych, braku możliwości znalezienia pracy, sytuacja rodzinna i życiowa, niechęć wiązania się na stałe z miejscem pracy, chęć uniknięcia płacenia podatków i składek ubezpieczeniowych.

kontynuowanie pracy systematycznie i przez długi okres. Osoby takie wolałyby podjąć pracę legalną, ale gdy w grę wchodzi ryzyko utraty pobieranych świadczeń rentowych czy z pomocy społecznej, wówczas zwiększa się skłonność do świadczenia pracy w sposób nierejestrowany;

- utrata dotychczasowego miejsca pracy, jest to bardzo ważny i trudny moment w biografii każdej jednostki. Często osoby znajdujące się w takiej sytuacji nie zwracają uwagi na formę zatrudnienia. Podejmują taką pracę, jaką uda im się znaleźć. Jeśli jest to praca nierejestrowana wówczas szukają w międzyczasie pracy legalnej lub podejmują próby rozmów z pracodawcą, aby zatrudnił ich w sposób legalny. Jest również grupa osób, która decyduje się na wykonywanie pracy nierejestrowanej w okresie pobierania zasiłku dla bezrobotnych lub też ze względu na posiadane ubezpieczenie zdrowotne;
- przejście na emeryturę jest ostatnim etapem biografii zawodowej, który charakteryzuje się największą skłonnością do podejmowania pracy nierejestrowanej, Osoby te mają już uprawnienia emerytalne, a od uzyskiwanych świadczeń pobierane są podatki i składki na ubezpieczenie zdrowotne. Nie mają więc nic do stracenia i nie czują się zobowiązane do odprowadzania tego rodzaju składek od dodatkowych źródeł dochodu, dlatego preferują wykonywanie pracy nierejestrowanej.

Oferty pracy nierejestrowanej pochodzą z różnych źródeł. Najczęściej jednak informacje na ich temat pochodzą od znajomych lub najbliższej rodziny. Taki sposób uzyskiwania informacji zmniejsza ryzyko świadczenia pracy na rzecz nieuczciwego pracodawcy. Doskonałym źródłem ofert pracy nierejestrowanej jest również Internet. Zdarza się również, że oferta pracy legalnej okazuje się w rzeczywistości ofertą pracy nierejestrowanej lub częściowo nierejestrowanej. Forma zatrudnienia może ulec przekształceniu w trakcie zatrudnienia. Jednakże kierunek tych zmian jest zazwyczaj niezgodny z oczekiwaniami pracowników. Najczęściej bowiem dochodzi do zmiany pracy wykonywanej w ramach umowy pisemnej w pracę całkowicie lub częściowo nierejestrowaną. Inicjatorem takiej zmiany jest pracodawca. Pracownik w takich sytuacjach ma tylko dwa wyjścia, przyjąć ofertę pracodawcy lub stracić pracę. Przekształcenie się pracy nierejestrowanej w pracę wykonywaną na podstawie pisemnej umowy niestety odbywa się najczęściej z inicjatywy pracownika i stanowi raczej rzadki przypadek.

Pracownicy nierejestrowani najczęściej zatrudniani są do wykonywania prostych czynności. Dotyczy to zarówno prac wykonywanych na rzecz firm, jak i gospodarstw domowych. Potwierdzają to również wyniki ogólnopolskich badań modułowych BAEL.

Prace świadczone w sposób nierejestrowany nie wymagają z reguły posiadania dodatkowych umiejętności, ani też szkolenia. Bardzo często wykonują je osoby posiadające znacznie wyższe kwalifikacje zawodowe niż te, których posiadania wymaga wykonywana przez nich praca nierejestrowana. Również podejmowana praca nierejestrowana jako dodatkowe źródło dochodu często jest pracą wykonywaną poniżej posiadanych kwalifikacji zawodowych. Należy jednak tutaj zaznaczyć, że w przypadku tej grupy osób podejmowanie prac zgodnych z posiadanymi kompetencjami i wykształceniem zdarza się częściej. Również badania modułowe prowadzone cyklicznie przez GUS w ramach badania aktywności ekonomicznej ludności wykazały, że do wykonywania prac w ramach zatrudnienia nierejestrowanego nie są potrzebne wysokie kwalifikacje, mogą je wykonywać osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym lub gimnazjalnym i poniżej.

Jeśli chodzi o rodzaje prac wykonywanych na rzecz podmiotów gospodarczych, to ich katalog jest praktycznie nieograniczony. Pracownicy w taki sposób zatrudniani są praktycznie do wykonywania niemal wszystkich rodzajów prac, z wyjątkiem stanowisk kierowniczych. W przypadku gospodarstw domowych, katalog tych prac jest znacznie uboższy. W sposób nierejestrowany zatrudniane są przez nich osoby przeprowadzające różnego rodzaju naprawy i remonty, opiekunki do dzieci i osób starszych, korepetytorzy, sprzątaczkę oraz fryzjerki i kosmetyczki. Podobne wyniki uzyskane zostały przez GUS w ramach prowadzonych cyklicznie badań modułowych zatrudnienia nierejestrowanego. Wynika z nich, że najczęściej wykonywanymi pracami w sposób nierejestrowany są prace ogrodniczo-rolne, budowlane i instalacyjne oraz remonty. W przypadku świadczenia pracy nierejestrowanej na rzecz gospodarstw domowych dodatkowo należy zwrócić uwagę na udzielanie korepetycji i wykonywanie prac domowych.

Z przeprowadzonych badań wynika, że gospodarstwa domowe, których członkowie wykonują pracę nierejestrowaną wcale nie unikają zatrudniania w ten sposób osób świadczących na rzecz ich rodziny pracę w formie nierejestrowanej. Jedyną barierą, która ograniczała tę skłonność były niskie dochody, które to uniemożliwiały. Potwierdzają to również wyniki badań modułowych GUS, z których wynika, że to właśnie gospodarstwa domowe najczęściej zatrudniają pracowników nierejestrowanych. Są one zleceniodawcą pracy nierejestrowanej trzy razy częściej niż pozostałe podmioty.

Przeprowadzone badania wykazały istnienie wysokiego poziomu przyzwolenia społecznego na podejmowanie pracy nierejestrowanej oraz zatrudnianie w ten sposób przez gospodarstwa domowe. To przyzwolenie jest mniejsze w przypadku zatrudniania nierejestrowanego pracowników przez przedsiębiorców oraz świadczenia w ten sposób pracy przez osoby wykonujące tzw. "zawody zaufania publicznego". Uczestnicy wywiadów w jednoznaczny sposób ocenili negatywnie pracodawców prowadzących średnie i duże firmy, które nie mają problemów finansowych i zatrudniają pracowników nierejestrowanych. Ich zdaniem zachowanie takie zasługuje na karę i jest przejawem braku solidarności społecznej.

Wysokie przyzwolenie społeczne na podejmowanie pracy nierejestrowanej jest wynikiem złej sytuacji ekonomicznej rodziny oraz ograniczonych możliwości podjęcia nie tylko jakiegokolwiek pracy na podstawie pisemnej umowy, ale również pracy pozwalającej na uzyskanie dochodów pozwalających na zaspokojenie potrzeb wszystkich członków gospodarstwa domowego. W wypowiedziach uczestników badania widać wyraźnie zniechęcenie i zmęczenie trudną sytuacją na rynku pracy bezrobotnych oraz świadczeniobiorców różnego rodzaju świadczeń społecznych w wysokości nie pozwalającej nawet na zaspokojenie podstawowych potrzeb. To z kolei rozluźnia więzi społeczne i poczucie solidarności oraz przynależności do społeczności lokalnej, czy narodowej. Wpływ na wysoki poziom przyzwolenia społecznego na wykonywanie pracy nierejestrowanej ma również niewydolny system ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych. Jego wady powodują, że obniża się poziom odczuwanego bezpieczeństwa, a to z kolei prowadzi do rozwoju indywidualizmu, który potęgują doznane niepowodzenia i rozczarowania. Rośnie skłonność do kierowania się potrzebami jednostki i jej najbliższej rodziny. Kwestie związane z solidaryzmem społecznym czy dobrem państwa odsuwane są na dalszy plan, a w skrajnych przypadkach przestają mieć jakiegokolwiek znaczenie.

Niemniej jednak należy tutaj podkreślić, że osoby wykonujące pracę nierejestrowaną nie są grupą jednorodną. Członkowie jej różnią się między sobą nie tylko sytuacją życiową czy zawodową, ale również pod względem swojego stosunku do wykonywania pracy nierejestrowanej. Wszyscy są natomiast zgodni, co do jednego: usprawiedliwieniem podjęcia pracy nierejestrowanej jest brak innych źródeł dochodu aktywnych zawodowo członków gospodarstwa domowego. Wśród wykonujących pracę w sposób nierejestrowany były osoby, które zdecydowanie negatywnie oceniały świadczenie pracy w ten sposób ze względu na negatywny wpływ tego zjawiska na gospodarkę kraju, gdyż mniejsze wpływy obniżają poziom bezpieczeństwa socjalnego oraz zwiększają obciążenia podatkowe obywateli i ograniczają solidaryzm społeczny wobec starszych pokoleń. Drugą grupę stanowią osoby, które są rozczarowane złą sytuacją na rynku pracy a wyniesione negatywne doświadczenia obniżyły ich zaufanie dla instrumentów i systemów mających na celu wspieranie osób poszukujących pracy oraz znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej czy ekonomicznej. Dostrzegały one co prawda negatywne konsekwencje istnienia szarej strefy dla społeczeństwa, ale zwracały uwagę na to, że jeśli oczekuje się uczciwości od poszczególnych jednostek, to należałoby zapewnić im możliwość spełnienia tego obowiązku. Trzecią grupę stanowią osoby, które oceniły pozytywnie istnienie szarej strefy rynku pracy, jednakże uznały świadczenie pracy i zatrudnianie w ten sposób pracowników za uczciwe jedynie wówczas, gdy odbywa się to za zgodą pracodawcy i pracownika.

Osoby świadczące pracę nierejestrowaną doskonale zdają sobie sprawę z tego, jakie są wady i zalety wykonywania pracy nierejestrowanej. Decydując się na taką formę zatrudnienia są świadome, że nie będą miały odprowadzanych składek na ubezpieczenie społeczne czy zdrowotne. Liczą się również z ryzykiem nie otrzymania należnego wynagrodzenia lub też uzyskania za wykonaną pracę niższej kwoty, niż ta na którą umawiali się z pracodawcą. Z drugiej strony doceniają łatwość rozwiązywania stosunku pracy, możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia oraz uzyskanie dodatkowego źródła dochodu. Wśród zalet często wymieniana było również możliwość dostosowania czasu i ilości wykonywanej pracy do życia prywatnego. Należy jednak tutaj zauważyć, że nie dla wszystkich ta elastyczność i nieregularność wykonywania pracy nierejestrowanej była zaletą.

Z wadami i zaletami pracy nierejestrowanej nierozdzielnie związane są również zyski i straty jakie świadczenie pracy w ten sposób ze sobą niesie. Uczestnicy wywiadów uznali, że praca nierejestrowana tak naprawdę przynosi zyski jedynie pracodawcy, który dzięki temu, że nie odprowadza składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne od takiego pracownika oraz należnych podatków. Traci najwięcej natomiast pracownik świadczący pracę w ten sposób, gdyż nie ma on ubezpieczenia zdrowotnego i w razie choroby lub wypadku nie przysługuje mu prawo do korzystania z usług publicznej służby zdrowia i nie ma dostępu do leków refundowanych. Okres przepracowany w ten sposób nie jest również doliczany do stażu pracy i wpływa negatywnie na wysokość przyszłej emerytury. szara strefa rynku pracy wpływa również negatywnie na budżet państwa, gdyż pozbawia go części wpływów.

Należy tutaj jednak podkreślić, że wady obecnego systemu emerytalnego i zdrowotnego wpłynęły na dokonywane oceny przez uczestników wywiadów. Generalnie podzielić ich można na trzy grupy. Pierwsza to, osoby dla których fakt nieodprowadzania składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne stanowi problem, gdyż zainteresowani są w przyszłości pobieraniem emerytury i martwią się tym, co zrobią, gdy będzie trzeba podjąć leczenie bar-

dziej poważnego schorzenia lub ulegną wypadkowi. W tej grupie są osoby, które nie są zabezpieczone przed konsekwencjami pojawienia się konieczności korzystania z usług służby zdrowia oraz i takie, które ubezpieczenie takie posiadają, gdyż zostali dopisani do ubezpieczenia jednego z członków rodziny lub też mają status ucznia, studenta lub osoby bezrobotnej. Druga grupa to osoby, którym nie zależy na odprowadzaniu składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne. Natomiast próbują zadbać o to sami. Mają wykupione ubezpieczenia na życie, sami płacą składki na ubezpieczenie zdrowotne, inwestują zarobione pieniądze lub po prostu odkładają je na konto rozliczeniowo oszczędnościowe w banku. Trzecia grupa to osoby, które nie robią nic w tym kierunku, aby zabezpieczyć siebie na przyszłość. Uważają, że odprowadzanie tego rodzaju składek nie ma znaczenia, bo i tak z nich nie skorzystają w przyszłości. Cechą wspólną drugiej i trzeciej grupy jest bardzo negatywna ocena systemu ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych. Uważają, że są one niewydolne. Oferowane w przyszłości świadczenie emerytalne jest zbyt niskie aby opłacało się doprowadzać składki. Natomiast jeśli chodzi o publiczną służbę zdrowia, to uważają, że jeśli pojawi się konieczność skorzystania z porady lekarza specjalisty, to i tak będzie trzeba udać się na wizytę prywatną.

Uczestnicy wywiadów uważali, że obniżenie wysokości składek odprowadzanych na ubezpieczenie społeczne jest rozwiązaniem, które w większym stopniu mogłoby wpłynąć na ograniczenie szarej strefy rynku pracy niż obniżenie podatków. Uważali, że wysokość płaconych obecnie składek na ubezpieczenie społeczne jest bardzo wysoka, co z kolei przekłada się na unikanie ich płacenia przez pracodawców. Dobrym rozwiązaniem byłoby w tym przypadku uzależnienie wysokości wpłacanych składek od wysokości wynagrodzenia. Uważano również, że w Polsce jest zbyt dużo różnego rodzaju podatków, co z kolei motywuje obywateli do minimalizacji ich ilości poprzez unikanie ich płacenia. Negatywnie ocenione zostały również możliwości uzyskiwania zwolnień podatkowych przez duże firmy, gdyż to wzmacnia ich pozycję konkurencyjną na rynku i przyczynia się do upadania firm mniejszych o lokalnym zasięgu.

Obowiązujący system kar za wykonywanie pracy nierejestrowanej nie jest elementem odstraszającym zarówno pracodawców, jak i pracobiorców od zatrudnienia nierejestrowanego. Prawo polskie daje zbyt wiele możliwości uniknięcia ich w przypadku polskich obywateli, nawet wówczas, gdy nieprawidłowości takie zostaną wykryte. Ponadto osoby świadczące pracę w ten sposób donoszą na zatrudniających ich w ten sposób pracodawców dopiero wówczas, gdy dojdzie między nimi do konfliktu, ale i to nie zawsze tego typu sytuacje kończą się podjęciem takich działań przez pracownika nierejestrowanego. Ponadto wysokość zasądzonych kar dla pracodawców jest niska, co powoduje, że nawet po zapłaceniu nałożone kary finansowej zatrudnieni takiego pracownika i tak im się opłaca. O jego nieskuteczności świadczy również to, że praktycznie nikt z uczestników badania nigdy ich nie poniósł. W przypadku cudzoziemców problem stanowi zbyt długotrwała procedura, która umożliwia takiej osobie zmianę miejscowości, w której przebywa i pracuje na terenie Polski i uniknięcie kary. Samo zaostrzenie kar dla pracodawców oferujących miejsca pracy w ramach szarej strefy rynku pracy i pracobiorców świadczących pracę w ten sposób nie przyniesie pożądanych efektów. Konieczne jest wprowadzenie zmian systemowych, które ograniczą pracodawcom i pracownikom unikanie tych kar a inspektorom pracy ułatwią ich wykrywanie. Ograniczenie szarej strefy rynku pracy w województwie mazowieckim wymaga wprowadzenia całego szeregu zmian systemowych, na poziomie ogólnopolskim. Wprowadzenia zmian wymaga Kodeks pracy, zasady zawierania umów cywilno-prawnych, sposoby przeprowadzania kontroli legalności zatrudnienia oraz rodzaj i wymiar nakładanych kar. Co do obniżenie

podatków i wysokości odprowadzanych należnych składek z tytułu ubezpieczenia społecznego i zdrowotnego, to badania nie przyniosły jednoznacznego rozstrzygnięcia. Dla jednej grupy uczestników badania i inspektora pracy takie rozwiązanie nie przyniosłoby oczekiwanych efektów. Wśród uczestników badania była również i taka grupa osób, które uważały że takie rozwiązanie wpłynęłoby pozytywnie na ograniczenie zatrudnienia nierejestrowanego. Pozwoliłoby to na zmniejszenie kosztów pracy ponoszonych przez pracodawców, ale również różnic w wynagrodzeniach wypłacanych pracownikom zatrudnianym legalnie i pracownikom nierejestrowanym. Różnica ta mogłaby obniżyć atrakcyjność wynagrodzenia uzyskiwanego za wykonywanie pracy nierejestrowanej. Pozytywne efekty przyniosłoby również wprowadzenie ulg lub zwolnień z płacenia składek i podatków dla pracodawców zatrudniających pracowników na podstawie pisemnych mów o pracę. Otrzymywaliby je pracodawcy, którzy odprowadzaliby przez pewien okres należne składki i podatki. Po takim czasie następne należności mogłyby być obniżane lub też pracodawca uzyskiwałby całkowite zwolnienie z ich wpłacania przez krótki okres np. miesiąc.

Korzystnym rozwiązaniem zdaniem respondentów byłoby również wprowadzenie samodzielnego określania wysokości składek na ubezpieczenie społeczne, firmy ubezpieczeniowej oraz uzależnienie wysokości płaconych składek od obrotów i dochodu firmy. W okresach, gdy dochody firmy byłyby bardzo niskie, powinna istnieć możliwość zwolnienia z płacenia tego rodzaju należności.

Na obniżenie skłonności do zatrudniania pracowników nierejestrowanych mogłoby wpłynąć uzależnienie od zatrudniani legalnego dostępnosci atrakcyjnych dla pracowników np.: świadczeń, ulg czy dostępu do usług lub świadczeń, które powodowałyby, że zatrudnienie nierejestrowane przynosiłoby im tylko i wyłącznie straty. Wprowadzenia zmian wymaga również służba zdrowia i system emerytalny. Wzrost wysokości wypłacanych nominalnie pracownikom zatrudnionym na podstawie pisemnych umów o pracę wynagrodzeń również mogłaby przyczynić się do obniżenia skłonności do podejmowania pracy nierejestrowanej. Podwyższona powinna zostać również wysokość świadczeń emerytalnych do poziomu umożliwiającego osobom pobierającym je pokrycie kosztów utrzymania swojego gospodarstwa domowego oraz zakupu leków czy rehabilitacji. Szarą strefę rynku pracy ograniczyłaby także poprawa sytuacji na rynku pracy. Powinno pojawiać się więcej ofert pracy legalnej, ale również powinny zmienić się postawy samych pracodawców. Powinni odejść od zatrudniania na umowy cywilno-prawne, które obecnie są nadużywane. Zmianie powinien ulec również sposób rekrutacji nowych pracowników, zwłaszcza w instytucjach publicznych. Często umowy na czas nieokreślony w pełnym wymiarze czasu pracy uzyskują osoby z tzw. "polecenia" lub "po znajomości" mimo, że nie zawsze dysponują kwalifikacjami i umiejętnościami wymaganymi na danym stanowisku pracy.

Korzystne efekty przyniosłaby również zmiana zasad otwierania własnej działalności. Obecne procedury są zbyt skomplikowane i jest ich po prostu za dużo. Należałoby również monitorować skalę zatrudnienia dodatkowego, podejmowanego przez pracowników administracji publicznej i osoby pobierające renty pracy dodatkowej.

Dobre efekty mogłaby również przynieść akcja informacyjna o karach i sankcjach grożących za zatrudnianie pracowników nierejestrowanych i wykonywanie pracy w ten sposób oraz warunkach i zasadach zatrudniania pracowników. Należałoby również wprowadzić możli-

wość prowadzenia kontroli przez przedstawicieli różnych instytucji, to przyspieszyłoby czas przeprowadzania kontroli oraz egzekwowania nałożonych zaleceń, kar czy sankcji.

Pozytywne efekty przyniosłaby również uporządkowanie i stabilizacja obowiązujących przepisów. Często wprowadzane zmiany wprowadzają bałagan i powodują, że łatwo jest popełnić błąd, gdyż pracodawcy i pracownicy nie nadążają z ich śledzeniem na bieżąco.

Wprowadzenie możliwości odliczenia wynagrodzenia wypłacanego osobie zatrudnionej legalnie w gospodarstwie domowym również miało swoich zwolenników i przeciwników. Jedni uważali, że takie rozwiązanie nie wpłynie na ograniczenie skali zatrudnienia nierejestrowanego, gdyż zatrudnienie w sposób legalny pracownika wymaga dopełnienia bardzo wielu formalności, co zajmuje dużo czasu oraz dotrzymania zobowiązań zawartych w pisemnej umowie. Mogłoby również podnieść koszty zatrudnienia takiego pracownika lub też obniżyć wysokości wynagrodzenia netto uzyskiwanego przez legalnie zatrudnionego pracownika, co z kolei zniechęcałoby samych pracowników do legalizacji stosunku pracy. Druga grupa uważała, że wprowadzenie możliwości odliczenia od podstawy opodatkowania kosztów zatrudnienia w gospodarstwie domowym pracownika byłaby dobrym rozwiązaniem, ale zwracano uwagę na to, że odpis taki musiałby gwarantować uzyskanie rzeczywiście wymiernych korzyści. Tylko w takim przypadku skłonność do zatrudniania legalnego takich osób z pewnością by wzrosła. Legalizacja zatrudnienia pracowników w gospodarstwie domowym obniżyłaby również odczuwany przez gospodarstwa domowe dyskomfort związany z obawą, że podczas wykonywania pracy pracownik może ulec wypadkowi. Podkreślano jednak, że skuteczność takiego rozwiązania zależy od charakteru, czasu i częstotliwości wykonywania pracy.

Część IV. Wyniki badań ilościowych. Analiza i interpretacja z uwzględnieniem analizy porównawczej podregionów

1. Charakterystyka badanej zbiorowości

Badaniem objęto 2700 osób pełniących funkcje głowy gospodarstwa domowego.¹²³ Reprezentowali oni wszystkie podregiony województwa mazowieckiego. Największy udział stanowili przedstawiciele m. stołecznego Warszawy. Ich udział w badanej populacji wynosił 41,1%. Osoby z pozostałych podregionów stanowili od 9,8% w podregionie ciechanowsko-płockim do 14,3% w podregionie warszawskim zachodnim (tabela IV.1).

Tabela IV.1. Respondenci objęci badaniem według podregionów (n=2700)¹²⁴

Jednostka terytorialna	Liczba gospodarstw domowych	Odsetek
ciechanowsko-płocki	265	9,8
ostrołęcko-siedlecki	315	11,7
warszawski zachodni	385	14,3
radomski	270	10,0
warszawski wschodni	355	13,1
m. st. Warszawa	1 110	41,1
Ogółem mazowieckie	2 700	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie rozkładów brzegowych, wyników badań ilościowych przeprowadzonych od 05.09-27.10. 2014 r.

Respondenci byli również zróżnicowani ze względu na miejsce zamieszkania: 71,7 % było związanych z terenami miejskimi a 28,3% z wiejskimi.

Osoby objęte obserwacją reprezentowały gospodarstwa domowe składające się z różnej liczby członków. Dominowały gospodarstwa jednoosobowe (34,2%). Natomiast tych w których liczba osób wynosiła 2 i 3 było mniej i ich udział był prawie porównywalny i wynosił odpowiednio 23 i 22,8%. Najmniejszy odsetek w badanej próbie stanowiły te o liczebności 5 osób i więcej (5,8%). Obserwowane zatem gospodarstwa domowe odzwierciedlały model polskiej rodziny (tabela IV. 2).

Tabela IV. 2. Liczba członków gospodarstw domowych n=2700

Liczba osób w gospodarstwie domowym	Liczba gospodarstw domowych	Odsetek
1 osoba	924	34,2
2 osoby	620	23,0
3 osoby	615	22,8
4 osoby	383	14,2
5 osób i więcej	158	5,8

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

W większości badanych gospodarstw 2 osoby miały ukończone 15 lat (42,9%), a w co trzecim tylko 1 osoba. Najmniejszy udział stanowiły w badanej grupie te gospodarstwa, w których powyżej 15 roku życia było 4 i więcej osób (7,7%) (tabela IV.3).

¹²³ Dobór próby miał charakter warstwowo-losowy Szerzej na ten temat w części raportu opisującej metodologię badań

¹²⁴ Wszystkie tabele i wykresy w tej części raportu stanowią opracowanie własne, które przygotowano na podstawie rozkładów brzegowych wyników badań ilościowych.

Tabela IV. 3. Gospodarstwa domowe, w których liczba osób miała więcej niż 15 lat (n= 2685)

Liczba osób które ukończyły 15 lata	Liczba gospodarstw domowych	Odsetek
1 osoba	942	34,9
2 osoby	1 158	42,9
3 osoby	380	14,1
4 osoby i więcej	208	7,7
Ogółem mazowieckie	2 700	100,0

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Przyjrzymy się dokładnie jak wyglądał profil społeczno demograficzny osób powyżej 15 roku życia, którzy byli członkami badanych gospodarstw domowych. Analizę przeprowadzono oddzielnie dla cech głowy gospodarstwa domowego i dla pozostałych jego członków.

Wśród osób będących głową gospodarstwa domowego w niewielkim stopniu przeważały kobiety (54,4%).

Tabela IV. 4. Respondenci -głowa gospodarstwa domowego według wieku (n=2693)

Przedziały wieku	Liczba osób	Odsetek
15-24 lata	85	3,1
25-34 lata	455	16,9
35-44 lata	674	25,0
45-59 lat	770	28,5
60 lat i więcej	709	26,3

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Najwięcej osób w obserwowanej populacji stanowiły te w wieku niemobilnym (28,5%) (tabela IV. 4). Na drugim miejscu plasowały się osoby, które miały ukończone 60 lat. Co czwarta głowa gospodarstwa domowego była dojrzała i miała od 35 do 44 lat. Stosunkowo mało było osób młodych powyżej 25 roku życia (16,9%), a najmniej tych w wieku 24 lat i poniżej (3,1%).

Tabela IV. 5. Respondenci – głowa gospodarstwa domowego według poziomu wykształcenia

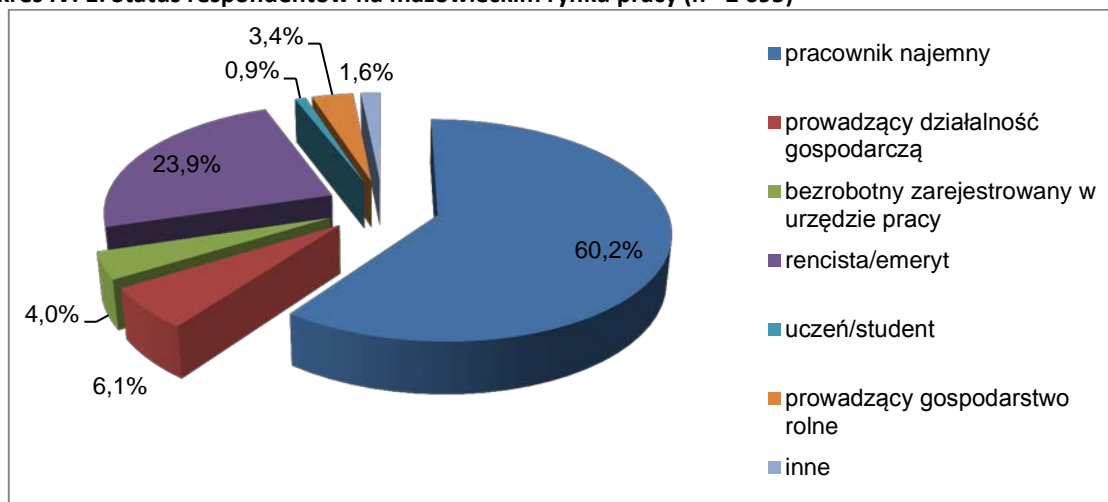
Poziom wykształcenia	Liczba osób	Odsetek
niepełne podstawowe, podstawowe i gimnazjalne	228	8,5
zasadnicze zawodowe	595	22,1
średnie ogólnokształcące	516	19,1
policealne i średnie zawodowe	538	18,9
wyższe	819	30,4
Ogółem mazowieckie	2 696	100,0

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Osoby pełniące funkcje głowy gospodarstwa domowego legitymowały się przede wszystkim wykształceniem wyższym (30,4%). Na drugim miejscu plasowały się te z zasadniczym zawodowym (22,1%), a na trzecim osoby z średnim ogólnokształcącym i na czwartym policealnym i średnim zawodowym. Najmniej osób posiadało najniższy poziom wykształcenia (8,5%) (tab. IV.5).

Badane osoby nie miały jednorodnego statusu na rynku pracy. Zdecydowana większość z nich była pracownikami najemnymi (60,2%). Prawie co czwarty miał status emeryta i rencisty, a 6,1% zajmowała się prowadzeniem działalności gospodarczej i 3,4% prowadziło gospodarstwo rolne. Tylko 4% z nich było bezrobotnymi zarejestrowanymi w urzędzie pracy a niepełna jeden procent posiadało status studenta/ucznia (wykres IV.1).

Wykres IV. 1. Status respondentów na mazowieckim rynku pracy (n= 2 695)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Profil społeczno-demograficzny członków gospodarstwa domowego jest następujący. Rodziny badanych respondentów są sfeminizowane, kobiet jest więcej i ich udział w gospodarstwie domowych wynosi 52,4%. W analizowanych gospodarstwach domowych przewagę stanowią osoby w wieku 35-44 lata ich udział wynosi 21,7%. Natomiast udział osób młodych do 25 roku życia wynosi 19,6% a w wieku 60 lat i więcej 17,6%. Struktura wieku pokazuje, że większość członków gospodarstw domowych to osoby w wieku mobilnym (tab. IV.6).

Tabela IV.6. Członkowie gospodarstw domowych według wieku

Przedziały wieku	Liczba wskazań	Odsetek
15-24 lata	496	19,6%
25-34 lata	523	20,7%
35-44 lata	549	21,7%
45-59 lat	515	20,4%
60 lat i więcej	444	17,6%
Ogółem	2527	100,0%

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Tabela IV.7. Poziom wykształcenia członków gospodarstw domowych

Poziom wykształcenia	Liczba wskazań	Odsetek
niepełne podstawowe, podstawowe i gimnazjalne	343	13,3%
zasadnicze zawodowe	502	19,5%
średnie ogólnokształcące	695	27,0%
policealne i średnie zawodowe	479	18,6%
wyższe	555	21,6%
Ogółem mazowieckie	2574	100,0%

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Członkowie gospodarstw domowych legitymują się różnymi poziomami wykształcenia. Dominują osoby z wykształceniem ogólnokształcącym (27,%) na kolejnym miejscu plasują się osoby z wykształceniem wyższym (21,6%). Najmniejsze udziały w obserwowanych podmiotach stanowią osoby z wykształceniem gimnazjalnym i poniżej (13,3%) (tab.IV.7).

W obserwowanych gospodarstwach domowych większość członków miała status pracownika najemnego (55,1%), a 16,6% to świadczeniobiorcy rent i emerytur. Następną kategorią byli

studenci i uczniowie ich udział w gospodarstwach domowych wynosił 14,4%, a bezrobotnych 6%. Gospodarstwa domowe nie cechuje wysoki stopień przedsiębiorczości tylko 3,3% ich członków zajmowało się prowadzeniem działalności gospodarczej a 3,5% prowadziło gospodarstwo rolne (tabela IV.8).

Tabela IV.8. Status na rynku pracy członków gospodarstw domowych

Rodzaj statusu na rynku pracy	Liczba wskazań	Odsetek
pracownikiem najemnym	1418	55,1%
prowadzi działalność gospodarczą	86	3,3%
bezrobotnym zarejestrowanym w urzędzie pracy	155	6,0%
rencistą/emerytem	416	16,2%
uczeniem/studentem	370	14,4%
prowadzi gospodarstwo rolne	89	3,5%
inne	39	1,5%
Ogółem mazowieckie	2573	100,0%

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Ponad połowę członków gospodarstw domowych stanowili małżonkowie (56,1%) a 29,6% to dzieci (tab.IV.9). W niewielkim stopniu badane gospodarstwa to rodziny pokoleniowe. Udział rodziców współmałżonków w gospodarstwie domowym wynosił 6,7%.

Tabela IV. 9.Członkowie gospodarstw domowych według stopnia pokrewieństwa

Stopień pokrewieństwa	Liczba wskazań	Procent
współmałżonek	1438	56,1%
konkubent/konkubina	77	3,0%
matka/ojciec	172	6,7%
syn/córka	760	29,6%
inne	118	4,6%
Ogółem mazowieckie	2565	100,0%

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Dochody netto na jednego członka gospodarstwa domowego kształtowały się na różnym poziomie (tabela IV.10). Dla prawie 22% badanych dochód ten wynosił od 1001 do 1500 zł. a dla kolejnych 20% więcej - od 1501 do 2000 zł. Najniższe wartości dochodu poniżej 500 zł odnotowano w 3,4% badanych podmiotach a najwyższe powyżej 2501zł. w 16,5%.

Tabela IV.10. Wielkość poziomu dochodu netto przypadająca na jednego członka gospodarstwa domowego (n=2 698)

Poziom dochodu	Liczba wskazań	Procent ważnych
do 500 PLN	93	3,4
501 do 1000 PLN	367	13,6
1001 do 1500 PLN	589	21,8
1501 do 2000 PLN	559	20,7
2001 do 2500 PLN	312	11,6
2501 i więcej PLN	444	16,5

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Prawie połowa badanych uważa, że ich sytuacja materialna pozwala im na realizację bieżących potrzeb natomiast nie stać ich na większe wydatki (47,1%) (tab.IV.11). Kolejne 29% twierdzi, że dochód będący w ich dyspozycji umożliwi finansowanie wszystkich wydatków i mogą sobie nawet pozwolić na odłożenie pewnej ilości środków pieniężnych, a 2,4% twier-

dzi, że nie muszą nawet oszczędzać. Uwagę zwraca 17% odpowiedzi respondentów, z których wynika, że sytuacja materialna w ich gospodarstwach jest trudna bowiem nie starcza im nawet na najpilniejsze potrzeby (3,2%) i muszą odmawiać sobie konsumpcji wielu rzeczy, żeby pieniędzy starczyło na życie (13,7%).

Tabela IV.11. Ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych (n= 2698)

Skala ocen	Liczba re-spondentów	Odsetek
Pieniądzy nie starcza nawet na najpilniejsze potrzeby	86	3,2
Musimy odmawiać sobie wielu rzeczy, aby pieniądze starczyło na życie	370	13,7
Na co dzień starcza pieniędzy, ale nie stać nas na większe wydatki	1272	47,1
Pieniądzy starcza na wszystkie wydatki, a część możemy odłożyć	782	29,0
Mamy na tyle dużo pieniędzy, że nie musimy oszczędzać nawet na większe wydatki	66	2,4
Trudno powiedzieć	106	3,9
Inne	16	0,6

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Tylko 8,9% respondentów wskazało, że członkowie w ich gospodarstwach domowych w ostatnim miesiącu korzystali z jakichkolwiek świadczeń finansowych (tabela IV.12). Najczęściej wymieniano renty i emerytury. W dalszej kolejności wyróżniano zasiłki przyznawane przez ośrodki pomocy społecznej (14,9%). Dla co dziesiątego respondenta świadczeniem finansowym uzupełniającym dochody ich budżetów domowych były kredyty i pożyczki. Tylko 3,5 % wymieniło zasiłek z tytułu bezrobocia jako świadczenie finansowe, które było źródłem zasilania ich dochodów. Tak niewielki odsetek może wynikać z zasad korzystania z tej formy transferu socjalnego, które określają okres przez jaki może być pobierany.

Tabela IV.12. Świadczenia finansowe, z których korzystali członkowie gospodarstw domowych

Rodzaj świadczenia	Liczba wskazań	Odsetek
emerytura, renta	137	60,1
zasiłek z tytułu bezrobocia	8	3,5
zasiłki z pomocy społecznej (dodatek mieszkaniowy, MOPS zasiłek, MOPS zapomoga socjalna, MOPS zasiłek do sklepu, MOPS za	34	14,9
alimenty	6	2,8
kredyty pożyczki	23	10,1
Inne	20	8,8

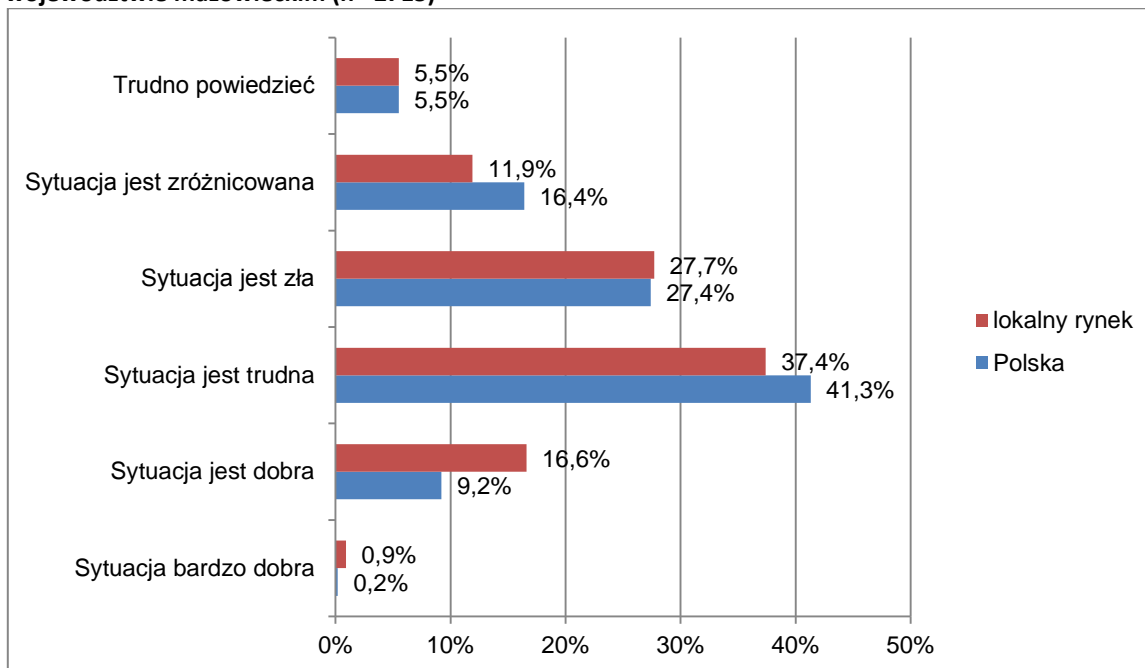
Źródło: Jak w tabeli IV.1

2. Uwarunkowania pracy nierejestrowanej w gospodarstwach domowych

W tej części raportu zostaną przedstawione uwarunkowania pracy w gospodarstwach domowych. Zanim jednak zostaną one zaprezentowane, wskażemy na opinie respondentów dotyczące mazowieckiego rynku pracy. Kwestia ta jest istotna - na co wskazują różne wyniki badań, z których wynika, że to sytuacja w tym segmencie rynku determinuje często decyzje o nielegalnym podejmowaniu pracy.

Jak respondenci ocenili rynek pracy regionu Mazowsza i Polski? Ocenę jego ilustrują dane zawarte na wykresie IV.2.

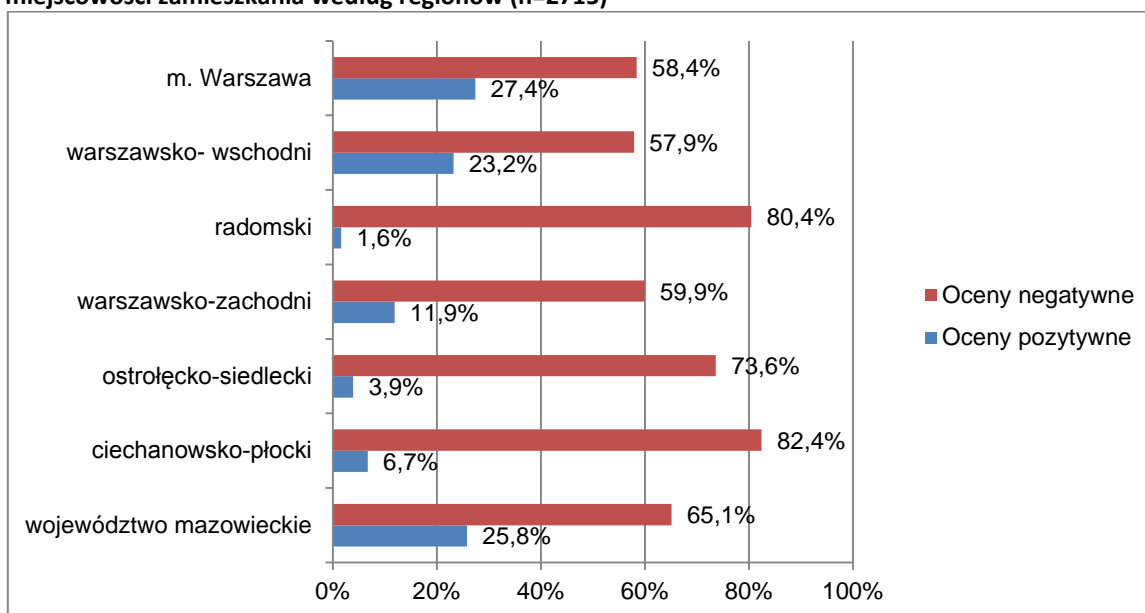
Wykres IV.2. Opinie respondentów na temat sytuacji na rynku pracy w Polsce i na lokalnym rynku pracy w województwie mazowieckim (n= 2715)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Respondenci na ogół uważają, że sytuacja na rynku pracy regionu Mazowsza w miejscowości, w której zamieszkują jest lepsza niż w skali kraju. W przypadku województwa mazowieckiego negatywne oceny (sytuacja trudna i zła) były wystawione tylko przez 65,1% a dla kraju 68,7% badanych. Natomiast w kraju sytuację dobrze (sytuacja bardzo dobra i dobra) oceniło 9,4% badanych a w regionie aż 17,5%. Jest pewna grupa, która nie oceniła sytuacji w sposób jednoznaczny stwierdzając, że jest ona zróżnicowana (Polska - 16,4%, region -11,9%) (wykres IV.2).

Wykres IV.3. Odsetek respondentów pozytywnie i negatywnie oceniających sytuację na rynku pracy w miejscowości zamieszkania według regionów (n=2715)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Zróżnicowanie opinii badanych na temat sytuacji na Mazowszu jest dostrzegane w przekroju podregionów.

Najwięcej negatywnych ocen sytuacji na rynku pracy zostało wystawionych przez tych z podregionu radomskiego - ponad 80%. Warto dodać, iż w tym podregionie są lokalne/ powiatowe rynki pracy, na których stopa bezrobocia osiąga najwyższe wartości nie tylko w regionie Mazowsza, ale i w kraju.

Najniższy odsetek ocen negatywnych sytuacji na rynku pracy stwierdzono dla podregionów skoncentrowanych wokół stolicy, czyli dla m. Warszawy (58,4%) warszawsko wschodniego (57,9%) i warszawsko zachodniego (59,9%).

Respondenci też podjęli próbę oceny działania urzędów pracy obsługujących ich powiatowy rynek pracy. Skala jej pokazuje na zróżnicowanie opinii badanych na temat funkcjonowania urzędów pracy. I tak 22,5% ocenia ich działalność pozytywnie a 33% negatywnie, ponad 43% nie miało zdania na ten temat.

Zobaczmy jak oceny te kształtowały się w poszczególnych podregionach.

Tabela IV.13. Ocena funkcjonowania urzędów pracy na obszarze, w którym respondenci zamieszkiwali (n=2715) (w%)

Ocena	ciechanowsko-płocki	ostrołęcko-siedlecki	warszawski zachodni	radomski	warszawski wschodni	m. st. Warszawa
Bardzo dobrze	1,6	0,7	3,7	-	6,9	0,7
Dobrze	17,7	12,8	28,2	12,5	28,9	22,2
Źle	31,0	26,6	17,4	51,4	26,4	25,9
Bardzo źle	4,7	3,6	3,9	8,9	4,3	5,5

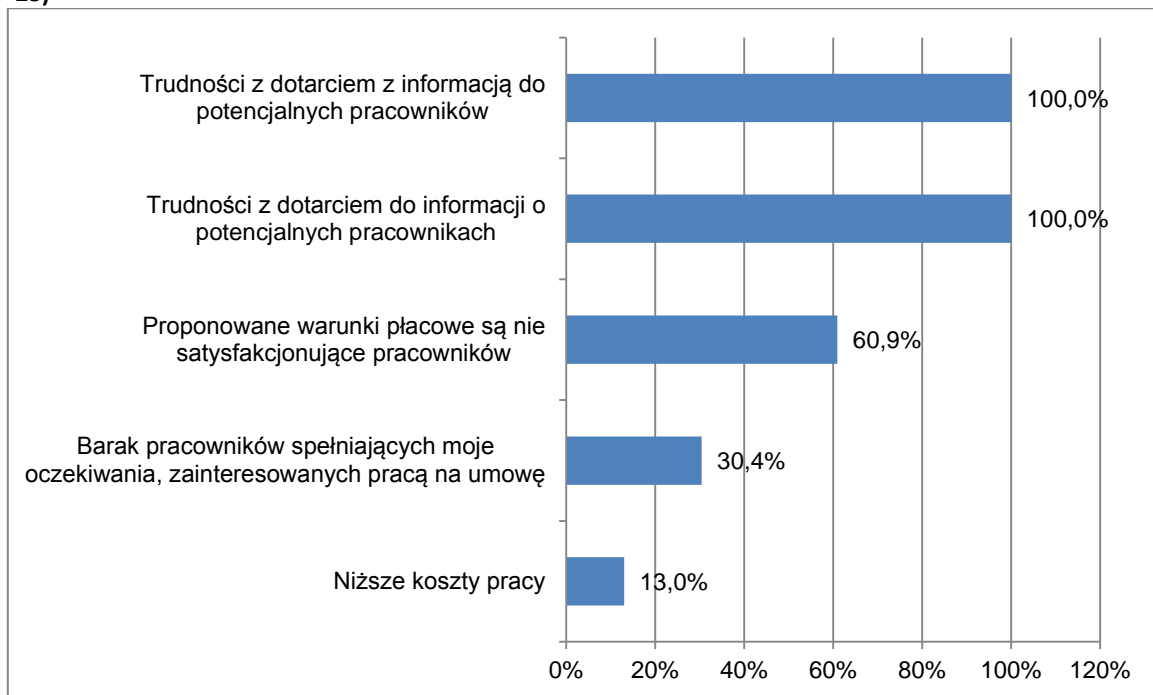
Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Oceny funkcjonowania urzędów pracy są skorelowane z opiniami sytuacji na rynku pracy. I tak respondenci, którzy najczęściej negatywnie ocenili sytuację na lokalnym/powiatowym rynku pracy też najczęściej dawali negatywne oceny urzędowi, które ich obsługiwały. Natomiast tam gdzie oceny sytuacji były w najmniejszym stopniu negatywne znalazło to odzwierciedlenie też w niższym odsetku negatywnych ocen funkcjonowania urzędów pracy. Negatywne oceny najrzadziej były formułowane przez respondentów z podregionu warszawsko wschodniego (30,7%), m. st. Warszawy (31,4%). Należy jednak zauważyć, iż najmniejszy odsetek negatywnych ocen pojawił się w podregionie ostrołęcko –siedleckim (30,2%) (tab.IV.13). Uwagę zwraca bardzo niski odsetek ocen bardzo dobrych, a w podregionie radomskim w ogóle nie pojawiły się.

W celu identyfikacji uwarunkowań pracy nierejestrowanej w gospodarstwach domowych zadano pytania tylko tym, którzy z niej korzystali, czyli byli odbiorcami usług i różnych prac wykonywanych na ich rzecz bez podpisania jakiegokolwiek umowy. Dlatego w pierwszej kolejności chcieliśmy dowiedzieć się, czy przed podjęciem decyzji o zatrudnieniu w swoim gospodarstwie domowym bez umowy do realizacji określonych zajęć próbowano zatrudnić osoby w oparciu o umowę. Otóż wyniki obserwacji pokazują, że od samego początku zgłaszania popytu na poszczególne rodzaje prac, ponad 92% respondentów nie było zainteresowanych jego sformalizowaniem. Czyli możemy założyć, iż decyzja ich była w pełni świadoma i przemyślana co do legalności wykorzystania osób realizujących poszczególne prace.

Na pytanie dlaczego zdecydowano się zatrudniać te osoby bez jakiegokolwiek sformalizowanej umowy respondenci odpowiadali w podobny sposób, co ilustruje wykres IV.4.

Wykres IV.4. Powody zatrudniania osób bez jakiejkolwiek umowy formalnej w ciągu ostatnich 12 miesięcy (n=23)

Źródło: Jak w tabeli IV.1

Najczęściej respondenci wskazywali na trudności z dotarciem do osób, które mogłyby wykonać formalnie usługi dla ich gospodarstw domowych. Na kwestię tę zwrócili uwagę wszyscy badani. Uzyskane wyniki z prowadzonych obserwacji ujawniają dość istotny problem dotyczący przepływu informacji z jednej strony na temat potrzeb gospodarstw domowych a z drugiej osób, które specjalizują się w realizacji określonych usług. W dobie społeczeństwa informacyjnego jego ujawnienie jest dość istotną kwestią. Kolejna - ze względu na częstotliwość udzielana przez respondentów odpowiedź wskazuje na warunki materialne realizowanych prac, które mogą determinować decyzje o korzystaniu z pracy nierejestrowanej. Otóż ta forma zatrudnienia jest bardziej opłacalna dla osób bezpośrednio nią objętych. Respondenci podkreślali, iż formalizacja umów jest nieopłacalna, nie satysfakcjonuje ich wykonawców (60,9%). Z odpowiedzi tych można wywnioskować, że to realizatorzy zajęć sugerują wykonanie określonych prac w sposób niesformalizowany. Co może oznaczać, iż wielu z wykonawców prowadzi działalność gospodarczą w ramach świadczonych usług, ale preferuje ich wykonanie bez oficjalnego zlecenia ze względu na koszty jakie się pojawiają. W rozmowach ze zleceniodawcami mogą proponować dwie ceny jedną wyższą w sytuacji kiedy usługa opiera się na umowie i drugą niższą w sytuacji kiedy nie ma umowy, i nie ma odpowiednich rachunków z nią związanych. Powyższe przykłady pokazują, że propozycja wykonania usługi bez umowy może częściej wychodzić od wykonawcy, a gospodarstwa domowe ją akceptują. Dlatego też czynnik finansowy rzadziej pojawiał się jako przyczyna leżąca po stronie zamawiającego (13%) (wykres IV.4).

Powody zatrudnienia nierejestrowanego staraliśmy się poznać bliżej zadając o nie pytanie do poszczególnych rodzajów prac. Dane zawarte w tabeli IV.14. pokazują, że najczęściej fakt korzystania z pracy nierejestrowanej dla poszczególnych rodzajów zajęć, wynikał z braku odpowiednich umiejętności u osoby pełniącej funkcję głowy gospodarstwa domowego lub u innych jego członków, co uniemożliwiało ich realizację we własnym zakresie.

Tabela IV.14. Powody zatrudniania przez gospodarstwa domowe osób wykonujących prace nierejestrowaną w ciągu ostatnich 12 miesięcy według rodzajów pracy (w%)

Rodzaj prac	Powody						
	Brak czasu	Brak umiejętności	Stać mniej na to	Nie oplaca się zatrudnić na umowę formalną	Brak konieczności przestrzegania przepisów	Inne	Ogółem
Prace budowlane i instalacyjne	11,2	69,4	3,1	14,3	0,5	1,5	100,0
Naprawa sprzętu elektronicznego	6,0	80,6	1,5	11,9	0	0	100,0
Usługi lekarskie i pielęgniarские	0	77,8	0	22,2	0	0	100,0
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	13,0	63,0	8,7	2,2	0	0	100,0-
Udzielanie korepetycji	3,1	53,8	12,5	15,6	12,5	2,5	100,0
Prace domowe (sprzątanie)	56,5	10,9	6,5	13,0	13,0	0	100,0
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	61,1	0	22,2	16,7	0	0	100,0
Prace ogrodniczo-rolnicze	54,2	14,7	8,3	8,3	12,5	0	100,0

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Tylko w przypadku prac ogrodniczo-rolnych, czy tych dotyczących sprawowania opieki nad dzieckiem lub osobami starszymi powodem głównym był brak czasu. Na ten czynnik wskazało odpowiednio 54,2% i 61,1% gospodarstw domowych korzystających z tego rodzaju usług.

Czynnik finansowy w postaci nieopłacalności zatrudnienia w oparciu o umowę formalną jest wyróżniany przez respondentów, ale jego częstotliwość wskazań jest mniejsza od powodów wcześniej wymienionych. W strukturze uzyskanych odpowiedzi plasuje się on na drugim miejscu w przypadku takich rodzajów zajęć jak prace budowlane (...) naprawa sprzętu (...), usługi lekarskie, korepetycje, prace domowe (tab.IV.14).

Uwagę zwraca odsetek gospodarstw domowych, które wymieniają brak konieczności przestrzegania przepisów kodeksowych do zatrudnienia osób w ramach pracy nierejestrowanej. Powód ten jest wymieniany przy pracach domowych, udzielaniu korepetycji i pracach ogrodniczych. Łączy się on zatem z pracami systematycznie wykonywanymi czyli takimi, które wymagają dłuższego okresu realizacji tzn. dłuższego zatrudnienia. Warto dodać, iż te prace są bezpośrednio wykonywane w miejscu zamieszkania osób zlecających ich wykonanie, co oznacza, że stają się one ich miejscem pracy. Formalizacja zatem umowy wymagałaby organizacji stanowiska pracy, ewidencjonowania czasu i prowadzenia innych działań jakie są narzucone obowiązującymi regulacjami prawnymi. Powstaje zatem pytanie, czy nie należałoby w przepisach prawnych inaczej podejść do prac, które są tu wymienione. Problem ten może również wystąpić w przypadku osób opiekujących się dzieckiem i osobami starszymi.

3. Popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną

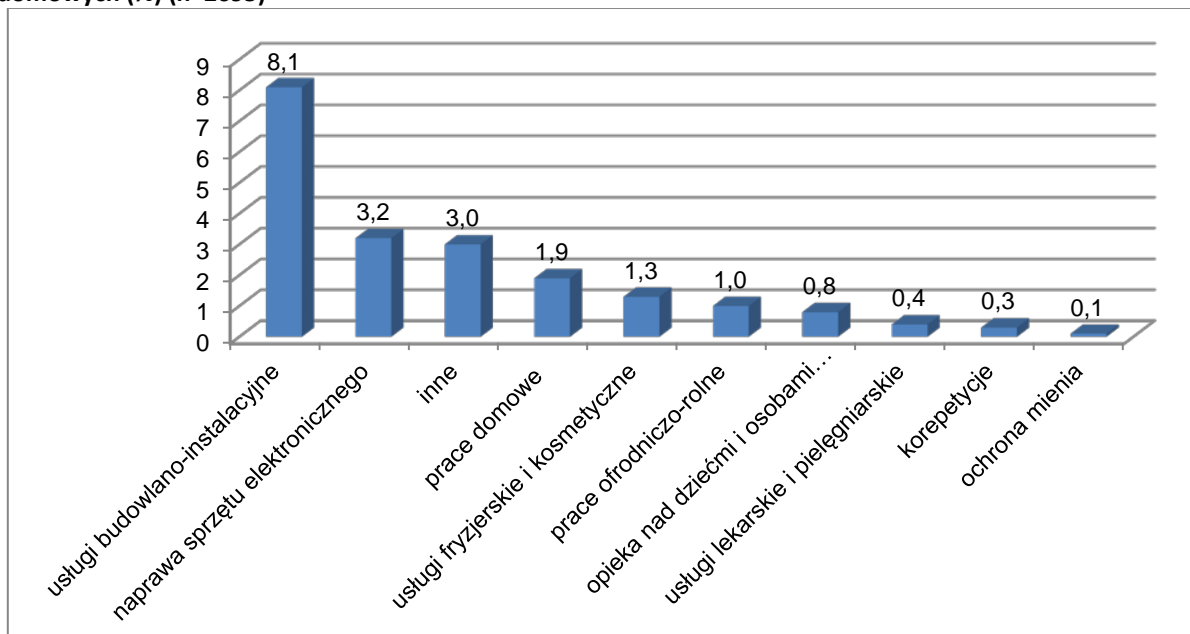
3.1. Częstotliwość, rodzaje i charakter pracy nierejestrowanej wykonywanej na rzecz gospodarstw domowych

3.1.1. Skala zatrudnienia nierejestrowanego w gospodarstwach domowych

Wyniki badań modułowych GUS dotyczące pracy nierejestrowanej wskazują, że to gospodarstwa domowe są tymi podmiotami gospodarki narodowej, które najczęściej zgłaszają zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną. Przyjrzyjmy się zatem jaka jest skala i struktura popytu na ten rodzaj pracy w województwie mazowieckim. Badanie tej kwestii jest bardzo trudne, bowiem nie zawsze członkowie gospodarstw domowych chcą przyznawać się do udziału w tworzeniu szarej strefy, a praca nierejestrowana jest jednym z jej elementów. Dlatego w badaniu wyszliśmy od zadania pytania respondentom czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy ktoś spoza domowników wykonał pewien rodzaj prac, które wypisano na karcie respondenta. Znajdowały się tam przede wszystkim te, które najczęściej pojawiają się w ramach wspomnianych badań modułowych oraz dodano kategorię inne. Do kafeterii odpowiedzi wprowadzono informację, że nikt spoza domowników nie wykonywał takich prac. I ona została podana, przez zdecydowaną większość badanych 2 264. Liczba ta wskazuje, że 83,4% gospodarstw domowych mogło nigdy nie korzystać z pracy nierejestrowanej. Wielkość ta może być zaniżona, ze względu na fakt, że pytanie dotyczyło ostatnich 12 miesięcy, a więc okresu względnie krótkiego. Tymczasem praca nierejestrowana wiąże się najczęściej z zajęciami domowymi, takimi jak naprawy, remonty budowlane, prace rolno-ogrodnicze, które mają najczęściej charakter doraźny, nie cechuje je systematyczna realizacja jak w przypadku opieki nad osobami zależnymi. Dlatego też w krótkim okresie obserwacji prawdopodobieństwo zatrudniania pracownika z szarej strefy maleje.

Zobaczmy do jakich zajęć osoby spoza gospodarstw domowych były angażowane (wykres IV.5).

Wykres IV.5. Rodzaje zajęć, do których angażowano w ciągu ostatnich 12 miesięcy osoby spoza gospodarstw domowych (%) (n=2695)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Z powyższego wykresu wynika, że gospodarstwa domowe najczęściej zainteresowane są zlecaniem na zewnątrz usług budowlano-instalacyjnych (8,1%) i naprawy sprzętu elektronicznego (3,2%). Są to dziedziny, które wymagają często konkretnych umiejętności, dlatego stawią prace zlecane do wykonania innym osobom.

W dalszej części badania interesowało nas na ile wykonywane rodzaje prac miały charakter nieoficjalnego zatrudnienia. W tym celu zadano respondentom pytanie dotyczące formalizacji tej usługi. Chodziło o pozyskanie informacji, czy wykonywane prace oparte były na umowach czy też nie, co powinno pozwolić zdiagnozować skalę zgłaszanego popytu na pracę nie-rejestrowaną przez gospodarstwa domowe.

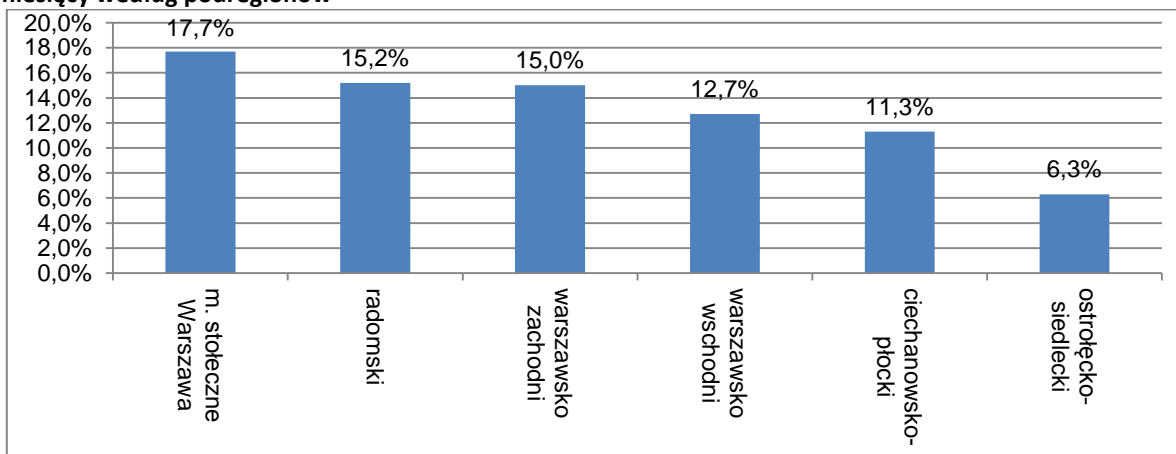
Tabela IV. 15. Czy wykonywane prace na rzecz gospodarstw domowych oparte były na umowach (n=391)

Odpowiedzi	Liczba gospodarstw domowych	odsetek
Nie nigdy nie była podpisywana umowa	371	85,7
Często nie była podpisywana umowa	14	3,2
Nie zawsze była podpisywana umowa, od czasu do czasu wykonywali te prace bez umowy	3	0,7
Tylko raz nie podpisaliśmy umowy	3	0,7
Zawsze zawierana była umowa o pracę oraz odprowadzano wszystkie należne podatki, składki	31	7,2
Nie wiem trudno powiedzieć	11	2,5

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Dane zawarte w tabeli nr IV.15. wskazują, że tylko 7,2% zalegalizowało zatrudnienie osób wykonujących określone prace na rzecz gospodarstw domowych, a 2,5% nie ustosunkowało się do tej odpowiedzi. Możemy zatem przyjąć, iż **praca nierejestrowana w województwie mazowieckim wystąpiła w przypadku 391 gospodarstw domowych. Stanowili oni 14,4% badanych.** W grupie tej było 371 gospodarstw, które permanentnie nie podpisywały żadnych umów, 14 deklarowało iż często takie umowy nie są podpisywane i 3%, że nie zawsze je podpisywało, a kolejne 3% przyznało się, że raz tylko takiej umowy nie podpisano. Zobaczmy czy natężenie pracy nierejestrowanej było zróżnicowane w przekroju podregionów.

Wykres IV.6. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy według podregionów

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Z powyższych danych wynika, iż największe natężenie pracy nierejestrowanej wystąpiło w podregionie m. Warszawy, w którym ponad 17% badanych gospodarstw domowych korzystało z usług, których wykonanie nie było oparte na jakichkolwiek umowach. Wysoki poziom tego zjawiska wystąpił również w podregionie radomskim (15,2%) i warszawskim zachodnim (15%). Natomiast w najmniejszym zakresie popyt na pracę nierejestrową zgłaszały gospodarstwa domowe podregionu ostrołęcko-siedleckiego (6,3%) (wykres IV.6).

3.1.2. Struktura zatrudnienia nierejestrowanego w gospodarstwach domowych

Gospodarstwa domowe, które w okresie ostatniego roku korzystały z pracy osób nierejestrowanych, zatrudniały je najczęściej do wykonywania prac budowlano-instalacyjnych (43,8%). Na dalszych pozycjach ze względu na częstotliwość wskazań plasowały się zajęcia związane z naprawą sprzętu elektronicznego, usługi fryzjerskie i kosmetyczne oraz prace domowe. Szczegółowe dane na ten temat przedstawiono w tabeli IV.16.

Tabela IV.16. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy według jej rodzajów

Rodzaj prac	Gospodarstwa domowe	
	Liczbnosc	Procent
Prace budowlane i instalacyjne	200	43,8
Naprawa sprzętu elektronicznego	68	14,9
Usługi lekarskie i pielęgniarstwo	9	2,0
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	48	10,6
Udzielanie korepetycji	34	7,5
Prace domowe (sprząatanie)	46	10,1
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	18	3,9
Prace ogrodniczo-rolnicze	23	5,0
Inne	10	2,2
Ogółem mazowieckie	447	100,0

Źródło: Jak w tabeli IV.1

Natężenie wskazań pokazuje, że prace które najczęściej były wymieniane przez respondentów charakteryzował doraźny charakter. Ich realizacja wiązała się z zatrudnieniem najczęściej pojedynczych osób, a czas ich realizacji nie był zbyt długi.

Poniżej dokonamy analizy korzystania z pracy nierejestrowanej w momencie przeprowadzenia badania. Zauważamy, że liczba gospodarstw domowych zmniejszyła się i uległa również zmianie struktura zgłaszanego popytu na nierejestrowane zatrudnienie. Wpływ na to mogła mieć pora roku w jakiej przeprowadzono obserwację przypomnijmy, że był to miesiąc październik jego druga połowa, co mogło rzutować na rozkład odpowiedzi. Dlatego mniejszy odsetek w popycie stanowiły prace budowlano-instalacyjne.

W momencie przeprowadzenia badania największy odsetek gospodarstw domowych, korzystał z pracy nierejestrowanej dotyczącej prac domowych (31,5%) na dalszych pozycjach plasowały się zajęcia typu korepetycje (16,8%) i prace ogrodniczo-rolnicze (16,1%). Uwagę zwraca odsetek gospodarstw korzystających z usług fryzjerskich, którego wartość była zbliżona do odsetka obliczonego dla ostatniego roku.

Tabela IV.17. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w momencie badania według jej rodzajów

Rodzaj prac	Gospodarstwa domowe	
	liczebność	procent
Prace budowlane i instalacyjne	13	9,0
Naprawa sprzętu elektronicznego	2	1,4
Usługi lekarskie i pielęgniarские	2	1,4
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	16	11,2
Udzielanie korepetycji	24	16,8
Prace domowe (sprząatanie)	45	31,5
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	9	6,3
Prace ogrodniczo-rolnicze	23	16,1
Inne	9	6,3
Ogółem mazowieckie	143	100,0

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Przyjrzymy się jak kształtował się popyt na poszczególne rodzaje prac w podregionach (tabela IV.18.). Wyniki obserwacji dowodzą, że gospodarstwa domowe we wszystkich podregionach najczęściej zgłaszały zapotrzebowanie na usługi budowlano - instalacyjne. Odsetek gospodarstw domowych zgłaszających popyt na ten rodzaj prac w pięciu podregionach był jednak różnicowany i wahał się od 64,6 % w podregionie radomskim do 30,3% w podregionie warszawsko wschodnim. Natomiast naprawa sprzętu elektronicznego była drugim rodzajem usług ze względu na częstotliwość wskazań wymieniana tylko w czterech podregionach tj. ciechanowsko-płockim, ostrołęcko-siedleckim, radomskim, warszawsko wschodnim. Natomiast w. m. st. Warszawie na drugim miejscu plasowały się usługi fryzjerskie i kosmetyczne, a w podregionie warszawsko zachodnim prace domowe. Te ostatnie były wymieniane na trzecim miejscu w podregionie ciechanowsko-ostrołęckim i na czwartym w podregionie warszawsko wschodnim. W podregionach peryferyjnych ciechanowsko-płockim i ostrołęcko-siedleckim duży odsetek gospodarstw domowych był zainteresowany nieoficjalnym zatrudnianiem pracowników do zajęć ogrodniczo-rolnych. Stosunkowo często na ten rodzaj prac zgłaszały popyt również mieszkańcy podregionu warszawsko wschodniego.

Tabela IV.18. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy według jej rodzajów i podregionów (n=372)

Rodzaje działalności	Podregiony					
	ciechanowsko-płocki	ostrołęcko-siedlecki	radomski	m. st. Warszawa	warszawsko wschodni	warszawsko zachodni
Prace budowlane i instalacyjne	39,5%	39,1%	64,6%	49,5%	30,3%	35,4%
Naprawa sprzętu elektronicznego	15,8%	26,1%	20,8%	2,2%	37,4%	7,7%
Usługi lekarskie i pielęgniarские	5,3%	0,0%	0,0%	2,7%	2,0%	0,0%
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	7,9%	4,3%	2,1%	19,2%	6,1%	3,1%
Udzielanie korepetycji	2,6%	0,0%	2,1%	13,2%	0,0%	12,3%
Prace domowe (sprząatanie)	10,5%	4,3%	4,2%	1,6%	22,2%	21,5%
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	2,6%	4,3%	0,0%	7,1%	0,0%	4,6%
Prace ogrodniczo-rolnicze	10,5%	21,7%	2,1%	2,2%	1,0%	13,8%
Inne	5,3%	0,0%	4,2%	2,2%	1,0%	1,5%
Ogółem mazowieckie	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Na podstawie danych zawartych w tabeli IV.18. możemy również stwierdzić, iż są podregiony na Mazowszu, na terenie których gospodarstwa domowe nie zgłaszały popytu na pewne rodzaje prac, a które dość często wymieniane są w obserwacjach makroekonomicznych lub mezo, jako te związane z szarą gospodarką, a należą do nich:

- usługi lekarsko-pielęgniarskie, na które nie wskazano w podregionie ostrołęcko-siedleckim, radomskim, warszawskim zachodnim;
- usługi typu korepetycje, których nie wymieniono w podregionie ostrołęcko-siedleckim i w warszawskim wschodnim;
- opieka nad dzieckiem i osobami starszymi w podregionie radomskim i warszawskim wschodnim.

W podregionach takich: jak ostrołęcko-siedlecki, radomski, warszawsko wschodni powodem rezygnacji gospodarstw domowych z popytu na niektóre usługi mogły być niskie ich dochody. Należy podkreślić, iż w tych jednostkach terytorialnych przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto było najniższe w porównaniu do pozostałych podregionów Mazowsza¹²⁵.

Poszczególne gospodarstwa domowe Mazowsza korzystając z pracy nierejestrowanej wykonywanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy, w ramach poszczególnych jej rodzajów stawały się pracodawcami dla pojedynczych jak i wielu osób. Problem ten ilustrują dane w poniższej tabeli. Z więcej niż jednego pracownika korzystały one np. w ramach usług lekarskich. Ponad 95% gospodarstw domowych, które zgłaszały popyt na ten rodzaj pracy wykorzystywało do jego realizacji przynajmniej dwie osoby.

Tabela IV.19. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy według liczby pracowników i rodzajów zajęć (n=369)

Rodzaje pracy	Liczba gospodarstw domowych w których było zatrudnionych:		
	1 osoba	2 osoby	3 osoby i więcej
Prace budowlane i instalacyjne	105	72	23
Naprawa sprzętu elektronicznego	63	5	-
Usługi lekarskie i pielęgniarskie	2	62	3
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	45	3	-
Udzielanie korepetycji	25	9	-
Prace domowe (sprzątanie)	40	5	1
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	17	1	-
Prace ogrodniczo-rolnicze	13	4	6

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Bardziej zróżnicowanego zaangażowania osób wymagała też realizacja prac budowlanych i instalacyjnych. 36% z tej grupy gospodarstw domowych zatrudniało 2 pracowników a 11,5% nawet trzech. Podobny rozkład zatrudnienia odnotowano przy realizacji prac ogrodniczo-rolniczych. W tym przypadku 26 % gospodarstw angażowało aż trzy osoby, a 20% dwie. Analizując liczbę zatrudnionych do poszczególnych rodzajów prac zauważamy, że **w wszystkich podregionach zatrudniano do prac budowlano-instalacyjnych więcej niż trzech pracowników**. Uwagę zwraca częstsze zatrudnianie większej liczby pracowników w podregionie warszawskim zachodnim. W tym przypadku powyżej dwóch osób angażowano do realizacji następujących rodzajów prac ogrodniczo-rolniczych, pomocy domowej, korepetycji a w m. st.

¹²⁵ Patrz tabela II.28- drugi rozdział raportu.

Warszawie do usług lekarskich i pielęgniarских oraz również korepetycji. Na podstawie zgromadzonych informacji możemy stwierdzić, iż liczba osób nielegalnie werbowanych do realizacji różnych rodzajów prac zwiększa się na obszarach zlokalizowanych wokół stolicy, natomiast w regionach peryferyjnych zatrudnienie dotyczy pojedynczych osób z wyłączeniem prac budowlano-remontowych.

Zwiększone zatrudnienie przy pracach budowlanych wiąże się z ich specyfiką. Prace te obejmują drobne naprawy murarskie, które mogą być wykonane przez pojedyncze osoby jak i mogą obejmować budowę całych obiektów czy ich wykończenie, a to zaś wymaga zatrudnienia większej liczby osób. Różnorodność problemów zdrowotnych mieszkańców Mazowsza i ograniczona dostępność do publicznych usług medycznych mogła również implikować korzystanie z usług wielu specjalistów w ramach nieoficjalnego rynku pracy.

Dane z tabeli IV.20 pokazują, że wykonanie poszczególnych rodzajów prac wymagało przepracowania różnej liczby dni.

Tabela IV.20. Gospodarstwa domowe według liczby dni korzystania z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy i według rodzajów zajęć (n=372)

Rodzaj prac	Liczba gospodarstw domowych, w których liczba dni przepracowanych wynosiła:						
	1 dzień	2 dni	3 dni	4-5 dni	6-7 dni	8-14 dni	15-dni i więcej
Prace budowlane i instalacyjne	37	28	32	17	13	14	20
Naprawa sprzętu elektronicznego	60	6			1		
Usługi lekarskie i pielęgniarские	3	4		2			
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	18	5	4	9	4	8	-
Udzielanie korepetycji	-	-	1	-	2	1	30
Prace domowe (sprząatanie)	2	3	2	4	-	8	26
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	-	1	-	1	-	2	14
Prace ogrodniczo-rolnicze	1	1	2	5	-	6	9

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Korepetycje, prace domowe, usługi budowlane, usługi związane z opieką nad osobami starszymi i dziećmi oraz prace ogrodniczo-rolnicze wymagały zaangażowania pracowników nierejestrowanych przez dłuższy okres tj. powyżej dwóch tygodni. Wymienione rodzaje zajęć można traktować jako te, które mogą sprzyjać utrwaleniu zatrudnienia nierejestrowanego.

Uwzględniając częstotliwość zgłaszanego zapotrzebowania na prace nierejestrowane możemy wskazać te, które są systematycznie wykonywane, i te które sporadycznie pojawiają się w strukturze zgłaszanego popytu.

Do usług sporadycznie wykonywanych w ramach pracy nierejestrowanej można zaliczyć: naprawę sprzętu elektronicznego, niektóre rodzaje prac budowlanych i instalacyjnych, ale także i usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobą starszą, usługi fryzjerskie. Natomiast bardziej systematyczne wykorzystanie pracy nierejestrowanej obserwowano w przypadku takich zajęć jak prace domowe, korepetycje. Dla odpowiednio 17,3% i 71% korzystających z tego typu prac są one wykonywane regularnie dwa, trzy razy w tygodniu. Natomiast kolejne 52% gospodarstw domowych angażuje pracowników w sposób nielegalny do prac domowych raz lub dwa razy w miesiącu.

Tabela IV.21. Gospodarstwa domowe według częstotliwości korzystania z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy i według rodzaju zajęć (n=372)

Rodzaj prac	Liczba gospodarstw domowych, w których częstotliwość korzystania z pracy nierejestrowanej była:					
	systematyczna – codziennie dzień	systematyczna – raz lub dwa razy w tygodniu	systematyczna – raz lub dwa razy w miesiącu	sezonowa – tylko w lecie lub w zimie	sporadyczna	inne
Prace budowlane i instalacyjne	55	5	1	8	114	15
Naprawa sprzętu elektronicznego	3	-	-	1	62	2
Usługi lekarskie i pielęgniarские	-	-	1	2	5	1
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	1	-	12	3	29	3
Udzielanie korepetycji	-	24	6	1	3	-
Prace domowe (sprząatanie)	1	8	24	-	12	1
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	4	8	4	-	18	-
Prace ogrodniczo-rolnicze	2	-	2	1	4	1

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Gospodarstwa domowe, które są zainteresowane usługami budowlanymi wskazują zarówno na ich doraźny jak i trwały charakter. Tych pierwszych było znacznie więcej (57%), natomiast na systematyczne zaangażowanie pracowników wskazywał co piąty respondent z tej grupy gospodarstw. Naprawa sprzętu elektronicznego ma charakter incydentalny 91% gospodarstw sporadycznie zatrudniała osoby do tego typu prac czyli dwa trzy razy w roku.

Pracownicy w ramach pracy nierejestrowanej otrzymywali wynagrodzenie, które mogło im być wpłacane po zakończeniu pracy, raz na tydzień, raz na dwa tygodnie, raz na miesiąc, co ilustruje poniższe zestawienie (tab.IV.22).

Najczęściej gospodarstwa wypłacały wynagrodzenie po wykonaniu realizowanej pracy. Zawsze zjawisko to wystąpiło w przypadku usług fryzjersko-kosmetycznych, lekarskich i pielęgniarских, naprawy sprzętu elektronicznego. Natomiast w przypadku prac, których wykonanie wiązało się z dłuższym okresem, które cechowała cykliczność (liczbą dni) wypłata była rozłożona w czasie i dokonywano ją raz na tydzień i dwa tygodnie. Zjawisko to dotyczyło korepetycji, opieki nad osobami starszymi dziećmi, prac domowych i ogrodniczo rolnych. Uwagę zwraca miesięczne rozliczanie w tych gospodarstwach domowych (22,2%), które nierejestrowane zatrudnienie wykorzystywały do wykonania prac domowych.

Tabela IV.22. Gospodarstwa domowe według częstotliwości wypłat za pracę nierejestrowaną i według jej rodzajów (n=372)

Rodzaje prac	Liczba gospodarstw domowych według częstotliwości wypłat				
	po wykonaniu określonej pracy	raz na tydzień	raz na dwa tygodnie	raz na miesiąc	inne
Prace budowlane i instalacyjne	192	3	1	1	2
Naprawa sprzętu elektronicznego	67	-	-	1	-
Usługi lekarskie i pielęgniarские	9	-	-	-	-
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	48	-	-	-	-
Udzielanie korepetycji	24	7	1	1	-
Prace domowe (sprząatanie)	38	1	5	-	1
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	11	2	1	4	-
Prace ogrodniczo-rolnicze	21	1	1	1	-

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Gospodarstwa domowe oferowały zatrudnionym pracownikom zróżnicowane wynagrodzenia.

Tabela IV.23. Gospodarstwa domowe według wysokości wynagrodzeń wypłacanych za pracę nierejestrowaną i według jej rodzajów (n=368)

Rodzaj prac	Liczba gospodarstw domowych według wysokości wypłacanych wynagrodzeń (w zł)							
	Do 50	51-100	101-200	201-300	301-500	501-1000	1001-1600	1601 i powyżej
Prace budowlane i instalacyjne	4	8	16	14	21	48	26	39
Naprawa sprzętu elektronicznego	6	13	30	12	3	1	-	1
Usługi lekarskie i pielęgniarские	2	1	2	-	2	1	-	1
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	22	18	5	-	2	1	-	1
Udzielanie korepetycji	21	8	1	-	-	2	-	-
Prace domowe (sprząatanie)	8	11	9	5	3	2	1	1
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	5	2	1	1	-	1	1	5
Prace ogrodniczo-rolnicze	1	1	2	3	1	3	3	4

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

O poziomie wypłat decydował sposób rozliczania prac i ich złożoność i najprawdopodobniej czas realizacji. I tak w przypadku usług budowlanych i instalacyjnych najczęściej pojawiały się stawki od 501 do 1000 zł i powyżej 1601, ale należy zauważyć, że wypłata w ramach tych prac wiązała się z ich wykonaniem. Dla co piątego gospodarstwa domowego ich realizacja trwała powyżej jednego tygodnia i to determinowało wysokość wynagrodzeń.

Korzystanie z napraw sprzętu elektronicznego najczęściej oznaczało dla gospodarstw domowych wydatek na poziomie 101 do 200 zł (dla 44,8% gospodarstw korzystających z tych usług). Wynagrodzenie za usługi lekarskie i pielęgniarские jest dość zróżnicowane. Natomiast natężenie wskazań gospodarstw domowych rozkłada się dość równomiernie w wyróżnionych przedziałach. Jest to na pewno determinowane rodzajem prac wykonywanych w ramach tej

grupy usług i stopniem specjalizacji osób je świadczących. Takiego rozbicia już nie ma w ramach usług fryzjerskich-kosmetycznych i korepetycji tu najczęściej pojawiała się najniższa stawka do 50 zł.(tab.IV.23)

Uwagę zwracają dość wysokie wynagrodzenia (powyżej 16001 zł) płacone w ramach prac związanych z opieką nad osobami starszymi i dziećmi oraz w pracach ogrodniczo-rolnych. W pierwszym przypadku dotyczą one osób, które wynagrodzenie otrzymywały raz na miesiąc, a w drugim tych, które mogły je otrzymać po realizacji całej pracy jak była między stronami ustalona. Tutaj dość często pojawiają się prace związane z zaprojektowaniem ogrodu czy jego organizacją.

Kolejny interesujący problem dotyczył zadowolenia gospodarstw domowych z wykonywanej pracy nierejestrowanej.

Tabela IV.24. Gospodarstwa domowe według stopnia zadowolenia gospodarstw z pracy nierejestrowanej i według jej rodzaju (n=371)

Rodzaj prac	Liczba gospodarstw domowych według stopnia satysfakcji z pracy nierejestrowanej					
	bardzo	zadowolony	średnio zadowolony	nie-zadowolony	bardzo nie-zadowolony	nie wiem trudno powiedzieć
Prace budowlane i instalacyjne	129	62	7	1	-	-
Naprawa sprzętu elektronicznego	40	22	3	1	1	-
Usługi lekarskie i pielęgniarskie	4	4	1	-	-	-
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	46	2	-	-	-	-
Udzielanie korepetycji	17	17	-	-	-	-
Prace domowe (sprzątanie)	35	9	1	-	-	-
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	15	3	-	-	-	-
Prace ogrodniczo-rolnicze	11	12	1	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Dane zawarte w tabeli IV.24. wskazują, że respondenci na ogół są zadowoleni z realizacji prac wykonywanych nielegalnie. Pełna satysfakcja była zgłaszana przez tych, którzy byli odbiorcami takich usług jak fryzjerstwo i kosmetyka, korepetycje, opieka nad dziećmi i osobami starszymi. Warto dodać, iż w ramach tego rodzaju prac bardzo często gospodarstwa domowe opierają się na opinii innych osób, które wcześniej miały kontakt z ich realizatorami (tabela IV.25). Średni stopień niezadowolenia pojawił się choć rzadziej w przypadku usług lekarskich i pielęgniarskich, prac domowych i ogrodniczo-rolnych.

Brak satysfakcji odnotowano tylko w pojedynczych przypadkach przy usługach budowlanych i instalacyjnych oraz przy naprawach sprzętu elektronicznego. W wymienionych rodzajach prac respondenci częściej niż przy innych sygnalizowali średni stopień zadowolenia.

Analizując sposoby kontaktu gospodarstw domowych z osobami skłonnyymi do wykonywania pracy niezarejestrowanej zauważamy, że one pokrywają się z tym, które na ogół są wykorzystywane w rekrutacji w ramach oficjalnego zatrudnienia. Uwaga ta jest istotna kiedy będziemy traktować gospodarstwa domowe jako mikroprzedsiębiorstwa. W tym przypadku mamy najczęściej do czynienia z zatrudnieniem po znajomości. Jako kanały rekrutacji wykorzystywane te są nieformalne. Dlatego rzadziej pojawiają się np. ogłoszenia (tab.IV.25).

Tabela IV.25. Gospodarstwa domowe według źródeł rekrutacji osób do pracy niezarejestrowanej i według jej rodzaju (n=375)

Rodzaj pracy	Liczba gospodarstw domowych według źródeł rekrutacji				
	rodzina	znajomi	współ-pracownicy	ogłoszenia	inne
Prace budowlane i instalacyjne	63	101	5	10	1
Naprawa sprzętu elektronicznego	19	29	5	16	
Usługi lekarskie i pielęgniarские	5	4	1	1	2
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	13	31	1	1	2
Udzielanie korepetycji	4	17	12	2	-
Prace domowe (sprząatanie)	11	30	1	3	-
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	8	8	1	1	-
Prace ogrodniczo-rolnicze	2	5	-	2	-

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

3.1.3. Popyt gospodarstw domowych na pracę niezarejestrowaną cudzoziemców

Gospodarstwa domowe Mazowsza zgłaszały również popyt na pracę niezarejestrowaną, którą wykonywali cudzoziemcy. **Spośród 391 gospodarstw domowych, które były kreatorami popytu na pracę niezarejestrowaną tylko 8,2% z nich zatrudniało cudzoziemców. Należy zaznaczyć, iż obcokrajowcy byli angażowani sporadycznie i tylko do wybranych rodzajów prac.**

Badane gospodarstwa domowe w ogóle nie zgłaszały popytu na nich do prac dotyczących opieki nad osobami starszymi i dziećmi, usług fryzjerskich i kosmetycznych. Są to jedyne rodzaje prac, w których nie odnotowano zaangażowania obcokrajowców. Natomiast do innych rodzajów prac byli wykorzystywani, ale w bardzo ograniczonym zakresie.

Zatrudnienie ich było najczęściej dostrzegane w tych gospodarstwach, które angażowały nielegalnie osoby do wykonywania prac domowych. Prawie połowa (48,9%) z tej grupy zatrudniała obcokrajowców. Również wysoki odsetek gospodarstw domowych zatrudniał cudzoziemców do wykonywania prac z zakresu ogrodnictwa i rolnictwa. (16,6%).

Gospodarstwa domowe Mazowsza najczęściej angażowały do pracy cudzoziemców będących narodowości ukraińskiej (78,1%). W kilku gospodarstwach (24%) zatrudniono Białorusinów a w jednym przypadku Bułgarów (tab.IV.26). Fakt dominacji obywateli Ukrainy nie powinien być dla nas zaskoczeniem, bowiem w ciągu ostatniego roku zmieniły się zasady udzielania im zezwolenia na przyjazd, co mogło implikować zwiększone ich napływy na teren Mazowsza, a który w ich opiniach jest spostrzegany jako region o dużej aktywności gospodarczej.

Tabela IV.26. Liczba gospodarstw domowych zatrudniających cudzoziemców według rodzajów prac

Narodowość cudzoziemców	Gospodarstwa domowe zatrudniające cudzoziemców w ramach				
	usług budowlanych	usług lekarskich i pielęgniarских	korepetycji	prac domowych	prac ogrodniczych
Ukraińska	1	1	-	18	3
Białoruska	-	-	1	5	
Bułgarska	-	-	-	-	1

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Jak kształtuje się wykorzystanie cudzoziemców w podregionach? Wyniki obserwacji wskazują, że znajdują oni zatrudnienie w czterech podregionach Mazowsza tj. w m. Warszawie, podregionie warszawsko wschodnim i zachodnim oraz w podregionie ciechanowsko-płockim. Najczęściej funkcjonują oni w podregionie warszawsko zachodnim gdzie zajmują się udzielaniem korepetycji (Białorusini) pracami domowymi (Ukraińcy i Białorusini), pracami ogrodniczymi (Ukraińcy). W m. Warszawie pracę podejmują obywatele Ukrainy w takich działach jak usługi budowlano instalacyjnych i prace domowe. W podregionie warszawsko wschodnim zajmują się tylko zajęciami związanymi z prowadzeniem domu. Natomiast w podregionie ciechanowsko-płockim jeden obywatel Ukrainy wykonuje usługi lekarsko pielęgniarские a obywatel Bułgarii realizuje prace ogrodniczo-rolne. Z powyższego przeglądu zajęć podejmowanych przez cudzoziemców wynika, że zajmują się oni zarówno pracami prostymi jak i bardziej złożonymi opartymi na specjalistycznej wiedzy.

W kolejnym roku mniej gospodarstw domowych deklaruje zatrudnienie cudzoziemców. Uwzględniając jednak udział ich w całkowitym popycie na pracę nierejestrowaną zauważamy jego wzrost o 5,4 pkt proc. Przyszłe zapotrzebowanie będzie dotyczyło osób wykonujących prace domowe i ogrodniczo-rolne.

Pojedyncze gospodarstwa domowe deklarują zatrudnienie cudzoziemców w ramach usług budowlano-instalacyjnych i dotyczących naprawy sprzętu elektronicznego. Przedstawiciele badanych gospodarstw domowych są zainteresowani przede wszystkim pozyskaniem cudzoziemców z Ukrainy (78,2%), a jako drugą grupę narodowościową wymieniono Białorusinów.

3.2. Negatywne skutki wynikające z oferowania pracy nierejestrowanej

W tej części raportu odpowiemy na pytanie czy gospodarstwa domowe dostrzegają dla siebie negatywne skutki, które mogą wynikać z zatrudnienia nierejestrowanego. Zbadanie tego problemu jest ważne, bowiem panuje dość często przekonanie, że zatrudniania nierejestrowane może wiązać się z pewnym ryzykiem. W badanej populacji ono jednak się nie pojawia, co dowodzi o dość dobrze zorganizowanym rynku pracy związanego z szarą strefą. Na pytanie czy kiedykolwiek zdarzyło się, że spotkały P. nieprzyjemności z tytułu zatrudnienia pracownika bez jakiegokolwiek umowy, tylko 6 (tj. 1,6%) odpowiedziało twierdząco, a dwóch wskazało, że kilka razy spotkali się z taką sytuacją. Istotne jest, że ponad 91 % badanych zdecydowanie odpowiedziało, że okoliczności takie nigdy nie miały miejsca.

Przyjrzymy się w jakich sytuacjach dochodziło do tych negatywnych pojedynczych zjawisk. Wiązały się one z częstszym zatrudnieniem Polaków (7 wskazań) niż cudzoziemców (2 wskazania). Sytuacja konfliktowa powstawała przede wszystkim na tle nieporozumienia dotyczącego warunków wynagradzania i zasad zatrudnienia. W jednym tylko przypadku wskazano na kradzież jako negatywny skutek zatrudnienia osób bez umowy.

Mimo, iż respondenci nie byli bezpośrednio dotknięci negatywnymi skutkami zatrudnienia nierejestrowanego to, są oni świadomi pewnego ryzyka jakie wiąże się tym zjawiskiem. Jakie więc ryzyko oni dostrzegają?

Tabela IV.27. Gospodarstwa domowe według ryzyka związanego z zatrudnianiem osób bez jakiegokolwiek umowy (n= 2715) (w %)

Rodzaj ryzyka	Odsetek gospodarstw domowych według skali ryzyka				
	największe ryzyko	raczej wysokie	średnie	raczej niskie	zdecydowanie niskie
Finansowa kara bez umowy formalnej	35,5	32,6	19,6	8,6	3,8
Odpowiedzialność wobec pracownika za skutki wypadku przy pracy	35,7	29,9	21,3	8,6	4,5
Ewentualne roszczenia pracownika na drodze sądowej (z tytułu braku urlopu, pracy w nadgodzinach w święta itp.)	20,2	28,7	29,5	15,4	6,2
Niemożliwość wyegzekwowania odszkodowania od pracownika, na przykład w razie zniszczenia mienia lub kradzieży	17,3	26,0	30,7	18,7	7,7
Negatywna reakcja środowiska lub opinii publicznej	8,0	13,2	23,6	26,0	29,2

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Dane pokazują (tab. IV.27), że stosunkowo największe obawy wśród przedstawicieli gospodarstw domowych budzi ryzyko odpowiedzialności z tytułu wypadku przy pracy. Ponad 1/3 respondentów ocenia je jako największe. Na zbliżonym poziomie kształtuje się ocena ryzyka finansowego związanego z płaceniem kar wynikających z nierejestrowanego zatrudniania osób (35,5%). Co piąty respondent wyróżnia ryzyko roszczeń pracowników z tytułu braku ekwiwalentu za urlop lub pracę w godzinach nadliczbowych lub w atypowe dni jak święta. Znaczne obawy są także związane z ryzykiem niemożności wyegzekwowania odszkodowania od pracownika w razie zniszczenia mienia lub kradzieży (17,3%). Zdecydowanie najmniejsze obawy respondentów budzi możliwość negatywnej reakcji ich środowiska lub opinii publicznej na fakt zatrudniania osób nierejestrowanych (tylko 8,5% respondentów ocenia je jako największe), co potwierdza kulturowe uwarunkowania tej formy pracy.

3.3. Potencjalny popyt gospodarstw domowych na prace nierejestrowaną

Kolejny interesujący nas problem dotyczył skłonności gospodarstw domowych do wykorzystywania pracy nierejestrowanej w przyszłości. **Ponad 81% badanych gospodarstw domowych jednoznacznie stwierdziło, że nie są zainteresowani (w ciągu najbliższych 12 miesięcy) zatrudnianiem w swoim gospodarstwie domowym osób bez podpisania z nimi jakiegokolwiek umowy. Tylko 5,4% z nich zadeklarowało taką chęć (tab.IV.28).** Z wypowiedzi tej grupy wynika jednak, że nierejestrowana praca będzie z różnym natężeniem przez nich stosowana. Co piąty nadaje jej charakter stały, twierdząc, że będzie ją zawsze stosować, kolejne 26,6% zamierza dość często z niej korzystać, a prawie 40% tylko sporadycznie.

Uwagę zwraca prawie 12% odsetek gospodarstw, które nie udzieliły odpowiedzi na powyższe pytanie. W grupie tej mogą być osoby, które nie chcą nawet przed ankieterami przyznać się

do zainteresowania pracą nierejestrowaną, jak i osoby, które nie mają na ten temat wypracowanej jeszcze opinii lub po prostu nie wiedząc co będzie w ciągu najbliższego roku.

Tabela IV.28. Gospodarstwa domowe według skłonności do zatrudniania nierejestrowanego w ciągu najbliższych 12 miesięcy

Rodzaj skłonności	Liczba respondentów	Odsetek
Tak, zawsze	34	1,3
Tak, często	45	1,7
Tak, sporadycznie	67	2,5
Tak, raz	23	0,9
Nie	2207	81,9
Nie wiem, trudno powiedzieć	319	11,7

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Zobaczmy do jakich prac będą w przyszłości angażowane osoby w ramach pracy nierejestrowanej.

Tabela IV.29. Gospodarstwa domowe, które będą korzystać z pracy nierejestrowanej w ciągu najbliższych 12 miesięcy według rodzajów prac

Rodzaj prac	Gospodarstwa domowe	
	liczebność	procent
Prace budowlane i instalacyjne	59	29,3
Naprawa sprzętu elektronicznego	11	5,5
Usługi lekarskie i pielęgniarstwo	5	2,5
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	28	13,9
Udzielanie korepetycji	24	11,9
Usługi krawieckie	1	0,5
Prace domowe (sprzątnięcie)	39	19,4
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	17	8,5
Ochrona i pilnowanie mienia	1	0,5
Prace ogrodniczo-rolnicze	14	7,0
Inne	2	1,0
Ogółem mazowieckie	201	100,0

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

W ciągu najbliższego roku najwięcej gospodarstw domowych jest zainteresowanych nieoficjalnym zatrudnieniem w ramach usług budowlano instalacyjnych (29,3%) i prac domowych (19,4%) (tab. IV. 29). Odpowiedzi respondentów wskazują na zmiany w strukturze popytu na pracę nierejestrowaną w porównaniu do ostatnich 12 miesięcy. Polegają one spadku odsetka gospodarstw domowych deklarujących zatrudnienie do takich rodzajów prac jak usługi budowlane (o 14,5 pkt. proc.), naprawa sprzętu elektronicznego (o 9,4pkt.proc.). W pozostałych rodzajach prac nastąpi wzrost wskaźników struktury przy czym najwyższy będzie dotyczyć prac domowych o 9,3 pkt. proc. oraz usług w zakresie opieki nad dziećmi i osobami starszymi (o 4,6 pkt. proc.) oraz udzielanych korepetycji (o 4.4 pkt. proc.).

Najczęściej gospodarstwa domowe w ramach pracy nierejestrowanej będą zgłaszać zapotrzebowanie na pojedynczych pracowników. Tylko w przypadku usług budowlanych i instalacyjnych oraz prac ogrodniczo-rolnych należy się spodziewać zatrudnienia trzech osób i więcej (tab.IV.30). Widzimy duże zmiany w strukturze potencjalnego zapotrzebowania w przypadku usług lekarskich i pielęgniarstwa. Ten rodzaj popytu jest tworzony przez specy-

ficzne uwarunkowania, które trudno analizować w kontekście planów w porównaniu do innych rodzajów prac. I w przypadku tych prac popyt w przyszłości może w odmienny sposób kształtować się.

Tabela IV.30. Gospodarstwa domowe według planowanej liczby osób zatrudnianych w ramach pracy nierejestrowanej i według jej rodzajów (n=372)

Rodzaje pracy	Liczba gospodarstw domowych deklarujące zatrudnienie:		
	1 osoby	2 osób	3 osób i więcej
Prace budowlane i instalacyjne	18	15	7
Naprawa sprzętu elektronicznego	6	-	-
Usługi lekarskie i pielęgniarские	1	-	-
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	26	-	-
Udzielanie korepetycji	16	2	-
Usługi krawieckie	1	-	-
Prace domowe (sprzątanie)	29	3	-
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	15	1	-
Ochrona i pilnowanie mienia	1	-	-
Prace ogrodniczo-rolnicze	7	1	4

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Struktura częstotliwości korzystania z pracy nierejestrowanej w przyszłości nie będzie ulegać zmianie w porównaniu do tej jaką zidentyfikowano dla ostatniego roku. Jest grupa respondentów którzy systematycznie będą korzystać z tej formy pracy w zakresie korepetycji, prac domowych, usług fryzjerskich (tab.IV.31). Kilka gospodarstw domowych zamierza bardziej intensywniej, czyli codziennie korzystać z usług budowlano-instalacyjnych, prac ogrodniczo-rolniczych prac domowych, opieki nad dzieckiem i osobami starszymi oraz z ochrony mienia. Natomiast sporadyczne korzystanie z pracy nierejestrowanej jest deklarowane w przypadku usług budowlano-instalacyjnych, naprawy sprzętu elektronicznego ale i również usług fryzjersko-kosmetycznych oraz prac ogrodniczo-rolnych. W ostatnim przypadku można też mówić o sezonowości pracy nierejestrowanej na którą zwróciło uwagę 29% z tej grupy gospodarstw, które zamierzają korzystać z prac ogrodniczo-rolnych. Należy dodać w tym miejscu, że problem sezonowości nie pojawia się w przypadku prac budowlano-instalacyjnych.

Tabela IV.31. Gospodarstwa domowe według planowanej częstotliwości korzystania z pracy nierejestrowanej i według jej rodzajów (n=372)

Rodzaj prac	Liczba gospodarstw domowych według częstotliwości					
	systematycznie - codziennie dzień	systematycznie raz lub dwa razy w tygodniu	systematycznie raz lub dwa razy w miesiącu	sezonowo – tylko w lecie lub w zimie	sporadycznie	inne
1	2	3	4	5	6	7
Prace budowlane i instalacyjne	14	3	2	3	32	1
Naprawa sprzętu elektronicznego	-	-	-	1	10	-
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	-	-	11	2	14	1
Udzielanie korepetycji	-	19	3	2	1	-
Usługi krawieckie	-	-	-	-	1	-

cd. tabeli na następnej stronie

1	2	3	4	5	6	7
Prace domowe (sprzątanie)	3	11	19	1	4	-
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	6	9	2	1	-	-
Ochrona i pilnowanie mienia	1	-	-	-	-	-
Prace ogrodniczo-rolnicze	4	-	-	4	4	2

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Tabela IV.32. Gospodarstwa domowe według planowanego sposobu wynagradzania osób zatrudnianych w ramach pracy nierejestrowanej i według jej rodzajów (n=369)

Rodzaj prac	Liczba gospodarstw domowych według deklarowanego sposobu wynagradzania				
	po wykonaniu określonej pracy	raz na tydzień	raz na dwa tygodnie	raz na miesiąc	nie wiem trudno powiedzieć
Prace budowlane i instalacyjne	57	-	-	-	1
Naprawa sprzętu elektronicznego	11	-	-	-	-
Usługi lekarskie i pielęgniarstwo	4	-	-	-	1
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	27	-	-	-	1
Udzielanie korepetycji	18	5	2	-	-
Usługi krawieckie	1				
Prace domowe (sprzątanie)	29	5	4	1	-
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	8	1	5	1	-
Ochrona i pilnowanie mienia	-	-	1	-	-
Prace ogrodniczo-rolnicze	13				1

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Sposoby wynagradzania osób świadczących prace nierejestrowaną są podobne dla poszczególnych rodzajów prac. Oznacza to, że gospodarstwa domowe preferują rozliczanie się po wykonaniu pracy, kiedy można ocenić jej rezultat i jakość. Wyjątek stanowią tylko zajęcia, które są systematycznie podejmowane na rzecz gospodarstw domowych jak np. korepetycje, prace domowe, opieka nad dzieckiem i osoba starczą. W tym przypadku praca nierejestrowana ma charakter ciągły co uzasadnia inne zasady rozliczania, dlatego odbywać się one będą w cyklu tygodniowym czy dwutygodniowym (tab.IV.32).

Respondentom trudno było określić wysokość wynagrodzenia jaką będą mogli wypłacić z tytułu korzystania z pracy nierejestrowanej. Problem ten wystąpił we wszystkich typach prac z wyłączeniem ochrony mienia, ale w tym przypadku wypłatę zadeklarowało tylko jedno gospodarstwo domowe i wiązała się z ciągłym zatrudnieniem i była rozłożona na dwie transze. Warto jednak podkreślić, iż najwięcej gospodarstw domowych miało problem ze zdefiniowaniem wynagrodzenia dla usług lekarskich (100%), naprawy sprzętu elektronicznego (82%) i prac budowlano-instalacyjnych (71%) (tab.IV.33). Podobnie jak w przeszłości najniższe stawki adresowano do prac typu: udzielanie korepetycji, usługi fryzjerskie (...), opieka na dzieckiem i osobami

starszymi. W tych przypadkach można założyć, iż deklarowana wysokość wynagrodzenia dotyczyła stawek godzinowych. Nie można zatem stwierdzić, iż w przyszłości praca nierejestrowana będzie umożliwiała ich świadczeniodawcom większe dochody niż rok temu.

Tabela IV.33. Gospodarstwa domowe według planowanej wysokości wynagrodzenia dla osób wykonujących pracę nierejestrowaną i według jej rodzajów (n=367)

Rodzaj prac	Liczba gospodarstw domowych według wysokości planowanych wynagrodzeń (w zł)								Trudno powiedzieć
	do 50	51-100	101-200	201-300	301-500	501-1000	1001-1600	1601 i powyżej	
Prace budowlane i instalacyjne	1	1	1	1	1	1	-	1	41
Naprawa sprzętu elektrycznego	1					1			9
Usługi lekarskie i pielęgniarstwo	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Usługi fryzjerskie i kosmetyczne	12	9	3						4
Udzielanie korepetycji	8	5	4						8
Usługi krawieckie									1
Prace domowe (sprzątnięcie)	5	10	5	1	2				16
Usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	5	1	1			1		2	8
Ochrona i pilnowanie mienia						1			
Prace ogrodniczo-rolnicze	2	1	2	-	1			1	6

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

3.4. Opinie gospodarstw domowych o warunkach ograniczania pracy nierejestrowanej

Z przeprowadzonych obserwacji wynika, że czynnik finansowy/ płacowy może wpływać na proces kreacji zjawiska pracy nierejestrowanej. Dlatego zapytaliśmy badanych czy byliby skłonni płacić dodatkowe świadczenia (składki płacone do ZUS - rentowa, emerytalna, zdrowotna) związane z zatrudnieniem pracownika w ich gospodarstwie domowym. Tylko 2,4% gospodarstw domowych zdecydowałaby się ponosić dodatkowe koszty. Natomiast 75,1% nie jest zainteresowana zwiększeniem wydatków, a kolejne 8,8% uzależnia swoją decyzję od wielkości wzrostu tych kosztów. Kolejne 13,5% miało problemy z odpowiedzeniem na ten temat. Respondenci, którzy zadeklarowali możliwość płacenia dodatkowych świadczeń oraz ci, którzy uzależniali swoją decyzję od wzrostu tych świadczeń dopuszczali następujące ich wzrosty:

- 10% - 39,1% respondentów
- 5% - 37% respondentów
- do 3% - 6,5% respondentów.

Czy wprowadzenie ulg podatkowych może wpłynąć na podpisywanie przez gospodarstwa domowe umów z osobami wykonującymi różne prace dla nich? Tylko co czwarty przedstawiciel gospodarstwa domowego pozytywnie wypowiedział się na ten temat. Zdaniem 49,8% rozwiązanie to nie wpłynie na zwiększenie stopnia legalizacji prac wśród gospodarstw domowych. Natomiast co piąty badany z tej grupy nie miał na ten temat zadania, po prostu trudno było się niektórym respondentom wypowiedzieć (IV.34).

Tabela IV.34. Czy ulga podatkowa skłoniłaby Państwa do podpisywania umów z realizatorami usług na rzecz gospodarstwa domowego? (n=423)

Stopień skłonności	Liczba gospodarstw domowych	Odsetek
zdecydowanie tak	23	5,4
raczej tak	97	22,9
raczej nie	130	30,7
zdecydowanie nie	81	19,1
nie wiem, trudno powiedzieć	92	21,7

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Po zapoznaniu się z opiniami respondentów na temat instrumentów ekonomicznych w oddziaływaniu na zjawisko pracy nierejestrowanej chcieliśmy zbadać ich pogląd na temat kar finansowych jako bodźców o charakterze negatywnym.

Odsetek pozytywnych odpowiedzi (40,5%) jest w tym przypadku wyższy od negatywnych (25,8%) (tab.IV.35). Oznacza to, że siła oddziaływania bodźców negatywnych w ograniczaniu pracy nierejestrowanej jest dość wysoka w stosunku do bodźców w formie ulg podatkowych.

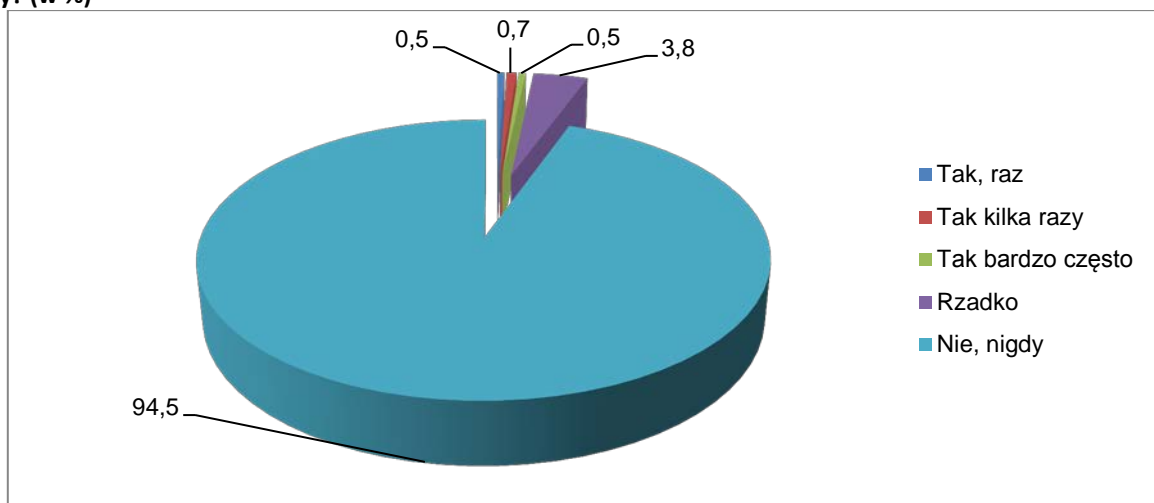
Tabela IV.35. Czy kary finansowe zniechęciłyby P. do zatrudniania pracowników bez jakiegokolwiek umowy? (n=422)

Odpowiedź	Liczba gospodarstw domowych	odsetek
tak	63	14,9
raczej tak	108	25,6
to zależy od ich wysokości	77	18,2
raczej nie	44	10,4
nie	65	15,4
nie wiem	65	15,4

Źródło: Jak w tabeli IV.1

Jeśli siła oddziaływania instrumentów ekonomicznych, administracyjnych w formie kar nie jest wystarczająca w ograniczaniu pracy nierejestrowanej, to może presja społeczna będzie bardziej skuteczna. Dlatego zapytano respondentów, czy spotkali się kiedyś z dezaprobatą z racji zatrudnienia pracownika/ korzystania z usług bez umowy. Zestawienie odpowiedzi ilustruje wykres IV.7.

Wykres IV.7. Czy spotkał się P. z dezaprobatą z racji zatrudnienia pracownika/ korzystania z usług bez umowy? (w %)

Źródło: Jak w tabeli IV.1

Z danych zawartych na wykresie IV.7 wynika, iż w regionie mazowieckim mamy do czynienia ze społecznym przyzwoleniem do korzystania z usług pracy nierejestrowanej. Prawie 95% respondentów nigdy nie spotkała się z negatywną reakcją otoczenia na stosowanie nieoficjalnego zatrudnienia. Tylko 1,7% gospodarstw domowych korzystających z tego rodzaju usług była narażona na krytyczne uwagi środowiska, w którym funkcjonują. Ci, którzy tego doświadczali, wskazali na rodzinę (39%) i znajomych (33%), jako potępiających takie zachowanie, rzadziej wskazywano na sąsiadów (25%).

W dalszej części wywiadu chcieliśmy poznać wiedzę respondentów na temat dokumentów prawnych, utrudniających zatrudnienie nierejestrowane. Ponad 10% z nich twierdziło, że takie dokumenty są, kolejne 29% twierdziło, że ich nie ma, natomiast ponad 60% nie wiedziało, bądź nie umiało na pytanie odpowiedzieć. Ci, którzy uważali, iż znają takie akty prawne najczęściej odwoływali się do przepisów podatkowych i karno-skarbowych, kodeksu pracy, kodeksu postępowania cywilnego, kodeksu karnego, rozporządzeń dotyczących funkcjonowania systemu ubezpieczeń społecznych. Brak wiedzy o dokumentach zakazujących stosowanie praktyki nierejestrowanego zatrudnienia dowodzi o braku świadomości przedstawicieli gospodarstw domowych, że ich postępowanie jest naganne. To częściowo może tłumaczyć też akceptację, tolerowanie pracy nierejestrowanej przez tak duży odsetek społeczeństwa zamieszkującego województwo mazowieckie.

4. Podaż pracy nierejestrowanej

4.1. Charakterystyka cech społeczno-demograficznych osób podejmujących pracę nierejestrowaną

W ramach badania analizie poddano cechy społeczno-demograficzne osób podejmujących pracę nierejestrowaną. Jej wyniki pozwalają na zarysowanie profilu osób, które częściej podejmują tego typu zajęcie.

Otóż, z analiz wynika, że nieco **częściej pracę nierejestrowaną wykonują mężczyźni**, przy czym różnica w przekroju płci nie jest bardzo wyraźna (w badanej populacji 10,3% mężczyzn i 6,7% miało wcześniejsze doświadczenia z nierejestrowaną pracą).

Pracę nierejestrowaną podejmują częściej ludzie młodzi – skala tego zjawiska jest porównywalna w grupie osób w wieku 15-24 i 25-34 lata (odpowiednio, 11,9% i 12,1%). W grupach osób ze starszych roczników skala pracy nierejestrowanej jest nieco mniejsza: 9,1% w grupie 45-44 lata i 9,0% w grupie 45-59 lat, natomiast najmniejsza wśród osób 60+ (4,1%). Co warto podkreślić, **osoby po 59 roku życia rzadziej niż średnia dla całej populacji deklarowały wykonywanie pracy nierejestrowanej** wcześniej niż w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie.

Doświadczenia z **pracą nierejestrowaną najczęściej mają osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym** (12,3% tej grupy wykonywało pracę nierejestrowaną), a najrzadziej – osoby z wykształceniem policealnym (4,3%). Relatywnie duża skala pracy nierejestrowanej dotyczy osób z wykształceniem niepełnym podstawowym, podstawowym i gimnazjalnym (9,2%), a w grupach osób z wykształceniem średnim ogólnokształcącym, średnim zawodowym i wyższym jest zbliżona (odpowiednio, 7,4%, 7,1% i 6,8%).

Ze wszystkich cech społeczno-demograficznych, które były analizowane w ramach badania, to status na rynku pracy najbardziej różnicował respondentów w zakresie skali pracy nierejestrowanej, która najczęściej jest podejmowana przez osoby bezrobotne (23,6%) oraz uczniów i studentów (20,8%). Na doświadczenia z wykonywaniem pracy nierejestrowanej najrzadziej wskazywali emeryci i renciści (5,8%), co jest niewątpliwie skorelowane z wiekiem.

Tabela IV.36. Cechy społeczno-demograficzne respondentów, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną

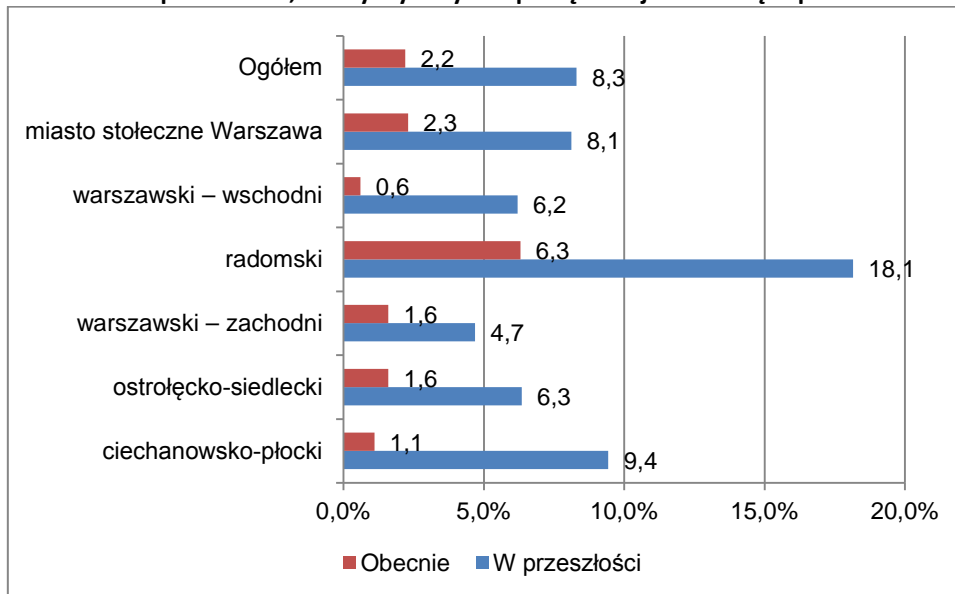
Cechy		W okresie minionych 12 miesięcy					W momencie badania
		Raz	Kilka razy	Więcej niż 12 m-cy	Nigdy	Suma	
1		2	3	4	5	6	7
Płeć	Kobieta	28 1,9%	32 2,2%	38 2,6%	1370 93,3%	1468 100,0%	24 1,6%
	Mężczyzna	28 2,3%	58 4,7%	40 3,3%	1102 89,7%	1228 100,0%	34 2,8%
Wiek	15-24	5 6,0%	4 4,8%	1 1,2%	74 88,1%	84 100,0%	3 3,6%
	25-34	22 4,8%	18 4,0%	15 3,3%	400 87,9%	455 100,0%	13 2,9%
	35-44	13 1,9%	27 4,0%	21 3,1%	613 90,9%	674 100,0%	19 2,8%
		10 1,3%	26 3,4%	33 4,3%	700 91,0%	769 100,0%	18 2,3%
	45-59	6 0,8%	15 2,1%	8 1,1%	680 95,9%	709 100,0%	5 0,7%
		6 i więcej					
Wykształcenie	niepełne podstawowe, podstawowe i gimnazjalne	6 2,6%	8 3,5%	7 3,1%	207 90,8%	228 100,0%	4 1,8%
	zasadnicze zawodowe	17 2,9%	29 4,9%	27 4,5%	521 87,7%	594 100,0%	19 3,2%
	średnie ogólnokształcące	9 1,7%	13 2,5%	16 3,1%	477 92,6%	515 100,0%	9 1,6%
	średnie zawodowe	7 1,5%	16 3,4%	10 2,1%	435 92,9%	468 100,0%	12 2,6%
Wykształcenie	Policealne	0 0,0%	1 1,4%	2 2,9%	67 95,7%	70 100,0%	1 1,4%
	wyższe	17 2,1%	23 2,8%	16 2,0%	763 93,2%	819 100,0%	14 1,7%
Status na rynku pracy	pracownik najemny	32 2,0%	47 2,9%	54 3,3%	1488 91,8%	1621 100,0%	35 2,2%
		osoba prowadząca działalność gospodarczą	1 0,6%	6 3,7%	3 1,8%	154 93,9%	164 100,0%
	bezrobotny	6 5,7%	13 12,3%	6 5,7%	81 76,4%	106 100,0%	9 8,4%
		rencista/emeryt	13 2,0%	16 2,5%	8 1,2%	606 94,2%	643 100,0%
	uczeń/student	1 4,2%	3 12,5%	1 4,2%	19 79,2%	24 100,0%	3 12,5%
		osoba prowadząca gospodarstwo rolne	1 1,1%	2 2,2%	6 6,5%	83 90,2%	92 100,0%

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Natomiast wśród osób, które w momencie badania wykonywały pracę w oficjalnej sferze gospodarki, skala pracy nierejestrowanej była największa w grupie osób prowadzących gospodarstwo rolne (9,8%), a najmniejsza – wśród osób prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą (6,1%).

Skala pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim, mierzona odsetkiem respondentów, którzy mieli wcześniejsze doświadczenia z wykonywaniem pracy nierejestrowanej lub taką pracę wykonywali w momencie przeprowadzania badania, jest zróżnicowana w przekroju podregionów. Na mapie województwa ewidentnie wyróżnia się podregion radomski, w którym skala pracy nierejestrowanej (w grupie respondentów) znacznie przekracza średnią dla całego województwa (wykres IV.8.).

Wykres IV.8. Odsetek respondentów, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną w przeszłości i obecnie (w %)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Miasto stołeczne Warszawa plasuje się na poziomie średniej, natomiast najmniejsza skala pracy nierejestrowanej w grupie respondentów notowana jest w podregionie warszawskim zachodnim i warszawskim wschodnim.

Badanie pozwoliło również na określenie struktury ze względu na płeć osób mających doświadczenie z pracą nierejestrowaną, które są członkami gospodarstwa domowego respondentów bądź znajomymi respondentów.

W 151 gospodarstwach domowych zanotowano sytuację, w której przynajmniej jeden członek gospodarstwa, poza respondentem, wykonywał pracę nierejestrowaną. W sumie, było to 84 mężczyzn i 71 kobiet. Niezależnie od płci, osoby te najczęściej podejmowały nierejestrowaną pracę kilkakrotnie w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie. Tylko wśród kobiet zanotowano przypadki podejmowania nierejestrowanej pracy w okresie 13-18 miesięcy poprzedzających badanie (tabela IV.37).

Natomiast 676 respondentów zadeklarowało, że w gronie ich znajomych są osoby, które wykonywały w przeszłości, bądź wykonują obecnie pracę nierejestrowaną. Respondenci ci znali 798 kobiet i 1040 mężczyzn, którzy mieli takie doświadczenia.

Tabela IV.37. Doświadczenia członków gospodarstw domowych z pracą nierejestrowaną

Płeć	Podejmowanie pracy nierejestrowanej				
	Raz	Kilka razy	W okresie ostatnich 13-18 miesięcy	W okresie ostatnich 19 miesięcy i więcej.	Suma
Kobieta	17	33	3	18	71
	24%	46%	4%	25%	100%
Mężczyzna	27	46	0	11	84
	32%	55%	0%	13%	100%

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

4.2. Częstotliwość, rodzaje i charakter prac wykonywanych przez członków gospodarstw domowych oraz znajomych respondentów

W badanej grupie respondentów (głowy gospodarstw domowych) jedynie 7,5% badanych (146 osób) wykonywało pracę nierejestrowaną w okresie 12 miesięcy poprzedzających moment badania (90 osób (5,4%) podejmowało taką pracę kilkakrotnie, a 56 osób (2,1%) tylko raz). Kolejne 14,1% (78 osób) miało doświadczenia z pracą nierejestrowaną wykonaną ponad rok przez momentem badania.

W momencie badania 58 respondentów wykonywało pracę nierejestrowaną - niemal wszyscy (poza 4 osobami) mieli wcześniejsze doświadczenia z tego typu pracą (53 osoby wykonywały nierejestrowaną pracę w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie).

Tabela IV.38. Rodzaj pracy nierejestrowanej wykonywanej przez respondentów

Rodzaj pracy/branża	W okresie minionych 12 miesięcy		W momencie badania	
	n	%	n	%
usługi budowlane i instalacyjne	46	19,6	11	18,0
prace ogrodniczo-rolne	27	11,5	6	9,8
handel	22	9,4	0	0,0
korepetycje	15	6,4	5	8,2
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	14	6	3	4,9
prace domowe (np. sprząatanie)	13	5,5	1	1,6
usługi gastronomiczne	12	5,1	1	1,6
usługi transportowe – przewozy	10	4,3	4	6,6
usługi transportowe – przeprowadzki	10	4,3	3	4,9
tłumaczenia	8	3,4	4	6,6
przeeglądy i naprawy samochodów oraz innych maszyn	7	3	3	4,9
działalność produkcyjna	6	2,6	1	1,6
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	5	2,1	0	0,0
usługi księgowe	5	2,1	2	3,3
doradztwo księgowe i prawne	5	2,1	4	6,6
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	5	2,1	3	4,9
usługi krawieckie	5	2,1	2	3,3
ochrona i pilnowanie mienia	4	1,7	1	1,6
usługi lekarskie i pielęgniarskie	3	1,3	2	3,3
inne prace	13	5,5	5	8,2

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Praca nierejestrowana najczęściej świadczona jest w branży remontowo-budowlanej. Wśród innych „popularnych” branż można wymienić prace ogrodniczo-rolne, handel, korepetycje i opiekę nad osobami zależnymi (tabela IV.38). Gdyby zliczyć doświadczenia respondentów w okresie minionych 12 miesięcy i w momencie przeprowadzania badania, to okaże się, że te branże obejmują ponad połowę prac nierejestrowanych wykonywanych przez respondentów.

Wśród branż, w których skala pracy nierejestrowanej jest znikoma, można wymienić usługi księgowo i prawne, krawieckie, naprawę sprzętu elektrotechnicznego, usługi ochrony mieszkania, czy usługi lekarskie i pielęgniarskie.

Podejmowana praca nierejestrowana zazwyczaj jest zgodna z kwalifikacjami posiadanymi przez respondentów, natomiast stopień zgodności z wykształceniem, zainteresowaniami i doświadczeniem jest znacznie mniejszy (tabela IV.39). Jest to szczególnie widoczne w przypadku prac wykonywanych w okresie minionych 12 miesięcy – w przypadku prac wykonywanych przez respondentów w momencie badania skala zróżnicowania odpowiedzi była istotnie mniejsza.

Tabela IV.39. Stopień zgodności wykonywanej pracy nierejestrowanej z kompetencjami respondentów

Zgodność pracy z:	W okresie minionych 12 miesięcy		W momencie badania	
	Tak	Nie	Tak	Nie
kwalifikacjami	116	20	31	1
wykształceniem	26	20	12	1
zainteresowaniami	14	10	14	0
doświadczeniem	28	11	10	0

Źródło: Jak w tabeli IV.1

Dla respondentów (głowa gospodarstwa domowego) praca nierejestrowana najczęściej stanowiła główne źródło dochodu (89 wskazań, 38,4% w odniesieniu do prac zakończonych; 24 wskazania, 40% w odniesieniu do obecnie wykonywanych prac) oraz miała charakter dodatkowy w stosunku do pracy rejestrowanej (odpowiednio, 87 wskazań, 37,5% oraz 28 wskazań, 46,7%). Rzadziej praca nierejestrowana miała charakter pracy dodatkowej, uzupełniającej niezarobkowe źródło utrzymania – np. emeryturę, rentę, itp. (odpowiednio, 54 wskazań, 23,3% oraz 8 wskazań, 13,3%). Jedynie w dwóch przypadkach praca nierejestrowana polegała na wykonaniu oficjalnie zarejestrowanej pracy, za którą część wynagrodzenia była wypłacana w sposób nieoficjalny.

Znajduje to potwierdzenie w powodach, dla których respondenci podejmowali pracę nierejestrowaną – najczęściej chcieli dorobić (183 wskazań, 78,9%), znacznie rzadziej powodem był brak innej pracy (43 wskazania, 18,5%), bądź potrzeba zgromadzenia środków finansowych na zakup towarów i usług (6 wskazań, 2,6%).

Podjęcie pracy nierejestrowanej wynikało, przede wszystkim, z własnej motywacji respondentów (191 wskazań, 82,7% w odniesieniu do prac zakończonych; 51 wskazań, 15% w odniesieniu do obecnie wykonywanych prac), chociaż w pozostałych przypadkach (odpowiednio, 40 i 9) było narzucone przez pracodawcę.

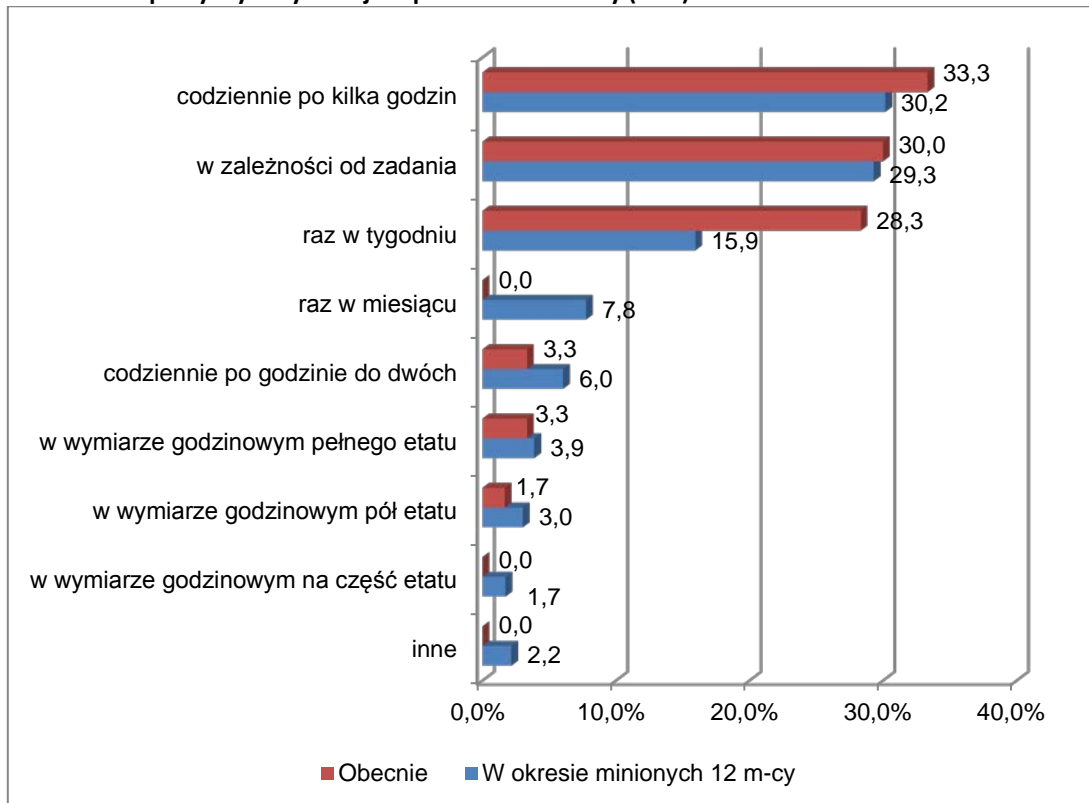
Ze względu na specyfikę pracy nierejestrowanej, nie powinno dziwić, iż „stosunek pracy” był nawiązywany przede wszystkim w formie umowy ustnej (217 wskazań, 94,3% w odniesieniu do prac zakończonych; 56 wskazań, 94,9% w odniesieniu do obecnie wykonywanych prac). Jedynie w 13 przypadkach w przeszłości umowa miała pisemną formę, przy czym w pięciu kwota zapisa-

na w umowie była niższa od faktycznie wypłacanej (2 tego typu sytuacje w przypadku obecnie wykonywanych prac), a w 8 – pracodawca nie odprowadzał należnych podatków i składek.

Wynagrodzenie najczęściej było wypłacane po wykonaniu pracy (133 wskazań, 57,6%), chociaż w niemal 1/3 przypadków wypłata była przekazywana systematycznie raz w miesiącu (75 wskazań). Zdarzało się również, że wynagrodzenie wypłacano co dwa tygodnie (15 wskazań).

Analiza czasu, jaki respondenci poświęcali na wykonywanie pracy nierejestrowanej, wykazała, że jest on dość zróżnicowany (wykres IV.9).

Wykres IV.9. Czas pracy wykonywanej w sposób nieformalny (w %)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Najczęściej praca nierejestrowana była wykonywana codziennie po kilka godzin. Specyfika wykonywanych prac sprawia, że w wielu przypadkach respondenci nie byli w stanie podać konkretnej odpowiedzi, wskazując, iż było to uzależnione od rodzaju zadania. Obecnie (w momencie przeprowadzania badania) praca dorywcza wykonywana raz w tygodniu była bardziej popularna niż w ciągu minionych 12 miesięcy. Inne rozkłady czasu pracy były stosowane znacznie rzadziej (wykres IV.9).

Informacje o możliwościach podjęcia pracy nierejestrowanej respondenci pozyskiwali przede wszystkim od znajomych – było to główne źródło (tabela IV.40). Pozostałe kanały były wykorzystywane znacznie rzadziej, przy czym dla niektórych branż można zauważyć odmienną specyfikę pozyskiwania tych informacji. W handlu, usługach fryzjerskich i kosmetycznych, pracach rolnych i ogrodniczych funkcjonują wyłącznie sieci kontaktów bazujące na rodzinie i znajomych. W przypadku napraw sprzętu elektrotechnicznego oraz usług lekarskich i pielęgniarstwa informacje są pozyskiwane jedynie za pośrednictwem znajomych.

Jak zostało już zasygnalizowane, w 151 gospodarstwach domowych zanotowano sytuację, w której przynajmniej jeden członek gospodarstwa powyżej 15 roku życia, poza respondentem, wykonywał pracę nierejestrowaną. Członkowie badanych gospodarstw domowych taką pracę podejmowali przede wszystkim w okresie minionych 12 miesięcy poprzedzających badanie (w sumie 117 wskazań), często kilkakrotnie w tym okresie (75 wskazań). W momencie przeprowadzania badania pracę nierejestrowaną świadczyły osoby z 43 gospodarstw domowych. Pracę nierejestrowaną najczęściej podejmował współmałżonek lub partner (80 wskazań) bądź dziecko (53 wskazania) respondenta. Rzadko byli to rodzice respondenta (5 wskazań).

Tabela IV.40. Źródła informacji o możliwościach podjęcia pracy nierejestrowanej

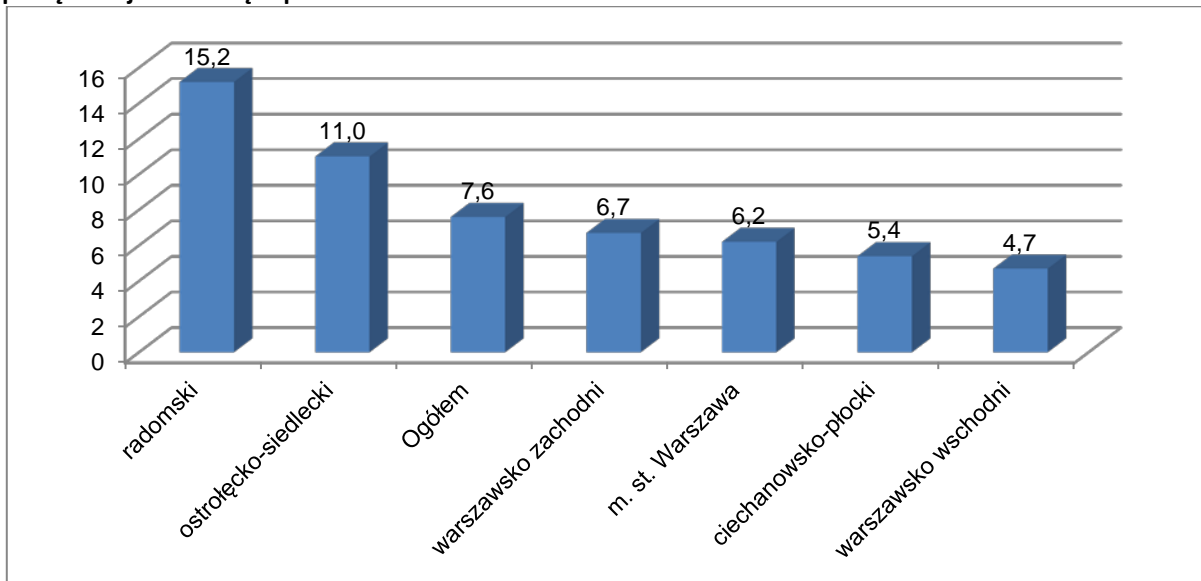
Rodzaj pracy/branża	Rodzina	Znajomi	Współ-pracownicy	Ogłoszenie	Inne
handel	3	16	0	0	0
usługi budowlane i instalacyjne	7	29	2	3	2
przeglądy i naprawy samochodów oraz innych maszyn	2	3	1	0	0
usługi transportowe – przewozy	3	9	0	2	0
usługi transportowe – przeprowadzki	2	2	0	2	0
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	0	4	0	0	0
usługi lekarskie i pielęgniarstwo	0	3	0	0	0
usługi księgowość	1	0	3	1	0
doradztwo księgowość i prawne	0	3	1	0	0
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	1	2	0	0	0
usługi gastronomiczne	1	6	0	5	0
korepetycje	2	7	2	2	0
tłumaczenie	0	6	2	1	0
usługi krawieckie	1	3	0	1	0
prace domowe (np. sprzątanie)	1	8	0	1	1
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	5	2	0	4	0
ochrona i pilnowanie mienia	0	3	0	1	0
prace ogrodniczo-rolne	5	20	0	0	0
działalność produkcyjna	3	3	0	1	0
inne prace	1	7	0	4	0
Suma	38	136	11	28	3

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Największy odsetek gospodarstw domowych, których członkowie mieli doświadczenia z pracą nierejestrowaną, zanotowano w podregionie radomskim (15,2%). Również podregion ostrołęcko-siedlecki charakteryzował się ponadprzeciętną skalą pracy nierejestrowanej (11%). Natomiast najniższy odsetek wystąpił w podregionie warszawskim wschodnim (Wykres IV.10).

Członkowie gospodarstw domowych wykonują pracę nierejestrowaną przede wszystkim w branży remontowo-budowlanej, handlu, rolnictwie i ogrodnictwie (tabela IV.41). W tych trzech branżach pracowała niemal połowa członków gospodarstw domowych. Nieco mniejszą popularnością cieszyły się usługi związane z udzielaniem korepetycji, usługi fryzjerskie i kosmetyczne, transportowe, opieka nad osobami zależnymi, czy wykonywanie prac domowych.

Wykres IV.10. Odsetek gospodarstw domowych, w których członkowie gospodarstwa domowego wykonywali pracę nierejestrowaną w przeszłości

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Natomiast praca nierejestrowana w zasadzie nie występowała w branżach takich jak naprawa sprzętu elektrotechnicznego, usługi turystyczne i hotelarskie, czy tłumaczenia.

Tabela IV.41. Rodzaj pracy nierejestrowanej wykonywanej przez członków gospodarstwa domowego

Rodzaj pracy/branża	n	%
1	2	3
usługi budowlane i instalacyjne	39	25,8
handel	18	11,9
prace ogrodniczo-rolne	16	10,6
korepetycje	12	7,9
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	10	6,6
usługi transportowe – przewozy	9	6
prace domowe (np. sprząatanie)	9	6
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	9	6
usługi gastronomiczne	8	5,3
przeeglądy i naprawy samochodów oraz innych maszyn	5	3,3
usługi krawieckie	4	2,6
usługi księgowo	3	2
ochrona i pilnowanie mienia	3	2
usługi transportowe – przeprowadzki	2	1,3
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	1	0,7
usługi turystyczne i hotelarskie	1	0,7
tłumaczenie	1	0,7
inne prace	6	4

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Zdaniem respondentów, w większości przypadków członkowie ich gospodarstw domowych wykonywali prace zgodne z kwalifikacjami, natomiast niezwiązane z formalnym wykształceniem (tabela IV.42.).

Tabela IV.42. Stopień zgodności wykonywanej pracy nierejestrowanej z kompetencjami respondentów

Zgodność pracy z:	Tak	Nie
kwalfikacjami	57	11
wykształceniem	1	12
zainteresowaniami	28	8
doświadczeniem	16	11

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

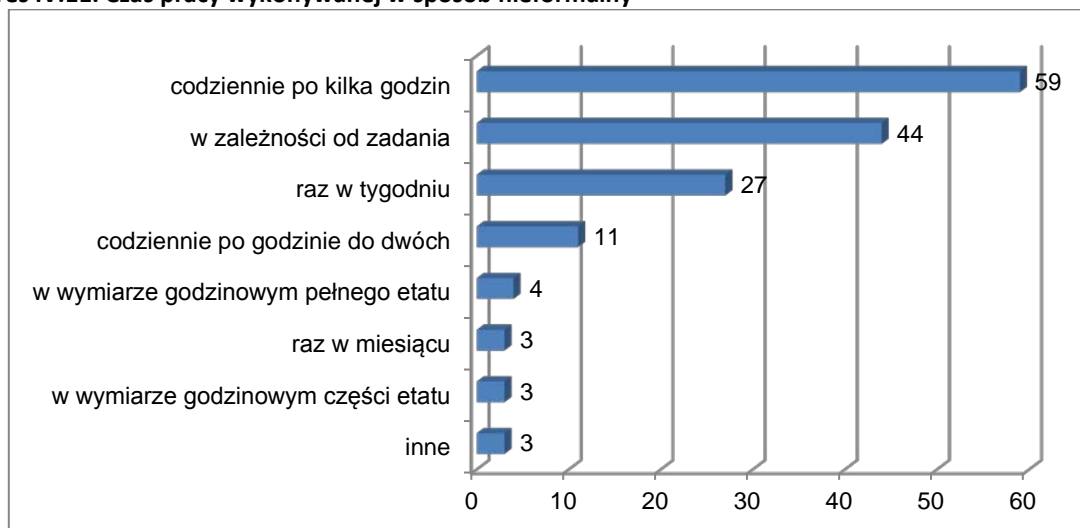
Umowy miały przede wszystkim charakter porozumienia ustnego (145 wskazań), bardzo rzadko były sporządzonej na piśmie, przy czym kwota zapisana w umowie była niższa od faktycznie wypłacanej (7 wskazań).

Podobnie, jak w przypadku respondentów, również dla członków ich gospodarstw domowych, praca nierejestrowana stanowiła główne źródło dochodu (72 wskazania, 47,7%) bądź była uzupełnieniem do pracy rejestrowanej (55 wskazań, 36,4%). Rzadziej traktowano ją jako sposób uzupełnienia dochodów pochodzących ze źródeł niezarobkowych (25 wskazań, 16,6%)¹²⁶.

Członkowie badanych gospodarstw domowych podejmowali prace nierejestrowaną przede wszystkim aby dorobić (87 wskazań, 56,1%), bądź dlatego, że nie mogli znaleźć innej pracy (51 wskazań, 32,9%). Chęć zgromadzenia środków finansowych na zakup dóbr i usług był wskazywany znacznie rzadziej (13 wskazań, 8,4%).

Podobnie jak respondenci, pozostali członkowie gospodarstw domowych pracę nierejestrowaną wykonywali głównie codziennie, w wymiarze kilku godzin (38%), bądź czas ich pracy był elastyczny i zależał od rodzaju zadań, jakie mieli do wykonania (29%). Rzadkością były sytuacje, w których praca nierejestrowana była świadczona w pełnym wymiarze czasu pracy lub na określonej z góry części etatu (wykres IV.11).

Wykres IV.11. Czas pracy wykonywanej w sposób nieformalny

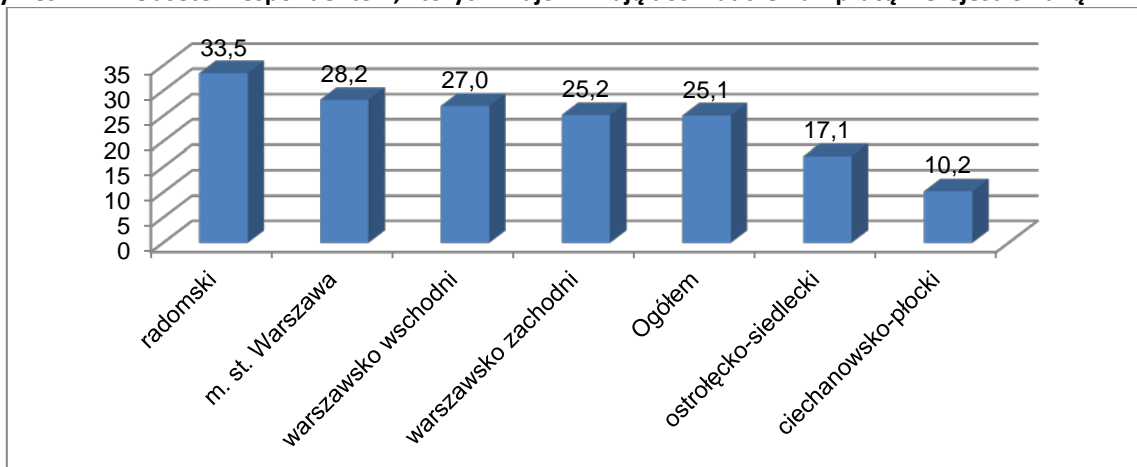

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

¹²⁶ W dwóch przypadkach praca była wykonywana oficjalnie, natomiast część wynagrodzenia miała charakter nierejestrowany.

Około 1/4 respondentów (676 osób) zadeklarowała, że w gronie ich znajomych znajdują się osoby, które wykonywały lub wykonują prace nierejestrowaną. W momencie badania, zdaniem respondentów, 1270 ich znajomych wykonuje pracę nierejestrowaną (69,1% wszystkich, którzy kiedykolwiek wykonywali pracę nierejestrowaną), a w przypadku 320 osób (17,4%) respondenci nie dysponowali taką wiedzą.

Wykres IV.12. Odsetek respondentów, których znajomi mają doświadczenia z pracą nierejestrowaną

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

W podregionie radomskim odsetek odpowiedzi wskazujących na znajomość z osobami, które wykonywały pracę nierejestrowaną był ponownie najwyższy (33,5%). Tym niemniej, tym razem zróżnicowanie skali pracy nierejestrowanej okazało się mniejsze niż w przypadku doświadczeń samego respondenta, czy członków gospodarstwa domowego. Poniżej średniej wartości wskazań dla całego województwa uplasowały się podregiony ciechanowsko-płocki i ostrołęcko-siedlecki (wykres IV.12).

Bazując na odpowiedziach respondentów, oszacowano liczbę ich znajomych, którzy wykonywali nierejestrowaną pracę, w przekroju branż. W sumie 1838 osób (z czego kobiety stanowiły 42,4%) z grona znajomych respondentów miało doświadczenia ze świadczeniem pracy nierejestrowanej. Ponad 1/3 tych osób pracowało w branży remontowo-budowlanej. Podobną, relatywnie dużą, popularnością cieszył się handel i usługi ogrodniczo-rolne, nieco mniejszą – usługi fryzjerskie i kosmetyczne oraz udzielanie korepetycji. Wśród najmniej popularnych branż (te, których udział w ogólnej liczbie osób wykonujących prace nierejestrowaną nie przekroczył 2%) znalazły się usługi transportowe w zakresie przewozu osób, naprawa sprzętu elektrotechnicznego, działalność produkcyjna, tłumaczenia, ochrona mienia, usługi turystyczne i hotelarskie (tabela IV.43).

Tabela IV.43. Liczba osób wykonujących pracę nierejestrowaną, które są znajomymi respondenta

Rodzaj pracy/branża	n
1	2
usługi budowlane i instalacyjne	640
handel	170
prace ogrodniczo-rolne	169
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	123
korepetycje	117

cd. tabeli na następnej stronie

1	2
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	90
prace domowe (np. sprząatanie)	81
usługi transportowe – przeprowadzki	53
usługi gastronomiczne	49
usługi księgowe	47
przeeglądy i naprawy samochodów oraz innych maszyn	46
usługi lekarskie i pielęgniarские	46
doradztwo księgowe i prawne	42
usługi krawieckie	37
usługi transportowe – przewozy	32
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	31
działalność produkcyjna	21
tłumaczenie	20
ochrona i pilnowanie mienia	18
usługi turystyczne i hotelarskie	6
inne prace	40
Suma	1838

Źródło: Jak w tabeli IV.1

Również dla osób z grona znanych respondentów, którzy wykonują pracę nierejestrowaną, przede wszystkim stanowiła ona podstawowe źródło dochodu (47,4%) oraz miała charakter dodatkowy w stosunku do pracy rejestrowanej (38,3%). Znacznie rzadziej praca nierejestrowana miała na celu uzupełnienie niezarobkowych źródeł utrzymania, a w najmniejszym zakresie polegała na uzyskiwaniu wyższego wynagrodzenia w stosunku do zapisów umowy o pracę (tabela IV.44).

Tabela IV.44. Rodzaj wykonywanej pracy nierejestrowanej

Charakterystyka	n	%
stanowiąca główne źródło dochodu	872	47,4
dodatkowa do pracy rejestrowanej	704	38,3
dodatkowa, uzupełniająca niezarobkowe źródło utrzymania	149	8,1
wykonywana w ramach formalnego stosunku pracy, za którą część wynagrodzenia otrzymują w sposób nieoficjalny	33	1,8
nie wiem	80	4,4

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

4.3. Negatywne skutki wykonywania pracy nierejestrowanej

Podobnie jak w przypadku gospodarstw domowych (jako podmiotów zgłaszających popyt na pracę) zauważamy, że **osoby wykonujące pracę nierejestrowaną rzadko musiały dochodzić swoich praw**. Na problem ten wskazało tylko kilku respondentów. I tak diagnozując otoczenie głowy gospodarstwa domowego zauważamy, że sytuacja ta pojawiła się kilka razy w 5 przypadkach (3,4%), a tylko raz w trzech. Istotne dla naszych obserwacji jest to, że ponad 87% badanych uważało, że wśród ich członków domowych i znanych taka sytuacja nie miała miejsca. Natomiast 11% badanych nie umiało odpowiedzieć na to pytanie. Osoby, które wskazywały na pojawienie się konfliktów między osobami realizującymi pracą nierejestrowaną a pracodawcami nie umiały zdefiniować czego one dotyczyły i jak zakończył się ów spór.

Więcej informacji można było uzyskać, na temat konfliktów od respondentów którzy sami wykonywali pracę w sposób nielegalny i musieli dochodzić swoich praw. Zjawisko to również nie miało charakteru masowego i dotyczyło tylko 4 respondentów natomiast 98% zdecydowanie odpowiedziało, że nigdy taka sytuacja nie miała miejsca. Dane wskazują, że osoby których dotyczyła taka sytuacja w przeszłości kilka razy musiały dochodzić swoich praw. Problem zawsze dotyczył nie dotrzymania warunków finansowych jakie ustalono dla realizowanej pracy, wynagrodzenie było zaniżone.

Konflikt był w różny sposób rozwiązywany. W jednym przypadku dochodzono swoich praw na drodze sądowej. W innym pracownik został pozbawiony możliwości wykonywania pracy nierejestrowanej, a w trzech sytuacjach wskazano na osiągnięcie porozumienia - po prostu „dogadano się”.

Mimo pojawienia się incydentalnych przypadków dochodzenia praw przez niektóre osoby, powyższe dane mogą dowodzić o dobrej organizacji rynku pracy nierejestrowanej. Konflikty pojawiają się na nim rzadko. Na ich sporadyczne występowanie mogły mieć wpływ stosowane zasady rekrutacji, która opiera się na sieci kontaktów. Osoby podejmujące pracę nierejestrowaną najczęściej pozyskiwały informacje o możliwości jej wykonywania od znajomych czy rodziny. Praca ta mogła czasami odbywać się na zasadach polecenia pracowników, co nie jest obojętne dla relacji jakie są tworzone między zlecającym pracę a osobami je wykonującymi.

4.4. Potencjalna skłonność członków gospodarstw domowych do podjęcia pracy nierejestrowanej

Skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej przedstawiono przede wszystkim w oparciu o plany w tym zakresie respondentów, czyli osób pełniących funkcje głowy gospodarstwa domowego. W końcowej części tego punktu jest odniesienie również do opinii członków gospodarstw domowych na ten temat.

Respondentom zadano pytanie, czy w ciągu najbliższych 12 miesięcy podjęliby się wykonywania pracy nierejestrowanej. Tylko 12,6 % z nich odpowiedziało że tak (i raczej tak), natomiast pozostałe 45,3 % twierdziło zdecydowanie, że nie, i 11,5% raczej nie.

Z powyższego zestawienia wynika, że ponad połowa badanych nie była zainteresowana wzięciem się z nielegalnym rynkiem pracy w przyszłości. Zapytaliśmy ich o powody takich decyzji, i są one usystematyzowane w tabeli IV.45.

Najczęściej jako powód nie podjęcia pracy nierejestrowanej podawano fakt wykonywania w momencie badania, pracy w sposób legalny na oficjalnym rynku pracy (23,1%). Natomiast 9,1% wskazała, że otrzymuje emeryturę lub jest świadczeniobiorcą innego typu transferów socjalnych. Możemy zatem postawić tezę, że osoby, które mają zapewnione źródło stałego dochodu są zainteresowane podejmowaniem tylko pracy legalnej. W tym przypadku praca nierejestrowana nie jest traktowana jako źródło dodatkowego dochodu. Na potwierdzenie tej tezy mogą wskazywać inne odpowiedzi z których wynika, że 5,9% badanych uważa, że nie ma czasu na dodatkową pracę w tym na pracę nierejestrowaną.

Tabela IV.45. Powody nie podejmowania pracy nierejestrowanej przez respondentów w ciągu najbliższych 12 miesięcy (n=1534)

Powody	Liczba respondentów	Odsetek
ze względu na wiek jestem za stary, mam za dużo lat	116	7,6
ryzyko nieotrzymania wynagrodzenia z tytułu wykonanej pracy, nie ma takiej konieczności, boje się oszukaństwa, brak gwar	83	5,4
brak odprowadzania składek na cele ubezpieczenia społecznego (emerytalne, rentowe, zdrowotne), bo nie ma żadnych świadczeń	115	7,5
bo jest to nieuczciwe, nielegalne, nie uznaję takiej pracy, niezgodne z prawem, to jest oszustwo, uznaję tylko legalne prace	126	8,2
jestem świadczeniobiorcą emerytury, renty, pobieram zasiłki	140	9,1
mam pracę, mam stałą pracę, mam legalną pracę, mam stałą umowę, mam swoją pracę, pracuje na stałe, pracuje na umowę	354	23,1
jestem właścicielem gospodarstwa rolnego, mam za dużo czasu pracy w gospodarstwie rolnym, pomagam rodzinie, córce, zięć	53	3,5
brak czasu, nie mam czasu na dodatkową pracę	90	5,9
nie potrzebne, nie mam potrzeby	189	12,3
zły stan zdrowia	124	8,1
pracuje na odpowiednim stanowisku, nie wypada mi	2	0,1
inne	142	9,3
Ogółem mazowieckie	1534	100,0

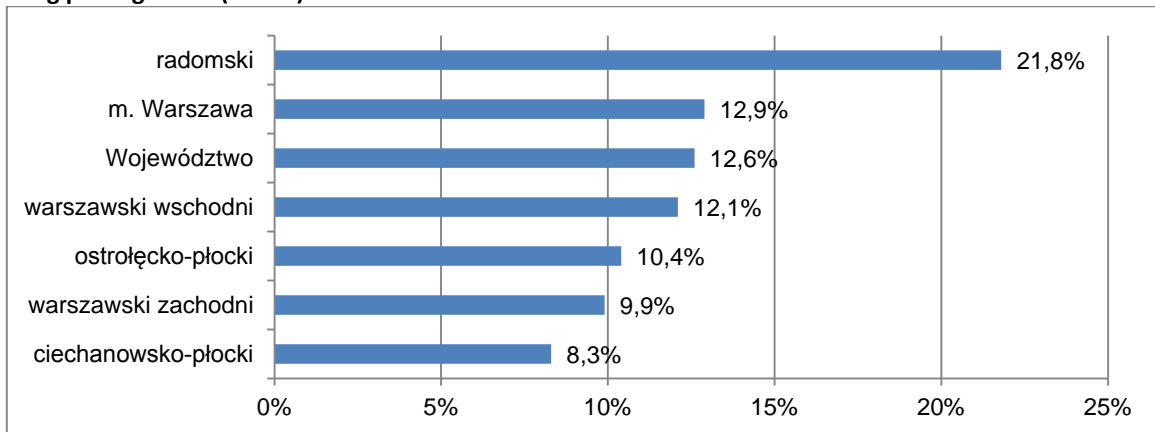
Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Kolejne 12,3% twierdziło, że nie ma takiej potrzeby, co oznacza, że ten rodzaj aktywności nie znajduje się w obszarze ich zainteresowań. Uwagę jednak zwracają odpowiedzi tych osób, które wskazują na etyczne aspekty związane z nielegalnym wykonywaniem pracy - jest to nieuczciwe-8,2%, czy na pewne ryzyka jakie ona niesie jak np.: nie otrzymanie wynagrodzenia (...) - 5,4%, brak składki ZUS – 7,5%. Te ostatnie odpowiedzi mogą wskazywać, iż respondenci są świadomi pewnych negatywnych konsekwencji jakie wynikają z tytułu wykonywania pracy nierejestrowanej.

Jak już wspomniano **tylko 12,6% respondentów deklarowało w przyszłości wykonywanie pracy nierejestrowanej**. W poszczególnych podregionach skłonność ta jest zróżnicowana, a jawisko to ilustrują dane na wykresie IV.13.

W największym stopniu zainteresowanie pracą nierejestrowaną w przyszłości wykazali respondenci z podregionu radomskiego (21,8%). Tak duży odsetek nie powinien być dla nas zaskoczeniem, bowiem należy pamiętać, iż w tym podregionie najwięcej osób wykonywało pracę nierejestrowaną w przeszłości i w momencie prowadzenia badań. Również gospodarstwa domowe z tej jednostki terytorialnej najczęściej zgłaszały popyt na pracę nierejestrowaną. Na kolejnym miejscu plasuje się m. Warszawa. 12,9% respondentów z tego obszaru nie wykluczało możliwości podjęcia pracy nierejestrowanej w najbliższej przyszłości. W pozostałych podregionach odsetek osób chcących podjąć tego typu pracę był mniejszy i kształtował się poniżej wskaźnika obliczonego dla województwa. Najmniejszą skłonność do pracy nierejestrowanej wykazali mieszkańcy podregionu ciechanowsko-płockiego (8,3%) (wykres IV.13).

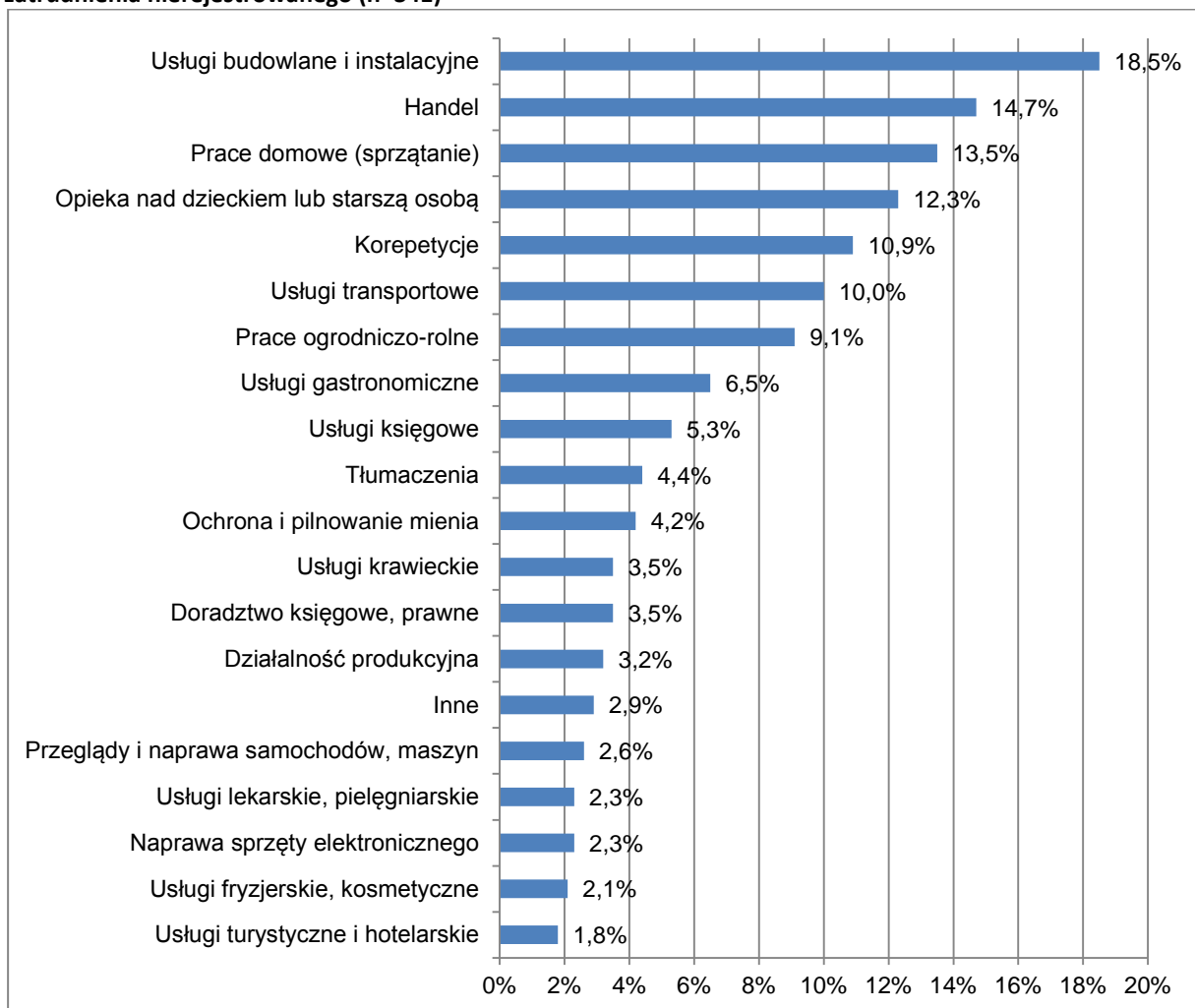
Wykres IV.13. Potencjalna skłonność respondentów do wykonywania pracy nierejestrowanej w przyszłości według podregionów (n=378)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Przyjrzyjmy się jakimi zajęciami mogliby zajmować się ci, którzy nie wykluczyli możliwości wykonywania pracy nierejestrowanej w ciągu najbliższych 12 miesięcy (wykres IV.14).

Wykres IV.14. Prace, które respondenci byliby skłonni wykonywać w ciągu najbliższych 12 miesięcy w ramach zatrudnienia nierejestrowanego (n=341)

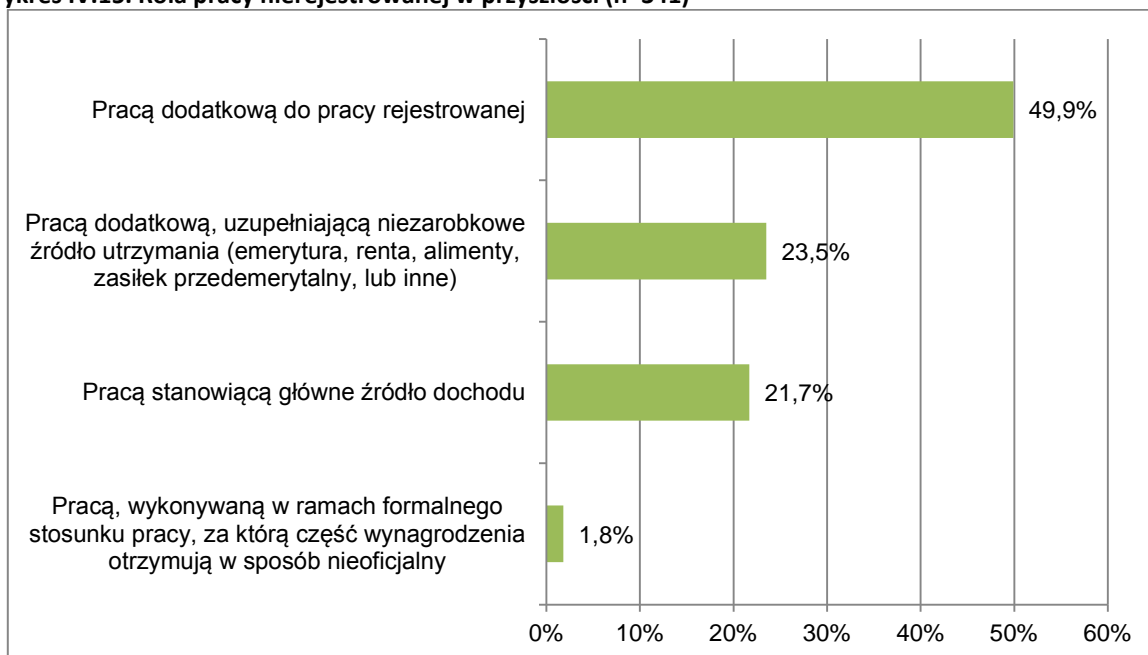

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Rodzaje zajęć wskazane przez respondentów jako te, które mogłyby być przez nich wykonywane w sposób nielegalny w przyszłości częściowo pokrywają się z tymi, które obecnie w województwie mazowieckim są najczęściej związane z pracą nierejestrowaną. Uwaga ta dotyczy usług budowlanych i instalacyjnych, które zostały wymienione przez 18,3% badanych czy prace domowe (13,5%). Można zatem przyjąć, iż w tych obszarach działalności praca nierejestrowana na Mazowszu będzie się utrzymywać. Dość często deklarowana jest przez respondentów również możliwość sprawowania opieki nad dzieckiem czy osobami starszymi (12,3%), udzielania korepetycji (10,9%) i świadczenia usług transportowych (10%), oraz wykonywania prac ogrodniczo-rolnych (9,1%) (wykres IV.14). Należy podkreślić, iż wymienione powyżej rodzaje prac są tymi, na które (z wyłączeniem usług transportowych) dość często zgłaszają zapotrzebowanie gospodarstwa domowe.

Motywy podejmowania pracy nierejestrowanej w przyszłości nie są zróżnicowane i przede wszystkim jest w nich uwypuklany aspekt finansowy. Ponad 79% tej grupy respondentów uważa, że praca nierejestrowana pozwoliłaby im „dorobić”. Mniejszy odsetek traktuje ten rodzaj aktywności jako działanie o charakterze prewencyjnym. Ta grupa respondentów obawia się, że w przyszłości może mieć problemy z zatrudnieniem, utrzymaniem się na oficjalnym rynku pracy (14,1%), dlatego już teraz wiąże się z nieoficjalnym rynkiem pracy, który w przyszłości może być dla niej jedynym miejscem pracy. Natomiast co dziesiąty respondent uważa, że wykonywanie tego rodzaju pracy pozwoli w przyszłości w większym stopniu zaspokajając różnorodne potrzeby. Z tych wypowiedzi i kolejnych wynika, że jeśli respondenci w ciągu najbliższego roku wykonywaliby pracą nierejestrowaną, to ona byłaby dla nich źródłem dodatkowych dochodów. Problem ten został przez badanych w ten sposób ujęty w odpowiedzi na pytanie, czym byłaby dla nich praca nierejestrowana. Prawie ¼ z nich odpowiedziało, że pracą dodatkową uzupełniającą dochody z pracy rejestrowanej i niezarobkowych źródeł (wykres IV.15.).

Wykres IV.15. Rola pracy nierejestrowanej w przyszłości (n=341)

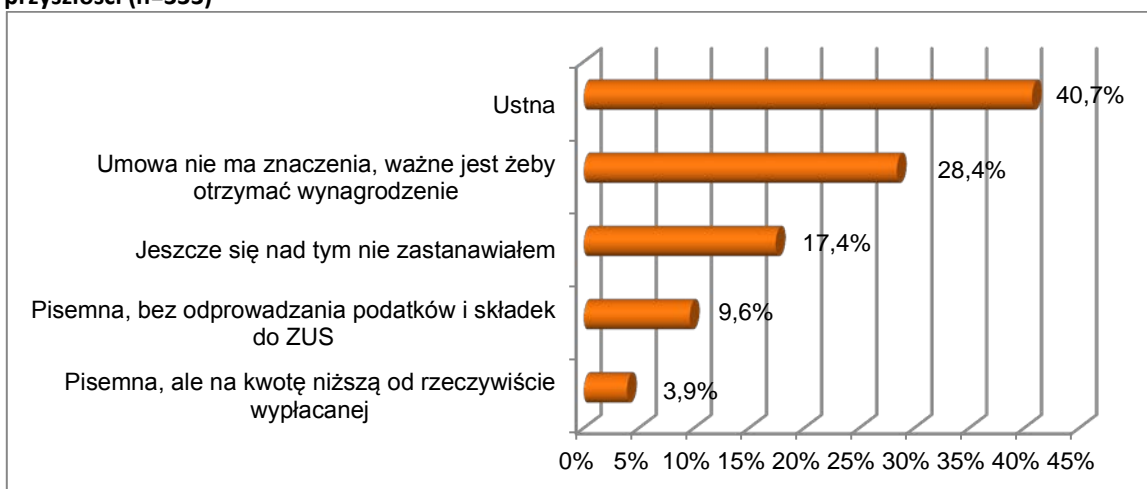
Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Natomiast tylko co piąty respondent (dokładnie 21,7%) zamierzał traktować pracą nierejestrowaną jako podstawowe źródło dochodu.

Podejmowana przez respondentów praca w przyszłości byłaby powiązana przede wszystkim z posiadanymi kwalifikacjami (41,1%). Istotną rolę przy tego typu decyzjach odgrywałyby też zainteresowania (29%) i doświadczenie zawodowe (19,5%). Rola posiadanego wykształcenia (14,7%) byłaby nieco mniejsza w podejmowaniu decyzji o rodzaju wykonywanej pracy. Respondenci nie chcieliby wykonywać prac, które wymagałyby od nich pozyskiwania nowych kwalifikacji i umiejętności.

Mimo, iż respondenci są świadomi pewnego ryzyka jakie może wynikać z funkcjonowania w szarej strefie rynku pracy, to nie są zainteresowani sformalizowaniem umowy dotyczącej jej wykonywania. Na pytanie na podstawie jakiej umowy chciałby P. wykonywać pracę, aż 40,7% odpowiedziało że ustnej, a kolejne 28,4% uważało, że umowa nie ma znaczenia, ważne jest żeby otrzymywać wynagrodzenie (28,4%) (wykres IV.16).

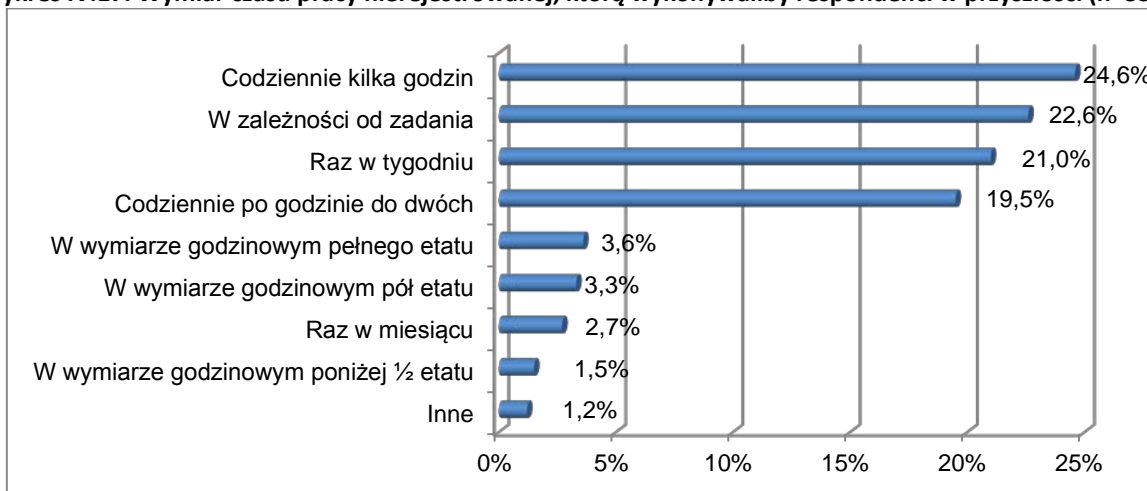
Wykres IV.16. Umowy na podstawie, których respondenci chcieliby wykonywać prace nierejestrowaną w przyszłości (n=333)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Dodatkowy charakter pracy nierejestrowanej wynika jeszcze z odpowiedzi na temat preferowanego wymiaru jej czasu (wykres IV.17).

Wykres IV.17. Wymiar czasu pracy nierejestrowanej, którą wykonywaliby respondenci w przyszłości (n=333)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Najczęściej respondenci deklarowali, iż w przyszłości chcieliby tylko kilka godzin dziennie wykonywać pracę nierejestrowaną. Co piąty mógłby na ten cel przeznaczyć codziennie od godziny do dwóch i porównywalny odsetek respondentów twierdził, że pracę nierejestrowaną chciałby tylko raz w tygodniu podejmować (21%). Jest również grupa respondentów, która do czasu pracy podchodzi w sposób zadaniowy (22,6%), czyli czas wykonywania pracy rozpatrują w kontekście czasu niezbędnego do realizacji zadania przydzielonego w ramach pracy nierejestrowanej. Natomiast osoby, które chciałyby wykonywać pracę nierejestrowaną w dłuższym wymiarze czasu stanowią niewielki odsetek (wykres IV.17).

Jak natomiast kształtuje się skłonność do wykonywania pracy nierejestrowanej przez pozostałych członków gospodarstwa domowego? Inklinacja taka może być dostrzegana tylko w przypadku 43 osób. Tak mała liczebność może wynikać z faktu, iż była ona zdiagnozowana przez respondentów, którzy pełnili funkcje głowy rodziny. Nie musieli oni znać dokładnie planów osób wspólnie tworzących gospodarstwo domowe. Z wypowiedzi ich wynika, że częściej taka praca może być podejmowana przez mężczyzn (55,8%) niż kobiety.

Dla osób będących członkami badanych gospodarstw domowych, pracujących nielegalnie na rynku pracy w przyszłości, praca ta częściej będzie pracą główną (48,8%) rzadziej dodatkowym źródłem uzupełnienia dochodów (37,2%). Natomiast dla 14% będzie sposobem uzupełniania dochodów niezarobkowych. Widzimy zatem różnicę w roli pracy nierejestrowanej między członkami gospodarstw domowych a osobami pełniącymi funkcję głowy rodziny. Dla tych ostatnich praca nierejestrowana częściej była traktowana jako dodatkowe źródło dochodów.

Pojawia się tu pewien brak konsekwencji w odpowiedziach, bowiem pytając o powody podejmowania pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych respondenci wskazali, iż osoby te: chcą dorobić (62,8%), chcą zarobić na wakacje i kupić osobistych rzeczy (4,7%). Tylko 30,2% z nich twierdziło, iż praca nierejestrowana będzie dla nich jedyną pracą, a więc i podstawowym źródłem dochodu.

W jakich dziedzinach mogą podjąć pracę nierejestrowaną członkowie gospodarstw domowych, obszary ich potencjalnej aktywności ilustrują dane w tabeli IV.46.

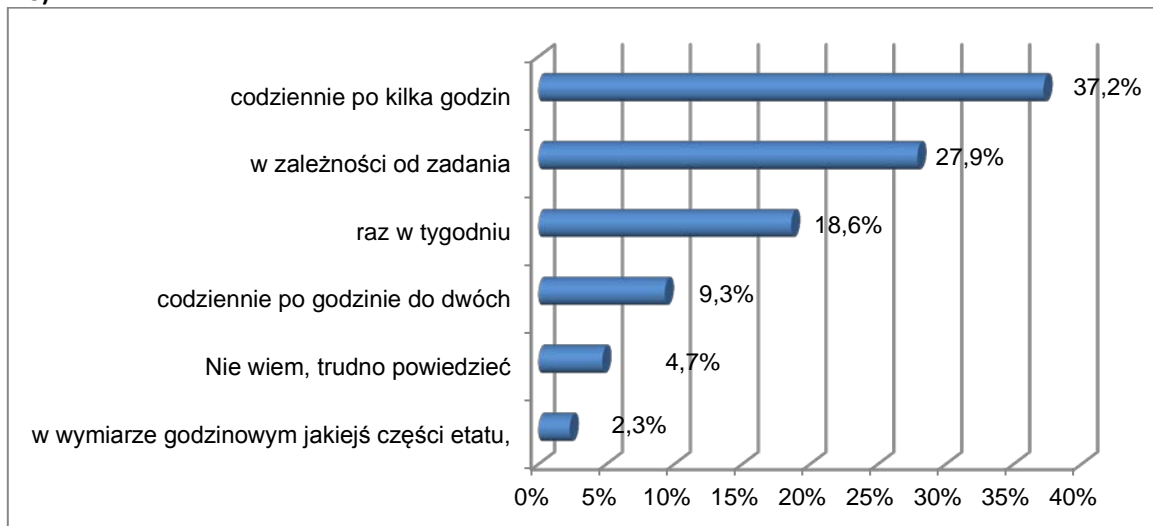
Tabela IV. 46. Rodzaje prac które mogą w ciągu najbliższego roku wykonywać członkowie gospodarstw domowych w ramach pracy nierejestrowanej (n=43)

Rodzaj pracy	Odpowiedzi	
	liczba respondentów	procent
handel	6	14,0%
usługi budowlane i instalacyjne	12	27,9%
usługi transportowe – przewozy	2	4,7%
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	2	4,7%
usługi księgowe	2	4,7%
usługi turystyczne i hotelarskie	1	2,3%
usługi gastronomiczne	2	4,7%
korepetycje	6	14,0%
usługi krawieckie	2	4,7%
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	4	9,3%
ochrona i pilnowanie mienia	1	2,3%
prace ogrodniczo-rolne	2	4,7%
inne prace	1	2,3%

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Wymienione rodzaje prac pokrywają się w dużym stopniu z tymi jakie były zdefiniowane przez osoby, które uważane są jako „głowy gospodarstw domowych”. Najczęściej członkowie gospodarstw domowych będą zainteresowani wykonywaniem usług budowlano instalacyjnych (27,9%), udzielaniem korepetycji (14%) i pracą w handlu (14%).

Wykres IV.18. Wymiar czasu pracy nierejestrowanej, którą wykonywaliby członkowie gospodarstw domowych (n=43)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Praca nierejestrowana będzie podejmowana przede wszystkim przez współmałżonków respondentów (47,5%) i ich dzieci (32,5%). Osoby te preferują ustną formę umowy (90%), które będą podstawą ich zatrudnienia. Natomiast wymiar czasu pracy najlepszy dla tej grup potencjalnych pracowników dotyczy możliwości jej wykonywania codziennie przez kilka godzin. Ponad 27% stwierdziło, że istotny dla członków gospodarstw domowych może być czas zadaniowy (tab.IV.18).

5. Postawy respondentów wobec pracy nierejestrowanej i korzyści z tytułu jej wykonywania

Pracy nierejestrowana wiąże się z pewnym ryzykiem zarówno dla osób, które ją wykonują jak i dla osób, które są odbiorcami jej rezultatów. Dlatego chcieliśmy dowiedzieć się na ile respondenci są świadomi pewnych problemów jakie mogą pojawić się na skutek stosowania tej formy zatrudnienia. Wszystkim respondentom zadano pytanie, czy kiedykolwiek słyszeli o przypadku dochodzenia swoich praw przez pracownika wykonującego pracę bez jakiegokolwiek formalnej umowy. Spośród 2 699 badanych 14% odpowiedziało, że słyszało, 73,1% że nie, a pozostali mieli problemy z udzieleniem odpowiedzi. Respondenci, którzy twierdzili, że słyszeli o problemach osób dochodzących swoich praw najczęściej reprezentowały gospodarstwa domowe z podregionu radomskiego i warszawsko zachodniego, czyli z obszarów na których dość często wystąpiło zjawisko zatrudnienia nierejestrowanego w porównaniu do innych podregionów.

Osoby, które znały przypadki dochodzenia przez pracownika swoich praw najczęściej jako powody wymieniali rozliczenia finansowe z tytułu wykonanej pracy (71,9%). Problemy jakie

tutaj się pojawiały obejmowały brak wypłaty, obniżenie wynagrodzenia poniżej ustalonej wysokości, zwlekanie z wypłatą. Co dziesiąty respondent jako przyczynę konfliktu wskazał wypadek przy pracy, co powodowało uruchomienie procedur sądowych. W tym przypadku domagano się odpowiedniej rekompensaty/zadośćuczynienia ze względu na koszty jakie się pojawiały w związku z leczeniem poszkodowanej osoby.

W dalszej części wywiadu chcieliśmy dowiedzieć się czy respondenci znają konsekwencje zatrudniania pracowników bez jakiegokolwiek umowy. Ponad połowa (50,8%) przyznała, że jest ich nieświadoma. Tylko 30,1% twierdziła, że je zna. Ta grupa respondentów najczęściej wymieniała jako skutki pracy nierejestrowanej kary finansowe jakie są narzucane na osoby zatrudniające nieoficjalnie pracowników (68,3%). Rządziej wyróżniano skutki jakie wywołuje ta forma zatrudnienia dla osób, które są nim objęte. W tym przypadku wskazywano na brak opłacania składek emerytalnych, rentowych (12,1%) i brak dostępu do bezpłatnego leczenia (7,2%).

Postawy respondentów wobec pracy nierejestrowanej mogą być również analizowane w kontekście ich opinii na temat osób i podmiotów, które z niej korzystają. Dlatego zapytano respondentów czy są jakieś grupy osób, którym nie wypada zatrudniać pracowników bez umowy. 47% twierdziło, że tak, zaś 28,1% było przeciwnego zdania, natomiast co czwarty badany nie miał na ten temat zdania, trudno było im wypowiedzieć się na interesujący nas problem. Rozkład odpowiedzi dla poszczególnych grup społecznych ilustruje zestawienie danych w tabeli IV.47.

Tabela IV.47. Opinie gospodarstw domowych na temat grup osób, którym nie wypada zatrudniać pracowników bez umowy (w %)

Grupy osób	Odsetek gospodarstw domowych według opinii:		
	nie wypada zatrudniać	wypada zatrudniać	nie wiem, trudno powiedzieć
Politycy	86,8	11,4	1,8
Samorządowcy	79,9	14,8	5,3
Sędziowie, prokuratorzy, policjanci	80,7	14,2	5,1
Duchowni	85,4	12,6	2,1
Bardzo bogaci przedsiębiorcy	74,8	17,8	7,4

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

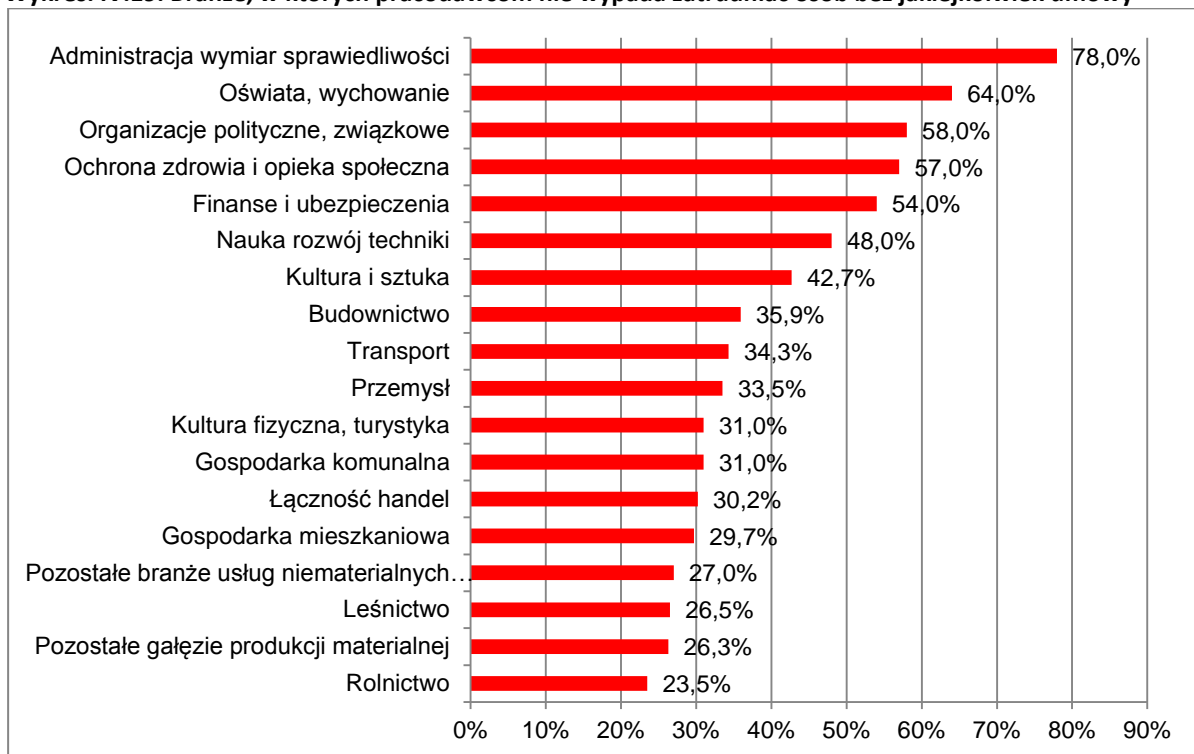
Zdaniem respondentów zatrudnianie nierejestrowane nie powinno być praktykowane przez osoby pełniące funkcje publiczne i społeczne. Najczęściej wymieniali oni polityków jako grupę, która nie powinna stosować tej formy zatrudnienia, na zbliżonym poziomie kształtował się odsetek tych którzy wymieniali duchownych (tab. IV.47). Wyróżnione w ramach badań grupy to te, od których społeczeństwo wymaga etycznych postaw, wychodząc z założenia, iż one powinny stanowić pewne wzorce zachowań dla społeczeństwa. Natomiast większe jest przyzwolenie do stosowania pracy nierejestrowanej przez osoby zamożne, przedsiębiorców.

W dalszej kolejności badania staraliśmy się poznać opinie respondentów na temat branż, w których nie powinno być praktykowane zatrudnienie bez jakiegokolwiek umowy. Wyszliśmy od zadania pytania ogólnego, czy są jakieś grupy pracodawców, którzy powinni unikać tej formy zatrudnienia. Ponad 40% respondentów odpowiedziało, że tak, 29,1% że nie a ponad 30% nie wiedziało co odpowiedzieć (wykres IV.19).

Porównując te informacje z tymi jakie uzyskaliśmy przy badaniu opinii na temat zatrudnienia pracowników, zauważamy, że występują drobne różnice. Otóż bardziej rygorystycznie podchodzą respondenci do zakazu zatrudniania bez rejestracji osób przez gospodarstwa domowe niż przedsiębiorców. Różnica ta wynosi prawie 7 punktów procentowych. Oznacza to że większy odsetek respondentów twierdził, że są grupy osób, którym nie wypada zatrudniać nielegalnie niż odsetek badanych wskazujących na pracodawców. Ponadto respondenci mieli częściej problemy ze zdefiniowaniem grup pracodawców niż osób, które nie powinny wykorzystywać pracy nierejestrowanej.

Jakie branże najczęściej wymieniano jako te, w których nie powinno mieć zastosowanie pracy nierejestrowanej. Problem ten przedstawiono na wykresie IV.18. Z danych umieszczonych na nim wynika, że respondenci nie tolerują występowania pracy nierejestrowanej w tych dziedzinach, które są zdominowane przez sektor publiczny jak administracja i wymiar sprawiedliwości, oświata i wychowanie, ochrona zdrowia i opieka społeczna, nauka i rozwój. Dopuszczają natomiast występowanie szarej strefy w gospodarce prywatnej. Odsetek wskazań zakazu pracy nierejestrowanej jest stosunkowo niski w takich branżach jak rolnictwo, pozostałe branże usług niematerialnych, a więc tych dziedzin w których już dziś dość często jest wykorzystywana praca nierejestrowana. Może to świadczyć nie tylko o akceptacji społeczeństwa pracy nierejestrowanej w tych segmentach gospodarki ale o traktowaniu ich jako naturalnego miejsca dla rozwoju szarej gospodarki.

Wykres. IV.19. Branże, w których pracodawcom nie wypada zatrudniać osób bez jakiejkolwiek umowy

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

W dalszej części badań chcieliśmy zbadać postawy respondentów wobec pracy nierejestrowanej w kontekście ich zachowań dotyczących nabywania określonych towarów i usług bez rachunku. Chcieliśmy również poznać, czy jest przez nich praktykowana „jazda na gapę („free riding”). Skalę zjawiska ilustrują dane zestawione w poniższej tabeli IV.48.

Tabela IV.48. Odsetek gospodarstw domowych nabywających w sposób nielegalny towary i usługi w ciągu ostatnich 12 miesięcy według częstotliwości zakupów i ich rodzajów (n= 2 715) (w %)

Rodzaj towarów i usług prac	Wiele razy	Kilka razy	Raz lub dwa razy	Nigdy	ogółem
Nabywanie piwa lub wódki na bazarze, ulicy, od znajomych	1,8	4,5	8,6	85,2	100,0
Kupowanie papierosów na bazarze, ulicy, od znajomych	3,0	6,3	9,5	81,2	100,0
Kupowanie płyt, kaset z muzyką lub filmami poza oficjalną siecią sprzedaży, bez rachunku	0,3	2,8	7,1	89,8	100,0
Kupowanie programów komputerowych poza oficjalną siecią sprzedaży, bez rachunku	0,3	1,9	5,8	92,0	100,0
Kupowanie sprzętu RTV/AGD poza oficjalną siecią sprzedaży, bez rachunku	0,2	0,8	3,8	95,2	100,0
Kopowanie muzyki, filmów, programów komputerowych od kogoś znajomego	1,3	5,2	6,6	87,0	100,0
Kupowanie „na zeszyt”	1,1	1,9	4,9	92,1	100,0
Korzystanie z komunikacji publicznej nie płacąc za bilet	1,1	5,5	10,5	82,9	100,0
Pożyczanie większej kwoty pieniędzy od prywatnych osób	0,8	5,3	14,9	79,0	100,0

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Powyższe odpowiedzi wskazują, że respondenci w niewielkim stopniu uczestniczyli w nielegalnym nabywaniu towarów. Najczęściej zjawisko to dotyczyło nabywania papierosów i takie zachowanie nie miało jednak charakteru stałego wiązało się z jednorazowym lub dwukrotnym kupowaniem wyróżnionych towarów (9,5%). Na zbliżonym poziomie kształtował się popyt na alkohol (8,6%), który nabywano w nielegalnym obrocie. Pożyczanie pieniędzy od osób prywatnych było dla prawie 15% badanych gospodarstw domowych praktyką sporadyczną, a dla ponad 5% zdarzało się kilka razy. Gospodarstwa domowe w najmniejszym stopniu były zainteresowane nabywaniem w sposób nielegalny sprzętu AGD/RTV. Ograniczone zakupy na nieoficjalnym rynku tego rodzaju towarów można wiązać z ich ceną i ryzykiem wystąpienia defektów, które uniemożliwiają ich zwrot czy reklamację w przypadku kiedy zostaną ujawnione. Zgromadzone dane sygnalizują, że w wymiarze społecznym pojawia się również efekt gapowicza, jest niewielka grupa gospodarstw domowych, która nie płaci za przejazdy komunikacją miejską mimo, iż jest jej użytkownikami.

Tabela IV.49. Gospodarstwa domowe według rodzaju zachowania w sytuacji 1 - nabywanie towarów od osoby nieznannej (n=2715) (w %)

Rodzaj zachowania	Odsetek gospodarstw domowych których członek:			
	na pewno by kupił(a)/zapytał (a)	raczej by kupił(a)/zapytał (a)	raczej by nie kupił(a)/zapytał (a)	na pewno by nie kupił(a)/zapytał (a)
Kupił (a)by taki towar	4,2	18,0	27,4	50,4
Zapytał (a)by o pochodzenie towaru	17,7	20,7	23,0	38,7

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

W badaniach interesowało nas czy fakt znajomości osoby od której można nabyć towary w ramach nieoficjalnego obrotu ma wpływ na decyzje o zakupie. Dlatego wszystkim respondentom zadano dwa identyczne pytania. Pierwsze dotyczące zakupu od osoby nieznannej towaru markowego w dobrej cenie, ale bez rachunku i gwarancji i drugie dotyczące zakupu tego samego dobra, na tych samych zasadach ale od osoby znajomej. Zachowania respondentów dotyczące dwóch sytuacji ilustrują zestawienia danych w tabeli IV 49 i IV 50.

Tabela IV.50. Gospodarstwa domowe według rodzaju zachowania w sytuacji 2- nabywanie towarów od osoby znajomej (n=2715)

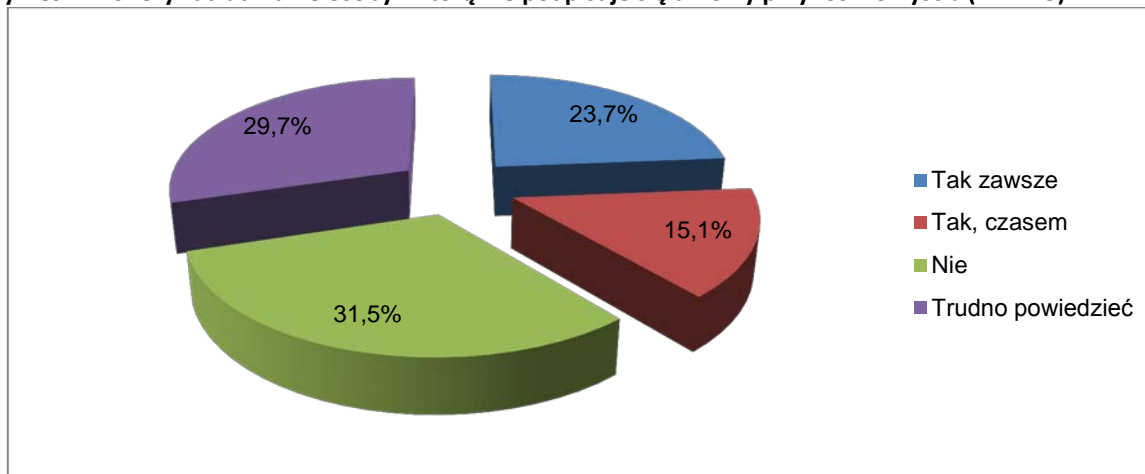
Rodzaj zachowania	Odsetek gospodarstw domowych których członek:			
	na pewno by kupił(a)/zapytał (a)	raczej by kupił(a)/zapytał (a)	raczej by nie kupił(a)/zapytał (a)	na pewno by nie kupił(a)/zapytał (a)
Kupił (a)by taki towar	10,3	29,3	31,9	28,4
Zapytał (a)by o pochodzenie towaru	24,8	30,9	22,0	22,3

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Pokazują one, że **postawa respondentów wobec nieoficjalnego rynku i związanej z nim pracy nierejestrowanej jest determinowana relacjami ich z osobami, które bezpośrednio na tym rynku funkcjonują**. W przypadku osób znajomych respondenci są bardziej tolerancyjni. Znajduje to odzwierciedlenie w odsetku odpowiedzi, na temat decyzji o zakupie towarów markowych bez rachunku i gwarancji. Odsetek pozytywnych odpowiedzi jest wyższy w przypadku kiedy zakup tego typu towarów proponują znajomi. Dla osób zdecydowanych na ich nabycie odsetek jest wyższy o ponad 6 pkt. proc., a dla tych, którzy raczej zdecydowałiby się na ich zakup o prawie 9 pkt. proc. Różnica w podejściu jeszcze bardziej ostrzej jest dostrzeżona w przypadku analizy odpowiedzi negatywnych. Otóż w pierwszej sytuacji ponad 50% gospodarstw domowych stwierdziło (tab. IV.49), iż nie nabyłoby takich dóbr natomiast w drugiej sytuacji odsetek ten zmniejszył się o 22 pkt. proc.(tab.IV.50). W przypadku kupowania towarów od osób obcych tylko 38,4% respondentów zapytałaby o ich pochodzenie, a w sytuacji kiedy one nabywane byłyby od osób znajomych, pytanie takie mogłoby zadać więcej osób (55,7%). Wydaje się, że fakt posiadania wiedzy o pochodzeniu towaru nie zmieniłby decyzji o ich zakupie w tych dwóch sytuacjach.

Jeśli praca nierejestrowana znajduje tak dużą akceptację w społeczeństwie, powstaje pytanie dlaczego tak się dzieje, być może jest to spowodowane korzyściami z tytułu jej wykonywania. Dlatego respondentom zadano pytanie, czy praca nierejestrowana przynosi korzyści. Podkreślić trzeba, iż prawie 40% respondentów korzyści takie dostrzegało, przy czym dla 23,7% występowały one zawsze, a dla 15,1% czasami. Mniej, bo 31,5% nie dostrzegło korzyści płynących ze świadczenia pracy nierejestrowanej (wykres IV.20).

Wykres IV.20. Czy zatrudnianie osoby z którą nie podpisuje się umowy przynosi korzyści? (n=2715)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Ci którzy pozytywnie odpowiedzieli na to pytanie, zwrócili uwagę na rezultaty o charakterze finansowym. Respondenci przede wszystkim do pozytywnych skutków pracy nierejestrowanej zaliczyli brak kosztów związanych z odprowadzaniem podatku od wynagrodzeń przez osoby wykonujące pracę nierejestrowaną i podmioty je zatrudniające (70,1%), z kwestią tą powiązali eliminowanie rozliczeń z urzędem skarbowym przez każdą ze stron, a więc obok aspektu stricte finansowego pojawił się ten dotyczący relacji z instytucją podatkową. Jako drugą grupę korzyści wymieniono brak kosztów ponoszonych z tytułu ubezpieczenia społecznego (22,5%). Z wypowiedzi tych wynika, że praca nierejestrowana jest opłacalna ze względu na eliminowanie kosztów pozapłacowych. Natomiast 3,8% badanych podkreśliło, że praca nierejestrowana jest wygodną formą zatrudnienia bowiem nie wymaga przeprowadzenia tak wielu formalności, które zabierają czas każdej ze stron czyli jej realizatorom i osobom zlecającym (tabela IV.51).

Tabela IV.51. Gospodarstwa domowe według rodzajów korzyści uzyskiwanych z tytułu wykonywania pracy nierejestrowanej (n=1054)

Rodzaj korzyści	Liczba wskazań	Odsetek
brak dodatkowych kosztów pracy (ZUS, składki emerytalne), nie płaci się za urlop	237	22,5
brak zbędnych formalności, brak umów, jest to wygodne	42	3,8
brak konieczności płacenia podatków i rozliczeń z urzędem skarbowym dla pracowników i pracodawców, korzyści finansowe	739	70,1
łatwiej o pracę	2	0,2
inne	34	3,2

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

6. Możliwości ograniczania pracy nierejestrowanej – perspektywa gospodarstw domowych

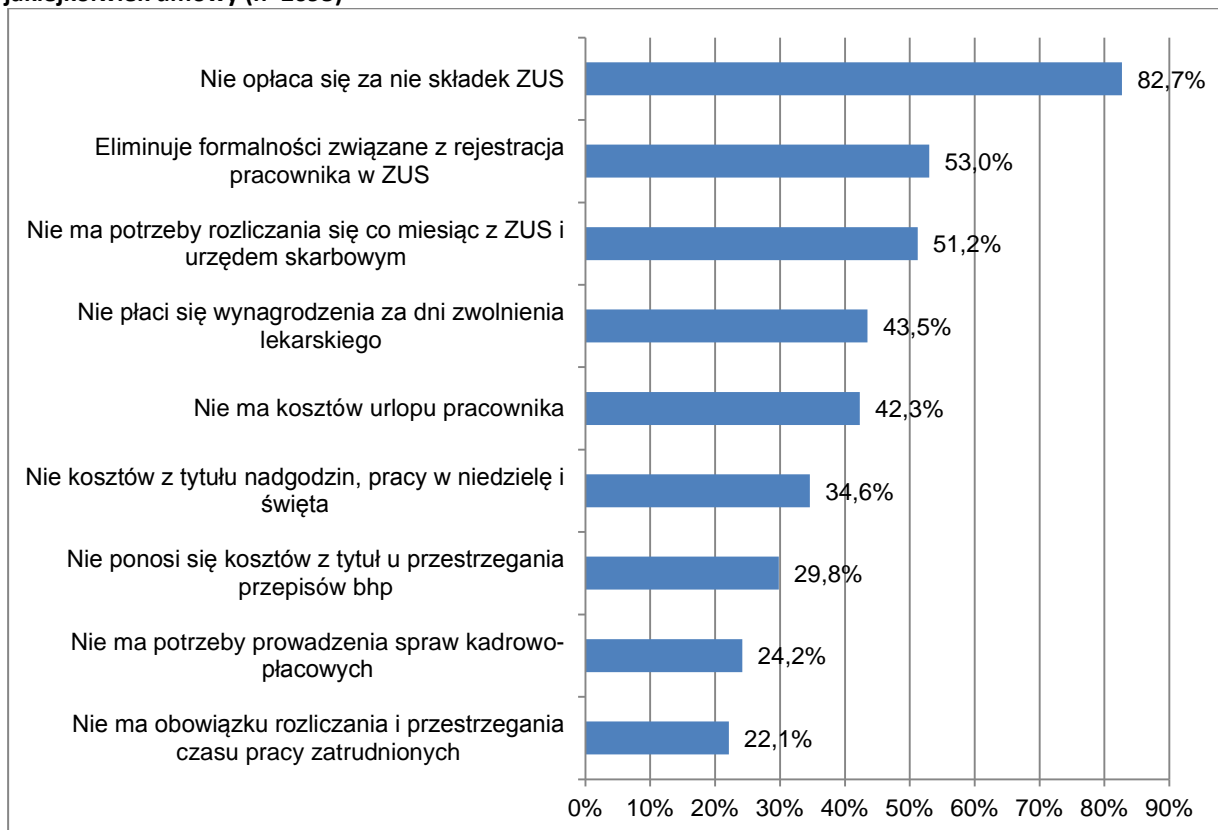
Chcąc ograniczać zjawisko pracy nierejestrowanej w gospodarstwach z jednej strony należy poznać powody, które powodują, że osoby są w takiej formie zatrudnione, a z drugiej należy rozpoznać oczekiwania gospodarstw domowych w zakresie legalizacji takiego zatrudnienia. Dlatego respondentom zadano pytanie o główne powody zatrudniania osób do wykonywania prac w gospodarstwach domowych bez jakiegokolwiek umowy.

Paleta powodów jest dość rozległa, co ilustruje zestawienie na wykresie IV.21.

Przegląd motywów wykorzystania pracy nierejestrowanej przez gospodarstwa domowe pozwala stwierdzić, iż te najczęściej wymieniane dotyczą systemu ubezpieczeń społecznych. Pojawiają się tu kwestie dotyczące wysokości składek (82,7%) i częstotliwości ich wpłaty (51,2%), formalności związanych z rejestracją pracownika w ZUS w sytuacji kiedy on jest zatrudniany (53%). Inne powody mają charakter finansowy i obok już wymienionych składek ZUS należy wskazać te, które eliminują wydatki zwiększające koszty zatrudnienia, jak podatki od dochodu czy wypłaty zasiłku chorobowego i wynagrodzenie za godziny nadliczbowe, czy z tytułu urlopu oraz opłaty za badania lekarskie. Należy dodać w tym miejscu, iż powyższe opinie na temat przyczyn zatrudniania osób nierejestrowanych są w dużym stopniu zgodne z wcześniej zaprezentowanymi odpowiedziami grupy respondentów, którzy w okresie ostatniego roku korzystali z pracy osób nierejestrowanych.

Następnie przedstawiciele gospodarstw domowych zapytano co należałoby zrobić, aby nie było potrzeby zatrudniania w gospodarstwach domowych pracowników bez jakiegokolwiek umowy. Ponad 42% z nich odpowiedziało, że nie wie. Co czwarty (25,2%) twierdził, że należałoby obniżyć koszty pracy, co można byłoby osiągnąć w wyniku nieopodatkowania wynagrodzeń od niektórych zajęć wykonywanych na rzecz gospodarstw domowych (jak np. opieka nad osobami zależnymi) bądź wprowadzenia ulg podatkowych. Około 10% badanych stwierdziło, że sytuacja mogłaby ulec zmianie gdyby gospodarstwa domowe dysponowały zwiększonymi dochodami, ale to wymagałoby wyższych wynagrodzeń oraz lepszego dostępu do rynku pracy. Kolejne 5,1% uważała, że rynek pracy powinien być jeszcze bardziej elastyczny i dostosowany do potrzeb pracodawców, ale to wymagałoby zmiany wielu przepisów prawnych. Następne 5% badanych wskazywało na uproszczenie procedur zatrudniania pracowników, które ich zdaniem tworzą bariery do legalnego zatrudnienia.

Wykres IV.21. Główne powody zatrudniania osób do wykonywania prac w gospodarstwach domowych bez jakiegokolwiek umowy (n=2695)

Źródło: Jak w tabeli IV.1.

Gospodarstwa domowe mogłyby być zachęcane do legalnego zatrudnienia pracowników gdyby państwo wprowadziło określone bodźce typu finansowego. Te propozycje były wymieniane przez 40% respondentów. Uwagę jednak zwracają odpowiedzi 25% badanych, którzy twierdzili wprost, że nie wiedzą jakie instrumenty/ środki mogłyby zachęcić do legalnego zatrudnienia, jak i opinia 12% którzy sceptycznie podchodzą do jakiegokolwiek rozwiązań na rzecz eliminowania nierejestrowanego zatrudnienia, bowiem uważają, że żadne działania nie zmienią postaw gospodarstw domowych. Ich zdaniem praca nierejestrowana zawsze będzie, gdyż nie ma środków tak skutecznych które spowodowałyby jej wyeliminowanie.

7. Podsumowanie

1. Uwarunkowania sytuacji na rynku pracy Mazowsza są niejednorodne. One rzutują na czynniki determinujące zjawisko pracy nierejestrowanej. Najgorsze oceny tej sytuacji dokonali przedstawiciele gospodarstw domowych zlokalizowanych w podregionie radomskim, na terenie którego poziom stopy bezrobocia jest stosunkowo wysoki i oni też najsurowiej oceniają pracę urzędów pracy tam zlokalizowanych. Należy wyraźnie zaznaczyć, iż z tych terenów najczęściej pochodzą osoby, które są związane z nielegalnym rynkiem pracy. Można zatem postawić tezę, iż brak możliwości funkcjonowania na oficjalnym rynku pracy Mazowsza wypycha poszczególne osoby na segment nieoficjalnego rynku pracy. Na słuszność tak sformułowanej tezy wskazują wyniki badań modułowych BAEL, z których jednoznacznie wynika, że podstawową determinantą decyzji na temat pracy nierejestrowanej w Polsce jest niemożność zdobycia pracy legalnej. Jako niebezpieczne należy uznać zjawisko powiązania ocen sytuacji na rynku pracy z ocenami funkcjonowania urzędów pracy. Inaczej mówiąc oceny funkcjonowania urzędów pracy są skorelowane z opiniami sytuacji na rynku pracy województwa mazowieckiego. I tak respondenci, którzy najczęściej negatywnie ocenili sytuację na podregionalnym rynku pracy też najczęściej dawali pejoratywne oceny urzędowi, które jak obsługiwały.
2. Decyzje gospodarstw domowych o tworzeniu pracy nierejestrowanej są zamierzone i świadczą o dużym zakorzenieniu tej praktyki w świadomości społeczeństwa. Mieszkańcy Mazowsza są przekonani, że pewne rodzaje prac na rzecz gospodarstw domowych wykonuje się poprzez angażowanie różnych osób i nie poszukuje się rozwiązań legalnych. Taka postawa może utrudniać wszelkie próby ograniczenia zakresu pracy nierejestrowanej. Wśród uwarunkowań pracy nierejestrowanej ujawniają się jeszcze inne czynniki, sprzyjające utrwalaniu praktyki korzystania z tej formy pracy. Należy wskazać na brak wiedzy wśród mieszkańców województwa mazowieckiego, na temat instytucji, podmiotów, które mogłyby legalnie wykonać, niektóre usługi na rzecz gospodarstw domowych. Wyniki badań wskazują, że jeśli gospodarstwa domowe w przeszłości korzystały z pracy nierejestrowanej, to ponownie do niej sięgają z chwilą pojawienia potrzeby zaspokojenia określonych potrzeb. Warto dodać, iż działania jakie najczęściej są podejmowane w ramach pracy nierejestrowanej mogą być prowadzone przez mikroprzedsiębiorstwa w tym firmy jednoosobowe. Dlatego ważne jest tworzenie bazy danych o takich podmiotach gospodarczych i o szczegółowym profilu ich działań.
3. Zapotrzebowanie na prace, które najczęściej pojawiają się w ramach nieoficjalnego zatrudnienia, będzie się utrzymywać. Wiele osób z gospodarstw domowych angażuje innych do wykonania określonych zajęć w ramach pracy nierejestrowanej, bowiem sami nie mają czasu żeby je realizować, również często brakuje im do tego umiejętności. Rola pierwszego powodu będzie się coraz bardziej zwiększać, modyfikuje się styl życia, zmieniają się warunki ekonomiczne gospodarstw domowych. Zapotrzebowanie ich zatem na pewne rodzaje zajęć wynikać będzie nie tylko z braku czasu ale i z faktu, że będą mogli sobie pozwolić na wynajęcie gosposi, ogrodnika, opiekunki do dziecka czy innych osób zależnych. Kwestia ta pojawia się w wynikach przeprowadzonych badań w województwie mazowieckim, a nie znajduje ona dostatecznego odzwierciedlenia w obserwacjach prowadzonych regularnie dla całego kraju. Należy w tym miejscu podkreślić, iż przeciętne wynagrodzenie w województwie mazowieckim jest znacznie wyższe od tego notowanego dla Polski. Większe zatem dochody w gospodarstwach domowych Mazowsza mogą stymulować decyzje o zatrudnieniu wybranych grup np. osób zajmujących się sprzątaniem, czy decyzje o zorganizowaniu dla dzieci pomocy w nauce w formie korepetycji.

4. Istotnym czynnikiem determinującym decyzje zarówno o podejmowaniu i zlecaniu usług w ramach pracy nierejestrowanej są pozapłacowe koszty jej wykonania. Wysokość ich powoduje, że to osoby wykonujące usługi na rzecz gospodarstw domowych mogą proponować realizację ich nielegalnie, bez rachunku czy umowy. Jest to więc świadomy wybór strony podażowej rynku pracy. Na problem ten również zwracają uwagę gospodarstwa domowe zlecające pracę nierejestrowaną w sposób ciągły jak np. usługi z zakresu opieki nad dzieckiem, prace domowe. Oprócz kosztów związanych z finansowaniem składki na ubezpieczenie społeczne pojawiają się inne zniechęcające gospodarstwa domowe do zatrudnienia legalnego takie jak koszty urlopów, godzin nadliczbowych, zwolnień lekarskich. Zdaniem badanych, niektóre rodzaje prac zleczanych przez gospodarstwa domowe wymagają innego ujęcia w przepisach prawnych na temat ich finansowania i organizacji. Na potrzebę taką wskazują również wyniki badań modułowych BAEL, w ramach których to czynniki systemowe wpływają na tworzenie i utrzymanie się pracy nierejestrowanej.

5. Na podstawie zgromadzonego materiału empirycznego osoby wykonujące w województwie mazowieckim pracę nierejestrowaną można scharakteryzować następująco:

- Pracę nierejestrowaną najczęściej podejmują osoby młode między 15 a 35 rokiem życia, legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym bądź niepełnym podstawowym, podstawowym i gimnazjalnym. Częściej są to mężczyźni.
- Cechą najbardziej różnicującą badaną populację w zakresie podejmowania pracy nierejestrowanej jest status na rynku pracy – praca ta najczęściej jest podejmowana przez osoby bezrobotne oraz uczniów i studentów.
- W ujęciu przestrzennym skala pracy nierejestrowanej jest największa w podregionie radomskim, który ewidentnie wyróżnia się na tle województwa.
- Praca nierejestrowana zawierana jest przede wszystkim na podstawie umowy ustnej. Stanowi zazwyczaj główne źródło dochodu, bądź uzupełnia dochody uzyskiwane z pracy oficjalnej. Wykonywana jest najczęściej codziennie po kilka godzin. Dość często zdarza się, że czas pracy jest warunkowany zadaniem, jakie ma zostać wykonane.
- Informacje o możliwościach podjęcia pracy nierejestrowanej pozyskiwane są przede wszystkim od znajomych – pozostałe źródła mają mniejsze znaczenie.
- Praca nierejestrowana jest charakterystyczna przede wszystkim dla branży remontowo-budowlanej, ogrodnictwa i rolnictwa czy handlu.
- W przyszłości w skali województwa zamierza więcej osób funkcjonować na nieoficjalnym rynku pracy. Obserwujemy wzrost odsetka osób zgłaszających takie deklaracje w regionie Mazowsza prawie o 4 pkt. proc. Wzrost odsetka gospodarstw domowych, których członkowie będą wykonywać pracę nierejestrowaną odnotowano we wszystkich podregionach z wyłączeniem podregionu ciechanowsko-płockiego. Dwukrotnego wzrostu można oczekiwać w podregionie warszawskim zachodnim i wschodnim.
- Rodzaje zajęć wskazane przez respondentów jako te, które mogłyby być przez nich wykonywane w sposób nielegalny w przyszłości częściowo pokrywają się z tymi, które obecnie w województwie mazowieckim są najczęściej związane z pracą nierejestrowaną. Będzie zatem ona podejmowana przede wszystkim w zakresie usług budowlanych i instalacyjnych oraz prac domowych. Można zatem przyjąć, iż w tych obszarach praca nierejestrowana na Mazowszu będzie się utrzymywać i rozwijać.
- W przyszłości praca nierejestrowana będzie częściej kojarzona z dodatkowym źródłem dochodów zarówno dla osób legalnie wykonujących pracę jak i dla tych którzy korzystają niezarobkowych źródeł dochodów (renciści, emeryci). Większość uzyskanych odpowiedzi wskazuje, że praca nierejestrowana nie będzie traktowana jako główny dochód i to jest za-

sadnicza zmiany w porównaniu do roli pracy nierejestrowanej w przeszłości (wciągu ostatniego roku).

6. Wskazane powyżej cechy podaży pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim są w większości przypadków zbieżne z cechami zdefiniowanymi dla kraju na podstawie wyników badań modułowych BAEL. Analogię dostrzegamy w przypadku płci, wieku, poziomu wykształcenia. Oznacza to, że w kraju i w województwie mazowieckim praca nierejestrowana dotyczy najczęściej mężczyzn i osób o najniższym poziomie wykształcenia - zasadniczym zawodowym oraz gimnazjalnym i poniżej natomiast najrzadziej praca ta jest podejmowana przez osoby ze starszych grup wiekowych powyżej 60 lat. Natomiast różnice występują przede wszystkim w przekroju rodzaju wykonywanej pracy. Polegają one na tym, że w regionie Mazowsza rzadziej niż w kraju obserwowano osoby wykonujące nielegalnie prace ogrodniczo-rolne, prace domowe. Zasadnicze jednak różnice dotyczą zajęć związanych z przeglądami i naprawą samochodów i innych maszyn i usług sąsiedzkich. Wymienione rodzaje pojawiają się sporadycznie w zestawie zajęć zaliczanych przez respondentów z województwa mazowieckiego do pracy nierejestrowanej. Brak usług sąsiedzkich w nim może wynikać z faktu słabo rozwiniętego kapitału społecznego w analizowanym województwie albo z braku świadomości wśród respondentów, że taki rodzaj zajęć dotyczy właśnie pracy nierejestrowanej. Konkludując możemy stwierdzić, iż charakterystycznymi rodzajami pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim są tłumaczenia, usługi transportowe, korepetycje.

7. Gospodarstwa domowe są podmiotem tworzącym popyt na pracę nierejestrowaną i zjawisko to dotyczyło ponad 14% gospodarstw objętych obserwacją¹²⁷. Popyt ten można scharakteryzować następująco:

– Dostrzegamy różnice między popytem na pracę nierejestrowaną w ciągu ostatniego roku i w momencie realizacji badania. Dotyczą one skali i jego struktury. W momencie przeprowadzenia badania eksplorowane zjawisko wystąpiło w mniejszej grupie gospodarstw domowych, co jest logiczne, bowiem z niektórych prac korzysta się sporadycznie jak np. naprawa sprzętu elektronicznego.

– Analizując rodzajową strukturę zapotrzebowania na pracę nierejestrowaną w ciągu ostatnich 12 miesięcy zauważamy, że gospodarstwa domowe najczęściej kreowały popyt na usługi- budowlane, naprawę sprzętu elektronicznego oraz usługi fryzjerskie i kosmetyczne, prace domowe.

– W momencie przeprowadzenia badania największy odsetek gospodarstw domowych, korzystał z pracy nierejestrowanej dotyczącej prac domowych na dalszych pozycjach plasowały się zajęcia typu korepetycje i prace ogrodniczo-rolne. Uwagę zwraca odsetek gospodarstw korzystających z usług fryzjerskich, którego wartość była zbliżona do odsetka obliczonego dla ostatniego roku. Dlatego wydaje się uzasadnionym stwierdzenie, że ten rodzaj prac cechuje stałe zapotrzebowanie na nieoficjalnym rynku pracy.

– Istnieje zróżnicowanie popytu na pracę nierejestrowaną w przekroju podregionów. Zapotrzebowanie to najczęściej jest zgłaszane przez gospodarstwa funkcjonujące w m. st. Warszawie i w podregionie radomskim. Większe zatem natężenie popytu obserwowane jest zarówno na obszarach gospodarczo rozwiniętych jak i na tych, które cechuje niski poziom rozwoju. Najmniejszy natomiast odsetek gospodarstw domowych tworzących popyt na pracę

¹²⁷ W Polsce w 2010 r. odsetek gospodarstw domowych zlecających wykonanie pracy nierejestrowanej wyniósł 3,8%. Różnica między regionem Mazowsza a Polską w popycie na pracę nierejestrowaną może wynikać z zastosowanej metodologii i poziomu zamożności społeczeństwa. Należy podkreślić, iż przeciętne wynagrodzenie brutto w województwie mazowieckim jest znacznie wyższe niż w kraju (patrz tabela II.29). Kwestia ta szczególnie wyraźnie jest zarysowana w m.st. Warszawie, a ono należy do podregionów, w którym natężenie popytu na pracę nierejestrowaną jest wysokie w porównaniu do innych jednostek terytorialnych województwa mazowieckiego.

nierejestrowaną odnotowano w podregionie ostrołęcko-siedleckim. Różnica w odsetku gospodarstw domowych między regionem najczęściej zgłaszającym zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną, a tym w którym natężenie jego jest najmniejsze wynosi 11,4 pkt. proc.

– Zmiany w strukturze rodzajowej popytu w ramach podregionów ujawniają się w przypadku tych prac, które ze względu na częstotliwość wskazań zajmują pozycję trzecią i kolejne. Oznaczają one, większą skalę zapotrzebowania na usługi fryzjersko kosmetyczne, korepetycje w podregionie m. st. Warszawy w porównaniu do innych jednostek terytorialnych. Różnica w strukturze rodzajowej dotyczy również zlecenia prac ogrodniczo-rolnych, które częściej pojawiają się w podregionach peryferyjnych takich jak ciechanowsko-płockim, ostrołęcko-siedleckim.

– Mazowieckie gospodarstwa domowe najczęściej do pracy nierejestrowanej wykorzystywały dwie osoby. Liczba osób była powiązana z charakterem prac. Dlatego przy pracach budowlano-instalacyjnych wykorzystywano większą liczbę osób i przy usługach lekarskich. Rzadziej już to zjawisko wystąpiło przy pracach ogrodniczo-rolnych czy korepetycjach. Natomiast przy pozostałych pracach zatrudnieniem nierejestrowanym objęto pojedyncze osoby. Większą liczbę osób najczęściej zatrudniano w podregionach warszawskich i w m. st. Warszawy.

– Na podstawie liczby przepracowanych dni możemy wskazać rodzaje prac nierejestrowanych, które są w dłuższym okresie wykonywane na rzecz określonej grupy gospodarstw domowych. Należą do nich: korepetycje, prace domowe, opieka nad osobami starszymi i dziećmi oraz niektóre usługi budowlano-instalacyjnych.

– Trudno jest w sposób jednoznaczny dokonać podziału zajęć na te, które są systematycznie i sporadycznie wykonywane w ramach pracy nierejestrowanej. Zajęcia, które są regularne ze względu na cykliczność powtórzeń, to: prace domowe i korepetycje, natomiast do zajęć sporadycznie realizowanych (raz dwa razy w roku) zaliczana jest naprawa sprzętu elektrycznego. Są pewne rodzaje zajęć, które dla jednych gospodarstw domowych będą mieć charakter systematycznie wykonywanych prac, a dla innych będą tymi okazjonalnie realizowanymi i do nich należy zaliczyć usługi budowlano instalacyjne, opiekę nad dzieckiem i osobami starszymi, prace ogrodniczo-rolne.

– Mazowieckie gospodarstwa domowe preferują zadaniowy sposób wynagradzania osób wykonujących pracę nierejestrowaną, co oznacza, że wynagrodzenie na ogół wypłacają po realizacji zadania. O poziomie wypłat decyduje sposób rozliczania prac i ich złożoność oraz czas realizacji.

– Niewielki odsetek gospodarstw domowych funkcjonujących w województwie mazowieckim zgłasza zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną obcokrajowców. Stanowiły one około 8% tych, które zatrudniały nielegalnie pracowników. Cudzoziemcy byli angażowani sporadycznie i tylko do wybranych rodzajów prac, najczęściej do zajęć domowych. W regionie Mazowsza nie byli oni wykorzystywani do realizacji prac dotyczących opieki nad osobami starszymi i dziećmi, usług fryzjerskich i kosmetycznych.

– Mazowieckie gospodarstwa domowe najczęściej angażowały do pracy nierejestrowanej osoby narodowości ukraińskiej. O wiele rzadziej tworzyły ofertę zatrudnienia dla Białorusinów czy Bułgarów, natomiast osoby z innej narodowości nie były wymieniane przez respondentów w ramach prowadzonych obserwacji. Zatrudnienie cudzoziemców najczęściej wystąpiło w podregionie warszawsko zachodnim i w m.st. Warszawy. W pojedynczych zaś przypadkach miało miejsce w podregionie warszawsko - wschodnim i ciechanowsko-płockim. W pozostałych podregionach nie ujawniono zapotrzebowania na pracę obcokrajowców w ramach zatrudnienia nieformalnego.

– Na podstawie przeprowadzonej analizy można wskazać cechy popytu mazowieckich gospodarstw domowych, które nie występują w skali makroekonomicznej. Są one przede wszystkim obserwowane w rodzajowej strukturze popytu. Na Mazowszu częściej niż w kraju gospodarstwa domowe zgłaszają zapotrzebowanie na naprawę sprzętu elektronicznego, usługi fryzjersko-kosmetyczne, korepetycje i pomoc domową. O wiele rzadziej obserwowane jest w regionie zainteresowanie osobami wykonującymi prace ogrodniczo-rolne i zajmującymi się naprawą samochodów i maszyn. Prace ogrodniczo-rolne podobnie jak w kraju jeśli są zlecane, to na ogół na obszarach peryferyjnych, słabiej rozwiniętych.

8. Gospodarstwa domowe z województwa mazowieckiego są na ogół zadowolone z efektów pracy nierejestrowanej. Rzadko wskazywano na negatywne skutki z tytułu jej wykorzystania. Jeśli występowały to sporadycznie, i dotyczyły sporów na temat wysokości wynagrodzenia i zasad jego wypłaty. Osoby reprezentujące gospodarstwa domowe, angażujące nielegalnie pracowników są świadome jednak niebezpieczeństwa wystąpienia ich. Stosunkowo największe obawy wśród przedstawicieli gospodarstw domowych generują dwa ryzyka; pierwsze dotyczące odpowiedzialności z tytułu wypadku przy pracy i drugie o charakterze finansowym związane z płaceniem kar wynikających z nieoficjalnego zatrudniania osób. Zdecydowanie najmniejsze obawy wśród gospodarstw domowych budzi możliwość negatywnej reakcji ich środowiska lub opinii publicznej na fakt zatrudniania osób nierejestrowanych. Sytuacja ta może potwierdzać kulturowe uwarunkowania korzystania z pracy nierejestrowanej.

9. W przyszłości, czyli w ciągu najbliższego roku trzykrotnie mniej gospodarstw domowych deklaruje chęć korzystania z pracy nierejestrowanej. Nie zmieni się jednak struktura przestrzenna zgłaszanego popytu. Należy w największym zakresie spodziewać się kreacji miejsc pracy nierejestrowanej w podregionie radomskim i w m. st. Warszawy.

10. W przyszłości mogą nastąpić zmiany w rodzajowej strukturze popytu na pracę nierejestrowaną w porównaniu do ostatnich 12 miesięcy. Polegać one będą na spadku odsetka gospodarstw domowych deklarujących zatrudnienie osób do takich rodzajów prac jak usługi budowlane, naprawa sprzętu elektronicznego. W pozostałych rodzajach prac nastąpi wzrost wskaźników struktury, przy czym najwyższy będzie dotyczyć prac domowych oraz usług w zakresie opieki nad dziećmi i osobami starszymi oraz udzielanych korepetycji. Wskazane zmiany spowodują, że w ciągu najbliższego roku najwięcej gospodarstw domowych będzie zainteresowanych zajęciami nierejestrowanymi w ramach usług budowlanych i prac domowych. Wskazane kierunki zmian są zbieżne z trendem przekształceń jaki obserwowano w ostatnich latach w skali kraju. W takiej sytuacji zidentyfikowany potencjalny popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną wydaje się być realnym i analogicznym do przekształceń zachodzących na nieoficjalnym rynku pracy w Polsce.

11. Wyniki prowadzonych obserwacji wskazują na dużą akceptację wśród gospodarstw domowych zjawiska pracy nierejestrowanej. Mimo powszechnie pozytywnej postawy wobec nieoficjalnego rynku pracy można wskazać grupy społeczne, którym -zdaniem badanych przedstawicieli gospodarstw domowych- nie wypada stosować praktyki nierejestrowanego zatrudnienia. Zakaz społeczny dotyczy przede wszystkim polityków, duchownych, natomiast większa jest akceptacja tego zjawiska wśród „bogaty przedsiębiorców”. Pobłażliwość dla tej ostatniej grupy społecznej powoduje, że respondenci dopuszczają możliwość występowania pracy nierejestrowanej w gospodarce prywatnej. Uwagę zwraca niski odsetek wskazań zakazu pracy nierejestrowanej w takich branżach jak rolnictwo, pozostałe branże usług niematerialnych, a więc tych dziedzinach, w których już dziś dość często jest wykorzystywany ten rodzaj pracy. Może to świadczyć nie tylko o akceptacji społeczeństwa pracy nierejestro-

wanej w tych segmentach gospodarki, ale o traktowaniu ich jako naturalnego miejsca dla rozwoju szarej gospodarki

12. Postawy badanych wobec zjawiska pracy nierejestrowanej są determinowane ich relacjami wobec osób, które są z nim związane. W przypadku dokonywania zakupu towarów i usług bez rachunku czy umowy jej wykonania respondenci częściej decydują się na ich nabywanie i rzadziej odmawiają zakupu, w sytuacji kiedy znają osoby, które taki zakup proponują. Najczęściej poza oficjalnym rynkiem są nabywane papierosy i wyroby alkoholowe, rzadziej zjawisko to dotyczy sprzętu RTV/AGD.

13. Możliwości ograniczania zjawiska pracy nierejestrowanej są bezpośrednio powiązane z motywami jej podejmowania. Motywów jest wiele, ale najczęściej wymieniane mają charakter finansowy. W tym przypadku problem dotyczy chęci uniknięcia zobowiązań wobec ZUS, zarówno finansowych (składka ubezpieczeń społecznych), jak i administracyjnych (formalności związane z rejestracją pracownika, comiesięczne rozliczenia z tytułu składki ubezpieczeniowej). Inne przyczyny o istotnym znaczeniu, to koszty pracy rejestrowanej, takie jak koszt urlopu pracownika, wynagrodzenie za dni zwolnienia lekarskiego obciążające podmioty zlecające wykonanie pracy oraz konieczność płacenia wyższego wynagrodzenia za nadgodziny lub pracę w niedzielę. Osoby korzystające z pracy nierejestrowanej, czyli tworzące jej podaż i popyt preferują zatrudnienie nierejestrowane także ze względu na jej elastyczność, a w przypadku gospodarstw domowych podkreśla się brak konieczności przestrzegania szczegółowych przepisów prawa pracy, bhp itd. Uwagi te mogą sugerować potrzebę innego ujęcia w przepisach prawnych zasad organizacji pewnych stanowisk pracy. Zdaniem respondentów ograniczenie nierejestrowanego zatrudnienia mogłoby nastąpić na skutek zmniejszenia pozapłacowych kosztów pracy i wprowadzenia ulg w podatku dochodowym dla osób fizycznych, które zatrudniają osoby w ramach niektórych rodzajów pracy (prace domowe, opieka nad dzieckiem, osobą starszą). Najczęściej jednak proponowane rozwiązania dotyczą konieczności wprowadzenia zmian do systemu zabezpieczenia społecznego. Natomiast kary finansowe są spostrzegane przez badanych jako narzędzie, które obecnie już oddziałuje na postawy pracodawców wobec pracy nierejestrowanej i może ono również je w przyszłości kształtować.

14.

Interesujące jest stanowisko ponad 10% subpopulacji, zdaniem której nie ma instrumentów, które skutecznie eliminowałyby zjawisko pracy nierejestrowanej.

Część V. Podsumowanie – wnioski i rekomendacje wynikające z badań

Wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu „*Praca nierejestrowana na Mazowszu – jej skala, charakter i skutki społeczne*” pozwoliły na lepsze niż do tej pory rozpoznanie sfery działalności gospodarczej województwa mazowieckiego, która wymyka się wszelkim sformalizowanym rejestracjom i – choć wiadomo, że istnieje – nie daje się opisać za pomocą danych pozyskiwanych przez statystykę publiczną. Sferą tą jest praca nierejestrowana wykonywana przez członków mazowieckich gospodarstw domowych oraz zapotrzebowanie gospodarstw domowych na taki rodzaj pracy. Częstkowe i szczegółowe wyniki badań sformułowane zostały w poprzednich częściach niniejszego opracowania, dalej przedstawione zostaną wnioski o charakterze syntetycznym oraz wynikające z nich rekomendacje.

Przed ich prezentacją należy podkreślić, iż **wnioski i rekomendacje nawiązujące i adresowane do podmiotów prowadzących działalność gospodarczą**, a więc tej części popytu na pracę nierejestrowaną, która powstaje poza gospodarstwami domowymi, **nie mają charakteru systemowego i całościowego**. Przedmiotem badań były bowiem mazowieckie gospodarstwa domowe oraz instytucja kontrolna, jaką jest Państwowa Inspekcja Pracy. W przyszłości (i to jest wniosek pierwszy) należałoby rozważyć **przeprowadzenie kompleksowych badań zapotrzebowania na pracę nierejestrowaną występującego w podmiotach prowadzących działalność gospodarczą na Mazowszu**.

1. Wnioski syntetyczne

Syntetyczne wnioski z badań przeprowadzonych w ramach projektu „*Praca nierejestrowana na Mazowszu – jej skala, charakter i skutki społeczne*” zostaną przedstawione w układzie jego podstawowych problemów badawczych (patrz – wprowadzenie do niniejszego raportu). Ich prezentację poprzedza synteza wyników badań opartych na źródłach zastanych, a dotyczących specyfiki województwa mazowieckiego.

1.1. Województwo mazowieckie jako obiekt badania pracy nierejestrowanej

Przedstawienie syntetycznych wniosków poprzedzić trzeba stwierdzeniem, iż województwo mazowieckie jest wdzięcznym obszarem dla badania zjawiska pracy nierejestrowanej, ponieważ jest – z jednej strony – potężne w sensie ludnościowym i gospodarczym, a po drugie – silnie zróżnicowane pod wszelkimi względami. Dostrzeżono to już we wcześniejszych badaniach¹²⁸ prowadzonych w regionie Mazowsza, potwierdziły to również badania oparte o źródła zastane, przeprowadzone w projekcie „*Praca nierejestrowana na Mazowszu – jej skala, charakter i skutki społeczne*”. Wynika z nich (między innymi), iż w województwie tym:

– **Zasoby ludnościowe** w latach 2006-2013 rosły, co jest zjawiskiem nietypowym na tle pozostałych województw i całego kraju. Wzrost ten był nierównomierny – w największym

¹²⁸ Zob. np. E. Kryńska (red.) *Regionalny system koordynacji rynku pracy województwa mazowieckiego PRACA-ZATRUDNIENIE-SZKOLENIE. Synteza wyników badań i rekomendacje*, Instytut Organizacji i Zarządzania w Przemśle „ORGMAZ”, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2007 oraz E. Kryńska (red.) *Rozwój zasobów i miejsc pracy na Mazowszu. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2011, por. też *Analiza zróżnicowań rozwoju społeczno-gospodarczego istniejących i postulowanych podregionów województwa mazowieckiego*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2012.

stopniu dotyczył Warszawy i jej najbliższych okolic, czyli w podregionie warszawskiego wschodniego i warszawskiego zachodniego, natomiast w podregionie radomskim wystąpił spadek liczby ludności. Wzrost liczby mieszkańców wynikał głównie z dodatniego salda migracji wewnętrznych ludności. Zwraca uwagę również dodatnie saldo migracji zagranicznych obserwowane w Warszawie, która coraz częściej przyciąga cudzoziemców, podobnie zresztą jak podregion warszawski zachodni.

– Obserwowany w Polsce i poszczególnych województwach **proces starzenia się ludności** na Mazowszu przebiega nieco szybciej niż w całym kraju. Zjawisko to najbardziej nasilone jest w podregionach peryferyjnych, w których w dominują obszary wiejskie.

– **Lokalizacja podmiotów gospodarczych wskazuje na ich wysokie skupienie w Warszawie i w podregionach około-warszawskich**, w podregionach peryferyjnych jest ich znacznie mniej. Dotyczy to nie tylko liczby podmiotów, ale i wskaźników ilustrujących ich liczbę przypadającą na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym.

– **Sektorem, w którym działa największa, stale rosnąca, liczba podmiotów gospodarczych są usługi**, co pośrednio świadczy o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego regionu. Ale ponownie - najwięcej podmiotów świadczących funkcje usługowe jest w Warszawie i podregionie warszawskim zachodnim. Stale malejące znaczenie ma działalność rolnicza, występująca przede wszystkim w podregionach peryferyjnych, czyli ostrołęcko-siedleckim, radomskim oraz ciechanowsko-płockim. Generalnie Mazowsze jest regionem bardzo zróżnicowanym pod względem ekonomicznym. Warszawa i jej okolice to obszary o nowoczesnej strukturze pracujących, którą cechuje duży odsetek pracujących w sektorze usług, zaś niski w rolnictwie. Pozostałe podregiony województwa mazowieckiego to obszary o stale malejącym, ale stosunkowo wysokim odsetku pracujących w rolnictwie.

– **Zagrożenie bezrobociem** (mierzone za pomocą stopy bezrobocia) **w województwie mazowieckim jest najniższe wśród wszystkich województw w kraju. Jest przy tym mocno zróżnicowane w poszczególnych podregionach.** W istocie z niewielkim stosunkowo bezrobociem mamy do czynienia jedynie w Warszawie oraz podregionie warszawskim zachodnim. Dodatkowo w tych dwóch podregionach występuje stosunkowo wysokiej odporności zmian bezrobocia na zmiany koniunkturalne w gospodarce. W pozostałych podregionach obserwuje się na rynku pracy nierównowagę, która szczególnie niebezpieczne rozmiary osiąga w podregionie radomskim. Natomiast podregionami szczególnie wrażliwymi na zmiany koniunktury gospodarczej są ciechanowsko-płocki i warszawski wschodni.

– **Bezrobocie** w województwie mazowieckim częściej dotyka mężczyzn niż kobiety. Biorąc pod uwagę inne cechy demograficzne obserwuje się, iż w zbiorowości bezrobotnych najwięcej jest osób w wieku 25-34 lata (przy rosnącym odsetku osób powyżej 55 roku życia), a także osób o najniższym potencjale edukacyjnym, czyli legitymujących się wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz gimnazjalnym i poniżej (przy rosnącym udziale osób z wykształceniem wyższym). Struktury i dynamika bezrobocia są zróżnicowane w poszczególnych podregionach, np. w Warszawie udział bezrobotnych z wykształceniem wyższym rośnie najszybciej.

– **Mazowieckie bezrobocie ma – niestety – charakter długookresowy.** Odsetek osób długotrwale bezrobotnych w większości podregionów jest wyższy od średniego w kraju. Jakkolwiek w ostatnim okresie wykazuje pewien spadek, to podregionach peryferyjnych zmniejsza się wolniej niż w Warszawie i okolicach,

– W województwie mazowieckim **poziom przeciętnych wynagrodzeń jest wyższy niż średni w kraju.** Ale i tu mamy do czynienia ze znacznym zróżnicowaniem przestrzennym. Otóż najwyższy poziom wynagrodzeń odnotowano wśród pracowników najemnych pracują-

cych w Warszawie i w podregionie warszawskim zachodnim. Natomiast w pozostałych podregionach ich przeciętne wynagrodzenie jest niższe od średniej krajowej.

Podsumowując i – z konieczności - mocno upraszczając, ze względu na zróżnicowanie demograficzne, gospodarcze i wynikające z sytuacji na rynku pracy, dla uzyskania względnie homogenicznych obszarów można byłoby województwo mazowieckie podzielić na dwa. Pierwszy obszar tworzyłoby miasto stołeczne Warszawa wraz podregionem warszawskim zachodnim, drugi zaś podregiony pozostałe. Konstatacja ta jest o tyle ważna, gdyż – jak wykazały wyniki badań - to zróżnicowanie wywarło znaczący wpływ na większość charakterystyk opisujących zjawisko pracy nierejestrowanej na Mazowszu.

1.2. Strukturalne i instytucjonalne determinanty pracy nierejestrowanej na Mazowszu

W wyniku badań dokonano **identyfikacji strukturalnych i instytucjonalnych determinant podejmowania i świadczenia oraz oferowania pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim jako całości i jego podregionach** (pierwszy problem badawczy). Zaliczyć trzeba do nich:

– **Sytuację na rynku pracy** odzwierciedlaną poziomem bezrobocia i stopniem jego zagrożenia. Podobnie, jak w całej Polsce (prawidłowość tę zarejestrowano również w innych krajach), mamy w tym przypadku do czynienia z odmiennym wpływem sytuacji na rynku pracy danego obszaru na podaż i popyt na pracę nierejestrowaną. Wysokie bezrobocie powoduje zwiększenie podaży pracy nierejestrowanej, czyli liczby osób ją podejmujących. Praca tego typu staje się „zatrudnieniem ostatniej szansy”, pozwalającym na uzyskiwanie dochodów umożliwiających egzystencję gospodarstw domowych. W miejsce zatrudnienia stałego (lub względnie stałego, np. na czas określony), gwarantującego względną stabilność dochodów, wchodzi zatrudnienie dorywcze, takich dochodów niezapewniające, ale umożliwiające przetrwanie jednostki i jej gospodarstwa domowego. Zwraca uwagę, iż respondenci zamieszkali w podregionach Mazowsza, w których występuje wysokie bezrobocie (zwłaszcza radomskim), częściej podejmowali pracę nierejestrowaną, jednocześnie słabo oceniając działalność publicznych służb zatrudnienia. Te jednak borykały się z brakiem ofert pracy, co ich klienci odbierali jako nieudolność działania. Z kolei popyt na pracę nierejestrowaną największy był w podregionach, w których sytuacja na rynku pracy była relatywnie dobra. W praktyce oznacza to stosunkowo stabilne i (szczególnie w przypadku Warszawy i podregionu warszawskiego zachodniego) wysokie dochody zasobów pracy członków gospodarstw domowych. Ale często wiąże się to z brakiem czasu i możliwości zaspokajania niektórych potrzeb (np. opieki na dziećmi i osobami zależnymi), co prowadzi do angażowania pracowników nierejestrowanych.

– **Sytuację materialną gospodarstw domowych.** I w tym przypadku wpływ sytuacji materialnej gospodarstw domowych jest różny w odniesieniu do podaży i popytu na pracę nierejestrowaną. Zła sytuacja materialna, niemożność zaspokojenia potrzeb własnych i swojej rodziny jest czynnikiem skłaniającym do podjęcia pracy nierejestrowanej. Dodatkowym czynnikiem jest możliwość łączenia różnego typu świadczeń (także związanych z bezrobociem rejestrowanym) z tego typu aktywnością oraz okoliczności umożliwiające świadczenie pracy dorywczej (np. okres nauki czy sprawowania opieki nad dziećmi i osobami zależnymi). W tym przypadku dochody z pracy nierejestrowanej są głównym lub dodatkowym źródłem utrzymania. Natomiast popyt na pracę nierejestrowaną zgłaszany jest głównie przez gospodarstwa domowe o stosunkowo korzystnej sytuacji materialnej. Te gospodarstwa generalnie częściej wykorzystują usługi zewnętrzne, w tym również świadczone przez pracowników nie-

rejestrowanych. Oczywiście – w znakomitej większości mogłyby korzystać z ofert „legalnego” rynku pracy, ale istnieje zespół przyczyn, które to ograniczają, o czym dalej.

– **Brak kosztów pozapłacowych.** Zaangażowanie pracownika nierejestrowanego nie pociąga za sobą konsekwencji wiążących się z zatrudnieniem pracowniczym (opartym na kodeksie pracy), a nawet i niepracowniczym (opartym na kodeksie cywilnym), oczywiście z wyjątkiem konieczności zapłaty umownego wynagrodzenia. Nawiązanie swego rodzaju „nierejestrowanego stosunku pracy” nie wiąże się np. z koniecznością podjęcia procedur związanych z ubezpieczeniem, zapewnieniem warunków bezpieczeństwa i higieny pracy, odzieży ochronnej czy zagwarantowania przywilejów socjalnych. Umowne wynagrodzenie, obok braku obciążeń na rzecz systemu ubezpieczeń społecznych, jest nieopodatkowane podatkiem dochodowym. Z tego powodu jest postrzegane jako opłacalne tak dla oferującego pracę, jak i ją świadczącego. Jednocześnie nie nakłada na pracodawcę obowiązków w postaci np. zapewnienia urlopu, czy zachowania okresu wypowiedzenia i ewentualnych odpraw z tytułu zwolnienia. Dodać trzeba, iż w przypadku pracy nierejestrowanej nie obowiązują jeden z podstawowych standardów rynku pracy, jakim jest wynagrodzenie minimalne.

– **Brak trwałości relacji między pracownikiem nierejestrowanym a jego pracodawcą.** Zatrudnienie pracownika nierejestrowanego jest łatwe tak dla niego samego, jak i dla pracodawcy, nie wymaga szczególnych formalności, nie wiąże się z procedurami administracyjnymi, np. wypełnianiem kwestionariuszy statystycznych, obowiązkowym i czasochłonnym odwiedzaniu urzędów, składaniu wypełnianych formularzy itp. Jest szybkie, najczęściej krótkie (zadaniowe), nie obowiązują przy tym żadne formalne zasady wypowiedzenia pracy. W tym sensie można je traktować jako bardzo „elastyczne”, oczywiście z punktu widzenia pracodawców, niemających żadnych zobowiązań formalnych wobec zatrudnianych pracowników nierejestrowanych.

– **Tradycję i praktykę społeczną.** W województwie mazowieckim, podobnie zresztą jak w innych częściach Polski, niektóre prace w gospodarstwach domowych tradycyjnie wykonywane były przez osoby, które nigdy nie były traktowane jako formalni („rejestrowani”) pracownicy świadczący pracę zawodową. Zwyczajowo pewne rodzaje robót domowych cedowane były i są na inne osoby, angażowane dorywczo i nie postrzegane jako zatrudnieni, wymagający stosowania wobec nich choćby elementów prawa pracy. Dotyczy to w szczególności korepetycji, ale także innych usług, świadczonych przez osoby najczęściej polecane przez znajomych, a – po sprawdzeniu – angażowane kolejne razy lub/i „przekazywane” następnym znajomym.

– **Brak pełnych i dostępnych informacji o podmiotach świadczących usługi na rzecz gospodarstw domowych.** Wielu respondentów z województwa mazowieckiego uskarżało się na brak ogólnie i powszechnie dostępnej informacji o podmiotach gospodarczych, które mogłyby legalnie wykonać usługi na rzecz gospodarstw domowych. W tej sytuacji podstawowym źródłem wiedzy są wiadomości przekazywane w sieciach społecznych, w których funkcjonują, czyli „marketing szeptany”.

– **Przyzwolenie społeczne dla pracy nierejestrowanej.** W województwie mazowieckim, podobnie jak w całej Polsce, społeczeństwo generalnie nie ocenia źle zatrudniania w gospodarstwach domowych pracowników nierejestrowanych. Co więcej, często tego typu zachowania są akceptowane, a nawet traktowane jako przejaw racjonalności i swego rodzaju sprytu ekonomicznego. Innymi słowy – praca nierejestrowana nie jest postrzegana jako naruszenie obowiązującego prawa i wykroczenie popełniane tak przez nierejestrowanych pracowników, jak i ich pracodawców. Nie jest zatem przedmiotem tzw. „donosu obywatelskiego”. Praktyka angażowania do niektórych prac domowych pracowników nierejestrowa-

nych najczęściej zatem nie grozi żadnymi sankcjami tak ze strony organów kontroli (w postaci kary finansowej), jak i otoczenia (w postaci potępienia środowiskowego). Przyzwoleniu społecznemu na funkcjonowanie szarej strefy rynku pracy w dużych i wielkich miastach województwa mazowieckiego (głównie w Warszawie) towarzyszy dodatkowo anonimowość i niechęć do ingerencji w życie członków lokalnej społeczności.

1.3. Determinanty, skala, charakter i typy pracy nierejestrowanej świadczonej przez mieszkańców Mazowsza

Drugim problemem badawczym **było rozpoznanie determinant, skali, charakteru i typu pracy nierejestrowanej świadczonej przez członków gospodarstw domowych w województwie mazowieckim**. Wnioski przeprowadzonych badań w tym zakresie można sformułować następująco:

– **Skala świadczenia pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych ocenić trzeba jako znaczną**, ponieważ aż w około co dziesiątym gospodarstwie domowym zamieszkiwały osoby taką pracą świadczące obecnie lub w przeszłości. Zwraca uwagę silne zróżnicowanie nasilenia pracy nierejestrowanej w poszczególnych podregionach. Najczęściej świadczyli ją mieszkańcy podregionu radomskiego, charakteryzującego się równocześnie najwyższym w województwie zagrożeniem bezrobociem oraz niskimi wynagrodzeniami z pracy.

– Osoby świadczące pracę nierejestrowaną w województwie mazowieckim:
– podejmowały głównie **prace proste** (tak na rzecz gospodarstw domowych, jak i podmiotów gospodarczych), najczęściej poniżej swoich kwalifikacji zawodowych;
– świadczyły ją na podstawie **umowy ustnej**;
– prawie równie często wykorzystywały ją jako **główne źródło dochodu** oraz jako **uzupełnienie dochodów z pracy rejestrowanej**;
– wykonywały najczęściej **prace budowlane i instalacyjne**, a także **naprawy sprzętu elektronicznego**, pracowały również w **ogrodnictwie, rolnictwie** i w **handlu**, a także świadcząc **usługi opiekuńcze**.

– Pracować w ten sposób planowali respondenci w około co ósmym gospodarstwie domowym, większość nie przewidywała takiej możliwości motywując to najczęściej posiadaniem pracy rejestrowanej lub brakiem potrzeby. Najczęściej deklarowano chęć podjęcia prac budowlanych i instalacyjnych, prac domowych (sprzątania) oraz opieki nad dziećmi lub osobami starszymi;

– Podstawowym motywem do podjęcia i główną determinantą pracy nierejestrowanej była **potrzeba uzyskania dochodów dodatkowych**, uzupełniających dochody uzyskiwane z tytułu świadczenia pracy rejestrowanej oraz ze różnego typu świadczeń.

– Wyniki przeprowadzonych badań wykazały istotną **zależność między sytuacją na rynku pracy mierzoną wysokością stopy bezrobocia i zagrożeniem bezrobociem długotrwałym oraz poziomem wynagrodzeń a skłonnością do podejmowania pracy nierejestrowanej**. Jest ona wyraźnie najwyższa w podregionie o najgorszych z tego punktu widzenia parametrach (chodzi oczywiście o podregion radomski). Najniższa skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej charakteryzuje zaś podregiony około-warszawskie (wschodni i zachodni), gdzie w dużej części zamieszkują osoby mające zatrudnienie w Warszawie. Z kolei w Warszawie odsetek członków gospodarstw pracujących w szarej strefie rynku pracy jest stosunkowo wysoki, co jest silnie zdeterminowane zapotrzebowaniem na ten rodzaj zatrudnienia, zgłaszanym przez osoby aktywne zawodowo, zaangażowane przez większą część doby w pracę

zawodową, nie mające zatem czasu (a często również odpowiedniego przygotowania) do wykonywania różnego rodzaju prac domowych.

1.4. Determinanty, skala, charakter i typy pracy nierejestrowanej oferowanej przez gospodarstwa domowe na Mazowszu

Trzeci problem badawczy dotyczył **rozpoznania determinant, skali, charakteru i typów pracy nierejestrowanej oferowanej przez gospodarstwa domowe w województwie mazowieckim**. W tym przypadku wyniki przeprowadzonych badań pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków:

- W świetle panujących w tym kraju obyczajów i praktyki społecznej **zapotrzebowania mazowieckich gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną nie można ocenić jako masowego**, bowiem jedynie około co siódme gospodarstwo domowe deklarowało angażowanie pracowników nierejestrowanych (dokładnie 14,4%). Jest jednak znaczne w odniesieniu do danych ogólnokrajowych: w całym kraju w 2010 r. odsetek gospodarstw domowych zlecających wykonanie pracy nierejestrowanej wyniósł 3,8%.
- Pracownicy nierejestrowani pracujący w mazowieckich gospodarstwach domowych najczęściej wykonywali **prace budowlane i instalacyjne, zajmowali się naprawą sprzętu elektronicznego, usługami fryzjerskimi i kosmetycznymi, pracami domowymi (sprzątnięciem), korepetycjami** oraz (z mniejszą częstotliwością) innymi czynnościami, takimi jak np. opieka nad dzieckiem i osobą starszą, czy usługi lekarskie i pielęgniarstwo.
- **Największe zapotrzebowanie gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną ma miejsce w Warszawie**, a następnie w podregionie radomskim i warszawskim zachodnim.

Z badań wynika, iż gospodarstwa domowe angażują do wykonywania niektórych prac pracowników nierejestrowanych przede wszystkim z **powodów oszczędnościowych**, przewidując iż wynajęcie podmiotu gospodarczego realizującego pożądaną usługę byłoby droższe o narzuty finansowe, takie jak np. VAT, a zatrudnienie osoby fizycznej na umowę wiązałoby się z opłacaniem składek na rzecz ZUS, NFZ i innych. Co więcej, zatrudniając pracowników nierejestrowanych gospodarstwo domowe uzyskuje obniżenie tzw. kosztów transakcyjnych. Dzieje się tak, ponieważ ich angażowanie następuje poprzez wykorzystanie sieci znajomych czy krewnych, dysponujących informacjami o jakości pracy polecanej (lub niepolecanej) osoby. To w oczywisty sposób zmniejsza koszt uzyskania informacji o pracowniku i jego pracy. Brak zaufania respondentów do podmiotów działających na rynku usług dla gospodarstw domowych dał się odczuć wyraźnie. I na koniec – ważne jest, że informacje od znajomych pozyskiwane są w bardzo krótkim czasie (przez telefon, portal społecznościowy itp.), natomiast poszukiwanie firm wykonujących określone usługi, przy braku przyjaznych dla odbiorcy baz danych na ich temat, jest często żmudne, czasochłonne i wymagające najczęściej umiejętności posługiwania się komputerem i Internetem.

Zapotrzebowanie na pracowników nierejestrowanych mazowieckich gospodarstw domowych jest zdeterminowane bardzo wieloma czynnikami i okolicznościami. O ile w przypadku świadczenia pracy nierejestrowanej katalog przyczyn jest krótki, a w jego ramach da się wyraźnie ustalić przyczynę podstawową, to zapotrzebowanie na pracowników związane jest z całą gamą, a właściwie kombinacją powodów i motywacji. W istocie można mówić o indywidualnych konfiguracjach przyczyn, charakterystycznych dla pojedynczych lub niewielkich

grup gospodarstw domowych. Próbując uogólnić wyniki badań, można wskazać na takie determinanty podstawowe, jak:

- **poziom aktywności zawodowej członków gospodarstw domowych** (zależność dodatnia – im wyższa aktywność zawodowa, tym większy popyt na pracę nierejestrowaną);
- **wysokość dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych** (podobnie zależność na ogół dodatnia),
- **strukturę członków gospodarstw domowych według wieku**: wysoki udział dzieci i osób starszych prowadzi do zależności dodatniej z popytem na pracę nierejestrowaną;
- **związanie gospodarstwa domowego z rolnictwem indywidualnym** powoduje również zależność dodatnią, ponieważ w rolnictwie indywidualnym wykorzystuje się pracowników sezonowo i dorywczo.

Przyczyn i motywów angażowania pracowników nierejestrowanych w gospodarstwach domowych (tak w województwie mazowieckim, jak i w całym kraju) jest więcej, ale mają one charakter indywidualny. Dodać trzeba, iż kierunek ich oddziaływania zależy od konfiguracji tychże indywidualnych determinant w pojedynczych gospodarstwach domowych.

1.5. Zapotrzebowanie mazowieckich gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną świadczoną przez cudzoziemców

Identyfikacja zapotrzebowania mazowieckich gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną świadczoną przez cudzoziemców było czwartym podstawowym problemem badawczym.

Z badań przeprowadzonych w ramach projektu wynika, iż zapotrzebowanie mazowieckich gospodarstw domowych na cudzoziemskich pracowników nierejestrowanych jest niewielkie. Angażowało ich tylko ok. 1% wszystkich badanych gospodarstw domowych. Byli to głównie obywatele Ukrainy oraz Białorusini. Pracownicy ci znajdowali zatrudnienie w trzech podregionach Mazowsza (warszawskim wschodnim i zachodnim oraz ciechanowsko-płockim), a także w Warszawie. Najczęściej pracują w podregionie warszawskim zachodnim, gdzie zajmują się pracami domowymi oraz pracami ogrodniczymi). W Warszawie świadczą usługi budowlane i instalacyjnych oraz prace domowe. W podregionie warszawskim wschodnim zajmują się tylko zajęciami związanymi z prowadzeniem domu. Natomiast w podregionie ciechanowsko-płockim jeden obywatel Ukrainy wykonuje usługi lekarsko-pielęgniarskie a obywatel Bułgarii - prace ogrodniczo-rolne.

Ponieważ skala nierejestrowanego zatrudnienia w mazowieckich gospodarstwach domowych pracowników cudzoziemskich okazała się tak mała, wysnuwanie na podstawie wyników badań daleko idących wniosków byłoby nieuprawnione.

1.6. Biografie zawodowe mieszkańców Mazowsza świadczących pracę nierejestrowaną

Poznanie biografii zawodowych członków gospodarstw domowych świadczących w przeszłości lub/i obecnie pracę nierejestrowaną, czyli identyfikacja zjawisk i procesów wpływających na związanie jednostek/grup społecznych z szarą strefą rynku pracy było problemem badawczym piątym. Analiza demograficznych i społeczno-zawodowych cech zbiorowości

świadczących pracę nierejestrowaną w województwie mazowieckim doprowadziła do następującej jej charakterystyki:

- podejmują ją częściej **mężczyźni** niż kobiety;
- jest częściej podejmowana przez **osoby młode w wieku 15-35 lat** niż starsze, ale zainteresowanie nią rośnie w wieku przedemerytalnym (ze względu na trudności z zatrudnieniem osób w wieku 50 i więcej lat) i emerytalnym (ze względu na potrzebę uzupełniania dochodów z emerytur);
- świadczą ją chętniej osoby o **stosunkowo niskim poziomie wykształcenia** (z wykształceniem zasadniczym zawodowym, gimnazjalnym oraz podstawowym) niż osoby legitymujące się wyższym poziomem wykształcenia;
- podejmowana jest głównie przez **osoby bezrobotne i bierne zawodowo** (zwłaszcza przez uczniów i studentów).

Generalnie, praca nierejestrowana jest podejmowana przez mieszkańców województwa mazowieckiego **na wszystkich etapach życia**. Daje się jednak wyodrębnić szczególne etapy życia czy sytuacje, kiedy występują okoliczności szczególnie jej sprzyjające. Da się wśród nich wyodrębnić:

- **okres nauki szkolnej**, kiedy praca nierejestrowana jest dla młodych ludzi sposobem na uzupełnienie środków utrzymania pozyskiwanych od rodziców. Zdarza się jednak i tak – szczególnie w okresie studiów – że stanowi główne źródło utrzymania. Pewne cechy pracy nierejestrowanej, jak np. sezonowość, elastyczny czas pracy, czy możliwość pracy w nietypowych godzinach doby i dniach tygodnia, umożliwiają przy tym łączenie nauki z pracą;
- **okres poszukiwania pracy po zakończeniu nauki szkolnej**. Wiadomym jest bowiem, iż rynek pracy nie oferuje młodym ludziom stabilnych miejsc pracy, zaspokajających ich aspiracje i dążenia, bywa zatem że praca nierejestrowana uzupełnia lub zastępuje wtedy dochody uzyskiwane z pracy legalnej;
- **pojawienie się w życiu jednostki nowych wyzwań** związanych np. z przeprowadzką do innej miejscowości, założeniem rodziny, urodzeniem dziecka, czy koniecznością sprawowania opieki nad osobą chorą lub niepełnosprawną;
- **zamieszkiwanie na obszarze o wysokiej nierównowadze na rynku pracy**, czyli niskim popycie na pracę, wysokiej jej podaży i – konsekwentnie – wysokim bezrobociu. Wtedy praca nierejestrowana staje się „zatrudnieniem ostatniej szansy”;
- **długi czas pozostawania bez pracy**, czyli popadnięcie w stan bezrobocia długookresowego, co prowadzi do utraty kwalifikacji i wiary w siebie. I wtedy praca nierejestrowana może stać się źródłem nie tylko pozyskiwania dochodu, ale również kontaktów z ludźmi, sposobem na zdobycie nowych umiejętności itp.;
- **przejście na rentę lub emeryturę**. Wobec niskiego na ogół poziomu świadczeń uzyskiwanych z tego tytułu, prowadzącego często do pogorszenia sytuacji materialnej, praca nierejestrowana staje się ważnym źródłem dochodu uzupełniającego, czyli dodatkowego.

1.7. Postawy mieszkańców województwa mazowieckiego wobec pracy nierejestrowanej

Ostatnim, szóstym podstawowym problemem badawczym było **rozpoznanie postaw mieszkańców województwa mazowieckiego – członków gospodarstw domowych - wobec pracy nierejestrowanej**.

Badania wykazały, iż podejście mieszkańców województwa mazowieckiego do pracy nierejestrowanej jest **rozpatrywane głównie w kontekście ekonomicznym i instytucjonalnym**, z wyraźnym dystansem do jego osadzenia w kategoriach etycznych i moralnych. Generalnie charakteryzuje ich **przyzwolenie** na tego typu praktyki. Przyzwolenie to oparte jest o przekonanie o najwyższej istotności argumentów materialnych i strukturalnych. **Dla mieszkańców Mazowsza mocnym i przekonującym uzasadnieniem dla podejmowania pracy nierejestrowanej jest przede wszystkim niedostatek lub – w krańcowym przypadku – brak środków utrzymania oraz (często z nim powiązany) brak możliwości podjęcia pracy legalnej, zaspokajającej aspiracje i dążenia** (zwłaszcza finansowe). Praca nierejestrowana nie jest zatem potępiana, w ręcz przeciwnie – bywa traktowana jako **przejaw racjonalności ekonomicznej**. I symetrycznie – ponieważ istnieje przyzwolenie społeczne na świadczenie pracy nierejestrowanej, **nie budzi na ogół zastrzeżeń jej oferowanie, zwłaszcza w gospodarstwach domowych, gdzie tradycja zlecenia niektórych prac osobom postronnym jest wielowiekowa**.

Przy ogólnym przyzwoleniu mieszkańców województwa mazowieckiego na świadczenie i korzystanie z pracy nierejestrowanej (patrz też wnioski z badań do problemu badawczego pierwszego), okazało się, że **istnieją jednak grupy osób**, którym (zdaniem respondentów) **nie wypada zatrudniać pracowników bez umowy**. Są to przede wszystkim osoby pełniące funkcje publiczne i społeczne, czyli politycy i samorządowcy, osoby nadzorujące przestrzegania prawa, duchowni oraz bardzo bogaci przedsiębiorcy. Konsekwentnie – negatywną postawę mają mieszkańcy regionu do wykorzystywania pracy nierejestrowanej w takich dziedzinach, jak administracja i wymiar sprawiedliwości, oświata i wychowanie, organizacje polityczne i związkowe oraz finanse i ubezpieczenia.

Na postawy mieszkańców województwa mazowieckiego wobec pracy nierejestrowanej może mieć również wpływ jeszcze jeden czynnik. Otóż generalnie badania wykazały, iż **mieszkańcy Mazowsza lepiej zdają sprawę z zalet pracy nierejestrowanej, niż z jej wad**. Dostrzegają głównie jej walory tak dla pracujących i ich pracodawców. W szczególności podkreślają takie okoliczności korzystne dla pracowników nierejestrowanych, jak możliwość powiększenia lub (w skrajnym przypadku) pozyskania dochodów, uniknięcie obowiązkowych świadczeń na rzecz finansów publicznych, czy pozbycie się uciążliwości związanych z brakiem wszelkich formalności związanych z pracą legalną. Te dwie ostatnie okoliczności były – z natury rzecz – także przejawem walorów pracy nierejestrowanej dla gospodarstw domowych zgłaszających popyt na nią. Wśród wad pracy nierejestrowanej wymieniano z reguły brak ubezpieczenia wypadkowego i chorobowego, rzadziej brak ubezpieczenia emerytalnego. Jednak nieodkładanie składek na przyszłą emeryturę nie budzi dużego niepokoju mieszkańców Mazowsza. Obawiają się oni bowiem, iż w świetle niestabilności polskiego systemu emerytalnego, wysokość ich przyszłej emerytury (jeżeli w ogóle ona będzie) pozostanie w małym związku z wielkością składek, które trzeba wpłacać już dziś. Innymi słowy, wady pracy nierejestrowanej wymieniane są znacznie rzadziej niż jej zalety i – odnosi się takie wyrażenie – iż respondenci nie przywiązują do nich dużej wagi. Wskazuje to, iż perspektywa korzyści krótkookresowych przesłania niekorzyści dające się przewidzieć w długim okresie.

Jest przy tym charakterystyczne, iż analizując skutki świadczenia pracy nierejestrowanej mieszkańcy Mazowsza rzadko biorą pod uwagę jej wpływ na gospodarkę i finanse publiczne, tak w skali regionalnej, jak i krajowej. Jeżeli zaś biorą, to dostrzegają przede wszystkim uszczerbek dochodów Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Są jednak często przekonani, iż

uszczerbek dochodów i środków publicznych z tytułu istnienia szarej strefy rynku pracy jest i tak niewielki w porównaniu ze skalą niegospodarności w ich rozdysponowaniu.

Generalnie wyniki badań pracy nierejestrowanej na Mazowszu przeprowadzonych w ramach projektu nie odbiegają znacząco o analogicznych dla całej Polski.

2. Rekomendacje

Rekomendacje wynikające z badań przeprowadzonych w ramach projektu „*Praca nierejestrowana na Mazowszu – jej skala, charakter i skutki społeczne*” sformułowane zostały pod kątem ograniczenia tego zjawiska, co pozwoliłoby na eliminację, a przynajmniej poważne zmniejszenie skali jego negatywnych skutków gospodarczych i społecznych. Jest to niezbędne, ponieważ uważa się, iż przekształcenie pracy nierejestrowanej w legalne zatrudnienie może przyczynić się do zmniejszenia bezrobocia.

Przedstawienie rekomendacji wynikających z badań przeprowadzonych w ramach projektu poprzedzić powinno jedno uściślenie. Otóż ograniczanie zjawiska pracy nierejestrowanej tak w województwie mazowieckim, jak i w całym kraju, powinno mieć swoje granice, wyznaczone przez tzw. „zdrowy rozsądek”. W tym przypadku tenże „zdrowy rozsądek” **nie pozwala na mniej lub bardziej wyrafinowane działania skierowane na ograniczanie pracy nierejestrowanej świadczonej w ramach przysług wzajemnych udzielanych** np. między sąsiadami (np. pomoc w pracach polowych), w rodzinie (np. gotowanie, korepetycje), w ramach lokalnej społeczności (np. drobne naprawy) itp., zwłaszcza jeżeli nie towarzyszy temu żadna zapłata pieniężna. Jeżeli współpraca taka opiera się na zaufaniu, lojalności, czy poziomych sieciach zależności w danej grupie społecznej, to jest wyrazem i odzwierciedla kapitał społeczny jednostki. Ten zaś powinien podlegać szczególnej ochronie, a nie ograniczeniu.

2.1. Otoczenie gospodarstw domowych

Poprawa sytuacji na rynku pracy

Warunkiem koniecznym ograniczenia rozmiaru szarej strefy w województwie mazowieckim jest w pierwszym rzędzie poprawa sytuacji na regionalnym i lokalnych rynkach pracy przejawiająca się w zwiększeniu zapotrzebowania na pracowników.

Podstawowym czynnikiem makroekonomicznym warunkującym sytuację na mazowieckim rynku pracy jest stan koniunktury w kraju (zależny oczywiście również od międzynarodowej sytuacji gospodarczej). W warunkach koniunktury dobrej należy oczekiwać wzrostu popytu na pracę towarzyszącemu wzrostowi popytu wewnętrznego i zewnętrznego, a zwłaszcza konsumpcyjnego, na wyroby produkowane w regionie. W warunkach złej koniunktury - będziemy mieli do czynienia z sytuacją odwrotną. Uzależnienie sytuacji na regionalnym rynku pracy województwa mazowieckiego od koniunktury gospodarczej w przyszłości będzie miało miejsce zawsze - Mazowsze nie jest i nigdy nie będzie enklawą gospodarczą, wyjętą spod działania mechanizmów charakterystycznych dla gospodarki rynkowej. Należy jednak zwrócić uwagę, że uzależnienie to w województwie mazowieckim (z wyjątkiem Warszawy, pełniącej stabilne stosunkowo funkcje metropolitalne) jest dość duże, ponieważ obserwuje się tu stosunkowo wysoką wrażliwość zatrudnienia na stan koniunktury gospodarczej – zatrudnienie szybko maleje w warunkach jej pogorszenia i szybko rośnie w sytuacji poprawy.

Podstawowym warunkiem poprawy sytuacji na rynku pracy i rozwoju gospodarczego Mazowsza jest zatem zapewnienie i utrzymanie wysokiego tempa wzrostu gospodarczego, co jest zadaniem polityki makroekonomicznej. Wysokie tempo wzrostu gospodarczego kraju jest warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym zmniejszenia bezrobocia na rynku pracy województwa mazowieckiego. Doświadczenia krajów wysoko rozwiniętych (szczególnie Włoch, a także Polski w ostatnich latach) wskazują, że szybki rozwój gospodarczy nie wystarczy do likwidacji znacznych dysproporcji regionalnych, determinujących w znacznym stopniu sytuację ludności zamieszkałej na różnych obszarach kraju czy regionu. Podniesienie poziomu zaspokojenia jej potrzeb oraz ograniczenie bezrobocia wymaga **konsekwentnego zaangażowania władz samorządowych w tworzenie warunków powstawania i utrzymywania miejsc pracy w regionie.** Te działania powinny koncentrować się na przede wszystkim na tworzeniu warunków przyciągających inwestorów (krajowych i zagranicznych), rozwoju infrastruktury technicznej oraz stymulowaniu przedsiębiorczości indywidualnej.

W poprawie sytuacji na regionalnym rynku pracy dużą rolę odgrywać powinny **publiczne służby zatrudnienia** zapewniając przejrzystość rynku pracy, a przede wszystkim dostęp do wolnych miejsc pracy dla osób jej poszukujących i wszelkie inne działania w ramach aktywnej polityki rynku pracy.

Kampania społeczna

Wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu prowadzą do wniosku, iż **w podejściu tak pracodawców, jak i pracowników do pracy nierejestrowanej dominuje ujęcie krótkookresowe.** Ci pierwsi zorientowani są generalnie na zmniejszenie kosztów działalności, ci drudzy zaś – niezależnie od faktycznej wielkości motywacji indywidualnych – głównie na zapewnienie dochodów bieżących. Ani jedni, ani drudzy zbyt często nie biorą pod uwagę negatywnych konsekwencji pracy nierejestrowanej w wymiarze indywidualnym w długim okresie, a przede wszystkim nie chcą lub nie potrafią dostrzec jej skutków w wymiarze społecznym

i gospodarczym. Swoje decyzje podejmują przy tym w komfortowych warunkach pełnego na ogół przyzwolenia i milczącej (lub głośnej) akceptacji społecznej do łamania obowiązującego prawa. To umocowanie w sferze przekonań, postaw, poglądów, czy sposobów myślenia, jakie przejawiają obie strony rynku pracy wobec pracy nierejestrowanej wymaga uświadomienia jednym i drugim całokształtu negatywnych konsekwencji jej oferowania i świadczenia.

Należałoby zatem rekomendować opracowanie i przeprowadzenie w województwie mazowieckim **kampanii społecznej, której przedmiotem stałyby się rzeczywiste konsekwencje oferowania i świadczenia pracy nierejestrowanej.** Ten konsekwencje powinny plastycznie przedstawiać zwłaszcza negatywne skutki indywidualne i zbiorowe, tak krótko- jak i długookresowe. Powinny odwoływać się one do emocji odbiorców np. poprzez eksponowanie konsekwencji wypadków przy pracy pozbawionej ubezpieczenia wypadkowego, czy braku zabezpieczenia finansowego w starszym wieku osób pozbawionych ubezpieczenia emerytalnego. Do przeprowadzenia takich kampanii wykorzystać trzeba środki masowego przekazu, takie jak telewizja, radio, prasa oraz Internet.

Jako inicjatywę wpływającą na zmianę wizerunku postrzegania zjawiska pracy nierejestrowanej należałoby również rozważyć finansowanie ze środków publicznych **emitowanych w telewizji filmów czy seriali** przedstawiających osoby pracujące w różnych (z punktu widzenia prawa pracy) okolicznościach. Wiadomym jest bowiem, iż tego typu przekazy prze-

mawiają do podświadomości odbiorcy (widza), bardziej niż otwarte i oczywiste promocje postaw czy zachowań.

Poprawa systemu instytucjonalnej opieki nad dziećmi i osobami zależnymi

Wysoka aktywność zawodowa mieszkańców Mazowsza ogranicza możliwość sprawowania osobistej opieki nad dziećmi i innymi osobami zależnymi, np. ciężko chorymi, niepełnosprawnymi lub/i starszymi członkami gospodarstw domowych.

W Polsce braku jest kompleksowych rozwiązań instytucjonalnych sprzyjających godzeniu obowiązków rodzinnych z zawodowymi. Należy zatem rekomendować **rozwój instytucjonalnej opieki nad dziećmi oraz system opieki nad osobami zależnymi**. Systemy te są jednymi z najważniejszych czynników wspomagających funkcjonowanie członków gospodarstw domowych na rynku pracy z jednej strony, a z drugiej – potencjalnie stanowią rozwiązanie pozwalające na eliminację dużego segmentu pracy nierejestrowanej. Chodzi tu przede wszystkim o osoby sprawujące opiekę nad dziećmi, osoby zajmujące się osobami chorymi oraz starszymi itp. Rekomendować w szczególności trzeba:

- Bezpłatny dostęp do przedszkoli publicznych były (w pełnym wymiarze godzin, wraz z wyżywieniem dzieci).
- Wprowadzenie obowiązku funkcjonowania przedszkoli w godzinach 6–19 przez 12 miesięcy w roku. Ewentualne odstępstwa od tej zasady byłyby dopuszczalne np. na terenach wiejskich, za zgodą wszystkich rodziców.
- Wykorzystanie szkół podstawowych jako placówek opieki nad dziećmi przede wszystkim poprzez zapewnienie opieki pedagogicznej do późnych godzin wieczornych (do uzgodnienia z Radą Rodziców).
- Poprawę dostępu do usług związanych z opieką nad osobami, które nie są samowystarczalne, czyli osobami zależnymi (osoby niepełnosprawne, obłożnie chore, starsze), a także zwiększenie elastyczności tych usług, poprzez ustalenie minimalnych wymogów dotyczących zakresu i czasu opieki oraz pomocy.
- Rozwój dostępnych i niedrogich usług zapewniających opiekę osobom pozostającym na utrzymaniu. Można również wziąć pod uwagę utworzenie, zarówno dla mężczyzn, jak i dla kobiet, „urlopów na opiekę nad rodzicami”, umożliwiających zajmowanie się starszymi rodzicami¹²⁹.

2.2. Ograniczenie podaży pracy nierejestrowanej

Opodatkowanie pracy - pozapłacowe koszty pracy.

Przełomu i reform, z punktu widzenia redukcji szarej strefy rynku pracy, wymaga system opodatkowania pracy w zakresie kosztów pozapłacowych. Chodzi o to, aby płaca netto, jaką otrzymuje pracownik była dostatecznie atrakcyjna i konkurencyjna wobec dochodów uzyskiwanych z innego tytułu niż oficjalne (legalne) zatrudnienie. Wysokie opodatkowanie pracy skłania bowiem, zwłaszcza osoby o relatywnie niskich zarobkach (czyli na ogół niskokwalifikowane), do nieujawniania własnej pracy (ucieczki w szarą strefę gospodarki) lub do wykorzystywania różnego typu dostępnych zasiłków. Wysoki tzw. „klin podatkowy”¹³⁰ (*tax*

¹²⁹ Ta rekomendacja wynika z: Commission of the European Communities, *Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and The Committee of the regions on equality between women and men – 2007*, Brussels, 7.2.2007 COM(2007)49 final.

¹³⁰ Klin podatkowy to procent płacy brutto, którą przeciętny pracownik musi oddać na podatki i składki ubezpieczeniowe (część z tych składek płaci bezpośrednio pracownik, a część odprowadza pracodawca).

wedge) ma szczególnie duży negatywny wpływ na zatrudnienie osób najmniej produktywnych, których potencjalne zarobki lokują się w pobliżu płacy minimalnej.

Ograniczeniu szarej strefy rynku pracy sprzyjałoby **wprowadzenie progresji łącznej stawki opodatkowania wynagrodzeń**, co w praktyce oznacza znaczne obniżenie „klina podatkowego” w obszarze poniżej wynagrodzenia przeciętnego. W przypadku podatku od dochodów osobistych możliwe rozwiązania obejmują np. podniesienie zryczałtowanego kosztu uzyskania przychodu i odliczeń od podatku (co efektywnie zwiększy progresję podatkową na początku skali podatkowej), zaś w przypadku składek ubezpieczeniowych – wprowadzenie kwoty wynagrodzenia zwolnionej od obciążeń składowych (poza składką emerytalną o charakterze oszczędności). W ten sposób osiągnąć można zwiększenie wynagrodzeń netto osób najniżej zarabiających, bez wzrostu kosztów pracy brutto, co zmniejszy obciążenia pracodawców i wpłynie na ograniczenie zatrudnienia nierejestrowanego.

Podstawą dla takich działań ograniczających zatrudnienie w szarej strefie rynku pracy jest założenie, iż w warunkach zmniejszenia opodatkowania pracy pracodawcom, a przede wszystkim pracownikom przestanie się opłacać ryzyko działalności nieformalnej.

Rekomendacja ta ma charakter krajowy – systemowy, ponieważ opodatkowanie pracy nie może być zróżnicowane regionalnie.

Przedsiębiorczość indywidualna w miejsce pracy nierejestrowanej

Przedsiębiorczość indywidualna, czyli praca na własny rachunek jest obecnie postrzegana jako podstawowa forma kreowania nowych miejsc pracy, również tych które mogą i powinny zastąpić nierejestrowaną pracę najemną. I tak np. prace związane z naprawą sprzętu powinny być prowadzone przez zajmujący się legalnie taką działalnością jednoosobowy podmiot gospodarczy niezatrudniający pracowników, a nie przez pracownika nierejestrowanego zaangażowanego w gospodarstwie domowym poza wszelkimi regułami wyznaczanymi polskim prawem

Pobudzaniu i rozwojowi przedsiębiorczości indywidualnej służy **poprawa warunków instytucjonalnych i finansowych**. Ponieważ przedsiębiorczość indywidualna ma na ogół charakter lokalny, podstawowe znaczenie ma działalność władzy i administracji samorządowej.

Najważniejszym warunkiem rozwoju przedsiębiorczości indywidualnej jest poprawa dostępu do zewnętrznych źródeł finansowania działalności gospodarczej, tak bezzwrotnych jak i zwrotnych. Poprawa ta polegać powinna na tworzeniu i rozwijaniu funduszy poręczeniowo-pożyczkowych oraz upowszechnianiu informacji o nich, a także pomoc w doborze kierunków ich rozdysponowania.

Dla usprawnienia procesu powstawania i dalszego rozwoju przedsiębiorczości w województwie mazowieckim potrzebne byłoby w szczególności **powołanie wyspecjalizowanych agend samorządowych** (aktywnych punktów informacyjnych) gromadzących i upowszechniających informacje o warunkach funkcjonowania i pomocy oferowanej podmiotom gospodarczym (o instytucjach wspierających przedsiębiorczość na terenie gminy i powiatu, możliwościach uzyskania dofinansowania z różnych źródeł, najważniejszych zmianach w przepisach dotyczących prowadzenia działalności gospodarczej itp.), a przede wszystkim koordynujących działania różnych instytucji i programów pomocowych. Agendy takie łączyłyby w swoim działaniu informacyjnym i koordynacyjnym wszystkie rodzaje pomocy. Powinny być tym jedynym miejscem, do którego udaje się zarówno potencjalny, jak i już funkcjonujący na rynku przed-

siębiorca, mający jakiegokolwiek problemy związane z założeniem (kontynuacją) działalności gospodarczej. Agendy te powinny stworzyć stale aktualizowane witryny internetowe zawierające wszystkie informacje niezbędne przedsiębiorcom działającym i pragnącym podjąć działalność na danym obszarze.

W województwie mazowieckim dokonywać się powinna **rozbudowa sieci instytucji otoczenia biznesowego**, mających za zadanie wspieranie działalności gospodarczej na wszystkich jej etapach. Szczególny nacisk należałoby położyć na wspierającą pomoc w procesie powstawania i na pierwszych etapach prowadzenia działalności na własny rachunek. Istotną formą pomocy adresowanej do osób podejmujących działalność gospodarczą, zwłaszcza osób młodych, inkubatory przedsiębiorczości, których sieć powinna być rozwijana między innymi we współpracy ze szkołami i uczelniami. Rozbudową instytucji otoczenia biznesowego oraz zwiększeniem dostępu do nich powinny zająć się regionalne i lokalne władze samorządowe.

Rozwój przedsiębiorczości indywidualnej i tworzenie tą drogą miejsc pracy zastępujących zatrudnienie nierejestrowane wymaga jeszcze zaakcentowania kwestii **pobudzania do przedsiębiorczości**. Jest to w istocie trudny problem, którego rozwiązanie wymaga popularyzacji podejmowania i rozszerzania działalności gospodarczej oraz upowszechniania udanych przedsięwzięć. W ślad za tym powinny iść informacje o istnieniu na danym terenie ewentualnych nisz rynkowych, możliwości kooperacji z istniejącymi przedsiębiorstwami, możliwości lokalizacyjnych itp.

2.3. Ograniczenie popytu na pracę nierejestrowaną

Zmiany legislacyjne

Wyniki badań wskazały, iż ograniczeniu zjawiska pracy nierejestrowanej sprzyjałyby co najmniej trzy zmiany w polskim prawie regulującym postępowania pracodawców. Utrudniałyby one najczęściej stosowane przez pracodawców wybiegi, jakim są podpisanie umowy z pracownikiem w dniu przeprowadzanej kontroli lub też twierdzenie, że osoba znajdująca się na terenie firmy nie świadczy na jej rzecz pracy za wynagrodzeniem.

Zmiany te zostały wskazane przez przedstawiciela Państwowej Inspekcji Pracy, w którego ocenie **obecne regulacje zasad sporządzania umów i zatrudniania pracowników dają wiele możliwości pracodawcom do omijania przepisów dotyczących legalności zatrudnienia i prawa pracy**. Są to zmiany następujące:

- Pierwsza polegałaby na **wprowadzeniu do kodeksu pracy zapisu o domniemaniu istnienia stosunku pracy dla osób wykonujących pracę najemną**. Domniemanie to oznaczałoby uznanie za pracownika zatrudnionego w danym podmiocie każdej osoby znajdującej się na jego terenie, a nieposiadającej umowy o pracę lub umowy użyczenia przez inny podmiot lub agencję pracy tymczasowej.
- Druga to nałożenie na pracodawcę obowiązku **natychmiastowego poinformowania Zakładu Ubezpieczeń Społecznych o zawarciu z pracownikiem stosunku pracy**, z wykorzystaniem formy elektronicznej. Obecnie pracodawca zatrudniając pracownika ma obowiązek zgłoszenia go do ubezpieczeń społecznych w ciągu siedmiu dni od dnia jego zatrudnienia. Dzieje się tak, ponieważ pracownicy wykonujący prace na podstawie umowy o pracę podlegają z tego tytułu ubezpieczeniom społecznym. Ale te siedem dni często staje się pretekstem do zawierania umów o pracę pozbawionych daty, którą wpisuje się w momencie kontroli.

– I trzecia, a właściwie cały zespół rozwiązań służącym zmniejszeniu skali pracy nierejestrowanej, to **wprowadzenie regulacji prawnych ograniczających korzyści pracodawców wynikające z zastępowania umów o pracę umowami cywilno-prawnymi**, czyli umowami zlecenia i umowami o dzieło. Rozwiązania generalnie opierałyby się na przyjęciu zasady równego traktowania pracujących na umowę o pracę (w oparciu o kodeks pracy) i pracujących na umowy cywilno-prawne (w oparciu o kodeks cywilny). Mogłyby one polegać np. na obowiązkowym obciążeniu składkami na ubezpieczenie społeczne, określeniu norm ochronnych czasu pracy i minimalnego wynagrodzenia.

Dodatkowo, ograniczeniu pracy nierejestrowanej sprzyjałoby **wzmocnienie kontroli legalności zatrudnienia**. Dotychczas kontrola ta dokonywana jest głównie przez Państwową Inspekcję Pracy, której działalność należy wspomóc. Wymaga to wprowadzenia następujących zmian:

- przyjęcia założenia, iż kontrola legalności zatrudnienia jest realizowana także w ramach innych kontroli, dokonywanych np. przez urzędy skarbowe, inspekcję handlową, inspekcję sanitarną, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, policję itp.
- stworzenia centralnego rejestru osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu, dostępnego *on-line* dla wszystkich państwowych służb mających uprawnienia kontrolne.

Rekomendować należałoby również koordynację i współpracę różnych instytucji w zakresie działań dotyczących legalności zatrudnienia.

Pewne rezultaty przenieść mogłoby **zwiększenie sankcji karnych za zatrudnienie pracowników nierejestrowanych**. Badania wykazały wyraźnie, iż obowiązujący obecnie system kar za wykonywanie pracy nierejestrowanej nie jest elementem odstrasającym od zatrudnienia nierejestrowanego tak pracodawców, jak i pracobiorców. Respondenci oceniali, iż wysokość kar nałożonych na pracodawców jest niska, co powoduje, że nawet po ich zapłaceniu zatrudnienie pracownika nierejestrowanego jest opłacalne. Kary te należałoby zatem podwyższyć. Powinny mieć one również charakter progresywny, zależny od częstotliwości popełnianych wykroczeń z zakresu zatrudnienia nierejestrowanego, czyli im częściej u danego pracodawcy byłoby wykrywane tego typu wykroczenie, tym kara byłaby wyższa.

W świetle opinii respondentów, polskie prawo daje zbyt wiele możliwości uniknięcia sankcji za zatrudnienie pracownika nierejestrowanego, zwłaszcza w przypadku obywateli polskich, nawet wówczas, gdy nieprawidłowości takie zostaną wykryte. W przypadku cudzoziemców zbyt długo trwająca procedura nakładania sankcji powoduje, że zmienia on miejsce świadczenia pracy, a zatrudniający go pracodawca unika kary. Należy zatem podkreślić, iż samo zaostrenie kar dla pracodawców oferujących zatrudnienie nierejestrowane i pracobiorców świadczących pracę w ten sposób, nie przyniesie pożądanych efektów. Konieczne jest również **wprowadzenie zmian systemowych, które ograniczą pracodawcom i pracownikom unikanie tych kar, a inspektorom pracy umożliwią ich wykrywanie**.

Ta rekomendacja zorientowana jest głównie na działanie ograniczające popyt na pracę nierejestrowaną w podmiotach gospodarczych. Wymaga zmian przepisów prawnych, które – z natury rzeczy – obowiązują w skali całego kraju i nie mogą być różnicowane regionalnie.

Utworzenie baz danych o podmiotach gospodarczych oferujących usługi dla gospodarstw domowych

Badania wykazały, iż istotnym czynnikiem determinującym zapotrzebowanie gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną jest **powszechna nieznanostwo podmiotów gospodarczych, które mogłyby legalnie wykonać pożądane usługi**. Respondenci wskazywali na trudności z dotarciem do osób, które mogłyby wykonać w pełni legalnie usługi dla ich gospodarstw domowych. Korzystanie zaś do wykonania takich usług z działających legalnie podmiotów gospodarczych byłoby – co podkreślali – wygodniejsze. Pozwoliłoby mianowicie na uniknięcie zobowiązań wobec ZUS, zarówno finansowych (składka ubezpieczeń społecznych), jak i administracyjnych (formalności związane z rejestracją pracownika, comiesięczne rozliczenia z tytułu składki ubezpieczeniowej). Wynajmującemu podmiot gospodarczy gospodarstwu domowemu pozostałoby jedynie opłacenie faktury, a więc czynność nie wymagająca zbytnej fatygi.

Dlatego – obok stworzenia warunków do przekształcania zatrudnienia nierejestrowanego w jednoosobową działalność gospodarczą - należy rekomendować **utworzenie w każdej jednostce podziału administracyjnego województwa mazowieckiego ogólnie dostępnej (również on-line w internecie) bazy danych o podmiotach gospodarczych oferujących usługi najczęściej pożądane przez gospodarstwa domowe**. Z badań wynika, iż są to budowlane i instalacyjne, naprawy sprzętu elektronicznego, usługi fryzjerskie i kosmetyczne oraz prace domowe (sprzątnięcie). W obrębie poszczególnych gmin warto byłoby przeprowadzić specjalne akcje promocyjne, ułatwiające mieszkańcom zapoznanie się z ofertami miejscowych przedsiębiorców.

Ulgi w podatku dochodowym od osób fizycznych

Najważniejszymi czynnikami skłaniającymi do angażowania w mazowieckich gospodarstwach domowych pracowników nierejestrowanych jest **uniknięcie odprowadzania za nich składek na rzecz ZUS i innych obciążeń związanych z zatrudnieniem rejestrowanym** (takich jak konieczność finansowania urlopów, części zwolnień chorobowych itp.). Rozwiązaniem tego problemu, znakomicie ograniczającym popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną, byłoby umożliwienie **odliczania od podstawy opodatkowania podatkiem dochodowym od osób fizycznych (PIT) całkowitych (lub przynajmniej części) kosztów pracy zatrudnianych w gospodarstwie domowym pracowników jako kosztów uzyskania przychodów**. Dotyczyłoby to oczywiście tylko jednego członka gospodarstwa domowego. Podstawą tego odliczenia byłoby potraktowanie kosztów zatrudnienia danej osoby w gospodarstwie domowym jako kosztów uzyskania przychodu. W istocie bowiem, wydatki ponoszone przez członków gospodarstwa domowego np. na opiekę nad dziećmi bądź innymi osobami zależnymi, czy pomoce domowe stanowią dla nich koszt uzyskania przychodu.¹³¹

¹³¹ Rozwiązanie to rekomendowane było już prawie 10 lat temu, zob. M. Bednarski i inni (red.), *Przyczyny...*, op. cit., s. 279.

Część VI. Wnioski i rekomendacje metodologiczne

1. Rekomendacje i wnioski - proces badawczy

- Wykonawca rekomenduje bezwzględne gwarantowanie anonimowości respondentom uczestniczącym w badaniu, co zgodne jest z etycznymi zasadami prowadzenia badań społecznych. Realizacja projektu potwierdziła, że zdobycie większego zaufania badanych przez ankieterów i moderatorów wpływa, na jakość zbieranego materiału oraz sprawność przebiegu procesu badawczego. W czasie badania zwykle w momencie pozyskiwania danych do kontroli oraz rekrutacji do badania IDI respondenci zaczęli się obawiać ewentualnych konsekwencji przekazywanych informacji, zaś informacja dotycząca anonimowości redukowała te obawy. Obawy respondentów, wzbudzał również fakt posiadania dostępu na nagrania audio z wywiadów przez Mazowieckie Obserwatorium Rynku Pracy (Wojewódzki Urząd Pracy w Warszawie), który wynikał z warunków umowy zawartej pomiędzy Zamawiającym i Wykonawcą. Odstąpienie w przyszłości od wymogu, udostępniania Zamawiającemu nagrań audio i pozostawienie obowiązku przekazywania wyłącznie transkrypcji, mogłoby, spowodować większą otwartość respondentów i zmniejszyć ich obawy.
- Wykonawca rekomenduje, aby w ramach kolejnych projektów badawczych określana była **minimalna ilość wywiadów jakościowych do zrealizowania**, a nie docelowa ich liczba. Realizacja projektu potwierdziła, że drażliwość tematyki badania sprawia wiele trudności w realizowaniu wywiadów jakościowych (IDI).
- Wykonawca rekomenduje w badaniach dotyczących zatrudnienia nierejestrowanego **rozszerzenie grupy podmiotów, z którymi prowadzone będą wywiady jakościowe** (mogą to być wywiady IDI, diady oraz triady) o przedstawicieli instytucji rynku pracy lub organów nadzoru i kontroli nad przestrzeganiem prawa pracy (Państwowa Inspekcja Pracy). Dzięki tej rekomendacji, osiągnie się dodatkowy element procedury triangulacji na poziomie źródeł informacji. Realizacja projektu potwierdziła dużą wartość materiału uzyskanego z w/w źródeł (dotyczy to 1 wywiadu swobodnego zrealizowanego z przedstawicielem Państwowej Inspekcji Pracy na wniosek Wykonawcy).
- Wykonawca rekomenduje, aby **w badaniach terenowych wykorzystywani byli jedynie doświadczeni ankieterzy i moderatorzy**. Realizacja projektu potwierdziła, że doświadczeni ankieterzy i moderatorzy potrafili wzbudzić zaufanie ankietowanych/respondentów a jednocześnie powodować, że ankietowani/respondenci, nie czuli skrępowania przed zadawaniem pytań, które mogłyby być kłopotliwe. Do badania Wykonawca wyselekcjonował ankieterów z dużym doświadczeniem w branży badawczej, dzięki czemu mieli oni większą łatwość we wzbudzeniu zaufania i tym samym uzyskaniu jak najwyższej ilości szczyrych odpowiedzi. W dużej mierze dzięki temu aż przeszło 34 % respondentów przyznało się do jakiegokolwiek styczności z pracą nierejestrowaną.
- Wykonawca rekomenduje, aby **moderatorzy realizowali maksymalnie 3 wywiady IDI dziennie, tylko wtedy, gdy czas trwania każdego z nich nie przekracza dwóch godzin**. Jeśli będzie on dłuższy liczba przeprowadzanych wywiadów w ciągu jednego dnia powinna być niższa. Realizacja projektu potwierdziła, że zapobiega to popadnięciu w rutynę podczas przeprowadzania wywiadów przez ankieterów (wywiady nie są prowadzone w sposób schematyczny, zachowany jest indywidualizm pracy moderatorów)
- Wykonawca rekomenduje, aby **w ramach badań jakościowych nie stosować dodatkowych kryteriów doboru respondentów** - takich jak płeć, wiek, miejsce zamieszkania (wieś, miasto). Realizacja projektu potwierdziła duże trudności w rekrutacji respondentów zwłaszcza w sytuacji tak drażliwego tematu badania.

- **Jednym kryterium doboru respondentów, powinno być zdaniem Wykonawcy, wykonywanie przez respondentów objętych badaniem jakościowym (IDI) pracy nierejestrowanej jako pracy głównej albo dodatkowej w momencie badania albo w ciągu ostatnich 12 miesięcy przed jego rozpoczęciem.**
- Wykonawca rekomenduje **rezygnację z rekrutacji respondentów do badań jakościowych w ramach badań ilościowych.** Realizacja projektu potwierdziła, że rekrutacja respondentów do badania jakościowego IDI w czasie realizacji wywiadów ilościowych (PAPI) okazała się nieefektywna – w taki sposób udało się pozyskać jedynie 3 respondentów. Jednocześnie rekrutacja do badania IDI zaraz po przeprowadzeniu ankiety była negatywnie odbierana przez respondentów i część osób, które pomimo obaw szczerze odpowiedziało na pytania nabierała dodatkowych wątpliwości, związanych z ewentualnymi negatywnymi konsekwencjami przekazanych informacji.
- Wykonawca rekomenduje **nie ograniczanie w badaniach ilościowych grupy respondentów wywiadów kwestionariuszowych tylko do głów gospodarstw domowych,** ale prowadzenia wywiadu w ramach gospodarstwa domowego z pozostałymi pełnoletnimi członkami gospodarstw domowych (z wyłączeniem jednak pełnoletnich dzieci). Realizacja projektu potwierdziła, że w przypadku badania ilościowego PAPI w celu wypełnienia próby terenowej i zrealizowania 2650 wywiadów ankieterzy odwiedzając 22540 gospodarstwa domowe aż w 4286 nie zastali głowy gospodarstwa domowego. Taka rekomendacja nie będzie negatywnie wpływać na jakość zbieranego materiału badawczego, zaś może wpływać na łatwiejszą realizację badań terenowych. Ponadto warta podkreślenia jest konieczność przyjęcia wyczerpującej definicji dla terminu – głowa gospodarstwa domowego, w dokumentacji przetargowej.
- Wykonawca rekomenduje, aby w czasie realizacji wywiadów **nie podawać informacji, iż zleceniodawcą badania jest Wojewódzki Urząd Pracy w Warszawie lub Mazowieckie Obserwatorium Rynku Pracy.** Realizacja projektu (etap pilotażu) potwierdziła, że potęgowało to nieufność części respondentów.
- Wykonawca rekomenduje każdorazowo zakładanie dłuższego **okresu realizacji projektu badawczego** zwłaszcza w sytuacji rozbudowanych badań terenowych, a przede wszystkim tak drażliwej tematyki badania.

2. Rekomendacje i wnioski - narzędzia badawcze

- Wykonawca rekomenduje **wykorzystywanie jedynie bezpośrednich wywiadów** polegających na osobistej, bezpośredniej (twarzą w twarz) rozmowie z respondentem. Dotyczy to zarówno wywiadów ilościowych (CAPI, PAPI) oraz jakościowych (IDI). Realizacja projektu potwierdziła, że problematyka poruszana w badaniu jest trudna do realizacji ze względu na możliwość pojawiania się u respondentów obaw przed sankcjami czy potencjalnym ryzyku ujawniania osobistego udziału w nielegalnym zatrudnieniu, co z kolei wywoływać może nieufność i skłonność do unikania udziału w badaniach lub też udzielania odpowiedzi na pytania dotyczące bezpośredniego udziału respondenta w szarej strefie. Wywiad bezpośredni minimalizuje nieufność respondentów oraz ich skłonności do unikania udziału w badaniach.
- Wykonawca rekomenduje, aby **język pytań zarówno w badaniach ilościowych i jakościowych był możliwie prosty.** Realizowany projekt potwierdził, że dla części respondentów nie wszystkie pytania były zrozumiałe, należało wówczas je powtarzać i formułować w prostszym języku.

- Wykonawca rekomenduje, aby **pytania zamieszczone w kwestionariuszu PAPI jako pierwsze były dla respondenta pytaniami neutralnymi**. Realizacja projektu potwierdziła, że minimalizuje to stopień nieufności respondenta do badania.
- Wykonawca rekomenduje, aby **pytania dotyczące zatrudnienia w szarej strefie dawały możliwość respondentowi wyboru, co najmniej jednej z trzech odpowiedzi**. Pytania z wyborem zero-jedynkowym powinny zostać ograniczone do niezbędnego minimum. Realizacja projektu potwierdziła, że minimalizuje to stopień nieufności respondenta do badania.

Streszczenie

1. Metody badawcze

Badanie „*Praca nierejestrowana na Mazowszu – jej skala, charakter i skutki społeczne*” zostało zrealizowane przez Holding IBC Group Central Europe Holding S. A. oraz Instytut Pracy i Spraw Socjalnych na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Warszawie. Badanie współfinansowane było ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Poddziałania 6.1.1 POKL.

Celem głównym badania była identyfikacja przyczyn, skali, charakteru oraz skutków podejmowania i świadczenia pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim. Potrzeba jego osiągnięcia w warunkach wyjątkowej wrażliwości problematyki wymagała zastosowania jednocześnie metod kwantyfikowalnych i jakościowych. Połączenie tych metod umożliwiło hybrydyzację sposobów pozyskania źródeł danych, stanowiącą wynik ich triangulacji. Na potrzeby projektu przeprowadzono:

- badania oparte na danych wtórnych pochodzących ze źródeł zastanych (badania niereaktywne *desk research*);
- badania oparte na danych pierwotnych pochodzących z badań własnych (badania *field research*) przy zastosowaniu metod ilościowych (wywiady kwestionariuszowe, **Pen and Paper Interview** PAPI) i jakościowych (indywidualne wywiady pogłębione *Individual in-Depth Interview* IDI) z mieszkańcami pięciu podregionów województwa mazowieckiego: ciechanowsko-płockim, ostrołęcko-siedleckim, radomskim, warszawskim wschodnim, warszawskim zachodnim i w m. st. Warszawie.

W ramach badań o charakterze ilościowym przeprowadzono 2700 wywiadów kwestionariuszowych z osobami pełniącymi rolę głowy gospodarstwa domowego. Dobór respondentów do badania miał charakter losowo-warstwowy. Operat losowania został skonstruowany na podstawie bazy gospodarstw domowych należących do GUS. Badanie jakościowe przeprowadzone zostało za pomocą pogłębionych wywiadów indywidualnych. Informacje uzyskane w ten sposób wykorzystano do pogłębienia uzyskanych wyników z wywiadów kwestionariuszowych PAPI w trakcie realizacji badania ilościowego. Na potrzeby badania przeprowadzono 85 IDI z pełnoletnimi członkami gospodarstw domowych, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną w momencie badania lub w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Dobór do badania miał charakter celowy. Respondenci rekrutowani byli podczas realizacji badania ilościowego (PAPI) oraz za pomocą metody RDS. Niestety metoda RDS okazała się nieskuteczna, dlatego zastąpiono ją tradycyjną metodą kuli śniegowej. Osobny IDI został przeprowadzony z pracownikiem Okręgowego Inspektoratu Pracy Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie.

2. Analiza źródeł zastanych

Badania oparte na danych wtórnych obejmowały analizę: tematycznych raportów z badań empirycznych opisujących zjawisko szarej strefy, dokumentów strategicznych województwa mazowieckiego, dokumentów prawnych regulujących zasady kontrolowania zjawiska wykonywania pracy nierejestrowanej, wyników kontroli legalności zatrudnienia przygotowanych przez pracowników Państwowej Inspekcji Pracy, danych statystycznych opisujących strukturalne uwarunkowania szarej strefy rynku pracy w poszczególnych podregionach wojewódz-

stwa mazowieckiego i m. st. Warszawie oraz jej przestrzenne zróżnicowanie w oparciu o podstawowe wskaźniki rozwoju oraz skalę i zakres występowania szarej strefy rynku pracy w pozostałych krajach członkowskich UE.

Badania Głównego Urzędu Statystycznego

W świetle badań i szacunków GUS, w Polsce w latach 2005–2012 liczba osób, które pracowały w szarej strefie wynosiła od 1035 tys. (2005) do 1168 tys. (2008). Ich szacunkowy udział w ogólnej liczbie pracujących kształtował się na poziomie od 7,1% (2011) do 7,7% (2008).

Wyniki badań modułowych prowadzonych przez GUS cyklicznie od 2005 r. w ramach Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) pokazują, że skala tego zjawiska jest ciągle znacząca. Jednakże **liczba osób wykonujących pracę nierejestrowaną w latach 1995-2010 zmalała o 76% (z 2 199 tys. osób w 1995 r. do 732 tys. w 2010 r.)**. Zleceniodawcami pracy nierejestrowanej są **trzy razy częściej gospodarstwa domowe, niż pozostałe podmioty**: znacznie rzadziej świadczona jest ona na rzecz prywatnych firm, najrzadziej zaś, jako praca na własny rachunek.¹³²

Zatrudnianiem nierejestrowanym pracowników częściej zainteresowane są **gospodarstwa wiejskie** niż miejskie (w 2010 r. odpowiednio: 4,7% i 3,3%). Praca nierejestrowana na rzecz gospodarstw domowych wykonywana jest najczęściej **przez krótki okres**, nie dłużej niż 5 dni. Liczba robocizni dotyczących pracy nierejestrowanej jest zróżnicowana ze względu na jej rodzaj i charakter. Niektóre prace, takie jak korepetycje, opieka nad osobami starszymi, dziećmi mają charakter długookresowy.¹³³

Pracę nierejestrowaną częściej wykonują **mężczyźni** (64,9% w 2010 r.) niż kobiety. Najczęściej świadczona jest przez **osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym** (w 2010 r. udział ich wyniósł 34,8%), najrzadziej zaś przez osoby z wykształceniem wyższym (w 2010 r. odsetek ich wyniósł 13,3%).

Wiek nie jest czynnikiem istotnie determinującym wykonywanie pracy nierejestrowanej. Praca nierejestrowana częściej podejmowana jest przez osoby w wieku aktywności zawodowej - w latach 1995-1998 najczęściej była wykonywana przez osoby **w wieku 35-44 lata** (udział ich wyniósł odpowiednio: 26,9% i 26,8%), a w latach 2004-2009 przez osoby między **45 a 49 rokiem życia** (udział ich wyniósł odpowiednio: 29,2% i 32,0%). Najrzadziej prace nierejestrowaną wykonywały osoby starsze, mające ukończone 60 lat.

Głównymi powodami podejmowania pracy nierejestrowanej jest: **zła sytuacja na rynku pracy** (odsetek osób wahał się od 38,9% w 1995 r. do 57,3% w 2004 r.) oraz **zbyt niskie dochody uzyskiwane przez gospodarstwa domowe** (odsetek osób wahał się od 63,0% w 1995 r. do 34,7% w 2009 r.). Na decyzje respondentów o podjęciu pracy nierejestrowanej wpływają również **rozwiązania systemowe dotyczące opodatkowania dochodów czy odprowadzenia składek do ZUS**. Motywy te mają jednak znacznie mniejsze znaczenie, niż dwa poprzednie.

¹³² Kałaska M., Kostrubiec S, Witkowski J. *Praca nierejestrowana w Polsce w 1995 r.*, GUS, Warszawa 1996, Kostrubiec S. (red.) *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 r.*, GUS, Warszawa 1999, *Praca nierejestrowana w Polsce 2004 r.*, GUS, Warszawa 2005, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2010, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 ... dz. cyt.*

¹³³ *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r... dz., cyt., s. 82*

Gospodarstwa domowe najczęściej deklarowały zamiar zatrudnienia pracowników nierejestrowanych do wykonywania **prac ogrodniczo-rolnych oraz remontów i napraw**. W latach 1995-2010 zwiększył się popyt na remonty i naprawy a zmniejszył na prace ogrodniczo-rolne. Zwiększył się również popyt gospodarstw domowych na prace domowe (sprząatanie), usługi budowlane, usługi kosmetyczne i fryzjerskie.

Wyniki badań prowadzonych przez GUS dotyczące pracy nierejestrowanej nie pozwalają na rozpoznanie tego zjawiska na poziomie poszczególnych regionów Polski, ponieważ liczebność badanej zbiorowości jest zbyt mała dla uzyskania tzw. reprezentatywności dla regionów.

Badania prowadzone przez ośrodki naukowe

Większość badań pracy nierejestrowanej podejmowanych przez instytucje naukowe prowadzona była na próbach ogólnopolskich i miało charakter incydentalny. Wynika z nich, że największe znaczenie podczas podejmowania decyzji o pracy nierejestrowanej mają **czynniki ekonomiczne**. W przypadku oferujących zapotrzebowanie na ten rodzaj pracy jest to **dążenie do minimalizacji kosztów pracy i maksymalizacji zysku**, a w przypadku pracobiorców - **uzyskanie dochodu pozwalającego na zaspokojenie potrzeb członków gospodarstwa domowego**. Motywem do podjęcia pracy nierejestrowanej lub zatrudnienia w ten sposób pracownika może być również **chęć uniknięcia uciążliwości administracyjnych związanych z zatrudnieniem czy zwolnieniem pracownika**. Przestanki ekonomiczne są związane z czynnikami instytucjonalnymi. Praca nierejestrowana pozwala uniknąć: obowiązku płacenia składek na ubezpieczenie społeczne, rejestracji w ZUS, comiesięcznego rozliczenia z ZUS i urzędem skarbowym, ponoszenia kosztów urlopu wypoczynkowego, kosztu części wynagrodzenia obciążającego pracodawcę za dni zwolnienia lekarskiego, płacenia wyższego wynagrodzenia za nadgodziny i pracę w dni ustawowo wolne od pracy, obowiązku przestrzegania przepisów prawa pracy oraz daje możliwość natychmiastowego rozwiązania stosunku pracy, bez konieczności wypłacania odprawy. W przypadku pracobiorców zatrudnienie nierejestrowane pozwala na uzyskanie dochodu lub jego zwiększenie oraz dostosowanie rodzaju, charakteru i czasu pracy do własnych potrzeb i oczekiwań. Wyniki prowadzonych dotąd badań wskazują również na wysoki poziom przyzwolenia społecznego na podejmowanie pracy nierejestrowanej.¹³⁴

Problematyka szarej strefy rynku pracy i pracy nierejestrowanej w odniesieniu do województwa mazowieckiego podjęta została tylko w jednym badaniu, przeprowadzonym przez Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN¹³⁵ Badacze dla określenia

¹³⁴por. B. Nogalski, J. Karpacz, A. Wójcik-Karpacz *Małe przedsiębiorstwa w obliczu gospodarczego cienia* w J. Ostaszewski (red.) *Polski przedsiębiorca we współczesnym otoczeniu prawno-ekonomicznym*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2004, M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej w ... dz. cyt.*, M. Bednarski, E. Kryńska, K. Pater, M. Walewski (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne. Raport końcowy z badań*, IPISS, CBOS, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa 2008, T. Smuga *Badanie strat budżetu państwa wynikających z istnienia szarej strefy w turystyce*, Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Departament Turystyki Ministerstwa Gospodarki, Warszawa 2006 r., G. Kacprowicz (red.) *Zjawisko długotrwałego bezrobocia w województwie podlaskim* WUP w Białymstoku, Białystok 2011, M. Kozyra Cybulska, A. Molenda, E. Wojnar, M. Zieliński *Badanie warunków i jakości życia oraz zachowań ekonomicznych w gospodarstwach domowych. Działalność nierejestrowana*, US w Rzeszowie, PTS, Rzeszów 2010

¹³⁵ Badania przeprowadzono w latach 2010–2011 w ramach projektu „Społeczno-demograficzne uwarunkowania rozwoju Mazowsza 1” na zlecenie Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego. Badania te stanowią

skali i zakresu tych zjawisk, obok metod pośrednich, przeprowadzili badania ankietowe wśród władz gminnych oraz wywiady pogłębione we wszystkich PUP działających na terenie Mazowsza. Wyniki tych badań wskazały, że praca nierejestrowana jest wykonywana na terenie większości podregionów województwa mazowieckiego. Oszacowano, że praca świadczona jest w ten sposób przez ponad 67 tys. mieszkańców regionu. Wykazano również istnienie wysokiego poziomu przyzwolenia na tego rodzaju zachowania nie tylko wśród mieszkańców regionu, ale również wśród urzędników instytucji władzy i administracji samorządowej.

Wyniki działalności kontrolnej Państwowej Inspekcji Pracy

Organem nadzorującym i kontrolującym legalność zatrudnienia i innej pracy zarobkowej jest Państwowa Inspekcja Pracy (PIP). Na poziomie regionalnym zajmują się tym pracownicy Okręgowych Inspektoratów PIP. Analiza danych uzyskanych z takich jednostek stanowi cenne źródło informacji o charakterze i kierunkach zachodzących zmian w zakresie zatrudnienia nierejestrowanego. Dlatego też na potrzeby badania „Praca nierejestrowana na Mazowszu – *jaj skala, charakter i skutki społeczne*” przeprowadzono analizę danych za lata 2010-2013 dotyczących kontroli legalności zatrudnienia na terenie województwa mazowieckiego i wykrytych podczas nich nieprawidłowości. Informacje na ten temat pochodziły z Okręgowego Inspektoratu PIP w Warszawie.

Analiza danych uzyskanych z PIP wskazuje, że **głównym motywem oferowania miejsc pracy nierejestrowanej jest chęć obniżenia kosztów związanych z płaceniem składek do systemu ubezpieczeń społecznych**. Powód ten jest równie istotny dla podmiotów prowadzących działalność gospodarczą, jak i dla gospodarstw domowych. Najczęściej wykrywanymi nieprawidłowościami na terenie województwa mazowieckiego i w poszczególnych jego podregionach było **nieterminowe zgłoszenie osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego**¹³⁶ oraz **niepłacenie składek na Fundusz Pracy w przewidzianym przepisami terminie**¹³⁷. Nieprawidłowości te najczęściej wykrywane były na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i m. st. Warszawy. W obu podregionach ujawniane były najczęściej wszystkie nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy.

Z danych PIP wynika także, iż w latach 2010-2013 w województwie mazowieckim obserwowano **nasilenie się praktyk polegających na nielegalnym zatrudnianiu cudzoziemców**. Świadczy o tym odnotowany w analizowanym okresie wzrost o 45,9% ujawnionych nieprawidłowości w tym zakresie **Najczęściej nieprawidłowości związane z zatrudnianiem cudzoziemców wykrywane były na terenie podregionu warszawskiego zachodniego i m. st. Warszawy oraz podregionów ostrołęcko-siedleckiego i warszawskiego wschodniego**. Praktyką, którą najczęściej stosują mazowieccy pracodawcy jest zatrudnianie cudzoziemców nieposiadających wymaganego zezwolenia na pracę oraz zatrudnienie cudzoziemca nieposiadającego ważnej wizy lub innego dokumentu uprawniającego do pobytu na terenie Polski. Niektórzy decydują się również na zatrudnianie ich na warunkach innych niż te, które zostały określone w wydanym zezwoleniu na pracę.

część projektu systemowego "Trendy rozwojowe Mazowsza". Szara strefa mazowieckiego rynku pracy stanowiła jedno z wielu zagadnień poruszanych w ramach tych badań.

¹³⁶ Liczba ich dla Mazowsza wahała się od 219 przypadków w 2011 r. do 261 w 2012, w 2013 wyniosła 259.

¹³⁷ Liczba ich dla Mazowsza wahała się od 118 przypadków w 2010 r. do 192 w 2013 r.

Elementy sytuacji społeczno-ekonomicznej województwa mazowieckiego

Przeprowadzona w ramach projektu „*Praca nierejestrowana na Mazowszu – jaj skala, charakter i skutki społeczne*” analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej województwa mazowieckiego pod kątem wyodrębnienia czynników determinujących oferowanie i wykonywanie pracy nierejestrowanej dotyczyła takich zagadnień, jak:

– **Profil demograficzny.** W jej wyniku ustalono, iż głównym skupiskiem ludności województwa mazowieckiego jest m. st. Warszawa. Zamieszkuje go blisko jedna trzecia całej populacji regionu. W latach 2005-2013 liczby ludności Mazowsza zwiększyła się o 3,1%. Największe przyrosty odnotowano na obszarach przylegających do Warszawy, czyli w podregionie warszawskim zachodnim (9,5%) i warszawskim wschodnim (8,7%). Jedynie w podregionie radomskim liczba ludności zmniejszyła się o 0,7%. Wzrost liczby ludności w większości podregionów Mazowsza jest przede wszystkim wynikiem dodatniego salda migracji wewnętrznych. Ludność napływa głównie do m. st. Warszawy oraz sąsiadujących z nią podregionów warszawskiego wschodniego i warszawskiego zachodniego. Sąsiadujące ze stolicą podregiony stanowią coraz częściej cel dla ludności napływowej ze względu na większą dostępność powierzchni, która jest im niezbędna do prowadzenia działalności gospodarczej. Ponadto przyciągają ich również niższe niż w Warszawie koszty zakupu czy wynajmu mieszkań. Napływ ludności zwiększa także zapotrzebowanie na usługi budowlane i prace remontowe, które należą do prac najczęściej wykonywanych w sposób nierejestrowany. Miejscem docelowym obcokrajowców jest natomiast Warszawa. W 2013 r. ponad połowa (59%) cudzoziemców wybierała m. st. Warszawę. Udział cudzoziemców w pozostałych podregionach województwa był niewielki. Jednakże oni również zaczynają interesować się osiedlaniem w podregionie warszawskim zachodnim - w 2013 r. jako miejsce swojej emigracji wybrał go co czwarty cudzoziemiec. **Na obszarze tym może zatem zwiększać się skala pracy nierejestrowanej cudzoziemców. Udział cudzoziemców w pozostałych podregionach województwa był niewielki.**

– **Podmioty gospodarcze.** Liczba mazowieckich podmiotów gospodarczych wpisanych do systemu REGON wykazuje tendencje wzrostową z wyłączeniem roku 2011, co było skutkiem słabnącej koniunktury gospodarczej. W 2013 r. najwięcej podmiotów funkcjonowało na terenie m. st. Warszawy (51,2%). W podregionach peryferyjnych jest ich znacznie mniej w podregionie warszawskim zachodnim stanowiły 15,1% i warszawskim wschodnim 12%. Pozostałe niecałe 22% firm działało w podregionie ostrołęcko-siedleckim (8,1%), radomskim (7%) i ciechanowsko-płockim (6,4%). Działalność podmiotów gospodarczych związana jest przede wszystkim z sektorem usług (w 2013 r. wyniósł 79,8%). Koncentracja tego sektora występuje w m. st. Warszawie - w 2013 r. wynosił 84,7%. W pozostałych czterech podregionach jego wartości nie były tak zróżnicowane i kształtowały się od 71% w podregionie ostrołęcko-siedleckim do 74,7% w podregionie warszawskim wschodnim. Natomiast w podregionie warszawskim zachodnim wskaźnik ten był zbliżony do 80%. Znacznie mniejszy był udział sektora przemysłu w ogólnej liczbie podmiotów w województwie mazowieckim i w 2013 r. wyniósł 18,6%. W większości podregionów Mazowsza sektor ten skupia coraz mniej podmiotów. Jedynie w podregionie radomskim obserwowano wzrost jego udziału w zasobie podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON. W regionie Mazowsza zmniejsza się odsetek podmiotów w sektorze rolnictwa. Koncentrują się one w dwóch podregionach ostrołęcko-siedleckim (56,8%) i ciechanowsko-płockim (5,3%). Tylko w tym ostatnim podregionie w latach 2009-2013 nieznacznie zwiększył się odsetek podmiotów prowadzących działalność rolną (wzrost o 0,1%). Wyniki prowadzonych do tej pory badań dotyczących skali i zakresu pracy nierejestrowanej wskazują, że usługi i rolnictwo są sektorami, które determinują zjawisko

pracy nierejestrowanej. Pozwala to wnioskować, że **mazowieckie podregiony o silnie rozwiniętym rolnictwie, mogą być zagrożone wzrostem popytu na prace nierejestrowaną** Podkreśla się w nich, że zawody w jakich zatrudniani są nielegalni pracownicy na Mazowszu, charakteryzują się mniejszymi wymaganiami kwalifikacyjnymi i należą do najmniej płatnych zajęć. W powiatach ziemskich np. w podregionie ostrołęcko-siedleckim i ciechanowsko-płockim najczęściej zjawisko to występuje w rolnictwie, budownictwie i przetwórstwie przemysłowym.

– **Pracujący.** Analiza liczby pracujących wskazuje, że województwo mazowieckie jest regionem bardzo zróżnicowanym pod względem ekonomicznym. W 2013 r. **blisko 56% wszystkich pracujących w tym regionie, pracowało w Warszawie, a pozostałych 44% w pięciu pozostałych podregionach.** Regionalne rozmieszczenie pracujących w dużym stopniu wynika z rozmieszczenia produkcji. Ponadto ponad 60% wartości dodanej brutto w województwie mazowieckim wytwarzane było w Warszawie¹³⁸ Warszawa i jej okolice to obszary o nowoczesnej strukturze pracujących, którą cechuje duży odsetek pracujących w sektorze usług, zaś niski w rolnictwie. Pozostałe podregiony województwa mazowieckiego, to obszary o dość wysokim odsetku pracujących w rolnictwie. W 2012 r. najwyższy odsetek pracujących w sektorze usługowym odnotowano w m. st. Warszawie (86%). Najwyższe udziały pracujących w przemyśle (30,5%) miał podregion warszawski wschodni. Na kolejnych miejscach plasowały się podregiony ciechanowsko-płocki (26,2%) i warszawski zachodni (25,4%). Natomiast rolnictwo w największym stopniu tworzyło miejsca pracy w podregionie ostrołęcko-siedleckim (45,8%) i radomskim (39,8%). Warszawa i jej okolice to obszary o nowoczesnej strukturze pracujących, którą cechuje duży odsetek pracujących w sektorze usług, zaś niski w rolnictwie. Pozostałe podregiony województwa mazowieckiego, to obszary o dość wysokim odsetku pracujących w rolnictwie, który ma trend malejący.

– **Bezrobocie.** Poziom stopy bezrobocia jest w województwie mazowieckim niższy niż w kraju. Wewnątrz regionu sytuacja jest spolaryzowana, bowiem są tylko dwa podregiony, w których stopa bezrobocia jest niższa od średniej krajowej (m. st. Warszawa i podregion warszawski zachodni). W pozostałych stan nierównowagi na rynku pracy jest większy, a szczególnie niebezpieczne rozmiary osiąga w podregionie radomskim. W 2013 r. stopa bezrobocia w województwie mazowieckim kształtowała się na poziomie 11,1%. Najniższą wartość osiągnęła w m. st. Warszawie (4,8%), najwyższą w podregionie radomskim (24,6%). W 2013 r. w województwie mazowieckim było 283,2 tys. osób bezrobotnych. Najwięcej bezrobotnych było w m. st. Warszawa, a najmniej w podregionie warszawskim wschodnim. Liczba bezrobotnych we wszystkich podregionach w 2013 r. była mniejsza w porównaniu do 2005 r., a w całym województwie mazowieckim zmniejszyła się o ponad 14%. Największe jej obniżenie odnotowano w podregionie ciechanowsko-płockim (o ponad 23%), a najmniejsze w podregionie warszawskim zachodnim (o 3,3%). W latach 2005-2013 częściej bezrobotni byli mężczyźni niż kobiety. **Ponieważ wyniki badań GUS dotyczące pracy nierejestrowanej w Polsce dowodzą, że częściej pracę nielegalną wykonują mężczyźni niż kobiety należy przypuszczać, że w regionach, w których udział w zasobie bezrobocia mężczyzn jest wyższy niż kobiet, będzie większe natężenie pracy nierejestrowanej.** W 2013 r. udział mężczyzn w zbiorowości bezrobotnych mieszkańców Mazowsza wyniósł 52,8%. Wyższe udziały odnotowano jedynie w podregionach: warszawskim wschodnim (56,6%) i radomskim (53,7%). Należy dodać, iż w tych regionach odnotowano w 2013 r. najwyższe przyrosty odsetka bezrobotnych mężczyzn w porównaniu do 2005 r.

¹³⁸ Por. *Analiza zróżnicowań rozwoju społeczno-gospodarczego istniejących i postulowanych podregionów województwa mazowieckiego*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa 2012.

W 2013 r. udział w bezrobociu osób do 24 roku życia w województwie wyniósł 17,1%, w czterech podregionach wartość tego wskaźnika była wyższa od wojewódzkiego, co wystąpiło w podregionie ostrołęcko-siedleckim (24,3%) ciechanowsko-płockim (19,7%), radomskim (17,9%) i warszawskim wschodnim (17,9%). Największe udziały w zasobie bezrobotnych mają osoby w wieku 25-34 lata, w 2013 r. udział ich wyniósł 27,4%. W kolejnych kohortach wieku ich odsetek był mniejszy. Odsetek bezrobotnych osób należących do tej kategorii wieku dominuje we wszystkich analizowanych jednostkach terytorialnych i był wyższy niż dla całego regionu w podregionie ostrołęcko-siedleckim (30,2%) i radomskim (28,4%). **Duże udziały w bezrobociu młodszych grup wiekowych mogą sprzyjać podejmowaniu pracy nierejestrowanej, traktowanej jako źródło podstawowego dochodu.**

Analiza struktury bezrobocia według poziomu wykształcenia pokazuje z jednej strony, że w zasobie bezrobocia dominują we wszystkich podregionach osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz gimnazjalnym i poniżej, a z drugiej - że w latach 2005-2013 udział ich uległ zmniejszeniu. Najwyższe odsetki bezrobotnych z wykształceniem zasadniczym zawodowym odnotowano w podregionie radomskim, a z gimnazjalnym i poniżej - w ciechanowsko-płockim. Wyniki badań GUS wskazują, że praca nierejestrowana jest najczęściej podejmowana przez osoby o niskim poziomie wykształcenia. Zatem osoby bezrobotne o takich cechach mogą szybciej wiązać się z szarą strefą gospodarki, gdzie występują najczęściej niskie wymagania kwalifikacyjne, ale też niskie wynagrodzenia. **Sklonność do podejmowania pracy nierejestrowanej może zatem wystąpić ze szczególnym nasileniem w obu tych podregionach, gdzie osoby o najniższym potencjale kwalifikacyjnym mogą być wykorzystywane do wykonywania prac rolno-ogrodniczych.**

W 2013 r. największy odsetek w zasobie bezrobocia stanowili mieszkańcy Mazowsza legitymujący się wykształceniem gimnazjalnym i poniżej (27%) oraz zasadniczym zawodowym (25,3%). Najrzadziej zjawisko bezrobocia dotyczyło osób z wykształceniem wyższym (14%). Analiza struktury bezrobocia w latach 2005-2013 wskazuje na zwiększanie się wśród bezrobotnych mieszkańców Mazowsza we wszystkich podregionach udziału osób z wykształceniem wyższym. Najszybciej proces ten postępuje w m. st. Warszawie, gdzie blisko połowę bezrobotnych stanowią **osoby z wykształceniem wyższym oraz policealnym i średnim zawodowym. Zbiorowość ta może być szczególnie podatna na wykonywanie w ramach pracy nierejestrowanej korepetycji, opieki nad dziećmi, czy sprzedaży.**

Bezrobocie ma w województwie mazowieckim charakter długookresowy. Sytuacja taka może wpływać na wzrost skłonności do podejmowania pracy nierejestrowanej tym bardziej, że osoby te najczęściej nie mają prawa do pobierania zasiłku z tytułu bezrobocia i stają się beneficjentem innych świadczeń systemu pomocy społecznej. W 2013 r. odsetek osób poszukujących pracy powyżej jednego roku w województwie mazowieckim wyniósł 42,9%. Poziom bezrobocia długookresowego był wyższy niż średnia dla całego regionu w dwóch podregionach: radomskim (48,9%) i ostrołęcko-siedleckim (45,5%). Najniższy odsetek osób bezrobotnych dłużej niż rok odnotowano w podregionie warszawskim zachodnim (36,5%). W latach 2005-2013 we wszystkich podregionach Mazowsza odsetek długotrwale bezrobotnych się zmniejszył. W największym stopniu udział ich zmniejszył się w podregionie ciechanowsko-płockim (o 15,6 pkt. proc.) i warszawskim wschodnim (o 14,3 pkt. proc.). W podregionach **radomskim i ostrołęcko-siedleckim**, na których utrzymuje się długookresowe bezrobocie zmiany zachodziły najwolniej (udział ich zmniejszył się odpowiednio: 7,8 pkt. proc. i 9,9 pkt. proc.). W tych podregionach **praca nierejestrowana może się rozwijać, gdyż może stanowić**

główne źródło otrzymywania dochodów dla osób bezrobotnych¹³⁹. Ponadto są to rejony rolnicze, co sprzyja podejmowaniu w ramach pracy nierejestrowanej zajęć o charakterze rolniczo-ogrodniczym, czy usług budowlanych.

– **Poziom wynagrodzeń.** Wpływ na skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej ma również wysokość wynagrodzeń wypłacanych pracownikom z tytułu wykonywanej pracy. Niewspółmierne do potrzeb gospodarstw domowych wynagrodzenia mogą motywować do interesowania się pracą nierejestrowaną jako dodatkowym źródłem pozyskiwania dochodów. Z przeprowadzonych analiz wynika, że **najbardziej zagrożone ryzykiem podejmowania dodatkowej pracy nierejestrowanej są mieszkańcy podregionów ostrołęcko-siedleckiego i radomskiego**. Na tych obszarach przeciętne miesięczne wynagrodzenie w relacji do średniej krajowej kształtowało się na najniższym poziomie. W 2013 r. wynosiło odpowiednio: 85,2% i 89,4%. Niepokojące jest obserwowane w latach 2005-2013 pogłębienie się tej różnicy w podregionie ostrołęcko-siedleckim.

3. Wyniki badań własnych – badania jakościowe

Na potrzeby badania *"Praca nierejestrowana na Mazowszu – jej skala, charakter i skutki społeczne"* przeprowadzono 85 indywidualnych wywiadów pogłębionych z dobranymi celowo w trakcie badań ilościowych – pełnoletnimi członkami gospodarstw domowych wykonującymi pracę nierejestrowaną w okresie prowadzenia badania lub w okresie 12 miesięcy poprzedzających badanie. Przeprowadzono również jeden wywiad pogłębiony z pracownikiem Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Warszawie.

Mechanizm podejmowania pracy nierejestrowanej z perspektywy biografii zawodowej

Uzyskane z wywiadów informacje wskazują na to, że na podejmowanie pracy nierejestrowanej wpływa bardzo wiele czynników związanych z przebiegiem biografii zawodowej osób decydujących się na jej świadczenie. Czynniki te związane są z sytuacjami pojawiającymi się w życiu zawodowym i prywatnym człowieka. Wykonywanie pracy nierejestrowanej może przeplatać się z okresami wykonywania pracy legalnej, czy częściowo rejestrowanej. Może również występować na zmianę z okresami bezrobocia, bierności zawodowej czy też ważnymi wydarzeniami w życiu osobistym, takimi jak zmiana stanu cywilnego, urodzenie dzieci, konieczność zaopiekowania się zależnym członkiem rodziny czy doznanie trwałego uszczerbku na zdrowiu. Na skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej mogą mieć wpływ decyzje o zmianie miejsca zamieszkania, a także możliwości oferowane w tym zakresie przez lokalny rynek pracy. Niekiedy raz podjęta decyzja o pracy nierejestrowanej powoduje, że kolejne prace są już wyłącznie świadczone właśnie w ten sposób, stając się stałym i trwałym elementem biografii zawodowej.

Na taką formę świadczenia pracy decydują się często uczniowie szkół średnich i studenci szkół wyższych, którzy podejmują pracę nierejestrowaną najchętniej w okresie wakacyjnym. Czynią tak również osoby starsze, które po uzyskaniu niskich świadczeń emerytalnych nadal

¹³⁹ Na problem ten zwracali uwagę pracodawcy powiatu szydłowskiego, w którym bezrobocie długookresowe jest najwyższe w regionie Mazowsza w ramach badań jakościowych jakie były przeprowadzone w grudniu 2009 r. w ramach realizacji projektu „Badanie dotychczasowych trendów społeczno-gospodarczych oraz opracowanie prognozy zmian zasobów pracy Mazowsza do 2013 r.” Patrz szerzej: I. Kukulak-Dolata, *Powiat szydłowiecki [w:] Rozwój zasobów i miejsc pracy na Mazowszu. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze*, red. E. Kryńska, IPISS, Warszaw 2011, s. 245.

chęć być aktywne zawodowo ze względu na konieczność pozyskania dodatkowych dochodów, pozwalających pokryć koszty związane z zaspokojeniem podstawowych potrzeb.

Decyzja o świadczeniu pracy nierejestrowanej zależy również od czasu jej wykonywania. W przypadku prac trwających krótko lub sporadycznie, nie praktykuje się na ogół podpisywania umów o pracę. Jej wykonywanie bez umowy pozwala bowiem na uzyskanie wyższego wynagrodzenia. Ponadto pozwala na pominięcie żmudnych i długotrwałych procedur związanych z legalnym zatrudnieniem pracownika. Co prawda, istnieje możliwość zawarcia umowy cywilno-prawnej, ale wysokość uzyskiwanego wówczas wynagrodzenia jest mniejsza. Na wykonanie takich prac umawia się pracodawca z pracownikiem telefonicznie lub osobiście. Praca wykonywana jest tylko wówczas, gdy zaistnieje taka potrzeba. W ten sposób umawiane są prace wykonywane (między innymi) przez pracowników budowlanych, sprzątaczkę, czy nianie. Prace wykonywane krótko i sporadycznie (doraźnie) są również podejmowane przez osoby, którym stan zdrowia nie pozwala na pracę stałą. Wówczas na decyzję o przyjęciu oferty największy wpływ ma samopoczucie pracownika, związane z nasileniem się lub osłabieniem objawów chorobowych.

Charakter i typy pracy nierejestrowanej

Praca nierejestrowana traktowana jest jako źródło uzupełniające dochód uzyskiwany z tytułu wykonywania pracy głównej lub pobieranych świadczeń społecznych takich, jak renty, świadczenia z pomocy społecznej czy zasiłki dla bezrobotnych. W przypadku tych osób ta forma świadczenia pracy stanowi główne źródło utrzymania i jest koniecznością. Na taki sposób świadczenia pracy decydują się również bezrobotni, którym nie udało się znaleźć legalnego zatrudnienia. Wówczas szukają pracy legalnej w trakcie pracy nierejestrowanej lub nakłaniają pracodawcę, by zatrudnił ich w sposób legalny.

Prace wykonywane w szarej strefie rynku pracy różnią się charakterem, czasem wykonywania, częstotliwością, sposobem wynagradzania, typem pracodawcy oraz motywem i okolicznościami jej podjęcia. Ta różnorodność czynników determinujących podejmowanie decyzji powoduje, że rodzajów prac nierejestrowanych jest bardzo dużo. Prace te stanowią główne lub dodatkowe źródło dochodu. Wykonywane mogą być na rzecz gospodarstwa domowego lub podmiotu gospodarczego.

Dla gospodarstw domowych mieszkańcy Mazowsza świadczą pracę jako: opiekunka dziecięca, opiekunka osoby starszej, pomoc domowa, pracownik budowlany i remontowy, hydraulik, korepetytor, a nawet podejmują się pisanie prac magisterskich i licencjackich. Prace wykonywane na rzecz gospodarstw domowych można podzielić zatem na dwie kategorie. Pierwsza - to te, które nie wymagają posiadania wysokich kwalifikacji zawodowych, np. sprzątanie, opieka na osobami starszymi i dziećmi. Druga grupa to prace wykonywane przez specjalistów. Do tej grupy zaliczyć należy korepetycje oraz prace budowlane i remontowe, usługi kosmetyczne oraz pisanie dla studentów prac magisterskich i licencjackich, czy referatów na zaliczenie.

Nieco inaczej wygląda sytuacja w przypadku prac wykonywanych dla firm. Tutaj mamy do czynienia z większą różnorodnością, jednakże można je również podzielić na prace proste, których podjęcie nie wymaga posiadania wiedzy specjalistycznej, a jedynie niekiedy krótkiego przeszkolenia oraz takie, które wymagają posiadania przygotowania zawodowego. Niektóre spośród prac nierejestrowanych wykonywanych dla firm są takie same, jak w przypad-

ku gospodarstw domowych. Dotyczy to prac budowlanych i remontowych, czy sprzątania. Pracami nierejestrowanymi, które wykonywane były na rzecz firm we wszystkich badanych podregionach są sprzedaż w sklepach, praca w barze, restauracji oraz sprzątanie.

Na rzecz podmiotów gospodarczych pracownicy nierejestrowani podejmują się pracy, jako: handlowcy, telemarketerzy, sprzedawcy, *mystery shoppers*, specjaliści ds. marketingu, kelnerzy/kelnerki, pomoce kuchenne, barmani/barmanki, hydraulicy, pomoce w zakładzie ślusarskim, szwaczki, sprzątaczkę, sortowacze ubrań, elektromonterzy, magazynierzy, kierowcy, kurierzy, recepcjoniści, informatycy, graficy komputerowi.

Prace świadczone w sposób nierejestrowany nie wymagają z reguły posiadania specjalistycznych umiejętności, ani też szkolenia. Bardzo często wykonują je osoby posiadające znacznie wyższe kwalifikacje zawodowe niż potrzebne do wykonywania danej pracy. Również praca nierejestrowana podejmowana jako dodatkowe źródło dochodu często jest pracą wykonywaną poniżej posiadanych kwalifikacji zawodowych. Należy jednak zaznaczyć, że w przypadku tej grupy osób, chętniej podejmowane są prace zgodne z posiadanymi kompetencjami i wykształceniem.

Gospodarstwa domowe, których członkowie wykonują pracę nierejestrowaną nie unikają zatrudniania w ten sposób osób świadczących pracę na rzecz ich rodzin. Jediną barierę, która ograniczała tę skłonność były niskie dochody gospodarstwa domowego.

Źródła informacji o miejscach pracy nierejestrowanej

Oferty pracy nierejestrowanej pochodzą z różnych źródeł, przy czym nie ma znaczenia, czy jest to praca główna czy dodatkowa, całkowicie czy częściowo nierejestrowana. **Najczęściej jednak informacje o takich ofertach pochodzą od znajomych lub najbliższej rodziny.** Taki sposób uzyskiwania informacji zmniejsza ryzyko świadczenia pracy na rzecz nieuczciwego pracodawcy. Daje również gwarancje zatrudniającym w sposób nierejestrowany pracodawcom pozyskania kompetentnego i godnego zaufania – polecanego – pracownika. Ma to zwłaszcza znaczenie w przypadku gospodarstw domowych angażujących nierejestrowanych pracowników do opieki nad dziećmi czy osobami starszymi lub prac porządkowych w domu.

Osoby poszukujące pracy nierejestrowanej wykorzystują również do tego celu **internetowe portale pracy i prasę lokalną.** Zdarza się również, że oferty pracy nierejestrowanej pozyskiwane są **przez przypadek**, podczas szukania pracy legalnej. Okazuje się bowiem, że **zamieszczane oferty pracy, wyglądające na pracę wykonywaną w sposób legalny, w rzeczywistości okazują się być ofertą pracy nierejestrowanej.** Do ujawnienia prawdziwej formy zatrudnienia dochodzi niekiedy podczas rozmowy kwalifikacyjnej. Pracodawca informuje przyszłego pracownika, że będzie wykonywał pracę nierejestrowaną, ze względu na sytuację ekonomiczną firmy. Jeśli odpowiada to osobie poszukującej pracy, wówczas dochodzi do zatrudnienia nierejestrowanego. Niekiedy forma zatrudnienia pracownika może ulec zmianie w trakcie obowiązywania podpisanej wcześniej umowy pisemnej, bez uzgadniania zmian z pracownikiem. Problem polega jednak na tym, że zmiany dotyczą przekształcenia się pracy legalnej w pracę całkowicie lub częściowo nierejestrowaną. Inicjatorami wprowadzania takich zmian są pracodawcy, co stawia pracownika na przegranej pozycji i zmusza do ich zaakceptowania. Pracownicy mogą również stać się osobami świadczącymi pracę nierejestrowaną po wygaśnięciu podpisanych z pracodawcami umów, na podstawie których do tej pory byli zatrudnieni. Pracodawcy proponują w takich przypadkach, zamiast podpisania kolejnej umowy lub przedłużenia poprzedniej, kontynuowanie zatrudnienia, ale już w formie nierejestrowanej.

Czynniki warunkujące podejmowanie pracy nierejestrowanej

Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną **nie tworzą zbiorowości jednorodnej**. Różnią się nie tylko sytuacją życiową czy zawodową, ale również stosunkiem do wykonywania pracy nierejestrowanej. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną różnicuje także stosunek do płacenia składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne, podatków oraz ocena osób wykonujących pracę nierejestrowanej i zatrudniających w ten sposób pracodawców.

Grupę pierwszą stanowią **osoby, które nie mają zaufania do istniejącego systemu emerytalnego, czy publicznej służby zdrowia, dlatego nie zależy im na odprowadzaniu składek ubezpieczeniowych**. Ich zdaniem, odprowadzanie tych składek jest pozbawione sensu, ponieważ systemy ubezpieczeniowe są niewydolne i źle zarządzają wpływającymi środkami. Niektórzy nie odprowadzają składek ze względu na zbyt niskie dochody uzyskiwane z pracy nierejestrowanej.

Drugą grupę stanowią osoby, dla których **praca nierejestrowana stanowi dodatkowe źródło dochodu**. Mają więc płacone składki ubezpieczeniowe od wysokości pobieranych świadczeń społecznych lub też od pobieranego wynagrodzenia w głównym miejscu pracy, gdzie zatrudnieni są na podstawie pisemnej umowy. Czują się w związku z tym bezpieczni i nie widzą potrzeby odprowadzania tych należności od dochodu z pracy nierejestrowanej.

Trzecią grupę stanowią osoby, które **same opłacają składkę na ubezpieczenie zdrowotne, czy wykupują polisy na wypadek śmierci w instytucjach ubezpieczeniowych**. Niektórzy z nich zabezpieczają swoją przyszłość na starość i kupują udziały w funduszach inwestycyjnych, ale nie mają ubezpieczenia zdrowotnego, gdyż uważają, że wpłacanie tego rodzaju składek, ze względu na to co dzieje się w polskiej służbie zdrowia, jest bezcelowe.

Wszyscy byli natomiast zgodni, co do jednego: **usprawiedliwieniem podjęcia pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych jest brak innych źródeł dochodu**.

Praca nierejestrowana w przyszłości

Przeprowadzone wywiady wskazały na **wysoką potencjalną skłonność członków mazowieckich gospodarstw domowych do podejmowania w przyszłości pracy nierejestrowanej**. Pomimo istnienia wielu negatywnych aspektów **jej wykonywania, będzie podejmowana jeśli nie uda się znaleźć pracy legalnej**. Ważnym argumentem podczas podejmowania decyzji jest również **wysokość uzyskiwanego wynagrodzenia**. Pomimo tego, osoby wykonujące pracę nierejestrowaną jako główną woląby podjąć pracę legalnie, gdyż tylko taka praca liczy się do stażu pracy, gwarantuje uzyskanie emerytury i daje możliwość korzystania z praw pracowniczych przysługujących pracownikowi, czy nieograniczonego korzystania z publicznej służby zdrowia i leków refundowanych oraz rehabilitacji medycznej, społecznej i zawodowej. Uczestnicy wywiadów zwracali uwagę również na to, że **problem stanowi rynek pracy, który legalnych ofert pracy ma niewiele**, dlatego niektórzy uczestnicy wywiadów wątpili w to, że uda im się znaleźć legalne zatrudnienie.

Pracownicy nierejestrowani **będą również zatrudniani w przyszłości przez mazowieckie gospodarstwa domowe**. Zatrudniane będą **opiekunki dziecięce, osoby sprzątające, osoby wykonujące prace budowlane i/lub remontowe, prace w ogrodzie, fryzjerzy i kosmetyczki, osoby wykonujące drobne naprawy sprzętu domowego czy instalacji, naprawiające samochody, a także księgowi**. Zatrudniane będą jednak głównie osoby sprawdzone, polecane przez znajomych czy rodzinę oraz te, z usług których już korzystali i byli z nich zadowoleni.

Brane pod uwagę będzie również **zatrudnienie do wykonania pewnych prac przez znajomych, którzy dostaną za to wynagrodzenie**. Niektórzy dopuszczali również możliwość zatrudnienia w tej formie **cudzoziemców**, ale zaznaczali, że musiałyby to być również osoby sprawdzone i rekomendowane przez znajomych lub rodzinę.

Decyzja o zatrudnieniu pracownika nierejestrowanego zależeć będzie **od potrzeb członków gospodarstwa domowego i jego kondycji finansowej, rodzaju pracy, jakości świadczonej usługi i różnicy między kosztami wykonania takiej pracy legalnie i w sposób nierejestrowany**. Niektórzy decyzję taką uzależniali od tego, czy osoba ta sama poprosi o taką formę świadczenia pracy.

Zatrudnienia pracowników nierejestrowanych **nie deklarowali reprezentanci gospodarstw domowych, w których prace związane z prowadzeniem domu są wykonywane przez jego członków lub też posiadający umiejętności pozwalające na samodzielne ich wykonanie**. Brak takich planów był również wynikiem złej kondycji finansowej gospodarstwa domowego.

Konsekwencje świadczenia pracy nierejestrowanej

Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wiedzą, że **nie będą miały odprowadzanych składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne, zdają sobie sprawę też z ryzyka, że nie otrzymają należnego wynagrodzenia w całości lub w części**. Do zalet takiej formy zatrudnienia zaliczyły natomiast **łatwość zerwania umowy, możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia czy dodatkowego źródła dochodu oraz dostosowania czasu i ilości wykonywanej pracy do życia prywatnego**. Należy jednak zauważyć, że nie dla wszystkich ta elastyczność i nieregularność wykonywania pracy nierejestrowanej była zaletą.

Uczestnicy wywiadów uważali, że praca nierejestrowana **przynosi zyski jedynie pracodawcy**, któremu pozwala na obniżenie kosztów pracy. Najwięcej natomiast traci osoba ją świadcząca. Pozbawiona jest bowiem ubezpieczenia zdrowotnego i w razie choroby lub wypadku nie przysługuje jej prawo do korzystania z usług publicznej służby zdrowia i nie ma dostępu do leków refundowanych. Okres przepracowany w ten sposób nie jest doliczany do stażu pracy, co wpływa negatywnie na wysokość przyszłej emerytury. Nie przysługują jej również prawa pracownicze i nie ma możliwości rozwoju zawodowego. Szara strefa rynku pracy wpływa również negatywnie na budżet państwa, gdyż pozbawia go części wpływów.

Wśród wykonujących pracę nierejestrowaną można wyodrębnić trzy grupy respondentów, odmiennie postrzegających konsekwencje istnienia szarej strefy rynku pracy.

Pierwszą grupę stanowiły osoby, które **zdecydowanie negatywnie oceniały świadczenie pracy w ten sposób** ze względu na niekorzystny wpływ tego zjawiska na gospodarkę kraju, obniżanie poziom bezpieczeństwa socjalnego i zwiększanie obciążenia podatkowego obywateli, a także ograniczanie solidaryzmu społecznego wobec starszych pokoleń.

Drugą grupę stanowiły osoby, które były **rozczarowane złą sytuacją na rynku pracy**, a ich negatywne doświadczenia obniżyły zaufanie dla instrumentów i systemów mających na celu wspieranie osób poszukujących pracy oraz znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej czy ekonomicznej. Dostrzegały one co prawda negatywne konsekwencje istnienia szarej strefy

dla społeczeństwa, ale zwracały uwagę na to, że jeśli oczekuje się uczciwości od jednostek, to należałoby zapewnić im możliwość spełnienia tego obowiązku.

Trzecią grupę tworzyły osoby, które **oceniły pozytywnie istnienie szarej strefy rynku pracy**, jednakże uznały świadczenie pracy i zatrudnianie w ten sposób pracowników za uczciwe jedynie wówczas, gdy odbywa się to za obopólną zgodą, tak pracodawcy, jak i pracownika.

Postawy wobec pracy nierejestrowanej

Przeprowadzone badania wskazują na **istnienie wysokiego poziomu przyzwolenia społecznego na podejmowanie pracy nierejestrowanej oraz zatrudnianie w ten sposób przez gospodarstwa domowe**. To przyzwolenie jest mniejsze dla osób zarządzających firmami zatrudniającymi nierejestrowanych pracowników oraz dla osób wykonujących tzw. "zawody zaufania publicznego". Negatywnie ocenili średnie i duże firmy, które nie mają problemów finansowych i zatrudniają pracowników nierejestrowanych. Ich zdaniem, zachowanie takie zasługuje na karę i jest przejawem barku solidarności społecznej.

To wysokie **przyzwolenie społeczne dla świadczenia pracy nierejestrowanej wynika ze zniechęcenia i zmęczenia trudną sytuacją na rynku pracy osób bezrobotnych oraz beneficjentów różnego rodzaju świadczeń społecznych, których wysokość nie pozwala na zaspokojenie nawet potrzeb podstawowych**. To z kolei rozluźnia więzi społeczne i poczucie solidarności oraz przynależności do społeczności lokalnej, czy narodowej. Do akceptacji takich zachowań przyczynia się także **niewydolny system ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych**. Jego wady powodują, że obniża się poziom odczuwanego bezpieczeństwa, a to z kolei prowadzi do rozwoju indywidualizmu, który potęgują doznane niepowodzenia i rozczarowania. Rośnie skłonność do kierowania się potrzebami jednostki i jej najbliższej rodziny. **Kwestie związane z solidaryzmem społecznym czy dobrem państwa odsuwane są na dalszy plan, a w skrajnych przypadkach - przestają mieć jakiegokolwiek znaczenie**.

4. Wyniki badań własnych – badania ilościowe

4.1. Popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną

Skala i rodzaje

Spośród **2695** badanych gospodarstw domowych **14,4%** (391) zatrudniały nierejestrowanych pracowników do wykonywania na jego rzecz różnego rodzaju prac i usług. W grupie tej było 371 gospodarstw, które permanentnie nie podpisywały żadnych umów, 14 deklarowało, iż często takie umowy nie są podpisywane i 3%, że nie zawsze je podpisywało, a kolejne 3% przyznało się, że takiej umowy nie podpisało tylko raz.

Najczęściej w sposób nierejestrowany zatrudniały gospodarstwa domowe znajdujące się na terenie Warszawy (17%) oraz w podregionach: radomskim (15,2%) i warszawskim zachodnim (15%). W najmniejszym zakresie popyt na pracę nierejestrowaną zgłaszały gospodarstwa domowe podregionu ostrołęcko-siedleckiego (6,3%). Wynika stąd, iż natężenie popytu obserwowane jest zarówno na obszarach gospodarczo rozwiniętych regionu, jak i na tych, które cechuje stosunkowo niski poziom rozwoju.

Pracownicy nierejestrowani zatrudniani byli głównie do prac doraźnych, których realizacja wiązała się z zatrudnieniem najczęściej pojedynczych osób, a czas ich wykonania nie był zbyt długi. Najczęściej w ciągu ostatnich 12 miesięcy zatrudniano ich do wykonywania **prac budowlano-instalacyjnych** (43,8%), **napraw sprzętu elektronicznego** (14,9%), **usług fryzjerskich i kosmetycznych** (10,6%) oraz **prac domowych** (10,1%). W momencie przeprowadzenia badania największy odsetek gospodarstw domowych, korzystał z pracy nierejestrowanej dotyczącej **prac domowych** (31,5%), **udzielania korepetycji** (16,8%) i **prac ogrodniczo-rolnych** (16,1%).

Jest pewne zróżnicowanie zapotrzebowania na rodzaje prac nierejestrowanych w poszczególnych podregionach województwa mazowieckiego: np. w porównaniu do innych podregionów, większe zapotrzebowanie na **usługi fryzjersko kosmetyczne** oraz **korepetycje** ma miejsce w **m. st. Warszawa**. Różnica w strukturze rodzajowej dotyczy również zlecenia **prac ogrodniczo-rolnych**, które częściej pojawiają się w podregionach peryferyjnych takich, jak **ciechanowsko-płocki** i **ostrołęcko-siedlecki**.

Wykonanie poszczególnych rodzajów prac **wymagało przepracowania różnej liczby dni**. Do **usług sporadycznie wykonywanych w gospodarstwach domowych** w ramach pracy nierejestrowanej można zaliczyć: **naprawę sprzętu elektronicznego, niektóre rodzaje prac budowlanych i instalacyjnych, a także usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobą starszą, usługi lekarskie i pielęgniarstwa oraz usługi fryzjerskie**. Natomiast bardziej **systematyczne** wykorzystanie pracy nierejestrowanej obserwowano do wykonania takich zajęć, jak **prace domowe (głównie sprzątanie), korepetycje, niektóre rodzaje prac ogrodniczo-rolnych oraz drobne naprawy**.

Respondenci **na ogół byli zadowoleni z prac wykonywanych w sposób nierejestrowany**. Średni stopień zadowolenia pojawił się w przypadku usług **budowlanych i instalacyjnych, napraw sprzętu elektronicznego, usług lekarskich i pielęgniarstwa, prac domowych i prac ogrodniczo-rolnych**.

Badane mazowieckie gospodarstwa domowe charakteryzowały się stosunkowo **niską skłonnością do zatrudniania w sposób nierejestrowany pracowników w przyszłości**. Ponad 81% badanych nie było zainteresowanych ich zatrudnieniem w ciągu najbliższych 12 miesięcy. **Tylko 5,4% spośród nich zadeklarowało taką chęć**. Co piąty deklarował zamiar zatrudniania pracownika nierejestrowanego na stałe, 26,6% zamierzała dość często z niej korzystać, a prawie 40% tylko sporadycznie. Najczęściej deklarowano zamiar zatrudnienia w ten sposób do wykonywania **prac budowlano-instalacyjnych i prac domowych oraz usług fryzjersko-kosmetycznych i korepetytorów**. Najczęściej planowano zatrudnienie pojedynczych osób. Jedynie w przypadku usług budowlanych i instalacyjnych oraz prac ogrodniczo-rolnych deklarowano chęć zatrudnienia co najmniej trzech osób. Struktura częstotliwości korzystania z pracy nierejestrowanej w przyszłości i sposób jej wynagradzania nie będzie ulegać zmianie w porównaniu do tej, jaką zidentyfikowano dla ostatniego roku.

Wynagrodzenia

Mazowieckie gospodarstwa domowe preferują zadaniowy sposób wynagradzania osób wykonujących pracę nierejestrowaną: najczęściej wypłacały wynagrodzenie po wykonaniu realizowanej pracy. Zawsze zjawisko to wystąpiło w przypadku usług fryzjersko-kosme-

tycznych, prac budowlanych i instalacyjnych oraz naprawy sprzętu elektronicznego. Natomiast w przypadku prac, których wykonanie wiązało się z dłuższym okresem, cechujących się cyklicznością wypłata była rozłożona w czasie i dokonywana raz na tydzień lub dwa tygodnie (w przypadku korepetycji i prac domowych). Raz na tydzień lub raz w miesiącu wypłacano wynagrodzenie za opiekę nad osobami starszymi i dziećmi.

O wysokości wynagrodzeń decydował sposób rozliczania prac, ich złożoność i czas wykonania. W przypadku usług budowlanych i instalacyjnych najczęściej pojawiały się stawki od 501 do 1000 zł i (w przypadku prac dłuższych) powyżej 1600 zł. Za naprawę sprzętu elektronicznego najczęściej wypłacano wynagrodzenie w wysokości od 101 do 200 zł. Wynagrodzenie za usługi lekarskie i pielęgniarstwo było dość zróżnicowane i wahało się od 50 zł do 1600 zł. Za usługi fryzjerskie i kosmetyczne oraz korepetycje wysokość wynagrodzenia wynosiła co najwyżej 50 zł. Stosunkowo wysokie wynagrodzenia (powyżej 1600 zł) wypłacone zostały za opiekę nad osobami starszymi i dziećmi oraz za wykonanie prac ogrodniczo-rolnych. W pierwszym przypadku dotyczą one osób, które wynagrodzenie otrzymywały raz na miesiąc, a w drugim tych, które mogły je otrzymać po realizacji całej pracy jaka była między stronami ustalona.

Powody oferowania pracy nierejestrowanej

Jest wiele powodów oferowania pracy nierejestrowanej w mazowieckich gospodarstwach domowych. **Najważniejsze (najczęściej wymieniane przez respondentów) mają jednak charakter finansowy.** Chodzi przede wszystkim o uniknięcie zobowiązań wobec ZUS, ale nie tylko finansowych (składka na ubezpieczenie społeczne), także administracyjnych (formalności związanych z rejestracją pracownika, comiesięcznymi rozliczeniami z tytułu opłacania składki ubezpieczeniowej). Inne przyczyny o istotnym znaczeniu, to **wysokie pozostałe koszty zapłacowe pracy rejestrowanej**, takie jak np. koszt urlopu pracownika, wynagrodzenie za dni zwolnienia lekarskiego obciążające podmioty zlecające wykonanie pracy, a także konieczność płacenia wyższego wynagrodzenia za nadgodziny lub pracę w niedzielę i dni świąteczne. Motywy oferowania pracy nierejestrowanej obejmują również jej **wysoką elastyczność pracy** oraz **brak konieczności przestrzegania szczegółowych przepisów prawa pracy, bhp** itd.

Zapotrzebowanie na pracę cudzoziemców

Spośród 391 gospodarstw domowych, które zgłaszały zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną tylko **8,2% zatrudniało cudzoziemców**. Najczęściej zatrudniały ich gospodarstwa domowe angażujące nielegalnie osoby do **wykonywania prac domowych**. Dość wysoki odsetek gospodarstw domowych zatrudniał cudzoziemców do wykonywania **prac z zakresu ogrodnictwa i rolnictwa**.

Najczęściej zatrudniano osoby **narodowości ukraińskiej, nieco rzadziej Białorusinów**, a w jednym przypadku pracę nierejestrowaną świadczył obywatel Bułgarii. Cudzoziemcy najczęściej zatrudniani byli w sposób nierejestrowany w podregionie warszawskim zachodnim, gdzie zajmowali się udzielaniem korepetycji (Białorusini), pracami domowymi (obywatele Ukrainy i Białorusini), pracami ogrodniczymi (obywatele Ukrainy). W Warszawie pracę podejmowali obywatele Ukrainy w takich działach, jak usługi budowlano instalacyjnych i prace domowe. W podregionie warszawskim wschodnim zajmowali się zajęciami związanymi z prowadzeniem domu. Natomiast w podregionie ciechanowsko-płockim jeden obywatel Ukrainy wykonywał usługi lekarsko-pielęgniarstwo, a obywatel Bułgarii - ogrodniczo-rolne.

Zatrudnienie cudzoziemców najczęściej wystąpiło w podregionie warszawskim zachodnim i w m.st. Warszawy. W pojedynczych zaś przypadkach miało miejsce w podregionie warszawskim wschodnim i ciechanowsko-płockim. W pozostałych podregionach nie ujawniono zapotrzebowania na pracę obcokrajowców w ramach zatrudnienia nieformalnego.

Badania wskazują na **wzrost zainteresowania mazowieckich gospodarstw domowych zatrudnianiem w sposób nierejestrowany cudzoziemców w przyszłości**. Zatrudniani będą głównie do wykonywania prac domowych i ogrodniczo-rolnych. Większość propozycji pracy będzie kierowana do obywateli Ukrainy, nieco rzadziej deklarowano chęć zatrudniania w ten sposób obywateli Białorusi.

Konsekwencje zapotrzebowania na pracę nierejestrowaną

Rynek pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim jest traktowany jako **bezpieczny**. Aż 91% badanych nigdy w przeszłości nie odczuło nieprzyjemności z tytułu zatrudnienia pracownika bez jakiegokolwiek umowy. Nie oznacza to jednak, że nie są oni świadomi możliwości ich wystąpienia. Ponad 1/3 badanych najbardziej **obawia się ponoszenia odpowiedzialności z tytułu wypadku przy pracy oraz kar finansowych nakładanych za nierejestrowane zatrudnianie pracowników**. Co piąty respondent boi się **roszczeń pracowników** z tytułu braku ekwiwalentu za urlop lub pracę w godzinach nadliczbowych lub w atypowe dni, jak święta, a 17,3% **niewyegzekwowania odszkodowania od pracownika w razie zniszczenia mienia lub kradzieży**. Najmniej boją się **negatywnych reakcji ich środowiska lub opinii publicznej**, co potwierdza istnienie wysokiego poziomu przyzwolenia społecznego na stosowanie tego rodzaju praktyk.

Mazowieckie gospodarstwa domowe dostrzegają tak korzyści, jak i straty wynikające z zatrudniania nierejestrowanych pracowników. Do **korzyści** zaliczają głównie: elastyczność zatrudnienia, stosunkowo niskie koszty organizacji pracy, możliwość szybkiej zmiany warunków pracy i pracownika oraz eliminację biurokratycznych procedur związanych z zatrudnieniem. Natomiast jako **straty** wymieniają głównie liczne towarzyszące temu ryzyka, takie jak np. ryzyko nałożenia sankcji za wykroczenie, jakie się wiąże z zatrudnieniem nierejestrowanego pracownika, ryzyko konfliktu na tle finansowym z tym pracownikiem, ryzyko strat wynikających z niedotrzymania warunków pracy, np. porzucenia pracy, ryzyko poniesienia konsekwencji z tytułu wypadku przy pracy, brak możliwości reklamacji usług, czy dostarczanych towarów, oraz ewentualne zniszczenie mienia przez pracownika.

Postawy wobec pracy nierejestrowanej i podatność na instrumenty jej ograniczania

Przeprowadzone badania wskazują na **wysoki poziom przyzwolenia społecznego w regionie mazowieckim na zatrudnianie pracowników nierejestrowanych**. Prawie 95% respondentów nigdy nie spotkało się z negatywną reakcją otoczenia w związku z nierejestrowanym zatrudnieniem. Tylko 1,7% badanych było krytykowanym za takie postępowanie, przy czym krytyka ta miała miejsce ze strony członków rodziny i znajomych, rzadziej dokonywali jej sąsiedzi. Decyzje gospodarstw domowych o tworzeniu miejsc pracy nierejestrowanej są **zamierzone i świadczą o dużym zakorzenieniu tej praktyki w świadomości społeczeństwa**. Mieszkańcy Mazowsza są przekonani, że pewne rodzaje prac na rzecz gospodarstw domowych wykonuje się poprzez angażowanie różnych osób i nie poszukuje się rozwiązań legalnych.

Większość uczestników badania (75,1%) **nie była przy tym zainteresowana płaceniem dodatkowych świadczeń** (składki płacone do ZUS - rentowa, emerytalna, zdrowotna) **związa-**

nych z zatrudnieniem pracownika w ich gospodarstwie domowym. Tylko 2,4% gospodarstw domowych deklarowała ewentualną zgodę na ponoszenie takich kosztów. Natomiast 8,8% uzależniła swoje decyzje od wzrostu kosztów pracy w przypadku rejestracji pracownika. Ci, którzy zadeklarowali możliwość płacenia dodatkowych świadczeń oraz ci, którzy uzależniali swoją decyzję od stopnia ich wzrostu dopuszczali następujące ich wzrosty:

- 10% - 39,1% respondentów
- 5% - 37% respondentów
- do 3% - 6,5% respondentów.

Również **wprowadzenie ulg podatkowych nie ma większego wpływu na podpisywanie przez gospodarstwa domowe umów z osobami wykonującymi różne prace dla nich**. Tylko 28,3% badanych uważało, że rozwiązanie takie ograniczy skalę pracy nierejestrowanej. Co drugi badany (dokładnie 49,8%) natomiast był zdania, że nie wpłynie to na legalizację prac w gospodarstwach domowych. Na zmianę postaw gospodarstw domowych wpływ miałyby jedynie zwiększenie kar finansowych za zatrudnianie pracowników nierejestrowanych.

4.2. Świadczenie pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych

Praca świadczona przez głowy gospodarstw domowych - skala i rodzaje

7,5% badanych głów gospodarstw domowych wykonywało pracę nierejestrowaną w okresie 12 miesięcy poprzedzających moment badania (5,4% podejmowało taką pracę kilkakrotnie, a 2,1% tylko raz). Kolejne **14,1% miało doświadczenia z pracą nierejestrowaną wykonaną ponad rok przez momentem badania**. W momencie badania 58 respondentów wykonywało pracę nierejestrowaną - niemal wszyscy (poza 4 osobami) mieli wcześniejsze doświadczenia z tego typu pracą (53 osoby wykonywały nierejestrowaną pracę w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie). Częściej stanowiła ona główne źródło dochodu (38,4% w odniesieniu do prac zakończonych; 40% w odniesieniu do obecnie wykonywanych prac), nieco rzadziej miała charakter dodatkowy w stosunku do pracy rejestrowanej (odpowiednio: 37,5% oraz 46,7%). Najrzadziej praca nierejestrowana była pracą dodatkową, uzupełniającą niezarobkowe źródło utrzymania – np. emeryturę, rentę, itp. (odpowiednio: 23,3% i 13,3%). Najczęściej powodem podjęcia pracy nierejestrowanej była chęć dorobienia (78,9% wskazań), znacznie rzadziej brak innej pracy (18,5%).

Praca nierejestrowana najczęściej świadczona jest w branży remontowo-budowlanej (19,6% w ciągu ostatniego roku i 18% w momencie badania), ogrodniczo-rolnej (11,5% w ciągu ostatniego roku i 9,8% w momencie badania) i w handlu (9,4% w ciągu ostatniego roku i 0% w momencie badania). Wynagrodzenie za jej wykonanie najczęściej było **wypłacane po wykonaniu pracy**, systematycznie (raz w miesiącu) wypłacana była rzadziej. Zdarzało się również, że wynagrodzenie wypłacano co dwa tygodnie.

Praca świadczona przez członków gospodarstw domowych

W 151 badanych gospodarstwach domowych przynajmniej jeden jego członek powyżej 15 roku życia wykonywał pracę nierejestrowaną. Poddymowali ją przede wszystkim w okresie ostatnich 12 miesięcy poprzedzających badanie (117 wskazań), często kilkakrotnie w tym okresie (75 wskazań). W momencie przeprowadzania badania pracą nierejestrowaną świadczyły osoby z 43 gospodarstw domowych. Pracą nierejestrowaną najczęściej podejmował współmałżonek lub partner (80 wskazań) bądź dziecko (53 wskazania) respondenta. Rzadko byli to rodzice respondenta (5 wskazań). Praca nierejestrowana stanowiła dla nich główne

źródło dochodu (47,7% wskazań), bądź była uzupełnieniem do pracy rejestrowanej (36,4% wskazań). Podejmowali ją przede wszystkim po to, aby dorobić (56,1% wskazań), bądź dlatego, że nie mogli znaleźć innej pracy (32,9% wskazań).

Członkowie gospodarstw domowych wykonują pracę nierejestrowaną przede wszystkim w branży **remontowo-budowlanej** (25,8%), **handlu** (11,9%), **rolnictwie i ogrodnictwie** (10,6%). Umowy miały przede wszystkim charakter **porozumienia ustnego** (145 wskazań), bardzo rzadko były sporządzone na piśmie, przy czym kwota zapisana w umowie była niższa od faktycznie wypłacanej (7 wskazań). Wykonywana była **głównie codziennie, w wymiarze kilku godzin** (38%), bądź czas ich pracy był elastyczny i zależał od rodzaju zadań, jakie mieli do wykonania (29%).

Cechy społeczno-demograficzne i zawodowe pracowników nierejestrowanych

W województwie mazowieckim częściej pracę nierejestrowaną wykonują **mężczyźni** (10,3%) niż kobiety (6,7%). Częściej świadczona jest w ten sposób praca przez **ludzie młodych** w wieku 15-24 i 25-34 lata (odpowiednio: 11,9% i 12,1%). W grupach osób ze starszych roczników skala pracy nierejestrowanej jest nieco mniejsza: 9,1% w grupie 45-44 lata i 9% w grupie 45-59 lat, natomiast najmniejsza jest wśród osób 60+ (4,1%).

Najczęściej pracę nierejestrowaną wykonują osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym (12,3% tej grupy wykonywało pracę nierejestrowaną), a najrzadziej – osoby z wykształceniem policealnym (4,3%). Relatywnie duża skala pracy nierejestrowanej dotyczy osób z wykształceniem niepełnym podstawowym, podstawowym i gimnazjalnym (9,2%), a w grupach osób z wykształceniem średnim ogólnokształcącym, średnim zawodowym i wyższym jest zbliżona (odpowiednio: 7,4%, 7,1% i 6,8%).

Najbardziej różnicuje pracowników nierejestrowanych ich status na rynku pracy. Najczęściej jest podejmowana przez **osoby bezrobotne** (23,6%) oraz **uczniów i studentów** (20,8%). Najrzadziej przez emerytów i rencistów (5,8%).

Jak z tego wynika – typowy pracownik nierejestrowany w województwie mazowieckim jest młodym mężczyzną (w wieku 15-34 lata) o wykształceniu co najwyżej zasadniczym zawodowym. Może być zarówno aktywny zawodowo (kiedy jest osobą bezrobotną), jak i bierny zawodowo (kiedy jest uczniem i studentem).

Najczęściej przez mieszkańców Mazowsza jako prace nierejestrowane świadczone są **usługi budowlane i instalacyjne, prace ogrodniczo-rolne, korepetycje oraz usługi transportowe (przewozy).**

Zatrudnienie nierejestrowane w przyszłości

W ciągu najbliższych 12 miesięcy pracę nierejestrowaną podjęłoby 12,6% badanych głów gospodarstw domowych, czyli obserwować można pewien trend wzrostowy skłonności mieszkańców Mazowsza do tego typu aktywności. 45,3% respondentów nie miało takich planów.

Wykonywana praca nierejestrowana w przyszłości polegałaby głównie na świadczeniu usług budowlanych i instalacyjnych (18,3%), wykonywaniu prac domowych (13,5%), sprawowaniu opieki nad dzieckiem czy osobami starszymi (12,3%), udzielaniu korepetycji (10,9%), świadczeniu usług transportowych (10,%) oraz wykonywaniu prac ogrodniczo-rolnych (9,1%). Po-

nad 79% uważało, że praca nierejestrowana pozwoliłaby im „dorobić”, a 14,1% obawiała się, że w przyszłości mogą mieć problemy z utrzymaniem się na oficjalnym rynku pracy (14,1%), dlatego już teraz wiążą się nielegalnym rynkiem pracy, który w przyszłości może być dla nich jedynym miejscem pracy. Co dziesiąty respondent uważał, że wykonywanie tego rodzaju pracy pozwoli mu w większym stopniu zaspakajać różnorodne potrzeby.

Świadomość konsekwencji zatrudnienia nierejestrowanego

Pracownicy nierejestrowani zamieszkali na Mazowszu zdają sobie na ogół sprawę z korzyści i strat wiążących się z tego rodzaju zatrudnieniem. Do **korzyści** zaliczają przede wszystkim: elastyczność zatrudnienia (np. swoboda decyzji o podjęciu i zaprzestaniu pracy, możliwość negocjacji czasu pracy, godzin i dni jej wykonywania), wyższe wynagrodzenie z tytułu wykonywanej pracy niż w warunkach zatrudnienia rejestrowanego (brak obciążeń podatkowych i związanych ze składkami na ubezpieczenie społeczne), możliwość szybkiej zmiany pracodawcy, lepsze relacje z pracodawcą niż w warunkach pracy rejestrowanej, a - co najważniejsze - możliwość uzupełnienia dochodów gospodarstw domowych. Dostrzeganie **niekorzyści** związane ze świadczeniem pracy nierejestrowanej to: możliwość konfliktów na tle wysokości wynagrodzenia i terminu wypłaty, nieregularna praca i otrzymywane z tego tytułu wynagrodzenie, brak prawa do urlopu wypoczynkowego oraz wynagrodzenia z tytułu godzin nadliczbowych i z powodu choroby, brak możliwości wliczenia okresu zatrudnienia do stażu pracy, utrudniony dostęp do bezpłatnej opieki zdrowotnej, utrudniony dostęp do kredytów, a także brak dostępu do szkoleń i szans rozwoju zawodowego.

Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną **rzadko musiały jednak dochodzić swoich praw**. Istnienie takiej sytuacji kilka razy deklarowało jedynie 5 osób, a tylko raz - trzy. Ponad 87% badanych uważało, że wśród ich członków domowych i znajomych taka sytuacja nie miała miejsca. Również większość respondentów, którzy sami wykonywali pracę nierejestrowaną (98%) nigdy nie znalazła się w takiej sytuacji. Dochodzić swoich praw musiały jedynie cztery osoby.

Mimo, iż respondenci są świadomi ryzyka jakie może wynikać z funkcjonowania w szarej strefie rynku pracy, to **nie są generalnie zainteresowani sformalizowaniem umowy dotyczącej jej wykonywania**. Aż 40,7% badanych preferowało zawieranie umowy ustnej, a kolejne 28,4% uważało, że umowa nie ma znaczenia, ważne jest żeby otrzymywać wynagrodzenie (28,4%).

Zdaniem respondentów **zatrudnianie nierejestrowane nie powinno być praktykowane przez osoby pełniące funkcje publiczne i społeczne, przede wszystkim polityków** (86,8% uważało, że im nie wypada) i **duchownych** (85,4%). Większe jest natomiast przyzwolenie do stosowania pracy nierejestrowanej przez osoby zamożne, przedsiębiorców (40,7% respondentów uważało, że są takie grupy pracodawców, którzy nie powinni zatrudniać pracowników nierejestrowanych, a tylko 29,1% uważało, że takich nie ma). Respondenci nie akceptowali zatrudniania nierejestrowanego w dziedzinach zdominowanych przez sektor publiczny np. administracji i wymiarze sprawiedliwości, oświacie i wychowaniu itp. Dopuszczali natomiast występowanie szarej strefy w gospodarce prywatnej.

Podaż pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim i w Polsce

Cechy podaży pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim są w większości przypadków zbieżne z cechami zdefiniowanymi dla kraju na podstawie wyników badań

modułowych BAEL. Analogię dostrzegamy w przypadku **płci, wieku, poziomu wykształcenia:** tak w kraju, jak i w województwie mazowieckim pracę nierejestrowaną świadczą częściej mężczyźni niż kobiety i osoby o najniższym poziomie wykształcenia - zasadniczym zawodowym oraz gimnazjalnym i poniżej. Podobnie także, jak w całym kraju najrzadziej praca ta jest wykonywana przez osoby ze starszych grup wiekowych (powyżej 60 lat).

Występują natomiast **różnice w rodzajach wykonywanej pracy.** W regionie Mazowsza nieco rzadziej niż w kraju nierejestrowani zatrudnieni wykonują **prace ogrodniczo-rolne oraz prace domowe.** Zasadnicze jednak różnice dotyczą zajęć związanych z przeglądami i naprawą samochodów i innych maszyn i usług sąsiedzkich. Wymienione rodzaje pojawiają się sporadycznie w zestawie zajęć zaliczanych przez respondentów z województwa mazowieckiego do pracy nierejestrowanej. Częściej niż w całym kraju w sposób nierejestrowany wykonywane są **prace budowlane i instalacyjne oraz tłumaczenia, usługi transportowe i korepetycje.**

5. Wnioski i rekomendacje wynikające z badań

Wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu „*Praca nierejestrowana na Mazowszu – jej skala, charakter i skutki społeczne*” pozwoliły na lepsze niż do tej pory rozpoznanie sfery działalności gospodarczej województwa mazowieckiego, która wymyka się wszelkim sformalizowanym rejestracjom i – choć wiadomo, że istnieje – nie daje się opisać za pomocą danych pozyskiwanych przez statystykę publiczną. Sferą tą jest praca nierejestrowana wykonywana przez członków mazowieckich gospodarstw domowych oraz zapotrzebowanie gospodarstw domowych na taki rodzaj pracy. Badania te pozwoliły również na sformułowanie wniosków o charakterze metodologicznym. Wnioski te posłużyły do opracowania rekomendacji w dwóch obszarach. Obszar pierwszy dotyczy ograniczania zjawiska pracy nierejestrowanej na Mazowszu (i nie tylko), obszar drugi zaś – metod badania zjawiska pracy nierejestrowanej.

Wyniki badań pozwoliły na:

- **Identyfikację strukturalnych i instytucjonalnych determinant podejmowania i świadczenia oraz oferowania pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim jako całości i jego podregionach.** Zaliczono do nich: sytuację na rynku pracy (regionalnym i w skali podregionów), sytuację materialną gospodarstw domowych (ponownie regionalną i w poszczególnych podregionach), brak kosztów pozapłacowych, brak trwałych więzi między pracownikiem nierejestrowanym a jego pracodawcą, tradycję i praktykę społeczną, brak pełnych i dostępnych informacji o podmiotach gospodarczych świadczących usługi na rzecz gospodarstw domowych oraz przyzwolenie społeczne dla pracy nierejestrowanej.
- **Rozpoznanie determinant, skali, charakteru i typu pracy nierejestrowanej świadczonej przez członków gospodarstw domowych w województwie mazowieckim.** Ustalono, iż skala świadczenia pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych jest znaczna. Podstawowym motywem do podjęcia i główną determinantą pracy nierejestrowanej była potrzeba uzyskania dochodów dodatkowych, uzupełniających dochody uzyskiwane z tytułu świadczenia pracy rejestrowanej oraz z różnego typu świadczeń. Ustalono również, że istnieje silna zależność między skłonnością do podejmowania pracy nierejestrowanej, a sytuacją na rynku pracy mierzoną wysokością stopy bezrobocia i zagrożeniem bezrobociem długotrwałym oraz poziomem wynagrodzeń.
- **Rozpoznanie determinant, skali, charakteru i typów pracy nierejestrowanej oferowanej przez gospodarstwa domowe w województwie mazowieckim.** Ustalono, iż zapotrze-

bowania mazowieckich gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną nie można oceniać jako masowego. Koncentruje się ono na pracach budowlanych i instalacyjnych, naprawach sprzętu elektronicznego, usługach fryzjerskich i kosmetycznych, pracach domowych (głównie sprzątanii) i korepetycjach. Gospodarstwa domowe angażują do wykonywania niektórych prac pracowników nierejestrowanych przede wszystkim z powodów oszczędnościowych. Ustalono także, że zapotrzebowanie na pracowników nierejestrowanych mazowieckich gospodarstw domowych jest zdeterminowane bardzo wieloma czynnikami i okolicznościami. W istocie można mówić o indywidualnych konfiguracjach przyczyn, charakterystycznych dla pojedynczych lub niewielkich grup gospodarstw domowych.

– **Identyfikację zapotrzebowania mazowieckich gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną świadczoną przez cudzoziemców.** Zapotrzebowanie to w istocie jest bardzo małe (pracowników cudzoziemskich angażowało tylko ok. 1% wszystkich badanych gospodarstw domowych). Jako nierejestrowani pracowali głównie obywatele Ukrainy oraz Białorusini. Pracownicy ci znajdowali zatrudnienie w trzech podregionach Mazowsza (warszawskim wschodnim i zachodnim oraz ciechanowsko-płockim), a także w Warszawie.

– **Poznanie biografii zawodowych członków gospodarstw domowych świadczących w przeszłości lub/i obecnie prace nierejestrowaną, czyli identyfikacja zjawisk i procesów wpływających na zwiążanie jednostek/grup społecznych z szarą strefą rynku pracy.** Ustalono, iż praca nierejestrowana jest podejmowana przez mieszkańców województwa mazowieckiego na wszystkich etapach życia. Daje się jednak wyodrębnić szczególne etapy życia czy sytuacje, kiedy występują okoliczności szczególnie jej sprzyjające. Da się wśród nich wyodrębnić: okres nauki szkolnej, okres poszukiwania pracy po zakończeniu nauki szkolnej, pojawienie się w życiu jednostki nowych wyzwań (jak np. rodzicielstwo, choroba, konieczność sprawowania opieki na członkiem gospodarstwa domowego itp.), zamieszkiwanie na obszarze o wysokiej nierównowadze na rynku pracy, czyli charakteryzującym się wysokim bezrobociem, popadnięcie w stan bezrobocia długotrwałego oraz przejście na emeryturę bądź rentę.

– **Rozpoznanie postaw mieszkańców województwa mazowieckiego – członków gospodarstw domowych - wobec pracy nierejestrowanej.** Ustalono, iż mieszkańców Mazowsza charakteryzuje przyzwolenie na tego typu praktyki. Przyzwolenie to oparte jest o przekonanie o najwyższej istotności argumentów materialnych i strukturalnych. Mocnym i przekonującym uzasadnieniem dla podejmowania pracy nierejestrowanej jest przede wszystkim niedostatek lub – w krańcowym przypadku – brak środków utrzymania oraz (często z nim powiązany) brak możliwości podjęcia pracy legalnej, zaspokajającej aspiracje i dążenia (zwłaszcza finansowe). Nie budzi na ogół zastrzeżeń również oferowanie pracy nierejestrowanej, zwłaszcza w gospodarstwach domowych, gdzie tradycja zlecenia niektórych prac osobom postronnym jest wielowiekowa.

Wnioski te posłużyły za podstawę rekomendacji sformułowanych pod kątem ograniczenia pracy nierejestrowanej, co pozwoliłoby na eliminację, a przynajmniej poważne zmniejszenie skali jego negatywnych skutków gospodarczych i społecznych. Rekomendacje te podzielono na trzy grupy:

– **Skierowane do otoczenia gospodarstw domowych** – poprawa sytuacji na regionalnym i lokalnych rynkach pracy na Mazowszu, co zwiększyłoby możliwość podejmowania pracy legalnej, podjęcie kampanii społecznej uświadamiającej rzeczywiste konsekwencje oferowania i świadczenia pracy nierejestrowanej oraz poprawa systemu instytucjonalnej opieki nad dziećmi i osobami zależnymi.

- **Służące ograniczeniu podaży pracy nierejestrowanej** – poprzez zmniejszenie poza-płacowych kosztów pracy (opodatkowania pracy) i stymulowanie przedsiębiorczości indywidualnej mieszkańców Mazowsza.
 - **Służące ograniczeniu popytu na pracę nierejestrowaną** – poprzez:
 - po pierwsze, **zmiany legislacyjne**, czyli wprowadzenie zmian do kodeksu pracy (wprowadzeniu zapisu o domniemaniu istnienia stosunku pracy), nałożenie na pracodawcę obowiązku natychmiastowego poinformowania Zakładu Ubezpieczeń Społecznych o zawarciu z pracownikiem stosunku pracy oraz wprowadzenie regulacji prawnych ograniczających korzyści pracodawców wynikające z zastępowania umów o pracę umowami cywilnoprawnymi,
 - po drugie, **utworzenie baz danych o podmiotach gospodarczych oferujących usługi dla gospodarstw domowych** oraz
 - po trzecie, **wprowadzenie ulg w podatku dochodowym od osób fizycznych** w postaci umożliwieni odliczania od podstawy opodatkowania podatkiem dochodowym od osób fizycznych (PIT) całkowitych (lub przynajmniej części) kosztów pracy zatrudnianych w gospodarstwie domowym pracowników, jako kosztów uzyskania przychodów.
- Wnioski i rekomendacje o charakterze metodologicznym odniosły się do procesu badawczego i narzędzi badawczych. Ustalono (między innymi), iż należy w badaniach podobnego typu:
- **bezwzględnie gwarantować anonimowość respondentom**, co jest zgodne z etycznymi zasadami prowadzenia badań społecznych;
 - **rozszerzyć grupy podmiotów, z którymi prowadzone będą wywiady jakościowe** o przedstawicieli organów nadzoru i kontroli nad przestrzeganiem prawa pracy;
 - w badaniach terenowych wykorzystywać jedynie doświadczonych ankieterów i moderatorów;
 - **nie ograniczać** w badaniach ilościowych grupy respondentów **wywiadów kwestionariuszowych tylko do głów gospodarstw domowych**, ale prowadzić wywiady w ramach gospodarstwa domowego z pozostałymi pełnoletnimi członkami gospodarstw domowych (z wyłączeniem pełnoletnich dzieci);
 - założyć **dłuższy okres realizacji projektu badawczego** zwłaszcza w sytuacji rozbudowanych badań terenowych, a przede wszystkim tak drażliwej tematyki badania.

Załącznik

Tabela 1 Stwierdzone wystąpienia naruszenia przepisów dotyczących legalności zatrudnienia odnotowane podczas kontroli inspektorów Okręgowego Inspektoratu PIP w Warszawie w podregionach województwa mazowieckiego w latach 2010-2013

Wyszczególnienie	ciechanowsko-płocki				ostrołęcko-siedlecki				radomski				warszawski wschodni				warszawski zachodni i m. st. Warszawa			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Nieterminowe zgłoszenie osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego	6	10	15	19	35	10	24	6	7	5	21	13	22	19	9	20	177	175	192	201
Niezgłoszenie osoby zatrudnionej do ubezpieczenia społecznego	1	3	3	4	1		1							2			8	3	6	4
Niezgłoszenie osoby wykonującej inną pracę do ubezpieczenia społecznego		4	3		2		2							3	8	2	2		2	5
Nieprawidłowości dotyczące obowiązku zgłoszenia wymaganych danych oraz zgłoszenia nieprawdziwych danych mających wpływ na wymiar składek na ubezpieczenie społeczne																	2			
Brak potwierdzenia na piśmie zawartej z pracownikiem umowy o pracę	3	4	8	3	6	4	12	5	6	4	10	4	3	5	4	1	18	17	18	7
Nieterminowe potwierdzenie na piśmie rodzaju zawartej umowy o pracę	1	5	1	4	5	2	1	1		1	2		1	6	1	2	24	16	13	14
Umowa na czas określony w warunkach, w których zgodnie z art. 25 par 1kp powinna być umowa na czas nieokreślony											1									
Niezgodność rodzaju umowy z charakterem świadczonej pracy - zawarcie umowy cywilno-prawnej w warunkach w których zgodnie z art. 22 par 1 kp powinna być zawarta umowa o pracę		3		1	3	4	4	1		1	5	4	1		4	1	5	5	14	5

Niezgodność rodzaju umowy z charakterem świadczonej pracy - świadczenie pracy na rzecz pracodawcy i przedsiębiorstwa przez osoby wykonujące na własny rachunek działalność gospodarczą, w których zgodnie z art. 22 par 1 kp powinna być zawarta umowa o pracę																		1		
Nieprawidłowo sporządzona umowa o pracę	1	3	5	3	3	4	10			2	4		6	4	1		21	10	30	20
Pojęcie przez bezrobotnego zatrudnienia bez powiadomienia o tym właściwego PUP							1		1											
Niedopełnienie obowiązku płacenia składek na Fundusz Pracy	5	1	1	1	7	1	6		3	3			1	3	2		14	15	15	20
Niepłacenie składek na Fundusz pracy w przewidzianym przepisami terminie	5	15	9	11	11	9	6	2	5		6	12	15	19	8	10	82	134	140	157
Niezgłoszenie wymaganych danych mających wpływ na wymiar składek na Fundusz Pracy							3	2						2			2	4	7	4
Zgłoszenie nieprawidłowych danych mających wpływ na wymiar składek na Fundusz Pracy						1											1			
Inne nieprawidłowości w zakresie opłacania składek na Fundusz Pracy								1							3				2	5
Nieustalenie w umowie o pracę zatrudnienia w niepełnym wymiarze czasu pracy liczby godzin pracy ponad określony w umowie wymiar czasu pracy, za które pracownikowi przysługuje dodatkowe wynagrodzenie (art. 15, par 1 kp, art. 151, par 5 kp)				2			3				2	1			1		9		17	3

Niepowiadomienie PIP o miejscu, rodzaju i zakresie prowadzonej działalności											3		2				6	2	2	
Niepowiadomienie PIP o zmianie miejsca, rodzaju i zakresie prowadzonej działalności																		3	1	
Zmiana umowy o pracę bez zachowania formy pisemnej																	3			1
Inne nieprawidłowości dotyczące legalności zatrudnienia i agencji zatrudnienia					10	1	5	1						1	2	1	1	2	1	
Ogółem	22	48	45	48	83	36	78	19	22	16	54	34	51	67	40	37	375	387	460	446
Odsetek wykrytych przypadków ogółem	4,0	8,7	6,6	8,2	15,0	6,5	11,5	3,3	4,0	2,9	8,0	5,8	9,2	12,1	5,9	6,3	67,8	69,9	67,9	76,4

Źródło: Jak do wyk. II.5.

Tabela 2. Stwierdzone wystąpienia naruszenia przepisów dotyczących legalności zatrudnienia cudzoziemców odnotowane podczas kontroli inspektorów Okręgowego Inspektoratu PIP w Warszawie w podregionach województwa mazowieckiego w latach 2010-2013

Wyszczególnienie	ciechanowsko-płocki				ostrołęcko-siedlecki				radomski				warszawski wschodni				warszawski zachodni i m. st. Warszawa			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Powierzenie wykonywania pracy cudzoziemcowi, który nie posiada ważnej wizy lub innego dokumentu uprawniającego go do pobytu na terytorium RP		1					1	1		1				1				5	3	6
Powierzenie wykonywania pracy cudzoziemcowi na innych warunkach niż określone w zezwoleniu na pracę	1						2	1			1			2	1		4	10	5	9
Powierzenie wykonywania pracy cudzoziemcowi nie posiadającemu zezwolenia na pracę					1	2	3						1	2	3	2	25	14	32	27
Powierzenie wykonywania pracy cudzoziemcowi na innym stanowisku niż określone w zezwoleniu na pracę							3												2	
Powierzenie wykonywania pracy cudzoziemcowi, którego podstawa pobytu na terytorium RP nie uprawnia do wykonywania pracy																		2	1	
Brak zawarcia z cudzoziemcami umów o pracę lub umów cywilno-prawnych																		3	1	
Ustalenie w umowie z cudzoziemcem wynagrodzenia w wysokości niższej niż określona w wydanym zezwoleniu na pracę	1														1				2	5
Wykonywanie pracy na rzecz innego podmiotu niż pracodawca, który wydał oświadczenie o zamiarze powierzenia wykonywania pracy cudzoziemcowi																	1	1		
Nieuwzględnienie w umowie z cudzoziemcem innych warunków zawartych we wniosku o wydanie zezwolenia na pracę																	3	5		3
Ogółem	2	1	0	0	1	2	9	2	0	1	1	0	1	5	5	2	33	40	46	50
Odsetek wykrytych przypadków ogółem	5,4	2,0	0,0	0,0	2,7	4,1	14,8	3,7	0,0	2,0	1,6	0,0	2,7	10,2	8,2	3,7	89,2	81,6	75,4	92,6

Źródło: Jak do wyk. II.5.

Bibliografia

- Analiza zróżnicowań rozwoju społeczno-gospodarczego istniejących i postulowanych podregionów województwa mazowieckiego*, (2012), Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie, Warszawa
- AT Kearney (2009), *The Shadow Economy in Europe. Using electronic payment systems to combat the shadow economy*, AT Kearney, Johannes Kepler Universität Linz.
- AT Kearney (2010), *The Shadow Economy in Europe, 2010. Using electronic payment systems to combat the shadow economy*, AT Kearney, Johannes Kepler Universität Linz.
- AT Kearney (2011), *The Shadow Economy in Europe, 2011. Using electronic payment systems to combat the shadow economy*, AT Kearney, Johannes Kepler Universität Linz.
- AT Kearney (2013), *The Shadow in Europe, 2013*, AT Kearney, Johannes Kepler Universität Linz.
- Bednarski M., Kryńska E., Pater K., Walewski M. (red.) (2008), *Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne. Raport końcowy z badań*, IPISS, CBOS, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa
- Bednarski M., Kryńska E., Pater K., Walewski M. (red.) (2008), *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa
- Bühn, A., C. Montenegro, F. Schneider (2010), *New estimates for the shadow economies all over the world*, International Economic Journal, 24(4): 443–61.
- Cichocki S. (2006), *Metody pomiaru szarej strefy*, Gospodarka Narodowa Nr 1-2
- Communication from the Commission of 7 April 1998 on undeclared work (COM(98) 219 final)
- Communication of the Commission on Undeclared Work*, European Commission, COM (98)
- [Decyzja Rady UE z dnia 22 lipca 2003 r. w sprawie wytycznych polityk zatrudnienia Państw Członkowskich \(2003/578/WE\)](#)
- Eurobarometer (2007), *Undeclared Work in the European Union. Report*, Special Eurobarometer 284.
- Eurobarometer (2014), *Undeclared Work in the European Union. Report*, Special Eurobarometer 402.
- Eurofound (2013), *Tackling Undeclared Work in 27 European Union Member States and Norway. Approaches and measures since 2008*, Eurofound, Dublin.
- Friedman E., Johnson S., Kaufmann D., Zoido-Lobaton P. (2000), *Dodging the Grabbing Hand: the Determinants of Unofficial Activity in 69 Countries*, Journal of Public Economics, 76 (3), 459–493
- Gawrońska-Nowak B., Konieczna-Sałamatin J. (2010), *Szara strefa. Aspekty pojęciowe i metodologiczne*, Studia Demograficzne nr 1
- Gawrońska-Nowak B., Konieczna-Sałamatin J. (2013), *Szara strefa. Aspekty pojęciowe i metodologiczne* w M. Kiełkowska (red.) *Rynek pracy wobec zmian demograficznych* Zeszyty Demograficzne, Instytut Obywatelski, Warszawa
- Gołębiowski G. (2007), *Zjawisko szarej strefy z uwzględnieniem gospodarki polskiej* w „Współczesna Ekonomia”, nr 1,
- Grabowski M. (1997), *Nielegalne zatrudnienie w MSP w Polsce w Pracodawcy-pracobiorcy w sektorze prywatnym*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa
- Heckathorn D.S. (1997), Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations, „Social Problems”, tom 44, nr 2
- ILO (2013), *Labour Inspection and Undeclared Work in the EU*, Working Document No 29, International Labour Organization, Geneva.
- Kabaj M. (2004), *Zatrudnienie w szarej strefie w polskiej gospodarce. Fakty, tendencje, mity i nieporozumienia*, Polityka Społeczna Nr 1(358),
- Kacprowicz G. (red.) (2011), *Zjawisko długotrwałego bezrobocia w województwie podlaskim* WUP w Białymstoku, Białystok
- Kałaska M., Kostrubiec S., Witkowski J. (1996) *Praca nierejestrowana w Polsce w 1995 r.* GUS, Warszawa
- Komunikat prasowy Praca nierejestrowana: Komisja rozpoczyna konsultacje ze związkami zawodowymi i przedstawicielami pracodawców*, (2013), Komisja Europejska, 4 lipca 2013 r. Biuletyn Informacyjny Komisji Europejskiej na temat zatrudnienia, spraw społecznych i włączenia społecznego
- Kostrubiec S. (red.) (1999), *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 r.* GUS, Warszawa
- Kozyra-Cybulska M., Molenda A., Wojnar E., Zieliński M. (2010), *Badanie warunków i jakości życia oraz zachowań ekonomicznych w gospodarstwach domowych. Działalność nierejestrowana*, US w Rzeszowie, PTS, Rzeszów
- Kryńska E. (2004), *Szara strefa rynku pracy. Utrapienie gospodarcze czy ratunek społeczny?* [w:] S. Borkowska (red.) *Przyszłość pracy w XXI wieku*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa
- Kryńska E. (2010), *Etyczne aspekty funkcjonowania rynku pracy*, [w:] A. F. Bocian (red.) *Ekonomia - polityka - etyka* tom III, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomii i Zarządzania, Białystok

- Kukulak-Dolata I., (2011), *Powiat szydłowiecki [w:] Rozwój zasobów i miejsc pracy na Mazowszu. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze*, red. E. Kryńska, IPISS, Warszawa
- Łapiński K., Peterlik M., Wyżnikiewicz B. (2014), *Szara strefa w polskiej gospodarce*, IBnGR, Warszawa
- Mateman S., Renoy P.H. (2001), *Undeclared Labour in Europe: Towards an Integrated Approach of Combating Undeclared Labour*, Regioplan, Amsterdam
- Modzelewski W. (1999) *Wprowadzenie do socjologii*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Wydawnictwo Śląsk, Katowice
- Mróz B. (2002), *Gospodarka nieoficjalna w systemie ekonomicznym*, Monografie i Opracowania nr 509, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa
- Nogalski B., Karpacz J., Wójcik-Karpacz A. (2004), *Małe przedsiębiorstwa w obliczu gospodarczego cienia* w J. Ostaszewski (red.) *Polski przedsiębiorca we współczesnym otoczeniu prawno-ekonomicznym*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa
- OECD (2004), *Employment Outlook*, Paris.
- Pasternak-Malicak M. (2013), *Zatrudnienie nierejestrowane w kontekście problematyki bezrobocia w Polsce*, w Studia BAS nr 4(36)
- Praca nierejestrowana w Polsce w 2004 r.* (2006), GUS, Warszawa
- Praca nierejestrowana w Polsce w 2009 r.* (2010), GUS, Warszawa
- Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.* (2011) GUS, Warszawa
- Regionalna Strategia Innowacji dla Mazowsza 2007-2015*, Załącznik do Uchwały Nr 72/08 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 21 kwietnia 2008 roku, Warszawa 2008: www.innowacyjni.mazovia.pl- dostęp 25.10.2014r
- Renoy P., Ivarsson S., van der Wusten-Grisati O., Meijer R. (2004), *Undeclared Work in an enlarged Union*, Komisja Europejska, Bruksela
- Renoy P., Ivarsson S., van der Wusten-Grisati O., Meijer E. (2004), *Undeclared Work In An Enlarged Union An Analysis of Undeclared Work: An In-Depth Study Of Specific Items*, European Commission, Directorate-General for Employment and Social Affairs Unit EMPL/A/1
- Rynek pracy województwa mazowieckiego- analiza przestrzenna*, (2013), "Trendy rozwojowe Mazowsza" nr 12, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa
- Sarzalska M., Szydłowski A. (2007) *Praca w niejawnej gospodarce* w M. Bukowski (red.) *Zatrudnienie w Polsce 2006. produktywność dla pracy* MPIP, Warszawa
- Schneider F. (2006), *Shadow Economies of 145 Countries all over the World: What do we really know?*, Working Paper przygotowany na konferencję Hidden in plain sight: Micro-economic measurements of the informal economy: Challenges and opportunities, 4-5 września 2005, Londyn, http://www.brookings.edu/metro/umi/events/20060904_schneider.pdf, dostęp 25.10.2014
- Schneider F. (2012), *The Shadow Economy and Work in the Shadow: What We (Not) Know?* IZA Discussion Paper No. 6423.
- Schneider F. (2013), *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline*, http://www.econ.jku.at/members/schneider/files/publications/2013/shadeceurope31_jan2013.pdf
- Schneider F., Williams C. (2013), *The Shadow Economy*, The Institute of Economic Affairs, London.
- Smuga T. (2006), *Badanie strat budżetu państwa wynikających z istnienia szarej strefy w turystyce*, Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Departament Turystyki Ministerstwa Gospodarki, Warszawa
- Sprawozdanie z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2013 r.*, (2014) Warszawa 2014 r.
- Strategia e-Rozwoju Województwa Mazowieckiego na lata 2007-2013*. Załącznik do Uchwały Nr 153/06 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 4 września 2006 roku: www.innowacyjni.mazovia.pl- dostęp 25.10.2014r
- Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2020 (aktualizacja)* (2006), Warszawa
- Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 r. Innowacyjne Mazowsze*, Załącznik do Uchwały nr 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 r.,
- Szafraniec K., Boni M. (red.) (2011), *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa
- Undeclared work in the European Union*, Special Eurobarometer 402, European Commission, 2014 r. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_402_en.pdf [dostęp 24.09.2014 r.]
- Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy Dz. U. z 2012 r. poz. 404, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy Dz. U. z 2014 r., poz. 1146
- Ważniewski, P. (2005) *Metody badania szarej strefy w gospodarce* w T. Smuga, W. Burzyński, W. Karpińska-Mizielińska, A. Marzec, J. Niemczyk, T. Smuga, P. Ważniewski *Metodologia badań szarej strefy na rynku usług turystycznych* Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, Warszawa

Załącznik do zarządzenia nr 7 Marszałka Sejmu z dnia 27 sierpnia 2007 r. w sprawie nadania statutu Państwowej Inspekcji Pracy M. P. z 2007 r. Nr 58, poz. 657 z późn. zm.
Zapotrzebowanie kadrowe w województwie lubelskim - analiza wyników badań ankietowych, (2009), Rada Okręgowa Zrzeszenia Studentów Polskich w Lublinie, Lublin

Spis wykresów

Wykres II.1. Opinie na temat przyczyn podejmowania pracy nierejestrowanej w latach 1995-2010 (w%)	32
Wykres II.2. Wykonujący pracę nierejestrowaną według jej charakteru w latach 1995-2010.....	33
Wykres II.3. Osoby wykonujące prace nierejestrowaną według płci i rodzaju prac w 2010 r.....	35
Wykres II.4. Struktura popytu na pracę nierejestrowaną według typu pracodawców w latach 1998-2010.....	36
Wykres II.5. Liczba kontroli legalności zatrudnienia osób przeprowadzonych w Województwie Mazowieckim w latach 2010-2013.....	43
Wykres II.6. Kontrole legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w podregionach województwa mazowieckiego w latach 2010-2013 (w%).....	43
Wykres II.7. Liczba wystąpień nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku podczas kontroli legalności zatrudnienia w latach 2010-2013 w województwie mazowieckim.....	44
Wykres II.8. Liczba kontroli w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców przeprowadzonych w Województwie Mazowieckim w latach 2010-2013.....	47
Wykres II.9. Kontrole w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców w% przeprowadzone w podregionach. województwa mazowieckiego w latach 2010-2013.....	48
Wykres II.10. Liczba wystąpień różnego rodzaju nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia cudzoziemców wykrytych podczas kontroli legalności zatrudnienia w latach 2010-2013 w województwie mazowieckim.....	49
Wykres II.11. Powody podejmowania działalności nierejestrowanej UE 27 (w%).....	61
Wykres II.12. Prace wykonywane w ramach zatrudnienia nierejestrowanego w 27 krajach członkowskich UE (w%).....	65
Wykres II.13. Ludność województwa mazowieckiego według podregionów.....	74
Wykres II.14. Zmiany struktury podmiotów gospodarki według sektorów ekonomicznych w latach 2009-2013. (różnica w punktach procentowych).....	81
Wykres II.15. Struktura rozmieszczenia pracujących w województwie mazowieckim według podregionów	83
Wykres II.16. Zmiany struktury pracujących w latach 2005-2012 (różnica w punktach procentowych).....	85
Wykres II.17. Zmiany stopy bezrobocia według podregionów województwa mazowieckiego w latach 2005-2013.....	88
Wykres II.18. Odsetek bezrobotnych mężczyzn w województwie mazowieckim.....	89
Wykres II.19. Zmiany struktury bezrobotnych według poziomu wykształcenia i podregionów w latach 2005-2013 (różnica w punktach procentowych).....	90
Wykres II.20. Zmiany w poziomie przeciętnych wynagrodzeń brutto w podregionach województwa mazowieckiego.....	96
Wykres II.21. Rozmiar szarej strefy w krajach Unii Europejskiej (w%PKB) w 2003 roku.....	107
Wykres II.22. Rozmiar szarej strefy w krajach Unii Europejskiej (w%PKB) w 2013 roku.....	108
Wykres IV. 1. Status respondentów na rynku pracy (n= 2 695).....	226
Wykres IV.2. Opinie respondentów na temat sytuacji na rynku pracy w Polsce i na lokalnym rynku pracy w województwie mazowieckim (n= 2715).....	229
Wykres IV.3. Odsetek respondentów pozytywnie i negatywnie oceniających sytuację na rynku pracy w miejscowości zamieszkania według regionów (n=2715).....	229
Wykres IV.4. Powody zatrudniania osób bez jakiegokolwiek umowy formalnej w ciągu ostatnich 12 miesięcy(n=23).....	231

Wykres IV.5.. Rodzaje zajęć do których angażowano w ciągu ostatnich 12 miesięcy osoby spoza gospodarstw domowych (%) (n=2695).....	233
Wykres IV.6. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy według podregionów.....	234
Wykres IV.7. Czy spotkał się P. z dezaprobatą z racji zatrudnienia pracownika/ korzystania z usług bez umowy?.....	249
Wykres IV.8. Odsetek respondentów, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną w przeszłości i obecnie.....	252
Wykres IV.9. Czas pracy wykonywanej w sposób nieformalny.....	255
Wykres IV.10. Odsetek gospodarstw domowych, w których członkowie gospodarstwa domowego wykonywali pracę nierejestrowaną w przeszłości	257
Wykres IV.11. Czas pracy wykonywanej w sposób nieformalny.....	258
Wykres IV.12. Odsetek respondentów, których znajomi mają doświadczenia z pracą nierejestrowaną.....	259
Wykres IV.13. Potencjalna skłonność respondentów do wykonywania pracy nierejestrowanej w przyszłości według podregionów (n=378).....	263
Wykres IV.14. Prace, które respondenci byliby skłonni wykonywać w ciągu najbliższych 12 miesięcy w ramach zatrudnienia nierejestrowanego (n=341).....	263
Wykres IV.15. Rola pracy nierejestrowanej w przyszłości (n=341).....	264
Wykres IV.16. Umowy na podstawie, których respondenci chcieliby wykonywać prace nierejestrowaną w przyszłości (n=333).....	265
Wykres IV.17. Wymiar czasu pracy nierejestrowanej, którą wykonywaliby respondenci w przyszłości (n=333).....	265
Wykres IV.18. Wymiar czasu pracy nierejestrowanej, którą wykonywaliby członkowie gospodarstw domowych (n=43).....	267
Wykres IV.19. Branże, w których pracodawcom nie wypada zatrudniać osób bez jakiegokolwiek umowy.....	269
Wykres IV.20. Czy zatrudnianie osoby z którą nie podpisuje się umowy przynosi korzyści? (n=2715).....	271
Wykres IV.21. Główne powody zatrudniania osób do wykonywania prac w gospodarstwach domowych bez jakiegokolwiek umowy (n=2695).....	273

Spis schematów

Schemat II.1. Główne rodzaje zatrudnienia nierejestrowanego.....	22
Schemat II.2. Skutki pracy nierejestrowanej z punktu widzenia aspektów społeczno-gospodarczych.....	24
Schemat II.3. Typy metod szacowania rozmiarów szarej gospodarki i zatrudnienia nierejestrowanego.....	52
Schemat II.4. Przestanki podejmowania pracy nierejestrowanej.....	55
Schemat II.5. Przestanki podejmowania pracy nierejestrowanej.....	56

Spis tabel

Tabela I.1. Stan realizacji badania PAPI w poszczególnych podregionach i tygodniach trwania badania.....	12
Tabela I.2. Statystyki realizacji próby w gospodarstwach domowych.....	13
Tabela I.3. Liczba zrealizowanych wywiadów IDI w poszczególnych podregionach.....	17
Tabela II.1. Pracujący ogółem i pracujący w szarej strefie w Polsce w latach 2005-2012.....	27
Tabela II.2. Struktura osób wykonujących pracę nierejestrowaną według płci, miejsca zamieszkania, wieku i wykształcenia.....	28
Tabela II.3. Struktura osób wykonujących pracę nierejestrowaną według ich rodzaju.....	34
Tabela II.4. Struktura gospodarstwa domowych korzystających z pracy nierejestrowanej według kryterium ich lokalizacji.....	36
Tabela II.5. Struktura gospodarstw domowych według intensywności korzystania z pracy nierejestrowanej.....	37
Tabela II.6. Struktura gospodarstwa domowych korzystających z pracy nierejestrowanej według liczby roboczodni.....	37
Tabela II.7. Struktura gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej według rodzajów prac.....	38
Tabela II.8. Struktura gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej według typu gospodarstw.....	39
Tabela II.9. Wady i zalety metod szacowania rozmiarów zatrudnienia nierejestrowanego i szarej strefy.....	53
Tabela II.10. Opinie na temat przyczyn podejmowania pracy "na czarno" (w%).....	60
Tabela II.11. Liczba ludności województwa mazowieckiego w latach 2005-2014.....	73
Tabela II.12. Przyrost naturalny w województwie mazowieckim według podregionów w latach 2005-2013.....	74
Tabela II.13. Tabela saldo migracji wewnętrznych w województwie mazowieckim w latach 2005-2013.....	75
Tabela II.14. Saldo migracji zagranicznych w województwie mazowieckim w latach 2005-2013.....	75
Tabela II.15. Osoby przybyłe z zagranicy zameldowane na pobyt czasowy ponad 3 miesiące według podregionów.....	76
Tabela II.16. Liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn w województwie mazowieckim.....	77
Tabela II.17. Struktura ludności województwa mazowieckiego według ekonomicznych grup wieku.....	78
Tabela II.18. Liczba podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON.....	79
Tabela II.19. Liczba podmiotów gospodarczych przypadająca na 10 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym.....	80
Tabela II.20. Pracujący w województwie mazowieckim według podregionów.....	82
Tabela II.21. Struktura pracujących według sektorów ekonomicznych i podregionów.....	84
Tabela II.22. Liczba bezrobotnych w województwie mazowieckim według podregionów.....	87
Tabela II.23. Stopa bezrobocia w województwie mazowieckim według podregionów.....	87
Tabela II.24. Struktura bezrobocia w województwie mazowieckim według wieku i podregionów.....	91
Tabela II.25. Struktura bezrobocia według okresu poszukiwania pracy i podregionów w województwie mazowieckim.....	94
Tabela II.26. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto.....	96
Tabela II.27. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej.....	97
Tabela II.28. Rozmiar szarej strefy jako% PKB.....	105
Tabela II.29. Udział szarej strefy w poszczególnych sekcjach gospodarki (w%).....	108
Tabela II.30. Odsetek respondentów deklarujących wykonywanie pracy nierejestrowanej (w%).....	111
Tabela III.1. Rodzaje wykonywanych prac.....	127
Tabela III.2. Zawody, które mogą i nie powinny być wykonywane w sposób nierejestrowany.....	155
Tabela III.3. Wady i zalety pracy nierejestrowanej.....	161
Tabela III.4. Szara strefa - kto zyskuje a kto traci?.....	169

Tabela IV.1. Respondenci objęci badaniem według podregionów (n=2700).....	224
Tabela IV. 2. Liczba członków gospodarstw domowych n=2700.....	224
Tabela IV. 3. Gospodarstwa domowe w których liczba osób miała więcej niż 15 lat (n= 2685).....	225
Tabela IV. 4. Respondenci -głowa gospodarstwa domowego według wieku (n=2693).....	225
Tabela IV. 5. Respondenci – głowa gospodarstwa domowego według poziomu wykształcenia.....	225
Tabela IV.6. Członkowie gospodarstw domowych według wieku.....	226
Tabela IV.7. Poziom wykształcenia członków gospodarstw domowych.....	226
Tabela IV.8. Status na rynku pracy członków gospodarstw domowych.....	227
Tabela IV. 9.Członkowie gospodarstw domowych według stopnia pokrewieństwa.....	227
Tabela IV.10. Wielkość poziomu dochodu netto przypadająca na jednego członka gospodarstwa domowego (n=2 698).....	227
Tabela IV.11. Ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych (n= 2698).....	228
Tabela IV.12. Świadczenia finansowe z których korzystali członkowie gospodarstw domowych.....	228
Tabela IV.13. Ocena funkcjonowania urzędów pracy na obszarze w którym respondenci zamieszkiwali (n=2715).....	230
Tabela IV.14. Powody zatrudniania przez gospodarstwa domowe osób wykonujących prace nierejestrowaną w ciągu ostatnich 12 miesięcy według rodzajów pracy (%).....	232
Tabela IV. 15. Czy wykonywane prace na rzecz gospodarstw domowych oparte były na umowach (n=391).....	234
Tabela IV.16. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy według jej rodzajów.....	235
Tabela IV.17. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w momencie badania według jej rodzajów.....	236
Tabela IV.18. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy według jej rodzajów i podregionów (n=372).....	236
Tabela IV.19.Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy według liczby pracowników i rodzajów zajęć (n=369).....	237
Tabela IV.20. Gospodarstwa domowe według liczby dni korzystania z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy i według rodzajów zajęć (n=372).....	238
Tabela IV.21. Gospodarstwa domowe według częstotliwości korzystania z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy i według rodzaju zajęć (n=372).....	239
Tabela IV.22. Gospodarstwa domowe według częstotliwość wypłat za pracę nierejestrowaną i według jej rodzajów (n=372).....	240
Tabela IV.23. Gospodarstwa domowe według wysokości wynagrodzeń wypłacanych za pracę nierejestrowaną i według jej rodzajów (n=368).....	240
Tabela IV.24. Gospodarstwa domowe według stopnia zadowolenia gospodarstw z pracy nierejestrowanej i według jej rodzaju (n=371).....	241
Tabela IV.25. Gospodarstwa domowe według źródeł rekrutacji osób do pracy nierejestrowanej i według jej rodzaju (n=375).....	242
Tabela IV.26. Liczba gospodarstw domowych zatrudniających cudzoziemców według rodzajów prac.....	243
Tabela IV.27. Gospodarstwa domowe według ryzyka związanego z zatrudnianiem osób bez jakiegokolwiek umowy (%) (n= 2715).....	244
Tabela IV.28. Gospodarstwa domowe według skłonności do zatrudniania nierejestrowanego w ciągu najbliższych 12 miesięcy.....	245
Tabela IV.29. Gospodarstwa domowe, które będą korzystać z pracy nierejestrowanej w ciągu najbliższych 12 miesięcy według rodzajów prac.....	245
Tabela IV.30. Gospodarstwa domowe według planowanej liczby osób zatrudnianych w ramach pracy nierejestrowanej i według jej rodzajów (n=372).....	246

Tabela IV.31. Gospodarstwa domowe według planowanej częstotliwości korzystania z pracy nierejestrowanej i według jej rodzajów (n=372).....	246
Tabela IV.32. Gospodarstwa domowe według planowanego sposobu wynagradzania osób zatrudnianych w ramach pracy nierejestrowanej i według jej rodzajów (n=369).....	247
Tabela IV.33. Gospodarstwa domowe według planowanej wysokości wynagrodzenia dla osób wykonujących pracę nierejestrowaną i według jej rodzajów (n=367).....	248
Tabela IV.34. Czy ulga podatkowa skłoniłaby Państwa do podpisywania umów z realizatorami usług na rzecz gospodarstwa domowego? (n=423).....	249
Tabela IV.35. Czy kary finansowe zniechęciłyby P. do zatrudniania pracowników bez jakiegokolwiek umowy? (n=422).....	249
Tabela IV.36. Cechy społeczno-demograficzne respondentów, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną.....	251
Tabela IV.37. Doświadczenia członków gospodarstw domowych z pracą nierejestrowaną.....	253
Tabela IV.38. Rodzaj pracy nierejestrowanej wykonywanej przez respondentów.....	253
Tabela IV.39. Stopień zgodności wykonywanej pracy nierejestrowanej z kompetencjami respondentów.....	254
Tabela IV.40. Źródła informacji o możliwościach podjęcia pracy nierejestrowanej.....	256
Tabela IV.41. Rodzaj pracy nierejestrowanej wykonywanej przez członków gospodarstwa domowego.....	257
Tabela IV.42. Stopień zgodności wykonywanej pracy nierejestrowanej z kompetencjami respondentów.....	258
Tabela IV.43. Liczba osób wykonujących pracę nierejestrowaną, które są znajomymi respondenta.....	259
Tabela IV.44. Rodzaj wykonywanej pracy nierejestrowanej.....	260
Tabela IV.45. Powody nie podejmowania pracy nierejestrowanej przez respondentów w ciągu najbliższych 12 miesięcy (n=1534).....	262
Tabela IV. 46. Rodzaje prac które mogą w ciągu najbliższego roku wykonywać członkowie gospodarstw domowych w ramach pracy nierejestrowanej (n=43).....	266
Tabela IV.47. Opinie gospodarstw domowych na temat grup osób, którym nie wypada zatrudniać pracowników bez umowy.....	268
Tabela IV.48. Odsetek gospodarstw domowych nabywających w sposób nielegalny towary i usługi w ciągu ostatnich 12 miesięcy według częstotliwości zakupów i ich rodzajów (n= 2 715).....	270
Tabela IV.49. Gospodarstwa domowe według rodzaju zachowania w sytuacji 1- nabywanie towarów od osoby nieznanego (n=2715).....	270
Tabela IV.50. Gospodarstwa domowe według rodzaju zachowania w sytuacji 2- nabywanie towarów od osoby znajomej (n=2715).....	271
Tabela IV.51. Gospodarstwa domowe według rodzajów korzyści uzyskiwanych z tytułu wykonywania pracy nierejestrowanej (n=1054).....	272

ZAŁĄCZNIK

Tabela 1. Stwierdzone wystąpienia naruszenia przepisów dotyczących legalności zatrudnienia odnotowane podczas kontroli inspektorów Okręgowego Inspektoratu PIP w Warszawie w podregionach województwa mazowieckiego w latach 2010-2013.....	321
Tabela 2 Stwierdzone wystąpienia naruszenia przepisów dotyczących legalności zatrudnienia cudzoziemców odnotowane podczas kontroli inspektorów Okręgowego Inspektoratu PIP w Warszawie w podregionach województwa mazowieckiego w latach 2010-2013.....	324